

NAMJESNIK BOSANSKOG EJALETA ALI-PAŠA HEKIMOGLU (1736 - 1748) I DUBROVAČKA REPUBLIKA

Radoš, Ruža

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Dubrovnik / Sveučilište u Dubrovniku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:155:235691>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

SVEUČILIŠTE U DUBROVNIKU
UNIVERSITY OF DUBROVNIK

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Dubrovnik](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

SVEUČILIŠNI INTERDISCIPLINARNI DOKTORSKI STUDIJ
POVIJEST STANOVNIŠTVA

Ruža Radoš

**NAMJESNIK BOSANSKOG EJALETA ALI-
PAŠA HEKIMOGLU (1736 – 1748) I
DUBROVAČKA REPUBLIKA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2017.

University of Zagreb

POSTGRADUATE DOCTORAL INTERDISCIPLINARY STUDY
"HISTORY OF POPULATION"

Ruža Radoš

**BOSNIAN BEYLERBEY ALI PASHA
HEKIMOGLU (1736 – 1748) AND THE
DUBROVNIK REPUBLIC**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu

SVEUČILIŠNI INTERDISCIPLINARNI DOKTORSKI
STUDIJ POVIJEST STANOVNIŠTVA

Ruža Radoš

**NAMJESNIK BOSANSKOG EJALETA ALI-
PAŠA HEKIMOGLU (1736 – 1748) I
DUBROVAČKA REPUBLIKA**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Prof. dr. sc. Vesna Miović

Zagreb, 2017.

University of Zagreb

POSTGRADUATE DOCTORAL INTERDISCIPLINARY STUDY
"HISTORY OF POPULATION"

Ruža Radoš

**BOSNIAN BEYLERBEY ALI PASHA
HEKIMOGLU (1736 – 1748) AND THE
DUBROVNIK REPUBLIC**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Vesna Miović, Ph. D.

Zagreb, 2017.

SAŽETAK

Osnovni cilj ove doktorske disertacije je analiza složenih odnosa Dubrovačke Republike i Bosanskog ejaleta u vrijeme bosanskog namjesnika Ali-paše Hekimoglua. Da se dobije temeljni okvir i šira perspektiva za stvaranje pretpostavki o dubrovačko-osmanskim odnosima, istraživanjem su rekonstruirane političko-gospodarske prilike u perifernoj osmanskoj provinciji Bosni i profesionalni profil osmanskog državnika Ali-paše. Iscrpni pregled gospodarsko-političkih promjena u Bosanskom ejaletu i vojno-upravnih nastojanja osmanskog državnika Ali-paše ukazao je da se periodizacija, teoretizacija i uopćavanje povijesti sudaraju s neočekivanim iznimkama i izuzecima.

Dubrovačko-osmanski odnosi sagledani su kroz paradigmu meke moći Dubrovačke Republike i tvrde moći Osmanskog Carstva. U tom su kontekstu utvrđena i analizirana glavna oružja meke moći, informiranje, usluge i diplomacija, kojima je Dubrovnik neutralizirao tvrdu moć Osmanlija na vojnom i gospodarskom polju. Premda je iskusna dubrovačka diplomacija zadržala neprijepornu ulogu u povoljnom ishodu sporova s Osmanlijama, ipak je uspjeh dubrovačkih misija na bosanskom dvoru znatno ovisio i o karakteru osmanskih pregovarača. U tom su smislu zanimljive nove spoznaje o postupnom razvoju i promjeni Ali-pašine osobnosti, što se, kao dio njegova političkog sazrijevanja, jasno očitava u odnosima s Dubrovnikom.

Okosnicu odnosa Dubrovčana i Ali-paše čine raznovrsni sporovi. Analizom diplomatskih nastojanja Republike na sve tri razine osmanskog upravnog sistema (Porta – provincijski upravitelj – lokalni službenici) razmotrene su poluge vlasti osmanskog upravnog sustava i stupanj poštivanja davno propisanih privilegija Dubrovačke Republike. Usporedbom zlatnog doba Carstva i Republike (15. i 16. stoljeće) s razdobljem zalaza njihove snage (17. i 18. stoljeće) utvrđene su razlike u osmanskim instancama koje su zadužene za rješavanje sporova.

Analiza tih složenih odnosa na pojedine mikro događaje ilustrirala je interese koji su vezivali Dubrovčane i Ali-pašu, kao i faze kroz koje su prolazili njihovi odnosi s obzirom na jačanje Austrijskog Carstva u susjedstvu. Nadalje, crtice iz života pograničnog stanovništva za vladavine bosanskog namjesnika Ali-paše živopisno oslikavaju dubrovačko-osmanski suživot koji je karakterizirala dinamična interakcija i kompleksan odnos stanovništva različitih vjeroispovijesti, kultura, identiteta i vrijednosti.

Detaljni uvid u petnaestogodišnje razdoblje odnosa Dubrovnika s Bosanskim ejaletom temelji se na istraživanju bogate osmansko-dubrovačke prepiske iz Državnog arhiva u Dubrovniku s tek pokojom nadopunom iz arhivskih vrela koja su pohranjena u Državnom arhivu u Zadru, Arhivu Franjevačkog samostana u Makarskoj, Historijskom arhivu u Sarajevu, Arhivu Hercegovačko-neretvanske županije u Mostaru i Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu. Jednu stranu povijesne stvarnosti tog odnosa oblikuju raznovrsni dokumenti dubrovačke provenijencije. Njihova vrijednost leži u tome što svojom iscrpnošću daju uvid u širi povijesni kontekst i omogućuju lakše praćenje sadržaja i prostorno-vremenske određenosti dokumenata osmanskog podrijetla. Iz istražene arhivske građe svakako treba izdvojiti baš te osmanske spise i naglasiti njihov značaj, jer oni pružaju uvid u stanje stvari s druge, nerijetko zanemarene osmanske strane. Upravo isprepletenost i nadopunjavanje dokumenata iz oba vrela omogućuje uravnotežen pristup proučavanju osmansko-dubrovačkih odnosa i stvaranje zaokružene i sveobuhvatne slike.

Ključne riječi: 18. stoljeće, Osmansko Carstvo, Bosanski ejalet, Dubrovačka Republika, Ali-paša Hekimoglu

SUMMARY

The main objective of this dissertation is to analyze the complex relations between the Dubrovnik Republic and the Bosnian *eyalet* (province) during the rule of the Bosnian *beylerbey* (governor) Hekimoglu Ali Pasha. In order to provide the basic framework and a broader perspective, the political and economic circumstances of the peripheral Ottoman province of Bosnia and a biography of the Ottoman statesman Ali Pasha were reconstructed. In this context, a secondary research objective, regarding the incorporation of the Bosnian *eyalet* and the administrative achievements of Ali Pasha into the global trends of the Ottoman Empire, was set. Comprehensive review of the political and economic changes in the Bosnian *eyalet* as well as Ali Pasha's military and administrative efforts indicates that the periodization, classification and generalization of history reencounters unexpected exceptions and exclusions.

Dubrovnik-Ottoman relations were evaluated according to the paradigm of the "soft power" of the Dubrovnik Republic and the "hard power" of the Ottoman Empire. In this context, the soft power of information, services, and diplomacy, employed by Dubrovnik in order to neutralize the hard economic and military power of the Ottomans, was clarified. Although wise and skilful Ragusan diplomacy retained an indisputable role in the favourable outcome of the disputes with the Ottomans, the success of Dubrovnik's missions at the Bosnian court depended on the character of the Ottoman party at the negotiating table. Thus, the research presented here encompasses the gradual development and change of Ali Pasha's personality in the course of his political maturation, which is clearly reflected in relations with Dubrovnik.

Disputes form the backbone of Ottoman-Dubrovnik relations. By analyzing the diplomatic efforts of the Dubrovnik Republic at all three levels of the Ottoman administrative system (the Porte – provincial governor – local officials), the Ottoman levers of power and their compliance with long-standing Dubrovnik privileges were discussed. Comparison with the earlier period (15th and 16th century) demonstrated the shift of Ottoman instances responsible for dispute resolutions.

The analysis of those complex relations between the Dubrovnik Republic and the Bosnian governor Ali Pasha illustrated the interests that bound them together as well as the stages of their relations due to the strengthening of the Austrian Empire in their neighbourhood. Furthermore, sketches of life in the borderlands during Ali Pasha's reign

provide a vivid picture of Dubrovnik-Ottoman coexistence, which was characterized by dynamic interactions between people of different religion, culture, identity and values.

Detailed insight into the fifteen-year sequence of relations between the Dubrovnik Republic and the Bosnian *eyalet* during Ali Pasha's reign is based on the fruitful Ottoman-Dubrovnik correspondence kept in the State Archives of Dubrovnik. Other than that, the research presented here was occasionally supplemented by archival sources stored in the State Archives in Zadar, the Archives of the Franciscan monastery in Makarska, the Sarajevo Historical Archives, the Archives of the Herzegovina-Neretva Canton in Mostar, and the Ottoman Archives of the Prime Minister's Office in Istanbul. Among the mentioned archival materials, the Ottoman documents should be highlighted as they provide insight from the other, often neglected, Ottoman side. On the other hand, documents of Dubrovnik provenance provide a broader historical context and facilitate understanding of the content and spatiotemporal specificity of the Ottoman documents. The interweaving and complementing documents of both provenances allow for a comprehensive picture and balanced approach to the study of Ottoman-Dubrovnik relations.

Key words: Eighteenth Century, Ottoman Empire, Bosnian *eyalet*, Dubrovnik Republic, Hekimoglu Ali Pasha

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
1.1. Povijesna podloga u literaturi.....	1
1.2. Predmet istraživanja i koncept rada.....	2
1.3. Izvori i metodologija rada.....	4
1.4. Cilj i rezultati istraživanja.....	6
1.5. Napomene o transkripcijama, citatima, izrazima i nazivima.....	7
2. Bosna od 15. do 18. stoljeća.....	8
2.1. Osmanska vlast u Bosni do 17. stoljeća.....	8
2.1.1. Od pada Bosanskog kraljevstva (1463) do osnivanja Bosanskog ejaleta (1580).....	9
2.1.2. Upravitelj Bosanskog ejaleta – bosanski namjesnik.....	16
2.1.2.1. Titule i izbor.....	17
2.1.2.2. Imenovanje i prihodi.....	20
2.1.2.3. Dužnosti i podjela ovlasti.....	23
2.1.3. Preobrazba timarskog sustava krajem 16. stoljeća: čiflučenje, odžakluk timari i iltizam	27
2.1.4. Porezna opterećenja u 17. stoljeću: porezi u korist središnje vlasti (<i>cizye</i> , <i>tekalif-i örfiye</i>), porezi u korist provincijske vlasti (<i>tekalif-i şakka</i>).....	30
2.1.5. Kratki osvrt.....	34
2.2. Bosanski ejalet u prvoj polovici 18. stoljeća.....	35
2.2.1. Ratovi.....	36
2.2.2. Bosanska prijestolnica: “vezirski grad Travnik”.....	41
2.2.3. Dolazak i smještaj namjesnika u Travniku.....	44
2.2.4. “Najbolji je onaj vezir koji je iz Carigrada pošao, a u Bosnu i Hercegovinu nije došao.”	49
2.2.5. Uspon bosanskih ajana: “Što mi hoćemo, to mora biti!”.....	54
2.2.6. Kratki osvrt.....	57

3. Profil osmanskog državnika Ali-paše Hekimoglua (1689-1758).....	58
3.1. Ali-pašin život i karijera.....	58
3.1.1. Obitelj.....	59
3.1.2. Od silahdara do velikog vezira.....	64
3.1.3. Zalaz karijere i smrt.....	68
3.1.4. Kratki osvrt.....	73
3.2. Ali-pašina uloga u kulturnom, graditeljskom i tehnološkom napretku Carstva.....	75
3.2.1. Pokrovitelj uleme, derviša i pjesnika.....	76
3.2.2. Pokrovitelj noviteta u umjetnosti, znanosti i vojsci.....	82
3.2.3. Procjena Ali-pašine osobnosti.....	89
3.2.4. Kratki osvrt.....	93
4. Ali-pašina namjesništva u Bosanskom ejaletu (1736/48).....	95
4.1. Prvo namještenje u Bosanskom ejaletu (1736/40).....	95
4.1.1. Dolazak Ali-paše u Bosnu, formiranje kabineta i mreže pokrovitelja.....	96
4.1.2. Pripreme Austrije za rat.....	100
4.1.3. Stanje u Bosanskom ejaletu uoči rata.....	104
4.1.4. Očekivani/neočekivani napad.....	109
4.1.5. Rat u Bosanskom ejaletu 1737. godine.....	114
4.1.6. Ali-pašino učešće u nastavku rata i potpisivanju mira.....	121
4.1.7. Stanje u Bosanskom ejaletu nakon rata.....	126
4.1.8. Značaj bosanskog bojišta i Ali-paše u osmansko-austrijskom ratu.....	128
4.1.9. Kratki osvrt.....	134
4.2. Drugo i treće namještenje u Bosanskom ejaletu (1744/5-1748).....	136
4.2.1. Dolazak Ali-paše 1745. godine, stanje u Bosanskom ejaletu.....	137
4.2.2. Korjени desetogodišnje pobune (1747/57).....	141

4.2.3. Dolazak Ali-paše 1747. godine, lokalna mreža i odnosi.....	145
4.2.4. Početak desetogodišnje pobune (1747/57).....	148
4.2.5. Kratki osvrt.....	151
5. Odnosi Dubrovačke Republike i Ali-paše u četvrtom desetljeću 18. stoljeća.....	153
5.1. Tekući problemi Dubrovačke Republike u vrijeme velikog vezira Ali-paše (ožujak 1732. – srpanj 1735.).....	157
5.1.1. Priprema i dolazak dubrovačkih poklisara harača na Portu.....	157
5.1.2. Okončanje problema s tripolitanskim gusarom Ali-hodžom.....	162
5.1.3. Najvažnije borbe na Porti i na bosanskom divanu: prvenstvo dubrovačke skale i jasad	169
5.1.4. Dubrovačke usluge prijevoza.....	176
5.1.5. Borba na Porti i na bosanskom divanu protiv naplaćivanja nameta na vosak i stoku.....	179
5.1.6. Suživot osmanskih i dubrovačkih podanika na granici: korištenje pograničnog tla.....	183
5.1.7. Kratki osvrt.....	185
5.2. Dolazak bosanskog namjesnika i hercegovačkog sandžakbega Ali-paše u dubrovačko zaleđe (svibanj 1736. – listopad 1736.).....	188
5.2.1. Pripreme dubrovačke vlade za čestitanje novom bosanskom namjesniku; pokloni.....	188
5.2.2. Audijencija kod bosanskog namjesnika Ali-paše 1736. godine.....	193
5.2.3. Tekući problemi Dubrovačke Republike.....	196
5.2.4. Kratki osvrt.....	201
5.3. Prekid kontakta s bosanskim namjesnikom Ali-pašom: jednogodišnja tišina (listopad 1736. – studeni 1737.).....	204
5.3.1. Dubrovačko skupljanje informacija o ratnim planovima Porte i Austrije.....	204
5.3.2. Dubrovčani na strani Habsburške Monarhije.....	210

5.3.3. Prijelomna banjalučka bitka i njezin neočekivani ishod	213
5.3.4. Kratki osvrt.....	215
5.4. Obnova odnosa s bosanskim namjesnikom Ali-pašom (studen 1737. – srpanj 1738.).....	217
5.4.1. Pomirdbena misija dragomana Zarinija 1737/8. godine.....	217
5.4.2. Uspostava kontakta s bosanskim namjesnikom Ali-pašom: usluge i molbe.....	223
5.4.3. Novi problemi i druga misija dragomana Zarinija.....	228
5.4.4. Dubrovačka dvostruka obavještajna aktivnost.....	233
5.4.5. Kratki osvrt.....	237
5.5. Tekući problemi Dubrovačke Republike do smjene bosanskog namjesnika Ali-paše (srpanj 1738. – travanj 1740.).....	239
5.5.1. Krijumčari.....	239
5.5.2 Dubrovačke obavještajne aktivnosti.....	243
5.5.3. Zaoštavanje problema oko otvaranja skala i treća misija dragomana Zarinija.....	247
5.5.4. “S neba padaju biseri”: završetak osmansko-austrijskog rata (1737/9); problem žitarica.....	251
5.5.5. Odlazak Ali-paše iz Bosne i konačno rješavanje problema skala 1742. godine.....	254
5.5.6. Kratki osvrt.....	257
6. Odnosi Dubrovačke Republike i Ali-paše u petom desetljeću 18. stoljeća.....	260
6.1. Tekući problemi Dubrovačke Republike u vrijeme drugog mandata velikog vezira Ali-paše (travanj 1742. – rujan 1743.).....	260
6.1.1. Neovlašteno oporezivanje dubrovačkih trgovaca i ponovno otvaranje zabranjenih mletačkih skala.....	260
6.1.2. Novi problemi s osmanskim podanicima: prevare, prepadi, krađe i ubojstva.....	265
6.1.3. Odlazak Ali-paše s položaja velikog vezira.....	270

6.1.4. Kratki osvrt.....	272
6.2. Drugi Ali-pašin mandat u Bosanskom ejaletu (travanj 1745. – kolovoz 1745.).....	273
6.2.1. Poslanstvo Điva Procula novom bosanskom namjesniku Ali-paši: tekući problemi.....	273
6.2.2. Uobičajeni odnosi s bosanskim namjesnikom Ali-pašom: red problema, red poklona i usluga.....	279
6.2.3. Ponovno otvaranje mletačkih luka.....	281
6.2.4. Problemi sa susjedima: naplaćivanje klančarine na prolazima, novi val nasilja.....	284
6.2.5. Kratki osvrt.....	287
6.3. Treći Ali-pašin mandat u Bosanskom ejaletu (travanj 1747. – ožujak 1748.)	289
6.3.1. Poslanstvo Rafa Gozze novom bosanskom namjesniku Ali-paši: tekući problemi.....	288
6.3.2. Ubojstvo Mustafe Kurtina i tečaj dubrovačkog talira: gotovina za rješenje.....	293
6.3.3. Pogranični spor Dubrovačke Republike i Ali-bega Ljubovića.....	297
6.3.4. Ulcinjski događaj.....	302
6.3.5. Kratki osvrt.....	306
7. Zaključak.....	308
Bibliografija.....	316
Prilozi.....	345
Životopis.....	353

1. UVOD

1.1. Povijesna podloga u literaturi

Zbog tektonskih pomaka koje je uzrokovao, prodor Osmanlija na Balkan izazvao je pažnju znatnog dijela domaće historiografije. Revizija “starih tema” svakodnevno pridonosi rušenju predrasuda o Osmanlijama i boljem shvaćanju uloge i utjecaja osmanske vladavine na našim prostorima. Osim teritorija na koje su zaveli nove državne, upravne, vojne i gospodarske odnose, Osmanlije su izravno utjecali i na zemlje s kojima su graničili. Jedna od njih bila je Dubrovačka Republika. Za razliku od ostalih, njihovim je dolaskom Dubrovačka Republika profitirala, i to zahvaljujući osmanskim interesima i vještoj dubrovačkoj vladi.

Tijesne veze i neobičan karakter odnosa između Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva zarana je potaknuo povijesnu valorizaciju najprije domaćih, a zatim i stranih povjesničara. Počevši od Dubrovčanina Luja Vojnovića, koji je krajem 19. stoljeća izdao znanstvenu studiju o Dubrovniku i Osmanskom Carstvu, historiografski niz od 50-ih do 80-tih godina 20. stoljeća nastavio se “povijesnim kompletom” Ivana Božića, Tome Popovića, Radovana Samardžića i Vuka Vinavera koji su predstavili odnose Osmanskog Carstva i Dubrovnika od 14. do 18. stoljeća. Osim u brojnim člancima raznorodne tematike, odnosi Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva neizostavni su dio pregleda dubrovačke povijesti, među kojima se po temeljitosti izdvaja dvotomna knjiga o povijesti Dubrovnika autora Vinka Foretića. Posebno treba istaknuti autore poput Fehima Efendića, Ćira Truhelke, Hazima Šabanovića i Gliše Elezovića, koji su u prvoj polovici 20. stoljeća proučavali i izdavali regeste ćirilične i osmanske građe Državnog arhiva u Dubrovniku vezane uz osmansko-dubrovačke odnose.

Od kraja 90-tih godina 20. stoljeća dubrovačko-osmanske odnose oživjela je dubrovačka osmanistica Vesna Miović. Znanstvenom obradom brojnih arhivskih serija u Dubrovačkom arhivu, među kojima središnje mjesto zauzima fond *Acta Turcarum*, Vesna Miović je ostvarila kvalitetan pomak u istraživanju mehanizama na kojima su počivali kompleksni osmansko-dubrovački odnosi, i to ne samo na relaciji Dubrovnik – Porta, već i odnosi Dubrovnika s neposrednim osmanskim zaleđem, odnosno Bosanskim ejaletom. U tom smislu svakako treba spomenuti ključnu studiju *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, na koju se predložena disertacija znatnim dijelom naslanja. Za disertaciju je bilo važno konzultirati i druge pojedinačne radove, čiji su autori u središte istraživanja stavili odnose Dubrovačke Republike i periferne osmanske

provincije Bosne, poput Sulejmana Bajraktarevića, Enesa Pelidije, Bogumila Hrabaka, Hamdije Kapidžića, Josipa Lučića, Đure Orlića i Seida Traljića, uz već ranije spomenute znanstvenike.

Navedenim djelima treba pribrojiti i radove stranih autora, među kojima je nezaobilazna studija Nicolaasa Biegmana iz 60-tih godina 20. stoljeća o osmansko-dubrovačkim odnosima u vrijeme sultana Murada II. Naposljetku, ni turska historiografija nije zaobišla interesantan fenomen Dubrovačke Republike, a kao primjer se mogu navesti radovi mladog povjesničara Metina Zija Kose i znanstveni uvid uglednog osmanista Halila Inaldžika. Navedeni autori i njihova djela nalaze se u popisu literature na kraju disertacije.

1.2. Predmet istraživanja i koncept rada

Središnja ličnost oko koje je koncentrirana disertacija bosanski je namjesnik Ali-paša Hekimoglu. Premda je, s kratkim prekidima, vladao Bosnom od 1736. do 1748, u disertaciji je obuhvaćen i vremenski period od 1732. do 1735. godine, kada je Ali-paša prvi put obnašao službu velikog vezira. Vremenski okvir je proširen iz dva razloga. Naime, prvi kontakt s Dubrovnikom ostvaren je upravo u vrijeme kada je Ali-paša prvi put postavljen na položaj velikog vezira. Po običaju, prije predaje harača dubrovački su poklisari ugovarali audijenciju kod velikog vezira, kojemu su iznosili goruće probleme Dubrovačke Republike. Prvi dojam poklisara, a zatim i dodatne obavijesti dubrovačkog konzula Luke Chirica (1731/49) o djelovanju i naravi velikog vezira Ali-paše, odredili su držanje Dubrovnika prema Ali-paši za njegove službe u Bosni. Drugi su razlog različite vrste sporova koji su obilježili dubrovačko-osmanske odnose. Naime, sporovi su, ovisno o državnopravnom značenju za Republiku, stizali na razne instance osmanskih vlasti, od pokrajinskih u Bosni do središnjih na Porti. Analizom raznih vrsta sporova, njihove učestalosti na bosanskom i Carskom divanu, te Ali-pašina uspješnost u njihovom rješavanju tijekom službe namjesnika i velikog vezira, sagledani su iz različitih perspektiva.

Znatno širi je prostorni okvir disertacije, jer odnosi Dubrovčana s bosanskim namjesnikom Ali-pašom nisu sagledani samo na uskom dubrovačko-bosanskom prostoru, nego i izvan njega. Prvo, problemi koji su rješavani na dvoru namjesnika Ali-paše nisu bili ograničeni samo na Bosanski ejalet, već su obuhvatili i druge osmanske teritorije, poput Tripolija i Ulcinja. Usto, glavninu upravne i vojne karijere Ali-paša je proveo na položajima u

istočnom dijelu Carstva. Analizom njegove karijere rekonstruiran je način njegova upravljanja. Osim toga, dubrovačke su vlasti za potrebe Ali-paše tražile i primale informacije od dubrovačkih konzula i obavještajaca na Istoku i Zapadu. Stoga se može reći da je disertacijom obuhvaćen široki teritorij dubrovačke konzularne i obavještajne mreže koja se protezala od Apeninskog poluotoka na zapadu, preko Austrije na sjeveru i Tripolija na jugu do Sirije na istoku.

Disertacija je uklopljena u nekoliko teorija koje su obogaćene novim primjerima, ali se u njoj istovremeno preispituje njihova utemeljenost. Razmatranje Ali-pašina napredovanja u upravnoj hijerarhiji Osmanskog Carstva (*career lines, career background, career sample*) ukazat će na odstupanje od tradicionalnog upravnog uspona, koji je karakterističan za prethodno klasično doba Carstva (1300-1600). S prvim znakovima slabljenja/transformacije (*decline/transformation paradigm*) završeno je klasično doba Carstva. Te promjene su koincidirale s osnivanjem Bosanskog ejaleta 1580. godine, pa će u tom kontekstu biti razmotren tijek upravno-ekonomske transformacije Bosanskog ejaleta. Kroz Ali-pašina tri namjesništva u Bosanskom ejaletu bit će razmotren odnos između središta Carstva u Istanbulu i udaljene provincije Bosne (*center/periphery relations*). Usto, kroz prizmu dubrovačko-osmanskih odnosa, bit će utvrđeno koji je položaj u osmanskoj hijerarhiji vlasti prevagnuo u procesu odlučivanja (*decision making power*), kao i onaj na kojem je zapinjala provedba odluka.

Zbog specifičnog položaja Dubrovačke Republike uspostavljeni su i specifični međugranični odnosi između dubrovačkih i osmanskih podanika, a njihovom je analizom dodatno obogaćena povijesna disciplina istraživanja granica (*border studies*). Crtice iz života pograničnog stanovništva živopisno oslikavaju dubrovačko-osmanski suživot, koji je karakterizirala dinamična interakcija stanovnika različite vjere, kultura, identiteta i vrijednosti. Na dubrovačko-osmanskoj granici bilo je isključivosti, napetosti i netrpeljivosti, a u isto vrijeme i prožimanja, tolerancije i suradnje dviju susjednih država.

Dubrovačko-osmanski odnos sagledan je kroz paradigmu meke moći Dubrovačke Republike i tvrde moći Osmanskog Carstva (*soft/hard power*). U tom su kontekstu, razjašnjene metode kojima je Dubrovnik pomoću glavnog oruđa svoje meke moći, a to su informacije, usluge i diplomacija, neutralizirao tvrdu ekonomsku i vojnu moć Osmanlija. Štoviše, dubrovačko dozirano propuštanje informacija (*notizie*) na bečki i bosanski dvor zorno ilustrira snagu meke moći "neutralne" Dubrovačke Republike. Neizostavni dio dubrovačke

diplomacije bili su pokloni, čija vrijednost govori o društvenoj i političkoj hijerarhiji osmanske vlasti, društvenim navikama i konzumerističkim potrebama u Bosanskom ejaletu (*consumption studies*).

Premda je mudra i vješta dubrovačka diplomacija imala važnu ulogu u postizanju povoljnog ishoda u sporovima s Osmanlijama, uspjeh dubrovačkih misija na bosanskom dvoru ipak je ovisio o karakteru osmanskih pregovarača. U tom je kontekstu razmatranje o Ali-pašinu karakteru na tragu analize psihologije ličnosti (*psychohistorocal study*). Naime, kako je politički sazrijevaao, Ali-paša je postupno mijenjao karakter, što se jasno očitovalo u odnosima s Dubrovnikom. Za bolje razumijevanje promjene Ali-pašine ličnosti treba predstaviti politički kontekst njegove vladavine u Istanbulu i u Bosni kao ključno polazište za rekonstrukciju njegova karakternog zaokreta.

Zbog sinergije uzročno-posljedičnih mehanizama, disertacija kroz dva sporedna puta prati prilike u Bosanskom ejaletu i Ali-pašin uspon na hijerarhijskoj ljestvici Osmanskog Carstva. Radi šireg i potpunijeg povijesnog konteksta, u uvodnom je poglavlju donesen pregled općih prilika u Bosni, s posebnim naglaskom na funkciju bosanskog namjesnika i na gospodarsko-političke promjene periferne bosanske provincije u postklasičnom razdoblju Carstva. U narednom poglavlju rekonstruiran je slabo poznat Ali-pašin život i uspon, pružajući uvid u demografsko-socijalnu pozadinu osmanskog državnog kadra i trendove državne politike u 18. stoljeću. U drugom poglavlju predstavljene su Ali-pašine vojne i upravne aktivnosti u Bosanskom ejaletu, koje predstavljaju polaznu točku za analizu njegova odnosa s Dubrovačkom Republikom. Okosnicu disertacije čine zadnja dva poglavlja o odnosima Dubrovačke Republike i Ali-paše. Analizom diplomatskih aktivnosti Republike na sve tri razine osmanskog upravnog sistema (Porta – provincijski upravitelj – lokalni službenici) pokušalo se proniknuti u suštinu osmansko-dubrovačkih odnosa. Radi lakšeg praćenja osnovne misli, svako poglavlje disertacije započinje Uvodom, u kojem su izložene dosadašnje historiografske spoznaje i postavljeni istraživački ciljevi, a završava Kratkim osvrtom kako bi se jasnije podvukao generalni zaključak.

1.3. Izvori i metodologija rada

Glavnina istraživačkog rada temelji se na obradi izvornog arhivskog materijala koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, s pokojom nadopunom iz arhivskih vrela koja su

pohranjena u Državnom arhivu u Zadru, Arhivu Franjevačkog samostana u Makarskoj, Historijskom arhivu u Sarajevu, Arhivu Hercegovačko-neretvanske županije u Mostaru i Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu. Među korištenom arhivskom građom svakako treba istaknuti osmanske spise koji pružaju uvid iz druge, nerijetko zanemarene osmanske perspektive. Riječ je o izvornim dokumentima osmanskih pokrajinskih vlasti na osmanskom turskom jeziku, od kojih su neki sačuvani u dragomanskim prijevodima na slavenski i talijanski jezik. Korištena arhivska građa katalogizirana je u arhivskim serijama *Acta Turcarum* (Dubrovnik), *Acta Turcarum* (Mostar), *Acta Turcica* (Sarajevo), *Acta Turcica* (Franjevački samostan u Makarskoj), *Dragomanski arhiv* (Zadar) te *Ali Emirî, Cevdet i İbnülemin Tasnifi* (Istanbul). Među osmanskim izvorima pretežu bujuruldije (naredbe) i Ali-pašina pisma dubrovačkoj vladi, pohranjena u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Drugu stranu povijesne stvarnosti oblikuju raznovrsni dokumenti dubrovačke provenijencije koji se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku. Njihova vrijednost leži u tome što svojom iscrpnošću pružaju širi povijesni kontekst i omogućuju lakše praćenje sadržaja, prostorne i vremenske određenosti dokumenata osmanskog podrijetla. Upravo isprepletenost i nadopunjavanje dokumenata obiju provenijencija pridonosi stvaranju zaokružene i sveobuhvatne slike, te uravnotežen pristup u proučavanju osmansko-dubrovačkih odnosa. U tom smislu dragocjena je podserija *Copia Lettere Diverse Turcarum*, koja sadrži pisma dubrovačkih vlasti upućena susjednim osmanskim vlastima. Neposredan uvid u diplomatske manevre dubrovačkog Senata pruža serija *Lettere di Levante*, koja sadrži upute države dubrovačkim poslanicima na središnjim i pokrajinskim dvorovima osmanskih vlasti. U spomenutoj seriji nalaze se i pisma vlasti dubrovačkim konzulima na Istoku, a pandan tome je serija *Lettere di Ponente*, koja sadrži pisma dubrovačkim konzulima na Zapadu. Nezaobilazan materijal čine odluke Senata, Malog i Velikog vijeća u serijama *Acta Consilii Rogatorum*, *Acta Minoris Consilii* i *Acta Consilii Maioris*. Usto, raznovrstan materijal preuzet je iz bogate serije *Diplomata et Acta* koja sadrži relevantna pisma osmanskih konzula i obavještajaca, pri čemu se mogu istaknuti pisma dubrovačkog konzula u Istanbulu, Luka Chirica i dubrovačkog liječnika na austrijskom dvoru, Petra Bianchija. Spomenuta serija sadrži i niz dokumenata različitih autora, od nižih osmanskih službenika do dubrovačkih podanika u Osmanskom Carstvu.

Naposljetku, vrijedna saznanja prikupljena su iz objavljenih izvora osmanske i zapadne provenijencije, poput tiskane arhivske građe, kronika, dnevnika, putopisa i novina. Korišteni izvori dopunjeni su bogatom literaturom domaće, turske, francuske, anglosaksonske

i germanske produkcije. Komparacija arhivske građe i literature omogućila je uvid u povijesne procese na području Osmanskog Carstva, kao i uzročno-posljedične faze u razvoju odnosa između Dubrovačke Republike i osmanskog zaleđa. Analiza pojedinačnih slučajeva osigurala je disertaciji mikrofaktografsku razinu koja je, radi vjernijeg i plastičnijeg prikaza, popraćena navodima iz arhivskih vrela.

1.4. Cilj i rezultati istraživanja

Osnovni cilj doktorske disertacije je analiza složenih odnosa Dubrovačke Republike i Bosanskog ejaleta u vrijeme namjesnika Hekimoglu Ali-paše. Kako bi se omogućio temeljni okvir i obuhvatnija perspektiva za stvaranje pretpostavki o dubrovačko-osmanskim odnosima, istraživanjem su rekonstruirane političke i gospodarske prilike u perifernoj osmanskoj provinciji Bosni i profesionalni profil osmanskog državnika Ali-paše. U tom je kontekstu postavljen sekundarni cilj istraživanja koji nadilazi granice domaće historiografije i dragocjenim podacima iz dubrovačkog arhiva i osmanskih kronika upotpunjava osmanistička istraživanja drugih nacionalnih historiografija.

Budući da je 18. stoljeće poznato kao stoljeće ekonomskog i političkog slabljenja/transformacije Osmanskog Carstva, javlja se pitanje uklopljenosti Bosanskog ejaleta u opće trendove Carstva. S tim u vezi je i analiza Ali-pašine karijere koja bi, po svemu sudeći, trebala slijediti obrazac, koji je od kraja 16. stoljeća obilježen jačanjem vezirskih kućanstava, kratkotrajnim namještenjima u provinciji, produljenim vremenom čekanja između namještenja, upravnim regionalizmom i tako dalje. Usto, može se pretpostaviti da su napredovanje do položaja velikog vezira i daljnji tijek šesnaestogodišnje karijere oblikovali Ali-pašin karakter. Postavlja se pitanje je li promjena Ali-pašina karaktera bila pozitivna ili negativna i koji su uzroci promjene. Kao transparentan indikator karakternih promjena osmanskog državnika Ali-paše mogu poslužiti njegovi odnosi s Dubrovačkom Republikom.

Raščlambom odnosa Dubrovačke Republike i bosanskog namjesnika Ali-paše na pojedine mikro događaje osigurat će se odgovor na pitanje koji su interesi vezivali Dubrovačku Republiku i Ali-pašu, te kroz koje su faze prolazili njihovi odnosi s obzirom na jačanje Austrijskog Carstva u susjedstvu.

U kontekstu sveobuhvatnih promjena u Osmanskom Carstvu i gospodarskog opadanja Dubrovačke Republike propitat će se razina (ne)poštivanja davno propisanih dubrovačkih

privilegija. Pitanje je jesu li Dubrovčani uživali veću zaštitu u vrijeme kad je Ali-paša bio veliki vezir ili kada je vladao Bosnom kao najbliži dubrovački susjed. Upitno je i je li Republika održala svoj dio dogovora, koji je uglavljen kapitulacijom. Nadalje, pretpostavlja se da je darivanje sve većeg broja osmanskih dužnosnika znatno opteretilo državnu blagajnu Republike. Osim po poklonima, dubrovačka diplomacija zapamćena je i po vještini i snalažljivosti. S tim u vezi propitat će se različiti argumenti i uvjerljivost dubrovačke retorike na osmanskim dvorovima.

Glavninu razmatrane osmansko-dubrovačke prepiske činili su sporovi. Usporedbom zlatnog doba Carstva i Republike (15. i 16. stoljeće) s razdobljem zalaza njihove snage (17. i 18. stoljeće) razmotrene su razlike u mehanizmima pokretanja sporova, osmanskim instancama koje su zadužene za rješavanje sporova i u akterima koji su destabilizirali osmansko-dubrovačke odnose. S obzirom na rečeno, moći će se odgovoriti na pitanje koji sporovi čine konstantu u osmansko-dubrovačkim odnosima, a koji su karakteristični za vladavinu osmanskog državnika Ali-paše. Također, moguće je odrediti koja je vrsta sporova najčešće stizala do Porte, a koji su uspješno rješavani na lokalnoj razini. U tom kontekstu razmotrit će se dubrovačke metode u rješavanju tvrdokornih problema koji su u cikličkim fazama vraćani na polaznu točku.

Sve u svemu, na temelju bogate osmansko-dubrovačke prepiske pružen je detaljan uvid u petnaestogodišnje razdoblje odnosa Dubrovnika s Bosanskim ejaletom. Pitanje je hoće li se opći obrisi odnosa između Republike i Ali-paše moći ubrojiti u pravilo ili iznimku osmansko-dubrovačkog suživota.

1.5. Napomene o transkripcijama, citatima, izrazima i nazivima

Pri prenošenju citata dubrovačkih izvora pisanih na domaćem jeziku nastojalo se donekle zadržati arhaični govor, ali je stara ortografija pisana suvremenim grafemima radi lakšeg praćenja i prepoznatljivosti. Citati iz osmanskih kronika izravno su prenošeni prema izvornom tekstu. U prijevodima s osmansko-turskog i (starog) talijanskog jezika nastojalo se održati ravnotežu između osnovnog smisla i izvornog teksta. Radi preglednosti, osmansko-turska imena fonetski su transkribirana i prilagođena standardnom hrvatskome jeziku. U prvom navođenju, korišteni orijentalni termini protumačeni su u zagradi, ili u bilješkama ako je potrebno detaljnije objašnjenje.

2. BOSNA OD 15. DO 18. STOLJEĆA

“Ne daj, care, Bosne kraljevima
jer kad pustiš Bosnu na ćenaru (rubu, granici),
neće vele (puno) vakta (vremena) prolaziti,
otić’ će ti i Urumenlija (Rumelija),
to su ključići od Stambola (Istanbula) tvoga!”¹

2.1. Osmanska vlast u Bosni do 17. stoljeća

Citirana narodna pjesma ukazuje na važnost Bosanskog ejaleta, najzapadnijeg dijela Osmanskog Carstva u 18. stoljeću. Upravo je granični položaj prema osmanskim neprijateljima doveo do niza teritorijalnih, etničkih, političkih i upravnih promjena u Bosanskom ejaletu tijekom 18. stoljeća. Te promjene uvjetovale su odnos namjesnika Bosanskog ejaleta prema središnjoj vlasti u Istanbulu, ali i njegov ekonomski i politički položaj u provinciji. Kako bi se spomenute promjene bolje razumjele, potrebno je objasniti čimbenike koji su im prethodili u 17. stoljeću kako na području Bosanskog ejaleta tako i u drugim provincijama Carstva.

Svakako, potrebno je predstaviti i povijesnu podlogu uspostave i organizacije osmanske vlasti u Bosni, pri čemu će se ukazati na proturječja i nedosljednosti u historiografiji koje otežavaju jasnije razumijevanje i vrednovanje osmanske vlasti u Bosni. Zauzimanje Bosanskog Kraljevstva 1463. godine i konsolidacija vlasti unutar formiranih sandžaka tekla je usporedno s usponom Osmanskog Carstva u vrijeme sultana Mehmeda Fatiha (1444/6, 1451/81). Vrhunac teritorijalne ekspanzije na Balkanu i uspostava upravnih, privrednih i društvenih institucija dovršena je za vladavine Sulejmana Kanunija (1520/66). U to vrijeme osmanska Bosna bilježi najveći teritorijalni opseg što je, među ostalim, dovelo do ujedinjenja postojećih sandžaka u novu, veću teritorijalnu jedinicu – Bosanski ejalet.

Osnivanje Bosanskog ejaleta 1580. godine koincidiralo je s pojavom prvih znakova slabljenja Osmanskog Carstva. Upravo je 1580. godine Porta sklopila s Velikom Britanijom trgovačku kapitulaciju koja je Englezima omogućila pristup osmanskom tržištu. Time je otvoren put jeftinoj europskoj robi i devalviranim europskim srebrnjacima koji su preplavili Carstvo 80-tih godina 16. stoljeća. Inflacija nastala zbog pritjecanja plemenitih metala iz novootkrivene Amerike u kratkom je roku udvostručila cijene u Carstvu. Otkriće Amerike destabiliziralo je osmansku privredu zbog premještanja trgovačkih puteva sa Sredozemlja na

¹ K. Hörmann, *Narodne pjesme Bošnjaka*: 84.

Atlantik. Važan čimbenik gospodarskog opadanja bio je i gubitak nadzora nad trgovinom indijskih začina i perzijske svile koje su europske države počele dobavljati izravno, preko novootvorenih trgovačkih kompanija. Gospodarsko opadanje krajem 16. stoljeća potaknuto je i prestankom teritorijalne ekspanzije Osmanlija. Nakon poraza pod Siskom 1593. godine došlo je do zastoja osmanskih osvajanja na Zapadu uslijed jačanja vojne tehnologije europskih sila.

Na slabljenje Osmanskog Carstva krajem 16. stoljeća utjecali su i brojni unutrašnji problemi. Destabilizaciju centralne uprave potencirali su nesposobni sultani, borbe oko prijestolja, kao i snažan upliv sultanija-majki u vođenju države. Usporedno s nasiljem, mitom i drugim zloupotrebama bilo je i nemira koje su isprovocirali janjičari. Naime, veliki rast stanovništva u 16. stoljeću ostavio je bez prihoda znatan broj mladića koji su se okrenuli razbojništvu i pljački. Osim toga, gubitak dominacije nad Sredozemnim morem onemogućio je kontrolu nad državama Barbareska u sjevernoj Africi. Slično je bilo i u drugim rubnim dijelovima Carstva s kojima je bila otežana komunikacija, poput planinskih područja Libanona ili Crne Gore.

Upravne i gospodarske promjene koje su zahvatile Carstvo odrazile su se i na području Bosanskog ejaleta. Pri tome se može postaviti pitanje jesu li početne promjene osmanskog političkog sistema istovremeno primjetne i na tek osnovanom Bosanskom ejaletu.

2.1.1. Od pada Bosanskog kraljevstva 1463. godine do osnivanja Bosanskog ejaleta 1580. godine

Zauzećem Galipolja 1353. godine Osmanlijama je bio otvoren put za osvajanje Balkanskog poluotoka. Vojnim pohodima iz Galipoljskog sandžaka stvorena su početna uporišta u Makedoniji i Grčkoj koja su Osmanlijama omogućila streloviti prodor prema Bugarskoj, Srbiji i Bosni. Nakon neuspjeha kršćanske koalicije u bitci kod rijeke Marice 1371. godine priznato je osmansko vazalstvo nad Trnovskom Bugarskom, a kraj srednjovjekovne bugarske države uslijedio je nakon Nikopoljske bitke 1396. godine. Novoosnovani Vidinski sandžak bio je baza za daljnji prodor prema Srbiji. Od bitke na Kosovu polju 1389. godine do zauzeća Smedereva 1459. godine Srpska je despotovina Osmanlijama u znak vazalnog položaja plaćala danak. Bosanski kralj Stjepan Tomašević Kotromanić koji je nakon smrti Lazara Brankovića preuzeo titulu srpskog despota, srpsku

prijestolnicu Smederevo predao je Osmanlijama bez borbe. Zauzećem Srbije otklonjena je krajnja prepreka za osvajanjem posljednje srednjovjekovne države na Balkanu – Bosanskog kraljevstva.

Zauzeće Bosanskog kraljevstva predstavljalo je važan strateški cilj kojim je omogućeno bolje pozicioniranje Osmanskog Carstva prema glavnim zapadnim neprijateljima – Habsburškoj Monarhiji i Mletačkoj Republici. Prvi pljačkaški upadi u Bosnu zabilježeni su 1386. godine,² nakon zauzeća Niša, a intenzivirani su u narednom desetljeću organizacijom skopskog krajišta i postavljanjem turske posade u grad Zvečan. Međutim, stvaranje čvrstih uporišta na bosanskom tlu Osmanlijama su osigurali zavađeni bosanski velikaši koji su u borbi za vlastite interese tražili oslonac i pomoć sultana.³ Upad Isa-bega Ishakovića u Bosnu 1414. godine Osmanlije su iskoristili kako bi kralju Ostoji (1409/18) nametnuli obvezu plaćanja danka koja se, s kratkim prekidima, protegnula i na njegove nasljednike.⁴ Bosanski kralj Tvrtko II. (1421/43) je 1437. godine formalno prihvatio vrhovnu vlast sultana Mehmeda Fatiha koji je, sudeći prema ispravi izdanoj Dubrovčanima 1430. godine, Bosansko kraljevstvo i ranije smatrao dijelom svoje države.⁵

Trajni prodor u Bosnu formaliziran je osnivanjem stalnih turskih uporišta. Na području srednjovjekovne Vrhbosanske (Sarajevske) župe osnovana je prva osmanska vojno-upravna jedinica – Bosansko krajište (*vilayet Hodidjed, vilayet Saray ovasi* ili *voyvodaluk Vrhbosna*).⁶ Povremeni boravak Osmanlija u Sarajevskom polju 1428/35. godine, sredinom stoljeća je zamijenjen njihovom stalnom prisutnošću (1448/51).⁷

U međuvremenu je došlo do promjene na bosanskom prijestolju te je 1461. godine Stjepana Tomaša (1443/61) naslijedio sin Stjepan Tomašević (1461/3). Zauzeće Smedereva odredilo je daljnji smjer osmanskih osvajačkih akcija prema Bosni što je natjeralo Tomaševića da nastavi s očevom prozapadnom politikom. Pouzdajući se u pomoć ugarskog

² Usp.: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 19; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 52; K. Jireček, *Istorija Srba I*: 324; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 63; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina I*: 151; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 25.

³ E. Kurtović, »Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić«: 193-196; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 75.

⁴ S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 25-26; I. F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 111; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina I*: 152; D. Kovačević, »Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa.«: 257-258; V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*: 277; W. Miller, »Bosnia before the Turkish Conquest.«: 665; B. Đurđev, »Bosna.«: 1263.

⁵ Č. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 5; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina I*: 154-155.

⁶ Više u: V. Skarić, »Postanak Sarajeva«: 41-45; H. Šabanović, »Bosansko krajište«: 181-219.

⁷ Usp.: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 27-31, 35; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 53; K. Jireček, *Istorija Srba I*: 342; V. Čorović, *Istorija Bosne*: 437; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina I*: 139, 153-156; V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*: 255, 263, 276; H. Kreševljaković, »Sarajevska čaršija, njeni esnafi«: 15; H. Kreševljaković, »Stari bosanski gradovi.«: 14; W. Miller, »Bosnia before the Turkish Conquest.«: 665.

kralja Matije Korvina (1458/90) i pape Pija II. (1458/64), Tomašević je 1462. godine pružio Osmanlijama izravan povod za napad – priznao je ugarsku vlast i otkazao danak Osmanlijama.⁸ Nakon užurbanih vojnih priprema uslijedio je munjevit juriš pod vodstvom sultana Mehmeda Fatiha, u kojem su osvojeni veći bosanski gradovi – Bobovac, Travnik i Jajce. Kralj Tomašević pobjegao je u grad Ključ kamo je stigla turska četa pod vodstvom Mahmud-paše. Premda je kralju obećana poštediti života ako naredi predaju svih gradova i vojske, dogovor je prekršen u Jajcu gdje je kralja Tomaševića sultan Mehmed II. dao pogubiti. Smaknuće kralja Tomaševića 1463. godine predstavljalo je kraj Bosanskog kraljevstva i početak novog vladajućeg sistema u Bosni.

Neočekivano brzi pad Bosne iznenadio je susjedne zemlje. Kako bi opravdale svoju nemoć i izostanak obećane pomoći, krivnja je prebačena na slabi otpor bosanskih branitelja. Tako je trogirski biskup pisao da je Bosna pala "... bez ijednog topovskog hica, bez izvlačenja iz korica i jednog mača...". Slično mišljenje ponovio je i Matija Korvin 1464. godine u pismu papi Piju II., kao i papin izaslanik Nikola Modruški koji je tijekom 1462/3. godine savjetovao i bodrio Tomaševića u borbi protiv Osmanlija.⁹ Drukčiju sliku ponudio je izvještaj bosanskog poslanika Nikole Teste koji hvali srčani i hrabri otpor branitelja, jednako kao i janjičar Mihajlo iz Ostrovice i Dursun-beg.¹⁰ Premda se ne može utvrditi točan opseg vojnog angažmana boraca, ipak je jasno da se oni bez pomoći europskih sila nisu mogli oduprijeti nadmoćnoj vojsci Mehmeda Fatiha, najmoćnijeg svjetskog vladara pred kojim su pale i mnogo snažnije države. Štoviše, dio historiografije period bosanskog otpora Osmanlijama datira od prvih pljačkaških pohoda 1386. godine do pada Bihaća 1592. godine.¹¹

Upravo je postupno zauzimanje Bosanskog kraljevstva bila osnovna metoda osvajačkog plana Osmanlija.¹² Osmanska ekspanzija počinjala je stalnim pljačkaškim upadima akindžija (gerilski jurišni konjanici) i stvaranjem uporišnih točaka na granici.

⁸ U narodu je zaživjela romantičarska verzija o razlozima pohoda na Bosnu. Više u: Ć. Truhelka, »Dubrovačke vijesti o godini 1463.«: 2; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 53-55; I. F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 120-121.

⁹ M. Šunjić, »Uništenje srednjovjekovne bosanske države.«: 92-93; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 105; V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*: 59-60; V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*: 340-341.

¹⁰ M. Šunjić, »Uništenje srednjovjekovne bosanske države.«: 90-91; E. Imamović, *Povijest bosanske vojske*: 52; G. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslavena*: 113-116.

¹¹ U skladu s time, zauzet je stav da se Bosna najduže od svih balkanskih država odupirala navali Osmanlija. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 105, 148; I. Lovrenović, *Bosanski Hrvati*: 138; V. Čubrilović, »Poreklo muslimanskog plemstva«: 370-371; H. Zoranić, *O etnogenezi Bošnjana-Bošnjaka*: 396-397; M. Šunjić, »Uništenje srednjovjekovne bosanske države.«: 92-94.

¹² Više u: H. Inalcik, »Ottoman Methods of Conquest.«: 103-104, 107-108; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 16-18; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 52; H. Inalcik, »The Ottoman State: Economy and Society«: 14-15; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 104-107; H. Eroğlu, »Osmanlinin Rumelideki fetih stratejileri.«: 191-211; Ć. Truhelka, »Tursko slovjenski spomenici«: 330-331.

Sljedeći korak bio je dobivanje podrške među zaraćenim feudalnim obiteljima. Obećanjima o slobodi i zaštiti njihovih prava, Osmanlije su na svoju stranu pridobili i nezadovoljne seljake i kmetove.¹³ Kada je vlastela došla do krajnjih granica ekonomske iscrpljenosti, a narod prihvatio prisutnost Osmanlija, prelazilo se na novu fazu osvajanja – uklanjanje vladajuće dinastije, uspostava izravne kontrole i postepeno uvođenje novog upravnog, društvenog i ekonomskog ustroja.

U osvojenim područjima Osmanlije su, koliko su im prilike dopuštale, zadržali zatečenu upravnu podjelu na manje i veće oblasti. Tako su se administrativne granice srednjovjekovnih bosanskih župa podudarale s teritorijem novouspostavljenih nahija, najmanjih upravnih jedinica. Nahije su, osim teritorijalnog opsega, preuzele i ime nekadašnjih župa ili, pak, glavnih utvrda i naselja u njima. Jedna ili više nahija, ovisno o veličini i broju muslimana, činile su teritorij jedne kaze ili kadiluka, sudsko-upravne jedinice kojoj se na čelu nalazio kadija, sudski predstavnik sa širokim upravnim ovlastima. Kazama su po teritorijalnom opsegu srodni vilajeti, upravna područja provizornog karaktera koja su uspostavljena neposredno nakon osvajanja Bosne, a nedugo zatim su ukinuta.¹⁴ Vilajeti su, jednako kao i kadiluci, podijeljeni na nahije, a zajedno su sačinjavali sandžake. Sandžaci u bili udruženi u ejalete, najviša osmanska upravna područja.

Bosanski sandžak osnovan je tijekom osmanske okupacije, između svibnja i lipnja 1463. godine, a za prvog bosanskog sandžakbega postavljen je smederevski krajišnik Mehmed-beg Minetović (1463/4)¹⁵ koji je u prvim mjesecima stolovao u Jajcu, nakon čega je prijestolnicu preselio u Sarajevo. Sandžakbegov odlazak iz Jajca iskoristio je hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin koji je u prosincu 1463. godine u protuofenzivnoj akciji zauzeo Jajce, a od osvojenih teritorija osnovao je Jajačku i Srebreničku banovinu s ciljem obrane Srijema, Ugarske i Slavonije. Smanjenje Bosanskog sandžaka potaknulo je novog bosanskog sandžakbega, Isu-bega Ishakovića (1464/70), na siloviti prodor prema jugu i jugoistoku.

¹³ Više u: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 81, 177; I. F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 131; J. Fine, *The Late Medieval Balkans*: 583; V. Čubrilović, »Poreklo muslimanskoga plemstva.«: 376-377, 382-383; A. Handžić, »Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni«: 124-125; M. Filipović, *Etnička prošlost našeg naroda*: 65-66; V. Skarić, *Srpsko pravoslavni narod i crkva u Sarajevu*: 9.

¹⁴ Bosanski sandžak sastojao se od četiri vilajeta čiji se teritorij podudara sa srednjovjekovnim bosanskim državicama. H. Oruç, »15. Yüzyılda Bosna Sancağı«: 254-268. Prema Truhelki Osmanlije su teritorij podijelili »u dvije pokrajne koje predstavljaju jedan vilajet.« C. Truhelka, »Tursko slovjski spomenici«: 317.

¹⁵ Prema Muvekkitu bosanski je sandžak osnovan u prvom desetljeću 15. stoljeća, na čelu s Ishak-begom Ishakovićem. Usp.: S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 35-36; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 40; H. Oruç, »15. Yüzyılda Bosna Sancağı«: 251.

Daljnji uspjesi osmanskih vojni doveli su do osnivanja Hercegovačkog (1470/1)¹⁶ i Zvorničkog sandžaka (1478/83)¹⁷ čiji su se teritoriji povećavali i smanjivali ovisno o novim osmanskim osvajanjima. Tako je Bosanski sandžak 1523/7. godine povećan za područje Jajačke banovine i Posavine, a 1537. umanjen za osmanske teritorije u Dalmaciji, Lici i Krbavi koji su pripojeni tek osnovanom Kliškom sandžaku. Teritorijalno izdvajanje nadoknađeno je već sljedeće godine kada su Bosanskom sandžaku pridruženi slavonski i posavski gradovi, od kojih je znatan dio prepušten i novo osnovanom Požeškom sandžaku. Nastavak osmanskih osvajanja u Slavoniji doveo je do osnivanja Čazmanskog ili Pakračkog sandžaka (1557) kojem su ustupljeni slavonski posjedi Bosanskog sandžaka. Nova osvajanja odrazila su se i na površinu Kliškog sandžaka koji je teritorijalno ustupanje novo obrazovanom Krčko-ličkom sandžaku (1578/80)¹⁸ povratio skorašnjim pobjedama na hrvatskoj krajini gdje je početkom 17. stoljeća osnovan Bihački sandžak.¹⁹

Na čelu svakog sandžaka nalazio se sandžakbeg (*mir-i liva, mutesarraf*)²⁰ koji je u upravljanju dodijeljenog sandžaka bio neovisan od ostalih sandžakbegova i odgovoran jedino nadređenom beglerbegu ili namjesniku ejaleta. Premda su svi sandžakbezi podređeni beglerbegu, on nije sve sandžakbege jednako tretirao. Kao *primus inter pares* izdvojio se bosanski sandžak koji je stekao senioritet zbog ranije uspostave, a prvenstvo bosanskog sandžakbega kao glavnog zapovjednika s područja Bosne, zasnivalo se na visini hasa odnosno prihoda od nadarbina koje su mu predane na uživanje.

U pravnom, upravnom i teritorijalnom pogledu sandžaci osnovani na području Bosanskog kraljevstva podređeni su Rumelijskom ejaletu kao najvišoj administrativnoj

¹⁶ Usp. razlike: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 45-46; T. Macan, *Povijest hrvatskog naroda*: 106; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 114; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 110; *Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri*: 8; M. Griffe, *Galip Ali Paşa Rızvanbegovic-Stocevic*: 67; M. Pinson, *The Muslims of Bosnia and Herzegovina*: 43; C. Heywood, *Writing Ottoman History*: 43; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 21; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne* 1: 77; H. Zoranić, *Etnogeneza Bošnjana – Bošnjaka*: 407.

¹⁷ Usp. razlike: S. Bašagić, *Kratka uputa*: 186; M. Prelog, *Povijest Bosne*: 162; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 53; B. Zlatar, »Bosna i Hercegovina«: 97; M. Imamović, *Historija države i prava*: 182.

¹⁸ Usp. razlike: D. Mandić, *Bosna i Hercegovina* 1: 163; M. Prelog, *Povijest Bosne*: 162; E. Čelebi, *Putopis*: 156; I.A. Pečevija, *Historija* 1: 173; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 73-75; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 128.

¹⁹ Usp. razlike: R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*: 96; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina* 1: 164-165; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 83-84; A. Handžić, »O organizaciji vojne krajine«: 53; *Opširni popis bosanskog sandžaka sv. I/2*: 543-567; H. Hadžibegić, »Rasprava Ali Čauša«: 178; N. Močanin, *Turska Hrvatska*: 37.

²⁰ U literaturi i izvorima sandžakbezi su nazivani pašama, valijama, sandžacima, beglerbezima ili namjesnicima. Usp. Državni arhiv u Dubrovniku (DAD) *Lettere di Levante (Let. Lev.)*, ser. 27.1, sv. 34, f. 45v-46v, 98r-101v; *Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj (AFSM), Acta Turcica (ATC)*, M IV-66; I.A. Pečevija, *Historija* 1: 172; E. Čelebi, *Putopis*: 123; H. Kamberović, *Begovski posjedi*: 243; S. Ljubić, »Rukoviet jugoslavenskih listina«: 7-8, 10, 13, 16; Ć. Truhelka, »Tursko slovjenski spomenici«: 336, 444, 451; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 143; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 62, 63, 64, 100; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 92; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 38-39, 93; Ć. Truhelka, »Isprava Skender-baše«: 609-610.

jedinici na čelu koje se nalazio namjesnik. Rumelijski je ejalet prvi ejalet na području Osmanskog Carstva zbog čega je uživao povlašteni položaj.²¹ Teritorijalna nadležnost rumelijskog namjesnika znatno je smanjena daljnjim osmanskim napredovanjem i osnivanjem novih ejaleta na europskom području Carstva (Rumelija). Osnivanjem Budimskog ejaleta 1541. godine i Bosanskog ejaleta 1580. godine, rumelijskom je beglerbegu oduzeta vlast nad teritorijima u Kruševcu, Vidinu, Smederevu, Zvorniku, Srijemu, Vučitrinu i Požegi koji su ustupljeni Budimskom ejaletu, dok su u korist Bosanskog ejaleta izdvojeni Bosanski, Hercegovački, Kliški, Pakrački i Krčki sandžak. Radi kompaktnosti teritorija i bolje upravne organizacije, Bosanskom ejaletu (beglerbegluku, pašaluku) predani su i budimski sandžaci sa središtem u Zvorniku i Požegi.

Nedoumice oko godine osnivanja Bosanskog ejaleta²² protezale su se u rasponu od 1520. do 1589.²³ Temeljem arhivskog materijala dubrovačke provenijencije za uspostavu ejaleta prihvaćena je 1580. godina, a otkrićem novih deftera osnutak Bosanskog ejaleta datiran je 5. rujna 1580. godine.²⁴ Za razliku od ostalih ejaleta koji su obrazovani u prosjeku pola stoljeća nakon osnivanja sandžaka, za uzdizanje Bosanskog sandžaka na položaj ejaleta bilo je potrebno čak 117 godina.²⁵ Razlog tome je nastavak osvajanja na području Bosne koje je dovršeno osnivanjem Krčko-ličkog sandžaka 1579/80. godine, ali i nedostatku nadarbina koje bi prije 1580. godine bile dostatne za prihode namjesnika.²⁶

Podizanje Bosanskog sandžaka na status ejaleta vođeno je brojnim razlozima. Među njima važno mjesto zauzimaju vojni razlozi na kojima počiva temeljni princip osmanske države. Naime, osvajanja Ferhad-paše u Bosanskoj krajini krajem 70-ih godina 15. stoljeća dala su poticaj za daljnji prodor prema Hrvatskoj. Budući da je rumelijski beglerbeg kao

²¹ Više u: A. Mumcu, *Divan-i Humayun*: 51; S. Shaw, *Ottoman Empire*: 121; T. Gökbilgin, »Ajalet Rumelija«: 208; H. Inalcik, »Eyalet.«: 722; M. İpşirli, »Osmansko državno uređenje.«: 271-272, 279; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 21-22; P. F. Sugar, *Southeastern Europe Under Ottoman Rule*: 35-36; S. J. Shaw, *History of the Ottoman Empire 1*: 121-122; T. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*: 188-192; H. Inalcik, *Osmansko Carstvo*: 117.

²² Slično je i kod drugih ejaleta, poput Egejskog ili Karamanskog. Usp.: S. M. Bilge, »Karaman Eyâleti'nin Tarihi Coğrafyası ve İdarî«: 50; S. Gökçen, *Türkiye'de Rum-Yunan vahşet*: 63; I. Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı*: 53; H. Inalcik, *Osmansko Carstvo*: 132; M.A. Erdoğdu, »Karaman Vilayetinin İdari«: 426.

²³ Usp.: N. Todorov, *The Balkan City*: 227; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar 2*: 1068; M. Koller, »Bosnia and Herzegovina.«: 91; M. Prelog, *Povijest Bosne*: 165; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 83; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina 1*: 165-167; O. Knezović, »Ali-paša Rizvanbegović-Stočević«: 14, 15; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*: 7.

²⁴ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 78; H. Oruç, »15. Yüzyılda Bosna Sancağı«: 253; N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*: 123-124; *Let. Lev.*, sv. 33, f. 94v, 98r.

²⁵ M. İpşirli, »Osmansko državno uređenje.«: 273; H. Inalcik, »Eyalet.«: 721-724; H. Inalcik, *Osmansko Carstvo*: 132. Sućeska je drugkčijeg mišljenja. A. Sućeska, »Elementi koji su uticali na posebnost Bosne«: 309.

²⁶ N. Moaçanin, R. Holjevac, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*: 113; N. Moaçanin, *Turska Hrvatska*: 28.

vrhovni vojskovođa imao sjedište u Sofiji, javila se potreba za bližim uporištem koje bi pružilo bolju vojnu logistiku. Usto, osnivanjem Bosanskog ejaleta uspostavila bi se efikasnija upravom nad teritorijima udaljenim od centra.

Ranija historiografija iznijela je tvrdnju o neovisnosti pojedinih sandžakbega Bosanskog ejaleta od bosanskog namjesnika.²⁷ Međutim, od osnutka ejaleta samostalnost krajiških sandžakbega bila je ograničena, a posebno u vojnim pohodima u koje su odlazili pod zastavom bosanskog namjesnika. Smanjenje njihovih prava zorno pokazuju i odnosi Dubrovačke Republike i hercegovačkog sandžakbega. Naime, nakon 1580. godine nadležnost oko reguliranja odnosa sa susjednom Dubrovačkom Republikom velikim je dijelom prenesena s hercegovačkog sandžakbega na bosanskog namjesnika.²⁸

Za prvo središte Bosanskog ejaleta odabrana je Banja Luka u kojoj je rezidirao i dotadašnji bosanski sandžakbeg.²⁹ Preuzevši dužnost prvog bosanskog namjesnika, Ferhad-paša Sokolović (1574/80) je na lijevoj obali Vrbasa dao izgraditi pašin dvor ili konak u kojemu će bosanski namjesnici stolovati sljedećih pola stoljeća.³⁰ Pogranični položaj Banje Luke omogućio je daljnju ekspanziju Osmanlija prema sjeverozapadu, koja je formalizirana osnivanjem Krčko-ličkog (1580) i Bihaćkog sandžaka (1590). Međutim, vojni neuspjesi koji su uslijedili odrazili su se na premještanje prijestolnice dublje u unutrašnjost Bosanskog ejaleta. Prema historiografiji, Sarajevo je službeno proglašeno prijestolnicom 1638/9. godine,³¹ premda su namjesnici i ranije boravili u Sarajevu.³² Štoviše, Mehmed-paša Vučo

²⁷ Vidi: M. Prelog, *Povijest Bosne*: 165; V. Skarić, »Podaci za historiju Hercegovine«: 57; V. Skarić, »Popis bosanskih spahija«: 5; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 43; O. Knezović, »Ali-paša Rizvanbegović-Stočević«: 16; H. Kreševljaković, »Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini«: 64; T. Popović, »Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka«: 75-76, 83-90.

²⁸ T. Popović, »Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka«: 75-76; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 127-128; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 37-38. Zahvaljujem mentorici dr. sc. Vesni Miović na dragocjenoj pomoći u izradi disertacije.

²⁹ Prema Kolleru prvo središte ejaleta je Sarajevo. M. Koller, »Bosnia and Herzegovina.«: 91.

³⁰ A. Bejtović, »Banja luka za turske vladavine.«: 98; H. Kreševljaković, »Saraji ili dvori bosanskih namjesnika«: 14.

³¹ Pojavljuje se tvrdnja da je prijestolnica iz Banje Luke premještena u Travnik. Vidi: S. Bašagić, *Kratka uputa*: 71; M. Prelog, *Povijest Bosne*: 168; V. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*: 160; D. Mandić, *Vezirski grad Travnik*: 41; V. Čorović, *Bosna i Hercegovina*: 68, 69; O. Knezović, »Ali paša Rizvanbegović Stočević«: 14; A. Evans, *Through Bosnia and Herzegovina*: 189. Usp. s putopiscima iz sredine 17. stoljeća. Vidi: E. Čelebi, *Putopis*: 103; J. Hammer, *Rumeli und Bosna*: 160; S. Zlatović, »Izvještaj o Bosni«: 37; Č. Truhelka, »Opis Dubrovnika i Bosne«: 420, 427, 429; F. Rački, »Prilozi za geografsko-statistički opis«: 189; V. Jelavić, »Doživljaji Francuza Poulleta«: 54.

³² Primjerice: *Let. Lev.*, sv. 46, f. 43v, 48v, 247r, 249r; DAD, *Acta Turcarum (AT)* 143, 154, 199, 329, 341, 396, 397, 401, 819; B 9 19, 59; B 12 38, 39, 46, 68, 70, 71; CT 3 72; CT 4 55.

(1637/39), namjesnik za čijeg je mandata došlo do prijenosa prijestolnice, u Sarajevu je boravio već od kolovoza 1637. godine.³³

U Sarajevu je namjesnik boravio u dvoru ili konaku koji je tijekom pljačkaškog pohoda Eugena Savojskog na Bosnu izgorio u višednevnom požaru (1697).³⁴ Neposredno nakon njegova odlaska iz Bosne, bosanski namjesnik Koše Halil-paša napustio je porušeno Sarajevo i krenuo na šesnaestosatno putovanje u novu prijestolnicu, Travnik.³⁵

I nakon prijenosa prijestolnice u Travnik početkom 18. stoljeća, Sarajevo je zbog svoje veličine i bogatstva odavalo utisak glavnoga grada Bosanskog ejaleta. Tako je, primjerice, zastavnik Božić krajem 18. stoljeća Sarajevo nazvao glavnim gradom Bosne, a Travnik prijestolnicom bosanskih vezira.³⁶ Čak se i na službenim aktima 18. stoljeća Sarajevo naziva prijestolnicom.³⁷ Usto, jačanje trgovine i zanatstva priskrbilo mu je naziv “republika esnafa” od 1700. do 1851. godine,³⁸ a upravo je u to vrijeme funkciju vezirske prijestolnice, uz dva kratka prekida, preuzeo grad Travnik.

Zbog cjelovitosti teritorija nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva i očuvanja ranijeg upravnog središta i imena pojavilo se stajalište o kontinuitetu srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva i posebnog položaja Bosanskog ejaleta u sklopu Osmanskog Carstva.³⁹ Međutim, teritorijalni integritet i cjelovitost srednjovjekovnih državnica, kao i očuvanje bivših upravnih središta nije karakteristično jedino za Bosnu, već se kao odlika osmanskog pragmatizma može uočiti i u ostalim provincijama Osmanskog Carstva.⁴⁰

2.1.2. Upravitelj Bosanskog ejaleta – bosanski namjesnik

³³ *Let. Lev.*, sv. 47, f. 81v; *AT*, 143.

³⁴ Tijekom obnove Sarajeva izgrađeni su novi saraji (Begluk-saraji). Krasile su ga velike staklene galerije koje su bile “luksuzni ukras” i u konaku morejskog namjesnika. A. Boue, *Recueil d'itinéraires* 2: 137-138; P.E. Laurent, *Recollections of a Classical Tour Through Various Parts of Greece*: 166.

³⁵ C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 35; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 9; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 303.

³⁶ Usp.: H. Kreševljaković, H. Kapidžić, *Vojno geografski opis Bosne*: 30, 34; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 211; A. Boue, *Recueil d'itinéraires* 2: 139.

³⁷ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 48; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 57v.

³⁸ W. Vučinić, »The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule.«: 615.

³⁹ Više u: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 79-80; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 25; Dž. Juzbašić, »Nekoliko napomena o etničkom razvitku«: 197-198; M. Hadžijahić, *Islam i muslimani*: 107; Z. Šehić, I. Tepić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*: 8; E. Zgodić, *Bošnjačko iskustvo politike*: 335.

⁴⁰ Primjerice, pet godina nakon osvajanja Bosne, sultan Mehmed Fatih pokorio je kneževinu Karaman koju je u dotadašnjem teritorijalnom opsegu pretvorio u istoimeni ejalet zadržavši postojeću prijestolnicu Konju. C. Imber, *The Ottoman Empire*: 179; F. Bašar, »Karamanoğulları Beyliği.«: 386-409.

2.1.2.1. Titule i izbor

Bosanski namjesnik je najviši predstavnik sultanove vlasti u provinciji. U osmanskim dokumentima oslovljen je različitim nazivima, ovisno o vojnim i upravnim dužnostima. Primjerice, u vrijeme vojnog pohoda nazvan je *serdarom* ili *seraskerom* odnosno vojnim zapovjednikom.⁴¹ Istovremeno se uz titulu serdara, upotrebljava i vojna titula *muhafiz* (zaštitnik, čuvar), ali i administrativni naslov *mutassarif* (upravitelj). Ako je novoustoličeni namjesnik ranije obavljao funkciju velikog vezira, ta je titula neizostavno upotrebljena prilikom službenog obraćanja.⁴² U osmanskim dokumentima često se koristi izraz beg begova (*beylerbey*) kao i njegovi arapski i perzijski sinonimi (*amir-al umara* i *mir-i miran*), koji su najprije imali vojno značenje, a od 15. stoljeća obuhvatili su i upravne dužnosti namjesnika.⁴³

Ujedno, bosanski su namjesnici često oslovljeni nazivom paša prema počasnoj tituli paše s dva tuga.⁴⁴ Sukladno tome, Bosanski je sandžak kao sjedište bosanskog paše prozvan pašin sandžak (*paşa sancağı, liva-i paşa*). Od vremena Sulejmana Kanunija pokrajinskim je upraviteljima dodijeljena titula vezira s tri tuga koja je do tada bila pridržana jedino za članove carskog divana. Prvi bosanski namjesnik s titulom vezira bio je Murteza-paša (1622/26).⁴⁵ Smatra se da je preuzimanje nove počasne titule utjecalo na zamjenu termina beglerbegluka s terminom ejalet.⁴⁶

Bosanskog namjesnika birao je veliki vezir prema strogom hijerarhijskom redu napredovanja. Propisano je da položaj namjesnika može biti izravno dodijeljen carskom defterdaru (upravitelj državne riznice), nišandžiji (predstojnik carske kancelarije, tajnik Carskog vijeća), miralemu (zastavnik) i janjičarskom agi, ali i drugim agama iz unutrašnje

⁴¹ Arhiv hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru (HNK), *Sidžil blagajskog kadije*, fragmenti: 1697.-1793. (*Blag. sidžil*), br. 288, f. 47/b, 62/a.

⁴² Više u: M. Ipširli, »Osmansko državno uređenje.«: 281; A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valije.«: 8; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 30-33; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 345, 346, 347, 348, 349, 350; N. Göyünc, »Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı.«: 78; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 28, 29, 38, 41, 59.

⁴³ Više u: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 21; H. Inalcik, »Eyalet.«: 722; V.L. Menage, »Beglerbegi.«: 1159; P. Jackson, »Beglerbegi.«: 84; O. Kılıç, »Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı.«: 1645.

⁴⁴ Tug odnosno konjski rep je tradicionalni amblem vladarskog autoriteta koji se u skladu s vojno-ratničkom tradicijom nalazio na vrhu koplja. C.E. Bosworth, »Tug.«: 590.

⁴⁵ H. Šabanović, »Vojno uređenje Bosne.«: 178; H. Šabanović, »Bosanski divan.«: 15. Bišćević počasnu titulu vezira pridružuje Ibrahim-paši Memibegoviću (1621), a Benić namjesnicima od 1700. godine. V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 161, 163; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 196.

⁴⁶ H. Inalcik, »Eyalet.«: 722; N. Močanin, *Turska Hrvatska*: 29; O. Kılıç, »Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı.«: 1646-1647; M. Kunt, *Sultan's Servants*: 96. Istovremeno su bosanski sandžakbezi uzdignuti na rang paše s dva tuga. AT, 42; HNK, *Sidžil blagajskog kadije*, fragmenti: 1702-1798 (*Blag. sidžil*), br. 57, f. 35/a, 36/b, 43/b, 55/b; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 32.

službe. U provinciji se na položaj namjesnika mogao uzdići sandžakbeg s prihodom od 400.000 akči i kadija u rang 500 akči.⁴⁷

Razrađeni sustav napredovanja izgubio je značaj krajem klasičnog razdoblja Carstva (1300-1600). Budući da su promjene u upravnome sustavu primjetne od vremena osnivanja Bosanskog ejaleta, postavlja se pitanje jesu li novi obrasci imenovanja namjesnika primjetni i u Bosni. Upravna pozadina osmanskih državnika imenovanih u Bosni usporedit će se s analizom Metina Kunta. On je predstavio položaje s kojih su se državnici uzdigli na mjesto namjesnika u Rumeljskom, Anadoljskom, Egejskom, Erzurumskom, Budimskom i Alepskom ejaletu od 1578. do 1588. godine ("prvo razdoblje") i od 1632. do 1641. godine ("drugo razdoblje"). Budući da spomenute provincije zauzimaju znatnu površinu Osmanskog Carstva, njegovi su rezultati uzeti kao indikator općih kretanja u Carstvu.

U prvom promatranom razdoblju provincijski namjesnici većinom su imenovani s položaja sandžakbega. Takav trend pojavljuje se i u novoosnovanom Bosanskom ejaletu u kojemu je položaj namjesnika preuzeo dotadašnji bosanski sandžakbeg Ferhad-paša Sokolović. On je vladao do kraja prvog promatranog perioda (1580/8).⁴⁸ U razdoblju od 1632. do 1641. godine⁴⁹ čak 71,43% bosanskih namjesnika imenovano je iz središnjih službi, najčešće s položaja janjičarskog age, kapidžijskog čehaje (pomoćnik glavnog vratara) i bostandžibaše (starješina sultanove ili vezirove straže). Iz pokrajinske uprave odnosno s položaja sandžakbega došlo je tek 14,29% namjesnika. Taj odnos je u skladu s općim tendencijama u Carstvu. Međutim, skoro trećina (28,57%) namjesnika u Bosni je imenovana iz vojnih kućanstava i klika što znatno premašuje postotak zabilježen u ostalim provincijama

⁴⁷ Odnosno birani su iskusni i zaslužni sandžakbezi nakon relativno duge karijere i mule sa sjedištem u Tirkali, Bursi i Beogradu. Na području Rumelije mulaluk je uspostavljen i u Sarajevu, Drinoplju i Sofiji, ali s vrijednošću od 200 do 400 akči. Evlija Čelebi pogrešno podiže sarajevski mulaluk na rang od 500 akči, a D'Ohsson umanjuje vrijednost mulaluka u Beogradu. M. Kunt, *Sultan's servants*: 16, 50-51; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*: 95-97; E. Čelebi, *Putopis*: 82, 104; Š.S. Kemura, »Iz Sejahatname Evlije Čelebija.«: 185, N. Močanin, R. Holjevac, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*: 114; A.C.M. D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman 4/2*: 566-567.

⁴⁸ Usp.: *Let. Lev.*, sv. 36, f. 112v-113v; K. Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*: 125-127; E. Čelebi, *Putopis*: 212; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 44; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 127-128, 130, 134-135; A. Bejtić, »Banja Luka pod turskom vladavinom.«: 97; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 91; M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*2: 191; S.S.H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*: 169-173; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 178.

⁴⁹ Za uzorak o razvoju karijere poslužili su namjesnici od Hattat Hasan-paše (Savić, Karajazidži) do Turnadži Mehmed-paše (Kuršumdži). Nisu poznata prethodna namještenja namjesnika Arnavut Mustafa-paše koji nije pribrojen postotku. Karijera namjesnika koji su u više navrata vladali Bosanskim ejaletom u periodu od 1631. do 1642. godine, pribrojana je jedan put. O upravnom usponu spomenutih namjesnika: S.S.H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*: 287-324; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 168-175; M.Z. Pakalin, *Sicill-i Osmani*: 640, 1049, 1062, 1547.

(5,8%).⁵⁰ Krajem 17. stoljeća ovaj trend jača, a istovremeno opada broj bosanskih namjesnika iz središnje službe.⁵¹

Opći presjek pokazuje da je izbor namjesnika za područje Bosanskog ejaleta, uz manje razlike, slijedio obrasce primjetne i u ostatku Carstva. Bosanski su namjesnici najprije birani iz redova sandžakbega, prevagu zatim nose službenici iz središnje službe, a krajem 17. stoljeća jača utjecaj vezirskih i vojnih kućanstava.

Provincijski upravni sistem obilježilo je i drastično smanjenje trajanja mandata. U drugom promatranom razdoblju (1632/41) trajanje mandata bosanskih namjesnika bilo je gotovo identično onome na razini Carstva.⁵² Unutar godine dana smijenjeno je 60% bosanskih namjesnika, do dvije godine na dužnosti je ostalo 30%, a samo 10% namjesnika je u Bosni zadržano više od dvije godine.⁵³ Nova upravna politika uzrokovana je smanjenim opsegom Carstva i povećanjem kandidata za upravne položaje. Usto, brze smjene onemogućile su osamostaljivanje namjesnika u provincijama, a česta imenovanja punila su državnu blagajnu novim pristojbama.

Zbog poznavanja lokalnih prilika u provincijama u kojima su služili, namjesnici su često vraćani na stare pozicije. U promatranom periodu (1632/41) čak su dvojica namjesnika u dva navrata upravljali Bosanskim ejaletom. Namjesnici su često dolazili u Bosnu iz okolnih ejaleta.⁵⁴ U spomenutom periodu čak 75% namjesnika potječe iz Bosne i Albanije, na što upućuju njihovi nadimci poput Mostarac, Bosanac ili Arnaut. Koncentracija domaćih ljudi na čelu Bosanskog ejaleta ukazuje na popunjavanje upravnih službi pripadnicima *kapıkulu* klase, porijeklom iz sustava devširme.⁵⁵

⁵⁰ M. Kunt, *Sultan's Servants*: 66.

⁵¹ U razdoblju od 1683. do 1703. godine čak 75% bosanskih namjesnika došlo je iz vezirskih i vojnih kućanstava, a samo 6,25% iz središnjih službi. R. A. El-Haj, »The Ottoman Vezir and Paşa Households«: 440-443.

⁵² M. Kunt, *Sultan's Servants*: 75.

⁵³ Podaci o trajanju mandata rekonstruirani su temeljem prepiske bosanskih namjesnika s dubrovačkim vlastima. Periodizacija od jedne, dvije i tri godine smanjuje nesigurnost u određivanju trajanja mandata namjesnika. AT, 401, 404, B12 39, B11 49, B12 21, B9 58, B10 28, 143, 156, 9A 157, 9A 401, 9A 156, B XIII 89/12, 9A 165, 9A 171; *Let. Lev.*, sv. 46, f. 40r, 43v, 48v, 125v, 237r; sv. 47, f. 13v, 79r, 81v, 192v, 273v; sv. 48, f. 116r. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 258, 259, 263.

⁵⁴ Regionalizam u imenovanju namjesnika ozakonjen je carskim fermanom 1796. godine. S. Shaw, *Between Old and New*: 170.

⁵⁵ M. Ipşirli, »Beylerbeyi.«: 70. Moguće je da su pojedini namjesnici iz promatranoga perioda (1632/41) potjecali iz devširme 1604. godine. Više u: A. Matkovski, »Prilog pitanju devširme.«: 275-277, 304; V.L. Menage, »Devshirme.«: 211; G. Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries*: 42-47; I.H. Uzünçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*: 106, 108.

2.1.2.2. Imenovanje i prihodi

Na treći dan Ramazanskog bajrama sultan je novom bosanskom namjesniku uručio svečani tevdžih ferman o postavljanju u službu i ferman s propisanim dužnostima.⁵⁶ Novoustoličeni namjesnik zaogrnut je kaftanom (*hil'at*), a u znak nove časti predana mu je crvena zastava i konjski rep s dva odnosno tri tuga. Za uručene znakove novog položaja namjesnik je bio dužan podijeliti novčane poklone (*caize, hediye*) velikom veziru i mnoštvu dvorjanika. Iznos poklona bio je točno određen ovisno o položaju dostojanstvenika koji se darivaju i vrsti imenovanja pokrajinskih dužnosnika.⁵⁷

Od kraja 16. stoljeća sustav simboličnog darivanja pretvorio se u javnu prodaju državnih službi s vrtoglavim iznosima.⁵⁸ Zanimljiv je slučaj hercegovačkog sandžakbega Ali-paše koji nije mogao preuzeti dužnost jer kajmakamu velikog vezira Kara Mustafa-paši (1676/83) nije isplatio 8.000 talira što je u to vrijeme iznosilo 1/3 dubrovačkog harača.⁵⁹

Trebalo je podmiriti i troškove fermana o imenovanju i berata (povelja, darovnica) s popisom prihoda (*berat-i resmi*).⁶⁰ Tako su se izdaci za namjesničku poziciju gomilali i prije dolaska u provinciju iz koje je namjesnik crpio svoj osnovni prihod. Naime, namjesnik je "plaću" dobivao od hasa ili nadarbine koju su činila trgovišta, mezre (prazno, raseljeno selište) i sela od kojih je prikupljao prihode. Nije poznato koja su sela činila has bosanskog namjesnika.⁶¹

Nepouzdana je i njegova vrijednost. Historiografija se oslanja na izvještaj Evlije Čelebija i Ajni Alija.⁶² Međutim, od 600.050 akči koje je Evlija Čelebi pripisao bosanskom namjesniku nije moguće naoružati 3.000 vojnika koje spominje u produžetku svojeg

⁵⁶ C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 74; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 218; I.H. Uzunçarsılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*: 150-157; D. Lukač, T. Katić, *Maglajski sidžil*: 66-68, 70-71, 73-74; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 49/a, 51/a, 53/b.

⁵⁷ Više u: H. Šabanović, »Bosanski divan«: 13-14; C. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*: 101-102; A. Salzmänn, *Tocqueville in the Ottoman Empire*: 93-94; I.H. Uzunçarsılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*: 150-157.

⁵⁸ Vidi primjere: M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 138; R.A. El-Haj, »The Ottoman Vezir and Paşa Households«: 440; D. Aydın, »Osmanlı devrinde XVI. yüzyılda Erzurum Beylerbeyi«: 408; B. Pamuk, »XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu.«: 114-115; M. Nizri, *Ottoman High Politics and the Ulema Household*: 162.

⁵⁹ H. Šabanović, »Vojno uređenje Bosne«: 176; V. Miović, »Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču.«: 61.

⁶⁰ Vidi primjere: H. Inalcik, »The Ottoman State: Economy and Society«: 74-75; J.E. Mandaville, »The Ottoman province of al-Hasā«: 503.

⁶¹ Poznat je dio namjesnikovog hasa iz 1845. V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 91-92.

⁶² Na Ajni Alijev izvještaj oslanja se već spomenuta domaća, ali i strana literatura. N. Gültepe, *Mührün gücü*: 229; M.A. Ünal, *Osmanlı müesseseleri tarihi*: 218; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*: 38; S. Marufoğlu, »Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler.«: 272.

Putopisa.⁶³ Usto, nagađa se da je Ajni Ali 1609. godine koristio stariji arhivski registar u kojem je zabilježena visina hasa od 650.000 akči pripadala bosanskom sandžakbegu, a ne namjesniku.⁶⁴ Budući da je Bosanski ejalet u vrijeme osnivanja bio glavno uporište Osmanlija prema Habsburškom Carstvu i Mletačkoj Republici, neobično je da osnovni prihod bosanskog namjesnika nije dosezao čak ni minimalni iznos prihoda određen Fatihovom kanunnamom (zbirka zakona) iz 15. stoljeća.⁶⁵

Visina osnovnog iznosa hasa rasla je ovisno o stečenom ugledu, zaslugama i titulama postavljenog namjesnika.⁶⁶ Usto, početkom 17. stoljeća visina namjesničkog hasa u stvarnosti je bila osjetno viša zbog inflacije i povećanja cijena namirnica⁶⁷ koje je namjesnik prikupljao s hasa.

Osim službenog prihoda s hasa, bosanski su namjesnici veliki dio neslužbenoga prihoda uzimali od ratnog plijena, raznih taksi, kazni za krijumčarenje i imenovanja u ejaletu.⁶⁸

Od 1679. godine uveli su porez džulus (porez za vršenje vjerskih obreda) kojeg su gvardijani franjevačkih samostana za obnavljanje privilegija do tada plaćali izravno na Porti.⁶⁹ Usto, franjevci su po starom običaju namjesniku davali poklon (*peşkeş*), poput čohe za hlače.⁷⁰

Prema Evliji Čelebiju ukupni godišnji prihod bosanskih namjesnika sredinom 17. stoljeća narastao je do 16 milijuna akči, što bi značilo da prihod s hasa od 650.000 akči ne

⁶³ E. Čelebi, *Putopis*: 103-104.

⁶⁴ M. Kunt, *Sultans's servants*: 16-17, 101, 105-106.

⁶⁵ Hasovi u graničnim ejaletima na istoku Carstva, poput erzurumskog, bili su gotovo dvostruko viši od bosanskog. M. İpşirli, »Osmansko državno uređenje.«: 280; C. Orhonlu, »Khas.«: 1094; H. Hadžibegić, »Rasprava Ali Čauša«: 144; D. Aydın, »Osmanli devrinde XVI. yüzyılda Erzurum Beylerbeyi«: 401-402; B. Pamuk, »XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu.«: 112-113.

⁶⁶ Namjesnici ejaleta Dijarbakira, Egipta, Erzuruma i Lahse do kraja 17. stoljeća gotovo su udvostručili prihod hasa. M. Kunt, *Sultans's servants*: 90-91; B. Pamuk, »XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu.«: 112-113; S.M. Bilge, »Karaman Eyâleti'nin Tarihî Coğrafyası ve İdarî«: 53; G. Georgieva, »Administrative Structure and Government of Rumelia«: 5-6; D. Aydın, *Erzurum beylerbeyliği ve teşkilatı*: 158; D. Aydın, »Osmanli devrinde XVI. yüzyılda Erzurum Beylerbeyi«: 401-402; J. E. Mandaville, »The Ottoman Province of al-Hasa«: 504.

⁶⁷ Ş. Pamuk, »The Price Revolution in the Ottoman Empire«: 69-89; O.L. Barkan, »The Price Revolution of the Sixteenth«: 3-28.

⁶⁸ Vidi primjere: E. Čelebi, *Putopis*: 104; C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 76-77; Ć. Truhelka, »Historička podloga agrarnog pitanja«: 147-148.

⁶⁹ AFSM, *ATC*, Z-144; Z-146; Z-148; Z-173; M III-25. B. Beniç, *Ljetopis sutješkog samostana*: 48; M. Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana*: 11.

⁷⁰ *ATC*, Z-219; Z-160; Z-430; M III-20, 43.

zauzima niti 1% dohotka.⁷¹ Ostali izvori prihoda znatno su nadmašili visinu hasa koja se zbog toga često izostavlja u registrima o imenovanju tijekom 17. stoljeća.⁷²

Unatoč službenim, neslužbenim i ilegalnim izvorima prihoda, čini se da je ekonomski položaj bosanskih namjesnika tijekom 17. stoljeća ipak bio slab. To je prepoznala i Porta koja im je od 17. stoljeća prepuštala pojedine sandžake kao dodatni lenski prihod. Početkom 18. stoljeća namjesnici su dobili pravo sakupljati porez *imdad-i hazariye* (mirnodopska pomoć) i *imdad-i seferiye* (ratna pomoć). Postojanje poreza *imdad-iye* navelo na zaključak o ukidanju namjesničkih hasova.⁷³ Doista su u neku ruku ukinuti namjesnički hasovi jer su oni od početka 18. stoljeća pretvoreni u mukate⁷⁴ i u sklopu iltizama (porezni zakup) prodavani najvišim zakupnicima. Premda su zakupnici plaćali određenu sumu središnjoj blagajni, ipak su godišnji odsjek u četiri rate davali namjesniku u vidu plaće.⁷⁵

Nakon što je podmirio sve troškove prilikom imenovanja namjesnik je u novu prijestolnicu poslao pismeno naređenje (bujuruldiju) kojim je obavijestio kadije o postavljanju na dužnost i pozivao ih da ga izvijeste o stanju u kadilucima.⁷⁶ Istovremeno je u središte provincije stigla i bujuruldija o postavljanju namjesnikova zamjenika – kajmakama.⁷⁷ Njega je namjesnik, uz potvrdu Porte, birao među svojom dvorskom svitom ili među istaknutim pojedincima u ejaletu.⁷⁸ Za kajmakama je postavljan "najugledniji i najpoštovaniji član zajednice", često bosanski defterdar, koji je ujedno trebao biti "ljubitelj raje i sposoban da upravlja zemljom do dolaska namjesnika". O svome imenovanju kajmakam je obavještavao lokalne vlasti bujuruldijom, pozivajući ih da ga obavještavaju o svim pitanjima i da ne

⁷¹ Primjera radi, prema računici Metina Kunta za razdoblje od 1670. do 1671. godine, namjesnik Dijarbakira Omer-paša imao je prihod od 123.600 groša, od čega je has činio 11.114 groša (9%). M. Kunt, *Bir Osmanli Valisinin Gelir-Gideri*: 6, 17-48.

⁷² M. Kunt, *Sultans's servants*: 83-84; Y. Cezar, *Osmanli Maliyesinde Bunalim*: 50.

⁷³ A. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*: 38, 75; I.H. Uzunçarsılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*: 203.

⁷⁴ Mültezim koji je osvojio pravo zakupa, plaćao je odsjekom odnosno mukatom te se nazivom mukata označavaju sva državna dobra ili porezi dani u zakup. O različitom tumačenju iltizama i mukate, usp.: A. Sućeska, »Malikana«: 113; M. Goček, »Mültezim.«: 550; L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 123, 126; Y. Cezar, *Osmanli Maliyesinde Bunalim*: 21-22.

⁷⁵ A. Sućeska, »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja«: 107; Y. Cezar, *Osmanli Maliyesinde Bunalim*: 35, 42-46, 53-54.

⁷⁶ D. Lukač, T. Katić, *Maglajski sidžili*: 68-69; A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valije«: 16; K. Hörmann, *Narodne pjesme muslimana 1*: 86-87.

⁷⁷ A. Gadžo-Kasumović, »Funkcija osmanskog valije«: 18; A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*: 36. Vidi primjere u: D. Lukač, T. Katić, *Maglajski sidžili*: 69-70, 71; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 32/a, 32/b.

⁷⁸ Više u: M. İpşirli, »Osmansko državno uređenje.«: 285-287; A. Sućeska, »Mjesto muteselima u lokalnoj upravi«: 295-315; H. Kreševljaković, »Muteselimi i njihov djelokrug.«: 6-141; H. Popara, »Tri neobjavljena dokumenta«: 1-40, B. Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori*: 32, 43, 80, 128-129.

zanemaruju svoje dužnosti.⁷⁹ Primljene vijesti o novom upravitelju i njegovom zamjeniku proslavljene su topovskom paljbom u prijestolnici Bosanskog ejaleta.⁸⁰

Kajmakam je stizao na dužnost u roku do mjesec dana, osim ako nije boravio u Bosni, a u tom slučaju bi preuzeo dužnost već narednog dana.⁸¹ Svrgnuti je namjesnik bio dužan pričekati dolazak kajmakama.⁸² Upravljao je Bosanskim ejaletom do dolaska namjesnika u Bosnu za što je bilo potrebno od tjedan do čak godine dana.⁸³ U iznimnim prilikama, poput ratnog stanja, bivši je namjesnik ostao u provinciji do dolaska svoga nasljednika, a tada za privremenu funkciju kajmakama nije bilo potrebe.⁸⁴ U slučaju rata, namjesnici su bili dužni povesti vojsku na bojišnicu, a tijekom svoje odsutnosti ovlasti su ponovno prenosili na kajmakama.⁸⁵

2.1.2.3. Dužnosti i podjela ovlasti

U samim počecima bosanski je namjesnik bio upućen na Budimski ejalet koji je zbog ranijeg osnutka imao prvenstvo nad susjednim ejaletima. U vojnim pohodima je s temišvarskim, kaniškim i egerskim namjesnikom, stajao pod zapovjedništvom budimskog beglerbega koji je imao pravo vojne intervencije, nadzora i upliva u njihove sudske, upravne i vojne prilike.⁸⁶ Podređenost Bosanskog ejaleta Budimskome trajala je do 1686. godine kada je potonji ukinut.

Bosanski je namjesnik preuzimao ključnu ulogu tijekom rata. Kao vrhovni vojni zapovjednik imao je velika ovlaštenja. Uz pomoć sandžakbega pripremao je ratne kampanje u

⁷⁹ D. Lukač, T. Katić, *Maglajski sidžili*: 72; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 32/b.

⁸⁰ M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 122, 245, 291, 345; I.F. Jukić, *Putopisi i istorijsko etnografski radovi*: 138.

⁸¹ Vidi primjere u: N. Lašvanin, *Ljetopis*: 217, 225, 226, 230, 231, 233; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 124-125, 239; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 175-176, 177-178.

⁸² Ponekad nije došlo do regularnog prijenosa vlasti s namjesnika na kajmakama. Vidi primjere u: S.S.H. Muvekit, *Povijest Bosne I*: 468, 473; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 234; A. Bizbirlik, »XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisinin Ölümü«: 172.

⁸³ Vidi primjere u: DAD, *Copia Lettere Diverse (CLDT)*, ser. 27.1, sv. 2, f. 169r; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 69, 72, 239, 245; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 234-235, 258; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 176, 177-178.

⁸⁴ Isto se prakticalo i ranije prilikom smjene bosanskih sandžakbega. E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 258; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 60.

⁸⁵ *Blag. sidžil*, br. 288, f. 48/a, 51/a; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 56.

⁸⁶ Više u: M. İpşirli, »Osmansko državno uređenje.«: 279-280, A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valije«: 12; G. Agoston, *Guns for the Sultan*: 135-138; F. Spaho, »Odnos bosanskog namjesnika prema budimskom veziru.«: 67-72; H. Inalcik, »The Ottoman State: Economy and Society«: 84; M. Prelog, *Povijest Bosne*: 166; F. Rački, »Prilozi za geografsko-statistički opis«: 175, 187; A.G. Kasumović, »Mula u Bosanskom ejaletu.«: 32-33; A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valije«: 12; H. Inalcik, »Eyalet.«: 723; H. Šabanović, »Bosanski divan«: 15-17.

kojima je provodio najveći dio namjesničkog mandata. Mobilizacija vojnika (nefera), organizacija logističke opreme, imenovanje vojnih zapovjednika, vođenje vojnih operacija u Bosanskom ejaletu ili drugim rubnim područjima Carstva, bili su tek dio njegova angažmana u vrijeme rata. Namjesnici su u vojne pohode nosili deftere u kojima su bili popisani prihodi vojnih nadarbina svih timarlija i spahija na području ejaleta. Ako bi spahija, s propisanim brojem naoružanih džebelija (naoružani konjanik), izostao s vojnoga pohoda, gubio je vojno leno koje je dodjeljivano drugome.⁸⁷

Prema kanunnami Sulejmana Kanunija, namjesnik je bio ovlašten dodjeljivati jedino *tezkeresiz timare* koji su donosili prihod do 5.999 akči. Dodjelu ispražnjenih *tezkeresiz timara* namjesnik je potvrđivao beratom s penčom (kaligrafski amblem). Berat za timar s prihodom većim od 5.999 akči (*tezkereli timar*) mogla je izdati jedino Porta, i to na temelju namjesnikove *tezkere* (predstavke).⁸⁸ Međutim, od kraja 16. stoljeća namjesnici su uzurpirali pravo Porte. Da zaobiđu carske naredbe, dopuštali su diobu većih timara koje su zatim *tezkerama* podjeljivali svojim štićenicima.⁸⁹ Manje timare slabijih spahija dodjeljivali su krupnim spahijama uz isplatu mita. Zasluge u ratu više nisu omogućavale povećanje timarskih prihoda, a time i priliku za napredovanje unutar timarskog sustava.⁹⁰ Tako je od kraja 16. stoljeća zakazao nadzor nad vojnim nadarbinama, a podjela timara doživjela je velike promjene, kao i cijeli timarski sustav.

Uz vojne dužnosti namjesnik je obavljao i niz upravno-administrativnih poslova u ejaletu. Kanunname i fermani o imenovanju propisuju da je namjesnik obavezan osigurati zaštitu i sigurnost raji i suzbiti svako razbojništvo u skladu sa šerijatom (vjerski zakon) i carskim kanunom.⁹¹ U skladu s time, namjesnik je često izdavao bujuruldije nižim organima vlasti u kojima traži neodgodivu akciju protiv prijestupnika i njihovo privođenje pravdi.

⁸⁷ Ć. Truhelka, »Historička podloga agrarnog pitanja«: 143, 147; H. Hadžibegić, »Kanunnama sultana Sulejmana«: 314; A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valije«: 25.

⁸⁸ Više u: H. Hadžibegić, »Rasprava Ali Čauša«: 140, 193-194; H. Hadžibegić, »Kanunnama sultana Sulejmana«: 314; A.C.M. D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman* 7: 375.

⁸⁹ J. Matuz, *Osmansko Carstvo*: 92; *Kanuni i kanunname za bosanski, hercegovački, zbornički*: 26-27; Ć. Truhelka, »Historička podloga agrarnog pitanja«: 178-179; A. Aličić, *Pokret za autonomiju*: 69; A. Sućeska, »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja«: 92; I.A. Pečevića, *Historija* 2: 373; N. Filipović, »Odžakluk timari u Bosni«: 265, 270. Primjerice, tijekom 16. stoljeća namjesnik Alepa je od nezakonite dodijele timara dobivao prihod koji je gotovo dosegao visinu njegova hasa. B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*: 22; R.A.A. El Haj, *Formation of the Modern State*: 99-100.

⁹⁰ Ć. Truhelka, »Stari turski agrarni zakonik«: 456, 458-9, 468; H. Hadžibegić, »Kanunnama sultana Sulejmana«: 315; Ć. Truhelka, »Historička podloga agrarnog pitanja«: 139, 144 M; Kunt, *Sultan's servants*: 35, 38, 44-45.

⁹¹ Vidi primjere u: D. Bojanić-Lukač, T. Katić, *Maglajski sidžili*: 66-68, 70-71, 73-74.

Osnovna dužnost namjesnika da štiti raju proširena je i na susjedne ejalete u slučaju većih nemira i borbe protiv odmetnika.⁹²

Namjesnik se brinuo i za pravilno upravljanje financijama. Nadzirao je sakupljanje i raspodjelu prihoda u ejaletu, odobravao je troškove za izgradnju i popravke mostova, za osiguranje puteva i klanaca, razrezivao je vojne i opće poreze i odlučivao o zahtjevima za izuzećem od poreza. U civilnoj upravi surađivao je s mulom u Sarajevu i ostalim kadijama te defterdarom, dok je u vojnim pitanjima slijedio prijedloge janjičarskog age, dizdara važnih tvrđava i ostalih vojnih osoba.

U rješavanju svih pitanja u provinciji, savjetovao se s bosanskim divanom (*Eyalet Divanı ili Paşa Divanı*) koji su činili njegovi pomoćnici, odnosno ridžali. Redovni članovi pokrajinskog divana bili su namjesnikov ćehaja (zamjenik, pomoćnik), pokrajinski defterdar (nadzornik financija), divan efendija (kancelar) i mjesni kadija. Ovisno o prirodi pitanja o kojoj se raspravljalo na divanu, sjednicama su prisustvovali i timar defterdar (timarski blagajnik), teskeredžija (upravitelj kancelarije i korespondencije), mukabeledžija (inspektor vojnih jedinica), čaušlarćehaja (ćehaja dvorskih službenika), defter-ćehaja (veliki arhivar), mjesni muftija (vjerski poglavar) i drugi članovi pokrajinske uprave. U izuzetno važnim pitanjima na zasjedanje su pozivani i ugledni ljudi ejaleta (ajani).⁹³

Drugi najviši službenik Bosanskog ejaleta koji je svojim prijedlozima i izvještajima oblikovao politiku ejaleta bio je sarajevski mula odnosno natkadija.⁹⁴ Kao član bosanskog divana mula je u suradnji s namjesnikom nadležan rješavati žalbe i zahtjeve, a kao predstavnik šerijatskog zakona dužan je osigurati miran život stanovnicima. I u vojnim pitanjima mula je usko surađivao s namjesnikom, primjerice oko ratnih sporova na divanskom sudu, nepravilnostima oko isplate vojnih plaća, problemima oko vojne discipline ili pak podjele vojnih ostavina.

⁹² A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valiije«: 27; M. Ursinus, *Grievance Administration*: 6-9, 29-32, 38, 49-179.

⁹³ Više o bosanskom divanu: H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 21-22; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina*: 19-20; H. Šabanović, »Bosanski divan«: 37-41; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 50; H. Inalcik, *Osmansko Carstvo*: 147; M. İpşirli, »Osmansko državno uređenje.«: 273-274; A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*: 39-42; B. Akyılmaz, »Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi.«: 134-136; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 84; M. İpşirli, »Beylerbeyi.«: 72-73; N. Göyünç, »Provincial Organization of the Ottoman Empire«: 522-523.

⁹⁴ Mulaluk u Sarajevu osnovan je 1578., a prvi mula je bio Bali bin Jusuf. A.G. Kasumović, »Mulla u Bosanskom ejaletu.«: 55; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 183; H. Šabanović, »Hasan Kafi Pruščak.«: 13; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 82; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 74; I.H. Uzunçarsılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*: 96; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 167.

Koordinirano djelovanje namjesnika i sarajevskog mule temeljilo se na sistemu međusobne kontrole. Budući da ga je imenovala i plaćala Porta, mula je imao veći stupanj samostalnosti od ostalih službenika koje je postavljao namjesnik. Međutim, veći stupanj samostalnosti podrazumijevao je i veću odgovornost koja se, uz mnoštvo ovlaštenja različite prirode, ogledala i u nadzoru namjesnika. U tom smislu mula je Porti slao izvještaje o provedbi sultanovih fermana, učinkovitosti namjesnikovih bujuruldija i eventualnim zloupotrebama.⁹⁵ Međutim, mulina je djelatnost bila posve ograničena namjesnikovom privolom. Bez njegova odobrenja on nije mogao provesti u djelo niti jedno svoje rješenje, kao što nije mogao ni namjesnik bez mulinog odobrenja.⁹⁶ Premda je suradnja namjesnika i mule bila neophodna za očuvanje državnih interesa, ponekad ju je bilo teško ostvariti.⁹⁷

Provincijski defterdari (*mal* ili *hazine defterdar*) su također uživali visoki stupanj autonomije, pogotovo u financijskim pitanjima u kojima je odgovarao glavnom defterdaru s Porte. Boravio je u raskošnom dvoru koji se prema Evliji Čelebiju isticao odmah nakon namjesnikova konaka.⁹⁸ Premda je bio podređen namjesniku, dužan je onemogućiti nezakonite radnje namjesnika.⁹⁹ Međutim, ponekad su i defterdari zloupotrebili svoje ovlasti.¹⁰⁰

Najveći protivnici namjesnikova autoriteta bili su janjičari na čelu s janjičarskim agom (*serdar*) u Sarajevu. Janjičarski je aga imao potpunu autonomiju u rješavanju sporova, izricanju kazni ili određivanju nasljeđa unutar janjičarskog odžaka. Sarajevski janjičari su bili dio lokalne elite koja se sa slabljenjem Carstva aktivno uključila u gradsku privredu. Zbog vojne službe uživali su brojne povlastice, a jedna od njih je oslobođenje od svih izvanrednih poreza.¹⁰¹

⁹⁵ A. Sućeska, »Malikana«: 8; A.G. Kasumović, »Mulla u Bosanskom ejaletu.«: 15, 25-27, 31-33.

⁹⁶ Tako je, primjerice, bosanski namjesnik Ćor Ali-paša 1667. godine zatražio suglasnost mule da zauzme Dubrovnik nakon velikog potresa. Nakon što je mula odbio, namjesnik je morao odustati. H. Šabanović, »Vojno uređenje Bosne«: 184.

⁹⁷ Tako je, primjerice, u bunama sarajevskog kadiluka iz 1638. i 1650. godine, mula ušao u otvoreni sukob s bosanskim namjesnikom. H. Inalcik, »Centralization and Decentralization«: 28-29; M. Kunt, *Sultan's Servants*: 28-29.

⁹⁸ E. Čelebi, *Putopis*: 104, 106.

⁹⁹ *Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički*: 27.

¹⁰⁰ Vidi primjere u: V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 106; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 261, 262; H. Inalcik, »Tax Collection, Embezzlement and Bribery«: 331-334.

¹⁰¹ I. F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 44; R. Donia, *Sarajevo: biografija grada*: 47-48; E. Imamović, *Historija bosanske vojske*, 120-123; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 96.

2.1.3. Preobrazba timarskog sustava krajem 16. stoljeća: čiflučenje, odžakluk timari i iltizam

Osnovu timarsko-spahijskog sistema Bosanskog ejaleta činili su has bosanskog namjesnika, hasovi sandžakbega i vojna lena (timari i zijameti) spahijske konjice. Premda je kanunnama Mehmeda Fatiha propisala prihod namjesničkog hasa na milijun, a sandžakbegovog hasa do 600.000 akči, u stvarnosti su njihovi dohoci varirali ovisno o prethodno stečenim titulama i bogatstvu zemlje koju su dobili na upravu.¹⁰² Jednako tako, vrijednosti vojničkih nadarbina (timara i zijameta) nisu uvijek poštivane na terenu. Tako su i manji timarnici znali opremiti više od propisanog broja konjanika, a propisana svota nije bila jednaka za sve ejalete.¹⁰³

Sva zemlja u Bosanskom ejaletu imala je status državne zemlje. Na njoj su spahije uvodili red, provodili zakone i sakupljali prihode od seljaka koji su obrađivali zemlju. Dobivene prihode u novcu i naturi zadržavali su za sebe, a zauzvrat su bili dužni poći u rat i opremiti određeni broj konjanika. Na taj je način pravo na zemlju polagala država kao vrhovni vlasnik zemlje, spahija kao sultanov zastupnik i seljak kao obrađivač zemlje.¹⁰⁴

Zastojem teritorijalnog širenja postojeći su timari i zijamet usitnjavani radi namirivanja sve većeg broja novih spahija. Smanjenje timarskog posjeda utjecalo je na moral spahija koji su izostanak s ratnih pohoda počeli isplaćivati u gotovu novcu (*bedel-i timar*). Da sakupi novac, spahija je teret prebacio na seljake, samovoljno povećavajući poreze i radnu rentu.¹⁰⁵ Da namire poreze spahija, seljaci su uzimali nepovoljne zajmove koje nisu mogli isplatiti. Zbog toga su masovno napuštali posjede ili padali u status zavisnoga obrađivača (čifčije). Seljak-čifčija izgubio je pravo na zemlju, a sa spahijom ili nekom drugom osobom,

¹⁰² H. Hadžibegić, »Rasprava Ali Čauša«: 143; F.E. Kraelitz-Greifenhorst, »Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers«: 19-31. Primjerice, sandžakbeg Crne Gore primao je od hasa tek 100.000 akči, a bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg (1521/41) 800.831 akči odnosno više nego neki namjesnici. B. Zlatar, »Hasovi Gazi Husrev-bega.«: 374-375, 380; S. Marufoğlu, »Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler.«: 271-272; T. Gökbilgin, »Ajalet Rumelija«: 311-313; H. Inalcik, »Rumeli.«: 610-611.

¹⁰³ Spahije su uživali timare do 19.999 akči, a na svakih 3.000 akči opremali su jednog konjanika. Zijameti su iznosili do 99.999 akči, a begovi su na svakih 5.000 akči zijametskog prihoda opremali konjanika. Ć. Truhelka, »Historička podloga agrarnog pitanja«: 142-143; H. Hadžibegić, »Kanunnama sultana Sulejmana«: 312-313; N. Močanin, R. Holjevac, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*: 117; K. Bastaić, *Timarsko vlasništvo*: 81.

¹⁰⁴ Više u: V. Skarić, »Turski agrarni zakoni za sandžake Bosnu«: 107-109; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 52-53; K. Bastaić, *Timarsko vlasništvo*: 64-67, 84-95, 105-110; H. Inalcik, »The Ottoman State: Economy and Society«: 103-118.

¹⁰⁵ Ć. Truhelka, »Opis Dubrovnika i Bosne«: 431; T. Gunduz, *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil*: 30; H. Inalcik, »Village, Peasant and Empire.«: 153-154.

poput trgovca ili zanatlije, potpisivao je novi, često puta nepovoljni ugovor o renti.¹⁰⁶ Osim nasiljem i zloupotrebama spahija, poput povećavanja poreza, paljenja rajinskih imanja i rušenja seljačkih kuća,¹⁰⁷ čiflučenje je omogućeno i postupnim pripajanjem ispražnjenih seljačkih posjeda spahijskim *hassa* posjedima – legalnim mjerama propisanim Sulejmanovom kanunnamom.¹⁰⁸ Promjena klasičnih vlasničkih odnosa kroz proces “izvlaštenja” seljaka, predstavljala je početak raspadanja timarskog sustava.

Na ubrzanje čiflučenja dodatno je utjecala i institucija odžakluk timara (odžak: pripadnici jednog vojnog roda). Sistem odžakluka omogućio je da nakon smrti posjednika, timare i zijamete nasljeđuju sinovi i braća kao zajednički i nedjeljivi posjed.¹⁰⁹ Budući da je efikasna obrana serhata (granice) bila razlog uspostave odžakluk timara, nasljeđivanje timara uvjetovano je obavljanjem vojne službe.¹¹⁰

Na snažni uspon bosanske elite i veću eksploataciju seljaka utjecao je i sustav iltizama odnosno zakupa državnih prihoda i carskih hasova, a kasnije i većih vojničkih lena.¹¹¹ Primivši dekret o imenovanju, multezim (zakupnik)¹¹² je dobio pravo sakupljanja prihoda s državnih dobara za vlastiti račun, pri čemu je, neovlašteno oporezujući narod, mogao steći i dodatnu zaradu. Ne može se utvrditi kolika je bila ilegalna dobit zakupnika, o kojoj se doznaje preko pritužbi oporezovanih stanovnika. Premda je na žalbe stanovnika reagirala oštrim

¹⁰⁶ A. Aličić, *Pokret za autonomiju*: 83; A. Sućeska, »Neke metodološke napomene o pitanju«: 478; I.F. Jukić, *Zemljopis i povijesnica Bosne*: 161; T. Kovačević, *Opis Bosne i Hercegovine*: 15-16.

¹⁰⁷ S ovim se ne slaže Aličić. A. Aličić, *Pokret za autonomiju*: 62-64, 66, 68, 77; *Kanuni i kanunname za bosanski, hercegovački, zvornički*: 85; *Historija naroda Jugoslavije 2*: 586-587.

¹⁰⁸ U sklopu svoga timara ili zijameta spahija je imao dio zemlje koju je obrađivao za vlastite potrebe i koja je bila oslobođena od rajinskih poreza. H. Hadžibegić, »Kanunnama sultana Sulejmana«: 301-302, 317-319.

¹⁰⁹ Hickok ih definira kao godišnji iznos za financiranje vojnih trupa. M.R. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 42-53; O. Kiliç, »Ocaklik.«: 317; N. Močanin, »Exposing Existing Fallacies Regarding the Captaincies«: 85-86.

¹¹⁰ Razilaženja u literaturi javljaju se oko pitanja obaveznosti vojne službe, njenog naizmjeničnog ili zajedničkog obavljanja te nedjeljivosti ili kolektivnosti timara. Usp.: A. Sućeska, »O nasljeđivanju odžakluk timara«: 513-515; A. Aličić, *Pokret za autonomiju*: 42, 45, 61; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 123; A. Sućeska, »Sličnosti i razlike između odžakluk timara«: 357; N. Filipović, »Odžakluk timari u Bosni«: 267, 269; N. Močanin, *The Town and Country*: 131-132; N. Močanin, »The complex origin of the Bosnian ocaklik«: 143.

¹¹¹ Osmanlije su zakup državnih dobara preuzeli od Mameluka (institucija *daman*). A. S. Ehrenkreutz, »Contribution to the Knowledge of the Fiscal«: 510; A.E.A. Sonbol, *The New Mamluks*: 24-29; M. Shouman, »The Beginnings of Urban Iltizam.«: 18-22.

¹¹² O titulaciji zakupnika i razilaženju u literaturi: H. Inalcik, »Military and Fiscal Transformation«: 328; J. Matuz, »Contribution to the Ottoman Institution of the Iltizam.«: 238-239; *Kanuni i kanunname za bosanski, hercegovački, zvornički*: 30; L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 129-131; S. Faroqhi, »Crises and Change«: 537.

dekretima, a u sustavu iltizama zadržala mehanizme nadzora i uplitanja, Porta je ipak zbog brzog i sigurnog priljeva novca ponekad “žmirila” na pretjerano oporezivanje.¹¹³

U Bosni su mukate na državne prihode zabilježene početkom 16. stoljeća, odnosno u vrijeme koje je prethodilo uspostavi Bosanskog ejaleta. Već se tada javljaju zloupotrebe i zabrane pretjeranog oporezivanja.¹¹⁴ Zakupi državnih prihoda u Bosni davani su službenicima središnjeg dvora koji su ih, pak, jer su bili daleko, davali u podzakup lokalnim licima.¹¹⁵ Na taj se način u Bosni formirao snažan sloj domaćih multezima, odnosno ajana. S prelaskom mukata u doživotne zakupe (malikane) od 1695. godine, oni će pokazati svoju pravu snagu.¹¹⁶

Prisutno je mišljenje da su ojačani domaći veleposjednici svoj su legitimitet i “pravo starine” vezali uz srednjovjekovno bosansko plemstvo koje je prihvatilo islam kako bi zadržalo svoje posjede.¹¹⁷ U skladu s time, tvrdili su da je predosmansko porijeklo spahijskih timara utjecalo na rano dodijeljeno pravo odžakluka. I kanunnamom iz 1516. godine određena je dodjela timara i zizameta “domaćim ljudima”.¹¹⁸

Međutim, Osmanlije podijelu timara nisu uvjetovali promjenom vjere jer su i kršćani zauzeli osmanske vojne redove. Spahije nisu mogle očuvati svoje posjede jer je sva zemlja nakon osvajanja Bosanskog kraljevstva pripala državi (*eraz-i miriya, rekaba*).¹¹⁹ Granični položaj i prijelaz na islam – čimbenici zbog kojih se pripisuje kontinuitet srednjovjekovnog agrarnog sustava u Bosni – postojali su i u drugim zemljama poput Bugarske i Albanije. Jednako tako, bosanski odžakluk timari nisu izuzetak u osmanskom feudalnom sustavu jer su nasljedni timari u svojstvu *yurtluka* i *ocakluka* postojali u ejaletu Dijarbakiru, Bagdadu, Vanu,

¹¹³ H. Inalcik, »Military and Fiscal Transformation«: 328, 333; J. Matuz, »Contribution to the Ottoman Institution of the Iltizam.«: 249; L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 124, 132-133.

¹¹⁴ *Kanuni i kanunname za bosanski, hercegovački, zvornički*: 29-30; E. Kovačević, *Muhimme defteri*: 110.

¹¹⁵ A. Sućeska, »Malikana«: 130.

¹¹⁶ Doživotni zakup u Bosni nije dosegao razmjere zabilježene u Anadoliji gdje su cjelokupni sandžaci ustupljeni kao malikane. Eftal Ş. Batmaz, »İltizam Sistemini XVIII«: 44-49.

¹¹⁷ Ovo stajalište zastupaju: E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva*: 26, 32; A. Sućeska, *Ajani*: 171; O. Knezović, »Ali-paša Rizvanbegović Stočević«: 13-14; M. Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*: 90, 91, 94; H. Inalcik, »Od Stefana Dušana do Osmanskoga Carstva«: 53; I.F. Jukić, *Sabrana djela I*: 309; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 18-19; A. Sućeska, »Neke specifičnosti istorije Bosne«: 43-44; A. Solovjev, »Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne«: 42-79; M. Hadžijahić, *Islam i muslimani*: 49-51; Č. Truhelka, »Historička podloga agrarnog pitanja«: 123-124. Kritiku ovom pitanju uputili su: V. Čubrilović, »Poreklo muslimanskog plemstva«: 352-389; S. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost*: 28-33, 72-76, 86, 184-187; N. Filipović, »Odžakluk timari u Bosni«: 251-252, 258-259; N. Moačanin, »Defterology and Mythology«: 192-193; M.R. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 43-44; H. Kamberović, »“Turci” i “kmetovi”«: 67-84, E. Redžić, »O posebnosti bosanskih muslimana.«: 85, 88, 91.

¹¹⁸ *Kanuni i kanunname za bosanski, hercegovački, zvornički*: 26.

¹¹⁹ Odnosno nije bila predana njima u privatno vlasništvo kao što je slučaj s anadolskim feudalnim obiteljima. Od ovoga se razlikuje: M. Hadžijahić, *Islam i muslimani*: 44-45; A. Aličić, *Pokret za autonomiju*: 45, 61, 78, 81; M. Imamović, *Povijest Bošnjaka*: 123.

Mosulu, Alepu i drugdje.¹²⁰ Naposljetku, pogubljenje bosanskog kralja i krupne vlastele jasan su pokazatelj prekida sa starim poretkom i uspostavom novoga uređenja u kojemu je politička moć određena osobnim zaslugama, a ne nasljednim pravima bivšeg plemstva.

2.1.4. Porezna opterećenja u 17. stoljeću: porezi u korist središnje vlasti (*cizye*, *tekalif-i örfiye*) i porezi u korist provincijske vlasti (*tekalif-i şakka*)

Promjene feudalnog sustava dovele su do raslojavanja stanovništva u Bosanskom ejaletu. Na vrhu društvene piramide nalaze se krupni veleposjednici koji su čiftlučenjem došli do ugleda i bogatstva, a njega su, pak, putem odžakluka prenosili na potomke. Stečeni novac ulagali su u zakup državnih prihoda koji im je priskrbio još veći prosperitet. Ispod njih se nalazio sloj sitnih posjednika koji su u društvenome restrukturiranju degradirani u kategoriju raje. Na dnu društvene strukture nalazila se raja. Ona je na leđima nosila svu težinu feudalnih promjena.

Glavni prihod središnje blagajne dolazio je od glavarine (*cizye*) i zemljarine (*haraç*). Bili su to porezi koje je plaćala nemuslimanska raja za izuzeće iz vojne službe i šerijatskog poreza zekat (milodar sirotinji). Korišteni su kao sinonimi pa su se stopili u jedan porez prilikom procjene i prikupljanja. Ubirani po domaćinstvu (*hane*).¹²¹ Iznos džizije u Bosanskom ejaletu postupno je povećavan od kraja 16. stoljeća padom vrijednosti srebra,¹²² a osnovna je vrijednost dodatno rasla s raznim doprinosima i nezakonitostima njenih pobirača (džizjedari).¹²³ Bez obzira na to, prosječna visina džizije u Bosanskom ejaletu polovicom 17. stoljeća iznosila je oko 250 akči, što je njena srednja vrijednost u Osmanskom Carstvu. Ujedno, strateški položaj Bosanskog ejaleta omogućio je prikupljanje džizije po najnižoj stopi (*adna*) u ugroženim graničnim područjima.¹²⁴

¹²⁰ Od ovoga se razlikuje: N. Filipović, »Odžakluk timari u Bosni«: 268; A. Aličić, *Pokret za autonomiju*: 81.

¹²¹ Glavarinska kuća iznosila je najčešće od 1,5 do 3 nuklearne obitelji. Više u: N. Moačanin, *Turska Hrvatska*: 122, 131-136; N. Moačanin, *The Town and Country*: 126, 196, 211-212, 226-227; H. Hadžibegić, »Džizja ili harač.«: 57-58,77; H. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*: 5, 41; I.H. Uzunçarsılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*: 321; H. Inalcik, »Djizya.«: 559-560.

¹²² Više u: L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 110- 113.

¹²³ Vidi primjere: ATC, M V-a6; M IV-61; H. Hadžibegić, »Kanunnama sultana Sulejmana«: 374; H. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*: 66, 80, 87-89, 123, 127, 13-132. H. Inalcik, »Djizya.«: 563-565; M. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije*: 77-78.

¹²⁴ L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 110- 113. Za visinu džizije u pojedinim dijelovima Bosanskog ejaleta: H. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*: 66-75; N. Moačanin, *Turska Hrvatska*: 131-132; N. Moačanin, *The Town and Country*, 36-41; H. Inalcik, »Djizya.«: 564- 565.

Drugi važan prihod središnje blagajne bili su izvanredni porezi (*avariz-i divaniye* i *tekalif-i örfiye*)¹²⁵ koje su u ratne svrhe plaćali svi predstavnici raje, bez obzira na vjersku pripadnost. Vojnim slabljenjem Carstva izvanredni porezi pretvoreni su u redovan godišnji prihod središnje blagajne (1587-1612, posebno od 1683. godine) koji je ubiran u novcu i često dopunjavani novim vrstama dadžbina. Pretvorba naturalne u novčanu rentu peterostruko je povećala troškove raje.¹²⁶ Srednja vrijednost *avariza* u Osmanskom Carstvu kretala se od 300 do 400 akči po avariskoj kući (2 do 3 domaćinstva),¹²⁷ dok je standardni iznos *nüzula* bila 600 akči po kući.¹²⁸ U istim prosječnim vrijednostima prikupljeni su i u Bosanskom ejaletu sredinom 17. stoljeća.¹²⁹

Štoviše, novija istraživanja pokazuju da službeno povećanje dvaju glavnih prihoda središnje blagajne (glavarine i izvanrednog poreza) tijekom prve polovice 17. stoljeća nije bilo znatno veće od stope inflacije te da je, zapravo, predstavljalo skromni dohodak obzirom na povećane troškove Porte. Štoviše, *avariz/nüzul* oporezivanje kretalo se u određenim i stabilnim iznosima koji nisu mogli "pretjerano opteretiti narod".¹³⁰

Usprkos tome, bosanski su seljaci početkom 17. stoljeća teško prihvatili ustaljivanje poreza koji su do tog vremena imali provizorni karakter. O težini poreza govore i slučajevi uvakufljenih imanja čije su prihode bogati pojedinci Bosanskog ejaleta odredili za plaćanje poreza *tekalif-i örfiye* siromašnih stanovnika mahale.¹³¹ Usto, nepoštivanje privilegije o

¹²⁵ Porez *avariz-divaniyye* (*avariz*) prikupljao se u novcu, a *tekalif-i örfiye* (*nuzul*) u naturi ili fizičkim radovima. Od kraja 16. stoljeća počeo prikupljati u novcu pa je došlo do izjednačavanja ta dva poreza. Usp.: B. McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*: 106-109; S. Demirci, *The Functioning of Ottoman Avariz*: 21- 27; A. Sućeska, »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja«: 77-78; O.L. Barkan, »Avariz.«: 33-50.

¹²⁶ Primjerice, seljaci su 1637/8. godine kilu brašna plaćali 20 akči, a pretvorbom naturalnih u novčana davanja kila je obračunata po 60 do 100 akči. H. Inalcik, »The Ottoman State: Economy and Society«: 96-98; S. Faroqhi, »Crises and Change«: 532-534.

¹²⁷ Može biti i do 15 obitelji u jednoj *avariz-hani*. N. Moaçanin, *The Town and Country*: 215-216, 226; L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 106-107; O.L. Barkan, »Avariz.«: 15; A. Demir, »1642 Tarihlî Avârîz Defterine Göre«: 507; S. Demirci, *The Functioning of Ottoman Avârîz*: 92; S. Faroqhi, »Crises and Change«: 533-534.

¹²⁸ Vidi primjere: M. Kabaciki, »Numaralı Evâmîr-i Sultaniye«: 784; S. Demirci, »Avariz and nuzul levies«: 295- 296; Y. Oğuzoğlu, »Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü«: 168-169; L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 115; Z. Özlü, »Göynük'e (Bolu) ait bazı Gelir ve Giderlerin«: 385, 388; O.L. Barkan, »Avariz.«: 15.

¹²⁹ L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 114; N. Moaçanin, *Slavonija i Srijem*: 40; O.L. Barkan, »Avariz.«: 15.

¹³⁰ Više u: L. Darling, *Revenue Raising and Legitimacy*: 115-118; N. Moaçanin, *Požega i Požeština*: 78; N. Moaçanin, *The Town and Country*: 22, 209, 215, 219; S. Demirci, »Avariz and Nüzul Levies«: 293-308; A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*: 156-164. S time se ne slaže dio domaćih povjesničara: A. Sućeska, »Ekonomске i društveno-političke posljedice pojačanog oporezivanja«: 225-226, 233, 237; M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 99; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 591.

¹³¹ H. Hasandedić, *Sidžil mostarskog kadije*: 29, 78.

izuzeću od izvanrednih poreza (*muafiyyet, muaf ve musellem reaya*)¹³² koju je uživao dio stanovništva, poput raje sarajevskog kadiluka,¹³³ doveo je do nemira.

Prvu ozbiljnu bunu u Bosni 1636. godine uzrokovao je izvanredan porez koji se trebao prikupiti od raje sarajevskog kadiluka za izgradnju šajki protiv kozačkih upada na Crnome moru.¹³⁴ Do kraja 17. stoljeća, Sarajevo je u više navrata bilo središte otpora. Novu bunu sredinom stoljeća Sarajlije su pokrenule protiv bosanskog namjesnika, a krajem 17. stoljeća, pobunili su se protiv globaljenja sarajevskog mule.¹³⁵ Pobune sarajevskog stanovništva nastavile su se i u prvim desetljećima 18. stoljeća.¹³⁶ Osim toga, nezadovoljstvo je vladalo i u drugim područjima ejaleta.¹³⁷

Osim države, stanovništvo su oporezivale i provincijske vlasti. Kako bi popravili svoj financijski položaj namjesnici su od 17. stoljeća raji nametnuli plaćanje izvanrednih poreza pod imenom *tekalif-i şakka* (teški, nezakoniti nameti). Njima su nastojali proširiti svoje izvore prihoda koji nisu bili dostatni za podmirenje troškova. S prestankom osvajanja više nisu mogli računati na ratni plijen, a smanjenjem slobodnih površina i otporom legitimnih vlasnika, nezakonite podijele timara i zijameta više nisu bili siguran prihod. Stoga je za popunjavanje troškovnika ostao jedino porez *baduhava*, odnosno dio od novčanih globa i taksi koje su prikupljane od raje.¹³⁸

Namjesnici su stoga počeli nametati niz ilegalnih poreza, poput doprinosa za odjeću, obuću ili hranu. Njihovo sakupljanje praćeno je velikim nasiljem, otimanjem hrane i prisilnim

¹³² A. Sućeska, »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja«: 90; S. Demirci, »Complaints about Avariz Assessment.«: 452-461. Prema Sućeski bosanski muslimani su zbog *muafiyyeta* razvili "svijest o posebnom mjestu u Carstvu". Međutim, oslobođenje od izvanrednih poreza uživala je i raja ostalih područja Carstva, kao i nemuslimani u Bosni. Usp.: *ATC*, Z 120; Z 148; A. Sućeska, »Elementi koji su uticali na posebnost Bosne«: 308; F. Acun, »The Other Side of the Coin«: 135-136; S. Demirci, *The Functioning of Ottoman Avârîz*: 79; S.M. Bilge, »XV.-XVIII. Yüzyillarda Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti«: 837, 840-842; C. Wilkins, *Forging Urban Solidarities*: 70-71, 82-91.

¹³³ Više u: B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 119-123; M. Hadžijahić, »Sarajevska muafnama.«: 67-116; A. Handžić, »Značaj muafijeta u razvitku«: 151-158; *Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički*: 31-32; H. Inalcik, »Osmanlilarda Raiyyet Rusumu«: 52-53.

¹³⁴ V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 104; A. Sućeska, »Seljačke bune u Bosni«: 166-171; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 293-294; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 261-263.

¹³⁵ N. Moaćanin, R. Holjevac, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*: 164; A. Sućeska, »Seljačke bune u Bosni«: 172-177; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 274; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 343-344, 393-394.

¹³⁶ Više u: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 255-256; *Historija naroda Jugoslavije 2*: 582; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 234-235, 280-284; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 103; K. Horvat, »Novi historijski spomenici za povijest Bosne«: 317-320.

¹³⁷ N. Moaćanin, *Turska Hrvatska*: 185-186; N. Moaćanin, *Požega i Požeština*: 78; *Historija naroda Jugoslavije 2*: 592.

¹³⁸ Porez *baduhava* se sastojao iz dimarine (*duhan resmi*), takse na čiftlik (*çiftlik resmi*), novčane kazne (*curmi cinavet*), svadbarine (*resmi cerdek*) i takse na zemljište pod kućom (*ev yeri tapusu*). Moaćanin porijeklo *tekalif-i şakka* poreza nalazi u pravu namjesnika na *baduhave*. N. Moaćanin, *The Town and Country*: 219-220.

konačenje u kućama seljaka. Učestalo ubiranje tih poreza zabilježeno je početkom druge polovice 16. stoljeća na području Anadolije, a nešto kasnije u Rumeliji.¹³⁹

I stanovnici Bosanskog ejaleta krajem 16. stoljeća upućuju prve žalbe Porti protiv emina, kadija, multezima, amila, vojvoda, subaša, spahija i janjičara (*iş erler, ehl-i örf*) koji besplatno konače u njihovim kućama, ne plaćaju kiriju, traže hranu (ječam, maslo, med, patke, kokoši, janje) i piće (vino i rakiju), te silom uzimaju novac i konje.¹⁴⁰ Na pritužbe raje središnja je vlast odgovorila izdavanjem oštrih fermama naslovljenih na bosanske namjesnike koji su trebali ispitati, zabraniti i ukinuti postupke protivne šerijatu i carskom zakonu.¹⁴¹ Unatoč zabranama, zloupotrebe nisu prestajale. Razlog tomu može se pronaći i u neodlučnoj politici Porte. Tako je, primjerice, 1680. godine sultan Mehmed IV. (1648/87) izdao ferman upućen kadijama kadiluka Hercegovačkog sandžaka u kojemu naređuje da se spriječi nametanje teških nameta, poput konačenja i ishrane, a već naredne godine od istih kadija traži prikupljanje naknade za konačenje i ishranu Portina mubašira (izaslanika, istražitelja).¹⁴²

Od 20-tih i 30-tih godina 17. stoljeća nezakonita davanja u Bosanskom ejaletu dobivaju jasne nazive poput *konakhaki* (trošak za konačenje), *kaftan baha* (naknada za odjeću), *yemekluk* (trošak hrane), *bedel-i tufenk* (otkup za puškarsku službu), *karaul* (prireza za stražarenje).¹⁴³ Istovremeno se u dokumentima javljaju pod grupnim imenom *tekalif-i şakka* (teški porezi).¹⁴⁴ Njihovo ubiranje javlja se najprije u rubnim dijelovima Bosanskog ejaleta kamo zalaze sandžakbezi i namjesnici sa svojom pratnjom.¹⁴⁵ Tako se, primjerice, primorski fratri žale 1629/30. godine da bosanski sandžakbeg traži od njih sav kumaš i čohu (vrste tkanina) u ime *kaftan bahe* za svoje dolame (vrsta kabanice ili kaputa), a 1681. godine

¹³⁹ M. Akdağ, *Turkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi* 2: 228; H. Inalcik, »Ottoman Decline and its Effect on Reaya.«: 342-343; F. Acun, »Other Side of the Coin.«: 137.

¹⁴⁰ Vidi primjere: AFSM, ATC, I-8; M II-6; M V-a-25; M III-6; M VI-27; M III-43; M V-a-12; M III-34; Z-97; Z-142; Z-182; Z-222; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 10/b, 19/a, 24/b.

¹⁴¹ Vidi primjere: ATC, Z-124; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 18/a.

¹⁴² H. Hasandedić, *Sidžili mostarskog kadije*: 42-43.

¹⁴³ Vidi primjere: ATC, M IV-21; M III-34, I-25.

¹⁴⁴ Vidi primjere: ATC, Z-146; Z-144; M VI-26; Z-158. A. Sućeska, »Taksit«: 349; A. Sućeska, »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja«: 95; A. Sućeska, »Tekalif-i şakka u bosanskom ejaletu«: 357-359; A. Sućeska, »Novi podaci o nastanku i visini taksita«: 135-139.

¹⁴⁵ A. Sućeska, »Tekalif-i şakka u bosanskome ejaletu«: 357-358. Zloupotrebe namjesnika odrazile su se i u narodnim pjesmama, primjerice: "Teško gradu kojim paša prođe..." Lj. Kuba, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*: 104.

bosanski namjesnik Abdurahman-paša od njih traži prikupljanje *zahire-i bahe* (naknada za žitarice).¹⁴⁶

Prema kraju 17. stoljeća, nove vrste ilegalnih nameta postaju sve češće, a Porta ih prešutno odobrava.¹⁴⁷ Službeno ih je ozakonila fermanom iz 1720. godine prema kojem svi stanovnici, uključujući i one koji su uživali porezno izuzeće, u sklopu mirnodopske (*imdad-i hazariye*) i ratne pomoći (*imdad-i seferiye*) trebaju sudjelovati s novčanim prilogom u korist namjesnika.¹⁴⁸ Na taj je način Porta popustila pritisku provincijske vlasti, jer je bila svjesna da središnja blagajna ne može podmiriti rastuće financijske potrebe provincijskih dužnosnika.

2.1.5. Kratki osvrt

Upravne i gospodarske promjene u Bosanskom ejaletu otkrivaju da slabljenje Carstva nije u isto vrijeme ni u istom intenzitetu pogodilo sve dijelove njegova golema teritorija. Premda se i u tek formiranom Bosanskom ejaletu pojavljuju žalbe, ipak se u tom razdoblju težilo ka upravnom ustaljivanju i uhodavanju novih organa vlasti.

Budući da je Bosanski ejalet bio granično područje prema svijetu rata (*Dar al-Harb*), od početka je bilo važno uspostaviti stabilnu vlast. Zbog toga je mandat prvoga bosanskog namjesnika, u usporedbi s ostalim provincijama, bio iznimno duga trajanja. Ako je suditi po trajanju mandata bosanskih namjesnika tijekom 30-tih godina 17. stoljeća može se zaključiti da je stabilan upravni poredak brzo uspostavljen i da je Bosanski ejalet uključen u opće trendove popunjavanja namjesničkih položaja. Tijekom 17. stoljeća, većina bosanskih namjesnika porijeklom je iz Bosne, odakle su prikupljeni sustavom devširme. Povlastica novačenja muslimanskih dječaka iz Bosne pridonijela je stajalištu o posebnosti Bosanskog ejaleta u sklopu Osmanskog Carstva.

Mišljenje o posebnosti Bosanskog ejaleta naišlo je na kritiku novije, a ponegdje i starije historiografije. Premda se specifičnosti Bosanskog ejaleta temeljene na njegovom

¹⁴⁶ ATC, I-28, M III-87; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 23/a; *Blag. sidžil*, br. 57, f. 56/a; A. Sućeska, »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja«: 99; E. Čelebi, *Putopis*: 239. Usp. s primjerima na istoku Carstva: S. Demirci, »Eşkiyalar ve Osmanlı Devleti«: 53-55.

¹⁴⁷ M. Kabaciki, »Numaralı Evâmîr-i Sultaniye Defterine«: 791; F. Acun, »Other Side of the Coin«: 130, 133, 134.

¹⁴⁸ A. Sućeska, »Novi podaci o nastanku i visini taksita«: 139; Z. Özlü, »Göyünk'e (Bolu) ait bazı Gelir ve Giderlerin«: 385, 387; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*: 54-55; M. Özdeğer, »Ayan Era in the Ottoman«: 35; H. İnalçık, »Military and Fiscal Transformation«: 324.

izuzetnom geostrateškom položaju ne mogu poreći,¹⁴⁹ ipak se one trebaju sagledati na razini cjelokupnog Carstva. Naime, središnja je vlast zbog oslabljenih pozicija sklapala političke kompromise s lokalnim vlastodržcima i modificirala feudalne institucije kako u Bosni, tako i u drugim graničnim područjima osmanske države. Stajalište o porijeklu bosanskih muslimana iz bosanskog srednjovjekovnog plemstva, kao i kontinuitet srednjovjekovnih bosanskih institucija u osmanskoj državi, suvremena je historiografija ocijenila kao “stilizirane nacionalne rekonstrukcije povijesne stvarnosti”.

Gospodarske promjene potaknute rastakanjem timarskog sustava najprije su se manifestirale na području Anadolije gdje su timarski odnosi ranije uvedeni. U Rumeliji je zahvatila najprije područja koja se nalaze bliže centru Carstva i ona u kojima su ostvareni intenzivniji robno-novčarski odnosi, poput Makedonije i Grčke. U tim područjima dolazi do ranijeg profiliranja ajana, kao i političko-vojne inicijative “ajana-ratnika”, poput Tepedelenli Ali-paše iz Janjine i Osman-paše Pazvantoğlu iz Vidina.

U Bosanskom je ejaletu intenzitet slabljenja klasičnih institucija sporiji zbog kasnijeg uključivanja u teritorij Osmanskog Carstva. Značajne promjene koje su na području Anadolije, kao i u jednom dijelu Rumelije, primjetne već u prvoj polovici 17. stoljeća, na području Bosanskog ejaleta jasno se manifestiraju tek u 18. stoljeću.

2.2. Bosanski ejalet u prvoj polovici 18. stoljeća

S mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine otvoreno je novo poglavlje u povijesti Bosanskog ejaleta, takozvano “dugo 18. stoljeće” (1699-1812). Bosanski ejalet je nakon sklapanja tog mira postao granična provincija i obrambeni bedem Osmanskog Carstva, izložen stalnim napadima Habsburgovaca i Mlečana. Štoviše, Bečki je rat (1683/99) otvorio novu seriju razarajućih ratova u prvoj polovici 18. stoljeća koji su doveli stanovništvo na rub egzistencije. Na socio-ekonomsku sliku bosanske provincije utjecali su i snažni migracijski valovi muslimana u unutrašnjost ejaleta, te kršćana u novooslobođena područja. Osmanski poredak u provinciji dodatno je narušavala i hajdučija koja je cvjetala u rubnim područjima ejaleta.

¹⁴⁹ Tako, primjerice, sultan Mahmud II. u fermanu kaže da se: “ejalet Bosna ne može uspoređivati s drugim mjestima. On je na kraju mojih carskih granica...”, a sultan Abdul Hamid I.: “Bosanski ejalet nije kao drugi ejaleti jer on s tri strane graniči s neprijateljskim državama.” D. Lukač, T. Katić, *Maglajski sidžili: 73; Blag. sidžil*, br. 288, f. 31/b.

Kako bi ojačala položaj namjesnika u provinciji i prebacila troškove ratovanja na pokrajinsku blagajnu, Porta je 1720. godine ozakonila sakupljanje mirnodopske i vojne pomoći u Bosanskom ejaletu. Premda je razrezivanje i ubiranje *imdadiye* prihoda trebalo stabilizirati stanje u provinciji i onemogućiti ilegalne *tekalif-i şakka* poreza, ono je dovelo do sasvim suprotnog učinka. U tom kontekstu razmotrit će se uloga namjesnika u socijalno-ekonomskoj stabilizaciji i destabilizaciji prilika u Bosanskom ejaletu. Nadalje, pokušat će se utvrditi u kojoj mjeri je pogranični karakter Bosanskog ejaleta utjecao na profil bosanskih namjesnika i koji su obrasci u popunjavanju upravnog aparata prevladali u 18. stoljeću. Jedna od brojnih upravnih promjena koje su zahvatile Bosanski ejalet u 18. stoljeću, bila je uspostava nove prijestolnice bosanskog namjesnika. Simptomatični razvoj Travnika razmotrit će se kroz demografsku i gospodarsku prizmu.

Socio-ekonomske prilike u Bosanskom ejaletu oblikovala je i nova financijska politika Porte kojom je omogućeno da se jednogodišnji zakupi (*mukata*) državnih dobara pretvore u doživotne zakupe (*malikana*). Prema fermanu iz 1695. godine, u licitaciji za malikane sudjelovali su državni službenici (*rical-i devlet*) i uglednici ejaleta (*ayan-ı vilayet*).¹⁵⁰ To je bio prvi korak ka strelovitom usponu lokalnih feudalnih obitelji koje su u svojim rukama postupno koncentrirale veliku moć i postale najvažniji element u procesu društvenog restrukturiranja u provinciji. Presjek djelovanja bosanskih ajana ilustrirat će dinamiku odnosa unutar ajanske klase i ravnotežu snaga u upravnom trokutu: ajani – namjesnici – Porta.

2.2.1. Ratovi

Čitavo stoljeće nakon osnutka, Bosanski ejalet nije bilježio veće teritorijalne promjene.¹⁵¹ One su nastale tijekom Bečkog rata (1683/99). Prema odredbama mira u Srijemskim Karlovcima iz 1699. godine Osmanlije su izgubile Ugarsku (osim Banata), Hrvatsku do Une i Velebita te Slavoniju sa Srijemom, a Mletačkoj Republici prepustili su dalmatinsko zaleđe s gradovima Kninom, Sinjem i Vrgorcem. Spomenuti gubici odrazili su se na teritorij Bosanskog ejaleta koji je umanjen za Pakrački i Krčki sandžak, i dijelove Kliškog i Hercegovačkog sandžaka. Zadržavši Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški i Bihački

¹⁵⁰ M. Genç, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi*: 242.

¹⁵¹ Početkom 17. stoljeća je Požeški sandžak pripojen novoosnovanom Kaniškom ejaletu, i osnovan je Bihački sandžak koji je privremeno ukinut sredinom 17. stoljeća. Usp.: F. Rački, »Prilozi za geografsko-statistički opis«: 175, 184-185; J.F. Hammer, *Rumeli und Bosna*: 159, 172, 179; E. Čelebi, *Putopis*: 104, 220-221; H. Hadžibegić, »Rasprava Ali Čauša«: 145, 178; R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*: 102-104.

sandžak,¹⁵² Bosanski je ejalet zapremao današnju površinu Bosne i Hercegovine uz manja proširenja na područje današnje Srbije i Crne Gore. Međutim, već početkom 18. stoljeća zauvijek je ukinut Bihaćki sandžak.¹⁵³

Povlačenjem osmanske vojske s izgubljenih teritorija povlačilo se i muslimansko stanovništvo. Oni su naselili područja Bosne, najviše sjeverne krajeve koji su stradali tijekom provale Eugena Savojskog 1697. godine.¹⁵⁴ Dio muslimanskog stanovništva ostao je u svojim domovima na osvojenim područjima Hrvatske gdje su u sklopu franjevačkih misija obraćeni na katoličku vjeru.¹⁵⁵

Istovremeno, Bosanski ejalet zahvatila je velika emigracija katoličkog i pravoslavnog stanovništva, koje su selilo u oslobođena područja Dalmacije, Slavonije, Hrvatske i Like. Prema pojedinim izvorima, iz Bosne je otišlo 70.000 do čak 95.000 katolika.¹⁵⁶ Dio katolika je otišao s povlačenjem Eugena Savojskog iz Bosne,¹⁵⁷ a dio u organiziranim misijama franjevaca.¹⁵⁸ Nakon Bečkog rata u Bosni je prema procjenama ostalo 17.000 do 25.000 katolika, a vjersku službu obavljalo je tek 26 svećenika iz fojničkog, sutješkog i kreševskog samostana.¹⁵⁹

Depopulacija graničnih područja, i njome uzrokovan gospodarski zastoj, rezultirali su grčevitim mjerama demografske obnove napuštenih krajeva. Nedugo nakon Bečkog rata svim predstavnicima vlasti u Bosanskom ejaletu naređeno je da ne ometaju povratak izbjeglica. Određeno je da pridošlom stanovništvu treba ustupiti napuštena imanja, besplatno osigurati

¹⁵² Prema D'Ohssonu Bosanski ejalet se dijelio na Vidinski, Kliški, Zvornički, Hercegovački, Nikopoljski sandžak i područje Bosanskog Otoka (kraj Bosanske Krupe). A.C.M. D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman* 7: 301.

¹⁵³ Prema Aličiću Bihaćki sandžak je ponovno uspostavljen tijekom 19. stoljeća. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 85; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 47; A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*: 24-25.

¹⁵⁴ Prema izvorima, čak ih se 130.000 naselilo se u sjevernoj Bosni. S. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost*: 70; D. Mandić, *Etnička povijest*: 310-331; E. Pelidija, *Banjačučki boj*: 79-80.

¹⁵⁵ Tako je u Lici i Krbavi tijekom 1696. godine zabilježeno obraćenje čak 2.400 do 2.500 muslimana na kršćanstvo. D. Mandić, *Etnička povijest*: 291-292, 317-318, 325-327; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* 3: 28-29, 246-247.

¹⁵⁶ Taj broj čini se pretjeran jer su katolici prema biskupskim izvještajima Maravića (1650), Kašića (1655) i Olovčića (1675) brojali od 75.000 do 80.000 duša. S. Pavičić, »Bosna: migracije.«: 350-351; F. Marić, *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini*: 10-11; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 163; J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada*: 132-152; F. Milobar, »Dva savremena izvještaja o Bosni«: 254-255.

¹⁵⁷ J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada*: 3-4; M.E.von Angeli, *Feldzüge des Prinzen Eugen*: 192.

¹⁵⁸ D. Mandić, *Etnička povijest*: 289-290; A. Zirdum, *Filip Laštrić Očevac*: 34-35; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 157-159; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 110-115.

¹⁵⁹ Usp.: E. Pelidija, *Banjačučki boj*: 81-82; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevaca* 2: 172; F. Marić, *Vrhbosanska nadbiskupija*: 45; F. Milobar, »Dva savremena izvještaja o Bosni«: 254-255.

sjeme i oruđe za obradu zemlje, smanjiti porezne obaveze i otpisati stare dugove. Borba za stanovništvo osjećala se i s mletačke granice.¹⁶⁰

Teritorijalne promjene iz 1699. godine po prvi puta jasno su definirani u kartografskom prilogu sporazuma o granicama (*hududnama*).¹⁶¹ Članovi trodijelne komisije za razgraničenje bili su s osmanske strane kapidžibaša (starješina dvorskih stražara) Ibrahim-efendija, s austrijske strane vojni inženjer grof Fernando Marsigli, dok je Mlečane zastupao povjerenik Francesco Grimani po kojemu je nova osmansko-mletačka granica dobila ime *Linea Grimani*. Kao rezultat njihova rada, nastale su prve topografske karte pograničnih područja Bosanskog ejaleta.¹⁶² Točka trograničja na kojoj su se sastale granice triju država bila je Medveđak (Medviđa glavica, Bijelo brdo) kraj Knina.¹⁶³

Svjesna da Karlovački mir neće zaustaviti austrijske i mletačke pretenzije, Porta je poduzela mjere za utvrđivanje i jačanje sjeverozapadnih granica. Započeli su projekti podizanja novih i popravaka starih utvrđenja, proširivanja i opasavanja pograničnih gradova, smještanja vojnih posada u napuštene tvrđave te popravaka mostova i puteva. Najveći dio novčanih sredstava i radne snage potrebne za vojno osposobljavanje Bosanskog ejaleta snosilo je njegovo stanovništvo, a Porta i ostali dijelovi Carstva sudjelovali su manjim dijelom.¹⁶⁴ Na pograničnom području su, uz postojeće, osnovane nove kapetanije (manje vojne oblasti). Od 1699. godine do 1716. godine osnovano je čak 13 novih kapetanija.¹⁶⁵

Granica utvrđena 1699. godine održala se do novog rata koji je, unatoč proglašenju “vječnog mira” u Srijemskim Karlovcima, započeo već krajem 1714. godine. Porta je objavila rat Mlečanima jer su pomagali crnogorske pobunjenike protiv osmanske vlasti. Dvije godine kasnije Habsburgovci su ušli u rat na strani Mlečana. Prema miru koji je potpisan u Požarevcu 1718. godine, Osmansko je Carstvo Austriji predalo Temišvarski Banat, Srijem i Srbiju, dok je dio Dalmacije s Imotskim i Vrgorcem priključen Mletačkoj Republici. Bosanski ejalet je

¹⁶⁰ Više u: E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 49-54, 64-65; H. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*: 102; M. Hadžijahić, »Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja«: 293-294. Usp i: E. Pelidija, »The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia.«: 121-124.

¹⁶¹ Više u: T. Gökçe, »1699-1700 Tarihi Bosna Hududnâmesi«: 79-103; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatiği İlişkileri*: 199-212; M. Kruhek, »Granice Hrvatskog kraljevstva«: 59-68; E. Kovačević, »Hududnama bosanskog vilajeta«: 410-434; Ž. Holjevac, »Problemi habsburško-mletačkog razgraničenja«: 243-364.

¹⁶² Više u: Z. Šehić, I. Tepić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*: 82-90; R. Gašparović, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama*: 63-70; F. Midžić, *Granice i teritorija Bosne i Hercegovine*: 2010, 28-29; ZJ. Paldus, »Grenzkarten des Karlovitzer Friedens«: 24-46; S. Altić, *Kartografski izvori za povijest Triplex Confiniuma*: 19-20, 24, 27-28.

¹⁶³ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*: 157-168; D. Roksandić, *Triplex Confinium*: 16-23; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 41-43.

¹⁶⁴ Više u: E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 103-145; *Blag. sidžil*, br. 57, f. 55/b, 57/a, 57/b.

¹⁶⁵ Više u: H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 11-19.

tim gubicima umanjen za pojas u Bosanskom i Zvorničkom sandžaku. Ipak, osmanski gubici na sjeveru umanjeni su pripajanjem mletačke Gabele Hercegovačkom sandžaku i ustupanjem Neuma i Kleka na inicijativu Dubrovačke Republike. Mjesto susreta triju graničnih linija bila je Rujava glavica, novi *Triplex Confinium*.¹⁶⁶

I ovaj rat je praćen migracijskim valovima stanovništva, najviše muslimana s područja Bosanske Posavine, Srijema i Banata. Austrijski vojni zapovjednici izvještavali su o premještanju malih grupa kršćana iz sjeverne Bosne u Slavoniju i iz zapadne Bosne na područje Vojne krajine. Strahujući od masovnog odlaska katolika iz sjeverne Bosne, osmanske su vlasti naredile preseljenje kršćana dublje u unutrašnjost ejaleta.¹⁶⁷

Umjesto ranije osmansko-austrijske granice koja je tekla rijekom Savom, linija razgraničenja pomaknuta je u unutrašnjost Bosanskog ejaleta, prepuštajući austrijskoj strani gradove Brčko, Šamac, Kobaš, Bosanska Gradiška i Jasenovac. Granica se zatim spuštala na tok rijeke Une, ostavljajući Osmanlijama grad Bosanski Novi.¹⁶⁸ Austrijski kartografi su izradili geografske karte koje po točnosti, detaljnosti i obuhvatnosti nadmašuju ranije karte Bosanskog ejaleta.¹⁶⁹ Radom mletačko-osmanske komisije za razgraničenje, koju su predvodili Alvise Mocenigo i Mehmed-paša, utvrđena je linija koja je išla od Kleka do Žapske gore, povrh Metkovića Imotskog, Sinja, Vrlike i Knina. Budući da je rat iz 1714/18. godine bio posljednji mletačko-osmanski sukob, uspostavljena mletačko-osmanska granica (*Linea Mocenigo*) održala se do današnjeg doba.¹⁷⁰

Nakon Požarevačkog mira Porta je, kao i ranije, poduzela brojne mjere vojnog jačanja Bosanskog ejaleta. Osnovane su nove kapetanije, a posebna pažnja poklonjena je popravku oštećenih drvenih tvrđava. Za popravak i podizanje novih utvrđenja ovoga je puta korišten

¹⁶⁶ Više u: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 55-66; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 243-254; B. Sambrailo, »Izlaz Bosne na Jadran«: 403-416; M. Kruhek, »Granice Hrvatskog kraljevstva«: 69-71; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*: 322-323.

¹⁶⁷ V.S. Dabić, »The Habsburg – Ottoman war of 1716-1718 and Demographic«: 191-208; E. Pelidija, »The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia.«: 124-125.

¹⁶⁸ E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 237-259; S. Srkulj, »Uređenje međa po Karlovačkom i Požarevačkom«: 38-43; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*: 323-328.

¹⁶⁹ Više u: Z. Šehić, I. Tepić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*: 94-98; R. Gašparović, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama*: 79-86; J. Mrgić, »Tracking the Mapmaker«: 221-235; F. Midžić, *Granice i teritorija Bosne*: 29-33; J. Pešalj, »Making a Prosperous Peace«: 141-157; N. Elibol, A.M. Küçükcalay, »Implementation of the Comercial Treaty«: 159-178; H. Petrić, »The Navigation and Trade Agreement of 1718«: 179-189; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatiği İlişkileri*: 220, 415-420.

¹⁷⁰ G. Novak, *Prošlost Dalmacije*: 177; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 255-258; E. Pelidija, »The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia.«: 117-121.

kamen, snabdjevane su dovoljnim količinama hrane i municije, a vojne posade su popunjene novodoseljenim stanovništvom.¹⁷¹

Premda je Požarevačkim mirom dogovoreno primirje u trajanju od 24 lunarne godine, bečki je dvor Porti objavio rat 1736. godine, četiri godine prije isteka ugovorenog mira. Tijek ratnih operacija krenuo je u posve neočekivanom smjeru. Bosanska vojska pod vodstvom namjesnika Hekimoglu Ali-paše pobijedila je Austrijance u bitci kod Banje Luke 1737. godine. Uslijedilo je potiskivanje austrijske vojske, a do 1739. godine bosanska je vojska vratila Beograd i cijelu sjevernu Srbiju.

Prema mirovnom ugovoru koji je potpisan 1739. godine u Beogradu, Austrija je morala napustiti sve teritorije koje je stekla Požarevačkim mirom na području Srbije, Bosne i Vlaške, osim Donjeg Furjana na hrvatskoj granici. Glavni predstavnici komisije za razgraničenje bili su Said-efendija kojemu je povjereno ispitivanje granice na rijeci Savi te Mehmed-efendija koji je bio zadužen za određivanje granice na Dunavu prema Oršovi i Vlaškoj.¹⁷² Međutim, njihov rad ovoga puta nije rezultirao kartografskim prikazom terena.¹⁷³ Mir je potrajao duže od ugovorenih 27 lunarnih godina, a granica između dviju država koja je ugovorena na rijekama Dravi i Savi, održala se do današnjih dana.

Nakon potpisivanja sporazuma u Beogradu, uslijedilo je vrijeme mira i stabilnosti, a s njime i demografska revitalizacija Bosanskog ejaleta. Povratkom stanovništva na zemlju uz rijeke Savu i Dunav potaknut je natalitet, koji je pomogla i državna politika rekolonizacije Vlaha.¹⁷⁴ Demografski oporavak katolika je vidljiv u vizitacijskom izvještaju biskupa Pavla Dragičevića (1694-1773), a postupno je došlo do povećanja cjelokupnog stanovništva.¹⁷⁵

Sklapanje povoljnog Beogradskog mira dalo je novi poticaj za reviziju “mita o propadanju i krizi Osmanskog Carstva”.¹⁷⁶ Naime, Osmansko Carstvo je pobijedilo Austriju i

¹⁷¹ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 122-185; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 85-86, A. Husić, H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 26-27, 34, 36-37, 51, 57, 63.

¹⁷² Više u: S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 509; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*: 231-244, 421-424; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 115-123

¹⁷³ Ipak, izrađene su neslužbene geografske karte, a tijekom rata su po prvi puta izrađene karte ratnih poprišta s ucrtanim bitkama. D. Mujadžević, »Nova habsburško-osmanska granica«: 102; N. Močanin, R. Holjevac, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*: 167; Z. Šehić, I. Tepić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*: 100-107; R. Gašparović, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama*: 86-91.

¹⁷⁴ M. Hadžijahić, »Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja«: 297-300.

¹⁷⁵ I. Lovrenović, *Bosanski Hrvati*: 82-83; F. Marić, *Vrhbosanska nadbiskupija*: 81-85. Međutim, procjene broja stanovništva znatno osciliraju. Usp.: Močanin, »Stanovništvo Bosanskog ejaleta«: 114; S. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost*: 71; M. Hadžijahić, »Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja«: 291.

¹⁷⁶ H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 284-300. Revizionistička historiografija je “mit o slabljenju i propadanju” Osmanskog Carstva u 18. stoljeću zamijenila tezom o “transformaciji i promjenama”

Rusiju, dvije najsnažnije države u Europi, a poništavanjem nepovoljnih odredbi Požarevačkog mira, sjeverne granice Bosanskog ejaleta vraćene su na opseg s početka 18. stoljeća.

2.2.2. Bosanska prijestolnica: “vezirski grad Travnik”

Travnik je proglašen prijestolnicom Bosanskog ejaleta između 1699. i 1703. godine.¹⁷⁷ I nakon tog vremena namjesnici su često boravili u okolnim gradovima. Recimo, Kose Halil-paša se Dubrovčanima 1701. godine javlja naizmjenično iz Sarajeva i Travnika, a njegove nasljednike dubrovački poklisari redovito odlaze posjetiti u Sarajevo.¹⁷⁸

Premda je pohod Eugena Savojskog i požar u Sarajevu 1700. godine doveo do prijenosa rezidencije u Travnik,¹⁷⁹ tadašnji putopisci donose drukčija mišljenja. Primjerice, Chaumette des Fosses je zabilježio da je boležljivi paša zbog “čiste vode, svježeg zraka i lijepe šetnje” premjestio rezidenciju u Travnik 1722. godine.¹⁸⁰ Premda o ljepoti travničkog krajolika pišu tadašnji pisci Istoka i Zapada,¹⁸¹ putopisac Ami Boue začudio što je, među brojnim prirodnim ljepotama Bosne, vezirska prijestolnica smještena na “močvarne obale Lašve, štetne za zdravlje”.¹⁸² Putopisac Pertusier je smatrao da je namjesnik otišao iz Sarajeva zbog osiljenih aga, a Travnik je odabrao zbog povoljnog geografskog položaja koji je omogućio zaštitu od neprijatelja i prometnu povezanost s ostatkom zemlje.¹⁸³

Prijenosom vezirske rezidencije Travnik je ostvario ekonomski, kulturni i demografski razvoj što mu je omogućilo da se od statusa kasabe (omanji grad, trgovište), koji mu je kao sjedištu nahije Lašve i kadiluka Bosna-Brod priznat krajem 16. stoljeća, uzdigne na rang

Osmanskog Carstva. Više u: D. Howard, »Ottoman historiography and the literature of “decline”«: 52-76; B. Tezcan, *The Second Empire*; K. Barbir, »The Changing Face of the Ottoman Empire «: 253-267; J. Hathaway, »Rewriting eighteenth-century Ottoman history«: 29-53; C. Kafadar, »The Question of Ottoman Decline«: 30-75; N. Itzkowitz, »Eighteenth Century Ottoman Realities«: 73-94; T. Naff, R. Owen, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*; B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*; S. Faroqhi, *Approaching Ottoman History*; V. Aksan, D. Goffman, *The Early Modern Ottomans*.

¹⁷⁷ M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 28; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 48; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*: 91; H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 19-20; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina 1*: 171. Bosanski namjesnici tamo su povremeno boravili od 1692. godine. AT, B 11 1a/b, 9B 869.

¹⁷⁸ AT, B 11, 3; B 11, 4; B 11, 5a/b.

¹⁷⁹ *Let. Lev.*, sv. 66, f. 99r-99v, 102r, 106r-108r.

¹⁸⁰ C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 34-35.

¹⁸¹ E. Čelebi, *Putopis*: 128-129; C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 34-35; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 26-27; H. Renner, *Durch Bosnien und die Hercegovina*: 454-455; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 295-296; M.M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina*: 84-85; P. Matković, »Dva italijanska putopisa«: 205.

¹⁸² A. Boue, *Recueil d'itinéraires*: 129, 137, 138, 222.

¹⁸³ C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 211-212, 300, 303-304. Isto u: B. McGowan, »The Age of Ayans«: 665. Usp.: R.M. Wildenhainski, *Bosna i Hercegovina*: 58.

šehera (grada).¹⁸⁴ Međutim, razlikovna kategorizacija kasabe i šehera često je odstupala od uobičajenih pravila, te nije neobično što Evlija Čelebi sredinom 17. stoljeća Travnik naziva i šeherom i kasabom.¹⁸⁵

Ako se u obzir uzmu kvantitativna islamska obilježja, tada bi Travnik imao status šehera i prije 18. stoljeća. Naime, tamo je početkom 17. stoljeća bilo pet mesdžida (manja islamska bogomolja) i pet džamija, uključujući džamiju za vojnu posadu koja je podignuta u travničkoj tvrđavi.¹⁸⁶ Sudeći po vizitacijskom izvještaju biskupa Marijana Maravića iz 1649. godine, broj džamija se do sredine 17. stoljeća udvostručio.¹⁸⁷

Što se tiče katoličkog stanovništva biskup Maravić ne navodi ni jednu kršćansku kuću, iako ih je u drugom desetljeću prethodnog stoljeća (1528/29) popisano čak 667. U vizitaciji biskupa Delivića iz 1736. godine u gradu Travniku su se nalazile tek dvije katoličke kuće, a broj katolika je do vizitacije biskupa Bogdanovića 1767/72. godine narastao na 88 obitelji.¹⁸⁸ Ne zna se točno koliki je bio broj Židova u Travniku tijekom 18. stoljeća, ali je zasigurno bilo do 25 obitelji koliko ih je zabilježeno 1806. godine.¹⁸⁹

Nemoguće je sa sigurnošću odrediti ukupan broj stanovnika Travnika tijekom 17. stoljeća. Prema mletačko-dalmatinskom izvoru, Travnik je sredinom stoljeća brojao 650 kuća, a prema izvještaju Evlije Čelebija čak 2.000 kuća.¹⁹⁰ Popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine otkriva da je u Travniku početkom 17. stoljeća popisano 741 predstavnik domaćinstva, raspoređen u devet travničkih mahala i varoši travničke tvrđave.¹⁹¹ Računajući najmanje pet, a

¹⁸⁴ K. Papić, *Travnik, grad i regija*: 118; A. Popović, »Travnik.«: 573.

¹⁸⁵ Kasaba je dobivala status šehera ako je imala barem deset naselja i u svakom po jednu manju bogomolju ili barem četiri velike džamije, kao i određeni stupanj urbanizacije. A. Handžić, »Značaj muafijeta u razvitku«: 154-155; A. Handžić, »O formiranju nekih gradskih naselja«: 112; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 11-23; E. Čelebi, *Putopis*: 128, 623, 646, 650; N. Močanin, *Town and Country*: 68-77.

¹⁸⁶ A. Handžić, *Opširni popis bosanskog sandžaka sv I/2*: 206-216. Evlija Čelebi preuveličava broj džamija. Usp.: I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 22; V. Klaić, *Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne*: 159; E. Čelebi, *Putopis*: 128; H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 14.

¹⁸⁷ F. Marić, *Vrhbosanska nadbiskupija*: 78.

¹⁸⁸ K. Papić, *Travnik, grad i regija*: 111; H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 10-12; F. Marić, *Hrvati katolici u Bosni i Hercegovini*: 46, 61, 88.

¹⁸⁹ Usp.: K. Papić, *Travnik, grad i regija*: 151; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 323; V. Jelavić, »Francuska izvješća o Bosni«: 318.

¹⁹⁰ F. Rački, »Prilozi za geografsko-statistički opis«: 188, 189; E. Čelebi, *Putopis*: 128, 211. Izvještaji putopisaca iz 19. stoljeća, odnosno dva stoljeća nakon Čelebije, također navode 2.000 kuća u Travniku. H. Renner, *Durch Bosnien und die Hercegovina*: 459; I.K. Sakcinski, *Putovanja po Bosni*: 94; I. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 22, 31, 47; A. Boue, *Recueil d'itinéraires*: 137, 229, 238; V. Klaić, *Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne*: 148, 159, 178; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 297, 313.

¹⁹¹ A. Handžić, *Opširni popis bosanskog sandžaka sv I/2*: 206-216.

najviše sedam osoba po kući,¹⁹² u Travniku je početkom 17. stoljeća živjelo od 4.000 do 5.000 stanovnika.

Pravi demografski procvat grad Travnik ostvario je prijenosom vezirske stolice u 18. stoljeću. Zbog izostanka pouzdanih izvora,¹⁹³ provizorna procjena broja stanovnika oslanja se na podatke iz popisa Bosanskog sandžaka iz 1604. godine. Naime, ako je početkom 17. stoljeća (1604) u Travniku živjelo od 4.000 do 5.000 stanovnika, može se pretpostaviti da je demografski priljev, u koji je ubrojena i brojna vezirska svita, udvostručio stanovništvo Travnika tijekom 18. stoljeća.¹⁹⁴

Zbog povećanog broja došljaka, u Travniku su početkom 18. stoljeća osnovane tri nove mahale u Gornjoj čaršiji – Osmanbegova, Dolac i Paša mahala. U Osmanbegovoj mahali nastalo je novo središte grada i sjedište namjesnika. Usporedno se razvijala i stara Donja čaršija. Zbog toga je Travnik imao podjednak broj svratišta, hamama i bezistana u novom i starom dijelu grada, a bio je poznat i po dvije sahat kule. Izgradnju vjerskih, privrednih i komunalnih objekata poticali su namjesnici, među kojima su se po broju zadužbina posebno isticali namjesnici Elči Ibrahim-paša i Mehmed-paša Kukavica.¹⁹⁵

Životne potrebe namjesnika i njegove pratnje potaknule su ubrzani razvoj zanatstva, stočarstva i trgovine. Dolazak trgovaca i obrtnika iz okolnih gradova, a posebno Židova iz Sarajeva, omogućio je zamah travničke čaršije koja vrhunac bilježi sredinom 18. stoljeća. Razvoj trgovačke djelatnosti doveo je do izgradnje velikog bezistana (natkrivena tržnica), svratišta (hana) i misafirhane (kuća za putnike) Mehmed-paše Kukavice. Zbog velikog protoka ljudi izgrađeni su novi komunalni objekti, poput vodovoda, česama i hamama. Gospodarski, kulturni i vjerski objekti sagrađeni u Travniku u vrijeme privrednog opadanja Carstva nisu bili raskošni i velebni poput onih sagrađenih u bivšim prijestolnicama. Džamije,

¹⁹² N. Močanin, »Stanovništvo Bosanskog ejaleta«: 109; H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 33; O.L. Barkan, »Osmanlı Mali Sayımları«: 20.

¹⁹³ Tako je biskup Delivić je 1736. godine zabilježio oko 2.000 kuća, a pola stoljeća kasnije austrijski je oficir u Travniku naišao na tek 600 do 700 kuća. F. Marić, *Hrvati katolici u Bosni i Hercegovini*: 46, 61, 88; J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada franjevacu*: 40; H. Kreševljaković, H. Kapidžić, *Vojno geografski opis Bosne*: 30.

¹⁹⁴ Travnik se u narodnim pjesmama zbog velikog broja stanovnika uspoređuje čak i s istanbulskom prijestolnicom. Lj. Kuba, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*: 414.

¹⁹⁵ H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 21; H. Kreševljaković, »Sahat-kule u Bosni i Hercegovini.«: 18,19, 21-22; K. Papić, *Travnik, grad i regija*: 201; A. Bejtić, »Elči Hadži Ibrahim-pašin vakuf«: 227-232; A. Bejtić, »Podaci za kulturnu povijest grada Travnika.«: 152-154; A. Bejtić, »Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica«: 88-89, 96-97; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 222-224, 270-271.

trgovine i kuće sagrađene su od drveta, a ni namjesničku rezidenciju nije krasilo nekadašnje bogatstvo.¹⁹⁶

Nakon odlaska vezira iz Travnika 1851. godine došlo je do stagnacije zbog čega Fosses zaključuje da je “slabljenjem trgovine Travnik utonuo u prijašnji mrak”. Unatoč tome, Vjekoslav Klaić navodi da je 1876. godine tamo smješteno tek 1,5% dućana manje nego u glavnom trgovačkom gradu, Sarajevu. O živoj trgovačkoj aktivnosti nakon odlaska vezira upućuje i znatan broj Židova koji su uz Sarajevo, u Travniku imali svoju najveću trgovačku koloniju.¹⁹⁷ Ipak je prevladao utisak o stagnaciji Travnika koji je nakon odlaska vezira “utonuo u dubok san iz kojeg ga je probudio tek dolazak željeznice”.¹⁹⁸

2.2.3. Dolazak i smještaj namjesnika u Travniku

Na putu za Travnik novom je namjesniku priređivan svečani doček u tri grada. Dobrodošlica je najprije organizirana na granici Rumelijskog i Bosanskog ejaleta, u Novom Pazaru. Tamo su pokrajinski uglednici na čelu sa čaušlar-ćehajom (veliki mešter ceremonija) i defterdar-ćehajom (veliki arhivar) namjesniku predstavili najvažnije pokrajinske spise.¹⁹⁹ Na čelu velike namjesnikove povorke stupao je vojni orkestar janjičara, a iza njega je slijedilo mnoštvo vojnika iz namjesnikove pratnje.²⁰⁰

Praćen glazbom i pjesmom, namjesnik se zatim sa svojom obitelji i pratnjom zaputio iz Novog Pazara u Sarajevo. Tamo mu je pripremljen raskošan doček na mostu Kozja ćuprija.²⁰¹ Prema mostu su krenuli age i begovi na konjima u pratnji svečano opremljenih i naoružanih vojnika, a iza njih su pješačili predstavnici esnafa (zanatsko udruženje) sa zastavama. Nosili su poklone za namjesnika koji je svakoga nagradio bakšišom. Kadijama,

¹⁹⁶ C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 82, 110-111, 273, 295, 297-289; V. Klaić, *Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne*: 159; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 22, 159; A. Evans, *Through Bosnia and Herzegovina*: 193-194; H. Kreševljaković, *Esnafi i obrt u Bosni i Hercegovini*: 343.

¹⁹⁷ V. Klaić, *Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne*: 126; I.K. Sakcinski, *Putovanje po Bosni*: 94-95; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 78.

¹⁹⁸ Misli se na željezničku prugu koja je 1893. godine povezivala Lašvu i Jajce, uz sporedni odvojak Donji Vakuf-Bugojno. M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina*: 82-83; H. Renner, *Durch Bosnien und die Herzegovina*: 455; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 296-297.

¹⁹⁹ V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 25; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 340; C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 74; H. Šabanović, »Bosanski divan«: 41.

²⁰⁰ K. Hörmann, *Narodne pjesme muslimana 1*: 87-90; V. Jelavić, »Doživljaji Francuza Poulléta«: 58-59; F. C. H. L. Pouqueville, *Travels through Morea, Albania and several other parts*: 27-28.

²⁰¹ Vidi primjere u: AT, 294, 247. Više o mostu, vidi u: Lj. Kraljević, »Kozja ćuprija na Miljacki.«: 14-15, 18; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 108, 344; Dž. Čelić, M. Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*: 39-40, 87-96; M. Mujezinović, »Turski natpisi u Sarajevu «: 110-111; R.M. Wildenhainski, *Bosna i Hercegovina*: 25-26.

čajušima (dvorski službenici), agama i bajraktarima (zastavnici) namjesnik bi poklonio kontuše (kapute koji dosežu do članaka) i binjiše (široki ogrtač s dugačkim rukavima) od francuske čohe, ponekad sveukupno tristo komada.²⁰² Uobičajenu čast ukazali su fojnički, kreševski i sutješki fratri kojima je namjesnik potvrđivao uobičajena vjerska prava, a od vremena Mehmed-paše Kukavice fratri su ovom prilikom dobivali i binjiš.²⁰³

Da uvede red i upozna prilike na novoj dužnosti, namjesnik se u Sarajevu zadržao tri do sedam dana, a po potrebi i do mjesec dana.²⁰⁴ Smjestio se u novoj sarajevskoj rezidenciji, Begluk-saraju.²⁰⁵ Prema običaju trodnevnog besplatnog gostoprimstva, na trošak zajednice boravio je tri dana. Doček namjesnika bio je veliki teret za narod kako zbog raznih zahtjeva namjesnika i njegove brojne pratnje, tako i zbog lažnih troškova koje su glavari okruga upisivali u troškovnik za svoju korist.²⁰⁶

Osim dočeka novoimenovanih namjesnika, u Sarajevu je organiziran i ispraćaj odsluženih namjesnika.²⁰⁷ Međutim, namjesnici su to često izbjegavali jer su sarajevskim područjem vladali janjičarske age koji nisu poštivali odredbe bosanskih upravitelja.²⁰⁸ Oduzimajući oružje namjesniku i njegovoj pratnji prilikom dolaska u Sarajevo, janjičarske su age jasno davali na znanje tko tamo vlada. Recimo, Ali-paša Darendeli (1813/5) se pokušao suprotstaviti agama tako što je u Sarajevo došao s 200 vojnika i dva topa, odbio ponudenu

²⁰² Novčani i odjevni pokloni izraz su namjesnikova dobročinstva i milosti prema zaslužnim osobama. F. Kasumović, »Koncept dobročinstva i poreska oslobođenja«: 271-273; R. Muderizović, »Biografija Mulle Mestvice«: 72-73; M. Hadžijahić, »Kozija ćuprija u prošlosti.«: 17-18; K. Hörmann, *Narodne pjesme muslimana I*: 95-96; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 151; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 156, 167, 179, 194; J. Hadži Besarović, »Iz prošlosti Sarajevske«: 41.

²⁰³ V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 139, N. Lašvanin, *Ljetopis*: 226; A. Zirdum, »Franjevački ljetopisi«: 47; F. Marić, *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini*: 13; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 129, 165, 172, 178, 183, 186, 189, 198, 202; V. Klaić, *Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne*: 96-97; N. Močanin, *Požega i Požeština*: 78-79.

²⁰⁴ Zbog netrpeljivosti janjičara, boravak vezira u Sarajevu ponekad se mjerio satima. V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 139, 151; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 156, 194, 245; H. Kreševljaković, »Saraji ili dvori«: 16; C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 75; I. Velikanović, *Herceg Bosnom uzduž i poprijeko*: 73; V. Klaić, *Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne*: 149.

²⁰⁵ H. Kreševljaković, »Saraji ili dvori«: 16.

²⁰⁶ C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 75; M. Gavrilović, »Ispisi iz pariških arhiva.«: 763; A. Evans, *Through Bosnia and Herzegovina*: 244; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 220; A.G. Kasumović, »Funkcija osmanskog valije«: 17; I.K. Sakcinski, *Putovanje po Bosni*: 52, 63; A. Aličić, »Manuskript *Ahvali Bosna*«: 190.

²⁰⁷ Tamo je svečani doček i ispraćaj organiziran i za druge visoke dužnosnike. M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 110, 178, 194, 239; C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 75.

²⁰⁸ V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 261. Slično je bilo u Rumelijskom ejaletu gdje su ajani tijekom 18. stoljeća sprječavali ulazak i boravak namjesnika u prijestolnici Sofiji. Usp.: G. Georgieva, »Administrative Structure and Government of Rumelia«: 10-11; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4*: 295, 297; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 211; T. Hope, *Anastasius or Memoirs of a Greek I*: 190.

kavu i počasti koje su mu ponudili i zaprijetio da će šest mjeseci boraviti tamo, a šest u Travniku.²⁰⁹

Put iz Sarajeva u Travnik trajao je oko petnaest dana, a Travničane je o napredovanju svakodnevno obavještavao glasnik (*telal*). Lokalni poglavari su ga ispitivali “kakvo je vezirsko ponašanje i koliko imade uza se svijeta”.²¹⁰ Ulazak namjesnika u prijestolnicu obilježili su pucnji iz četiri topa s travničke tvrđave,²¹¹ a povorku dobrodošlice predvodio je kajmakam koji je namjesniku službeno predao vlast. Stanovnici su preplavili ulice i klicali mu u znak pozdrava. Priređena gozba trajala je dugo u noć. Po završetku slavlja, namjesnik se s pratnjom uputio u novu rezidenciju, namjesnikov dvor (konak).²¹²

Konak je prvi put spomenut u fermanu sultana Mahmuda I. (1730/54) iz srpnja 1742. godine. Tada su se tražili građevinski majstori i tesari za njegov popravak i izgradnju. Budući da se naizmjenice spominju popravci i izgradnja konaka, nije jasno je li on tada izgrađen ili je riječ tek o manjim građevinskim zahvatima.²¹³ Moguće je da je dvor izgrađen i ranije, možda u postojećoj privatnoj kući velikaša koja je s vremenom dograđivana prema potrebama namjesnika.²¹⁴

Namjesnici su za rezidenciju odabrali lijevu obalu rijeke Lašve. Nenaseljeno područje oko namjesnikova dvora, na zapadu grada, s vremenom se pretvorilo u novo upravno i privredno naselje koje je prozvano Gornja čaršija. Na sjevernoj strani konaka nalazio se glavni ulaz koji je čuvala brojna straža iz redova najodanijih predstavnika namjesnikove pratnje, većinom Albanaca.²¹⁵ Sa zapadne strane konaka je bio vrt s pratećim zgradama poput konjušnice i staja, a s istočne je strane podignuta manja zgrada (“mali konak”) u koju je smještena šerijatska sudnica. Uz konak je podignuta džamija. Blizina rijeke Lašve omogućila

²⁰⁹ B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 175-176; M. Gavrilović, »Ispisi iz pariških arhiva.«: 763.

²¹⁰ V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 25; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 36; R. Muderizović, »Biografija Mulle Mestvice«: 74.

²¹¹ C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 35; K. Hörmann, *Narodne pjesme muslimana I*: 90.

²¹² Više o konaku: H. Kreševljaković, »Saraji ili dvori«: 15-16; M. Mandić, *Veziirski grad Travnik*: 57-58; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 56-57; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 261; H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 118-119; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 218.

²¹³ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 35, 45-46. Oslanjajući se na ljetopisca Lašvanina, prevladalo je mišljenje da je konak nastao neposredno prije 1749. godine. V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 224-225; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 26; H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 119; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 231.

²¹⁴ Poznato je da su namjesnici često kupovali ili iznajmljivali rezidencije. Vidi primjere u: N. Yazici, »Trabzon örneğinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e hükümet konağı binaları.«: 946; N. Aygün, »XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi«: 47-48; B. Ürekli, »Konya Beylerbeyi Sarayı.«: 169-170, 172.

²¹⁵ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina*: 26.

je opskrbu konaka vodom kroz drvene cijevi vodovoda koje je sredinom 18. stoljeća dao izgraditi Mehmed-paša Kukavica.²¹⁶

Konak se sastojao od prizemlja i gornjeg kata koji je u skladu s tradicionalnom muslimanskom arhitekturom bio doksatno izbočen preko vanjskog zida. U prizemlju su se nalazile velike peći za grijanje i tamo je boravila posluga, poput kahvedžije, aščija ili kilardžija koji su brinuli za jelo i piće namjesnika. Na gornjem katu smješteni su članovi namjesnikova kabineta i najbliži suradnici. Gornji se kat dijelio na zapadni dio u kojem je uređen vezirov stan (*haremluk*) i na istočni, službeni dio (*selamluk*) konaka gdje su dočekivani gosti i održavani sastanci divana. Članovi divana okupljali su se u najvećoj prostoriji konaka – divanhani. Privatne i službene odaje bile su ukrašene raznobojnim ćilimima, bogatim zastorima razne vrste, poput zastora za prozore ili zastora za vrata, raznim vrstama jastuka, kao što su crni ili oslikani, minderi iz starijeg razdoblja, jastuci od kadife, brokata, satena, zatim oni koji služe za stolice ili pak za naslon.²¹⁷

Prema položaju i općem izgledu, travnički se konak nije odviše razlikovao od namjesničkih rezidencija u ostalim dijelovima Carstva.²¹⁸ Poput konaka u Konji ili u Trabzonu, i onaj u Travniku je podignut izvan središta grada.²¹⁹ Novac za izgradnju i naknadne popravke konaka u Konji prikupljeni su od naroda u sklopu poreza *imdadıye*.²²⁰ Može se pretpostaviti da je i u Bosanskom ejaletu narod financirao izgradnju travničkog konaka u 18. stoljeću, jednako kao što je u sklopu taksita snosio troškove izgradnje i popravka namjesnikova dvora u Sarajevu 1834. godine.²²¹ Travnički je konak, poput karamanskog i trabzonskog, sagrađen od drveta i kamena, a sastojao se od prizemlja i kata te pomoćnih zgrada u okolici. Međutim, konaci u Konji i u Trabzonu bili su prostraniji od travničkoga.²²² Ipak, središnja i najveća prostorija u svim konacima bila je divanhana koja se nalazila na drugom katu.

²¹⁶ K. Papić, *Travnik, grad i regija*: 136; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 120.

²¹⁷ B. Ürekli, »Konya Beylerbeyi Sarayı.«: 184-187.

²¹⁸ Usp.: s konacima u drugim prijestolnicama: B. Ürekli, »Konya Beylerbeyi Sarayı.«: 163-165; A. Yatman, »Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları.«: 3-7; F. Pouqueville, *Travels through Morea, Albania and other parts*: 20-23; J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania and other Provinces of Turkey 1*: 68-69, 450; P.E. Laurent, *Recollections of a Classical Tour*: 166; N. Göyünç, »Provincial Organization of the Ottoman Empire«: 525.

²¹⁹ Tako je, primjerice, namjesnik Karamana dao izgraditi konak izvan grada Konje zbog prostranoga područja ispred dvora gdje je osobna straža obavljala vojne vježbe. Opis vojnih vježbi garde bosanskog namjesnika, u: V. Jelavić, »Doživljaji Francuza Poulleta«: 59-61.

²²⁰ H. Şafakci, »Kadi Paşa Sarayı.«: 104-107.

²²¹ A. Sućeska, »Novi podaci o nastanku i visini taksita«: 148-9.

²²² H. Şafakci, »Kadi Paşa Sarayı.«: 109; N. Aygün, »XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi«: 69-71.

Na prvi pogled skromna građevina, travnički se konak tek svojom veličinom i posjedom razlikovao od okolnih drvenih jednokatnica.²²³ Za razliku od prethodne vezirske rezidencije u Sarajevu, o čijoj raskoši svjedoče putopisci poput Pavla iz Rovinja i Evlije Čelebija,²²⁴ konak u Travniku nije budio divljenje očevidaca. Dapače, njegovu trošnost ističu putopisci iz 19. stoljeća. Poucqeville je pisao o dvorištu prepunom stajskog gnojiva i dodao da “vezirski konak podsjeća na njemačku gostionicu pljesniva krova s mnoštvom soba”. Fra Ivan Franjo Jukić uspoređuje vezirski dvor sa štalom europske gospode, slično kao i francuski putopisac Jean Leclerc. Andrić ga je opisao kao zgradu iz koje se “širi mučan i težak miris svinjskog masla i loja od koga nenavikla čoveka muka hvata”, dok je divanhana odavala utisak “polumračne, prostrane prizemne dvorane...ustajalog zadaha”.²²⁵

Osim za bosanskog namjesnika i njegovu obitelj, kompleks konaka je bio dom za mnoštvo dvorjanika i dostojanstvenika iz namjesnikove svite. S namjesnikom su živjeli najbliži članovi svite i dvorskog kabineta: njegov ćehaja (zamjenik, glavni pomoćnik), divan-efendija (starješina dvorskih pisara), muhurdar (čuvar pečata), glavni pisar, predstojnik namjesnikove osobne odaje, haremski ćehaja, tešrifatči (brinuo se za dvorski ceremonijal) te mnoštvo posluge i robova. Ostatak pratnje boravio je u susjednom konaku (*Kapu konaği*). Osobna pratnja bila je jezgra iz koje se formiralo kućanstvo namjesnika još od vremena njegova boravka na carskom dvoru.²²⁶

Pratnja bosanskih namjesnika brojala je oko sto do par stotina ljudi,²²⁷ što je u usporedbi s pratnjama namjesnika drugih ejaleta, Erzuruma recimo, bio skroman broj.²²⁸ Kako je rasla opasnost od razbojnika, a autoritet namjesnika slabio, tako se povećavala njegova pratnja, a posebno vojni kontingent koji je prema putopiscima s početka 19. stoljeća

²²³ V. Jelavić, »Doživljaji Francuza Poulleta«: 41, 48, 63, 67; I. Sakcinski, *Putovanje po Bosni*: 26, 66, 86, 94.

²²⁴ V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 108, 120; E. Čelebi, *Putopis*: 106; S. Zlatović, »Izvještaj o Bosni«: 37.

²²⁵ A. Boue, *Recueil d'itinéraires*: 229; M.M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina*: 81; F.C.H.L. Poucquville, *Voyage dans la Grèce* 2: 459-460; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 23; V. Jelavić, »Francuska izvješća o Bosni«: 333; I. Andrić, *Travnička hronika*: 35-38. Sasvim suprotan tome je opis novog konaka u Travniku koji je počeo graditi posljednji vezir Mehmed Tahir-paša (1847/50). A. Heimer, *Kroz Bosnu i Hercegovinu*: 73; H. Rener, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*: 457; M. Mandić, *Vezirski grad Travnik*: 57-58; K. Papić, *Travnik grad i regija*: 120; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 198.

²²⁶ M. Kunt, *Sultan's Servants*: 46,47; M. Kunt, »Ethnic-Regional (Cins) Solidarity«: 233-239.

²²⁷ E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 81; E. Korić, »Pratnja bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića.«: 351-367. Više u: H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik u prošlosti*: 22; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 50-51; H. Šabanović, »Bosanski divan«: 35-40; I. Andrić, *Travnička hronika*: 17.

²²⁸ B. Pamuk, »XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu.«: 115-116. Popis pratnje namjesnika Konje u 18. stoljeću, vidi u: B. Ürekli, »Konya Beylerbeyi Sarayı.«: 171-172; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*: 207.

brojao do 4.000 članova.²²⁹ Životni troškovi i troškovi dnevnica za članove pratnje činili su do gotovo polovicu godišnjih rashoda namjesnika.²³⁰ Premda je brojna pratnja bila financijski teret, a i otežavala je organizaciju putovanja na mjesto službe,²³¹ namjesnici su je ipak težili povećati jer je simbolizirala njihov utjecaj i moć. Budući da je svitu samostalno postavljao i izdržavao je iz vlastitih sredstava, namjesnik je nad njom imao neograničenu vlast, ali i najodaniji oslonac u stranoj zemlji.

Po uzoru na carski dvor, namjesnikova pratnja se dijelila na unutrašnju, vanjsku službu i kancelariju. Za najuže namjesnikove potrebe brinula se unutrašnja služba koja je brojala tri odjeljka – privatnu odaju (*has oda*), smočnicu (*kiler*) i riznicu (*hazine*). Na čelu odjeljenja stajale su dvorske age. Vanjska služba je vodila računa o službenim oznakama vlasti i o uzgoju namjesnikovih konja i sokola. U tu skupinu spadali su stražari, dvorska garda, vratari, stjegonoša, konjušar i sokolari koji su po principu hijerarhije nadgledali niže rangirane službenike.

Treću skupinu namjesnikove pratnje činili su službenici njegova ureda koji se dijele na administrativne službenike poput pisara, prevodilaca (dragoman) i čuvara namjesnikova pečata te na službenike koji su aktivno sudjelovali u upravi provincije kao članovi pokrajinskog divana. U posljednju je skupinu pripadao čehaja koji je kao namjesnikov glavni pomoćnik predsjedao divanom u slučaju namjesnikove odsutnosti te teskeredžija koji je izdavao namjesnikove berate i pripremao predmete za dnevni red bosanskog divana.²³²

2.2.4. “Najbolji je onaj vezir koji je iz Carigrada pošao, a u Bosnu i Hercegovinu nije došao.”²³³

Spomenuti citat govori o lošem mišljenju stanovništva o bosanskim namjesnicima i njihovoj upravi. Nekoliko se puta čak i ostvario. Paše kojima je tijekom prve polovice 18. stoljeća određeno namjesništvo u Bosanskom ejaletu, vlast nisu preuzeli u tri navrata. Razlog

²²⁹ C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 195, 213-214, 218; C. Fosses, *Putovanje po Bosni*: 77; V. Jelavić, »Doživljaji Francuza Poulleta«: 59.

²³⁰ Usp.: R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 93, 101; F. Kasumović, »Koncept dobročinstva i poreska oslobođenja«: 283-287, 292; B. Pamuk, »XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu.«: 114-118; M. Kunt, *Bir Osmanlı Valisinin Gelir-Gideri*: 47-48; D. Aydın, »Osmanlı devrinde XVI. yüzyılda Erzurum Beylerbeyi«: 409-411; C. Pertusier, *La Bosnie considérée*: 226-227.

²³¹ B. Ürekli, »Konya Beylerbeyi Saray.«: 170.

²³² B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*: 92-93; H. Šabanović, »Bosanski divan«: 20-37. Usp. s carskim divanom i ostalim provincijama: B. Lewis, »Diwan-i Humayun.«: 337-339; H. L. Gottschalk, »Diwan (Egypt).«: 327-331; S. Shaw, *History of the Ottoman Empire I*: 115-120.

²³³ A. Nikić, *Kratka povijest Bosne i Hercegovine*: 178.

tome je bila promjenjiva politika Porte, kao u slučaju Veli-paše (1708) i Arnaut Ali-paše (1713), a i starost kojoj je podlegao i Osman-paša Sirke na putu za Travnik 1731. godine.²³⁴ Čak devetorica namjesnika²³⁵ iz prve polovice 18. stoljeća preminuli su na dužnosti u Bosni. S obzirom na granični položaj Bosanskog ejaleta, razumljivo je da su u Bosnu dolazili stariji službenici, iskusni u upravnim i vojnim pitanjima, kojima je služba bosanskog namjesnika bila posljednja služba u Osmanskom Carstvu.

U skladu s vojnim karakterom Bosanskog ejaleta, ratne zasluge ili neuspjehi često su bili povod za postavljanje ili svrgavanje namjesnika tijekom prve polovice 18. stoljeća.²³⁶ Dokazana vještina u vođenju Bosanskog ejaleta, kao i poznavanje lokalnih prilika, bili su važan argument za ponovno imenovanje ili produljenje namjesničkog mandata. Dakako, sve je ovisilo i o etničko-obiteljskim vezama i pokroviteljskim odnosima unutar političkih grupacija ("kućanstava") na dvoru. Tako je imenovanje i svrgavanje namjesnika nerijetko koincidiralo s dužinom mandata velikih vezira.²³⁷

Uzorak bosanskih namjesnika iz razdoblja 1732. godine do 1741. godine, zornije će ukazati na nove obrasce u popunjavanju i trajanju službe namjesnika u odnosu na već spomenuto 17. stoljeće. U 18. stoljeću imenovan je znatno manji broj namjesnika, tek četvorica, Hadži Ibrahim-paša Kabakulak,²³⁸ Muhsinzade Abdullah-paša,²³⁹ Ali-paša Hekimoglu²⁴⁰ pa ponovno Muhsinzade Abdullah-paša.²⁴¹ Svi su bili sposobni i vrsni namjesnici koji su u Bosnu postavljeni izravno s položaja velikog vezira.²⁴² Ratno stanje 30-

²³⁴ Prema dubrovačkim izvorima, i namjesnik Halil-paša je 1752. godine preminuo u Solunu na putu za Bosnu. *CLDT*, sv. 3, f. 194r-195v.

²³⁵ Riječ je o Sejfullah-paši, Sirke Osman-paši, Sefer-paši Maglajcu, Sari Mustafa-paši, Jusuf-paši, Kara Kulak Ibrahim-paši, Ahmed-paši Žepčnjaku, Muhsinzade Abdullah-paši i Seid Abdullah-paši.

²³⁶ Primjerice, bosanski namjesnik Mustafa-paša Sokolović Ferhatpašić (1708) zbog zasluga u Bečkom ratu od banjolučkog kapetana uzdignut na položaj paše, a Sejfullah-paša (1702/3) je iz istih razloga begovsku titulu zamijenio titulom paše. Suprotno tome, ratni propusti tijekom 1715. godine doveli su do smjene bosanskog namjesnika Sari Mustafe-paše (1715/16) kojeg je naslijedio ratoborni Jusuf Uzun-paša (1716.).

²³⁷ Recimo, imenovanje i svrgavanje velikog vezira Albanca Hadži Halil-paše (1716) podudara se s dužinom mandata bosanskog namjesnika Mustafe-paše Pljaka koji je također porijeklom iz Albanije. S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, 463; J.P. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva 3*: 146; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 46. Vidi primjere u: M. Kunt, »Ethnic-Regional (Cins) Solidarity«: 233-237; M. Kunt, »Turks in the Ottoman Imperial Palace.«: 298-299.

²³⁸ *CLDT*, sv. 2, f. 29r-29v; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 57r-67v; *AT*, 158.

²³⁹ *CLDT*, sv. 2, f. 36r; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 84r-90r; *AT*, B11 44a/b.

²⁴⁰ *CLDT*, sv. 2, f. 98v; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 22v-30r; *AT*, B23 26.

²⁴¹ Od srpnja 1740. do svibnja 1741. *CLDT*, sv. 2, f. 168r-168v, 170v-171r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 158r-167r; sv. 75, f. 44r-45r; *AT*, 383, 251.

²⁴² M.Z. Pakalin, *Sicill-i Osmani*: 82, 782; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 138-142; A. Özcan, »İbrahim paşa, Kabakulak.«: 328-329; M. Aktepe, »Hekimoğlu Ali paşa.«: 166-168.

tih godina 18. stoljeća uvjetovalo je kvalitetan izbor namjesnika i produljenje njihovog mandata.

Zanimljivo je primijetiti da ni jedan namjesnik iz 1732/41. godine nije potjecao iz Bosne ili Albanije. Generalno gledajući, broj upravitelja porijeklom iz Bosne i Albanije tijekom 18. stoljeća se smanjio u odnosu na prethodno stoljeće. Razlog tome je nova politika Porte. Umjesto tradicionalnog popunjavanja upravnih položaja *kapıkulu* klasom iz sustava devširme, u službu su uzimani “rođeni muslimani” (*türedi*). Budući da su nasljednost upravnih položaja, davanje mita i lobiranje rodbine zadobili presudnu ulogu, sustav devširme postao je suvišan.²⁴³ I način napredovanja do položaja provincijskih upravitelja indikator je novih razvojnih procesa tijekom 18. stoljeća. Primjeri bosanskih namjesnika odabranih u razdoblju 1732/41. godine ukazuju na važnost političkih kućanstava i pokroviteljskih veza.²⁴⁴

Premda su namjesnici bili dobro pozicionirani u osmanskoj državnoj hijerarhiji, lokalno stanovništvo ih nije prihvaćalo. Razlog tome bile su teške ekonomske prilike i iscrpljujući ratovi. Kao što je spomenuto, kroničan nedostatak novca u prijestolnici primorao je Portu da odobri prikupljanje mirnodopske i ratne pomoći (*imdad-i hazariye i imdad-i seferiye*) za namjesnike koju su oni, ionako, do 1720. godine, ubirali ilegalno u sklopu poreza *tekalif-i şaka*. Mirnodopska pomoć ubirala se dva puta godišnje, u zimskoj (*şitaiye*) i ljetnoj rati (*sayfiye*).²⁴⁵ Ratna pomoć je ubirana zavisno od ratnih potreba. Bujuruldije namjesnika naslovljene na niže organe vlasti i ajane, u vrijeme ratne opasnosti traže dva poreza – “jedan za namjesnika osobno, a drugi za slučaj ratnog pohoda”.²⁴⁶

Tijekom 18. stoljeća otpor stanovništva uzrokovale su visoke rate zimskog i ljetnog taksita čija je osnovna vrijednost uvećana raznim doprinosima, poput dočeka i ugošćivanja bosanskog mubašira (*mubaşiriye*), kadije (*harc-i bab*) i ostalih lokalnih službenika. Tome

²⁴³ C.V. Findley, »The Legacy of Tradition to Reform«: 353; H. Inalcik, »Centralization and Decentralization«: 39-40; R.A. El-Haj, »The Ottoman Vezir and Paşa Households«: 440.

²⁴⁴ Primjerice, sin trgovca iz Alepa, Muhsinzade Abdullah uspon je dugovao ženidbi za kćer velikog vezira Čorlulu Ali-paše (1706/10), koji ga je imenovao za čehaju. Slično je bilo i s Ibrahim-pašom Kabakulakom koji je na preporuku carskog defterdara imenovan čohadarom velikog vezira Mustafa-paše Čuprilića (1689/91), kasnije je služio kao čehaja. Kao uvaženi član pašinih kućanstava preuzeo je položaj namjesnika, a 1730. godine i položaj velikog vezira. M.Z. Pakalin, *Sicill-i Osmani*: 82, 782; A. Özcan, »İbrahim paşa, Kabakulak.«: 328-329; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 232, 236-238.

²⁴⁵ Ljetni taksit prikupljan je od 1. Muharema odnosno početka godine, a zimski taksit je trebalo poslati na divan do Mitrov dana (26. listopada). Zbog ubiranja poreza u dvije rate, porezi *imdadiye* su kolokvijalno nazvani taksit (rata, obrok). *Blag. sidžil*, br. 57, f. 34/b, 37/b, 45/b, 48/b; br. 288, f. 32/a, 53/b; H. Hasandedić, *Sidžil mostarskog kadije*: 109; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 91.

²⁴⁶ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 5/b. Mirnodopski porez za Bosanski ejalet određen je na 31.519 groša, a visina ratnog doprinosa bila je varijabilna. Primjerice, 1743. godine iznosio je 115.863 groša. A. Sućeska, »Utjecaj austro-turskih ratova na opterećenje stanovništva«: 201; Y. Cezar, *Osmanli Maliyesinde Bunalım*: 59.

treba dodati i troškove za oglašavanje (*ilamat*), sudske troškove (*kalemiye*, *hudamiye*, *ihsariye*), troškove registracije (*kaydiye*), troškove za prikupljanje i prijenos taksita, troškove za bujuruldiju i tezkeru u vezi taksita te brojne druge namete.²⁴⁷ Međutim, stanovništvo je najviše pogađalo prikupljanje visokog ratnog poreza. Nezadovoljstvo tešanjskog kadiluka, primjerice, umirilo se tek kad je Porta, posredstvom namjesnika Mehmed Jegen-paše 1743. godine, odobrila oprost dijela poreza.²⁴⁸

Mimo mirnodopskog i ratnog poreza namjesnici su tijekom 18. stoljeća ubirali i dodatne doprinose za izdržavanje dvora. Stanovnici su im morali osigurati ispašu i ječam za dvorske konje, goniče stoke i konje za prijevoz soli za bosanski dvor.²⁴⁹ Namirnice poput soli, meda ili masla uzimali su od stanovnika po nižim, otkupnim cijenama ili unaprijed na račun taksita.²⁵⁰ Prikupljali su novac za zimsku i ljetnu hranu (*zehar-i şitaiye* i *seyfiye*) dvora, takse za proizvodnju žita, vina i drugih prehrambenih proizvoda (*saliyana*).²⁵¹ Također, namjesnici su ratni porez ubirali i u vrijeme mira, a u vrijeme rata koristili svaku priliku za ubiranje što više novaca.²⁵² Zbog tih nezakonitih postupaka i nasilja, stanovništvo je često slalo žalbe Porti.²⁵³ Može se, stoga, primijetiti da su se zloupotrebe u vidu *tekalif-i şakka* nameta iz 17. stoljeća nastavile i nakon ozakonjenja tih poreza pod imenom *imdadiye* u 18. stoljeću.

Česta žrtva bili su i bosanski franjevci. Bosnom su tijekom prve polovice 18. stoljeća vladali namjesnici različitih profila, od zulumčara, recimo Sefer-paše koji je 1703. godine dao zapaliti samostan i crkvu u Olovu, do blagonaklonih namjesnika, recimo Muhsinzade Abdullah-paše koji je dozvolama za obnovu samostana i crkava izlazio fratrima u susret.²⁵⁴ Fratri su pred namjesnike privođeni zbog optužbi o suradnji s kršćanskim vladarima, nasilja nad muslimanima i neovlaštenog podizanja, popravka i proširivanja crkvi i samostana.²⁵⁵ Svaki susret s namjesnikom skupo su platili.

²⁴⁷ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 22/b, 37/b; br. 288, f. 3a/b, 35 a/b, 37b, 38b, 65a/b.

²⁴⁸ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 68-69, 73-77, 79-80. O otporima u drugim kadilucima, vidi: H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 44-45; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 5/b.

²⁴⁹ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 19, 30, 63; R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 101, 103.

²⁵⁰ F. Spaho, »Pobune u tuzlanskom srezu«: 75; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 6a.

²⁵¹ H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 18, 21, 25, 34-35, 69.

²⁵² A. Sućeska, »Novi podaci o nastanku i visini taksita«: 142-145.

²⁵³ H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 57-58; E. Pelidija, »O Bošnjačkoj eliti XVIII. stoljeća.«: 18.

²⁵⁴ B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 112-114; M. Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana*: 56-57; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 207; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 72; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevac* 2: 14, 44-45.

²⁵⁵ Vidi primjere: J. Baltić, *Godišnjak od događaja crkvenih*: 52-59; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 208-212, 214-215, 219-222, 224-225; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 78-79, 116-117, 128-129, 137-143, 151-156, 163, 167, 171; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 70-76, 78-79, 81-83; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevac*: 69-70, 73-76; J. Matasović, *Fojnička regesta*: 189, 195.

Narod je pogađala i hajdučija s kojom su bosanski namjesnici teško izlazili na kraj. To je dodatno potkopalo povjerenje u pokrajinsku upravu. O velikim razmjerima razbojništva govore brojne namjesničke bujuruldije početkom proljeća kad “planine ozelene, a hajduci se odmetaju u planine čineći razna zlodjela”. Uzaludno su tražili da se hajduci i eškija (razbojnici) bezuvjetno pronađu i osude.²⁵⁶ Tražili su da panduri i čuvari nadgledaju opasna mjesta i štite trgovačke karavane i putnike.²⁵⁷ Pozivali su muteselime da popišu muške stanovnike iznad 19 godina koji će uzajamno jamčiti (*kefilema*, *čefilema*) da se neće baviti hajdučijom.²⁵⁸ Međutim, nemar i podmitljivost lokalnih vlasti koje su bile glavna karika u sustavu zajedničke odgovornosti, slamali su napore namjesnika. Namjesnici su im prijetili da će o svom trošku nadoknaditi štetu nastalu haračenjem razbojnika i da će biti smijenjeni i prognani ako razbojnici izbjegnu kazne.²⁵⁹

Unatoč svim mjerama, hajdučija je cvjetala. Odmetnici su često upadali i na pogranično područje susjedne Dubrovačke Republike.²⁶⁰ Prilike u Bosanskom ejaletu dodatno su destabilizirali hajduci iz susjednog mletačkog teritorija. Oni su upadali u istočnu Bosnu i na područje Hercegovine, pljačkali i odvodili čitava stada krupne i sitne stoke preko granice.²⁶¹ Tijekom 18. stoljeća bezakonje, neredi i odmetništvo u Bosanskom ejaletu toliko su uzeli maha da se u fermanima o postavljanju bosanskih namjesnika po prvi puta javljaju uputstva da “uz suradnju i pomoć kapetana, mirimirana i prvaka ejaleta suzbiju sve smutljivce koji prave nered“ i da “zavedu red među stanovnicima Bosne”.²⁶²

Osim hajduka, lokalnom stanovništvu probleme su zadavali i njihovi suseljeni koji su uživali alkohol u lokalnim mejhanama (tavernama) što je bilo protivno šerijatskim propisima. Namjesnici su opominjali da su rakija i vino “majka sveg zla ... zbog čega trpe Božji robovi”.

²⁵⁶ Vidi primjere: *Blag. sidžil*, br. 288, f. 6/b, 36/b, 41/a; br. 57, f. 4/a, 25/b, 40/b, 48/a; H. Hasandedić, *Sidžil mostarskog kadije*: 35; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 27, 29; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 33, 51, 65. Više u: E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 59-62, 75-78; M. Koller, *Bosnien an der Schwelle*: 46, 51-52.

²⁵⁷ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 47a, 25/a.

²⁵⁸ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 14/a, 18/b, 38/b, 50/b, 58/a; br. 288, f. 7/b. Više u: H. Kreševljaković, »Kefilema sarajevskih kršćana«: 195-214.

²⁵⁹ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 16/a; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 29; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 33.

²⁶⁰ V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 178-234, 242-255.

²⁶¹ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 48/a; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 42/a; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 147-149.

²⁶² *Blag. sidžil*, br. 288, f. 49/a.

Tražili su da mejhane zatvore i sruše, vino, rakija i medovača zaplijeni, a proizvođači kazne.²⁶³ Međutim, svađe i neredi alkoholiziranog stanovništva su se nastavili.

Sudeći po fermanima o postavljanju na vlast u Bosni, glavna dužnost namjesnika je bila da stanovništvu osigura miran i spokojan život. Međutim, njihova kontrola nad provincijom uglavnom nije funkcionirala. Štoviše, neki namjesnici su zloupotrebom položaja i sami bili dio kriminalnog miljea. Narod je uzvraćao kolektivnim žalbama Porti, koje su u pojedinim slučajevima dovele do smjene, čak i egzekucije pojedinih zulumčara, recimo Jusuf-paše 1716. godine.²⁶⁴ Iako je prema narodnoj izreci bio najbolji onaj namjesnik koji nije stigao iz Carigrada u Bosnu, stanovništvo je i loše namjesnike brzo otpratilo iz Bosne za Carigrad.

2.2.5. Uspon bosanskih ajana: “Što mi hoćemo, to mora biti!”

Stanovnici Bosanskog ejaleta oštro su se suprotstavili namjesniku zbog pretjeranog oporezivanja 1747. godine. On je navukao mržnju i u redovima vojske jer je smaknuo novskog kapetana Džafer-bega Cerića. Prema riječima Mule Mustafe Bašeskije, Sarajlije su na čelo pobune postavili ugledne mještane iz redova “ajana i bašeskija” koji su trebali povesti borbu protiv namjesnika.²⁶⁵ Mahzar (kolektivna predstavka) stanovništva sarajevskog kadiluka upućen na Portu 1748. godine doveo je do smjene omraženog namjesnika i ostvarenja pobunjeničkog gesla “što mi hoćemo to mora biti”, ispisanog na barjacima bivšeg kadije Abdurahman Muharemije i kapetan-ajana Derviša Alije. Premda je ovom prilikom dio bosanskih ajana pružio potporu namjesniku,²⁶⁶ u konačnici se i dinamika njihova odnosa s namjesnikom temeljila na istom geslu.

Ajane je činila heterogena skupina uglednih ljudi iz Bosanskog ejaleta, predstavnika feudalne klase, vjerske, sudske i vojničke elite.²⁶⁷ U 18. stoljeću evoluirala je u političko-

²⁶³ *Blag. sidžil*, br. 288, f. 19/b, f. 20/a, 25/b; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 14, 87, 103, 107, 116; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 33, 36. Vino se prodavalo i u samostanima, crkvama i sinagogama. Alkohol su uživali i osmanski službenici, a Chirico je pisao da je “alkohol dopirao i u hareme”. B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 156-159; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 38; J. Matasović, *Fojnička regesta*: 189, 191, 193, 195, 198; V. Vinaver: *Dubrovnik i Turska*, 22; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 142-143; R. Jeremić, »Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika«: 16-18.

²⁶⁴ V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 232; M. Koller, *Bosnien an der Schwelle*: 90-91; E. Pelidija, »Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru«: 116.

²⁶⁵ Bašeskije su ratni veterani janjičarskog korpusa, a ajani u općem smislu označavaju ugledne ljude jednog mjesta. M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 32; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 103.

²⁶⁶ Usp.: M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 128; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 175.

²⁶⁷ O članovima ajanske klase u: A. Anastasopoulos, »The Mixed Elite of a Balkan Town«: 259-268; A. Sućeska, »Vilajetski ajani«: 167-177; A. Sućeska, *Ajani*: 15-23.

upravnu instituciju predvođenu janjičarskim i spahijskim zapovjednicima, kapetanima i pomoćnim upravnim organima poput vojvoda, muteselima ili emina. Jednako kao što su bosanski namjesnici u 17. stoljeću nezakonitim *tekalif-i şakka* porezima rušili autoritet Porte, tako su moćne ajanske obitelji u novom odnosu snaga rušile autoritet bosanskih namjesnika. Drugim riječima, bosanski namjesnik se pretvorio u posrednika između ajana i Porte.²⁶⁸

Taj se proces razvijao u više faza. Pokrenule su ga korjenite feudalne promjene tijekom 17. stoljeća koje su uglednim velikaškim obiteljima omogućile akumulaciju bogatstva i učvršćenje položaja kroz čitflučenje, zakupe mukata i malikana i ubiranje državnih poreza. Ključni događaj koji je utjecao na socijalnu transformaciju ajana iz lokalnih moćnika u upravno-vladajuću elitu, bio je osmanski poraz pod Bečom 1683. godine. Da savlada neprijatelje na granicama i umanji ratnu štetu, Porta se u ratnim pripremama i mobilizaciji bosanskog stanovništva oslonila na ajane.²⁶⁹ Budući da je potreba za vojnom spremnošću Bosanskog ejaleta tijekom prve polovice 18. stoljeća bila stalna, kako zbog vanjskih neprijatelja, tako i unutrašnjih nemira, pojavila se inicijativa za snažnijim angažmanom ajana. Tako je počelo "Doba ajana".²⁷⁰

Nakon Bečkog rata, novi korak u ustaljivanju ajanskih dužnosti bilo je legaliziranje *imdadiye* poreza u korist namjesnika tijekom 20-tih godina 18. stoljeća. Od tog vremena namjesnici traže izravnu pomoć ajana u utvrđivanju, razrezivanju i prikupljanju novih poreza.²⁷¹ Bili su svjesni da će oni lakše i djelotvornije skupiti poreze jer uživaju povjerenje naroda. Ajanima je povjeren i niz dužnosti oko očuvanja javnog reda i mira te spriječavanja nasilja i nezakonitosti.²⁷²

Nakon toga je uslijedio novi pomak. Od sredine 18. stoljeća javila se potreba za prepuštanjem državnih poslova jednom, najuglednijem nosiocu ajanske funkcije. Od toga vremena namjesničke naredbe naslovljene su na glavnog ajana koji je, posredujući između

²⁶⁸ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4*: 315-319, 436-441, 609-615; A. Sućeska, *Ajani*: 200; D.R. Sadat, »Rumeli Ayanları«: 351. Hickok je drukčijeg mišljenja. M.R. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 20-22, 25-29, 38, 40-78.

²⁶⁹ D.R. Sadat, »Rumeli Ayanları«: 346-347; A. Sućeska, »Specifičnosti državno-pravnog položaja«: 321; A. Sućeska, *Ajani*: 79-89; A. Sućeska, »Vilajetski ajani«: 188; M. Koller, *Bosnien an der Schwelle*: 57-58, 63-66.

²⁷⁰ Ne postoji konsenzus oko početka tog razdoblja. Primjerice, Nagata navodi 80-te godine 17. stoljeća, McGowan 1699., a Akdağ 1730. godinu. B. McGowan, »The Age of the Ayans«: 639-645, 669-675; Y. Nagata, *Muhsinzade Mehmet Paşa ve Ayanlık*: 28; M. Akdağ, »Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri«: 54, 57-58.

²⁷¹ A. Sućeska, »Vilajetski ajani«: 190. Više u: H. İnalçık, »Military and Fiscal Transformation«: 325; M. Özdeğer, »Ayan Era in the Ottoman«: 35; D.R. Sadat, »Rumeli Ayanları«: 347.

²⁷² Više o dužnostima: M. Akdağ, »Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri«: 58-61; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*: 143-146; A. Sućeska, *Ajani*: 105-118.

naroda i vlasti, pomagao namjesniku i kadiji u obavljanju lokalnih poslova.²⁷³ Za razliku od ostalih dijelova Carstva, u Bosanskom ejaletu je institucionalizacija ajanluka putem izbora ajanskog predstavnika dovršena početkom druge polovice 18. stoljeća.²⁷⁴

Premda je ferman koji propisuje izbor vilajetskog ajana isticao da se on imenuje narodnim izborom,²⁷⁵ bogati članovi ejaleta su zaobilazili propisanu praksu jer su težili povećati ugled i moć. Umjesto iskrenog, pouzdanog i poštenog kandidata koji je uživao podršku naroda, postavljane su osobe boljeg ekonomskog položaja koje su mogle platiti namjesnikovu potvrdu o imenovanju. Da isplate novac uložen u mito, nametali su dodatne namete, posebno u ratno doba.²⁷⁶ Žalbe naroda na nezakonite postupke ajana bile su česte. Namjesnici su uz opomene, poduzimali i oštrije mjere. Međutim, ajani su ostajali ravnodušni na napore namjesnika.²⁷⁷

Usporedno s dužnošću glavnog ajana, ugledni članovi ejaleta nerijetko su vršili i dužnost kajmakama.²⁷⁸ Budući da je ta dužnost bila glavna odskočna daska za daljnje napredovanje, između ajana se razvilo snažno rivalstvo.²⁷⁹

Borbe među bosanskim ajanima nisu dosegle razmjere kao u drugim dijelovima Carstva,²⁸⁰ a moguće je da je niži intenzitet ajanskih razračunavanja rezultat ratne klime i

²⁷³ Bujuruldija naslovljena na ajana Hasan-agu javlja se već 1733. godine. H. Hasandedić, *Sidžil mostarskog kadije*: 37, 38; A. Sućeska, »Vilajetski ajani«: 191-197; A. Sućeska, »Specifičnosti državno-pravnog položaja«: 322-323; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 223, 227; Ö. Mert, »The Age of Ayans«: 563; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 56; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 53/a.

²⁷⁴ Usp.: Y. Nagata, *Muhsinzade Mehmed Pasa Ve Ayanlık*: 40; D.R. Sadat, »Rumeli Ayanları«: 351; Y. Özkaya, »The Consequences of the Weakening«: 558; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*: 115, 120-121; Ö. Mert, »Ayan.«: 196.

²⁷⁵ Više o izboru: Y. Nagata, *Muhsinzade Mehmet Paşa ve Ayanlık*: 31-38; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*: 118, 122; H. İnalçık, »Centralization and Decentralization«: 44-46; Ö. Mert, »Ayan.«: 196-197; Ö. Mert, »The Age of Ayans«: 564; A. Sućeska, *Ajani*: 118-126; M. Özdeğer, »Osmanlı Devlet Teşkilatında Ayanın«: 85-89.

²⁷⁶ *Blag. sidžil*, br. 57, f. 4/a; 8/b; *Blag. sidžil*, br. 288, f. 41/b, 47/a; A. Sućeska, »Uloga ajanluka u učvršćivanju vlasti bosanskih kapetana.«: 363-365; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 82-84; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 37, 48-49, 52, 73, 89, 106-107, 113; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 51-52; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*: 147, 273, 278-282; A. Sućeska, »Specifičnosti državno-pravnog položaja«: 328-329.

²⁷⁷ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 34, 54, 82-85, 106-107; H. Hasandedić, *Sidžil mostarskog kadije*: 15; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 22-23, 51; F. Spaho, »Pobune u tuzlanskom srezu«: 74. Vidi i primjer ankarskog ajana. M. Kaya, »18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık Mücadeleleri.«: 123-136.

²⁷⁸ O toj ajanskoj funkciji: Y. Özkaya, »The Consequences of the Weakening«: 556-557; G. Piterberg, »The Formation of an Ottoman Egyptian Elite«: 284-285; A. Sućeska, »Mjesto muteselima u lokalnoj upravi«: 310-311; K. Barkley, *The Empire of Difference*: 247-249; H. İnalçık, »Centralization and Decentralization«: 28-35; M. Özdeğer, »Ayan Era in the Ottoman«: 31-33; H. İnalçık, »Military and Fiscal Transformation«: 328-332.

²⁷⁹ M.M. Bašeskija, *Ljetopis*, 209, 217, 240; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 225, 227-228, 240-241; H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 140; M. Hadžijahić, »Die Kämpfe der Ajane in Mostar«: 123-181; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 94; H. Hasandedić, *Sidžil blagajskog kadije*: 32-33, 38.

²⁸⁰ Za primjere u Anadoliji: V. Günay, »Batı Anadolu'da Ayanlık Mücadeleleri«: 98-111; M. Kaya, »18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık Mücadeleleri.«: 122-131; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*: 209-246.

borbe za opstanak ugroženog bosanskog teritorija. Uostalom, iz tog su razloga u Bosanskom ejaletu osnovane kapetanije koje su predstavljale jedinstveno obilježje u osmanskom vojno-upravnom sistemu i ajanskoj strukturi.²⁸¹

2.2.6. Kratki osvrt

Upravne, gospodarske i političke promjene koje su se u osmanskoj državi množile od kraja 16. stoljeća, eskalirale su tijekom 18. stoljeća u punom opsegu. Poraz pod Bečom izvukao je na površinu niz državnih slabosti, rješenje kojih je Porta pokušala pronaći u novim mjerama porezne, upravne i vojne politike. Pri tome je najviše pažnje poklonila graničnim provincijama, poput Bosanskog ejaleta, koje su postale novi obrambeni bedem Carstva. Imenovanje snažnih vojnih upravitelja na dužnost bosanskih namjesnika bila je jedna od mjera jačanja državnih granica. Nasumični uzorak bosanskih namjesnika iz prve polovice 18. stoljeća pokazao je da su ratne okolnosti utjecale ne samo na izbor sposobnih državnika već i na produljivanje njihova mandata u Bosni. Društveno-političke promjene u središtu Carstva odrazile su se i na izbor bosanskih namjesnika koji su mahom bili muslimani i članovi snažnih vezirskih kućanstava.

Od početka 18. stoljeća sjedište Bosanskog ejaleta preseljeno je u grad Travnik koji je time ostvario snažan gospodarski i demografski procvat. Svečani dolazak namjesnika u Travnik ilustrirao je kompleksne odnose u provinciji – nesnošljivost između namjesnika i janjičarskog odžaka u Sarajevu, prividnu poniznost pokrajinskih glavara i dolazak glomazne namjesnikove pratnje čije je uzdržavanje financiralo lokalno stanovništvo.

Povećanje izdataka bosanskih namjesnika navelo je Portu na ozakonjenje ilegalnog poreza *tekalif-i şakka* pod imenom mirnodopske i ratne pomoći (*imdad-i hazariye* i *imdad-i seferiye*). Cilj je bio rasteretiti središnju blagajnu i ojačati položaj namjesnika, a time i granice Carstva. Središnje su vlasti *imdadiye* porezom htjele suzbiti nezakonito oporezivanje i stanovništvu Bosne pružiti sigurnost. Međutim, učinak je bio sasvim suprotan. Bez obzira na

²⁸¹ Više u: H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 9-74; N. Močanin, »Exposing Existing Fallacies Regarding the Captaincies«: 75-87; A. Sućeska, *Ajani*: 193-199; A. Sućeska, »Sličnosti i razlike između odžakluk timara«: 359-363; M. Koller, *Bosnien an der Schwelle*: 67-71. Od ustaljenog mišljenja o bosanskim kapetanima-ajanima razlikuje se Hickokov stav. M.R. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 45, 66-68, 71-78. S druge strane, ajanluk u Egipatskom ejaletu baštini je utjecaj Mameluka pa su nosioci ajanske klase bili vojni robovi. G. Piterberg, »The Formation of an Ottoman Egyptian Elite«: 286-287.

prijekore Porte, namjesnici su nastavili sa zloupotrebama, koristeći svaku priliku da skupe što više novaca.

Spomenuto ozakonjenje poreza omogućilo je uspon lokalnih uglednika, ajana, koji su bili zaduženi za njegovo ubiranje. Međutim, ulaskom u upravnu strukturu, ajani su se od zaštitnika naroda pretvorili u izrabljivače koji su svoj položaj koristili za probitak, širenje interesnih mreža i bogaćenje preko leđa raje. Slabljenjem kontrole središta nad provincijom i umanjivanjem ovlasti bosanskog namjesnika, moć ajana je dodatno rasla. Naravno, ajansku klasu tijekom 18. stoljeća nisu činili jedino nasilnici, ali je takav model ajanskog ponašanja prevladao.

Premda je poprimio slična obilježja diljem Carstva, ajanluk se ipak razvijao pod utjecajem određenih lokalnih preduvjeta. Nosioći bosanskog ajanluka bili su i bosanski kapetani, međusobno povezani solidarnošću zbog zajedničkih napora u obrani graničnog Bosanskog ejaleta.

3. PROFIL OSMANSKOG DRŽAVNIKA HEKIMOGLU ALI-PAŠE (1689-1758)

*“Nad mojom hvalom nema veće hvale, slava tvoja spominje se u svojoj zemlji.
Položaj učenih ljudi postade visok, boravišta pobožnih, obasuta velikom milošću,
Sreća dođe pjesnicima, utopiše se u dobroti, nek im niko ne zavidi!
Tvoja sablja učini da su i Kizilbaši (Perzijanci) poslušno oborili glavu u zemlji...
U tvom vremenu Istanbul, sa svojim stanovnicima, s kraja na kraj postade veseo.
Nema većeg dobra od tvog lijepog spomena, a tvojim dobrim djelima nema broja.”²⁸²*

3.1. Ali-pašin život i karijera

Kao što primjećuje bosanski pjesnik i sarajevski mula Muhlisi, Ali-paša je imao značajnu ulogu u upravnom, kulturnom i vojnom uređenju Carstva. Pa ipak, Muhlisijevo oduševljenje nije potaknulo snažniji interes za povijesnom valorizacijom Ali-paše koji je u tri navrata, s ukupnim trajanjem od 5 godina i 4 dana, pridržao funkciju velikog vezira. Oskudni podaci o Ali-pašinom djelovanju mogu se pronaći tek u opširnim pregledima povijesti Osmanskog Carstva ili Bosne, te mjestimično u člancima raznolike tematike, najčešće turske provenijencije.

²⁸² O. Mušić, »Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi.«: 106. Drugu verziju vidi u: H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 109-110.

Više pažnje Ali-paši posvetila su tek dvojica povjesničara – Orhan Čolak čiji je magistarski rad o Ali-pašinom životu i zadužbinama obranjen 1997. godine na Sveučilištu u Istanbulu i Adem Handžić koji je 1955. godine objavio članak o Ali-pašinom bosanskom namještenju. Čolakove i Handžićeve znanstvene prinose moguće je posmotriti iz pozicije koju je imala Dubrovačka Republika u odnosu na Carstvo. Kontakti dubrovačkih poslanika i prepiska dubrovačkih vlasti s bosanskim namjesnikom i velikim vezirom Ali-pašom pružit će novi uvid u ličnost i djelovanje Ali-paše, te najvažnije – prirodu odnosa s vazalnom Dubrovačkom Republikom.

Podlogu za najavljena razmatranja pružit će biografski profil Ali-paše predstavljen u ovom poglavlju. Ali-pašin obiteljski život je ostao u sjeni njegove karijere. Usporedbom oskudnih, ali dragocjenih podataka osmanskih kroničara, poput Omera Dilaverzadea, Asima Ismail Kučukčelebizadea, Samija Mustafe, Ismaila Zijaudina, Musaffa Mustafe i Hafiza Husejina Ajvansaraja, otkrit će se nedosljednosti koje su nerijetko odraz snažne usmene tradicije Osmanskog Carstva.

Drugi dio poglavlja pratit će Ali-pašino napredovanje u upravno-vojnoj hijerarhiji Osmanskog Carstva (*career lines, career background, career sample*).²⁸³ Analiza Ali-pašine karijere razmotrit će se kroz dobnu strukturu, brzinu i mehanizme napredovanja, trajanje mandata i vrijeme čekanja između namještenja. Razvoj Ali-pašine karijere postaviti će se u širi kontekst usporedbom s novim upravno-političkim trendovima razvidnim od 17. stoljeća.

3.1.1. Obitelj

Osmanski su kroničari jednoglasni u mišljenju da je otac Ali-paše, Nuh-efendija (Nuli bin Abdulmennan, Nuh bin Abdulmenan, Nuh bin Abdurrahman)²⁸⁴ (1627-1707) porijeklom iz Europe.²⁸⁵ S vremenom su se učvrstila dva stajališta o porijeklu Nuh-efendije, a time i proslavljenog vezira Ali-paše. Diplomata Ahmed Resim-efendija (1700/83) spominje da je Nuh-efendija njegov zemljak s Krete,²⁸⁶ a povjesničar Joseph Hammer Nuh-efendiju naziva

²⁸³ Primjerice: J. Shinder, »Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy«: 217-237; N. Itzkowitz, »Eighteenth century Ottoman Realities.«: 73-94; M. Kunt, *Sultans servants*.

²⁸⁴ Usp.: A. Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*: 163; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 196; O. Sabev, »Medical Books in Private and Public Ottoman Libraries.«: 623-624.

²⁸⁵ Stoga se spominje pod nazivom *Frenk* koji se u početku koristio za Francuze, a kasnije za sve Europljane i kršćane. Zbog toga neki smatraju da je Nuh-efendija iz Francuske. O. Zirojević, »Oko naziva frenk i latin.«: 375-383; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 148.

²⁸⁶ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 149. Isto i kod: E. M. Aktepe, »Hekimoğlu Ali paşa.«: 166; E. Kahya, A.D. Erdemir, *Medicine in the Ottoman Empire*: 22; H.M. Said, »The Origins of History of Turkish Medicine.«: 134; Ü.A. Süheyl, »Gritli Nuh Efendi.«: 321-324; E. İhsanoğlu, »Osmanlı'da Eğitim ve Bilim Müesseseleri.«: 422.

“Venecijancem”.²⁸⁷ Na Hammerovo stajalište nadovezuje se Uzunçarşılı koji otkriva da se Nuh-efendija tijekom studija medicine u Padovi zaljubio u Safije Hanım, kćer osmanskog trgovca Abdurrezzaka, zbog koje je prihvatio islamsku vjeroispovijest i preselio u Istanbul.²⁸⁸ Ako se uzme u obzir da je Kreta bila dio Mletačke Republike do 1669. godine, ni jedno od stajališta o porijeklu Nuh-efendije ne može se posve odbaciti. Pa ipak, suvremenici Nuh-efendije (Dimitrije Kantemir i Šejhi Mehmed-efendija) otkrivaju da je poznati carski liječnik rođen u gradu Retimnu na sjeveru Krete.²⁸⁹

Zbog medicinskog iskustva koje je stekao tijekom 27 godina kirurške službe, Nuh-efendija je postavljen na prestižni položaj sultanova liječnika (*hekimbaşı*).²⁹⁰ Uz brojna dvorska zaduženja, 1704. godine mu je povjeren zadatak zatvaranja “medicinskih trgovina novih liječnika” čiji su lijekovi zbog kemijskih tvari imali štetne posljedice.²⁹¹ Ostao je zapamćen po osmanskome prijevodu popularne Melchiosove *Pharmacopoeie* koja je pod imenom *Akrabdin fi't-Tıbb* našla stalno mjesto u osmanskim knjižnicama.²⁹²

Unatoč bogatom iskustvu i trinaestogodišnjoj službi hekimbaše, Nuh-efendija je podlegao upali prstiju koje je zadobio u pomorskoj nesreći.²⁹³ Pokopan je u obiteljskom grobu u Koča Mustafa-paša medresi koju je dao izgraditi u istanbulskoj četvrti Fatih.²⁹⁴ Iza sebe je ostavio ženu Safije (?-1735), kćer Hadži Hanife (?) i osmero sinova: Sulejman-efendiju (?-1736/7), Ali-pašu (1689-1758),²⁹⁵ Ebu Bekir-efendiju (?-1731/2), Evliju Jusuf-efendiju (?-

²⁸⁷ J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva* 3: 148; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 393, 448. Isto i kod: R. Mantran, »Ali pasha Hakim oghlu.«: 395; R.M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: xvii (Intro.); İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* V: 56; R.E. Koçu, »Ali Paşa Hekimoğlu.«: 333; B. Stern, *Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei*: 44; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: 327.

²⁸⁸ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 4/II: 325. Ahmed Resim-efendija njegovo obraćenje dovodi u vezu s osmanskim osvajanjem Krete. A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*: 163. Postoje dvojbe i oko njegove prvotne religije (židovske ili katoličke). Usp.: A. Galanti, *Médecins juifs au service de la Turquie*: 13; E. Gen, T. Demirel, »17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'daki«: 217, 219; M.D. Bae, *Honored by the Glory of Islam*: 134.

²⁸⁹ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 149; A. Özcan, *Şakāyık-ı Nu'māniyye ve Zeyilleri* 4: 293; D. Cantemir, *Histoire de l'empire othoman*: 446.

²⁹⁰ Više o službi: E. İhsanoğlu, »Osmanske obrazovne i naučne institucije.«: 813-817; A. H. Bayat, »The Hekimbaşı and Hekimbaşılık«: 62-72; N. Göyünc, »XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık«: 1-6.

²⁹¹ A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*: 164-165; N. Akdeniz, *Osmanlılarda hekim ve hekimlik ahlâkı*: 149-150.

²⁹² Više u: O. Sabev, »Medical Books in Private and Public Ottoman Libraries.«: 623-624; S. Ünver, »Akrabadin sahibi Giridli Nuh-efendi hakkında«: 424-425; M. Yurdakok, »Italian Contributions to Turkish Paediatrics«: 313; B.M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri* 3: 226-227. Moguće je da Hammer Nuh-efendiji pogrešno pripisuje prijevod Šehristanijeve Historije vjera. Usp.: J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva* 3: 107; F. Babinger, »Nuh bin Mustafa.«: 951.

²⁹³ Ö. Dilaverzade, *İbtida-i zikr-i dibaçe-i Hadikat ül-vüzera*: 123.

²⁹⁴ S. Kirimtayif, *Byzantine Churches in Istanbul*: 38; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon Zur Topographie Istanbul*: 174; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1260.

²⁹⁵ Dilaverzade kaže da je Ali-paša bio najmlađe dijete. Ö. Dilaverzade, *İbtida-i zikr-i dibaçe-i Hadikat ül-vüzera*: 123.

1732/3), Osman-bega (?-1738/9), Fejzullah-bega (?-1748), Omer-efendiju (?-1699/1700) i Jahja-bega (?-1742/3).²⁹⁶ Nuh-efendijini sinovi ostvarili su uspješne karijere kirurga, hodža, učitelja, derviša, mula i kapidžibaše, a među njima je najpoznatiji Ali-paša koji je čak tri puta bio na položaju velikog vezira.

Hekimoglu Ali-aga (kasnije paša) je rođen u haremskim odajama carskog dvora 4. lipnja 1689. godine. U to je vrijeme njegov otac Nuh-efendija imao već šezdeset i dvije godine. Tog su dana u kuću Nuh-efendije stigli derviški šejhovi koji su mu navijestili rođenje sina. Budući da je rođen na dan Hidžre (15. Šabana), i još k tome u “noći svetog berata”,²⁹⁷ vjerovalo se da će stasati u “velikog čovjeka koji će utjecati na važne događaje”. Zbog toga mu je nadjenuto ime Ali (Uzvišeni), a prema očevom zanimanju dobio je nadimak Hekimoglu ili Hekimzade što znači liječnikov sin.²⁹⁸

Postoji i mišljenje da je Hekimoglu Ali-paša bio član razgranate sultanske obitelji. Naime, u međmuama (rukopisne zbirke) je zapisano da je novoustoličeni sultan Sulejman II. (1687/91) dao pritvoriti u kavez (zatvoreni dio carskog harema) sinove svojega brata Mehmeda IV. (1648/87). Tijekom boravka u kavezu, princ Mustafa odnosno kasnije Mustafa II. (1695-1703), imao je ljubavnu vezu s jednom od robinja. Budući da prinčevi nisu smjeli imati djecu prije dolaska na prijestolje, naređeno je da se dijete pobaci ili uguši nakon rođenja. Trudnoj je robinji ipak ukazana milost te je poklonjena sultanovom liječniku Nuh-efendiji. Neki smatraju da istinitost ove priče potvrđuje dobrohotnost sultana Mahmuda I. (1730/54) prema polubratu Hekimoglu Ali-agi, kojega je oslovljavao s “brate”.²⁹⁹ Osim toga, Ali-pašinu džamiju odlikuju arhitektonska obilježja koja su običajno rezervirana za carsku obitelj, poput carske lože i ulazne rampe.³⁰⁰

Ali-paša je imao trinaestero djece, a od kojih je jedanaestero rođeno u braku s Muhsine Hanim (?-1769). To su Kasim-beg (?-1723/4), Mustafa-beg (?-1732/3), Hasan-beg (1733/4), Mehmed-beg (?-1741), Emine Hanim (?-1745), Sulejman-beg (?-1759/60), Abide Hanim (?),

²⁹⁶ Više o obiteljskom stablu u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 153-169.

²⁹⁷ Hidžra označava seobu poslanika Muhameda iz Meke u Medinu, a s time i početak računanja muslimanskog (hidžretskog) kalendara. Prema vjerovanju, u noći svetog berata dva anđela zapisivat će grijeha i dobra djela ljudi, a popis će anđeo Gabrijel dostaviti Allahu.

²⁹⁸ İ.M. Kemal, »Metalîu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 197-198; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15: 297. Prema Surejji do toga vremena nadimak Hekimzadeler koristila je obitelj liječnika Jahje Arabzade. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1668.

²⁹⁹ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 2-3; E. Tokmakçioğlu, *Osmanlı Tarihinde Katledilen Şehzadeler*: 41.

³⁰⁰ Više: T. Artan, »Arts and Architecture.«: 474-475; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 59.

Mehmed Galib-beg (?-1765/8), İsmail Zijaeddin-beg (?-1765), Hasan-beg (?-1770/1) i Uluve Hanim (?-oko 1800).³⁰¹ Premda godine rođenja Ali-pašine djece nisu poznate, ipak se može pretpostaviti da oni, poput oca, nisu doživjeli duboku starost.³⁰²

Uz Muhsine Hanim, Ali-paša je imao još dvije žene – Šakire Hanim (?-1775/6) i Hamide Hanim (?). Te supruge s kojima je imao sina İbrahima (?-1742/3) i kćer Hamide (?), sahranjene su u grobnici Nuh-efendije.³⁰³ Postoje zapisi da je Ali-paša imao još jednu ženu, i to članicu sultanske dinastije. U skladu s raširenom sultanskom praksom, a u cilju jačanja dinastijske obitelji i vezirskog kućanstva,³⁰⁴ sultan Ahmed III. (1703/30) dao je 1743. godine oženiti velikog vezira Ali-pašu za svoju sestru Hatidže Sultan koja je tada imala osamdeset godina, a nedugo nakon vjenčanja je preminula.³⁰⁵

Izvori o životu Ali-pašine djece su oskudni, a među njima važno mjesto zauzimaju nadgrobni spomenici. Ali-pašine kćeri Abide, Hamide, Emine i Uluve pokopane su u obiteljskoj grobnici Nuh-efendije kraj Koča Mustafa-paša džamije, kao i Ali-pašini sinovi Kasim-beg i Mustafa-beg. Mehmed Galib-beg je pokopan s roditeljima (Ali-pašom i Muhsine Hanim). S lijeve strane ispred Ali-pašinog turbeta (grobница) pokopan je Ali-pašin sin İsmail Zijaeddin-beg, a s desne se strane nalazi grob Ali-pašina zeta Abdullah-paše.³⁰⁶

Osim za Abdullah-pašu koji je ujedno bio i Ali-pašin nećak (sin Ali-pašinog brata Evlije Jusuf-efendije), poznato je ponešto i o ostalim Ali-pašinim zetovima.³⁰⁷ Tako su, primjerice, udajom Ali-pašine kćeri Uluve Hanim za Sejid Mustafa-bega, stvorene rodbinske veze s potomcima poznatog carskog arhitekta Kasim-age (1570-1659). Međutim, najuspješniji Ali-pašin zet bio je Jahja-paša Hatibzade. I sam Ali-paša pomagao je njegov politički uspon

³⁰¹ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 170-192. Iz Kadićeve Hronike preuzeto je da je Ali-paša imao još dva sina, Abdullah-bega i Husrev-bega koji su umrli 1736/7. i 1738/9. godine u Sarajevu gdje su i pokopani uz Carevu džamiju. V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 241; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 92; M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 1*: 30.

³⁰² O tome govori i dokument iz 1758/9. godine o obrezivanju dječaka Sulejmana i Hasana koji su nedugo zatim preminuli. Osim toga, Ali-paša je već s četrdesetak godina izgubio prva četiri sina. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 242; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 8/15*: 299.

³⁰³ Usp.: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 171; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 243.

³⁰⁴ Više u: D. Qataert, *The Ottoman Empire*: 101-102; M. Zilfi, »Muslim Women in the Early Modern Era.«: 252.

³⁰⁵ T. Artan, »18. yüzyıl baslarında yönetici elitin saltanatın meşruiyet«: 297.

³⁰⁶ Od 14 sarkofaga koji se nalaze u Ali-pašinom turbetu, dio pripada njegovoj obitelji, a u ostalima su pokopani derviški šejhovi. Više u: M. O. Bayrak, *Türbeler sözlüğü*: 43-44; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 100-101; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 26-30.

³⁰⁷ Više o zetovima: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 41, 44, 58, 163, 189; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/2*: 361; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 79, 1675-1676, 1691; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*: 212; Y. Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi 10*: 412-416; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*: 677-678.

postavivši ga za čehaju, a kasnije za glavnog mirahora³⁰⁸ u vrijeme svog prvog vezirskog mandata (1732/5). Preuzimajući položaje upravitelja brojnih ejaleta, Jahja-paša je 1743. godine napredovao do prestižne službe admirala mornarice. Vrhunac političkog uspona je ostvario 1744. godine ženidbom za Salihu Sultan, kćer sultana Ahmeda III.³⁰⁹

Nešto više pojedinosti zapisano je o Ali-pašinim sinovima, Mehmed Galib-begu i İsmail Zijaeddin-begu.³¹⁰ Mehmed-beg je 1754/5. godine promaknut s položaja dvorskog kapidžibaše na položaj pomoćnog mirahora. Kao kapidžibaša Mehmed-beg je 1738. godine poslan u Bosanski ejalet da svome ocu Ali-paši prenese carske čestitke i preda poklone zbog pobjede nad austrijskim generalom Hildburghausenom kod Banje Luke.³¹¹ Te iste godine Mehmed-beg je boravio u Dubrovniku gdje je organizirao prijevoz žita koje je za bosansku vojsku stiglo s Porte na dubrovačku skalju.³¹² Mehmed-beg je i 1755. godine Ali-paši prenio sretne vijesti o pomilovanju iz progonstva na Famagusti.³¹³

Za razliku od brata, İsmail-beg je pripadao učenoj *ilmiye* klasi. Od 1734. godine u zvanju učitelja (točnije *İbtida-ı Dahil*), predavao je u islamskim visokom školama (medrese) u Istanbulu i Izmiru. Godine 1749. imenovan je kadijom u Bursi, a kasnije je dobio rang kadije Meke, Istanbula i anadolijskog kazaskera (vojni sudac). Uz to, İsmail je bio poznat po književnom radu pod pseudonimom *Diyai, Ziya'ı* (Svijetli). Uz religiozne pjesme u formi gazela, napisao je i opširnu biografiju Hekimoglu Ali-paše, *El-metalıu'l-aliye fi gurreti'l-galiye*, koju je 1760. godine posvetio tadašnjem velikom veziru Kodža Ragib-paši (1757/63).³¹⁴ Pri pisanju je koristio obiteljske dokumente i svjedočanstva Ali-pašinih prijatelja, a izvor su mu bile i osmanske kronike. Tako je, primjerice, opis osvajanja Revana i Tebriza 1731. godine preuzet iz djela *Tarihçe-i Nevres*, autora Abdurrezzaka Nevresa,³¹⁵ a

³⁰⁸ Glavni mirahor (*mirahor-i evvel*) vodi brigu o sultanovoj konjušnici i staji.

³⁰⁹ I Jahjin brat, Ibrahim Hatibzade, oženio je sultaniju Fatmu. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 743.

³¹⁰ Više o sinovima: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 53, 177-178; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 178; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 543, 838; İ.M. Kemal, »Metalıu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 208-209.

³¹¹ Tom prigodom dubrovačke su vlasti Mehmed-begu uputile dva prijateljska pisma i tespih od koralja. *CLDT*, sv. 2, 124r-125r.

³¹² *AT*, 29; B IV 1/39.

³¹³ J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15: 181.

³¹⁴ Rukopis pisan talik pismom čuva se u *Österreichische Nationalbibliothek u Beču*, a četiri primjerka su pohranjena u *Istanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi*. Ibnulemin Mahmud Kemal objavio je 1926. godine dio teksta u časopisu *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*. Više o djelu u: F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: 327; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 178-180; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 137, 178.

³¹⁵ Usp.: İ.M. Kemal, »Metalıu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 197; H. Akkaya, *Nevres-i Kadim*: 20.

opis Ali-pašinog namjesništva u Bosanskom ejaletu 1736/9. godine iz kronike Omera Bosnavija (Omera Novljanina), *Ahval-ı gazavat der diyar-ı Bosna*.³¹⁶

3.1.2. Od silahdara do velikog vezira

Hekimoglu Ali-aga se inteligencijom i sposobnostima rano istaknuo među vršnjacima³¹⁷ koji su obuku prolazili na carskom dvoru. Štoviše, bio je jedan od četvrtine pitomaca koji su uspješno napredovali do posljednjeg obrazovnog stupnja u sultanskim odajama.³¹⁸ Njegov oslonac na dvoru bila je sultanija Emetullah Rabija (1641-1715), majka sultana Mustafe II. i Ahmeta III. koja je kao i Nuh-efendija rođena u gradu Retimnu na otoku Kreti. Njih je povezivalo veliko prijateljstvo.³¹⁹ Prema Čelebizade Asimu i Šemseddin Samiju, prva dužnost Hekimoglu Ali-age bila je služba carskog kapidžibaše.³²⁰ S druge pak strane, İsmail Zijaeddin-beg, Mehmed Surejja, Musaffa-efendija i Vasif tvrde da je najprije obavljao službu silahdara (čuvar oružja), a tek zatim dužnost kapidžibaše.³²¹

Kapidžibaši Hekimoglu Ali-agi povjeren je 1715. godine prvi važan zadatak. Trebao je smaknuti bivšeg haremskog agu Uzun Sulejmana koji je protjeran na Cipar, a njegovu glavu, imovinu i robinje dovesti u Istanbul.³²² Uspješno izvršivši naredbu, stekao je ugled i naklonost sultana, ali i neprijateljstvo velikog vezira Damad Šehid Ali-paše (1713/6). Strahujući da će i Hekimoglu Ali-aga oženiti sultanovu kćer i tako dobiti nadimak Damad (sultanov zet), Šehid Ali-paša ga je uklonio s dvora i postavio ga za vojvodu Zile u ejaletu Sivas (danas središnja Turska).³²³

³¹⁶ Primjerci se čuvaju u *Staatsbibliothek zu Berlin, Die Bayerische Staatsbibliothek, Istanbul Esad Efendi Kültüphanesi*, Gazi Husrev-begovoj biblioteci i u Orijentalnoj zbirnici HAZU u Zagrebu. Već 1789. godine J. N. Dubsky preveo je djelo na njemački jezik, a engleska varijanta nastala je u redakciji C. Frasiera 1830. godine. Prijevod na turski jezik tiskan je 1979. godine, a 1994. godine djelo je objavljeno u prijevodu F. Nametka i L. Hadžiosmanović pod nazivom *Odbrana Bosne 1736-1739 – Dvije bosanske kronike*.

³¹⁷ İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 198.

³¹⁸ Više obrazovanju: M. İpşirli, »Enderun.«: 185-187; İ. Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*: 100-103.

³¹⁹ I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 25.

³²⁰ I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 25; Ş. Sami, *Kamusu'l – A'lam 4*: 3187.

³²¹ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 242; A. Vâsıf, *Mehâsin ül-âsâr ve hakâik ül-ahbâr 1*: 39; M. Çoruhlu, *Musaffa Mehmed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 67; İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 198. Posljednja tvrdnja je vjerojatnija obzirom na gradaciju službi. Usp.: H. Inalcik, *Osmansko Carstvo*: 102; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 80, 238, 391, 413, 448, 677, 693, 697, 743, 766, 1064.

³²² A. Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*: 51; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 154-156.

³²³ *vezîr-i a'zam 'Alî Paşa-yı Şehîd Zile voyvodalıği ile nâzârgah-ı pâdişahîden teb'id itmişken...* I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 26. S druge strane, kroničar Dilaverzade Ali-pašino namještenje predstavlja kao naklonost Šehid Ali-paše. Ö. Dilaverzade, *İbtida-i zikr-i dibaçe-i Hadikat ül-vüzera*: 124.

Hekimoglu Ali-aga je stekao naklonost Porte dolaskom novog vezira Damad İbrahim-paše (1718/30). Veliki je vezir bio postao poznat i kao njegov “zaštitnik”.³²⁴ Nakon što je uspješno istražio razloge i krivce za manjak novca u carskoj kovnici, imenovan je vojvodom Turkmena s titulom paše s dva tuga.³²⁵ Pune tri godine suzbijao je nasilje i razbojništvo turkmenskih plemena u današnjoj Siriji, gušio pobune u gradovima Alepu i Rakki, a u okolna mjesta naseljavao odbjegli turkmenska plemena. Zbog uspješne službe, početkom 1722. godine primio je carski ferman s pohvalom i imenovanjem na mjesto namjesnika ejaleta Adane na jugu današnje Turske, a uz to je zadržao i naslov vojvode Turkmena.³²⁶ Iz tog vremena potječe ovalni Ali-pašin pečat (*muhur*) kojim se služio tijekom provincijskih namještenja.³²⁷

Sljedeće je godine Porta ušla u rat s Perzijom (1723/7). Ali-paša je oslobođen sudjelovanja u prvim vojnim operacijama zbog jačanja razbojništva u njegovom matičnom ejaletu. Konačno se krajem 1725. godine s vojnom pratnjom od 4.000 vojnika pridružio seraskeru Kopruluzade Abdullah-paši u osvajanju perzijskih gradova Tebriza, Hamadana i Erevana. Po odlasku na istočno ratište, Ali-paša je imenovan namjesnikom ejaleta Alepo, mutesarifom sandžaka Nigde (središnja Turska) i vojvodom Turkmena,³²⁸ ali taj je položaj zbog razvoja ratnih operacija bio kratkog trajanja.

U osvajanju grada Tebriza, Ali-paša je probio obranu i dopremio tri topa s kojima je srušio veliki zid oko grada.³²⁹ Zbog hrabrih i uspješnih poteza u ratu nagrađen je titulom vezira s tri tuga, a zbog osvajanja Tebriza podijeljen mu je naslov *Gazi* (Osvajač). Nadalje, ukazana mu je čast namjesništva u Anadoliji, a u srpnju 1726. godine imenovan je i seraskerom istočnog bojišta.³³⁰

³²⁴ N. Şentürk, *Babiâli ve sadrazamları*, 130; H. Biltekin, »Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri«: 166; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 286.

³²⁵ İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye«: 198.

³²⁶ I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 26.

³²⁷ U pečatu je zapisano: U ime miljenika vječnog Boga neka bude vječna čast Alija. G. Kut, N. Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*: 91-92; D. Korkut, »Nešto o turskim dokumentima«: 152; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim oğlu Ali-paša.«: 143, 176.

ب ح د یب خدای لم یزل ی
اوله علی الهی
قدر علی
۱۱۳۵

³²⁸ I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 197.

³²⁹ Više u: I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 277-283; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 11-15.

³³⁰ Više u: I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 301, 403; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 4/II: 327; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 179-180, 187; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 11, 13, 16; S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman Empire«: 298-299.

U nastavku rata Ali-paša je ugušio otpor nomadskog plemena u okolici Tebriza i pobunu kurdskih plemena u Erevanu i Gandži. Pregovarao je s ruskim generalom Dulgorokim u Gejlanu (Kavkaz) oko podijele perzijskih teritorija, gubitak kojih je ozakonjen mirom u Hamadanu 1727. godine.³³¹ Međutim, uspjeh mirovnog sporazuma s Perzijom zasjenilo je ponašanje Ali-pašinih službenika koje je dovelo do snažnog ustanka u osvojenom Tebrizu. Ali-paša je za kaznu svrgnut s položaja seraskera, a u svibnju 1728. godine premješten je na položaj namjesnika drugorazredne provincije Zor u današnjoj Siriji.³³² Međutim, već u rujnu iste godine Ali-paša je zamijenio mjesto s namjesnikom ejaleta Sivasa kamo je poslan kako bi suzbio nasilje turkmenskih razbojnika. U studenome 1729. godine Ali-paša se spominje kao namjesnik ejaleta Dijarbakira na jugoistoku današnje Turske.

U proljeće sljedeće godine izbio je novi rat s Perzijom (1730/5). Pod vodstvom šaha Tahmaspa II. (1729/32) Perzijanci su nastojali vratiti izgubljena područja Kermanšaha, Hamadana i Tebriza, što su i ostvarili.³³³ Početkom 1730. godine Ali-paši je stigao ferman kojim se zahtjeva znatan broj topdžija, džebedžija i toparabadžija, a trebalo je osigurati i pošiljku od 700 teretnih mula iz ejaleta Dijarbakir. Ovi zahtjevi izazvali su veliko nezadovoljstvo koje je sljedećeg dana eskaliralo u narodni ustanak. Ipak, pobuna je brzo ugušena.³³⁴

Zbog uspjeha u prethodnom osmansko-perzijskom ratu (1723/7), Ali-paša je krajem 1730. godine imenovan seraskerom grada Erevana u današnjoj Armeniji i namjesnikom ejaleta Erzurum, a s fermanom imenovanja stigli su i carski pokloni – krzno samurovine i 5.000 zlatnika.³³⁵ U siječnju 1731. godine je sa 6.000 vojnika stigao pred grad Erevan koji je pao pod vlast perzijskog šaha Tahmaspa. U žestokoj borbi koja je uslijedila, šah je jedva

³³¹ Rusko-osmanska podjela sjeverozapadnog dijela Perzije tekla je linijom od ušća rijeke Araksa u Kur, preko Erdebila i Hamedana prema Kervanšahu. Više u: S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman Empire«: 299-301; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 12; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 189-195.

³³² Taj razvoj događaja Zijaeddin-beg protumačio je zavješću i ljubomorom Ali-pašinih protivnika. O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 15-20.

³³³ O početnim vojnim operacijama: L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 48-51; J. Fraser, *The History of Nadir Shah*: 89-92, 102-104; J. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva* 3: 137; F.R. Unat, *Abd-i Tarihi*: 6-8, 11-27, 67-69.

³³⁴ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 26-28. Istovremeno je u središtu Osmanskog Carstva buknuła snažna pobuna predvođena Patronom Halilom, janjičarom albanskog porijekla, koja je nakon smjene na sultanskom prijestolju nasilno ugušena.

³³⁵ A. Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının*: 178; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 218-221; F.R. Unat, *Abd-i Tarihi*: 60. Samurovina ili hermelin je cijenjeno krzno koje su nosili sultani i visoki dužnosnici. Običnom puku bilo je zabranjeno i zakonom kažnjivo ga nositi. Više u: J. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva* 3: 132; D. Qataert, *The Ottoman Empire*: 148; R. Davey, *Furs and Fur Garments*: 21-24.

spasio živu glavu, ostavivši iza sebe bogati plijen. Za nagradu je Ali-paši s Porte poslana samurovina, 5.000 zlatnika i čelenke (perjanice) za vojnike.³³⁶

Nakon osvajanja Erevana, Ali-paša je osvojio grad Urmiju. Doznajući za to, muhafiz Tebriza je pobjegao,³³⁷ pa je i taj važan grad pao bez borbe. Osmanska pobjeda odjeknula je do Istanbula. Ali-paši je za iskazanu hrabrost i sposobnost čestitao sultan Mahmud I., poslavši mu “*hil’at* (počasni ogrtač) s utkanim zlatnim nitima i prekriven krznom samurovine te mač optočen briljantnim draguljima sa sjajnim carskim znakom”.³³⁸

Sjajno zauzimanje Tebriza palo je u drugi plan potpisivanjem nepovoljnog mira u Istanbulu 1732. godine.³³⁹ Premda su bili u povoljnoj pregovaračkoj poziciji, Osmanlije su zadržale tek područja na sjeverozapadu Irana, dok su osvojeni gradovi, među kojima su i Tebriz, Hamadan i Kervanšah, prepušteni Perziji. Zbog ratifikacije mira, veliki vezir Topal Osman-paša je svrgnut i protjeran,³⁴⁰ a na njegovo mjesto postavljen je Ali-paša Hekimoglu.

Sultanov ferman o imenovanju za velikog vezira, četrdesettrogodišnji³⁴¹ Ali-paša je primio u ožujku 1732. godine u okolici grada Erevana. S golemom je povorkom požurio na ceremonijalno ustoličenje u Istanbul. Tijekom zasjedanja svečanog divana koji se sastao u utorak, drugog dana mjeseca Zilhidže (27. svibnja),³⁴² Ali-paša je u uobičajenoj ceremoniji poljubio rub sultanova ogrtača, obukao *hil’at* i primio carski pečat.³⁴³ Dok je oblačio drugi

³³⁶ Više u: A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve döneminde*: 53-54; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 30-34; S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman Empire«: 301-303; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 56-57.

³³⁷ Više u: A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 125-133; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 36-39; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* 4: 416; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 221; J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva* 3: 146-147.

³³⁸ A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 135; A. Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının*: 217; I. Küçükçelebizade, *Tarih-i Çelebizade*: 276-286.

³³⁹ Više u: A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah*: 55-56; R.W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations*: 90-92; P. Avery, »Nadir Shah and the Afsharid Legacy.«: 30; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 221-222.

³⁴⁰ Dubrovački konzul u Istanbulu, Luka Chirico je pisao da je veliki vezir uveo teror brojnim smaknućima. Budući da je utišao pobunjenike, stabilizirao valutu i regulirao cijene žitarica, opisao ga je kao “pravednu, ali strogu osobu”. DAD, *Acta et Diplomata (DA)* ser. 76, f. 3163/40, 41.

³⁴¹ Analiza dobne starosti velikih vezira u prvoj polovici 18. stoljeća, počevši od Daltaban Mustafa-paše (1702/3), a zaključno s Ali-pašom Hekimoglu (1732/35) (uz iznimku Baltadži Mehmed-paše koji je tada po drugi puta imenovan vezirskom funkcijom), pokazala je da je čak 9 državnika vezirsku funkciju po prvi puta preuzelo u 40-tima (47,37%), četvero vezira bilo je u 60-tima (21,05%), a tek trojica državnika napunila su 50 godina (15,79%) odnosno 30 godina života (15,79%). M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 213, 214, 1033, 1192, 1265, 1542, 1695.

³⁴² Dilaverzade navodi da je primio pečat u subotu, 19. Rebiulevvela 1144. godine (rujan/listopad 1731).

Ö. Dilaverzade, *İbtida-i zikr-i dibaçe-i Hadikat ül-vüzerâ*: 41.

³⁴³ Ali-paša je tijekom dužnosti velikog vezira koristio pečat koji se razlikovao od dosadašnjeg kojim se služio u provinciji. U pečatu je zapisano: Posvećeno velikom veziru Ali-paši, sinu pokojnog Nuh-efendije. G. Kut, N. Bayraktar, *Yazma Eserlerinde Vakıf Mühürleri*: 91-92.

وقف الوزیر
الاعظم علی
پاشا ابن المرحوم
ذوحافندی

hil'at od krzna samurovine, mujezin je pozvao na molitvu u čast novom veziru. Nakon klanjanja, Ali-paša je u pratnji paževa i janjičara krenuo prema Vratima sreće i ušao u sobu za primanje gdje je visokim dužnosnicima predao darove. Na putu prema divanhani dao je ogrnuti krznom vojniku, a janjičarskom agi Ismailu predao je amblem s tri tuga. Sultanija majka, Saliha Hanim poslala je Ali-paši konja i samurovinu, a sultan Mahmud I. darovao mu je krzno i kožu samurovine. Nakon što se vratio u divanhanu primio je čestitke članova divana koji su mu poljubili rub *hil'ata* i priredili bogatu svečanost. Pjesnici Vehbi i Nahifi te dvorski kroničari Čelebizade Asim i Sami ispjevali su pjesme u čast novog velikog vezira.³⁴⁴

Sljedećeg dana upriličena je svečanost zbog imenovanja novog Ali-pašinosog vezirskog kabineta. Ahmed-paša Kel je preuzeo dužnost čehaje velikog vezira od rujna 1731. godine do svibnja 1732. godine kada ga je zamijenio Ali-pašin zet, Jahja Hatibzade, "pametna, vjerna i stari sluga Carstva". Podijeljene su i niže državne službe.³⁴⁵

3.1.3. Zalaz karijere i smrt

Sa smjenom na safavidskom prijestolju započele su nove borbe. Nasljednik šaha Tahmaspa bio je maloljetni princ Abbas III. (1732/6) koji je bio pod regenstvom ratobornog Nadir Šaha (1736/47).³⁴⁶ Želeći poništiti potpisani mir s Osmanlijama, Nadir Šah je zauzeo Kirmanšah, a zatim je krenuo prema Kirkuku namjeravajući osvojiti osmanski Bagdad. Istovremeno je poslao 8.000 vojnika prema Mosulu. Na oba bojišta Osmanlije su slavili. No, već u sljedećoj bitci okrenula se ratna sreća. Nadir Šah je 1733. godine zauzeo Erdebil i opkolio Bagdad.³⁴⁷

Napetosti na osmansko-ruskoj granici prisilile su Osmanlije na mirovne pregovore koje je Nadir Šah, zbog nemira u perzijskom Balučistanu, objeručke prihvatio. Bagdadski

۱۱۴۶

³⁴⁴ A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 148-150, 160. Više u: İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*: 56; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 39-42; A. Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığı*: 228-229, 233-234; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 401.

³⁴⁵ A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 161-163; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 431; M. Aydiner, *Subhî Tarihi*: 150-163. Tablicu dužnosnika iz 1732. i 1733. godine, vidi u: A.F. Wielemaker, *The Taksim Water Network*: 93-94, 334-341.

³⁴⁶ L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 59-63; J. Fraser, *The History of Nadir Shah*: 106-108.

³⁴⁷ Više u: A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah*: 59-89; N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches 4*: 417-419; R.W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations*: 93-98; P. Avery, »Nadir Shah and the Afsharid Legacy.«: 31-33; S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman Empire«: 303-304; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 65-75; J. Fraser, *The History of Nadir Shah*: 109-112; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 223-225; J. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva 3*: 149-151; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 406-410.

namjesnik Ahmed-paša predložio je mir kojim su Perziji vraćeni sjeverni i zapadni teritoriji prema mirovnom ugovoru iz 1639. godine.³⁴⁸ Tijekom dugotrajnih mirovnih pregovora serasker Abdullah-paša Kopruluzade izgubio je život u sukobu s Nadir Šahom 1735. godine u bitci kod Bogaverta (Kagaverda) u blizini grada Erevana.³⁴⁹ Već sljedeće godine potpisan je mir s Nadir Šahom.³⁵⁰

Dva tjedna nakon bitke kod Bogaverta Ali-paša Hekimoglu smijenjen je s položaja velikog vezira. Kružile su glasine da je kažnjen za mlaki otpor svojega sina İbrahim-paše u bitci kod Bogaverta. I britanski ambasador Lord Kinnoull (1729/36) izvijestio je da je Ali-paša smijenjen kako bi se umirilo narodno nezadovoljstvo nakon bitke. Prema povjesničaru Hammeru i dubrovačkom konzulu Luki Chiricu glavni razlog smjene bila je Ali-pašina namjera da povede vojsku prema perzijskoj granici, s čime se nije slagao šef crnih haremskih eunuha (*kızlaraga*) Hadži Bešir-aga (1716/46). Povjesničar Uzunçarşılı, pak, ističe Ali-pašino neslaganje sa seraskerom Abdullah-pašom Kopruluzadeom koji je presreo i vratio na Portu Ali-pašinu potvrdu mira upućenu Nadir Šahu.³⁵¹

Perzijska kampanja je označila kraj Ali-pašinog vezirskog mandata. Na sjednici carskog divana kojoj su nazočili osmanski velikodostojnici, silahdar aga je zatražio carski pečat od velikog vezira Ali-paše. U srpnju 1735. godine, na položaj velikog vezira došao je bivši bagdaski namjesnik İsmail-paša,³⁵² a Ali-paša je u pratnji bostandžibaša odveden na otok Lezbos.³⁵³

Kazna za ratni poraz nije bila duga vijeka jer je već krajem 1735. godine sultan Mahmud I. Ali-paši ustupio namjesništvo Krete.³⁵⁴ U ožujku sljedeće godine je dobio novo

³⁴⁸ Prema granici iz 1639. godine Perziji je prepušten Revan, današnja istočna Gruzija, Dagestan u Rusiji i Azerbejdžan, dok su zapadna Gruzija i zapadna Armenija te važni gradovi Bagdad, Basra i Mosul pripojeni Osmanskom Carstvu. Detaljno u: R. Kılıç, »Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması«: 281-282.

³⁴⁹ I dubrovački konzul Chirico javlja da je ova vijest izazvala veliko uznemirenje. *DA*, 3163/53.

³⁵⁰ Više u: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 230-234; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 75-79, 101-102, 105-106; A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah*: 59-89; R.W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations*: 98-108; J. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva 3*: 156-157.

³⁵¹ *DA*, 3163/53, 54. Više u: J. Hathaway, *Beshir Agha Chief Eunuch*: 73-74; R.W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations*: 98; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 227; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 51; S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman Empire«: 306; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 418.

³⁵² Chirico izvještava da je veliki vezir İsmail-paša zbog nesposobnosti i nesuglasica s kizlaragom smijenjen nakon samo 86 dana. Protjeran je na Rodos, oduzeti su mu tugovi, imovina mu je konfiscirana, a nedugo zatim mu je odrubljena glava. Mislilo se da će ga naslijediti bivši veliki vezir Ali-paša jer »svi hvale njegovo razborito, mudro i pravedno držanje». *DA*, 3163/56, 57, 58, 63.

³⁵³ A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 253-255.

³⁵⁴ Handžić izostavlja ovu službu, premda je navode Uzunçarşılı i Subhi. Usp.: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/2*: 329; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 142; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 255, 818.

namještenje, i to po prvi puta na zapadnim granicama Carstva. Napustio je Kretu i preko Soluna krenuo prema Bosni. U službi bosanskog namjesnika Ali-paša je pobijedio Austrijance u ratu 1736/38. godine, ponovno stekao slavu i vratio ugled kod sultana.

Polu godine nakon potpisivanja slavnog Beogradskog mira s Austrijom 1739. godine, Ali-paša je imenovan namjesnikom Egipta. Zbog bogatog iskustva u gušenju lokalnih nemira, bio je najbolji izbor Porte protiv buntovnih mamelučkih begova. Budući da je tijekom desetomjesečne uprave vratio red i mir, Ali-paši je krajem 1740. godine produžen mandat u Egiptu.³⁵⁵

U proljeće 1741. godine poduzete su nove mjere opreza zbog sumnjivih pokreta Nadir Šaha na istočnim granicama Carstva. Ali-paši je naređeno da krene prema Damasku nakon što u Egipat stigne novi namjesnik, njegov zet, Jahja-paša. Kratko vrijeme Ali-paša je bio na čelu ejaleta Adane, a u listopadu 1741. godine premješten je za namjesnika Anadolije. Istovremeno su stizale vijesti o ratnim pripremama Nadir Šaha koji je u blizini osmanskog grada Derbenda smjestio vojni tabor. Činilo se da je na pomolu bio još jedan rat s Perzijom.³⁵⁶

Potreba za iskusnim i sposobnim državnikom dovela je do novog uspona Ali-paše. U travnju 1742. je po drugi puta obukao *hil'at*, prošao kroz Vrata sreće i primio carski pečat.³⁵⁷ Drugi mandat velikog vezira je trajao tek 17 mjeseci i 19 dana, a pratio ga je isti tijek događaja. Zbog neuspjeha u ratu s Nadir Šahom i zalaganja kizlarage Bešira, Ali-paša je bio svrgnut i prognan na otok Lezbos.³⁵⁸ U progonstvu je proveo dva i pol mjeseca te se već krajem studenog 1743. godine spominje kao namjesnik Krete, a godinu dana kasnije ponovno mu je određeno namjesništvo u Bosanskom ejaletu.

U kolovozu 1745. godine Ali-paša je iz Bosne premješten za namjesnika Alepa kako bi osigurao vojno zaleđe nakon što je serasker Jegen Mehmed-paša izgubio život u bitci kod Bogaverta. Na vijesti o vojnom pokretu Nadir Šaha prema Karsu, Porta je imenovala Ali-pašu seraskerom Karsa, poslala mu samurovinu, mač i 15.000 groša. Nedugo zatim, Nadir Šah je

³⁵⁵ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 54-58.

³⁵⁶ O početnim ratnim pokretima, u: A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah*: 94-96; R.W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations*: 117-139; P. Avery, »Nadir Shah and the Afsharid Legacy.«: 44-46; S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman«: 308; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 223- 227; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 300-302.

³⁵⁷ A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 89; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*: 58; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 59-60; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 8/15*: 40. Najbliži oslonac velikom veziru Ali-paši bio je čehaja Mehmed Jedekçi, a njega je iste, 1742. godine naslijedio Šerif Halil Jusuf-paša. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1076, 1586.

³⁵⁸ O osmanskim porazima: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 303-304; A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah*: 97-99; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 228-232, 234-235.

osvojio Mosul i Kirkuk, a nakon toga je uslijedila pat pozicija bez većih pomaka na bojištu. I ovoga su puta pobunjenici u perzijskoj regiji Sistan, prisilili Nadir Šaha na mirovne pregovore s Portom. Naposljetku su potvrđene stare osmansko-perzijske granice iz 1639. godine.³⁵⁹

Nakon zaključenja mira sa Safavidima 1746. godine, Ali-paša se zadržao u Erzurumu gdje je ugušio pobunu Kurda i prikupio veliki plijen – 15.000 životinja i 2.000 robova. Zatim se okrenuo protiv pobunjenih leventskih vojnika i njihovog vođe Genč Alija. Zbog uspješnog obračuna s ustanicima Porta mu je poslala samurovinu, mač i ferman zahvale, a nedugo zatim imenovala ga je na položaj bosanskog namjesnika.³⁶⁰ Budući da je u Bosanskom ejaletu tijekom prethodnog namještenja stekao podršku naroda, Porta je bila uvjerena da će umiriti nezadovoljstvo koje je buknuo u glavnim gradovima. Međutim, u veljači 1748. godine Ali-paša je primio ferman kojim se hvali njegova služba u Bosni, ali zbog neuspjeha u gušenju narodnog otpora u Bosni najavljuje se njegov odlazak na položaj sandžakbega Tirhale.³⁶¹ Nedugo zatim predana mu je služba u ejaletu Oziji (danas jug Ukrajine) gdje se uspješno obračunao s razbojnicima. Početkom 1750. godine poslan mu je ferman hvale u kojem je najavljena nova upravna rotacija.³⁶²

Nakon još jednog uspješnog pohoda protiv razbojnika u Trabzonu, kamo je bio premješten nakon Ozije, Ali-paša je tijekom 1755. godine ponovno postavljen za velikog vezira. Ovoga je puta vezirski mandat trajao samo 53 dana. Na tajnom sastanku carskog divana, Ali-paša je proglašen krivim za požar u istanbulskoj četvrti Ajvansaraju,³⁶³ svrgnut je i poslan brodom u zloglasnu tvrđavu Djevojačku kulu (*Kız kulesi*) na Bosporu.³⁶⁴ S Ali-pašom prognan je i njegov ćehaja, Veli-efendija.³⁶⁵ Nakon jednog dana i jedne noći u kuli, odveden je u tamnicu u Famagusti na Cipru.

³⁵⁹ O nastavku ratovanja i miru: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 304-310; A. Ateş, *Avşarlı Nadir Şah*: 104-115; N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* 4: 453-454; P. Avery, »Nadir Shah and the Afsharid Legacy.«: 47-50; S. Shaw, »Iranian Relations with the Ottoman«: 309-310; L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 235-237, 246-256; J. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva* 3: 185-187.

³⁶⁰ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 63-64.

³⁶¹ ...lakin bu esnâda Bosna ahâlisinin def'-i vahşetleri-çün senin eyâlet-i merkûmeden infisâlin lâzime-i vakt ü hâlden olduğuna... O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 66.

³⁶² Više u: A. Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığı*: 90; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 64-66.

³⁶³ Zijaeuddin kaže da je požar bio "zločinački plan" silahdara Ali-age Bijiklija koji je uz veliku pompu i pratnju otišao na zgarište gdje je održao inkriminirajući govor protiv Ali-paše. İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 201. Više u: İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*: 60; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 70-71; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15: 178-179.

³⁶⁴ Riječ je o svjetioniku uz kojeg se vežu brojne legende, a najpoznatija je priča o sultanu koji je kćer jedinicu zatvorio u kulu, strahujući od proročanstva njezine smrti. Ipak, ugriz zmije otrovnice koja se sakrila u očevoj košari s voćem, presudila je nesretnoj djevojci. Više o legendama Djevojačke kule: M. Duman, *İstanbul efsaneleri*: 123-126.

³⁶⁵ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1658.

Bogata usmena tradicija potaknula je brojne priče o razlozima Ali-pašina svrgavanja. Tako, primjerice, Ali-pašin sin Zijaeddin navodi zle uroke, nepovoljan sunčev položaj i rovarenje pašinih neprijatelja kod sultana Osmana III.³⁶⁶ Povjesničar Uzunçarşılı javlja da je veliki vezir Ali-paša svrgnut jer je bez odobrenja sultana Osmana III. dijelio upravne položaje. Prema nekim pričama, sultan Osman III. je pao pod utjecaj dvorske struje okupljene oko carskog silahdara Ali-age Bijiklija, a raskid između sultana i velikog vezira Ali-paše uzrokovala je sultanova naredba o pogubljenju princa Mehmeda kojoj se Ali-paša usprotivio.³⁶⁷

Temperamentni sultan oduzeo je Ali-paši carski pečat i rekao da će na njegovo mjesto postaviti silahdara Ali-aga Bijiklija. Na to je paša bez oklijevanja odgovorio: “Ali-aga Bijikli može postati veliki vezir, ali nikada neće postati Ali-paša Hekimoglu”.³⁶⁸ Drski nastup Ali-paše izazvao je gnjev sultana. Osudio ga je na smrtnu kaznu. Nakon što je uzeo abdest (islamsko obredno pranje) i obavio namaz (molitvu), Ali-paša je obukao sivi kaftan te se u pratnji bostandžibaše i krvnika ukrcao na brod. Na nagovor sultanije majke Šehsuvar Kadin i sultanova musahiba, smrtna je kazna ipak zamijenjena zatvorom.³⁶⁹ Prema Hammeru i Zijaeddinu, na promjenu sultanova držanja utjecao je jedan naib (pomoćnik kadije) u Uskudaru koji je sultana, dok je hodao prerušen u slučajnog prolaznika, uvjerio u Ali-pašinu dobrotu i neiskvarenost.³⁷⁰

Sultan Osman III. (1754/7) je naposljetku doznao da je krivnju za požar podmetnuo silahdar Ali-aga Bijikli koji je u međuvremenu preuzeo Ali-pašino mjesto velikog vezira. Bijikli je pogubljen, a Ali-paša je krajem 1755. godine nagrađen namjesništvom u Egiptu gdje se zadržao do sredine 1756. godine kada je premješten u Anadoliju. S brojnom pratnjom ukrcao se u ratni jedrenjak u Aleksandriji i krenuo na trodnevno putovanje prema Izmiru. Iz

عزل و غرض به اوچ سندن کوسد تری یور: ب رنج پیسی نظر اصابتی، ای کنج پیسی مهري وقت منحوسده³⁶⁶ سدنکالم ریثیات، نک ب تری اوچ نچ یسوده اعدای مکر اندید شک غمز و ن فاقده اصرار ای له پاد شاهي ت ن فیر. ای تملری در. İ.M. Kemal, »Metalıu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 200. Hammer, između ostaloga, navodi da su Ali-pašin pad uzrokovali stari poznanici iz Bosne koji su ga “neprestano dosađivali i uznemiravali”. J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15: 178-179.

³⁶⁷ M. N. Tunç, »Osmanlı'da Hanedan İçi Katl.«: 1154.

³⁶⁸ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 338; E. Tokmakçioğlu, *Osmanlı Tarihinde Katledilen şehzadeler*: 42; N. Poroy, *Istanbul'da gömülü paşalar*: 54.

³⁶⁹ Musahib je dvorjanik zadužen za sultanovo slobodno vrijeme. M. Gökman, *Ahmet Rasim*: 530-531; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 4/II: 335-336.

³⁷⁰ Prerušeni sultan sjeo je ispod drveta kraj jednog starca. Na sultanovo pitanje “tko je i koje mu je zanimanje” te “koga poznaje”, starac je neodređeno odgovorio. Sultan mu se zatim predstavio kao Osman-aga iz Jedrena i upitao ga koga među agama smatra prijateljem. “Možda ga i on (sultan) zna, a ako i ne zna, njegov prijatelj će biti i njegov (sultanov) prijatelj”. Nakon što je starac rekao ime Zijaeddin-bega, sultan ga je uputio da preda predstavku za oslobođenje njegova oca, Hekimoglu Ali-paše. J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15: 181; İ.M. Kemal, »Metalıu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 203-204.

Izmira je nastavio put prema anadolijskoj prijestolnici Kutahji u koju je stigao po peti, ali i posljednji put.³⁷¹ Tri mjeseca nakon dolaska, točnije na Kurban-bajram 14. kolovoza 1758. godine, umro je od kratkotrajne urinarne bolesti navršivši sedamdeset i prvu godinu života.³⁷² Privremeno je pokopan u Hunkar džamiji, a na molbu obitelji prevezen je iz Kutahje u Istanbul gdje je pokopan na noć Ašure³⁷³ u turbetu kraj svoje džamije.³⁷⁴

3.1.4. Kratki osvrt

Novi biografski i genealoški podaci o Ali-paši nadopunili su praznine i pružili sjajno uporište za demografska i socijalna istraživanja osmanskog društva. Primjetno je, primjerice, da većina Ali-pašine djece nije doživjela 49 godina odnosno pretpostavljenu normu životnog vijeka stanovništva u Osmanskom Carstvu tijekom 18. stoljeća.³⁷⁵ Usto, mnogobrojna Ali-pašina obitelj po broju članova znatno premašuje prosječno osmansko kućanstvo od 2.25 do 5.5 članova u gradskim područjima.³⁷⁶

Dodatni uvid pružaju i dvostruko niži prinosi Ali-pašina vakufa koji su bili rezervirani za Ali-pašine kćeri.³⁷⁷ Pa ipak, položaj žena u Osmanskom Carstvu nije odviše odudarao od položaja žena na Zapadu u isto vrijeme. Štoviše, engleska plemkinja Elisabeth Craven (1750-1828) u svojem putopisu iz 1789. godine kaže: *“I think I never saw a country where women may enjoy so much liberty and freedom from all reproach, as in Turkey.”*³⁷⁸

Osim socijalno-demografske pozadine, Ali-pašin život donosi uvid u trendove osmanske upravne i državne politike tijekom 18. stoljeća. Kao sin sultanova liječnika, Ali-paša je rođen i obrazovan na dvoru, a obuku u Unutrašnjem dvoru u koju je primljen tijekom

³⁷¹ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 71-73.

³⁷² Dilaverzade piše da su ga otrovali ljudi iz pratnje. Usp.: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 336; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 243. Surejja i Sojsal pogrešno navode godinu smrti i rođenja Ali-paše (1699-1769), a Surejja netočno datira i drugi vezirski mandat Ali-paše. F. Soysal, *Tarihi Olaylar Işığında*: 25, 99; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 242-243, 1753.

³⁷³ Noć Ašure je deseta noć u mjesecu Muharemu (prvi mjesec islamskog kalendara) u kojoj su se dogodili značajni događaji, poput rođenja i uskrsnuća Isusa Krista.

³⁷⁴ U natpisu na vratima stoji da je turbe uspomena na Ali-pašu i poziva se na čitanje sure Fatihe koja će “razveseliti njegovu čistu dušu”. Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 100; F. Derin, V. Çabuk, *Hâfiz Hüseyin Ayyansarâyî*: 340-341, 395; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 23-26; İ.M. Kemal, »Metalîu'l-aliye fî gurreti'l-galiye.«: 204.

³⁷⁵ Usp.: K. Kaser, *The Balkans and the Near East*: 190; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 105, 126, 150, 197, 198, 213, 280, 347, 353.

³⁷⁶ Tijekom 18. stoljeća mnogobrojne obitelji (7 do 9 potomaka) karakteristične su za nemuslimanska kućanstva. D. Qataert, *The Ottoman Empire*: 113; H. Erten, »Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik«: 98; H. Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*: 270-272.

³⁷⁷ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 115, 174.

³⁷⁸ E. Craven, *A Journey Through the Crimea to Constantinople*: 205.

puberteta, završio je u roku jer je već u ranim dvadesetima započeo karijeru sultanovog silahdara. Ali-pašino napredovanje iz unutarnje službe u vanjsku službu odnosno s položaja silahdara na položaj kapidžibaše primjer je tradicionalnog uspona državnim ljestvicom koji je karakterističan za klasično doba Carstva (1300-1600).³⁷⁹ Nastavak Ali-pašine karijere tekao je u klasičnom, ali za 18. stoljeće neuobičajenom smjeru. Osim što je pripadao sultanovom kućanstvu,³⁸⁰ Ali-paša je za razliku od većine budućih namjesnika, iskustvo u pokrajinskoj upravi stekao na nižim provincijskim službama u unutrašnjosti Carstva.

Nakon šestogodišnje službe provincijskog vojvode, tridesettrogodišnji Ali-paša napredovao je na mjesto namjesnika trećerazredne provincije Adane. Povjerenje koje mu je ukazao novi vezir Damad Ibrahim-paša ustupivši mu namjesničku poziciju, Ali-paša je višestruko opravdao u predstojećem perzijsko-osmanskom ratu. Zauzvrat za zasluge u ratu protiv Perzijanaca dobio je od Porte vezirski rang s tri tuga, seraskerstvo nad Tebrizom i namjesništvo nad Anadoljskim ejaletom. Nakon nagrade uslijedila je i kazna. Zbog korumpiranih članova pratnje, Ali-paša je svrgnut s prestižnog položaja i premješten za namjesnika teritorijalno manje provincije Šehrizer.

Prijelomni trenutak Ali-pašine karijere uslijedio je s novim ratom protiv Perzije. Zbog iskazanog vojnog umijeća i mudrosti, imenovan je na položaj velikog vezira. Ratovi s Perzijom nedvojbeno su odigrali ključnu ulogu u Ali-pašinoj karijeri. Njima je dugovao trostruki uspon na položaj vezira, ali i streloviti pad u progonstvo. Identična putanja koja je uslijedila nakon smjene s položaja velikog vezira 1735. godine i 1743. godine, indikator je ustaljenih upravno-političkih poteza sultana Mahmuda I.³⁸¹

Upravo je razdoblje nakon prve deportacije na otok Lezbos bio najduži period "mirovanja" Ali-pašine karijere, a nakon drugog progona period čekanja između namještenja sveden je na "uobičajena" dva mjeseca. Razvoj Ali-pašine karijere kratko je zaustavila i smjena na prijestolju kada je na novo namještenje, i to poziciju velikog vezira, Ali-paša čekao sedam mjeseci. Budući da je već tijekom 17. stoljeća trećina namjesnika novo namještenje

³⁷⁹ H. Inalcik, *Osmansko Carstvo*: 102.

³⁸⁰ Sultanovo kućanstvo se sastojalo od Unutarnje (*Enderun*) i Vanjske službe (*Birun*) kojoj su pripadali Ali-paša i njegov otac Nuh-efendija.

³⁸¹ Isto je, primjerice bilo i s velikim vezirom Jegen Mehmed-pašom (1737/9). M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1077.

čekala više od godinu dana,³⁸² možemo naslutiti da su Ali-pašina uzastopna imenovanja uslijedila zbog zavidnih upraviteljskih sposobnosti i naklonjenosti dvora.

Ako se 35 godina Ali-pašine namjesničke i vezirske službe podijeli na 28 položaja koje je pridržao, dobiva se prosječno trajanje službe od 1,25 godina. Pa ipak, detaljna raščlamba Ali-pašinih namještenja pokazuje da je najveći broj službi (50%) trajao do 1 godine, dok su namještenja u trajanju od 1 do 2 godine iznosila 32,14%. Znakovito je da je udio službe u trajanju od 3 do 4 godine u Ali-pašinom slučaju iznosio visokih 10,71% što znatno odstupa od uobičajenih trendova u 18. stoljeću koji se kreću prema kraćem trajanju namještenja.³⁸³

Premda je najkraće zadržan u Anadoliji 1746. godine, samo mjesec dana, Ali-paša se najčešće vraćao na čelo Anadoljskog ejaleta koje mu je bilo i posljednje namještenje. Vraćanje u “odslužene” ejalete Egipta, Adane i Krete ili pak ejalete u njihovom susjedstvu dio je politike regionalizma koje je provodila Porta.³⁸⁴ Izuzetak tome bio je Ali-pašin odlazak u Bosanski ejalet 1736. godine, kako zbog slabog poznavanja lokalnih prilika, tako i znatnog putnog troška.

Upravo je četverogodišnji mandat u Bosanskom ejaletu iz 1736. godine bio najduža služba u Ali-pašinoj karijeri. Dakako, dužinu mandata uvjetovalo je uspješno vođenje rata protiv Austrijanaca (1737/9), dok je neuspjeh u gušenju bune iz 1748. godine skratio dužinu Ali-pašinog trećeg mandata u Bosni. Zbog kolektivne žalbe bosanskog naroda na Ali-pašino ponašanje 1748. godine, degradiran je na položaj sandžakbega Tirhale.

Analiza Ali-pašine karijere pokazala je da je središnja vlast tijekom 18. stoljeća ponekad postupala u skladu s klasičnim političkim i upravnim principima: popunjavanju upravnih položaja iz sultanovog kućanstva, postepenoj gradaciji prilikom uspinjanja na pokrajinske službe, napredovanju i nazadovanju prema osobnim zaslugama, uzastopnim imenovanjima i dužem trajanju provincijskih namještenja.

3.2. Ali-pašina uloga u kulturnom, graditeljskom i tehnološkom napretku Carstva

³⁸² M. Kunt, *Sultan's Servants*: 74-75.

³⁸³ M. Kunt, *Sultan's Servants*: 75-76. Analiza je temeljena na detaljnom pregledu Ali-pašine karijere preuzete iz magisterija Orhana Čolaka. O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 8-77.

³⁸⁴ M. Kunt, *Sultan's Servants*: 69-70, 72-73.

Budući da je 18. stoljeće razdoblje prosvjetiteljskog zamaha na Zapadu, postavlja se pitanje u kojoj se mjeri novo kulturno ozračje odrazilo u Osmanskom Carstvu. Naglasak je pri tome stavljen na intelektualna nastojanja Ali-paše na području prevoditeljstva, medicine i tehnoloških novina. Razmotrit će se kojoj je strani bio sklon u procjepu između novih zapadnih strujanja i stare islamske tradicije.

Dvojica preobraćenika iz Europe, Ibrahim Muteferrika (1674-1747)³⁸⁵ i Ahmed-paša Bonneval (1675-1747) imali su značajnu ulogu u širenju modernizacijskih impulsa, kulturnoj razmjeni sa Zapadom i usmjeravanju vanjske politike Carstva.

Ukratko će se razmotriti i Ali-pašini potezi u unutarnjoj politici u odnosu na Vrijeme tulipana (1718/30) i predstojeće razdoblje druge polovice 18. stoljeća.

Ali-pašine zasluge u kulturnoj, intelektualnoj i tehnološkoj preobrazbi Carstva doprinose boljem poznavanju njegove višeobrazne ličnosti. U tom će kontekstu njegov odnos s Dubrovačkom Republikom biti vrijedan doprinos.

3.2.1. Pokrovitelj uleme, derviša i pjesnika

Povjesničar Kemal Altan kaže da nitko “nije bio hrabriji i slobodniji u kulturnom, umjetničkom i graditeljskom nastojanju od vezira Ali-paše koji nije imao zadržku niti pred sultanima”.³⁸⁶ Potičući graditeljstvo vjerskih i obrazovnih institucija, Ali-paša je slovio za zaštitnika znanja i islamskih učenjaka (uleme).³⁸⁷

Prva veća graditeljska ostvarenja poduzeo je u gradu Tebrizu nakon njegova slavodobitnog zauzimanja 1731. godine.³⁸⁸ Ipak, najznačajnije Ali-pašino djelo bio je kompleks vjersko-obrazovnih građevina (*külliyeye*) u Istanbulu.³⁸⁹ Ali-pašin vjerski kompleks protezao se na površini od 10.000 m² u Davutpaša naselju, na kojoj se prvotno nalazila oronula Abdal Jakubova tekija (derviški samostan). Prema nacrtu arhitekata Čuhadar Omer-age i Hadži Mustafa-age, Ali-paša je sagradio niz objekata među kojima je središnje mjesto

³⁸⁵ Godina smrti je preuzeta od Abdurrezzaka koji je tome posvetio tarih (natpis) 1747. godine. Usp.: M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 744. F. Derin, V. Çabuk, *Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî*: 163-164; V. Aksan, *Ottoman wars*: 187; F. Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı matbaası*: 31.

³⁸⁶ K. Altan, »Hekimoğlu Ali Paşa ve medenî izerlerimiz.«: 299.

³⁸⁷ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı*: 296.

³⁸⁸ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 38, 80-82, 107; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 404.

³⁸⁹ Više u: A.V. Çobanoğlu, »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«: 169-173; J. Freely, *A History of Ottoman Architecture*: 368-369; D. Kuban, »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«: 45; T. Artan, »Arts and architecture.«: 474-475; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 5-72.

zauzimala džamija. Na istom je mjestu najprije sagradio malenu džamiju od drveta koju je 1732. godine kada je postao veliki vezir srušio i izgradio veću, kamenu. Osobno je postavio kamen temeljac, a završetak gradnje je obilježio čitanjem prvog ezana (poziv na molitvu) u vrijeme svete noći miradža.³⁹⁰ Otvorenju nove džamije prethodio je ferman sultana Mahmuda I. koji je velikom veziru Ali-paši poslao krzno samurovine.³⁹¹

Džamiju je projektirao Araboglu Hadži Melidon iz poznate armenske obitelji Balijan.³⁹² Prema šesterokutnom arhitektonskom planu, glavna kupola džamije oslonjena je na šest velikih stupova.³⁹³ Unutrašnjost džamije ukrašena je tradicionalnim reljefnim ornamentima koji krase mramorni minber i mihrab,³⁹⁴ dok je minaret sagrađen od kamena s oplatama od olova i bronce. Posebnost Ali-pašine džamije čine plave, zelene i žute keramičke pločice (*Tekfur çinileri*) naručene iz radionice u blizini Tefkur saraja.³⁹⁵ Na glavnom ulazu u džamiju, Ishak-efendija (1679-1734), poznati šejhulislam i divanski pjesnik, napisao je kronogram za “novu džamiju snažnog vezira Ali-paše”.³⁹⁶ Prema natpisu velikog vezira Kodža Ragib-paše (1757/63) Ali-pašina džamija je prozvana Svijetla džamija (*camiü'n-nur*).³⁹⁷

U dvorištu džamije nalazila se biblioteka. Pravokutna, kamena zgrada knjižnice izgrađena je 1738. godine³⁹⁸ prema arhitektonskom planu Kajserli Mehmed-age. Ukrašena je reljefnim motivima klasičnog stila, a sastoji se od prizemlja i jednog kata.³⁹⁹ Na katu je uređena čitaonica sa sofama i balkonom za čitanje. Prostor čitaonice natkriven je zrcalnim svodom, a pod je prekriven tepisima i jastucima. Budući da u čitaonici nije bilo stolova i stolica, čitatelji su sjedili na podu ili na sofama. Knjige su odlagali na zidne police za čitanje

³⁹⁰ Noć miradža označava Muhamedovo noćno putovanje 621. godine kroz sedam nebesa.

³⁹¹ A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 246.

³⁹² Arhitekati iz obitelji Balijan projektirali su i Dolmabahçe palaču na Bosporu. R. Çelik, »Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler.«: 30.

³⁹³ Više o arhitekturi, u: A.V. Çobanoğlu, »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«: 169-171; N. İnci, »18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle.«: 227-228; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 7-22.

³⁹⁴ Mihrab je niša u smjeru kible odnosno svetišta Kabe u Meki, prema kojoj se okreću muslimani u vrijeme namaza (molitve) u džamiji. Desno od mihraba nalazi se izdignuto postolje za imama koje se zove minber.

³⁹⁵ Više u: B. Tanman, »Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler.«: 253-280; T. Öz, *İstanbul Camileri I*: 69-70; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 20-22.

³⁹⁶ *Dedim İshak tahsi eyleyup tarih-i itmamin Zihî nev cami'-i sadr-i ali'l-kadr da-aver. (1147)* Više u: M.N. Doğan, »İshak Efendi.«: 531; F. Derin, V. Çabuk, *Hâfiz Hüseyin Ayyansarâyî*: 337-338.

³⁹⁷ *Yapıldı mevkiinde camiü 'n-nur Ali Paşa (1147)*. İ.M. Kemal, »Metalîü'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 207; D. Kuban, »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«: 46; F. Derin, V. Çabuk, *Hâfiz Hüseyin Ayyansarâyî*: 338-339.

³⁹⁸ Za razlike u godini, usp.: R. Şeşen, »Türkiye'deki yazma koleksiyonları.«: 6; İ. Erünsal, *Ottoman Libraries*: 58; B. Candan, »Türk Kültüründe Kütüphaneler.«: 116; B. Ünsal, »Türk-Vakfi İstanbul Kütüphanelerinin Mimârî.«: 98; O.G. Özgüdenli, »İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların.«: 33; M. Gündüz, »İslamda kitap sevgisi ve ilk kütüphaneler.«: 242; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 31.

³⁹⁹ Više o arhitekturi: K. Altan, »Hekimoğlu Ali Paşa ve medenî izerlerimiz.«: 300-301; B. Ünsal, »Türk-Vakfi İstanbul Kütüphanelerinin Mimârî.«: 98-100; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 31-35.

(*rahle*), a za prepisivanje su koristili drvenu podlogu koju su podupirali koljenima. Osim s balkona, dnevno svjetlo dolazilo je i s velikih prozora. O svjetlu je ovisilo i radno vrijeme – knjižnica se otvarala jedan sat nakon izlaska sunca, a zatvarala jedan sat prije zalaska sunca.⁴⁰⁰

Na prvom katu knjižnice nalazila se ladica s rijetkim i starim rukopisima,⁴⁰¹ 57 knjiga s pečatom sultanije majke, Salihe Hanim (1680-1739) i dva vrijedna perzijska rukopisa koja su nakon osvojenja Erdebila prenesena u Istanbul. Knjižnica je sadržavala fond od 1.126 knjiga koji je početkom 20. stoljeća premješten u Nacionalnu knjižnicu, a od 1958. godine pohranjen je u knjižnici Sulejmanije u Istanbulu.⁴⁰²

Tijekom 18. stoljeća u Ali-pašinoj knjižnici su radila tri knjižničara i pomoćno osoblje poput knjigoveže, vratara i čistača. U skladu s općim trendovima, u knjižnici su se dvaput tjedno mogla slušati predavanja s temom islama.⁴⁰³

Par godina nakon osnivanja knjižnice, Ali-paša je iza džamije dao izgraditi dervišku ćeliju u koju je pohranio i uvakufio 296 knjiga šejha kadirijskog reda, Mehmed Rize-efendije.⁴⁰⁴ Ćelija je imala funkciju knjižnice koja je ponedjeljkom i četvrtkom nakon podneva bila otvorena za korisnike. Knjige se nisu smjele iznositi.⁴⁰⁵

U sklopu Ali-pašine *külliyeye* nalazio se sebilj i šadrvan (vrste fontana) te četiri česme.⁴⁰⁶ Prema natpisu pjesnika Vehbija, sebilj je izgrađen 1733, odnosno godinu dana ranije nego džamija. Sastoji se od pet kamenih blokova koji su nadsvođeni olovnom kupolom. Kameni šadrvan je izgrađen na mjestu stare Abdal Jakubove tekije. Obilje vode pružale su i četiri česme Ali-pašina vjerskog kompleksa, sagrađene od mramora i kamena, ukrašene reljefnim motivima i prigodnim natpisima pjesnika o gradnji ili restauraciji.

⁴⁰⁰ İ. Erünsal, »Ottoman Foundation Libraries«: 59-61. Nameće se pitanje koliko je korisnika imala Ali-pašina knjižnica, obzirom da je stopa pismenosti u 18. stoljeću jedva dosegala 2%. D. Qataert, *Ottoman Empire*: 168-169.

⁴⁰¹ Moguće je da su u njoj pohranjeni rukopisi iz džamije sultana Selima I. (1512/20). R. Şeşen, »Türkiye'deki yazma koleksiyonları.«: 6.

⁴⁰² O.G. Özgüdenli, »Istanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü.«: 31-34; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 97, 100; M. Gündüz, »Islamda kitap sevgisi ve ilk kütüphaneler.«: 242; R. Şeşen, »Türkiye'deki yazma koleksiyonları.«: 11.

⁴⁰³ İ. Erünsal, *Ottoman Libraries*: 58, 99, 104, 123, 166; İ. Erünsal, »Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi.«: 173.

⁴⁰⁴ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 79, 115-116; İ. Erünsal, *Ottoman Libraries*: 58.

⁴⁰⁵ Od kraja 17. stoljeća ukida se posuđivanje knjiga. I inače je ono bilo određeno strogim propisima: nakon ispunjene molbe i zakletve interesenata ili njegova jamca, knjižničar bi ispitao njegovo materijalno stanje i ugled, zabilježio ime, opširno opisao stanje knjige koju bi zatim zadužio na 5 do mjesec dana. İ. Erünsal, *Ottoman Libraries*, 59, 111, 121, 168-179.

⁴⁰⁶ Više u: I. Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*: 37; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*: 144-146, 208; A.V. Çobanoğlu, »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«: 171-172; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 36-44.

Ali-paša je pomagao brojne derviške redove. Jedan od prvih njegovih angažmana bilo je rušenje stare i izgradnja nove Abdal Jakubove tekije za članove sufijskog reda Kadiri. Nova tekija se sastojala od deset soba za dervişe, dvije sobe za šejha Mehmed Riza-efendiju koji je čitao džuma namaz (molitva petkom) u Ali-pašinoj džamiji, zatim od kamene kuhinje, hamama, prostorije za jelo i dvije česme za abdest.⁴⁰⁷

Tijekom prvog namještenja na položaju velikog vezira, a u vrijeme dvanaestog mevlevijskog šejha Sejjid Ebubekira, Ali-paša je proširio i obnovio Jenikapi tekiju. Pokraj semahane u kojoj se izvodio mistični ples “vrtećih derviša”, Ali-paša je dao izgraditi jedan mesdžid.⁴⁰⁸

Na mjestu trošne kuće Bandirmali Sejjid Jusufa (1671-1752) u Uskudaru dao je izgraditi dervišku tekiju helvetijskog reda. Građevina se sastojala od više soba za haremluk i selamluk, a posebna je po dva mihraba koji su tekiji osigurali funkciju manje džamije.⁴⁰⁹

Dobrotvorne, religijske i obrazovne institucije koje je Ali-paša osnovao tijekom života financirane su od prihoda uvakufljenih dobara. Znatno broj uvakufljenih dobara nalazio se u Tebrizu, a nešto manji vakuf osnovan je u Istanbulu. Prihod od vakufskih dobara neprestano se množio kupovinom novih nekretnina i zemljišta, čak i nakon Ali-pašine smrti.⁴¹⁰

Osim vjersko-obrazovne elite, Ali-pašino pokroviteljstvo uživali su i pjesnici. I Ali-paša je pisao pjesme. Vjerski gazeli sastavljeni pod pseudonimom 'Ali (Uzvišeni), njih nekoliko, zapisani su u Zijaeddinovo biografskoj kronici. Usto, Ali-paša je jedan od 672 pjesnika čija su djela predstavljena u Fatinovoj tezkeri iz 19. stoljeća.⁴¹¹ Premda Ali-pašina

⁴⁰⁷ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 101-102, 113-114; R.E.Koçu, »Abdal Yakub Tekkesi.«: 16-17; M. B. Tanman, »Abdal Yakup Tekkesi.«: 66.

⁴⁰⁸ Više u: M. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*: 52; B. Tanman, »Yenikapı Mevlevihanesi.«: 93; B.A. Kaya, *Defteri Dervişan*: 18, 303, 317; R. Öngören, *Mevlânâ'nin Osmanlı'ya Etkileri*: 53.

⁴⁰⁹ Više u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 106; S. Şimşek, »Bandirmali Şeyh Yûsuf Nizâmeddin«: 67-69; R. Ekrem Koçu, »Bandırmalı Tekkesi ve Câmii.«: 2102; M. Tanman, »Bandırmalızâde Tekkesi.«: 54-55; S. Şimşek, »Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde«: 140-143; H.K. Yılmaz, »Üsküdar Celveti Tekkeleri.«: 192-193.

⁴¹⁰ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 82-88, 119-129.

⁴¹¹ U Fatinovoj tezkeri zapisan je religiozni gazel koji otkriva Ali-pašino melankolično stanje, a Zijaeddin donosi pjesmu u kojoj je Ali-paša “pijan od sreće zbog ushita ljubavne vatre” onozemaljske ljubavi. İ.M. Kemal, »Metalîu'l-aliye fî gurreti'l-galiye.«: 207; Ö. Çifçi, *Hâtîmetü'l- Eş'âr*: 292; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 74-76. Više u: I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/2*: 338; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 176.

poezija nije skupljena ni sačuvana u cijelosti, pjesme koje su mu posvetili drugi pjesnici prikupljene su u zaseban kodeks.⁴¹²

Na natjecanju za najbolji kronogram o izgradnji Ali-pašine džamije, pjesnici su imali priliku pokazati darovitost i materijalno se osigurati. Unatoč otporima, Ali-paša je odabrao jednostavan kronogram nakšibendijskog šejha Nejar-zade Mustafe Rize (1679-1746) koji je za nagradu imenovan vaizom (interpretator Kur'ana) Ali-pašine džamije.⁴¹³ Zbog Ali-pašinog dobročinstva šejh je 1740. godine na putu za hadž svratio u posjetu Ali-paši koji se tada nalazio na čelu Egipatskog ejaleta.⁴¹⁴

Ali-pašin dolazak u Tokat iskoristio je i pjesnik Ebubekir Kani-efendija (1712/92). Tom mu je prilikom predstavio svoju kasidu (vrsta vjerske pjesme) i kronogram. Ali-paša ga je pozvao u pratnju, a u Istanbulu mu je osigurao mjesto predstojnika u uredu carskog divana (hadžegan).⁴¹⁵ Međutim, Kani nije podnosio ustaljenu rutinu carskog dvora pa se na odlasku Ali-paše s položaja velikog vezira opet priključio njegovoj pratnji. Kao divanski pisar, pratio je Ali-pašu na brojnim zaduženjima po Carstvu, a zahvaljujući pašinom mecenatstvu stekao je pjesničku slavu.⁴¹⁶

Pristupanje Ali-pašinoj pratnji bilo je prekretnica i u životu pjesnika Nevresa Abdurrezaka (?-1762) iz Kirkuka.⁴¹⁷ Kao pašin divanski pisar, Nevres je napisao gazavatnamu *Tebriziyye-i Hekimoğlu Ali Paşa* u kojoj je opisao osvajanje Revana i Tebriza 1731. godine.⁴¹⁸ Ta je pobjeda paši osigurala položaj velikog vezira, a pjesniku Nevresu dužnost knjižničara i učitelja u pašinoj knjižnici. Svrgavanjem Ali-paše, Nevres je pao u nemilost Porte, a ponovni uspon uslijedio je s pašinim drugim vezirskim mandatom 1742.

⁴¹² Rukopis od 205 stranica pohranjen je u *Üniversite Kütüphânesi* u Istanbulu pod nazivom *Hekimoğlu Ali Paşa sadaretine dair*, dok je izvorni naziv *Ali Paşa 'nin Sedaret ve Hayratı Hakkında Tevarih*.

⁴¹³ Dužnost hafiza (recitator Kur'ana) Ali-pašine džamije obavljao je i Ali Riza, Ali-pašin unuk (Zijaeddinovin). M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 298-299, 790; Ö. Çifçi, *Hâtimetü'l- Eş'âr*: 180-181.

⁴¹⁴ Više u: W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry 4*: 90; H.I. Şimşek, »Neccârzâde Rizâ Efendi.«: 484-485; H.I. Şimşek, »Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi«: 164; A. Karataş, »Neccârzâde Şeyh Rızâ«: 186.

⁴¹⁵ Ta pozicija omogućavala je veliku mobilnost među administrativnim odjelima, napredovanje do položaja reis-efendije, a zatim i velikog vezira. N. Itzkowitz, »Eighteenth Century Realities.«: 87-88.

⁴¹⁶ Više u: İ. Yazar, *Kânî Divânî*: 15-17; W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry 4*: 159-174; S. Akinci, »Hekimoğlu Ali Paşa ve Kâni Efendi.«: 14-17; H.D. Batislam, »Tokatli Ebûbekir Kânî'nin Münseâtında.«: 49; B. Necatigil, *Edebiyatımızda isimler sözlüğü*: 113; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 865.

⁴¹⁷ Više o njemu: F. Babinger, »Newres.«: 9; A. Erdoğan, *Atâ Terzibaşı, Kerkük Şairleri*: 18-44; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: 322; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1252; A. Tekin, *Edebiyatımızda isimler ve terimler*: 453; H. Akkaya, *Nevres-i Kadim*: 3-4.

⁴¹⁸ Transkripcija djela u: H. Akkaya, *Nevres-i Kadim*: 29-66. Babinger ocjenjuje da je pisano "kićenim stilom i nema povijesnu vrijednost". F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: 322.

godine kada je postavljen za mulu u Bosanskom ejaletu.⁴¹⁹ U svojoj zbirci divanskih pjesama tri dulje pjesme posvetio je svome prijatelju i zaštitniku, velikom veziru Ali-paši.⁴²⁰ Smrću Ali-paše život je proveo u stalnom izgnanstvu zbog kritičnog i oštrog tona svojih kronograma.

Član Ali-pašina kućanstva bio je i Abdullah Salahaddin Uššaki Bošnjak (1705/82), poznati sufijfski pjesnik i prevoditelj.⁴²¹ S pašom je proputovao Carstvo, a sudjelovao je i u poznatoj bitci kod Banje Luke 1737. godine. U to je vrijeme glavni pisar Ali-pašinih isprava bio poznati prevoditelj i pjesnik, Šerif Halil Jusuf-efendija (1711/52), porijeklom iz današnje Bugarske. Paša ga je tijekom svojeg drugog mandata na položaju velikog vezira, imenovao za prvog ćehaju.⁴²²

Usto, Ali-paša je pomagao i poticao rad dvorskih kroničara koji su nakon odslužene dužnosti nerijetko "ostajali na čekanju". Bivši državni kroničar Mehmed Rašid-efendija (1714/22) je prema pašinoj naredbi pomilovan iz trogodišnjeg progonstva i postavljen za anadolijskog kazaskera (1732). Njegova nasljednika, Kučukčelebizade Asima (1723/8) imenovao je na dužnost kadije Jeruzalema i Tesalije. Svrgavanje Ali-paše odrazilo se i na Asima koji je novu dužnost preuzeo tek 1755. godine, novim imenovanjem Ali-paše za velikog vezira.⁴²³

Tijekom prvog vezirskog namještenja Ali-paše, dužnost dvorskog kroničara obavljao je Arpaeminizade Mustafa Sami (1730/3).⁴²⁴ On je velikom veziru Ali-paši posvetio kronogram *Târîh-i Sadâret-i 'Alî Paşa Hekîm-başı-zâde* u kojem, između ostaloga, slavi Ali-pašino zauzimanje Tebriza.⁴²⁵ Istovremeno se u Ali-pašinoj službi nalazio se i Musaffa

⁴¹⁹ Hickok navodi da je Nevres bio sarajevski kadija 1737/8. Međutim, tada se na tom položaju nalazio mula Muhlisi, a Nevres je bio naib u Uskudaru. To je tek jedan od razloga za propitkivanje njegove tvrdnje da je Nevres, a ne Omer Novljanin, autor Kronike o ratnim događajima u Bosni. M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 4-5; H. Akaya, »Nevres, Abdürrezzâk.«: 56; M. Süreyya, *Sicilli Osmani*: 1252; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 59.

⁴²⁰ Nevresov Divan tiskan je 1873. godine, a 1995. godine objavljena je transkripcija djela. Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe divânı: Kısım. İnceleme*.

⁴²¹ Više o njemu: H. Keleş, *Selahaddin-i Uşşakî ve Türkçe Tasavvufî Şiir*: 17-183; F. Sona, »Abdullah Salâhî'nin Hazreti Hasan «: 77-104; B. Bajrić, »Teme i motivi Tahmisa Abdullaha Salahhudina Uşşakîja Bošnjaka.«: 249-271; Ö. Çifçi, *Hâtîmetü'l- Eş'âr*: 266-267.

⁴²² A. Bilaloğlu, *The Ottomans in the Early Enlighment*: 31-34, 51-52; M. Süreyya, *Sicilli Osmani*: 1586.

⁴²³ Više u: H. Biltekin, »Vak'anüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri«: 164-166; Ö. Öztekin, »XVIII. Yüzyilin Vak'anüvis Şairi Âsim«: 210-212; W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry 4*: 66-67, 74-75.

⁴²⁴ F.S. Kutlar, *Arpaemînzâde Mustafa Sâmî: Dîvân*: 17, 21; W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry 4*: 58; E. Afyoncu, »Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları«: 115; A. Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının*: 20.

⁴²⁵ Transkripcija *Tariha*, u: F. Kutlar, *Arpaemînzâde Mustafa Sâmî: Dîvân*: 231-232; A. Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının*: 22-237.

Mustafa-efendija koji je Ali-paši posvetio značajno mjesto u povjesnici o vladavini sultana Mahmuda I.⁴²⁶

U vrijeme drugog Ali-pašinoz vezirskog namještenja, službu dvorskog kroničara obavljao je Mehmed Subhi (1739/43). Paša je prepoznao njegov potencijal već u vrijeme svojeg prvog vezirskog mandata kada ga je postavio za hadžegana. Prema želji velikog vezira, Subhi je svoju kroniku *Tarih-i Veka'i (Subhi Tarihi)* upotpunio djelima svojih prethodnika, Samija Mustafe i Šakir Husejna. Kompilacija kronika predstavlja pregled vladavine Mahmuda I., a tiskana je 1784. godine pod nazivom *Târîh-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî*.⁴²⁷

Ugled kod velikog vezira uživao je i pjesnik Šejhi Mehmed, poznat i pod pseudonimom *Sîmî* ili *Feyzî*. Prema vezirovoj želji, u djelu *Vekâyî-i Fuzalâ* sakupio je biografije 236 učenjaka, derviških šejhova i pjesnika iz vremena sultana Ahmeda III. (1718/30).⁴²⁸

3.2.2. Pokrovitelj noviteta u umjetnosti, znanosti i vojsci

Tijekom prvog vezirskog mandata 1732/5. godine, Ali-paša je nastojao ublažiti financijsku krizu i narodno nezadovoljstvo koje je bilo uzrokovano raskošnim životnim stilom prethodnog vezira Damad Ibrahim-paše (1718/30), koji je obilježio Vrijeme tulipana. Zbog inflacije novca, Ali-paša je zabranio kolanje devalvirane akče i zatvorio je mjenjačnice koje su promjenom valuta zarađivale na štetu stanovništva. Normirao je cijene mesa i kruha, a oskudicu riže i kave spriječio je novom uvoznom politikom. Na udaru Ali-pašinih regulativa našao se i postolarski ceh koji je bio poznat po samovoljnom povećavanju cijena kože.⁴²⁹

Budući da je stanovništvo pogađala oskudica tekuće vode, Ali-paša je uz dozvolu sultana, pokrenuo izgradnju akvedukta po uzoru na vodenu mrežu Sulejmana Veličanstvenog. Mrežna struktura Ali-pašinoz akvedukta vodom je opskrbila 68 područja u Istanbulu, a cilj je bio dovesti vodu do industrijske zone u Tophani, poznate po izradi topova i topovskih kugli.

⁴²⁶ M. Çoruhlu, *Musaffa Mehmed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 12.

⁴²⁷ Više u: E. Afyoncu, »Subhi Mehmed Efendi.«: 449; M. Coşkun, »Son Klasik Dönem-Nesir.«: 570. Mesut Ajdiner je 2007. godine priredio transkripciju kronike pod naslovom *Subhi Tarihi/Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi – Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılatırmalı Metin)*.

⁴²⁸ M. Coşkun, »Son Klasik Dönem-Nesir.«: 559.

⁴²⁹ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 42-43; G. Goodwin, *Yeniçeriler*: 208-210.

Ali-pašina vodena mreža činila je dio velike Halkali vodene mreže koja je zalaganjem velikih vezira i sultana postupno građena i proširivana od 1453. do 1774. godine.⁴³⁰

Završetkom akvedukta upriličena je raskošna proslava u Dolmabahče palači, tijekom koje je sultan Mahmud I. ogrnuo Ali-pašu krznom od samurovine. I sultanija majka, Saliha Sultan, odala je čast pašinom pothvatu izgradivši česmu na glavnom trgu u četvrti Tophane. Dovod vode potaknuo je izgradnju još četrdesetak česmi, a i Ali-paša je dao izgraditi raskošnu Kabataš česmu.⁴³¹ Jedan dio povjesničara umjetnosti Kabataš česmu ubraja u posljednje primjere klasične umjetnosti iz Vremena tulipana dok ju drugi, pak, svrstavaju u novo, prozapadno Razdoblje baroka (*Barok ve Rokoko Devri*, 1730-1808).⁴³²

Isti slučaj je i s Ali-pašinom džamijom. Unatoč klasičnom arhitektonskom planu, džamija obiluje “najranijim primjerima zapadnjačkog utjecaja.”⁴³³ Tako, primjerice, odvojeni ulaz u mahfil predstavlja graditeljsku posebnost koja je po prvi puta primijenjena u Ali-pašinoj džamiji.⁴³⁴ Usto, barokno ukrašeni stupovi, minber, mihrab i ovalni prozori karakteristični su za džamije iz druge polovice 18. stoljeća.⁴³⁵ Visoka baza džamije sa stepenicama u podnožju, cilindarski uzdignuta kupola i bočne kule odaju dojam visine koja nakon Ali-pašine džamije postaje graditeljska konstanta.⁴³⁶ Na zidu džamije nalazi se inovativni Ali-pašin potpis u obliku kruške koji se po prvi puta susreće kod sultana Ahmeda III. (1703/30), a u sultanskoj praksi ustalio se tek od vremena Mahmuda II. (1808/39). Kompaktna kaligrafija kruškolikog potpisa označila je jasni prekid s dotadašnjim klasičnim linearnim potpisom.⁴³⁷ Na razmeđi između starog i novog, Ali-pašina arhitektura predstavljala

⁴³⁰ A.F. Wielemaker, *The Taksim Water Network*: 114-125; Y. Kimiyo, »The water supplies and public fountains«: 170-171; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 43-44; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 403-404.

⁴³¹ S. Hamadeh, »The Obsession with Fountains«: 131-132; F. Brolio, »Ottoman Fountains«: 192. Više u: Ö. Barışta, *İstanbul çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa meydan çeşmesi*.

⁴³² Usp.: B. Ünsal, »İstanbul'un imar ve eski eser kaybı.«: 54; O. Erdenen, *Lâle Devri ve yansımaları*: 28.

⁴³³ Usp.: K. Altan, »Hekimoğlu Ali Paşa ve medenî izerlerimiz.«: 301-302; N. İnci, »18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle«: 227, 228, 229; J. Freely, *A History of Ottoman Architecture*: 369; İ. Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*: 118.

⁴³⁴ Mahfil je galerija na kojoj klanjaju žene i mjesto s kojeg mujezin poziva na molitvu. N. İnci, »XVIII Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle«: 228; T. Artan, »Arts and Architecture.«: 475; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi*: 15, 17-18.

⁴³⁵ Postoji priča da se zapadnjački utjecaj učvrstio izgradnjom barokne Nuruosmanije džamije i odlaskom Ali-paše s trećeg vezirskog mandata. Tada su majstori demonstrativno odložili alat u lijes i pokopali ga u dvorištu dvora sultana Osmana III. glasno protestirajući: “Naša umjetnost je umrla, i mi idemo u grob!” N. İnci, »XVIII Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle«: 228-229; D. Kuban, *Türk barok mimarisi hakkında*: 27-28; İ. Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali paşa külliyesi 7*: 12, 16, 18-19, 57; K. Altan, »Hekimoğlu Ali Paşa ve medenî izerlerimiz.«: 302.

⁴³⁶ G.E. Canca, »Gülnuş Emetullah Valide Sultan«: 92-93.

⁴³⁷ P.B. Keskiner, *Sultan Ahmed III (c.1703 – 1730) as Calligrapher*: 281-285.

je spoj oba razdoblja. Štoviše, upotreba arhitektonskih obilježja *a la franka* nagovijestila je novo intelektualno i kulturno ozračje.

Takvo ozračje potaknuo je Ibrahim Muteferrika, prvi posrednik kulturnog transfera Istoka sa Zapadom. Zbog habsburških progona unitarijanističkih katolika kojima je i sam pripadao, prešao je austrijsku granicu i prihvatio islam. U skladu s unitarijanističkim načelima promicao je racionalizam, humanizam i slobodoumlje koje je nastojao prenijeti i u Osmansko Carstvo. Stoga je pisao i prevodio knjige o značajnim dostignućima europske znanosti u polju astronomije, geografije i filozofije. Kako bi prevodilački rad učinio dostupnim širim narodnim masama, predstavio je pamflet “O dobrobitima tiskarskog stroja” (*Wasilat al-Tiba'a*).⁴³⁸ Uz odobrenje sultana Ahmeda III. i šejhulislama Abdullah-efendije, a uz financijsku podršku Jirmisekizčelebizade Said Mehmeda,⁴³⁹ Muteferrika je 1727. godine osnovao tiskaru. Unatoč grandioznom nazivu “carska tiskara”, knjige su tiskane u skromnim uvjetima Muteferrikine privatne kuće u naselju Fatih.⁴⁴⁰

Od 1729. do 1745. godine Muteferrika je izdao 17 knjiga u 22 toma, od kojih je čak trećina tiskana tijekom petogodišnjeg mandata velikog vezira Ali-paše (1732/5, 1742/3). Štoviše, nakon odlaska velikog vezira Ali-paše 1735. godine došlo je do kratkotrajnog zastoja u tiskanju knjiga, a tijekom njegova drugog vezirskog mandata tiskanje je posve zaustavljeno zbog bolesti kojoj je Muteferrika podlegao 1747. godine.

U skladu s prosvjetiteljskim nazorima, u Muteferrikinoj tiskari najviše su tiskane povijesne knjige.⁴⁴¹ U vrijeme velikog vezira Ali-paše tiskane su dvije, a i knjiga *Ahval-i Gazavat der Diyar-ı Bosna* (1741) posvećena je pašinim ratnim uspjesima u Bosni protiv Habsburgovaca 1737/8. godine. Među najprodavanijim knjigama bila su upravo izdanja koja su tiskana u vrijeme velikog vezira Ali-paše: *Usul el-Hikem fi Nizam el-Ümem* o vojnoj reformi (1732), *Fiyuzat-ı Mıknatısiye* o upotrebi kompasa (1732) i kronika *Kitab-ı Tarih-i*

⁴³⁸ Više u: Y. Gencer, »Ibrahim Müteferrika and the Age of the Printed Manuscript.«: 156-158; M. Boogert, »The Sultan's answer to the Medici press?«: 271-278; V. Erginbaş, »Enlightenment in the Ottoman Context«: 67-69.

⁴³⁹ On je sin prvog osmanskog poslanika u Francuskoj, Jirmisekizčelebizade Mehmeda (?-1761). I sam je obavljao dužnost ambasadora u Poljskoj, Švedskoj i Francuskoj, a 1755/56 je bio na položaju velikog vezira. Iz rada Muteferrikine tiskare povukao se već 1730. godine.

⁴⁴⁰ Tiskara se sastojala od šest tiskarskih strojeva od kojih su dva bila specijalizirana za izradu karata. Materijal za tiskanje je uz pomoć Mehmeda Saida dobavljen iz Europe, a materijalna potpora sultana Ahmeda III. i Mahmuda I. nije zabilježena. Y. Gencer, »Ibrahim Müteferrika and the Age of the Printed Manuscript.«: 159, 183.

⁴⁴¹ W.J. Watson, »İbrāhīm Müteferrika and Turkish Incunabula.«: 436; V. Erginbaş, »Enlightenment in the Ottoman Context«: 70-71, 75-81.

Naima (1734) u kojoj su opisani događaji od 1591. do 1659. godine.⁴⁴² Tijekom Ali-pašino mandata tiskana je najskuplja knjiga, *Cihan-Nüma* autora Katiba Čelebija (1732), koja je zbog 27 ručno crtanih karata i zahtjevnog uveza dosegla cijenu od 44 groša.⁴⁴³ Premda se zbog cijene slabo prodavala, mnogi *Cihan-Nümu* smatraju najvrjednijim primjerkom Muteferrikinog tiskarstva.⁴⁴⁴

Od vremena Ali-paše, odnosno od izdanja *Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, ukrašavanje početne stranice knjige raskošnom iluminacijom (*serlevha*) postalo je uobičajena tiskarska praksa.⁴⁴⁵ U toj knjizi Muteferrika je predlagao novi vojni poredak (*nizam-i cedit*) po uzoru na Zapad. Isticao je važnost vojne organizacije i kritizirao osmanske vlasti zbog neupućenosti u vojna dostignuća i geografska otkrića što je Osmanlije učinilo "lakim plijenom za Europljane". Prema Muteferriki, upotreba vatrenog oružja i zapadnjačkih taktika najvažnija je novina koja bi poboljšala njihove vojne pozicije.⁴⁴⁶

Muteferrikine ideje o vojnoj reformi dijelom je realizirao Ahmed-paša Bonneval, preobraćeni Francuz koji je utočište od austrijske vlasti pronašao 1729. godine u Sarajevu.⁴⁴⁷ Pobuna patrone Halila 1730. godine dovela je do smjene sultana i dolaska prozapadno orijentiranog velikog vezira, Topal Osman-paše koji je uz pomoć Bonnevala namjeravao povećati učinkovitost osmanske vojske po uzoru na Austriju. Bonnevalovo oduševljenje visokom plaćom, kućom u europskoj četvrti Pera i zapovjedništvom nad 4.000 topnika nije dugo potrajalo. Ubrzo je vojni korpus bombardera smanjen zbog ljubomore janjičara, a izdašna je plaća zbog teških financijskih prilika postala neredovita.

Pravu moć i slavu stekao je dolaskom novog velikog vezira Ali-paše. Prema savjetu Jirmisekizčelebizade Said Mehmeda, veliki vezir Ali-paša imenovao je 1733. godine Bonnevala za glavnog savjetnika.⁴⁴⁸ Bonneval se zalagao za jačanje ekonomske i vojne politike.⁴⁴⁹ U izvještaju za velikog vezira detaljno je opisao političku i vojnu organizaciju europske vojske (sastav vojske, dužnosti zapovjednika, izgled uniformi, izvore prihoda, vojne

⁴⁴² O. Sabev, »Formation of Ottoman Print Culture«: 299-302.

⁴⁴³ Cijene knjiga kretale su se oko 1 do 3 groša.

⁴⁴⁴ Više u: E. Zoss, »An Ottoman View of the World: The Kitab Cihannuma«: 194-219; A. Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*: 170-171.

⁴⁴⁵ Y. Gencer, »Ibrahim Müteferrika and the Age of the Printed Manuscript.«: 168.

⁴⁴⁶ Više u: V. Erginbaş, »Enlightenment in the Ottoman Context«: 85-94. Adil Şen izdao je transkripciju originala u sklopu knjige *Ibrahim Müteferrika ve Usul'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*.

⁴⁴⁷ H. Bowel, »Ahmad Pasha Bonneval.«: 291-292.

⁴⁴⁸ Moguće je da je na Mehmed Saida utjecao švedski kralj Fridrik koji mu je 1732. rekao da "Bonnevalove vojne vještine mogu nadmašiti tek dva do tri čovjeka u cijelom Frengistanu (Zapadu)." F. M. Göcek, *East encounters West*: 93.

⁴⁴⁹ A. Özcan, »Ahmed paşa, Bonneval.«: 352; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 203-204.

taktike, obrazovanje, umirovljenje), usporedno ukazujući na nedostatke u vojnoj spremi Osmanlija.⁴⁵⁰ Teške oklope zamijenio je laganim mačevima i dugačkim kopljem, a pješake je planirao naoružati bajunetima i mušketama protiv čega su ustali pojedini zapovjednici i spahije.⁴⁵¹ Ponovno je osnovao odžak topnika (humbaradži odžak) dopremivši 300 vojnika iz Bosne koje je trenirao u vojnim kampovima u Uskudaru. Za školovanje nove vojske, a s podrškom velikog vezira, Bonneval je 1734. godine u Uskudaru osnovao školu za vojne inženjere.⁴⁵² Usvojene zapadnjačke vojne vještine i taktike osigurale su Osmanlijama uspjeh u predstojećem ratu s Austrijancima (1736/9), a primijenjene su i u ratu s Nadir-Šahom tijekom 1745. godine.⁴⁵³

Osim u unutrašnjoj politici, Bonneval je imao važnu ulogu i u vanjskoj politici velikog vezira Ali-paše. Uoči izbijanja Rata za poljsko naslijeđe (1733/8), zagovarao je prijateljski savez s Francuskom i Švedskom u cilju slabljenja Rusije i Austrije. Nakon detaljnih konzultacija o političkim prilikama u Europi, Ali-paša je prihvatio njegov savjet.⁴⁵⁴

Smjenom Ali-paše 1735. godine, Bonneval je udaljen s dvora, a nova prilika za probitak, ali i dugo željenu osvetu Habsburgovcima, ukazala se izbijanjem austrijsko-osmanskog rata 1737. godine i dolaskom novog vezira Muhsinzade Abdullah-paše. S 30.000 vojnika koji su istrenirani i opremljeni po uzoru na Zapad, Bonneval je 1737. godine krenuo prema Bosanskom ejaletu kojim je upravljao njegov prijatelj, bivši veliki vezir Ali-paša. Premda je pokazao zavidan uspjeh protiv Habsburgovaca na bojnopolju,⁴⁵⁵ Bonneval nije

⁴⁵⁰ Više u: F. Yeşil, »Bir Fransiz Maceraperestin Savaş«: 214-222; A. Vandal, *Le Pacha Bonneval*: 45-48; M. Kaçar, »Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Sahada Yenileşme«: 212-213.

⁴⁵¹ I dubrovačke su vlasti javile da Bonnevalov prijedlog vatrenog naoružanja nije naišao na odobrenje jer se misli da "te stvari nisu lako izvedive". Smatrali su da njegovo vojno iskustvo nije bilo iskorišteno na najbolji način jer nije govorio tursko-osmanski jezik. DAD, *Lettere di Ponente (Let. Pon.)* ser. 27.6, sv. 55, f. 161r; sv. 56, f. 38r.

⁴⁵² Više u: M. Karaca, *İstanbul Teknik Üniversitesi*: 40, 42-43. Više o vojnoj školi i humbaradži, u: M. Kaçar, »Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Sahada Yenileşme«: 214-219; A. Halaçoğlu, »Humbaracı.«: 349-350; M. Karaca, *İstanbul Teknik Üniversitesi*: 39-44; U. Kurtaran, »Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) İslahat Hareketleri.«: 173-174.

⁴⁵³ L. Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study*: 250; A.W. Palmer, *The Decline and Fall of Ottoman Empire*: 42; U. Kurtaran, »Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) İslahat Hareketleri.«: 175.

⁴⁵⁴ Više u: F. Yeşil, »Bir Fransiz Maceraperestin Savaş«: 224; M. Karaca, *İstanbul Teknik Üniversitesi*: 44-45; A. Vandal, *Le Pacha Bonneval*: 54-60; M. Kaçar, »Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Sahada Yenileşme«: 220; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 398, 427-428; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 333; L. Cassels, *The Struggle for Ottoman Empire*: 92-94; M. Güler, »1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması.«: 107-109.

⁴⁵⁵ Više: L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 139-140, 154; Ahmet Paşa (E. Withers), *Memoirs of the Bashaw Count Benneval*: 232, 235-237, 251-261; P. Wilding, *Adventures in the Eighteenth Century*: 107-109; A. Vandal, *Le Pacha Bonneval*: 63-69; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 7v, 161r, 176v, 250r; sv. 56, f. 36r, 38r.

dobio potporu novog velikog vezira Jegen Mehmed-paše koji je, dapače, tražio njegovu smjenu.⁴⁵⁶

Ponovnim imenovanjem Ali-paše za velikog vezira 1742. godine, Bonneval je preuzeo aktivnu ulogu u vanjskoj politici Carstva. U suradnji s Muteferrikom zagovarao je osmansko-švedski savez protiv Rusije u švedsko-ruskom ratu (1741/3), nastojao je oživjeti veze s Prusijom koja je nakon nasilne smrti pruskog špijuna u Moldaviji, zahladila odnose s Carstvom.⁴⁵⁷ Usto, posredovanjem Bonnevala i Muteferrike, u službenu audijenciju kod velikog vezira Ali-paše primljen je grof Beaujeu koji je tražio osmansko pokroviteljstvo nad Korzikom i vojnu pomoć u pobuni protiv genovske vlasti na otoku. Zauzvrat bi im Korzika isplaćivala godišnje 100 vreća po 50.000 srebrnih aslanija. Jedan od uvjeta grofa Beaujeua bio je da se "Porta prema Korziki ponaša kao prema Dubrovniku".⁴⁵⁸

Tijekom drugog vezirskog mandata koji je prema povjesničaru Hammeru bio mnogo "ozbiljniji i promišljeniji", Ali-paša je prema savjetu Bonnevala i Muteferrike više pažnje posvetio svečanim audijencijama poslanika europskih zemalja čiji je prijem na Portu obogatio ceremonijalnim novinama.⁴⁵⁹ Nastavio je i s vojnom reorganizacijom Carstva. Prvi na udaru bili su leventi, regrutirani seljaci-plaćenici koji su nakon potpisanog mira s Nadir Šahom haraćili Anadolijom.⁴⁶⁰

U Osmanskom su Carstvu živjeli i drugi Zapadnjaci s kojima je Ali-paša blisko surađivao. Jedan od njih je bio nizozemski slikar Jean Baptiste van Mour (1671-1737) koji je slavu stekao živopisnim slikama dvorskih ceremonija i svakodnevnog života tijekom Vremena tulipana. Među njegovim djelima nalazi se slika neimenovanog velikog vezira za koju se pretpostavlja da je veliki vezir Ali-paša.⁴⁶¹ Smatra se da je Ali-pašin drugi vezirski mandat ovjekovječio francusko-švicarski slikar Jean Etienne Liotard (1702/89) koji je došao u

⁴⁵⁶ Razlog Bonnevalova prognošta u Anadoliju bilo je njegovo pismo sultanu u kojem je razotkrio da ruska carica Ana (1730/40) novcem kupuje mir od velikog vezira. I tijekom Rata za poljsko naslijeđe carica Ana je poslala novčani poklon veziru Ali-paši ne bi li ga odgovorila od savezništva s Francuskom. Više u: Ahmet Paşa (E. Withers), *Memoirs of the Bashaw Count Benneval*: 278-286; P. Wilding, *Adventures in the Eighteenth Century*: 102, 109-110; A. Özcan, »Ahmed paşa, Bonneval.«: 352.

⁴⁵⁷ O. Sabev, »Formation of Ottoman Print Culture«: 296; M. Boogert, »The Sultan's answer to the Medici press?«: 266; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 8/15*: 43, 44-46.

⁴⁵⁸ K. Beydilli, »Korsika ve Osmanlı Devleti.«: 20-23, 26-28, 37-46.

⁴⁵⁹ J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 8/15*: 40.

⁴⁶⁰ U. Kurtaran, »Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) Islahat Hareketleri.«: 176; H. Inalcik, »Military and Fiscal Transformation«: 288-289, 292-303; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 317-318.

⁴⁶¹ U nizozemskom Rijksmuseumu nalazi se i portret Damad Ibrahim-paše (oko 1727/30) za kojeg "francuski dokumenti tvrde da je portret Ali-paše". N. Avcioglu, *Turquerie and the politics of representation: 1728-1876*, 34; <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-2018> (pristup 9.2.2017); E. S. Nicolaas, »Old Archives, New Insights.«: 120-121, 156; <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-2017> (pristup 9.2.2017).

Carstvo godinu dana nakon van Mourove smrti, a zadržao se do kraja Ali-pašina mandata 1743. godine.⁴⁶²

Ali-paša je kulturnu i intelektualnu razmjenu sa Zapadom poticao i kroz prevođenje zapadnih književnih djela. Dragoman Bedros (Petros) Baronian (Baromian), porijeklom iz Armenije, preveo je djelo Jacquesa Robbisa o fizičkim i matematičkim zakonitostima, astronomiji i modernim geografskim kartama (*La Methode pour apprendre facilement la geographie*) koje je posvetio velikom veziru Ali-paši. U prevodilačkim aktivnostima istaknuo se i Muteferrika koji je 1733. godine preveo djelo nizozemskog matematičara i kozmografa, Andreas Cellarius, *Atlas coelestis (Mecmua-i hey et-il-kadime ve cedide)*. U vrijeme velikog vezira Ali-paše razmjena ideja i kulture tekla je i s Istoka na Zapad. Upravo je 1732. godine Feon Baptiste Fienne na francuski jezik preveo djelo Mehmed Omer Bajazida, *Tarih-i Hind-i Garbi*, a 1734. godine George Sale je objavio prvi prijevod Kur'ana na engleski jezik.⁴⁶³

Osim na Zapad, Ali-pašin intelektualni interes bio je usmjeren i na Istok. Povratkom iz perzijske kampanje, Ali-paša je u Istanbul donio knjižicu o jednostavnim i složenim lijevovima biljnog porijekla, *Tuhfet-ül müminin*, koju je Ahmed Sani preveo na osmansko-turski jezik pod nazivom *Gunyet ül-muhassilin*.⁴⁶⁴ Usto, paša je poticao i novu zapadnjačku medicinu o čemu svjedoči traktat *Tuhfe-i Aliye* ("Poklon Aliju"), koji je dvorski liječnik Ali Munši 1732. godine posvetio velikom veziru.⁴⁶⁵

Knjige koje su prevedene, posvećene ili napisane za velikog vezira Ali-pašu, mjesto su našle u njegovoj velikoj knjižnici. Osnivanje knjižnice imalo je višestruku korist – poticalo je intelektualno buđenje stanovnika, širenje znanja i pismenosti. Ako se uzme u obzir da su tek tri knjižnice tijekom 18. stoljeća nadmašile broj tiskanih knjiga iz Ali-pašine knjižnice, a riječ je o 179 knjiga,⁴⁶⁶ Ali-pašin značaj u širenju tehnološkog napretka postaje jasniji.

⁴⁶² K. Smentek, »Looking East: Jean-Étienne Liotard«: 85-96; <http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/jean-etienne-liotard-portrait-of-a-grand-vizir> (pristup 9.2.2017)

⁴⁶³ Y. Unat, *Tarih boyunca Türklerde gökbilim*: 209; A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*: 93-94, 172-174; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 339;

<https://ia600307.us.archive.org/24/items/koranoralcoranof00sale/koranoralcoranof00sale.pdf> (pristup 9.2.2017)

⁴⁶⁴ T. Baytop, *Türk eczacılık tarihi*: 70; A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*: 196.

⁴⁶⁵ Djelo je poznato i pod nazivom *Kinakina Risalesi*, a donosi nove metode liječenja malarije kininom koji ima analgetsko i antiupalno djelovanje. F. Günergun, Ş. Etker, »From Quinaquina to Quinine Law«: 44-46; B.M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri 3*: 199-200; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 339; S. Aydüz, »A translation of the Tuhfe-i Aliyye-the Kina Kina«: 85-105.

⁴⁶⁶ M. Gündüz, »Islamda Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler.«: 237-243.

3.2.3. Procjena Ali-pašine ličnosti

Legenda kaže da je u Ali-pašino vrijeme živio jedan trgovac koji je zbog neplaćenog duga izgubio sve što je imao. Jedne noći u snu mu se ukazao poslanik Muhamed. Nesretni mu je trgovac opisao svoju situaciju i zatražio pomoć. Poslanik mu je rekao: “Pođi kod vjernog Allahovog sluga Hekimoglu Ali-paše i prenesi mu moje pozdrave. Neka ti pokloni 100 zlatnika.” Trgovac mu je odgovorio da će prenijeti njegove pozdrave i naređenja, ali da mu Ali-paša neće vjerovati. Na to je Poslanik uputio trgovca: “Reci Ali-paši da mi prošlog četvrtka nije posvetio uobičajenih 100 molitvi.” Čim je svanulo, trgovac je krenuo velikom veziru. Objasnio mu je svoj san, ali on mu nije povjerovao. Trgovac je tada rekao da paša prošli četvrtak Poslaniku nije uputio svete molitve. Ali-paša mu je na to sedam puta zapovjedio: “Ponovi što ti je rekao Poslanik!”. Misleći da ga paša ismijava, trgovac je izgubio svaku nadu. Paša mu je na koncu rekao: “Dat ću ti 100 zlatnika za svaki pozdrav s.a.w.s. Poslanika!” i pruži trgovcu 700 zlatnika.⁴⁶⁷

Kao što kaže priča, Ali-paša je bio poznat po dobrim djelima i velikodušnosti. Njegovu dobrotu zapamtili su i stanovnici koji su mu kod ponovnog osvojenja Tebriza (1731), sjećajući se njegove dobrohotnosti iz 1726, samovoljno izjavili pokornost. Zahvalni su mu bili i stanovnici Cipra kojima je na odlasku iz zatočeništva 1755 poklonio više od 100.000 groša. Tom prilikom, kao što kaže Zijaeddin, službenici sa svih strana Carstva poslali su na Cipar neobično mnogo poklona i bezbroj vreća srebra i zlata.⁴⁶⁸

Ali-pašina vezirska namještenja poznata su po promaknućima zaslužnih osoba koje je prethodna vlast bezrazložno protjerala i otpustila. Uz službenike, Ali-pašinu pažnju uživali su i vojnici koje je često nagrađivao novim vojnim rangom, odijelima i krznom samurovine. Kod preuzimanja i odlazaka s dužnosti dijelio je stotine vreća novca ne samo dužnosnicima i vojnicima, nego i konjušarima i vozačima.⁴⁶⁹ Službenici su darivani i tijekom raznih svečanosti koje je upriličio Ali-paša, a jedna od poznatijih bila je višednevna vjerska gozba u vrijeme nevruza, “dana jednakosti i pravde”, kada se uz molitvu doziva proljeće.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ M. Tektaş, *Darendeli Âlimler ve Hz. Peygamber Sevgisi*: 136-137; İ. Özcan, *Kissadan Hisseler*: 88; S. Günver, *Siz Hangi Kulvarda Koşuyorsunuz?*: 134-136.

⁴⁶⁸ İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 203. اهلای جزیرہ زیو ب بیک غرو شدن م تجاوز احسان ای تدی کی 203: اطراف و اک ناف دن علی الا خصوص اولاد چراغ لری وزرا و امرادن ت حف و هادیا و ک یسه ک یسه سد یم لای حصد زرو ک لوب

⁴⁶⁹ Više u: J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva 3*: 153; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 337; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 37, 47-48, 66; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 198; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 402, 415-418; vol. 8, c. 15: 297.

⁴⁷⁰ A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 246-247; H. Akkaya, *Târîhçe-i Nevres*: 64-65.

Paša nije tolerirao nepravdu i nasilje. Brojne pekare i mesare objesio je zbog visokih cijena namirnica, a ista sudbina dočekala je i poznatog židovskog gusara Janakija.⁴⁷¹ Ali-pašina pravična narav nije zaobišla ni pozicionirane osmanske službenike kao što je namjesnik Balikesira Osman-paša, namjesnik Karsa Osman-paša i namjesnik Ajdina Abdullah-paša protiv kojih je izdao *katil ferman* (naredba smaknuća) zbog brojnih žalbi stanovnika. Isto je odredio i džebedžibaši (oružar) koji je oštetiо državnu riznicu zatajivši plaće janjičara, a sakupljača džizije, Sadullah-efendiju zatvorio je u tamnicu Jedikule zbog korupcije i pronevjere. Mukabeledžija pješaka (nadzornik izdanih dnevnica), Emin Mehmed-efendija protjeran je, pak, zbog oštrog jezika.⁴⁷²

Zbog čvrstog i nepopustljivog karaktera Ali-paša je ponekad ulazio u sukob s ostalim zapovjednicima. U takvim situacijama nije popuštao čak ni pred sultanskim naredbama. Uporno je odbijao izručiti žito bagdaskom namjesniku koji mu se zamjerio jer je pružio sklonište sandžakbegu Merage kojeg je Ali-paša prognao zbog ratnih propusta. Samovoljno djelovanje namjesnika Alepa u prvom ratu protiv Perzijanaca bio je okidač za novi sukob u kojem je intervenirala čak i Porta.⁴⁷³ Ali-paša nije prezao ni pred autoritetom velikih vezira. Oštro se suprotstavio potraživanjima velikog vezira Tirjaki Mehmed-paše (1746/7) koji je za njegovo imenovanje na položaj anadoljskog namjesnika tražio 15.000 groša i džaze od 20.000 groša.⁴⁷⁴ Budući da ga je sukob s velikim vezirom doveo u smrtnu opasnost, umiješao se i sam sultan Mahmud I. koji je Ali-paši bio naklonjen.⁴⁷⁵

Sasvim drukčiji stav prema Ali-paši imao je sultan Osman III. Nakon što je zbog lažnih optužbi zatražio od Ali-paše da “vрати carski prsten”, ostao je iznenađen njegovom “hrabrošću i privrženošću”. Kao što prenosi Zijaeuddin, Ali-paša se prijateljski naklonio i pozdravio sultana prislonivši prste desne ruke na usta, a potom na čelo. Na to je jedan od pomoćnika rekao sultanu da je paša “odani i stari vezir koji dobro poznaje carske običaje”. Nakon što je oslobođen optužbe i vraćen iz izgnanstva u Cipar, Ali-paša se od sreće rasplakao.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 337; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 63-64, 69.

⁴⁷² M. Aydiner, *Subhî Tarihi*: 163; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 43, 48-49; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 416-417; vol. 8, c. 15: 36-37; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 475.

⁴⁷³ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 8, 10, 17-18.

⁴⁷⁴ Usporedbe radi, Ali-pašini troškovi imenovanja (*caize*, *avaidat* i *hediye*) za egipatsko namjesništvo 1740. godine iznosili su čak 59.667 groša, a uz koje je trebalo platiti i dug od 80.667 groša prethodnog namjesnika Sulejman-paše. O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 57.

⁴⁷⁵ İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 199-200.

⁴⁷⁶ İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 201, 203.

Osmanski kroničari Ali-pašinu ličnost procjenjuju kroz uspjehe njegove vladavine, bilo za vrijeme dužnosti velikog vezira ili tijekom uprave u Bosanskom ejaletu. Kroničar Musaffa Mustafa-efendija kaže da je Ali-paša “živio u harmoniji sa svim visokim dužnosnicima, prema svima se dobro ponašao, a posebno je bio naklonjen znanju, pjesnicima i ulemi”. U vrijeme njegova vezirovanja poštivale su se vrline, a vladao je spokoj jer su svi, bez obzira na bogatstvo, uživali naklonost Porte.⁴⁷⁷ “Osobine vrijedne hvale i moral vrijedan divljenja”, koje Musaffa Mustafa pripisuje Ali-paši, državni kroničar Subhi nadopunjuje epitetima “lavlje hrabrosti i odlučnosti, mudrosti i sposobnosti”. Gotovo jednako viđenje Ali-paše donose i osmanski kroničari iz Bosne koji mu pripisuju čitavu lepezu epiteta: vrijedan, častan, cijenjen, razborit, dalekovidan, pravičan, borben, plemenit, hrabar, pametan, dostojanstven, pobožan, čovječan i darežljiv namjesnik.⁴⁷⁸

Navedene osobine omogućile su Ali-paši trostruki vezirski mandat u vrijeme sultana Mahmuda I. i Osmana III. Štoviše, tijekom vladavine sultana Mahmuda I. (1730/54), Ali-paša je bio jedini državnik koji je vezirsku funkciju preuzeo u dva navrata, a njegov prvi vezirski mandat koji je trajao čak tri i pol godine (1732/5) nadilazio je prosječno sedamnaestomjesečno trajanje vezirske službe tijekom 18. stoljeća.⁴⁷⁹ Dapače, povjesničar Hammer ocjenjuje Ali-pašu najvećom “vezirskom zvijezdom” u vrijeme sultana Mahmuda I.⁴⁸⁰

Međutim, postoji još jedna slika velikog vezira Ali-paše. Pohvalu razumne i pravedne uprave zamijenila je kritika zbog “velikog broja smaknuća” “nemilosrdnog Ali-paše, zastrašujućeg karaktera”.⁴⁸¹ Primjerice, netom prije odlaska s trećeg vezirskog mandata Ali-paša je pogubio ćehaju Velijuddin-efendiju zbog samovolje i neposlušnosti, a njegovu odsječenu glavu poslao na Portu. I dok je Velijuddinovo smaknuće kroničar Vasif ocijenio

⁴⁷⁷ M. Çoruhlu, *Musaffa Mehmed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 68-69; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 40.

⁴⁷⁸ *Sadria'zam- ı Hayder-salâbet Ali paşa... evsâf-ı hamîde ve ahlâk-ı müstahseneleri...* A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 204; M. Çoruhlu, *Musaffa Mehmed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 67; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 39; S.S. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 507; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 19, 26, 66, 72, 73, 91.

⁴⁷⁹ A. Levi, »Military Reform and the Problem of Centralization«: 233, 243. Na vezirskom položaju duže se zadržao jedino Sejjid Hasan-paša (1742/6).

⁴⁸⁰ J. Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva 3*: 204; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 286; 8/15: 176.

⁴⁸¹ *Ancak, çok acımasızdı. En çok eleştirilen tarafı da çok kişiyi idam ettirmesiydi... Sert ve ürkütücü bü mizaca sahip olup...* E. Tokmakçioğlu, *Osmanlı Tarihinde Katledilen Şehzadeler*: 42; G. Goodwin, *Yeniçeriler*: 210.

kao “nedostojno i sramotno djelo”, Zijaeddin-beg je podržao oca.⁴⁸² Usto, Ali-paši se stavljalo na dušu da je podržavao nepotistički trend koji je od 17. stoljeća uzeo maha u Carstvu. Isposlovaio je namještenja za brata Fejzullah-efendiju i zeta Jahja-efendiju.⁴⁸³

Povjesničar Hammer objektivno razlaže da je, s obzirom na naredene smjene i ubojstva, veliki vezir Ali-paša balansirao između “dobro poznatog mekog te pravičnog i oštrog stava”.⁴⁸⁴ Uzunçarşılı, pak, kaže da Ali-paša članovima svoje “goleme pratnje nije tolerirao niti najmanju nepravdu počinjenu narodu” te da njegova vladavina “ni u kojem slučaju nije zamrljana mitom i iznudom”.⁴⁸⁵ Međutim, i takvi se slučajevi mogu pronaći u Ali-pašinom životopisu. Tako je, primjerice, 1722. godine na Portu stigla žalba stanovnika Kilisa (jug današnje Turske) da je Ali-paša neopravdano prikupio 65 vreća poreza i namjerno dao pogubiti nećake nekog čauša samo da bi zaplijenio njegovu imovinu.⁴⁸⁶ Ali-paša je optužen i za nezakonito prikupljanje poreza tijekom mandata u Bosni, zbog čega je, osramoćen, napustio Bosanski ejalet 1748. godine.⁴⁸⁷ Slično je bilo i s članovima Ali-pašine pratnje. Njihov zulum doveo je do velikog narodnog nezadovoljstva u Tebrizu zbog kojeg je paša udaljen s položaja seraskera Tebriza. Uza sve to, pružao je zaštitu i sumnjivim članovima svoje pratnje.⁴⁸⁸

I svjedoci Ali-pašine vladavine u Bosni donose suprotne iskaze. U franjevačkim se kronikama s jedne strane hvali Ali-pašina “mudrost i dobra narav”, a s druge strane kritizira “strahovlada zloglasnog Ali-paše” koji je glasio za “žestokog progonitelja kršćana”.⁴⁸⁹ Dalje, s jedne strane stoje iskazi o Ali-pašnim dobročinstvima kroz dozvole za dogradnju crkvi ili zaštitu od zlostavljanja lokalnih vlasti, a s druge strane optužbe za novčane iznude, nasilnu islamizaciju i zatvaranje franjevac.⁴⁹⁰ Trag o okrutnoj vladavini Ali-paše u Bosni 1747. godine zapisan je i na kamenim nišanima (nadgrobni spomenici) “sarajevskih prvaka i gazija”

⁴⁸² J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15, 298. Među službenicima koji su bez razloga prognani i smijenjeni mogu se ubrojiti bivši mula Meke Emin Mehmed Bolevizade, šejhulislam Ishak-efendija, pisar Porte Halis Osman-efendija te carinik Ishak-aga. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 465, 590, 803, 804.

⁴⁸³ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 532, 1675. I Ali-paša Čerkes je kao i Jahja-efendija, bio ćehaja i zet bagdaskog namjesnika Sulejman-paše. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 276.

⁴⁸⁴ J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8/15: 36, 177-178.

⁴⁸⁵ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 4/II: 337.

⁴⁸⁶ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 7.

⁴⁸⁷ Lašvanin, *Ljetopis*: 228-229; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 175-176.

⁴⁸⁸ Vidi primjere u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 20, 23, 68.

⁴⁸⁹ Vidi primjere u: A. Sućeska, »Seljačke bune u Bosni«: 183, 188; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 136, 168, 176; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 207, 222, 228; N. Maslač, »Travnik u prošlosti«: 36; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 207.

⁴⁹⁰ Vidi primjere u: B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 141, 143, 166, 176; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 211-212, 226; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 73, 74, 78, 80.

Mehmed-age i Hadži Ibrahima koji su preminuli “mučeničkom smrću od mača zavidnika i neprijatelja.”⁴⁹¹

Unatoč svemu tome, prevladao je pozitivan stav o Ali-paši, osmanskome državniku “niskog rasta s uredno podšišanom bradicom“. Štoviše, svrstan je među “turske heroje”.⁴⁹²

3.2.4. Kratki osvrt

Ali-paša je nastavio s modernizacijskim djelovanjem prethodnika Damad Ibrahim-paše (1718/30), ali u razumnijoj i skromnijoj mjeri. Zaslijepljenost Zapadom, njegovom odjećom, kulturom i običajima koja je obilježila Vrijeme tulipana, zamijenjena je pažljivim odabirom zapadnih tekovina i njihovom prilagodbom islamskoj tradiciji. Najbolji primjer tome je odžak bombardera čiji je stari model Ali-paša oživio, ali na novi, prozapadni način. Spoj tradicionalnog i modernog očituje se i u Ali-pašinoj arhitekturi, u kojoj su *a la franka* elementi uklopljeni u klasični arhitektonski plan. Zbog toga pojedini povjesničari umjetnosti Ali-pašino graditeljstvo ubrajaju u posljednje primjere nacionalne arhitekture, dok drugi pak u njegovoj gradnji prepoznaju prve odlike zapadnjačkih stilova, rokokoja i baroka.

Kulturna simbioza kao karakteristika Ali-pašino razdoblja razvidna je i u islamsko-kršćanskom identitetu Bonnevala i Muteferrike. Sam izbor i izgled knjiga koje je Muteferrika ponudio osmanskome tržištu, odražavao je islamsko-kršćansku dihotomiju. Tako su, primjerice, u vrijeme velikog vezira Ali-paše s jedne strane tiskane knjige koje promoviraju Kopernikove revolucionarne ideje (*Cihan-nüma*), nove vojne (*Usul el-Hikem*) i pomorske tehnike (*Fiyuzat-ı Mıknatısiye*) sa Zapada, a s druge je strane pažnja posvećena klasičnoj osmanskoj kronici (*Tarih-i Naima*) i rječniku za bolje razumijevanje tradicionalne perzijske poezije (*Kitab-ı Lisan el-Acem*). Da tehnološki prijelaz učini lakšim, tiskane knjige podsjećale su na stare islamske rukopise. Tako je, primjerice, prozapadni karakter knjige *Usul el-Hikem* pretočen u poznatu savjetodavnu formu islamsko-perzijske tradicije, *nasihatnâmu*.

I dok je raskošno Vrijeme tulipana obilježilo uživanje u materijalnom i svjetovnom, Ali-paša je promicao povratak duhovnim vrijednostima islama. U tom je kontekstu značajna njegova financijska i moralna potpora ulemi i dervišima, kao i njegovo religiozno pjesništvo.

⁴⁹¹ M. Mujezinović, »Turski natpisi u Travniku i njegovoj okolici.«: 229-231.

⁴⁹² L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 84; F. Tülbentçi, *Türk Büyükleri ve Türk Kahramanları*: 190.

Za razliku od Damad Ibrahim-paše, Ali-pašino djelovanje nije bilo usmjereno na poboljšanje životnog standarda osmanske elite već na blagostanje cjelokupnog stanovništva. Stroga kontrola tržišta, mjere protiv oskudice i postojanost valute imale su za cilj osigurati stabilnost i zadovoljstvo narodnih masa.

Pozitivan smjer Ali-pašine unutarnje politike nije zaživio, a gomilanje pogrešnih političkih odluka dovelo je do dugoročnih posljedica krajem stoljeća. Ubrzana devalvacija valute uzrokovala je, između ostaloga, porast cijena i nisku kvalitetu kruha koji je imao “okus mulja”, što je na koncu dovelo do velike oskudice hrane krajem 18. stoljeća i državnog bankrota početkom 19. stoljeća.⁴⁹³ I kratkoročno gledajući, Ali-pašine vojne reforme i intelektualna nastojanja nisu imali izravnog nasljednika. S uspješnim ratom protiv Austrijanaca i Rusa (1736/9) zamrla je inicijativa za vojnim reformama, a smrću Muteferrike prestao je s radom tiskarski stroj.

Ali-paša je podržavao prijateljske odnose s Francuskom, nastavivši profrancusku politiku koja je vrhunac doživjela u Vrijeme tulipana. Njegovo nepovjerenje prema Rusiji rezultat je dugotrajnih ratova na Istoku, a neprijateljstvo s ruskom saveznicom Austrijom bilo je direktan ishod toga.

Tehnološki i vojni razvoj Austrije, očigledan nakon pobjede pod Bečom 1683. godine, doveo je i do novih pomaka u vojnoj modernizaciji Osmanskog Carstva. Vojne reforme koje je poduzeo Bonneval u vrijeme Ali-paše imale su dvojaki predznak. S jedne su strane demonstrirale prozapadnu orijentaciju velikog vezira, njegovu želju za reformama i modernizacijom. S druge su, pak, strane dale povoda da se Ali-paša u orijentalnom duhu prikaže kao “bespomoćni i neupućeni veliki vezir” koji svoje odluke temelji na inicijativi utjecajnih pomoćnika.⁴⁹⁴ Čini se da je Bonneval imao tek savjetodavnu ulogu u Ali-pašinom reformatorskom djelovanju jer je Ali-paša savjete Zapadnjaka prihvaćao tek nakon opreznih i detaljnih konzultacija, a vojne novitete podržavao i kasnije.⁴⁹⁵

Usto, Ali-pašine vojne mjere bile su prvi nagovještaj sveobuhvatne vojne reorganizacije koja je pokrenuta nakon osmanskog poraza od Napoleona u Bitci kod piramida 1798. godine, a vrhunac je ostvarila u razdoblju Tanzimata (1839/76). Reforme koje su tada

⁴⁹³ E. Boyar, *A Social History of Ottoman Istanbul*: 158-165; S. Ağır, »The Evolution of Grain Policy«: 113-15.

⁴⁹⁴ A. Vandal, *Le Pacha Bonneval*: 44-45; P. Wilding, *Adventures in the Eighteenth Century*: 101.

⁴⁹⁵ Primjerice, Ali-paša je na tijekom bosanskog mandata (1736/40) u ratu s Habsburgovcima primijenio novu vrstu pontonskog mosta koju je izumio Muzafer-zade Abdullah Sarajlija. Most je opisan kao “čuprija na lađama”, “kožnati most natovaren na kola”, “čuprija načinjena od sidra morskih brodova”. V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 242, 481; J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/ Carstva* 3: 175; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 216.

provedene nazivaju se *nizami-i cedid* (novi poredak), a upravo je taj termin po prvi puta upotrijebio Muteferrika u vrijeme velikog vezira Ali-paše.

S reformatorima koje je okupio oko sebe, poput Muteferrike, Bonnevala i Mehmed Said-efendije, Ali-paša je bio dio nove, prosvijećene osmanske elite. Premda se prosvjetiteljski naponi u Osmanskom Carstvu ne mogu uspoređivati s onima u Europi, ipak se početkom 18. stoljeća začetak prosvjetiteljskih strujanja u Osmanskom Carstvu ne može poreći.

4. ALI-PAŠINA NAMJESNIŠTVA U BOSANSKOM EJALETU (1736/48)

*Sabljo moja, roditelja moga
mnogo si mi počinila jada,
mnogo jada oko Beograda,
mnogo muke oko Banja Luke.*⁴⁹⁶

4.1. Prvo namještenje u Bosanskom ejaletu (1736/40)

Ali-pašinu karijeru obilježila su dva namještenja – položaj velikog vezira (1732/5) i bosanskog namjesnika (1736/40). Oba položaja vremenski su slijedila jedan iza drugoga, trajala su podjednako dugo i obilježili su vrhunac njegove karijere. S druge strane, posljednja dva mandata u Bosni (1745, 1747/8) koja su uslijedili netom nakon drugog izbora na položaj velikog vezira (1742/3) predstavljali su zalaz Ali-pašine karijere. Ali-pašina uprava u provinciji i u središtu Carstva tijekom vrhunca i zalaza njegove karijere može se sagledati kroz prizmu njegova političkog sazrijevanja.

Središnji događaj prvog Ali-pašinos namještenja u Bosni bio je austro-osmanski rat (1737/9). U analizi rata sagledani su izvori raznolike provenijencije. Razmotreni su dubrovački izvori odnosno izvještaji o događajima u Bosni adresirani za bečki dvor, sakupljeni u arhivskom fondu *Lettere di Ponente*. Uvid iz perspektive bečkog dvora pružio je tajni dnevnik austrijskog generala Schmettaua. Analizom engleskih službenih novina *London Gazette*, ispitana je ratna percepcija jedne neumiješane strane. Posebna je pažnja usmjerena na osmanske kronike, među kojima važno mjesto zauzimaju one koje su nastale izvan Bosanskog ejaleta (Subhi, Musaffa Mustafa i nepoznati kroničar). Izvještaji osmanskih kronika

⁴⁹⁶ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 428; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 304.

(Novljanin, Hadžinesimović) koje su nastale na teritoriju Bosanskog ejaleta uspoređeni su s onodobnim kronikama bosanskih franjevac (Lašvanin, Benić).

Nedosljednosti iz izvora nerijetko su se odrazile u literaturi turske, bosanske, anglosaksonske i germanske provenijencije. Stoga je značaj bosanskog bojišta, kao i Ali-pašine uloge u cjelokupnom austro-osmanskom ratu, razmotren usporedbom raznolikih izvora i literature, s naglaskom na proturječja i promišljanja koja su sagledana u širem geopolitičkom kontekstu.

4.1.1. Dolazak Ali-paše u Bosnu, formiranje kabineta i mreže pokrovitelja

Prilike u Bosni bile su teške. Ratovi vođeni na bosanskom tlu doveli su stanovništvo na rub egzistencije. I nakon mira u Požarevcu 1718. godine, Bosanski je ejalet nastavila potresati ratna psihoza. Za novi rat s Perzijom (1722/7) mobilizirano je 5.200 vojnika iz Bosne od kojih se svega 500 vratilo s perzijskog bojišta. Prije odlaska na perzijsko bojište, bosanski su vojnici raskomadali šator namjesnika Muhsinzade Abdullah-paše (1720/7). Ni drugi bosanski mandat namjesnika Muhsinzade (1733/6) nije prošao bez trzavica. Nakon što je prikupio vojsku za novi rusko-osmanski rat (1736/9), buknuo je otpor protiv povećanja namjesničkih nameta.⁴⁹⁷ Da umiri narodno nezadovoljstvo, Porta je u Bosanski ejalet poslala novog namjesnika – Hekimoglu Ali-pašu.

Ferman o imenovanju za namjesnika Bosanskog ejaleta Ali-paša je primio krajem ožujka 1736. godine na položaju muhafiza Krete.⁴⁹⁸ Istovremeno je bosanskim kadijama stigla naredba za postavljanjem kajmakama. Budući da Ali-pašin prethodnik u Bosni, Muhsinzade Abdullah-paša, nije sakupio *imdad-i hazariyu* za godinu 1736., novoizabrani kajmakam Ibrahim-aga trebao je obaviti taj posao prije dolaska novog namjesnika Ali-paše.⁴⁹⁹ Sudeći

⁴⁹⁷ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 41-45, 188-195; E. Pelidija, »O učešću Bosanaca u rusko-perzijskom ratu«: 337-342; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 207.

⁴⁹⁸ Ferman vidi u: O. Čolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 51. Početak Ali-pašino namjesništva ponekad se smješta u 1735. godinu, a u to vrijeme on se borio kod Hamedana. Posljednja prepiska dubrovačke vlade i Ali-pašino prethodnika razmijenjena je u siječnju/veljači 1736. godine. Usp.: *AT*, 251; *CLDT*, sv. 2, f. 72v-73r; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 136; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 207; M. Prelog, *Povijest Bosne 1*: 122; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 37; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 92; M. Koller, *Bosnien an der Schwelle*: 240; J. Tomić, »Podaci o sukobima i mirenju Bokelja, Crnogoraca«: 13; B. Jelavich, *History of the Balkans*: 90; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 320-321.

⁴⁹⁹ O. Čolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 51; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 143.

prema dubrovačkim dokumentima njegova dužnost okončana je između svibnja i srpnja 1736. godine.⁵⁰⁰

Namještenje u Bosanskom ejaletu Ali-paši je pružilo izvrsnu priliku za upoznavanje političkih prilika na Zapadu, a u tome je ključnu ulogu imala upravo Dubrovačka Republika. Naime, iz Dubrovnika su na bosanski dvor redovito stizale novosti iz svijeta. Dotadašnji uvid u politička kretanja u Europi Ali-paša je stekao tijekom vezirskog mandata (1732/5) zahvaljujući savjetima Bonnevala, Muteferrike i ostalih europskih poslanika na Porti.⁵⁰¹

Premda je do 1736. godine uzastopce angažiran na Istoku Carstva, Ali-paša je poznao pojedince iz Bosanskog ejaleta koji su, općenito gledajući, pripadali najbrojnijoj etničkoj skupini u strukturama Carstva. Ako ne ranije, intenzivan kontakt s njima ostvario je tijekom perzijske kampanje u kojoj je sudjelovalo čak 5.200 vojnika iz Bosne. Tako se prilikom osvajanja Tebriza 1730. godine, uz bok Ali-paši borio Rustem-paša Bošnjak koji ga je naslijedio na položaju seraskera Revana. Također, jedan od osobnih Ali-pašinih aga tijekom prvog vezirskog mandata bio je Ismail Bošnjak. Ipak, znakovito je da je Ali-paša prilikom prvog dolaska u Bosnu za ćehaju uzeo Bošnjaka Mehmed-agu (kasnije paša) poznatijeg pod imenom Kukavica.⁵⁰² Takav potez nedvojbeno je trebao ublažiti neizvjesnost novog namještenja.

Zahvaljujući dokumentu iz travnja 1738/9. godine, kojim su u Sarajevu ovjerene Ali-pašine zadužbine u Istanbulu, moguće je rekonstruirati imena njegovih najbližih suradnika u Bosni. Osim već spomenutog ćehaje Mehmed-age, na sastanku su bili prisutni i ostali članovi pašinog kabineta i bosanskog divana – pisar carskog divana Mehmed-efendija, divanski efendija Ahmed-aga, pisari troškovnika Jusuf-efendija i Abdullah-efendija te knjigovođa džizije Osman-efendija. Od članova Ali-pašina dvora spomenuti su silahdar Ali-aga, muhurdar Mustafa-aga, ćohadar (garderobijer) El-Hadž Mehmed-aga, destardžija (nosač turbana) Hasan-aga, miftahdžija (ključar) Mehmed-aga, kasapdžija (mesar) Ahmed-aga,

⁵⁰⁰ DAD, *Acta Consilii Rogatorum (Cons. Rog.)*, ser. 3, sv. 157, f. 110v-111v; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 22v-30r.

⁵⁰¹ I dok Chirico 1734. godine piše da je veliki vezir Ali-paša bio dobro upućen u europske poslove, povjesničar Hammera smatra da: ... *der Sohn des venetianschen Renegaten Ali der Doctorsohn, waren nicht ununterrichtet in europäischer Politik*. Zanimljivo je istaknuti da je Hammerov tekst u hrvatskom prijevodu istovjetan originalu, dok u turskom prijevodu ima sasvim suprotno značenje. Usp.: DA, 3163/46; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 231; J. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches* 4: 319; J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva* 3: 158; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 448.

⁵⁰² M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 78, 1053, 1403; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 2, 64; A. Bejtić, »Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica«: 78; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 46; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 407. Prema Novljaninu Ali-pašin ćehaja zvao se Jakub-aga (1738). U dubrovačkoj prepisci (1738, 1740 i 1745) spominje se Mehmed, bosanski beg. Usp.: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 57; AT, 498; 429; BIV 21/12; BIV 22/40; BIV 22/47; BIV 22/48.

kapidžibaša El-Hadž Jakub-aga i dvorski imam Seid Mehmed.⁵⁰³ Važnu ulogu pri upisivanju Ali-pašino vakufa u defter imao je i sarajevski mula, Mustafa-efendija Kiz koji je nedugo zatim preminuo.⁵⁰⁴ Ovom sastanku vjerojatno je prisustvovao i sarajevski muftija Mustafa-efendija Madžikoglu koji je na istoj dužnosti bio u sva tri Ali-pašina mandata, odnosno od 1727. godine do 1759. godine.⁵⁰⁵

Budući da je Ali-paša imao brojnu svitu, mnogi od njih nisu zabilježeni u dokumentu. Pa ipak, poznato je da je s njim u Travnik došao i već spomenuti Šerif Halil Jusuf (1711/52), i Abdullah Salahaddin Uššaki Bošnjak (1705/82).⁵⁰⁶ Prilikom obrane Ostrovice 1737. godine život je izgubio Ali-pašin čaušlar čehaja Osman-beg Alipašić.⁵⁰⁷ Osim toga, Ali-pašu je na dužnosti u Bosanski ejalet pratio i njegov osobni aga Ibrahim Ridai koji u pjesmi posvećenoj paši hvali osobine naroda u Bosni.⁵⁰⁸

Iz prepiske dubrovačke vlade s Ali-pašom moguće je doznati ime još pokoje osobe iz njegova kruga. U vrijeme Ali-pašine odsutnosti tijekom ratne 1738. godine, za bosanskog kajmakama imenovan je Sadik Muhamed.⁵⁰⁹ Iste godine Ali-pašin čohadar Sulejman-aga obavijestio je Senat o pašinim vojnim uspjesima.⁵¹⁰ U Ali-pašinoj sviti nalazio se i Maurizo Beloghi, osobni liječnik paše i dubrovački zet koji je s Dubrovkinjom Anom imao dvojicu sinova.⁵¹¹ Zbog krijumčarenja voska preko dubrovačko-bosanske granice, Ali-paša je angažirao Mehmeda Bošnjaka. Moguće je da je riječ o Sarajliji Mehmed-begu Mehmedbegoviću Korči koji je bio "Ali-pašin dobar prijatelj od kojeg se nije nikada odvajao".⁵¹² U Bosni se nalazio i Ali-pašin sin Mehmed-beg koji je poslan u Dubrovnik zbog prijevoza žitarica za osmansku vojsku u Bosni, kao i Ali-pašin sin Ibrahim koji je tijekom 1739. godine vodio upade na ličko područje.⁵¹³

⁵⁰³ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 107.

⁵⁰⁴ Njegovi prethodnici bili su Hadži Mustafa Bošnjak Muhlisi (1737/9) i Ahmed Hasim-efendija Muminzade (1735/7). M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1172; G. Kut, »Ahmed Hasîb Efendi.«: 87-88; O. Mušić, »Hadži Mustafa Bošnjak Muhlisi.«: 89, 105-108, 113; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 162.

⁵⁰⁵ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 78.

⁵⁰⁶ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 83; S. Ceyhan, »Salâhî Efendi.«: 17-18.

⁵⁰⁷ F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 27; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 95; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 209.

⁵⁰⁸ M. Jahić, »Medžmua Bajrama i Mehmeda Kalabe iz Sarajeva.«: 220-221.

⁵⁰⁹ AT, 518.

⁵¹⁰ CLDT, sv. 2, f. 123r-123v, 125r.

⁵¹¹ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 45, 66.

⁵¹² AT, E I 4/17; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 91; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 137; B. Beniç, *Ljetopis sutješkog samostana*: 140, 142.

⁵¹³ AT, 29; B IV 1/39; CLDT, sv. 2, f. 121v, 124r-124v, 125r; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 506.

Među službenicima carske vojske koja je iz Istanbula poslana u pomoć tvrđavi Grocka (Hisardžik) kraj Beograda 1739. godine, nalazio se i kroničar Musaffa Mustafa-efendija. On je dobro poznao Ali-pašu jer je bio u njegovoj službi tijekom vezirskog mandata (1732/5). Osim Musaffa Mustafe, paša je svojim dobročinstvima tijekom službe velikog vezira na dvoru stekao mrežu prijatelja i zaštitnika. Tako su, primjerice, u vrijeme Ali-pašino mandata u Bosni, veliki veziri bili Sejjid Mehmed-paša (1736/7) i Ivaz Mehmed-paša (1739/40), a oni su tijekom 1732. odnosno 1735. godine vršili dužnost kajmakama velikog vezira Ali-paše.⁵¹⁴ Ali-pašino zaleđe na carskom dvoru bio je i glavni pisar Porte, Kodža Mehmed Ragib-paša koji je karijeru započeo u pašinoj pratnji tijekom perzijske kampanje 1722/3. godine.⁵¹⁵ Međutim, Istanbul je bio daleko. Ali-paša je bio svjestan da je za uspješno vladanje Bosnom potrebno steći povjerenje lokalnog stanovništva i gradskih ajana.

Bosansko stanovništvo nije bilo naklonjeno novom namjesniku, a takvo raspoloženje rasplamsao je i novi ferman koji je s Ali-pašom stigao u Bosnu. Sultan je, naime, priopćio da je za nastavak rata s Rusijom potrebno provesti drugu mobilizaciju u Bosanskom ejaletu. Svaki dvadeseti bosanski spahija morao je poslati po jednog konjanika koji će se pridružiti pratnji kapetana Džafera i benderskog seraskera Mehmed-paše.⁵¹⁶

Ali-paša je taj zadatak nastojao ublažiti dopisima Porti u kojima je tražio vojno izuzeće za starije čauše i za one koji su bili premladi za oružje. Pri tome je naglašavao da vojno slabljenje granične provincije Bosne može imati loše posljedice za Carstvo. Nezadovoljna pašinim držanjem, Porta je zapovjedništvo nad mobilizacijom predala Ebu Bekir-paši, mutesarifu Zvornika i Klisa, pod čijim je vodstvom u studenom 1736. godine Bosnu napustilo 7.000 do 10.000 vojnika.⁵¹⁷

Mjesec dana kasnije, Ebu Bekir-paša je obavijestio Portu o dezerterstvu bosanske konjice s fronta u Moldaviji zbog neisplaćenih nadnica, oskudice i hladnoće. Sultan je Ali-paši naredio da odbjegli vojnike pošalje na carski dvor.⁵¹⁸ Međutim, kaznene mjere bosanskog divana omele su vijesti o sumnjivim pokretima austrijske vojske na sjevernim

⁵¹⁴ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 843, 1070.

⁵¹⁵ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1340; M. Aydiner, »Ragib Mehmed Paşa-Koca.«: 34, 403-406; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: 315-316; E. M. Aktepe, »Hekimoğlu Ali paşa.«: 168.

⁵¹⁶ Ferman vidi u: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 51. Više u: E. Pelidija, »Učešće Bošnjaka u osmansko-ruskom ratu«: 81-82; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 209-211.

⁵¹⁷ A. Olesnicki, »Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paše Čengića«: 116; S.S. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 484; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 213-216.

⁵¹⁸ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 51-52; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 208; M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 26-27. Prema Dubrovčanima u rat je otišlo 14.000 do 15.000 ljudi, a 4.000 do 5.000 ih je dezertiralo. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 252r.

granicama Bosanskog ejaleta. Iscrpljenu Bosnu čekao je novi rat, a neprijatelj je ovoga puta bio u samom susjedstvu, na sjevernim granicama Bosne.

4.1.2. Pripreme Austrije za rat

Austrija i Rusija su 1726. godine sklopile savez o vojnoj pomoći u slučaju napada strane sile. Potpisivanje prijateljskog pakta imalo je za cilj suzbiti pretenzije Engleske koja je preko Hannoverkog saveza prijetila austrijskom utjecaju na Atlantiku i ruskom trgovačkom interesu na Baltiku.⁵¹⁹ Prvi test rusko-austrijskog prijateljstva bio je Rat za poljsko naslijeđe (1733/8) u kojem su Austrija i Francuska podupirale suprotstavljene pretendente na poljsko prijestolje. Ruski ministar vanjskih poslova Andrey Ivanovich (Heinrich Johann Friedrich) Osterman (1686-1747) je zahtjev Beča za podrškom prepoznao kao odličnu priliku za ostvarenje dugoželjenog cilja – ekspanziju Rusije na Crno more nauštrb Osmanskog Carstva. Naime, ruska vojna pomoć na Zapadu povlačila je za sobom austrijsku pomoć na Istoku, a Osterman je bio uvjeren da će Osmansko Carstvo, oslabljeno unutrašnjim potresima iz 1730. godine i vojnim neuspjesima u ratu s Perzijom (1730/6) biti lagan plijen za udružene rusko-austrijske snage. Austrijski car Karlo VI. (1711/40) nevoljko je obećao pomoć, ali je istovremeno povećao napore za održavanje prividnog mira između Rusije i Osmanskog Carstva.⁵²⁰ Usprkos tome, obećanje cara Karla dalo je Ostermanu poticaj za potpaljivanje sukoba sa sultanom.

Prilika za to se ukazala u ožujku 1735. godine. Prolaz osmanskih trupa pod vodstvom krimskog kana preko ruskog Dagestana na putu prema perzijskom frontu izazvao je žestoki protest ruske vlade. Rusi su za odmazdu napali osmanski Krim, a Porti je u travnju 1736. godine objavljen rat.⁵²¹ Vijesti o pokretanju rata bile su za bečki dvor “neočekivane i nepoželjne”. Austrija je bila obavezna vratiti vojni dug za rusku pomoć u poljskoj kampanji, ali ju je za Osmansko Carstvo vezao mir u Požarevcu koji je bio na snazi još naredne četiri godine. U korist intervencije u osmansko-ruskom ratu prevagnuo je strah od ruskog prodora na Balkan koji bi ugrozio austrijske interese u osmanskoj Vlaškoj i Moldaviji. Uostalom,

⁵¹⁹ Više u: K. Roider, *The Reluctant Ally*: 32-36. Često se ističe da je njihov pakt bio usmjeren prvenstveno protiv Osmanskog Carstva. F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 16; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 21; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 210; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 199-200; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 484-485; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 380; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*: 224.

⁵²⁰ Više u: K. Roider, *The Reluctant Ally*: 37-50; *Historija naroda Jugoslavije 2*: 835-836.

⁵²¹ *DA*, 3163/55, 56, 57, 58, 59.

pokretanje rata protiv “neprijatelja kršćanstva” bila je dužnost austrijskog cara koji se nadao vratiti ugled u Europi i nadoknaditi teritorijalne gubitke iz Rata za poljsko naslijeđe.⁵²²

Nakon vaganja argumenata za i protiv ulaska u rat, Austrija je u siječnju 1737. godine potpisala s Rusijom konvenciju o uvjetima zajedničkog ratovanja i obvezala se pokrenuti vojnu protiv Osmanlija “u proljeće iste godine”.⁵²³ Bio je to riskantan potez austrijske vlade obzirom na loše napredovanje Rusa u krimskoj kampanji tijekom 1736. godine,⁵²⁴ tek okončani rat na Zapadu⁵²⁵ i smrt istaknutog vojskovođe Eugena Savojskog (1663-1736).

Međutim, habsburška je vojska bila nadmoćnija u vojnoj opremi i vatrenom naoružanju.⁵²⁶ S druge pak strane, osmanski konjanici-spahije bili su naoružani pretežno kopljima, noževima, buzdovanima i sabljama. Premda su koristili i vatreno naoružanje, poput kremenjača i arkebuza, dugačkih ručnih topova i minobacača,⁵²⁷ izvještaji s terena otkrivali su da se Osmanlije “bore jednako kao i u vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenoga” i da zapostavljaju upotrebu vatrene oružja kojeg smatraju “oružjem nevjernika”.⁵²⁸

Austrijske vojne formacije obuhvaćale su od 70.000 do 150.000 vojnika, od kojih je 40.000⁵²⁹ upućeno prema Bosanskom ejaletu. Prema dubrovačkim dokumentima osmanske snage u Bosanskom ejaletu brojale su također 40.000 muškaraca.⁵³⁰ Štoviše, u glavnoj bitci

⁵²² Više u: M. Hochedlinger, *Austria's War of Emergence*: 213; K. Roeder, *Austria's Eastern Question*: 71-74, 76; W. Coxe, *History of the House of Austria 4*: 321; K. Roeder, *The Reluctant Ally*: 55-67; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 213, 216-217; L. Cassels, *The Struggle for Ottoman Empire*: 117-118; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 250-252, 254.

⁵²³ Zanimajući širi kontekst, turska historiografija smatra da je austrijski napad na Osmansko Carstvo dogovoren još 1733. godine, a jednogodišnje kašnjenje detaljno planirano. I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 253, 258-260; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya harbi*: 28; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatiği İlişkileri*: 224-225.

⁵²⁴ Više u: I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 256-257; K. Roeder, *The Reluctant Ally*: 69-70.

⁵²⁵ General Seckendorf izvještava da su izgladnjeli vojnici prepušteni lošim uvjetima, a tvrđave nemaju snage pružiti ni najmanji otpor. Pa ipak, britanske novine prenose da je vojska pred rat bila u “vrlo dobrom stanju”. W. Coxe, *History of the House of Austria 4*: 322-325; *London Gazette*, 7620 (19.7.1737).

⁵²⁶ Opširniji izvještaji: H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya harbi*: 38, 95-100, 121-122; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 263, 276-277; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 15.

⁵²⁷ H. Kreševljaković, »Prilozi povijesti bosanskih gradova«: 131-141; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 10; S. Aydın, »Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri«: 10-15; B. Teinović, *Hladno oružje iz osmanskog-turskog perioda*: 20-81; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 28, 30, 34, 52; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 63-69; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 87r.

⁵²⁸ A. Levy, »Military Reform and the Problem of Centralization«: 230-231; G. Parker, *The Military Revolution*: 126-129; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya harbi*: 203.

⁵²⁹ Ponekad se navodi da je u Bosnu krenulo do 150.000 austrijskih vojnika (cjelokupna austrijska vojska). Vidi oba stajališta: F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: xxiv; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 153-154; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 285; W. Coxe, *History of the House of Austria 4*: 324-325; *London Gazette*, 7601 (9.4.1737); F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*, 16-17; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 378; S.S.H. Muvekkkit, *Povijest Bosne 1*: 485; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 267-268; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 247; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 44; R.M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 26.

⁵³⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 32r; F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 55.

kod Banje Luke sukobilo se od 15.000 do 18.000 vojnika pod osobnim zapovjedništvom generala Hildburghausena s podjednakim brojem osmanskih vojnika pod Ali-pašinim zapovjedništvom.⁵³¹ Pa ipak, pretpostavke o brojčanoj ravnopravnosti suparničkih vojski treba prihvatiti sa zadržkom.

Napad na Bosnu organiziran je iz svih smjerova. General Franjo Ivan Raunach (?-1737) pokrenuo je ofenzivu prema Staroj Ostrovici, a hrvatske čete pod vodstvom bana Josipa Esterhazyja (1682-1748) krenule su u smjeru Bužima i Cetina. Glavnina vojske pod vodstvom generala Josipa Friedricha Sachsa von Hildburghausena (1702/85)⁵³² marširala je prema Banjoj Luci, a istovremeno je na istočne granice Bosanskog ejaleta, točnije u Užice i Novi Pazar, upućen general Lentulus da organizira pobunu tamošnjeg stanovništva protiv Osmanlija. Isti zadatak povjeren je i pukovniku Schneperu na južnim granicama Bosanskog ejaleta.⁵³³

Da destabilizira osmansku vlast “iznutra”, bečki je dvor stupio u kontakt s pravoslavnim vođama – srpskim patrijarhom Arsenijem Šakabentom (1698-1748), skopskim nadbiskupom Mihailom Sumom, arhimandritom Bazilijusom iz Studenice i ohridskim arhiepiskopom Jovanom. Kaluđeri u prijateljskoj prepisci s Bečom ističu “radost kršćanskog svijeta zbog skorog dolaska pod slatki blagoslov cara koji će isušiti naše suze i učiniti kraj našoj bijedi.” Zauzvrat za vojnu pomoć, od bečkog dvora su zahtijevali vjerske slobode, carski protektorat nakon rata, prestižnije crkvene pozicije pa čak i pravo glasa u carskoj skupštini.⁵³⁴

Na poticaj vjerskih autoriteta, stanovništvo Hercegovine, Crne Gore, sjeverne Albanije, kao i brdska plemena nahije Limski Nikšići stali su na stranu Habsburgovaca.

⁵³¹ M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 263; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 158, 159; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 96; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 16, 34-35; R. Kaushik, *Military Transition in Early Modern Asia*: 100, 102; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*: 35; *London Gazette*, 7629 (20.8.1737).

⁵³² Princ Hildburghausen je bio sin vojvode od Saxe-Hildburghausena. Pristupivši vojsci kao mladić, rano je izgradio vojnu karijeru predvođeci austrijske trupe u Ratu za poljsko naslijeđe, Austro-osmanskom ratu i Sedmogodišnjem ratu.

⁵³³ Više u: A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 154; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 285; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Obrana Bosne*: 17-18; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 94-95; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 17, 33; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 384-385; J. Langer, »Nord-Albaniens und der Herzegowina Unterwerfungs-Anerbieten«: 248-249; M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 211-212.

⁵³⁴ Više u: J. Langer, »Nord-Albaniens und der Herzegowina Unterwerfungs-Anerbieten«: 247-252; S. Gavrilović, »Srpski nacionalni program patrijarha Arsenija IV. Jovanovića Šakabente«: 41-48; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 272-275; J.W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches* 5: 720-721; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 384; G. Stanojević, »Ustanak Srba i Arbanasac«: 209-211; M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 209-210.

Kršćani iz kadiluka Prištine i Vučitrina obećali su ustati protiv lokalnog muslimanskog stanovništva, a Hercegovci su isticali da će “vojno pojačanje i namirnice stići preko dubrovačke luke” koja će nakon rata biti “jedna od triju carskih luka (uz Sutorinu i Herceg Novi)”.⁵³⁵ Crnogorci su ovoga puta pokazali najmanje volje. Na njihovo pasivno držanje su utjecali Mlečani koji nisu podržavali opći protuosmanski ustanak s osloncem na Austriju jer im je ona postala opasnija od Osmanskog Carstva.⁵³⁶ Pred službenu objavu rata, car Karlo je izdao proglas kojim je pozvao stanovništvo u “dizanju pobune protiv osmanskog jarma”.⁵³⁷

Austrija je vojne pripreme držala u tajnosti. Glavni zagovarač rata, Johann Christoph Bartenstein (1689-1767),⁵³⁸ poticao je krajem 1736. godine antiosmansko raspoloženje u europskim državama, ističući da je Porta ničim izazvana napala Rusiju, nakon čega će “uslijediti napad na Austriju i cijeli kršćanski svijet”. Na Bartensteinove diplomatske napore za oživljavanje Svete Alijanse u borbi protiv Osmanlija, reagirali su jedino papa Klement XII. (1730/40) i njemačke nasljedne zemlje, ponudivši novčanu potporu. I bečki je dvor raspisao prikupljanje “turskog poreza” kako bi podigao vojnu spremu mobiliziranih boraca koji su nakon zimovanja u Ugarskoj planirali prijeći osmansku granicu.⁵³⁹

Habsburgovci nisu znali što ih očekuje s druge strane granice.⁵⁴⁰ Potreba za svježim informacijama s terena intenzivirala se s izradom prvih strateških i taktičkih planova u prvoj polovici 1737. godine. Premda je većina izvještaja ostala anonimna, ipak se mogu identificirati pojedini obavještajci bečkog dvora. Jedan od njih bio je definator (savjetnik) franjevačke provincije Bosne Srebrene, Jeronim Labudić (*Hieronymus Labudich*). Detaljan opis područja oko Banje Luke koja je bila od velikog interesa za Austrijance, pružio je pravoslavni pop Jovan. Na temelju izvještaja obavještajaca Milenkovića i Benkovića, bečka je vlada potajno sastavila planove opsade i zemljovide Banje Luke. I Dubrovačka je Republika bečkom dvoru dostavila topografsku kartu uz koju je priložen izvještaj putovanja od Dubrovnika prema Foči preko Dabra i Prijepolja, prema Gackoj preko Trebinja i Korita, zatim

⁵³⁵ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 270; J. Langer, »Nord-Albaniens und der Herzegowina Unterwerfungs-Anerbieten«: 252-267.

⁵³⁶ G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 385-390; H. Hadžibegić, »Odnos Crne Gore prema osmanskoj državi«: 496.

⁵³⁷ M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 212-213; R. Babić, »Proglas cara Karla III. (VI.) na bosansko pučanstvo od godine 1737.«: 250-252; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 274-278.

⁵³⁸ Bartenstein je bio sin protestantskog profesora iz Strasboura. Došavši slučajno na bečki dvor, stekao je veliki utjecaj kod kralja Karla kao savjetnik u carskom kabinetu.

⁵³⁹ DA, 3061/III 37. Više o ratnim pripremama: K. Roider, *The Reluctant Ally*: 81-83; K. Roider, *Austria's Eastern Question*: 77-78, 94-95; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 214, 216-217; L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 118-123; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 255, 261-264.

⁵⁴⁰ Više u: R. Gašparović, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama*: 70-73.

od Dubrovnika prema Konjicu preko Popova te od Dubrovnika prema Mostaru preko Slanoga.⁵⁴¹

Međutim, nisu svi kršćani gajili antiosmansko raspoloženje. Primjerice, uz bok Ali-paši u banjolučkoj bitci borio se dabro-bosanski mitropolit Milentije Milenković koji je nagrađen titulom serdara, a neimenovani pop je probio habsburšku opsadu Banje Luke kako bi od Ali-paše tražio pomoć. Usto, postoje glasine da je banjolučkoj pobjedi znatno pridonio jedan pravoslavni Vlah.⁵⁴²

I dok su s jedne strane prikupljali financijska sredstva i izvještaje o stanju u Bosni, s druge su strane promicali svoju neutralnost, pa čak i posredovanje u rusko-osmanskim mirovnim pregovorima koji su počeli u lipnju 1737. godine u poljskom gradu Nemirovu. Prema uputama bečkog dvora, habsburški pregovarač Leopold von Talman (1728/37) odugovlačio je s početkom pregovora kako bi onemogućio vojne pripreme Porte.⁵⁴³ U svrhu uspješnog mirenja s Rusima i otklanjanja mogućeg rata s bečkim dvorom na zapadu, Porta je bosanskom namjesniku Ali-paši naredila suzdržavanje od bilo kakvih poteza protiv austrijskih vojnika na granici.⁵⁴⁴ Međutim, bilo je prekasno. Austrijska pogranična čarkanja pretvorila su se u vojni marš prema Bosni. Činilo se da će osvajanje Bosanskog ejaleta biti brz i lak pothvat.⁵⁴⁵

4.1.3. Stanje u Bosanskom ejaletu uoči rata

Porta je istovremeno poduzimala uobičajene mjere jačanja najzapadnije provincije Bosne jer je bila svjesna da su teritorijalni dobici iz prethodnih ratova (1683/99, 1714/8) povećali osvajačke apetite Habsburgovaca.

⁵⁴¹ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 250r, 253r-257v; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 234-249, 261-264, 272; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 185-187; E. Fermendžin, »Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis«: 63; M. Marković, *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*: 320-325.

⁵⁴² G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 215; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 99; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 210; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 139.

⁵⁴³ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 258-260; L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 121, 127-129. Pričalo se i da je Talman požurio prema Nemirovu jer je želio napustiti Osmansko Carstvo prije nego što Porta dozna za ratne planove Beča. Talmanov prerani odlazak doveo je dubrovačke poklisare harača u neugodan položaj jer ga nisu stigli posjetiti. *London Gazette*, 7629 (20.8.1737); *Let. Lev.*, sv. 74, f. 54v-61r.

⁵⁴⁴ S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 486; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Obrana Bosne*: 20; S. Güngörürler, »Governors, Authors and the Porte«: 84; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 268.

⁵⁴⁵ J. Langer, »Nord-Albaniens und der Herzegowina Unterwerfungs-Anerbieten«: 247.

U vrijeme bosanskog namjesnika Ali-paše, otvorena je tvornica za izradu topovskih zrna u Banjoj Luci.⁵⁴⁶ Time se nastavila tradicija prve bosanske tophane (ljevionice topova) u Banjoj Luci, koja je bila poznata i po izradi željeznih koplja.⁵⁴⁷

Usto, Ali-paša je privodio kraju radove oko popravaka postojećih i podizanja novih tvrđava. Jedan od većih pothvata bio je projekt proširenja i utvrđenja sarajevske tvrđave. Planirani još početkom 18. stoljeća (1705/10) nakon provale Eugena Savojskog u Bosnu, popravci su započeli tek u vrijeme namjesnika Ahmed-paše Rustempašića (1728/30), a dovršeni su za Ali-pašinog mandata, kada je opasan istočni dio grada Sarajeva, a podignute su i tri dodatne kule. Izgradnja Sarajeva pala je na leđa naroda koji je osigurao novac, radnu i životinjsku snagu.⁵⁴⁸ Vjerojatno je i popravak stolačke tvrđave za koju je 1735. godine kapetan Ismail-aga Šarić (1731/61)⁵⁴⁹ dobio novčanu potporu Porte, dovršen u vrijeme Ali-paše.⁵⁵⁰

Također, pokrenuti su poslovi oko proširenja starih i kopanja novih hendeka (opkop) oko bihačke tvrđave. Kako bi povećala vojnu spremnost bihačke tvrđave, Porta je poslala 70 konja natovarenih oružjem i municijom o čemu je obaviješten i Ali-paša.⁵⁵¹ Popravci su poduzimani i na drugim tvrđavama, kao što je petrovačka tvrđava koja je bila određena za čuvanje i skladištenje žita. Tijekom lipnja 1736. godine, Ali-paša je naredio da se za popravak Sanskog mosta i grada Novog osigura 20 radnika i 20 komora iz Hercegovačkog sandžaka.⁵⁵² U Trebinju je zbog stalnih pljačkaških upada opkopan kanal oko grada, a u Nikšić su dovučena tri topa.⁵⁵³ Dubrovčani su javili da je Ali-paša naredio da se u trebinjsku tvrđavu Banjvir dopreme dva topa, nekoliko mušketa i streljivo za garnizon, a trebinjski je kapetan

⁵⁴⁶ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 229-231. Usp.: H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya harbi*: 64-65.

⁵⁴⁷ E. Čelebija, *Putopis*: 213; H. Kreševljaković, »Prilozi povijesti bosanskih gradova«: 137.

⁵⁴⁸ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 217v; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 249-250; H. Kreševljaković, »Stari bosanski gradovi«: 16; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 135, 137; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 130-131; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 146.

⁵⁴⁹ Više o njemu: *CLDT*, sv. 2, f. 22r; *AT*, B XV 126/29; H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 129; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 226-227; H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 89-90. I nakon odlaska s dužnosti kapetana, Dubrovčani su nastavili prepisku s njim, s njegovim sinom Ahmed-begom i bratom Jašar-begom. *AT*, B XV 126/8, 39, 40, 41. Više u: V. Miović-Perić, »Osmanske vlasti u Stocu i Dubrovačka Republika.«: 153-169.

⁵⁵⁰ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 232; *CLDT*, sv. 2, f. 63r.

⁵⁵¹ G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 212. Usp.: E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 137-138.

⁵⁵² A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 151.

⁵⁵³ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 259; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 212; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 381, 386.

utvrdio Carinu, granični prijelaz prema Dubrovačkoj Republici.⁵⁵⁴ Tijekom 1737. godine popravljen je i Stari most u Mostaru, kao što stoji na kronogramu o njegovoj obnovi.⁵⁵⁵

Jačanje vojne spremnosti ejaleta nastavljeno je osnivanjem novih kapetanija. Od 11 kapetanija koje su osnovane nakon mira u Požarevcu 1718. godine, pretpostavlja se da su tešanjaska, gradačačka, tuzlanska, ključka i kolašinska kapetanija osnovane početkom trećeg desetljeća 18. stoljeća.⁵⁵⁶

Ali-paša je bio angažiran i u drugim važnim pitanjima Bosanskog ejaleta. Tijekom 1736. godine veliki je problem predstavljala nestašica hrane. Usto, obilan snijeg koji je pao na Lučin dan (18. listopada) 1736. godine uzrokovao je velike poplave. Najviše štete prouzročilo je izlivanje korita rijeke Drine u Goraždu i Foči gdje su stradale brojne kuće, dućani i hanovi, a uništen je bio i most Kabakulak Ibrahim-paše (1730/1). Prema predaji, "crveni" snijeg pretkazivao je loše događaje.⁵⁵⁷

Da osigura dovoljne količine namirnica, Ali-paša je 1736. godine izdao bujuruldije za kadiluke u Hercegovačkom sandžaku kojima je strogo zabranio izvoz stoke i žitarica (*yasak*).⁵⁵⁸ Zabranjeno je i krijumčarenje.⁵⁵⁹ Tvrđave u Hercegovačkom sandžaku snabdjevene su prohom koja se prema Ali-pašnim naredbama otkupljivala za samo jednu akću po oki.⁵⁶⁰ Velika oskudica hrane se nastavila pa su nove državne restrikcije i uzastopni jasaci objavljeni i u narednim ratnim godinama.⁵⁶¹

Ali-paša je usmjerio znatne napore i na suzbijanje hajdučije koja se uz granicu s Mletačkom Republikom intenzivirala tijekom proljeća 1736. godine. Početkom 1737. izdao je stroge bujuruldije hercegovačkim lokalnim vlastima da hajduke i njihove jatake dovedu na bosanski divan i da provedu uzajamno jamčenje (ćefilemu) stanovnika. Paša je protestirao i kod mletačkog providura u Zadru. Zbog opasnosti od rata u kojem je želio zadržati

⁵⁵⁴ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 217v; sv. 55, f. 8r.

⁵⁵⁵ M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 3*: 152.

⁵⁵⁶ H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 164, 194-195, 204-205, 221, 223; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 123-136.

⁵⁵⁷ S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 483-484; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 95; A. Bejtić, »Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica«: 97-98; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 254-255.

⁵⁵⁸ Porta je namjesnicima dala pravo uvođenja zabrane na izvoz strateški važnih predmeta (živežne namirnice, meso, konji, olovo, srebro, oružje i municiju).

⁵⁵⁹ M. Pandžić, »Prilozi poznavanju hajdučije u osamnaestom stoljeću«: 112; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 23r.

⁵⁶⁰ Usporedbe radi, u poslijeratno vrijeme (1740) cijena se kretala od 10 do 12 akči. N. Lašvanin, *Ljetopis*: 218.

⁵⁶¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 131r, 196v, 219r; sv. 56, f. 61v, 76v; *DA*, 3164/11, 12; H. Kreševljaković, »Boj pod Banjom Lukom«: 106-108; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 151; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 50, 219; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 383-384, 390-391; A. Aličić, »Muhamed Emin Isević – problemi Bosne«: 182; L. Cassels, *The Struggle for Ottoman Empire*: 151; J.A Soldo, *Makarski ljetopisi*: 115.

neutralnost, providur je donio niz mjera za očuvanje sigurnosti na osmanskoj granici. Međutim, napori su bili uzaludni.⁵⁶²

Poseban problem predstavljalo je četovanje Crnogoraca u Hercegovačkom sandžaku. Noćne straže i panduri su pred naletima Crnogoraca bili nemoćni. U srpnju 1736. godine jedna četa Crnogoraca zaplijenila je u Nikšiću 4.000 grla stoke, a u napadu su sudjelovali i mletački podanici. Tri mjeseca kasnije, proširila se vijest da će Crnogorci napasti Zubce u Hercegovačkom sandžaku pa je Ali-paša stanovništvu poslao olovo, barut i stotinjak ljudi u pomoć.⁵⁶³

Dodatne su probleme Ali-paši stvarali i lokalni stanovnici koji su neumjereno uživali alkoholna pića. Ali-paša je u veljači 1737. godine izdao bujuruldiju za zatvaranje krčmi koje prodaju vino muslimanima.⁵⁶⁴ Premda su ovom bujuruldijom zatvorene krčme u Uskoplju, žalbe zbog nasilja alkoholiziranih stanovnika nastavljene su i 1738. godine.⁵⁶⁵ Uzalud je Ali-paša opominjao lokalne vlasti. Hajdučija i opijanje postale su *modus vivendi* u Bosanskom ejaletu.

Prve vijesti o ratnim pripremama austrijskog cara bosanski namjesnik Ali-paša saznao je od dubrovačkog poslanika Marka Basseglija krajem 1736. godine. Svjestan da austrijska vojska namjerava preko Save provaliti u Bosnu, Ali-paša je proglasio naredbe o slanju vojnika na granična područja. Međutim, na inzistiranje Porte ih je povukao.⁵⁶⁶

U siječnju 1737. godine kod Sremske Rače došlo je do većih okršaja između habsburških Račana i Osmanlija od kojih je čak 200 do 300 poginulo.⁵⁶⁷ Ali-paša nije pokazivao zabrinutost zbog “uobičajene mirnoće” i zato da “narodu ne zadava strah i uznemirenje”.⁵⁶⁸

⁵⁶² A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 148-149, 152; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 219-220; H. Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka*: 19.

⁵⁶³ G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 381-383, 386-387, 389, 391-392; *CLDT*, sv. 2, f. 84r-84v.

⁵⁶⁴ U vrijeme drugog namještenja na položaju velikog vezira (1742) izdao je ferman o zatvaranju krčmi u Bosanskom ejaletu. V. Skarić, »Srpski pravoslavni narod i crkva«: 38-39.

⁵⁶⁵ *CLDT*, sv. 2, f. 89v-90r; M.A. Mujić, »Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića«: 289, 296; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 258-259; M. Koller, *Bosnia na der Schwelle*: 113; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 74; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 146-147.

⁵⁶⁶ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 35v-37r, 39r.

⁵⁶⁷ *London Gazette*, 7680 (28.2.1737).

⁵⁶⁸ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 252r; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 19-20.

Granična područja Bosanskog ejaleta destabilizirale su i pobune posada iz tvrđava Ostrožac, Zvornik i Onogošt jer im zapovjednici nisu redovno isplaćivali plaće.⁵⁶⁹ Da onemogućiti daljnja previranja u pograničnim dijelovima ejaleta, Ali-paša je uveo strogu kontrolu vojnih posada, a poduzeo je i mjere predostrožnosti protiv tamošnjih kršćana. Dio kršćana je dao premjestiti, a dio je dao smaknuti. Uslijedili su pretresi samostana, nameti u novcu i naturi, uzimanje taoca u “zalag vjernosti” i uzajamno jamčenje.⁵⁷⁰ Uhićen je i jedan pravoslavni kaluđer koji je optužen za isporuku pisama carice Ane za pečkog patrijarha Arsenija (1724/37). Nakon što je stigla vijest o dolasku ruskih prodavača knjiga i ikona u Dubrovnik, pojavila se sumnja da je među njima ruski emisar koji će potaknuti ustanak stanovništva u Cetinju.⁵⁷¹

Naglo topljenje snijega u proljeće 1737. godine uzrokovalo je nove neprilike, poput nerodice, gladi i epidemije kuge, i to upravo uoči habsburškog napada.⁵⁷² Početkom lipnja 1737. godine Bosanski je ejalet pogodila vijest da Porta traži prikupljanje 28 vreća novca.⁵⁷³

U taj su čas stigle katastrofalne vijesti s ruskog bojišta. U bitci kod Ozije (današnji grad Očakov) 15. lipnja 1737. godine neprijateljska je strana tijekom žestoke borbe zapalila četiri skladišta municije, a u strahovitoj eksploziji poginula je većina vojnika regrutiranih iz Bosne, kao i bosanski serasker Ebu Bekir-paša. Ostalih 7.743 vojnika odvedeni su u ropstvo u kojem je većina umrla od gladi, bolesti i zime, a tek petina zarobljenika se vratila u Bosnu tri godine nakon potpisivanja mira s Rusijom (1739).⁵⁷⁴

Da se ne ponovi katastrofa pod Ozijom, Ali-paša je poduzeo odlučne mjere. Zbog sve učestalijih dojava pograničnih kapetana o pokretima austrijskih trupa na granici s Bosnom,⁵⁷⁵

⁵⁶⁹ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 286-287.

⁵⁷⁰ H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 96; J. Šalić, *Sjeverozapadno od Banja Luke*: 15-16, 19, 125, 131; H. Kreševljaković, »Banja Luka.«: 307-308; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 211; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 381; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 208; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 137.

⁵⁷¹ G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 381-382; *CLDT*, sv 2, f. 71r-71v. Usp. i: E. Pelidija, »Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru«: 107-109.

⁵⁷² Više u: A. Bejtović, »Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica«: 97-98; E. Imamović, *Historija bosanske vojske*: 84; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 15; H. Kreševljaković, *Izabrana djela* 2: 313; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*: 243, 488.

⁵⁷³ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 23r.

⁵⁷⁴ Zarobljen je bio i Jahja-paša, muhafiz tvrđave Očakov i zet Hekimoglu Ali-paše. Jedan od preživjelih bio je Ahmed Hadžinesimović iz Prusca čije se svjedočanstvo čuva u Nacionalnoj biblioteci u Parizu, a objavljeno je 1993. godine. Usto, Safet beg Bašagić je 1905. godine u vlastitoj nakladi tiskao dramski spjev Pod Ozijom ili krvava nagrada. Više u: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 97-138; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 220-223; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 362-371; A. Olesnicki, »Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paše Čengića«: 115-116; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 94; S.S.H. Muvekit, *Povijest Bosne I*: 484; S. Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*: 257-335.

⁵⁷⁵ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 264-266.

poslao je svog čovjeka austrijskom generalu Hildburghausenu. On je odgovorio da austrijska vojska osigurava granicu, a razlog će se saznati na Petrovdan.⁵⁷⁶ Ali-paša je poslao još jedno pismo austrijskim trupama kod Ostrovice koje su arogantno i uvredljivo odvratile.⁵⁷⁷

Dobivši odgovor koji je i očekivao, Ali-paša je sazvao “ajane, graničare, kadije, šejhove, muftije i ostale učene ljude Bosanskog ejaleta”.⁵⁷⁸ Dogovoren je otpor austrijskoj vojsci bez obzira na službeni stav Porte. U 32 kadiluka Bosanskog ejaleta poslani su ulaci (glasnici) da prikupe vojnike, “i malo i golemo tko god morje oružje nositi”.⁵⁷⁹ I franjevci su sudjelovali u opremanju namjesnikove vojske. Štoviše, Dubrovčani prenose stoji da “svaka trupa sastavljena od pedeset Turaka mora brojati i deset kršćana, te da će oni marširati u prvim redovima i borit će se prvi u svakom sukobu”.⁵⁸⁰

Pozvavši ajane na zasjedanje bosanskog divana⁵⁸¹ Ali-paša je tražio njihovu podršku i pomoć protiv bečkog dvora. Ključno je, zapravo, to što je Ali-paša njihovim pristankom nastojao ozakoniti svoje ratne namjere za koje nije imao Portino odobrenje. Novljaninov izvještaj o divanskom vijeću u kojem se veliča uloga ajana, razlikuje se od dubrovačkih izvora koji glavnu inicijativu tijekom sastanka pripisuju bosanskom namjesniku. U tom kontekstu, Ali-paša je naredio da se pošalje dovoljno vojske u Bihać, Novi i Banju Luku, zatražio je popis svih mjesta, podijelio Bosnu i Hercegovinu na obrambena područja, imenovao predstojnike sa zaduženjima, i slično.⁵⁸² Bez obzira tko je vodio glavnu riječ na prvom sastanku bosanskog namjesnika i ajana, ovaj sastanak je predstavljao novi moment u provincijskim odnosima.

4.1.4. Očekivani/neočekivani napad

⁵⁷⁶ Osim ovog odgovora koji je preuzet od kroničara Subhija, anonimni kroničar prenosi da je Hildburghausen rekao: “prijateljski odnosi između Porte i Austrije i dalje su na snazi, a razlog gomilanja austrijskih vojnika je nadgledanje granice”. H. Söylemez, *Mukaddimetü's-Sefer: 5*; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 380.

⁵⁷⁷ *DA*, 3260/47.

⁵⁷⁸ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 28v; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 380-381; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 486; F. Nametak, L. Hadžiosmanović: *Odbrana Bosne*, 20-21; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 268.

⁵⁷⁹ Vidi primjer poziva za prikupljanje vojske iz 1715. Historijski arhiv u Sarajevu (HIS), *Zbirka H. Kreševljakovića (ZHK)* kut. 4, br. 235.

⁵⁸⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 29r, 33v; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 486-487; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 209; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 138; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 267-271.

⁵⁸¹ Sućeska upozorava na krivi termin “ajansko vijeće” koje odaje dojam stalnog savjetodavnog tijela s kojim bosanski namjesnik dijeli vlast. Zapravo je riječ o neredovnom, savjetodavnom vijeću sazivanom u ratno vrijeme. U osmanskim kronikama i dubrovačkim izvorima koristi se izraz *akd-i encümen-i mesşveret* i *Conseg. di Guerra*. Usp.: A. Sućeska, *Ajani*: 200-210; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 380; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 28v.

⁵⁸² Usp.: *Let. Pon.*, sv. 55, f. 28v-29r; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 21-23.

Pojavljuje se mišljenje da su se “strah i sumnja zbog austrijskih trupa na granici proširile čitavom Bosnom”, a “rat s bečkim dvorom očekivao mjesecima unaprijed”. Prenosi se, također, da su vojne pripreme u Bosni poduzete od travnja 1737. godine, a nastavljene su tijekom svibnja kada je održan sastanak s bosanskim ajanima, da bi na koncu kulminirale u lipnju 1737. godine u suradnji s Portom. Naposljetku, Porta je “od samih početaka” znala za habsburške vojne namjere i pripreme jer je veliki vezir od 1737. godine s vojskom bio stacioniran u Moldaviji.⁵⁸³

Pa ipak, dubrovačka pisma bečkom dvoru pružaju sasvim drukčiju sliku. Dubrovčani javljaju da u Bosni krajem svibnja 1737. godine “nema vojske, zaliha hrane ni municije, da se drže kao da je cijeli svijet već potpisao mir i da im ne prijeti oružje ni s jedne strane”. Mjesec dana kasnije ponavljaju da u “Bosni nema nikakvih pokreta, u nekim mjestima nema ni vojske”, a “nema ni skladišta hrane koja bi mogla opskrbiti vojsku na duže vrijeme, premda je Bosna plodna i bogata”. Dva tjedna nakon habsburškog napada, pišu da su “Osmanlije, premda su na vlastite oči vidjeli veliku ratnu spremu na svojim granicama, vjerovali generalima da mir neće biti narušen”. Ističu da je napad bio “neočekivano iznenađenje” te da je u Bosni vladala “velika uznemirenost i golemo rasulo”.⁵⁸⁴

I Dubrovčani su se o mogućem ratu u susjedstvu raspitivali tek krajem srpnja 1736. godine.⁵⁸⁵ Tada su u Pečuh poslali pisma za prepozita Nikolu Đivovića (1693-1762), u Beč za doktora Bianchija (1730/47) i za vlastelina Frana Ivana Gondolu. Zadužili su ih da, ako zaista dođe do preuranjenog raskida mira između velikog vezira i austrijskog cara, žurno jave dubrovačkom konzulu Ivanu Orebiću u Rijeci, koji će Republici proslijediti vijesti. Bianchijevo pismo iz kolovoza 1736. godine nakratko je umirilo situaciju. Međutim, već krajem rujna Bianchi je javio da je bečki car, unatoč otporu nekoliko ministara, odlučio odmah pokrenuti rat protiv Osmanlija. Porta je odgovorila da Bosnu neće predati bez borbe i

⁵⁸³ Primjerice, Hickok tvrdi da je prilikom imenovanja za bosanskog namjesnika (svibanj 1736), Ali-paša upozoren na “neizbježnu austrijsku invaziju kojoj će se morati oduprijeti lokalnim snagama ... bez veće podrške carskih trupa”. To bi značilo da je Porta znala za austrijske namjere u vrijeme kada one nisu bile ni jasno artikulirane. Usto, nevjerojatno je da je Porta unaprijed otkazala pomoć najugroženijoj provinciji Bosni. Zapravo, dokument *Mühimme Defterleri* 142/86 na koji se referira Hickok, naredba je Porte o slanju vojnika iz Bosanskog ejaleta na ruski front. M.R.Hickok, *Ottoman Military Administration*: 22, 25; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 19; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 212; V. Aksan, *Ottoman wars*: 110; *Historija naroda Jugoslavije 2*: 836-837; K. Roider, *The Reluctant Ally*: 92-93; *London Gazette*, 7620 (19.7.1737).

⁵⁸⁴ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 251v; sv. 55, f. 7v-8r, 32r.

⁵⁸⁵ Odnosno samo deset dana nakon što je poslana prva odredba o prebacivanju vojnih pukovnija iz Italije u Ugarsku. I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 214.

do daljnjeg je ukinula trgovačku suradnju s Austrijom. Dubrovčani su, dakle, već u listopadu bili uvjereni u skori početak rata.⁵⁸⁶

Vijesti o austrijskim ratnim pripremama proširile su se i Mletačkom Republikom, ali tek krajem 1736. godine. U to vrijeme i početkom 1737. i britanske službene novine izvještavaju o prvim austrijskim pripremama, odlasku generala Seckendorfa na uviđaj zimskih vojnih tabora u Ugarskoj, dolasku ruskog kurira koji je plan vojnih operacija protiv Porte predao na raspravu bečkom dvoru, novim pokretima trupa iz njemačkih nasljednih zemalja prema Ugarskoj, opskrbi vojske i imenovanju glavnih zapovjednika.⁵⁸⁷

Nakon što je već jednom obustavio vojne pripreme na zahtjev Porte, Ali-paša je ponovno reagirao početkom lipnja 1737. godine kada ju je obavijestio o marširanju 2.000 habsburških vojnika s hrvatske strane prema Bosanskom Novom. Mjesec dana kasnije, u Beograd je stigao vojvoda od Lorene da pregleda spremnost austrijske vojske i agitira u narodu.⁵⁸⁸

Međutim, nova zabrana s Porte odgodila je daljnje vojne pripreme u Bosanskom ejaletu, koje su u punom obujmu poduzete netom prije upada habsburških trupa. To potvrđuju dokumenti u kojima Dubrovčani prenose da je divansko savjetovanje Ali-paše s ajanima održano 13. srpnja, a već sljedećeg dana bečki dvor je objavio rat.⁵⁸⁹ Izvještavajući o reakcijama na austrijsku ofenzivu, Dubrovčani kažu da su Osmanlije nakon napada “shvatili da su prevareni i tada su poduzeli velike napore da sakupe što više trupa, bez obzira na njihovo stanje i vrstu”. Svim snagama su pokušali kompenzirati zakašnjenje u vojnoj pripremi zemlje.⁵⁹⁰

Nameće se, dakle, zaključak da Ali-pašino jačanje ejaleta tijekom 1736. i 1737. godine nije bilo dio razrađene vojne pripreme, već je predstavljalo uobičajene mjere opreza u pograničnoj provinciji.⁵⁹¹ Kao takvo, ono se razlikuje od intenzivnih vojnih priprema oko

⁵⁸⁶ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 173v-175r, 246v-249r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 158v-159r; *DA*, 958/2, 3, 4, 5, 6.

⁵⁸⁷ G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 211; *London Gazette*, 7572 (28. 12. 1736); 7664 (3.1. 1737); 7667 (14.1. 1737), 7600 (5.4.1737); 7601 (9.4.1737); 7605 (23.4.1737); 7606 (26.4.1737).

⁵⁸⁸ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 39r; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 8r, 23r.

⁵⁸⁹ Premda je rat trebao biti objavljen 12. srpnja na Petrovdan (kod Dubrovčana: “festa sv. Ilije”), odgođen je zbog loših vremenskih uvjeta. Ponekad se objava rata smješta krajem lipnja ili početkom srpnja zbog preračuna hidžretskog datuma. Usp.: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 52; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 24-25; M.R.Hickok, *Ottoman Military Administration*: 28; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 64; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 153; J.W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches* 5: 719; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 96; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 487.

⁵⁹⁰ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 28v, 32r-32v. Usp.: B. Beniç, *Ljetopis sutješkog samostana*: 137-138.

⁵⁹¹ Hickok je suprotnog mišljenja. R.M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 2, 14-15, 22.

utvrđivanja puteva, tvrđava i opremanja vojske, koje su prethodile ratu s Habsburgovcima 1714. godine kada je sultan Ahmed III. (1703/30) bosanskom namjesniku Jusuf-paši poslao sablju u znak skorog vojnog pohoda.⁵⁹²

Štoviše, *ad hoc* vojni popravci poduzimani su i tijekom rata. U prvim godinama rata popravljen je drveni Ferhad-pašin most koji je preko rijeke Vrbas vodio u Banju Luku, a obnovljen je i dio Donjeg šehera Banje Luke (Novi grad). Tijekom napada na hrvatsku krajinu 1738. godine izgrađen je most preko Une kod Novog, a tijekom napada na staru Ostrovicu poslano je pojačanje od 5.000 vojnika. Intenzivna obnova i vojna reorganizacija poduzeta je nakon banjolučke bitke kada je za Bosanski ejalet minula izravna opasnost.⁵⁹³

Za razliku od Ali-paše koji je predosjećao opasnost sa sjevera zbog čega je kasnije bio prozvan “prorokom”,⁵⁹⁴ austrijska je ofenziva velikog vezira Silahdar Mehmed-pašu (1736/7)⁵⁹⁵ i čehaju Osmana Halis-efendiju zatekla posve nespremljene. Veliki je vezir zbog tog propusta prognan na Eubeju, a njegov čehaja i kizlaraga su pogubljeni.⁵⁹⁶

Britanske službene novine su od siječnja 1737. godine izvještavale o ratnim pripremama bečkog dvora, u travnju su javno obznanile da je rat neizbježan, a tijekom svibnja su predviđali skori početak operacija.⁵⁹⁷ I u Istanbul su od samih početaka stizale vijesti o prijetvornom držanju bečkog dvora. Dubrovačke su vlasti još u studenome 1736. godine poklissarima na Porti natuknule mogućnost ulaska austrijskog cara u rat na strani Rusije. Usto, Bianchi i dopisnik Lalić (?-1774.),⁵⁹⁸ su u siječnju i veljači 1737. godine pisali da je na Portu stigla izravna bečka prijetnja o ulasku u rat na strani Rusije, ako vezir ne pristane na prijedloge ruske carice Ane. Nakon mlakog odgovora velikog vezira, bečki je dvor naredio odlazak austrijske vojske iz zimovališta u Vipalanku na Dunavu.⁵⁹⁹ Nadalje, tijekom rusko-osmanskih mirovnih pregovora 1737. godine, francuski poslanik markiz Villeneuve (1728/40)

⁵⁹² S. Bašagić, *Kratka uputa*: 91; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 77-85.

⁵⁹³ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 240; M.R. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 29; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 210, 213; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 214; H. Kreševljaković, »Stari bosanski gradovi«: 26, 31; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 234; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.«: 151.

⁵⁹⁴ *DA*, 3164/5.

⁵⁹⁵ Chirico za njega kaže da je “osoba osrednjih sposobnosti, poslušan i krotak, neiskusna u državnim poslovima te da je sva vlast prepuštena čehaji i reis-efendiji”. *DA*, 3163/56, 59.

⁵⁹⁶ *London Gazette*, 7634 (6.9.1737). Novog vezira Muhsinzade Abdullah-pašu engleske novine ocjenjuju kao “velikog i sposobnog ratnika”, a Dubrovčani koji su ga upoznali tijekom bosanskog namjesništva (1720/27.), kažu da je “osoba prosječnih sposobnosti”. *London Gazette*, 7634 (6.9.1737); *Let. Pon.*, sv. 55, f. 72r.

⁵⁹⁷ *London Gazette*, 7664 (3.1.1737); 7606 (26.4.1737); 7612 (17.5.1737); 7613 (21.5.1737); 7610 (10.5.1737).

⁵⁹⁸ Više o Laliću: I. Mitić, »Tri ugledna podanika Dubrovačke Republike«: 153-162; I. Mitić, »Trajan Lalić – jedan od zaslužnih podanika Dubrovačke republike.«: 16-17.

⁵⁹⁹ *Let. Lev*, sv. 74, f. 53r; *DA*, 3133/1; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 172. Usp.: J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 460; K. Roider, *The Reluctant Ally*: 85-87.

upozoravao je velikog vezira na diplomatsko zavlacenje i vojno pripremanje bečkog dvora. Nedugo zatim zauzeta je osmanska tvrđava Ozija, a muhafizi Ozije i Bendera opominjali su na opasnost od Austrije.⁶⁰⁰

Istovremeno su bosanski namjesnik Ali-paša i vidinski namjesnik Mehmed-paša obavještavali Portu o sumnjivim pokretima i koncentraciji austrijskih trupa uz granicu. Pod utjecajem austrijskog rezidenta u Istanbulu, Leopolda Talmana koji je Portu uvjeravao u austrijsko prijateljstvo, bosanskom i vidinskom namjesniku je poslana naredba da ništa ne poduzimaju čak i ako habsburške trupe prijeđu granicu.⁶⁰¹ Štoviše, tijekom travnja 1737. godine s Porte je optimistično odaslana fetva o prijedlogu mira. Još krajem lipnja i početkom srpnja 1737. godine Porta je vjerovala u pregovore i skoro zaključenje mira.⁶⁰² Međutim, bečki dvor je već u svibnju donio odluku o prekidu mira, a austrijski pregovarač Talman nije obavijestio Portu o službenom i otada javnom stavu bečkog dvora.⁶⁰³

Ako se uzme u obzir ugovor iz 1726. godine koji je obvezivao Austriju i Rusiju na međusobnu vojnu pomoć, te koncentracija austrijskih trupa duž granice od 1737. godine, može se pretpostaviti da je Porta bila svjesna ratne opasnosti, ali se nadala najboljem. Takvo držanje ne iznenađuje s obzirom na to da je osmanski državni vrh u to vrijeme vodio izrazito defenzivnu i tolerantnu vanjsku politiku. U tom kontekstu, Porta je na prve ruske prepade odgovorila šutnjom jer nije željela izazvati suprotnu stranu. I s bečkim je dvorom nastojala zadržati prijateljske odnose i povlađivala mu u svakoj prilici. Nakon ruskog napada na Krim, na bečki je dvor poslala notu tražeći od bečkog cara, svojeg “prijatelja”, posredovanje u tom sukobu. Ovaj potez je bio mjera predostrožnosti da se onemogućí savez bečkog dvora s Rusijom. U svibnju 1736. godine predložila je smjenu tatarskog kana da bi se smirila ruska agresija, a u ceremoniji odlaska osmanske vojske na ruski front jedini europski predstavnik bio je austrijski poslanik Talman. Naklonost je nastojala pridobiti i prokazivanjem ugarskih i hrvatskih disidenata protiv bečkog dvora.⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya harbi*: 29-30; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 5-6; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 261; L. Cassels, *The Struggle for Ottoman Empire*: 138; M. Güler, »1737 Osmanlı-Rus Savaşında«: 149; S. Ayverdi, *Türk-Rus münasebetleri ve muhârebeleri*: 213.

⁶⁰¹ Veliki vezir im je odgovorio da je “čvrsto uvjeren da Nijemci neće prekršiti dogovor i ugroziti prijateljstvo pa da ni oni ne ugrožavaju stabilnost”. A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 362, 379; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 137-138; G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 212; S. Güngörürler, »Governors, Authors and the Porte«: 84; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*: 30, 33-34; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 260-261, 274.

⁶⁰² *Let. Pon.*, sv. 54, f. 251v; sv. 55, f. 22v.

⁶⁰³ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 260.

⁶⁰⁴ *DA*, 3163/55, 56, 57, 58, 59; K. Roeder, *Reluctant Ally*: 58-59, 62; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 212.

Stječe se dojam da je Porta naivno vjerovala austro-ruskoj politici zavlačenja i lažnog uvjeravanja, i to najprije 1736. godine kad je Rusija tvrdila da je koncentracija vojske oko Azova uperena isključivo protiv krimskih Tatara, a zatim 1737. godine kada su Habsburgovci pokrete svoje vojske opravdavali predostrožnošću i nadgledanjem granice. Ali, ipak se ne može tvrditi da je oprez Porte posve izostao. Bez obzira na to što je Carstvo od bečkog poraza 1699. godine prešlo u defenzivu, nastavljene su mjere vojnog jačanja zapadne granice koja je nakon dva poražavajuća rata bila slaba karika Carstva. Tajni izvještaji austrijskih obavještajaca svjedoče o artiljeriji i posadama koje su bile koncentrirane uglavnom uz austrijsku i mletačku granicu.⁶⁰⁵ Također, Dubrovčani početkom ožujka 1737. godine obavještavaju Beč da se u Bosni osigurava oružje, municija, utvrđuju položaji, oko Sarajeva i Trebinja grade hendeci i palisade (obrambeni zid).⁶⁰⁶ Na koncu, znakovito je pismo s početka srpnja 1737. godine u kojem jedan Židov s bosanskog divana piše drugome Židovu u Italiji da “s Porte dolaze vijesti o sigurnom miru, ali da se (austrijski) car želi poigrati s Turcima koji su dobro utvrdili sva područja, premda se ne zna što će na koncu biti”.⁶⁰⁷

4.1.5. Rat u Bosanskom ejaletu 1737. godine

Praćen svečanom procesijom, car Karlo je 14. srpnja ispred katedrale sv. Stjepana službeno proglasio rat Osmanskom Carstvu. Objavljeno je da će katedralna zvona svako jutro u 7 sati pozivati na zajedničku molitvu za pobjedu nad neprijateljem.⁶⁰⁸ Istovremeno je obavijest o početku rata predana zapovjedniku niške tvrđave, koji je zatražio dvadesetodnevnu odgodu zbog konzultacija s Istanbulom. Međutim, jaka vojska generala Friedricha Heinricha von Seckendorfa (1673-1763)⁶⁰⁹ već je sljedećeg dana nišku tvrđavu osvojila bez borbe.⁶¹⁰ Nakon osvajanja Niša, ratni je plan previđao zauzimanje vidinske tvrđave pod vodstvom generala Khevenhullera.⁶¹¹

⁶⁰⁵ Banjolučka tvrđava na koju je bila usmjerena glavna Hildburghausenova jedinica imala je osam topova i posadu koja je brojala oko 3.000 vojnika. E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 262, 263; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 134.

⁶⁰⁶ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 217r-218r.

⁶⁰⁷ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 23r.

⁶⁰⁸ J.W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches* 5: 719.

⁶⁰⁹ Porijeklom iz plemićke obitelji, Seckendorf je bio istaknuti diplomat i vojskovođa. Sudjelovao je u svim važnim ratovima Habsburškog Carstva, a pod zapovjedništvom Eugena Savojskog borio se u Velikom turskom ratu (1683/99) i Drugom morejskom ratu (1714/18).

⁶¹⁰ Više u: *London Gazette*, 7625 (6.8.1737); I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5, 268-269; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 471-472.

⁶¹¹ *London Gazette*, 7628 (16.8.1737).

Usporedno su krenule i trupe generala Paula Wallisa, i to prema podunavskim kneževinama, a manji odredi pod zapovjedništvom karlovačkih generala Raunacha i Stubenberga išli su ka zapadu Bosanskog ejaleta. General Lentulus se uputio prema istoku Bosanskog ejaleta gdje je uz pomoć lokalnih kršćana planirao osvojiti okolna područja. Međutim, glavni napad na Bosanski ejalet pod vodstvom princa Hildburghausena kasnio je zbog porasta vodostaja rijeke Save koju je austrijska vojska prešla tek 16. srpnja.⁶¹² Prodorom habsburških trupa na osmanski teritorij aktivirana su tri bojišta – na području današnje Bosne, Srbije te Moldavije i Vlaške.

I prije upada princa Hildburghausena, Bosna je bila poprište krvavih bitki. Već 12. lipnja 1737. godine vojska pukovnika Valvasora napala je bosansku Lješnicu (Loznicu) kraj Zvornika kako bi osigurala desno krilo napada prema Nišu. Vijest o tome brzo je stigla do namjesnika Ali-paše koji je u pomoć ugroženoj palanki poslao odred na čelu s Ahmed-pašom Ohridaninom. Međutim, Lješnica je već bila poharana, a njezini stanovnici pobijeni ili zarobljeni. Napad na Lješnicu ocijenjen je “protivan zakonima ratovanja” jer su se u palanki nalazili “siromašni muslimani koji nisu bili obaviješteni o prekidu odnosa između dvaju Carstava”.⁶¹³

Deset dana kasnije muslimani su slavili svoju prvu ratnu pobjedu i to na bosanskom bojištu. Dobro opremljeni odredi generala Raunacha koji su brojali do 6.600 vojnika, utaborili su se ispred tvrđave Stare Ostrovice. Malobrojnoj osmanskoj posadi pomoglo je čitavo stanovništvo, uključujući žene i djecu.⁶¹⁴ I ovoga su puta molbe za pomoć stigle do Ali-paše koji je odaslao odred do 6.000 vojnika na čelu s Ali-begom Osmanpašićem i Mehmed-begom Fidahićem.⁶¹⁵ U krvavoj borbi koja je uslijedila poginulo je 1.000 osmanskih branioca i 2.500

⁶¹² F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 102; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 378.

⁶¹³ Za razliku od Novljanina i Schmettaua, Angeli tek ovlaš spominje da je austrijska vojska rastjerala osmansku posadu palanke Lješnice. Usp.: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 25; F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 13; M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 213; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 291. Pojavljuje se i mišljenje o austrijskom porazu kod Lješnice. *Historija naroda Jugoslavije* 2: 837.

⁶¹⁴ Više o bitci u: H. Kreševljaković, »Bitka pod Banja Lukom«: 95; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 307-311; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 26-31; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 296; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 35; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 274; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 474; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 44-45.

⁶¹⁵ Londonske novine navode da je osmanska vojska brojala čak 10.000 ljudi. *London Gazette*, 7628 (16.8.1737).

habsburških vojnika među kojima je bilo osam austrijskih generala, uključujući i Serensa čija je glava u znak pobjede poslana Ali-paši.⁶¹⁶

Nedugo zatim, stigle su uznemirujuće vijesti sa svih strana. Na zapadu Bosne austrijske su snage pod vodstvom hrvatskog bana Esterhazyja i karlovačkog generala Stubenberga, opkolile tvrđave Bužim i Cetin, sa sjevera je javljeno da general Hildburghausen bez većeg otpora napreduje prema Banjoj Luci, a na istoku je general Lentulus nakon zauzimanja Ohrida, Mitrovice i Prištine, krenuo prema Novom Pazaru. U dogovoru s istaknutim članovima ejaleta Ali-paša je prosudio da borba za Banju Luku ima primarni značaj u obrani Bosanskog ejaleta.

Stoga je tek manji dio vojske izdvojen za pomoć Bužimu i Cetinu. Tamošnje posade su uz obećanja o dolasku dodatnih pomoćnih trupa iz Travnika, izdržale dvotjednu opsadu 18.000 austrijskih vojnika.⁶¹⁷ Naposljetku je ishod banjolučke bitke utjecao na razvoj događaja pod Bužimom i Cetinom. Time su potvrđene slutnje bana Esterhazyja koji je od samog početka negodovao jer je kao iskusni i stariji general stavljen pod zapovjedništvo mladog i neiskusnog princa Hildburghausena.⁶¹⁸

Princ Hildburghausen je odvojio jedan odred pod vodstvom generala Mufflinga,⁶¹⁹ koji mu je trebao osigurati zapadno krilo korpusa i slobodan prolaz prema Banjoj Luci. Mufflingove trupe ulogorene kod sela Jurkovići (polje Trnsko) pred svitanje je napala osmanska vojska. Austrijanci su se morali povući nakon što je Muffing smrtno ranjen. Zamijenio ga je general Goldy koji je uz velike gubitke s obje strane rastjerao osmansku vojsku i nastavio kretanje prema Banjoj Luci.⁶²⁰

⁶¹⁶ Prema mletačkim izvorima, Osmanlije su imali veće gubitke od Austrijanaca. Usp.: G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 214; *London Gazette*, 7628 (16.8.1737); R. Horvat, *Lika i Krbava* 2: 8; F.P.J. Fras, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*: 125; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 209.

⁶¹⁷ Prema Karagözu austrijska strana je brojala čak 40.000 vojnika. H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 45. Više o bitci: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 59-62; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 295-296; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 341-342; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı – Rus ve Avusturya Savaşları*: 34.

⁶¹⁸ A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 154; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 276; F.W.K. von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 145.

⁶¹⁹ Usp. razlike u veličini Mufflingova korpusa: F.W.K. von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 103; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 295; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banja Lukom«: 96; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*: 34.

⁶²⁰ Usp. razlike u broju poginulih s obje strane. M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 295; F.W.K. von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 32, 103, 104; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 156; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 315-318, 340; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banja Lukom«: 96-97; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 31-40; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 474-475; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 76-77.

Kao ratni trofej iz bitke kod Jurkovića, namjesniku Ali-paši poslan je general Dubnel (Domball)⁶²¹ koji je navijestio skori dolazak brojne i dobro opremljene vojske princa Hildburghausena pod zidine Banje Luke. Ali-paša je na te vijesti u banjolučku tvrđavu poslao sarajevskog kajmakama Ibrahim-agu s obećanjem o skorom dolasku pojačanja, a tamo je uskoro stigao i odred kapetana Mehmeda Fidahića koji se pobjedonosno vraćao iz Stare Ostrovice.⁶²²

Namjesnik Ali-paša je u logoru u Podrašnici čekao dolazak vojske iz ostalih bosanskih kadiluka kako bi se u punoj snazi uputio prema Banjoj Luci. Dubrovčani prenose da je Ali-paša u logoru okupio veliki broj ljudi i municije. Naredio je da “svaki odmetnik koji je sposoban nositi oružje pod prijetnjom smrti mora krenuti u rat”. U Ali-pašin kamp stizali su borci “dobrovoljno i gotovo se natjećući, vođeni motivom obrane vjere i očuvanja svojih kuća.” U Sarajevu su unovačeni najsposobniji, a u gradu su ostali samo stari i isluženi vojnici da čuvaju gradske ulaze. Svi su prisustvovali zasjedanju ratnog vijeća na kojem je, između ostalog, zaključeno da treba pripaziti na držanje mobiliziranih Morlaka, posebno u slučaju neodlučnog ishoda bitke.⁶²³

I dok je paša obavljao posljednje ratne pripreme, Hildburghausen je s vojskom od 16.257 boraca stigao pred Banju Luku.⁶²⁴ Nakon što je učvrstio vojne pozicije, poslao je generala da zatraži predaju tvrđave. Banjolučani su odgovorili pucnjavom s tornja. Nakon novih vojnih priprema, Hildburghausen je 28. kolovoza u 6 sati ujutro naredio bombardiranje banjolučke tvrđave. Snažna i stalna topovska paljba s okolnih brda jako ju je oštetila i uznemirila branitelje. Tome su pridonijele i loše vijesti s terena o padu niške i novopazarske tvrđave koji su u austrijskom kampu proslavljeni trostrukom topovskom paljbom. Hildburghausen je borcima poslao pismo u kojem hvali napredovanje habsburških trupa i ističe neminovni pad banjolučke tvrđave.⁶²⁵

⁶²¹ S njim je razgovarao dubrovački dragoman Zarini prilikom posjete Ali-paši u Sarajevo. Domball mu je pričao o zadobivenim ranama i zamolio ga je da njegovom mlađem bratu Ivanu isporuči pismo. *DA*, 3260/47.

⁶²² F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 32-37; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 340-342.

⁶²³ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 38v-39r, 41r, 42r-43v; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 336-340, 342-348.

⁶²⁴ M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 298; C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*: 34; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 48. Međutim, veličina austrijske vojske pod Banjom Lukom se kreće od 20.000 preko 80.000 do čak 100.000 vojnika. Usp.: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 53; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 275; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 474; R. Kaushik, *Military Transition in Early Modern Asia*: 101; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 45; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 140; *London Gazette*, 7629 (20.8.1737).

⁶²⁵ F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 105-107; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 41-44; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 298-300. Više u: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 313-335; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banja Lukom«: 97-99; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«:

Međutim, oni se nisu dali obeshrabrili. Već sljedećeg dana stigao je namjesnik Ali-paša s oko 15.000 boraca.⁶²⁶ Održao je nadahnjujući borbeni govor i naredio napad na desno krilo Hildburghausenovog odreda. Nakon napada Mehmed-bega Fidahića na lijevo krilo, habsburške jedinice su se rasule i počele povlačiti preko Vrbasa u kojemu se mnogo vojnika utopilo. Da spriječi prelaz Ali-pašine vojske preko pontonskog mosta, Hildburghausen ga je presjekao i naredio opće povlačenje.⁶²⁷ Međutim, za njima je u potjeru krenulo 4.000 do 5.000 Ali-pašinih spahija koji su se uz velike gubitke sukobili sa stražnjim dijelom korpusa pod zapovjedništvom generala Römera kod Klašnice.⁶²⁸

Bitka pod Banjom Lukom proslavljena je u svim dijelovima Bosanskog ejaleta. Međutim, Dubrovčani su bili skeptični. Isticali su znatne gubitke od “12.000 do 15.000 ljudi, i to najboljih i najhrabrijih osmanskih boraca iz Bosne”.⁶²⁹ Za sigurne znakove lošeg stanja navode dezertstvo ne samo Morlaka već i Osmanlija, i rasulo koje je najočitije u Sarajevu gdje su mnogi dućani zatvoreni. Dubrovčani dalje govore da zbog vjerskih razlika vlada veliko nepovjerenje i da su Osmanlije zbog toga zatvorili sve prolaze i blokirali svaku mogućnost dopisivanja. Nestašica pšenice i hrane je velika i zato se svatko tko ide u rat mora pobrinuti sam za sebe.⁶³⁰

Dubrovčani su nastavili hrabriti bečki dvor jer su bili uvjereni da je banjolučka bitka bila tek kratkotrajni zastoj u austrijskom napredovanju. To su objasnili velikom srčanošću i otpornošću Osmanlija koji su “navikli živjeti u oskudici i više brinu za očuvanje religije i domova, nego za svoje živote”. Štoviše, oni su “hrabri, odlučni i otporni ljudi koji granice Carstva brane zbog vlastitog, a ne interesa velikog vezira, te su zbog toga u stanju podnositi snažne opsade i napade.” Svjesni da će krivnju za banjolučki poraz snositi princ

156-158; M. Kapetanović-Ljubušak, *Boj pod Banjom Lukom*: 7-15; L. Hadžiosmanović, »Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju«: 323-326.

⁶²⁶ U brojnosti osmanskih snaga pod Banjom Lukom postoje velika odstupanja – od 2.000 preko 30.000 do čak 70.000 ljudi. Usp.: F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 107; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 297; *DA*, 3260/47; V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 109.

⁶²⁷ F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 108-109. Engleske novine pišu da se most sam srušio, Kapetanović kaže da je most srušio Ali-paša, a Novljanin i Uzunčaršili kažu da je Hildburghausen srušio most da natjera preostale jedinice na odlučniju borbu. *London Gazette*, 7628 (16.8.1737); F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 51-52; M. Kapetanović-Ljubušak, *Boj pod Banjom Lukom*: 32; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 275.

⁶²⁸ Broj mrtvih Osmanlija u toj bitci kretao se od 500 do čak 3.000 ljudi. Usp.: F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 110; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 302; *London Gazette*, 7633 (3.9.1737); *Let. Pon.*, sv. 55, f. 53v-54r. Više o bitci kod Banje Luke: 348-364.

⁶²⁹ Dubrovčani donose pretjeran broj mrtvih jer je čitav Ali-pašin odred brojao 15.000 vojnika. Kapetanović kaže da je pod Banjom Lukom palo 2.000 boraca, a Kreševljaković navodi službeni austrijski izvještaj o samo “600 poginulih Bošnjaka”. F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 55; M. Kapetanović-Ljubušak, *Boj pod Banjom Lukom*: 35-36; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 102.

⁶³⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 44r-44v, 48v-50r, 55r.

Hildburghausen, Dubrovčani su mu stali u obranu hvaleći njegove “vrijednosti i držanje koje poštuju i Osmanlije”.⁶³¹

Da potaknu žustriji nastavak vojnih operacija protiv Osmanlija, igrali su na još jednu kartu. Isticali su da bosanski kršćani “priželjkuju dolazak carskog oružja i strahuju da će postati žrtve bijesa Turaka koji će ih smaknuti do posljednjeg čovjeka”. Kršćani, naime, ne odustaju od velike pobune protiv osmanske vlasti. Tako su se, primjerice, kršćanske obitelji iz Sofije dobrovoljno pridružile austrijskom odredu koji je prolazio okolicom. Krajem listopada su pisali nove izvještaje o lošem stanju u Bosni i slabom naoružanju vojnika kojih se unatoč svim naporima namjesnika sakupilo tek 20.000.⁶³²

Osim Dubrovnika, kontradiktorne vijesti o događajima pod Banjom Lukom dolazile su i s drugih strana. Vijest o austrijskoj pobjedi i potpunom porazu Osmanlija stigla je i do generalnog providura u Zadru.⁶³³ Suprotno tome, engleska je javnost deset dana nakon banjolučke bitke informirana o “potpunom porazu” Hildburghausenovog odreda. Međutim, već u sljedećem izdanju londonske Gazette donose ublaženu verziju događaja s naglaskom na hrabrom držanju generala Hildburghausena koji je odbio osmanske napade, ali je zbog velikih gubitaka bio primoran obustaviti opsadu.⁶³⁴ Premda novine ne govore koliki su bili austrijski gubici, ponegdje se mogu pronaći brojke od 600 do 1.000 zarobljenih vojnika, 1.000 utopljenih u rijeci Vrbasu te ukupno 988 ranjenih i poginulih među kojima su bili 66 generala i zapovjednika.⁶³⁵

Prema osmanskim i bosanskim izvorima, bitka pod Banjom Lukom završila je potpunom i neupitnom osmanskom pobjedom. Bez obzira na veći broj umrlih, Osmanlije su ipak obranili Banju Luku, a k tome su i zaplijenili znatne količine neprijateljske artiljerije. Sultan Mahmud I. je čestitao Ali-paši zbog “spašavanja Bosne od invazije dušmana” i poslao mu krzneni ogrtač, sablju i 300 vreća novca i srebrnih perjanica.⁶³⁶

⁶³¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 52v, 55v, 128r.

⁶³² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 50r, 55r, 62r, 68v-69r, 71v, 86v-87r.

⁶³³ G. Stanojević, »Mletačke i dubrovačke vijesti«: 215.

⁶³⁴ *London Gazette*, 7628 (16.8.1737); 7629 (20.8.1737). I Smičiklas navodi da je Hildburghausen u opsadi Banje Luke “Turke potukao, ali je morao uzmaknuti”. Slično kaže i makarski kroničar Nikola Gojak. T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska 2*: 310; J.A Soldo, *Makarski ljetopisi*: 111.

⁶³⁵ Naravno, i tu postoje znatna odstupanja. Primjerice, kroničar Musaffa javlja o 20.000 ubijenih austrijskih vojnika i čak 40.000 utopljenih u Vrbasu. Usp.: C. Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*: 35; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 102; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pfortek«: 301; I.F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*: 140; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi 'nin*: 22.

⁶³⁶ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 86v, 93v; DA, 3163/70; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 276-277. Usp.: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, »Kronika Ahmeda Hadžinesimovića«: 137-138; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 116-117.

Ali-paša je na svečanom divanu darivao hrabre borce svečanim odorama i novim službama.⁶³⁷ Naredio je da svi muškarci iz okolnih mjesta koji su sposobni nositi oružje, moraju biti na raspolaganju za obranu grada. U Travniku se trebao sastati s vojskom Ibrahim-paše, kliškog sandžakbega i trebinjskog mirimirana,⁶³⁸ a nakon kratkog odmora trebali su zajedno krenuti prema Sarajevu. U susret im se uputio pašin ćehaja Mehmed-beg koji je u Sarajevu organizirao dolazak hercegovačkih ajana s novom vojskom. Dubrovčani nisu vjerovali da će se iscrpljeni Hercegovci, među kojima se očekivala najveća akumulacija vojnika, pokoriti novim Ali-pašinim naredbama.⁶³⁹

Novi pravac kretanja bio je Novi Pazar koji je prema pašinim naredbama “trebalo očistiti od kršćanske vojske i neutralizirati pobunjenike koji su okupirali to područje”.⁶⁴⁰ Zbog nepovjerenja, Ali-paša je ovoga puta tražio da svi vojnici budu muslimani, stariji od 12 godina, a njihovo izdržavanje trebala je podmiriti kršćanska raja. Nakon posljednjih dogovora s hercegovačkim sandžakbegom Murad-begom Čengićeom (1737) i pečkim sandžakbegom Hodaverdi Mahmudbegovićem, Ali-paša je napustio Sarajevo. S vojskom su krenuli i civili među kojom je bilo mnogo žena. Dubrovčani su javljali da ih je paša namjeravao naseliti u Sarajevu ili Glasincu, a moguće i u Sjenici koja je od 1737. godine posve napuštena zbog hajdučkih prepada pobunjenih Klementa, Arnauta i planinskih Morlaka.⁶⁴¹

Istovremeno s pokretima Ali-pašine vojske prema Novom Pazaru, došlo je do sukoba kod Kosova u kojem je poginuo namjesnik Đakovice.⁶⁴² Konačno je i Porta poduzela odlučnije mjere. Iz Istanbula je krenuo kajmakam velikog vezira Ahmed-paša Ćuprilić s 12.000 vojnika.⁶⁴³ Ćuprilić je na putu za Niš zastao u Sofiji gdje je smaknuo kapetane, dizdare i age koji su Niš predali neprijateljskoj vojsci.⁶⁴⁴ Ista je sudbina snašla i zapovjednike Novog

⁶³⁷ E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 367-373.

⁶³⁸ Trebinjski mirimiran muhafiz (glavni zapovjednik tvrđave) imao je naslov paše. Dubrovčani mu se u prepisci obraćaju nazivom mirimiran.

⁶³⁹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 54r-55r, 60r. Primjerice, Dubrovčani javljaju da se stanovništvo oglušilo na naredbe ulcinjskog bega o mobilizaciji i pomoći jer “su se radije brinuli za sigurnost svojih kuća.” *Let. Pon.*, sv. 55, f. 73r.

⁶⁴⁰ U strahu od približavanja generala Lentulusa lokalne osmanske posade napustile su Novi Pazar. Tako je i taj grad u srpnju 1737. godine osvojen bez borbe. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 39r-39v.

⁶⁴¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 33r-33v, 60r-60v, 88v; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 473; F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 35, 37.

⁶⁴² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 61r, 62r.

⁶⁴³ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 62v, 71v. Budući da i londonske novine navode sličan broj, moguće je da je Hammerov i Angelijev navod o 80.000 vojnika preuveličan. J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 477; *London Gazette*, 7648 (25.10.1737); M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 322.

⁶⁴⁴ *London Gazette*, 7649 (29.10.1737); 7651 (9.11.1737).

Pazara koje je Ali-paša dao pogubiti nakon što je uspostavljena osmanska vlast u Novom Pazaru sredinom kolovoza 1737. godine.⁶⁴⁵

4.1.6. Ali-pašino učešće u nastavku rata i potpisivanju mira

Napuštajući Novi Pazar Lentulus je dobio naredbu o novom pokretu austrijske vojske na Užice kamo je trebala stići i vojska na čelu s generalima Schulenburgom,⁶⁴⁶ Waldekom, Wallisom i Lerschnerom.⁶⁴⁷ Čim je saznao da je austrijska vojska udaljena pet sati hoda od Užica, Ali-paša je krenuo prema rijeci Moravi s 3.000 do 4.000 vojnika i tri topa koje je dovukao iz Travnika. Istovremeno je započelo bombardiranje užičke tvrđave, a austrijskoj vojsci su pomagala i trojica dezertera koji su dobro poznavali stanje u tvrđavi. Nakon trodnevne opsade i uz gubitak 158 boraca austrijske su trupe ušle u Užice. Doznajući za pad Užica, Ali-paša je dao pogubiti kadiju i užičke prvake, kapetana Smail-bega i naiba Mustafafendiju, optuživši ih da su “lakomisleno predali Užice pod kojim je poginulo više austrijskih napadača nego što je u tvrđavi bilo osmanskih branioca”.⁶⁴⁸

Ali-paša je zimu proveo u Sarajevu, a njegove su čete upadale u zapadnu Srbiju, gdje su zauzele palanke Čačak, Sitnicu i Požegu koje će na proljeće biti baza za oslobodjenje Užica. Neposredno prije proljetne kampanje, Dubrovčani su javljali da namjesnik drži u tajnosti svoje akcije i da se vjeruje da ne namjerava vratiti samo Beograd i Temišvar, nego zauzeti i mjesta u Hrvatskoj.⁶⁴⁹

I doista je Ali-paša planirao napad na hrvatsku Kostajnicu, ali ga je odvratio pismo Ahmed-paše Čuprilića iz Niša. Ističući da im “ne leži na časti što je mala tvrđava Užice u rukama neprijatelja”, Čuprilić je pozvao Ali-pašu da “uposle svu svoju snagu kako bi ju vratili

⁶⁴⁵ M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 218-219; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 5: 270; F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 45, 59; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 104-105; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 163-164; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 63-64; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 837-838.

⁶⁴⁶ Dubrovčani ga opisuju kao “krajnje vulgarnu osobu”. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 24r.

⁶⁴⁷ F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 74-76; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 318-319; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 64. Londonske novine ističu da se prema Užicama kretao i Hildburghausen. Međutim, on je na putu prema Šapcu obolio od kuge. *London Gazette*, 7634 (6.9.1737); 7635 (10.9.1737); 7638 (20.9.1737); 7640 (27.9.1737); 7641 (1.10.1737); M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 303-304.

⁶⁴⁸ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 74v, 86r-86v; *DA*, 3260/47; *London Gazette*, 7647 (22.10.1737); F.W.K von Schmettau, *Mémoires secrètes de la guerre*: 74-88; M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 221-222; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 319; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 144;.

⁶⁴⁹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 94v, 116r, 128r.

pod vlast Carstva”. U ožujku 1738. godine Mehmed-beg Fidahić je na čelu 4.000 janjičara i 1.000 konjanika krenuo prema Užicama.⁶⁵⁰

Premda se u Užicama nalazila malobrojna austrijska posada od tek 320 vojnika, opsada je trajala tri tjedna.⁶⁵¹ Nakon nekoliko neuspješnih akcija, moral austrijskih branioca razbijen je obustavom vode u tvrđavi. General Lersner je ponudio predaju koju je Mehmed-beg Fidahić odbio rekavši “kako cijeli austrijski garnizon treba izginuti od turskog mača”. Prijetnje s obje strane na koncu su završile predajom Užica krajem ožujka 1738. godine. Porta je potom Užice izuzela iz nadležnosti beogradskog seraskera i predala ih pod zapovjedništvo bosanskog namjesnika Ali-paše.⁶⁵²

Nakon osvajanja Užica, Ali-pašine ratne operacije na području Bosanskog ejaleta ograničene su na prepade duž sjevernih i zapadnih granica ejaleta. Dubrovčani su u proljeće ponovno upozoravali bečki dvor o napadu na Hrvatsku. Na te je vijesti hrvatski ban Esterhazy krenuo na Bosanski ejalet iz Dubice i Kostajnice. Hrvatske su postrojbe upadale i u zapadnije krajeve, na Novi i na Ostrožac. Njihov prepad je bio odbijen, a zarobljenici poslani Ali-paši.⁶⁵³

Nedugo zatim, u namjesnikov je kamp stigla Portina naredba za odlučniji napad na hrvatske krajeve. Javila se i vijest da čak 90.000 Austrijanaca planira napasti Bosnu. Ali-paša je naredio da svaki peti vojnik iz svih garnizona Bosne i Hercegovine treba krenuti prema ratnom kampu u mjestu Turbe kraj Travnika. Dubrovčani su javljali bečkom dvoru da sa svih strana stupaju vojnici, među kojima su brojni dobrovoljci iz Ulcinja, i da se osmanske snage procjenjuju na čak 50.000 do 60.000 vojnika.⁶⁵⁴ Nova opasnost sa sjevera jačala je borbeni žar

⁶⁵⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 130r-130v, 145v; *DA*, 3260/47.

⁶⁵¹ Engleske novine su javile da se u Užicama nalazio do 500 branioca, a Ali-paša kaže da je bilo tek 180 austrijskih vojnika. *London Gazette*, 7686 (21.3.1738); *DA*, 3260/47. Parvev pogrešno navodi da je opsada trajala tri mjeseca. Međutim, dopisnik Lalić otkriva da je bečki dvor računao da će moći izdržati opsadu 3 mjeseca. I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 222; *DA*, 3133/36.

⁶⁵² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 145v; *DA*, 3163/76; *London Gazette*, 7687 (25.3.1738); 7690 (4.4.1738); 7692 (11.4.1738); 7693 (15.4.1738); 7694 (18.4.1738); F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 66-67, 76-78; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 414-415; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 485-486; R. Tričković, »Užice u 18. veku.«: 255-288.

⁶⁵³ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 130r, 158r; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 80-85; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 490-491; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 277.

⁶⁵⁴ Raspon se kretao od 6.000 do 40.000 vojnika. N. Lašvanin, *Ljetopis*: 213; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 88.

među osmanskim vojnicima, motiviranim da “ne žale za prolivenom krvi koja je u službi islamskog zakona”.⁶⁵⁵

Ovog je puta i Porta uputila pomoć u novcu i ljudstvu. U lipnju je stiglo 20.000 vojnika i 1.200 vreća novaca za troškove vojne spremne, a nedugo zatim došla je i tatarska trupa na čelu s Mehmed Giraj hanom.⁶⁵⁶ Za njihovo uzdržavanje, Ali-paša je naredio razrezivanje poreza na namirnice u banjolučkom kraju tijekom srpnja i kolovoza 1738. godine. Veliko skladište hrane nalazilo se u Travniku odakle je za vojni kamp prevezeno “obilje” dvopeka i mesa te 30 kutija artiljerije. Prema dubrovačkim izvještajima na raspolaganju je bilo i 100.000 sablji.⁶⁵⁷

Osmanska vojska se kretala prema Banjoj Luci i Bihaću,⁶⁵⁸ a u kolovozu 1738. godine prešla je rijeku Unu u podnožju hrvatske utvrde Zrin prema kojoj je bila usmjerena glavina napada. Razlozi prekida opsade Zrina bili su razni.⁶⁵⁹ Lašvaninov izvještaj o obustavi opsade zbog dolaska “nekakvih glasnika” podudara se s dubrovačkim izvještajem. Naime, dvojica Tatara nosili su naredbu Porte o povlačenju osmanske vojske iz hrvatskih krajeva. Prema nekim glasinama veliki je vezir tražio pokret Ali-pašine vojske “prema Srbiji gdje je trebalo pomoći u opsadi Beograda”. Zato je organiziran prijevoz namirnica u Zvornik, a zvornički sandžakbeg je s vojskom otišao prema Šapcu. Drugi su, pak, smatrali da je do povlačenja iz hrvatskih krajeva došlo zbog skorog sklapanja mira koji se “priželjkuje na obje strane” pa je zato Ali-paša raspustio vojsku nedaleko Banje Luke i uputio se u Travnik.⁶⁶⁰

Ali-paša ipak nije otišao prema Beogradu. Pričalo se da ga je veliki vezir Jegen Mehmed-paša ostavio u Bosni jer je “tamo bio neophodan, a i vojnici su se protivili njegovom odlasku iz Bosne”. Veliki vezir je zapravo bio “ljubomorani na njega i nije mu želio dati

⁶⁵⁵ DA, 3073/56, 57; 3133/23; 3163/75; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 167v, 168r, 169v, 196r, 197r, 201r, 220v; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 106-108

⁶⁵⁶ O veličini tatarskog odreda, usp.: *Let. Pon.*, sv. 55, f. 167v, 168r, 177v; N. Lašvanin, *Ljetopis*, 213; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 145; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 7/13: 506.

⁶⁵⁷ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 161v, 162v, 168r, 177r, 197r-197v; DA, 3163/75; H. Popara, »Tri neobjavljena dokumenta«: 8-10; A. Handžić, »Bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.«: 168-169.

⁶⁵⁸ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 220r, 222v.

⁶⁵⁹ I o borbama oko Jasenovca i Dubice kroničari donose dva izvještaja. Novljanin ih predstavlja kao “pobjedu islamske vojske uz bezmjerni i bezgranični plijen” i kao “veliki udarac neprijateljskoj (austrijskoj) vojsci”, dok franjevački kroničari donose opis znatnih ljudskih gubitaka i neuspješnih opsada osmanske strane. Usp.: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Obrana Bosne*: 86-89; *London Gazette*, 7730 (22.8.1738); N. Lašvanin, *Ljetopis*: 214; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 145.

⁶⁶⁰ N. Lašvanin, *Ljetopis*: 213-214; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 231r.

priliku za nove ratne slave”. Neki Dubrovčani su javili da je Ali-paša tijekom ljetnih mjeseci 1738. godine svojevrijedno tražio izuzeće.⁶⁶¹

Tijekom zime 1738. godine nastavljeni su pogranični prepadi uz hrvatsku granicu.⁶⁶²

Kapetan dubrovačkih lazareta, Ivan Stella javio je u veljači 1739. godine da je Ali-paša ponovno primio naredbu s Porte o mobilizaciji 30.000 vojnika iz Albanije, Bosne i Hercegovine za pomoć Beogradu.⁶⁶³ Iz Sarajeva u Travnik poslao je brašno za dvopek i pripremio 4.000 konja za njegov prijevoz. Međutim, paša opet nije krenuo prema Beogradu jer mu je Porta naredila da s vojskom ipak ostane u Bosni.⁶⁶⁴

U ljeto 1739. godine novi veliki vezir Ivaz Mehmed-paša (1739/40) je zatražio žurno pridruživanje “bosanske vojske” (*Corpo di Bosnachi, Bosnesi*) sultanovim trupama ispred Beograda.⁶⁶⁵ To je dovelo do velikog nezadovoljstva. Bosanski vojnici nisu željeli “napustiti svoje kuće i sinove da brane druge gradove”. Dubrovčani prenose da su oni i prije tražili milost Porte da ostanu u Bosni jer “vlada veliki strah od prepada Austrijanaca” koji će sigurno uslijediti ako oni napuste svoju zemlju. Štoviše, u Ali-pašin kamp je došao bihački kapetan Derviš-beg Ahmetbegović (1727/41) i zatražio vojnu pomoć jer su Hrvati zauzeli položaje u blizini osmanske granice. Ali-paša je naposljetku krenuo prema Beogradu s dijelom trupa, a ostatak je ostao čuvati granice Bosanskog ejaleta.⁶⁶⁶

Osmanski kroničari ne spominju pobunu bosanskih vojnika. Novljanin piše da je Ali-paša prije odlaska ostavio dovoljno vojnika u Bosni, a ostali su bez pogovora krenuli prema Beogradu. Prema Hadžinesimoviću, Ali-paša je još nakon opsade Zrina, popunio vojne redove i preko Zvornika krenuo prema Beogradu. Subhi, pak, kaže da je prema vezirskoj naredbi napustio Zvornik i prešao most sa svim mladićima iz Bosne (*umûmen Bosna dilâverleriyle, bilcümle dilâverân*), ostavivši iza sebe tek dio vojne artiljerije. S druge strane,

⁶⁶¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 130v-131r, 220r; *DA*, 3163/79; *DA*, 3260/47.

⁶⁶² O različitoj percepciji njihove uspješnosti, usp.: *DA*, 3164/15; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 90-91; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 505-506; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 242-243; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 100-101.

⁶⁶³ Dopisnik Lalić, pak, javlja da je trebalo regrutirati 12.000 vojnika iz Bosne za kampanju protiv Rusije. *DA*, 3133/65; 3187/I 5; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 194r.

⁶⁶⁴ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 62v, 76r, 77r, 95r, 106v, 123v.

⁶⁶⁵ Veličina vezirove vojske pod Beogradom bila je od 100.000 do 175.000 vojnika. *London Gazette*, 7834 (21.8.1739); L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 184; K. Roeder, *The Reluctant Ally*: 169; J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 502; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 219, 224; *DA*, 3164/19.

⁶⁶⁶ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 91v, 95v, 131v, 132r, 142v; *DA*, 3164/20; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 563. Usp.: G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 218

Dubrovčani javljaju da je Ali-paša napustio Bosanski ejalet “s ne više od 5.000 vojnika, od kojih su neki imali mač bez puške, a neki pušku bez mača”.⁶⁶⁷

Napustivši Bosanski ejalet osmanska je vojska krenula prema šabačkoj tvrđavi. Budući da se opsada odužila, Ali-paša je objavio da se opsada tvrđave koja “umara islamske vojnike”, napušta jer je potrebno požuriti prema Beogradu.⁶⁶⁸

Na udaljenosti dva sata hoda od Beograda, veliki vezir Ivaz Mehmed-paša osobno ga je dočekaio “u znak dobre sreće”. Sljedeće jutro Ali-paša je poredao svoje vojnike i opremio vojni kamp. Odlučeno je da će se pješaci prema prethodnoj vezirskoj naredbi ukopati u rovove. I dok su janjičari i džebedžije (oružari) počeli kopati rovove “nevjernici (Austrijanci) su prevarom koja im je svojstvena (u naravi), a unatoč zakletvi sigurnosti, počeli pucati topovska zrna s Beogradske kule”.⁶⁶⁹

U odlučujućoj bitci za Beograd, Ali-paša se ponovno našao licem u lice s generalom Hildburghausenom koji je zapovijedao lijevim krilom austrijske vojske.⁶⁷⁰ Prema nepoznatom osmanskom kroničaru, snažna vojska iz Bosne, borci islama, koju naziva i *ehl-i gaza*, s “velikom snagom i patriotskim zanosom” i uz pomoć Allaha “neprijatelje vjere ... poslala je u pakao”. Kroničar kaže da je okršaj bio opasan, a vojska koja je bila od “te strane (tj. austrijske) više nije angažirana jer je izginula”.⁶⁷¹ Kroničar Subhi prenosi da je “hrabri udar osmanske vojske zadao strah neprijateljima, a srca islamskog naroda ispunio radošću”. Nakon austrijskog poraza pod Beogradom,⁶⁷² pokrenuti su diplomatski pregovori oko zaključenja mira kojim je predsjedao i sam Ali-paša.⁶⁷³

Ali-paša je još krajem 1737. godine, nakon sjajnih pobjeda u Bosni, pokrenuo pregovore o separatnom miru s generalom Philippijem. I prilikom razmjene ratnih

⁶⁶⁷ F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 89-90, 124; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 563; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 131v-132r. Procjene o broju Ali-pašine vojske pod Beogradom kreću se od 12.000 do 30.000 boraca. Usp.: H. Söylemez, *Mukaddimetü's-Sefer*: 13; M. Çoruhlu, *Musaffa Mehemed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 65; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 288; L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 168-169; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 224.

⁶⁶⁸ Subhi, Novljanin i Hadžinesimović pišu da je Ali-paša bez zastoja stigao do Beograda. A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 16, 37-38; M. Çoruhlu, *Musaffa Mehemed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 65.

⁶⁶⁹ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 288; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 32, 38-39; M. Çoruhlu, *Musaffa Mehemed Efendi Kit'a-min-Tarih-i*: 66-67; A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 563-564.

⁶⁷⁰ M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 459; *London Gazette*, 7834 (21.8.1739); A.M. Sami, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*: 563; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 38; DA, 3164/20; 3164/21.

⁶⁷¹ H. Söylemez, *Mukaddimetü's-Sefer*: 25.

⁶⁷² Dubrovčani u početku pogrešno prenose vijesti o austrijskoj pobjedi kod Beograda. *Let. Pon.*, sv. 56, f. 142v.

⁶⁷³ J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 514; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 289; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*: 227; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 232-238; K. Roider, *The Reluctant Ally*: 162-172; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 271-272.

zarobljenika tijekom 1738. pokazao je dobru volju za obnovom mira u Požarevcu i potpisivanje separatnog mira s bečkim dvorom. Međutim, austrijska je strana tijekom 1738. godine čvrsto branila rusko-austrijsko prijateljstvo, a u proljeće 1739. odbijala je sklopiti mir pod načelom *utti possidetis*.⁶⁷⁴ Nakon poraza pod Beogradom bila je spremna potpisati separadni mir, i to po novim uvjetima.

Jedan od glavnih uvjeta nad kojim su se lomila koplja, bila je predaja djelomično razrušenog ili nerazrušenog Beograda. Ali-paša nije želio prihvatiti prijedlog o predaji razrušenog Beograda. Stoga je prijetio da će “Osmanlije s puškama i sabljama krenuti na vrata Beča”. Međutim, i sam je znao da bi nastavak rata bio riskantan. Premda je na sljedećem sastanku prijetnje zamijenio prešutnim pristankom, na službenoj mirovnoj konferenciji ponovno je zahtijevao predaju Beograda sa svim utvrđenjima, uključujući i onim koja su izgrađena u vrijeme austrijske vlasti (nakon 1718. godine). Nakon grčevitih rasprava s obje strane, ipak je pristao na predaju djelomično razrušenog Beograda. Čak je upitao: “može li se odmah krenuti s rušenjem novih utvrda kako bi tome mogle svjedočiti osmanske trupe”.⁶⁷⁵

Nakon glasnog čitanja mirovnog ugovora, austrijski pregovarač Neipperg je potpisao francusku verziju u vezirovom šatoru gdje su ga ugostili veliki vezir Ivaz Mehmed-paša, bosanski namjesnik Ali-paša i rumelijski namjesnik Memiš Ali-paša. Smjestivši se u sofu nasuprot glavnih osmanskih državnika i pridržavajući mirovni ugovor koljenima, Neipperg je stavio potpis koji je Osmanlijama ostavio Oršovu, cijelu Srbiju i austrijsku Vlašku.⁶⁷⁶ Prema drugoj točki mirovnog sporazuma granica između dvaju Carstava određena je na rijekama Savi i Dunavu, a Beograd je prepušten Osmanskom Carstvu. Šest dana nakon sklapanja Beogradskog mira, Ali-paša je potpisao sporazum prema kojem je utvrđeno da će austrijske tvrđave u osmanskom Beogradu biti porušene u narednih pola godine.⁶⁷⁷

4.1.7. Stanje u Bosanskom ejaletu nakon rata

⁶⁷⁴ *London Gazette*, 7659 (17.12.1737); *DA*, 958/54, 56; 3133/28, 29, 30; 3163/72; 3164/15, 16; 3260/47.

⁶⁷⁵ L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 188-189, 193.

⁶⁷⁶ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 284; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 69-70; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 108-117; L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 194; U. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*: 246-314.

⁶⁷⁷ J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7/13*: 515. Rušenje utvrda počelo je polovicom rujna. *London Gazette*, 7842 (18.9.1739); *DA*, 3061/III 72, 73; A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 59-64, 68-69; H. Kreševljaković, »Prilozi povijesti bosanskih gradova«: 122.

Nakon potpisivanja Beogradskog mira život se u Bosanskom ejaletu polako vraćao u uobičajene okvire. Paša se posvetio uređenju prilika i rješavanju tekućih problema u Bosni. Istaknutim bosanskim borcima podijelio je nova imenovanja i izdao tezkere o prijenosu timara na potomke poginulih i nestalih.⁶⁷⁸ Franjevcima Kreševa, Fojnice i Sutjeske je 1739. i 1740. godine izdao bujuruldije o poreznom izuzeću, slobodnoj kupovini vina i oslobađanju od poreza na grožđe i vino. Fratri su tijekom njegova mandata u Bosni imali brojne poteškoće, optuživani su za sudjelovanje na “nevjerničkoj strani”, zatvarani i globljeni.⁶⁷⁹ I Dubrovčani su izvještavali o “bijednom završetku svojih svećenika” u Osmanskom Carstvu.⁶⁸⁰

Dubrovčani su od studenog 1739. godine izvještavali i o velikoj zarazi koja je zahvatila albansko selo u Tirani, odakle se proširila na Sjenicu i Novi Pazar. Sumnjalo se na kugu. Premda su se nadali da se bolest zbog žestoke studeni neće proširiti,⁶⁸¹ u veljači 1740. godine se pronio glas o sumnjivoj smrti nekog Vlaha u Mostaru. Poduzete su opsežne mjere protiv širenja zaraze o kojoj je bio obaviješten i Ali-paša. Kasnije se ispostavilo da je Vlah umro od infekcije nakon ozljede glave.⁶⁸²

Porta se nakon potpisivanja Beogradskog mira spremala na konačni obračun s pobunjeničkim plemenima. U tome je glavnu ulogu preuzeo Ali-paša. On je i tijekom rata, u suradnji s okolnim sandžakbezima, vodio oštru borbu protiv brdskih i crnogorskih plemena.⁶⁸³ Još krajem ratne 1737. godine pokrenuo je prvi snažniji napad na brdska plemena Kuče, Bratonožiće i Klimente. Nova akcija protiv Klimenta i Kuča poduzeta je u veljači,⁶⁸⁴ a zatim i u ožujku 1738. godine. U skladu s pašinom naredbom, 15.000 graničara je sa zborničkim kapetanom Mehmed-pašom rastjeralo Klimente od Užica do Čačka, znatan broj su smaknuli, a žene i djecu zarobili. Naredne je godine skadarski sandžakbeg s Ali-pašom pripremao veliki

⁶⁷⁸ Tako je, primjerice, 1739. godine izdao bujuruldiju za podjelu upražnjenog timara službenika Ibrahima koji je s vojskom pomagao osvajanje beogradske tvrđave. HIS, *Acta Turcica (ATS)*, kut. 7, br. 323. Primjeri u: F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 55-59, 92; D. Buturović, »Isprave spahijskih porodica iz nahije Neretva.«: 239, 250; H. Kreševljaković, »O mostovima.« 230, 232, 240; Đ. Čelić, M. Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*: 106, 126

⁶⁷⁹ S. Kemura, »Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika«: 29-31; J. Matasović, *Fojnička regesta*: 194-195; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 211-212, 214-215; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 140-144; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 73-74; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 138-141.

⁶⁸⁰ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 11v; DA, 3163/78; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 20.

⁶⁸¹ O zimi: I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije*: 202-203; J.A Soldo, *Makarski ljetopisi*: 113-115.

⁶⁸² *Let. Pon.*, sv. 56, f. 158r-158v, 160r, 163r, 167r-167v, 170r.

⁶⁸³ Brdska (Bjelopavlići, Piperi, Bratonožići, Kuči, Vasojevići, Morača i Rovci), hercegovačka (Nikšići, Banjani, Piva i Drobļjani) i albanska plemena (najpoznatiji Klimenti) nalaze se sjeverno, sjeveroistočno i jugoistočno od Crne Gore. Usp. s: E. Pelidija, »Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru«: 106-114.

⁶⁸⁴ Prema Novljaninu, ovaj pohod je bio neosporan uspjeh osmanske vojske. Dubrovčani donose drukčije gledište. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 129v-130r, 145r-145v, 158r; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 75-76.

napad na Kuče i Klimente, ali je taj je pokret odgođen zbog ubojstva skadarskog sandžakbega.⁶⁸⁵

Osmanlijama su veći problem predstavljala četovanja Crnogoraca zbog kojih su imali “više gubitaka nego protiv Austrijanaca”. Premda su u početku osmansko-austrijskog rata bili neaktivni, njihovi upadi na hercegovačko područje intenzivirali su se s rastućom oskudicom, a eskalirali su nakon proljetnih mjeseci 1738. godine. Uoči pokreta na Beograd, Ali-paša je u Trebinju ostavio rezervnu vojsku i ojačao garnizone, a kotorskog providura Querinija je opomenuo da odbjelim Crnogorcima ne pruža utočište.⁶⁸⁶

Nakon pobjedonosne beogradske kampanje Ali-paša je počeo pripremati veliku kaznenu ekspediciju protiv Crne Gore u suradnji s novim skadarskim sandžakbegom Sulejman-pašom. Potpuna kapitulacija Brđana početkom 1740. godine navela je Crnogorce na pregovore o pokornosti i plaćanju danka.⁶⁸⁷ Međutim, konačno rješavanje crnogorskog pitanja odgođeno je zbog odlaska Ali-paše iz Bosanskog ejaleta u ožujku 1740. godine.⁶⁸⁸ Tijekom 40-tih godina 18. stoljeća crnogorske čete nastavile su harati hercegovačkim i dubrovačkim prostorom.⁶⁸⁹

4.1.8. Značaj bosanskog bojišta i Ali-paše u osmansko-austrijskom ratu

Austrijska ofenziva na Bosanski ejalet 1737. godine u historiografiji je odjeknula na različite načine. Literatura za anglosaksonsko čitateljstvo bosanskoj fronti u cjelokupnom osmansko-austrijskom ratu pridaje neznatan utjecaj.⁶⁹⁰ Uz nešto izuzetaka (Hammer, Angeli,

⁶⁸⁵ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 96r; M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 229-230; *Historija naroda Jugoslavije 2*: 838; V. Čorović, *Istorija Srba 1*: 496; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 78-79; J. Tomić, *O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku*: 75; V. Vinaver, »Pomorstvo Ulcinja u XVIII. veku.«: 57.

⁶⁸⁶ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 177v, 197r, 201r; G. Stanojević, »Borba crnogorskih, brdskih i hercegovačkih plemena protiv turske vlasti«: 198; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 389-392; G. Stanojević, *Mitropolit Vasilije Petrović*: 62-63, 75, 84.

⁶⁸⁷ G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 394-396. Usp. i: E. Pelidija, »Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru«: 112-115, 125-126.

⁶⁸⁸ Ali-paša je Bosnu napustio 16. travnja. Zadnja bujurudija Dubrovčanima je iz siječnja 1740. godine. Uzunčaršili smjenu datira tek u lipnju/srpnju 1741. godine, a Husedžinović je Ali-pašin mandat u Bosni produžio čak do 1744. godine. Usp.: O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 54; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/2*: 329; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 158r-167r; *AT*, C6 14b; S. Husedžinović, »Džamije Banja Luke u planovima austrijskih ratnih karata«: 110; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 150; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 217; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 102.

⁶⁸⁹ *AT*, E2/21; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 222.

⁶⁹⁰ I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade 1683-1739*: 218, L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740*: 134; K. Roeder, *The Reluctant Ally*: 110-111. Izuzetak je Hickok. R.M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 1-39.

Schels),⁶⁹¹ sličan trend se javlja i u njemačkoj literaturi. Turska historiografija rat na bosanskom teritoriju ocjenjuje kao “najopasniju, najimpresivniju i jednu od najvažnijih bojišnica osmansko-austrijskog rata”,⁶⁹² ali mu zapravo ne pridaje dovoljno pažnje. Jednako kao i druga literatura, više je usmjerena na ratne događaje kod Beograda. To ne začuđuje jer je povrat sjeverne Srbije s Beogradom bio najveći ratni uspjeh. U skladu s time, ključna uloga u ratu pripala je bitki kod Grocke, u nastavku koje je osvojen Beograd.⁶⁹³

Osmanski kroničari iz prijestolnice Carstva, poput Subhija, Musaffe Mustafe i jednog nepoznatog autora, najviše pažnje posvećuju ratovanju na istočnom balkanskom frontu tijekom 1738/9. godine i bitci za osvajanje Beograda. Jedini iscrpni osmanski izvor o ratu u Bosni je kronika Omera Novljanina, kadije iz Bosanskog Novog, iz koje su podatke preuzeli Ali-pašin sin, Zijaeuddin-beg i službeni državni kroničar Subhi.⁶⁹⁴

Premda neki strani autori prepoznaju važnost banjolučke bitke,⁶⁹⁵ ipak je njezin značaj marginaliziran, a isto tako i uloga Ali-paše u obrani Carstva. Taj je propust ispravila bošnjačka historiografija koja je bitkama na domaćem bojištu pridala veliki vojni i kulturni značaj. Banjalučka je bitka proglašena prekretnicom u buđenju nacionalne svijesti Bošnjaka koji su od tad “faktički postali nacijom”,⁶⁹⁶ i kao “jedna od prvih stranica bošnjačke samosvijesti, hrabrosti i patriotizma”.⁶⁹⁷

Dodatni uvid o samosvijest, hrabrost i domoljublje pružaju dubrovački izvori. Dubrovčani tijekom ratnih godina opažaju da je narod u Bosni iznimno hrabar, odlučan i otporan. Najviše čuđenja izazvale su mase dobrovoljaca koji su se u gotovo natjecateljskom

⁶⁹¹ J.B. Schels, »Der Feldzug des k.k. Feldzeugmeister Prinzen von Sachsen-Hildburghausen 1737 in Bosnien.«: 36-56; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 278, 291-302; J. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches 4*: 336-339, 348-349.

⁶⁹² I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 5*: 274; H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 44.

⁶⁹³ Primjerice, Kodža Ragib-paša, Mustafa Munif i Ajvansaraj su napisali pjesme o osvajanju Beograda. F. Derin, V. Čabuk, *Hâfiz Hüseyin Ayyansarâyî*: 24-25; H. Aksoy, »Tarihi bir Belge ve Türk Islam Edebiyatında«: 16.

⁶⁹⁴ Prema Hickoku nova verzija Subhijeve kronike (*Tarih-i Veka'i*) koja je nadopunjena djelima Musaffe Mustafe i Ragib-paše, zasjenila je Novljaninovu povijest. Ova je tvrdnja upitna jer se spomenuti izvori prvenstveno bave posljednjim godinama ratovanja. M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 37.

⁶⁹⁵ Poput: J. Hathaway, *Beshir agha*: 72; A. Mikaberidze, »Austro-Ottoman wars«: 156.

⁶⁹⁶ M. Imamović, »Bošnjački etnos, identitet i ime.«: 322; M. Imamović, »Bosnia between the Ottoman and Habsburg Empires«: 70; M. Imamović, »Osnovne historijske naznake bosansko-muslimanskog nacionalnog identiteta.«: 18; E. Imamović, *Historija bosanske vojske*: 86. Usp.: S. Gangloff, *La perception de l'héritage ottoman dans les Balkans*: 78; D. Agičić, »Bosna je...naša!«: 145; R.J. Donia, *Sarajevo: Biografija grada*: 49; E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike*: 52-53; R.M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 29, 38; M. Todorova, »The Trap of Backwardness«: 152-153.

⁶⁹⁷ E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 407-409; E. Pelidija, »Kratik osvrt na bosansku samosvijest«: 359; E. Pelidija, »Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira«: 164-165; M.A. Hoare, *The History of Bosnia*: 48; Đ. Čehajić (Fevzi Mostarac), *Bulbulistan*: 14; H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*: 472.

duhu okupljali u Ali-pašinom ratnom logoru. Zaključili su da narod “ne brani granice Carstva zbog interesa velikog vezira, već iz vlastitih interesa i brige za očuvanje svojih kuća i religije”.⁶⁹⁸ To pokazuje da je stanovništvo bilo okrenuto prvenstveno Bosni kao svojoj domovini. Bošnjaci Ali-paši prvo nisu dali da ode iz Bosne, a onda su od Porte tražili da ne ratuju izvan svojeg ejaleta. Kada im to nije uspjelo, pobunili su se da neće ostaviti “svoje kuće i sinove da bi branili druge gradove”.⁶⁹⁹ Zbog njihovog domoljublja i pripadnosti Bosni, Dubrovčani su vojsku skupljenu u Bosanskom ejaletu od tog vremena nazivali “bosanska vojska” (*Milizie da Bossina*) i “Turci iz Bosne” (*Turchi di Bossina*). Dotad su ih zvali *Milizie Turche* ili *Turchi*.⁷⁰⁰ Etnička diferencijacija Bošnjaka i Osmanlija posebno je naglašena u kronici Omera Novljanina, kao i kod Ahmeda Hadžinesimovića iz Prusca.

Dubrovčani donose i novu ocjenu banjolučke bitke. U pismu bečkom dvoru navode da se priča da je “Ali-paša proglašen osloboditeljem Carstva” jer je o “banjolučkoj bitci ovisila sudbina cijelog rata”.⁷⁰¹ Prema pisanju Dubrovčana, u vrijeme prvih mirovnih pregovora 1737. godine “Bosanski je ejalet trebao pripasti austrijskom caru bez obzira na ugovoreni mir ili objavu ratu”. Obranom Bosne onemogućeno je širenje Beča ne samo na Bosnu već i na Albaniju i Grčku kao što je bilo predviđeno austrijskim ratnim planom. Ključni moment u obrani Bosanskog ejaleta bila je samostalna inicijativa naroda i namjesnika Ali-paše, i to bez odobrenja i pomoći Porte.⁷⁰²

Prema dubrovačkim izvještajima, veliki se vezir Jegen Mehmed-paša tek od veljače 1738. godine planirao “pobrinuti za poslove u Bosni”. Ali-paša je tek tada dobio novac za mobilizaciju vojnika, tek tada su mu iz Istanbula poslani vagoni ratne municije, brodovi natovareni žitom i nove trupe iz središta Carstva. Međutim, više nije bilo važno to što je za potrebe Bosne pristigla francuska tartana sa žitaricama, brašnom i ječmom, a slijedilo je još pet do šest brodova s istim tovarom. Kao ni 1.200 vreća novaca iz Istanbula, ni još dvije koje su bile na putu.⁷⁰³ Odlučujuće bitke su već bile završene.

⁶⁹⁸ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 42r, 52v, 73r, 128r, 197r; sv. 56, f. 61v. Isto i kod: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 408-409.

⁶⁹⁹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 220r; sv. 56, f. 95v, 131v.

⁷⁰⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 35v, 40r-40v, 42r, 43r-43v, 52v; sv. 56, f. 50r, 91v, 131v-132r itd. Međutim, Dubrovčani su etnički individualitet pripisivali i drugim osmanskim podanicima poput Tatara (*Tatari*), Makedonaca (*Macedoni*), Albanaca (*Albanesi*) ili Crnogoraca (*Montenegrini*). U isto vrijeme i engleske novine razlikuju “tursku od bošnjačke vojske” (*the Turks and the Bosniaks*). *London Gazette*, 7686 (21.3.1738.); 7747 (21.10.1738).

⁷⁰¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 220r. Isto i kod: V. Vinaver, »Novi Pazar – period turske vladavine«: 185.

⁷⁰² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 42r, 62r, 127v, 158r, 207r.

⁷⁰³ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 128v, 131r, 143r, 146r, 161v, 167v, 197r, 220v.

Do pokretanja protuofenzive s Porte, Osmanlije su gubili na svim bojištima, izuzev u Bosni. Austrijanci su ostvarili pobjede u današnjoj južnoj Vlačkoj, srednjoj i južnoj Srbiji, a Osmanlije su nakon bitke kod Stare Ostrovice koja je bila uvertira za sjajnu pobjedu kod Banje Luke, slavili jedino u Bosni. Nakon banjolučke bitke prekinuta je opsada Bužima i Cetina, a austrijske trupe su napustile Bosnu. Vojni neuspjesi u kolovozu 1737. godine potaknuli su bečki dvor da prihvati francusko posredovanje za sklapanje mira s Portom uz princip *status quo ante bellum*.⁷⁰⁴ Međutim, austrijsko uvjetovanje mirovnih pregovora gubilo je na snazi kako se odjek banjolučke pobjede širio izvan granica Bosanskog ejaleta i jačao otpor osmanskih boraca na drugim bojištima.⁷⁰⁵

Jačanje obrambenog duha među muslimanima utjecalo je i na rastakanje kršćanskog ustanka. Nakon banjolučke bitke dolazi do zastoja u napredovanju kršćanskih ustanika koji su pod vodstvom starovlašskog kneza Atanzija Raškovića i kragujevačkog kapetana Staniše Markovića do početka kolovoza 1737. godine osvojili Kruševac, Pirot, Novu Varoš, Prepolje, Mustafa-pašinu palanku, Ježevicu i Novi Pazar. Zbog nedovoljne austrijske vojne podrške, oni, strahujući od osvete Osmanlija, napuštaju osvojena mjesta i vraćaju se kućama. Razbježalo se i 3.000 Brđana s patrijarhom Arsenijem na čelu, koji su bili stigli pred napušteni Novi Pazar, a general Seckendorf im nije osigurao dostatnu vojnu pomoć. Preokret ratne sreće doveo je do vojnog razmještanja austrijskih trupa i kolebanja ustaničke vojske što je pak stvaralo sve veći razdor i nepovjerenje među austrijskim generalima i ustaničkim vođama.⁷⁰⁶

I Porta je bila svjesna značaja koji su pobjede na bosanskom bojištu imale za Osmansko Carstvo.⁷⁰⁷ Naklonost je pokazala u narednim ratnim godinama. Tolerirala je Ali-pašino odgađanje kampanje za Beograd tijekom 1738. godine, i protest stanovništva zbog odlaska pod Beograd 1739. Štoviše, Bosanski ejalet je oslobođen pružanja logističke potpore, teretnih životinja, prehrambenih proizvoda i izgradnje puteva za beogradsku kampanju, a prema jednoj carskoj odredbi iz 1738/9. godine naređeno je da se za čuvanje bosanske tvrđave iz okolnih područja prikupi 17.550 vojnika pješaka za čije je uzdržavanje iz riznice predano 480.000 groša. U isto je vrijeme za nišku i vidinsku tvrđavu određen dvostruko manji broj

⁷⁰⁴ U. Kurtaran, »XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri.«: 400; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 220-221; K. Rojder, *The Reluctant Ally*: 121-122.

⁷⁰⁵ H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 46; F. Nametak, L. Hadžiosmanović, *Odbrana Bosne*: 116; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 837.

⁷⁰⁶ V. Čorović, *Istorija Srba* 1: 496; M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji«: 214-224; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 838.

⁷⁰⁷ Vidi sultanove fermane upućene Ali-paši nakon banjolučke pobjede: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 390-393.

vojnika.⁷⁰⁸ O držanju Porte govori i značajna uloga koja je u mirovnim pregovorima dodijeljena Ali-paši.

U Istanbulu se na sve strane “hvalilo Ali-pašino držanje u prošlim ratnim kampanjama”. Dubrovački konzul Chirico je pisao da je paša “poštivan ovdje (u Istanbulu) i u cijelom svijetu”. Najviše pohvale u prijestolnicu je stiglo nakon beogradske kampanje kada se “više nego ikad govorilo o velikoj velikodušnosti, mudrom i dobrom ponašanju Ali-paše iz Bosne”. Chirico je smatrao da je Ali-paša “jedina velika osoba koja može učvrstiti i stabilizirati stvari u ovome Carstvu jer je pouzdan, sposoban i ima veliki talent i iskustvo, kao i svekoliko povjerenje”.⁷⁰⁹

Međutim, Ali-pašina popularnost izazvala je nesnošljivost i ljubomoru velikog vezira Jegen Mehmed-paše. On je stekao brojne neprijatelje među ostalim ministrima na Porti koji su ga mrzili zbog njegove “hipohondrične naravi, strogoće i pohlepe, ali i lakoće s kojom je upravljao sebi naklonjenim i poslušnim osmanskim vojnicima”. Glasine o njegovom svrgavanju pratila su nagađanja da će carski pečat dobiti bosanski namjesnik Ali-paša. Dubrovčani su bili uvjereni da čak i “ako ne dobije carski pečat, uživat će bolji položaj i snažan utjecaj u svim državnim stvarima zbog zasluga u prosperitetu Carstva i učvršćivanju mira”.⁷¹⁰

Austrijsko-osmanski rat na tlu Bosne i banjolučka bitka kao njezin vrhunac, ostavili su trag u svijesti Bošnjaka, koji se narodnim predajama održao generacijama. Jedna od brojnih legendi vezana je uz mostarskog derviša šejha Ishaka koji je prije smrti izmolio molitvu i bacio šaku pijeska prema Banjoj Luci, što je muslimanima osiguralo pobjedu. Ta legenda postoji u više varijanti, kako kraćih tako i dužih, ponešto izmijenjenih i dopunjenih.⁷¹¹

Predaje su zabilježene i u narodnim pjesmama. Primjer je epska pjesma Boj pod Banjomlukom, autora Mehmed-bega Kapetanovića Ljubuška (1839-1902).⁷¹² Kao i svakoj drugoj epskoj pjesmi, tako je i ovoj važna odlika veličanje i idealiziranje slavne prošlosti, sad

⁷⁰⁸ H. Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi*: 69-90.

⁷⁰⁹ DA, 3164/14, 17, 18, 22, 24; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 161v.

⁷¹⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 220r; sv. 56, f. 20r; DA, 3164/5, 23.

⁷¹¹ Više u: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 3*: 303-305; H. Hasandedić, »Kulturno istorijski spomenici u Mostaru«: 165; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 417-419. O drugim legendama vidi u: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 416; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 103.

⁷¹² M. Maglajlić, »Narodna pjesma o boju pod Banjom Lukom«: 69-91; Đ. Buturović, »Boj pod Banjom Lukom«: 31-54; L. Hadžiosmanović, »Redakcija narodne pjesme Boj pod Banjalukom.«: 627-630.

s ciljem jačanja nacionalne svijesti Bošnjaka u 19. stoljeću. Upravo joj ta mješavina stvarnih događaja i narodnih predaja⁷¹³ daje upečatljivost, snagu i veličinu.

U bošnjačkim narodnim pjesmama banjolučka se bitka slavi kao jedinstveni primjer u povijesti. Panegirici upućeni Ali-paši postavljaju ga na pijedestal legendarnog, gotovo mitskog junaka. U pjesmama se nerijetko pojavljuje stih *La fetâ illâ 'Allî* kojim se pašina hrabrost i odanost povezuje s hrabrošću koju je u bitci kod Uhuda kraj Medine 625. godine pokazao četvrti kalifa Alija, Poslanikov zet i pašin imenjak.⁷¹⁴ Veliku je hvalu paši uputio i sarajevski kadija Muhlisi koji mu je pet dana nakon banjolučke bitke spjevao hvalospjev. Muhlisi hvali Ali-pašinu mudrost koja nadmašuje Platona, i darežljivost kojoj može pozavidjeti i Hatem-i Taija, poznati predislamski pjesnik.⁷¹⁵ Banjolučku bitku opjevali su i manje poznati pjesnici poput Šejh Ali-efendije Bošnjaka, Osmana ibn Ibrahima, Kantamirizade Abdullaha iz Sarajeva i Abdul Gani-efendija.⁷¹⁶ Osim toga, djela dovršena 1738. godine, poput Perivoja slavuja (*Bolbolestân*) mostarskog muftije Fevzije ili pak Blagovijest borcima (*Tebşîrû'l-guzât*) autora Mustafe Pruščaka, neizostavno donose posvetu slavnom namjesniku Ali-paši.⁷¹⁷

Banjolučka bitka i njezini akteri oživjeli su i u romanima 20. stoljeća. Jedan od njih je Mustafa Mađar iz istoimenog Andrićevog djela, koji sjećanjima na banjolučka stradavanja doživljava mentalni razdor i potpuni duševni slom. Detaljniji opis tijeka bitke donosi i Derviš Sušić kroz lik Hodže Straha, jednog od sudionika banjolučkog boja.⁷¹⁸

Kao što se može primijetiti, osmansko-austrijski rat u Bosanskom ejaletu 1737. godine pobudio je snažne emocije kod Bošnjaka, koje su čvrsto utkane u njihov povijesno-etnički identitet. Strana je literatura, pak, nedovoljnom valorizacijom ponudila tek blijedi odraz povijesnih događaja na bosanskom bojištu.

⁷¹³ Primjerice, pismo kršćana za oslobođenjem od "osmanskog jarma" nije bio razlog osmansko-austrijskom ratu. Dijalozi između cara Karla i princa Hildburghausena i između Ali-paše i ajana na divanskom zasjedanju, a i mnogi drugi, dijelom su plod mašte, a dijelom narodne predaje.

⁷¹⁴ L. Hadžiosmanović, »Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju«: 317-322; Đ. Čehajić (Fevzi Mostarac), *Bulbulistan*: 48; Đ. Čehajić, »Pjesme Fevzije Mostarca na turskom jeziku.«: 291-292.

⁷¹⁵ Česte su usporedbe Ali-paše s kalifom Alijem zbog junaštva i sa Solomonovim državnikom Asafom zbog mudrosti. O. Mušić, »Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi.«: 105-107; H. Kreševljaković, »Bitka pod Banjom Lukom«: 109-110; H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*: 454-455, 460.

⁷¹⁶ H. Kreševljaković, »Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju«: 318-322; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 532.

⁷¹⁷ N. Karahalilović, *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja*, 6; M. Aruči, »Pruščak, Mustafa.«: 358; H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*: 471-473. Više o pjesmama posvećenim banjalučkom boju: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 420-435.

⁷¹⁸ Više u: E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 436-438.

4.1.9. Kratki osvrt

Analiza Ali-pašino četverogodišnjeg mandata na položaju bosanskog namjesnika pruža potpuniju sliku njegova profila i pridonosi boljem poznavanju ratnih prilika u Bosanskom ejaletu. Važno polazište za to pružaju dubrovački izvještaji u kojima je jasno predstavljena pašina ličnost, njegov odnos s podređenima i nadređenima i ocjena bosanskog bojišta u austro-osmanskom ratu.

Dubrovnici zaključuju da je Ali-pašin mandat u Bosni “nadmašio njegove zasluge na dužnosti velikog vezira”.⁷¹⁹ I zaista, ako se pašin vezirski mandat usporedi s njegovom upravom u Bosni, može se primijetiti veća odlučnost, samostalnost i sigurnost djelovanja. Rat s Perzijom koji je trajao dok je Ali-paša bio veliki vezir, završio se osmanskim porazom. S obzirom na to da je paša i tada samoinicijativno nastojao povesti vojsku na bojište, u čemu ga je spriječio kizlaraga Bešir, može se zaključiti da je položaj bosanskog namjesnika zbog udaljenosti od središta, a time i slabije kontrole, omogućavao veću slobodu vladanja.

Rat u Bosni otkrio je Ali-pašinu brigu za povjereni mu ejalet i stanovništvo, koja je nadilazila čak i naredjenja Porte. Štoviše, on je bio jedan od rijetkih namjesnika koji ratne okolnosti nije koristio za osobno bogaćenje putem ratnih nameta, već za jačanje borbenosti i vojničkog duha stanovnika. Održavao je dobre odnose sa svim slojevima bosanskog društva, od sarajevskih mula preko ajana do običnog puka. Mnogi od njih tvrde da tijekom 18. stoljeća Bosanskim ejaletom nije vladao sposobniji namjesnik.

Dubrovnici donose nove, dosad nepoznate detalje rata u Bosanskom ejaletu. Usporedba dubrovačkih izvještaja s osmanskim kronikama, ratnim dnevnikom austrijskog generala Schmettaua i novinskim stupcima engleskih *Gazetta* pokazala je velike razlike u interpretaciji rata, koje se najbolje mogu pratiti u znatnim brojčanim odstupanjima. I dok su pojedini iskazi rezultat ideološke pristranosti, ipak je mnogo nedosljednosti nastalo zbog loše obaviještenosti. I Dubrovnici koji su poznati po brzoj i točnoj informiranosti, nerijetko se žale na dezinformacije s terena. U svojim pismima upozoravaju bečki dvor da su s terena stigle “različite i dvosmislene obavijesti”, da “treba sačekati sigurnije vijesti” ili “da novim vijestima ispravljaju stare vijesti”.⁷²⁰ Često ističu da se situacija na terenu mijenja vrlo brzo

⁷¹⁹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 128r.

⁷²⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 44r, 44v, 61v, 62r, 129v, 145v, 222v, 231v; sv. 56, f. 142v; *DA*, 3061/III 31, 33, 35, 36 i dr.

ovisno o nepredvidivim okolnostima.⁷²¹ Važan čimbenik bilo je i vrijeme potrebno za putovanje informacija od Dubrovnika do Beča.⁷²² Isti problemi istaknuti su i u engleskim novinama uz objašnjenje da se “čeka dodatna potvrda takvom razvoju situacije”.⁷²³ Usto, zanimljivo je primijetiti da Engleska, za koju se vjeruje da je s Portom održavala prisne odnose do druge polovice 18. stoljeća,⁷²⁴ u svojim službenim novinama jasno teži austrijskoj pobjedi.⁷²⁵

Kronike koje su nastale nakon što su se ratni događaji slegli svoju nedosljednost ne mogu pravdati dezinformacijama s terena. Najuočljiviji primjer tome je razlika između franjevačkih i osmanskih kronika nastalih u Bosni, a tiču se uspješnog, odnosno neuspješnog Ali-pašinoz pohoda na hrvatske krajeve. Pa ipak, bez obzira na pojedine diskrepancije, franjevačke i osmanske kronike iz Bosne izvrsno se nadopunjuju i pružaju uvid u iste događaje iz dva različita kuta.

U procjeni kroničara koji su o događajima u Bosni pisali iz udaljenih dijelova Carstva, poput Subhija, Musaffe ili nepoznatog kroničara, važnu ulogu imaju korišteni izvori, njihovi politički ciljevi i publika kojoj se obraćaju. Izvor za Subhijev prikaz bosanskog bojišta bio je Omer Novljanin, čiju je kroniku prepisao počevši od prvih Ali-pašinih sumnji na austrijski napad, a zaključio s pašinim odlaskom pod Beograd 1739. godine. Kroničar Musaffa u svojoj kronici kaže da je za izvor koristio “iskaze pouzdanih bosanskih mladića, prijevode nevjerničkih kronika, a prikupio je i neke izgubljene spise i izvještaje generala”.⁷²⁶ Međutim, i kod Musaffe i kod nepoznatog kroničara u središtu rada nije bosansko bojište već slavljenje konačne pobjede sultanove vojske kod Beograda. Budući da su, a ponajprije Subhi, pisali u službi i po naređenju Porte, naglasak je na pobjedama u kojima je pokretačka snaga središnja, a ne provincijska vojska.

Jedini detaljni izvor za rat u Bosanskom ejaletu je kronika Omera Novljanina i donekle Ahmeda Hadžinesimovića Prusca. Premda Novljaninova kronika donosi najiscrpniji prikaz događaja koji je temeljen “na dopisima očevidaca”, ipak je prisutna vjerska nabijenost koja nalaže provjeru podataka i u drugim izvorima. O značaju Novljaninove povijesti govori

⁷²¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 41r-41v, 66r, 104r, 128v, 158r i dr.

⁷²² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 35v, 50v; sv. 56, f. 16v, 45r i dr.

⁷²³ *London Gazette*, 7630 (23.8.1737). Ponekad su istovremeno tiskane posve kontradiktorne vijesti iz dva različita izvora, kao što je slučaj o osvajanju Užica. *London Gazette*, 7620 (19.7.1737); 7644 (11.10. 1737).

⁷²⁴ I.H. Uzunçarşılı, »Ondokuz asır başlarına kadar Türk-İngiliz münasebatına dair vesikalar.«: 573-580.

⁷²⁵ Potpuniju sliku donose Chircova pisma, a poznato je i da su engleski dobrovoljci sudjelovali na austrijskoj strani u bitci kod Beograda. *DA*, 3164/5; 3164/8; 3164/10; 3164/11; 3164/16; V. Kostić, »Memoari učesnika bitke kod Beograda«: 70-93.

⁷²⁶ A. Kızılgök, *Musaffa Mustafa Efendi'nin*: 19.

broj kroničara koji su od njega posuđivali informacije, brojni prijevodi Novljaninove kronike na strane jezike, kao i domaći prijepisi iz 18. i 19. stoljeća.⁷²⁷

Naravno, uz Novljaninovu kroniku od neprocjenjivog su značaja i dubrovački izvještaji koji pridonose procjeni bosanskog bojišta u cjelokupnom austro-osmanskom ratu. Za razliku od ostalih izvora koji glavnu krivnju za poraz bečkog dvora u ratu 1737/9. godine pripisuju neslozi austrijskih generala, dubrovački izvori ističu brojnost, hrabrost i dobru organiziranost osmanske vojske.

4.2. Drugo i treće namještenje u Bosanskom ejaletu (1744/5-1748)

Drugo Ali-pašino namještenje u Bosanskom ejaletu, koje je trajalo tek pola godine, donosi kratki pregled prilika u Bosanskom ejaletu u razdoblju mira. Međutim, izostanak ratova nije doveo do umirenja ejaleta. Baš naprotiv, buntovnost stanovništva tijekom drugog Ali-pašino namještenja predstavljalo je uvod u pobunu širih razmjera koja je obilježila njegov treći mandat u Bosni.⁷²⁸

Turbulentna zbivanja sredinom stoljeća sagledat će se vertikalno iz pozicije Porte prema provinciji i horizontalno kroz promijenjene odnose između namjesnika i lokalnih ajana. Razmatranjem odnosa između središta Carstva u Istanbulu i udaljene provincije Bosne (*center/periphery relations*)⁷²⁹ otkrit će se na koju je stranu prevagnula politička moć u vrijeme Ali-pašino mandata. Analizom mirnodopskih i ratnih prilika u Bosanskom ejaletu kao i Ali-pašino odnosa prema aktualnim problemima može se procijeniti uklapa li se Ali-pašin karakter i djelovanje u gotovo opće prihvaćenu negativnu sliku bosanskih namjesnika tijekom 18. stoljeća.

⁷²⁷ S. Bajraktarević, »Ottenfelsova orijentalistička zbirka u Zagrebačkom državnom arhivu.«: 107-108; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 411-412.

⁷²⁸ Tijekom 1745. godine neredi su potresali i ostale rubne dijelove Carstva. Zbog neisplaćenih dnevnica albanski su plaćenici u Tripoliju digli veliki ustanak koji je Mehmed-paša Karamanli ugušio tek 1752. godine. Ejaletom Damask proširila se pobuna zbog nestašice i visokih cijena prehrambenih proizvoda. Pobunjenici su izbacili kadiju i ubili nekoliko ljudi iz njegove pratnje. Represivan kraj pobune 1746. godine kroničar al-Budajri ocijenio je ispravnim potezom namjesnika protiv "devijantske grupe pobunjenika i korumpiranih janjičara". B. McGowan, »The Age of the Ayans«: 647; M.Th. Houtsma, *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam VIII*: 816.; S. Cronin, *Subalterns and Social Protest*: 43-44; J. Grehen, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*: 79-91; K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus*: 37-38; Y. Ayalon, »Famines, Earthquakes, Plagues«: 227-230.

⁷²⁹ Više u: Ş. Mardin, »Center-Periphery Relations«: 169-190; M. Heper, »Center and Periphery in the Ottoman Empire«: 81-105; D.R. Khoury, »The Ottoman centre versus provincial power-holders«: 135-156; N. Salik, »Rethinking State-Society Relations«: 115-140; E. Shils, »Center and Periphery«: 117-130.

4.2.1. Dolazak Ali-paše 1745. godine, stanje u Bosanskom ejaletu

U studenome 1744. godine, Ali-paša je primio ferman o preuzimanju novog namjesništva u Bosanskom ejaletu.⁷³⁰ Razlog njegova imenovanja bio je protest Bošnjaka zbog “napuštanja svoje zemlje” i odlaska u rat protiv Perzije.⁷³¹ Bez obzira na Portino naređenje da pričeka solunskog sandžakbega koji će preuzeti njegov položaj namjesnika Krete, Ali-paša se odmah ukrcao u jedan od brodova i krenuo prema Bosanskom ejaletu. Zbog jake oluje zaustavio se na Lezbosu kako bi pričekao proljepšanje vremena. Ali-paša se na tom otoku, koji je dobro poznao iz progonstva 1735. i 1743. godine, zadržao predugo, jer mu je veljači 1745. godine stiglo Portino upozorenje da požuri prema Bosanskom ejaletu.⁷³²

Naime, na istoku je trajao rat s Perzijom (1743/6), a Ali-paša ne samo da nije stigao u Bosanski ejalet već se nije ni odazvao vojnom pozivu Porte s kraja studenog 1744. godine. Vojna pomoć iz Bosne za rat s Perzijom trebala je prije proljeća biti prebačena iz Galipolja u Anadoliju, zajedno s vojnim doprinosima iz ostalih ejaleta. Prema pisanju dubrovačkog konzula Chirica, iz Rumelije se očekivalo 12.000 vojnika, od kojih je 2.000 trebalo doći iz Bosne.⁷³³ Budući da do kraja veljače ni vojni kontingenti ni prikupljeni novci iz Bosanskog ejaleta nisu stigli u Galipolje, Porta je Ali-paši poslala novo upozorenje. U proljetnim mjesecima 1745. godine do Porte je stigla vijest da je vojska iz Rumelije prebačena na perzijsko bojište, ali da iz Bosanskog ejaleta ponovno nema nikakvih vijesti. Stoga je krajem ožujka 1745. godine Ali-paši poslala još jedno upozorenje.

U to je vrijeme Ali-paša stigao u Bosanski ejalet. Kašnjenje vojne pošiljke pravdao je udaljenošću ejaleta i zahtjevom vojnika za veće plaće. Štoviše, dubrovački konzul Chirico je javio da je vojska iz Bosne ponovno protestirala da neće ostaviti svoju domovinu zbog opasnosti od Austrije. Čini se da je i prije dolaska Ali-paše dio vojnika iz Bosanskog ejaleta poslan na perzijski front jer je u bitci kod Hamadana u proljeće 1744. godine poginuo

⁷³⁰ Za početak drugog namjesništva prihvaćena je 1745. godina kada je stigao u Bosnu. Sudeći prema bujuruldiji iz tešanjskog sidžila i dubrovačkom poslanstvu, stigao je u ožujku. Usp.: *CLDT*, sv. 2, f. 244r-245r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 68r-68v; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 94; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 136, 168; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 222; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 242, 1547; M. Koller, *Bosnien an der Schwelle*: 240; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 37; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 102; S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*: 512; A. Bejtić, »Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica«: 79.

⁷³¹ *DA*, 3164/47, 49.

⁷³² O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 60-62.

⁷³³ *DA*, 3164/47.

ostrožački kapetan Mahmud-beg. Nova regrutacija za perzijsku bojišnicu trebala je popuniti vojne redove seraskera Jegen Mehmed-paše koji je u ljeto 1745. godine krenuo prema Karsu i Erevanu. Njegova je vojska u punom sastavu brojala 100.000 spahija i 40.000 janjičara, među kojima su najbrojniji bili janjičari iz Bosne i Albanije.⁷³⁴ Usto, tijekom 1745 muškarci iz Bosne su kao plaćenici pristupali zapadnjačkim vojskama.⁷³⁵

Tijekom šestomjesečnog boravka u Bosanskom ejaletu, Ali-paša je napore usmjerio na uvođenje reda i mira, a za pomoć se obraćao i Porti. Primjerice, zatražio je fermene zbog nasilja novopazarskih aga i za izručenje mutesarifa Janjinskog sandžaka Mahmud-paše. Iščekujući vojsku i ratni prihod iz Bosne, Porta je u svibnju 1745. godine udovoljila Ali-pašinim zahtjevima.⁷³⁶ Moguće je da je na to utjecao i veliki vezir Sejjid Hasan-paša (1743/6) koji je dobro poznao Ali-pašu.⁷³⁷

Razbojništvo je tijekom 1745. uzelo maha. U svibnju je na Portu stigao mahzar (kolektivna žalba) stanovništva kasabe Tašlidže.⁷³⁸ Istovremeno su se i Dubrovčani žalili na Mijata Petrovića iz Popovog polja.⁷³⁹ U to vrijeme u hajduke se odmetnuo i poznati razbojnik Stanislav Sočivica iz Hercegovačkog sandžaka koji je pljačkao po crnogorskim i hercegovačkim graničnim selima.⁷⁴⁰ Hajduci su harali i sjevernom Bosnom. Tešanjskom kapetanu Ali-agi stigle su brojne žalbe na razbojnika Muharemiju. Žalbe Tešnjaka su došle i do Ali-paše. Izdao je bujuruldiju za pretres, hapšenje i privođenje pljačkaša na bosanski divan. Uskoro je u Tešanj stigla nova pašina bujuruldija za zatvaranje krčmi. Glavnina krivnje pala je na kršćane koji su uz prodaju alkohola optuženi i za nadogradnju crkava u tešanjskom kadiluku.⁷⁴¹

I prije nego što je Ali-paša stigao u Bosanski ejalet, franjevci su bili suočeni s istim optužbama. Pokrenuo ih je Ali-pašin kajmakam Ali-aga. On je iskoristio Ali-pašinu odsutnost i za prijevremeno prikupljanje džulusa. Nakon desetodnevnog boravka u tamnici, fratri su

⁷³⁴ Y. Hamzaoglu, *Srbistan Türklüğü*: 182; DA, 3164/47; H. Kreševljaković, »Kulen Vakuf.«: 132; E. Pelidija, »O bošnjačkoj eliti XVIII. stoljeća.«: 60.

⁷³⁵ F. Genthe, »Bošnjaci u najamništvu stranih država.«: 538-600; F. Genthe, »Sasko-poljska pukovnija Bošnjaka i holandijski kopljanici Bošnjaci.«: 369-390.

⁷³⁶ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 61.

⁷³⁷ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 643-644; F. Saricaoglu, »Hasan paşa Seyyid.«: 339-340.

⁷³⁸ E. Pelidija, »Pljevlja i pljevaljski raj u XVIII. stoljeću.«: 160.

⁷³⁹ *Let. Pon.*, sv. 59, f. 247r-247v.

⁷⁴⁰ I. Lovrić, *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*: 185-188; M. Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*: 401-404.

⁷⁴¹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 164; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 94, 103.

predali su 1.000 groša džulusa, a zauzvrat su dobili bujuruldiju.⁷⁴² Isti kajmakam je u Travniku dao objesiti pravoslavnog popa iz Čajnice jer je jednom begu zaprijetio sabljom.⁷⁴³

Situacija se promijenila dolaskom Ali-paše u ejalet. Paša je u travnju 1745. godine izdao bujuruldiju kojom zabranjuje uznemiravanje pravoslavne raje zbog nadogradnje crkve u Sarajevu kojoj je nakon požara dopuštena obnova u starim temeljima. Odobrio je obnovu manastira u Dobrićevima i otvaranje pravoslavne škole u Pljevljima.⁷⁴⁴

U svibnju 1745. godine franjevcima je stigla naredba Ali-paše o oslobođenju svih poreza koje oni nisu dužni davati. Pred kraj mandata Ali-paša je izdao novu bujuruldiju kojom im je potvrdio porezna oslobođenja. Čini se da ni ta naredba nije poštivana, jer je do kraja 1745. godine izdana još jedna bujuruldija.⁷⁴⁵

Tijekom 1745. godine katoličke župe u Bosanskom ejaletu pohodio je i popisivao apostolski vikar i biskup, fra Pavao Dragičević (1694-1773). Njegova je vizitacija bila praćena brojnim poteškoćama pa čak i ubojstvom župnika, moguće fra Toma Dadića ili fra Jaka Kraljevića.⁷⁴⁶ Opasnost za katoličku crkvu predstavljali su i prelasci katolika na islam.⁷⁴⁷ Tijekom 1745. godine primjetni su i obrnuti slučajevi.⁷⁴⁸ Među njima je najpoznatiji slučaj pokrštanja Lejle Kopčić⁷⁴⁹ iz Duvna koja je zbog ljubavi prema Ivanu Radi (Radoš, Radošević) u srpnju 1745. godine prihvatila katoličku vjeru i pobjegla u Mletačku Dalmaciju.⁷⁵⁰ Krstio ju je splitski nadbiskup Antun Kačić (1730/45), a kum joj je bio mletački generalni providur Jakov Baldu (1744/7). Lejla je postala Ruža (*Rosa*).

⁷⁴² Tražeći smanjenje džulusa 1775. godine, fratri se pozivaju na prihvatljivu visinu džulusa koja je prikupljana prije 30 godina odnosno 1745. godine u vrijeme Ali-paše. M. Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*: 198.

⁷⁴² H. Hadžibegić, »Stara pravoslavna crkva u Sarajevu«: 147-149.

⁷⁴³ M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 77-78; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 168; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 221-222; J. Matasović, *Fojnička regesta*: 198; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevaca 3*: 77-78.

⁷⁴⁴ H. Hadžibegić, »Stara pravoslavna crkva u Sarajevu«: 147-149; V. Skarić, »Srpski pravoslavni narod i crkva«: 39; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 135; Đ. Mazalić, »Popis zaostavštine i rasulo sarajevske obitelji Selak.«: 224-225, 233-235; V. Skarić, »Srpsko-pravoslavna sarajevska parohija«: 11-12; Z. Kajmaković, S. Tihčić, »Manastir Dobrićevo«: 150-153; U. Bećević, *Prvi vijek pozorišta u Pljevljima*: 6.

⁷⁴⁵ J. Matasović, *Fojnička regesta*: 198-199.

⁷⁴⁶ J. Vladić, *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*: 94-95; A. Škegro, »Katolici u mešćemi; šerijatska vjenčanja katolikā«: 167.

⁷⁴⁷ Vidi primjere: N. Lašvanin, *Ljetopis*: 208, 216; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 145.

⁷⁴⁸ Vidi primjere: J. Matasović, *Fojnička regesta*: 199; M. Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje*: 39; S. Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini*: 21.

⁷⁴⁹ Kopčići su islamizirani katolici iz Rame koji su od 16. stoljeća uživali veliki ugled i važne službe. O njima postoje brojne legende i narodne izreke. M. Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*: 373-375, 391-392; A. Šimčik, »Begovi Kopčići.«: 57; H. Hasandedić, *Genealoška istraživanja*: 138-141.

⁷⁵⁰ Ovo je tema Aralićine povijesne drame Konjanik (1973) koja je ekrinizirana u režiji Branka Ivande (2003). Zaplet ovog slučaja ne začuđuje obzirom na susretljivost obitelji Kopčić prema kršćanima u svome kraju. A. Škegro, M. Rimac, S. Martinović, »Diplomatski spor zbog jednog katoličkog krštenja«: 16-17, 33; M. Dragić,

Potaknut stalnim tužbama Lejlina oca, Džafer-bega Kopčića, Ali-paša je zatražio da se šesnaestogodišnja Lejla/Ruža pred mubašiom Ismail-efendijom javno ispita je li “cijeli život muslimanka”. Međutim, pogrešno dragomanovo prevođenje je dovelo do dodatnog zaoštrenja odnosa. Iako je na sučeljavanju njezin iskaz bio sasvim suprotan, do Ali-paše je stigla vijest da je Lejla potvrdila pripadnost Muhamedovoj vjeri. Potpaljujući nemire u Imotskom,⁷⁵¹ Ali-paša je prijetio ratom ako se djevojka ne vrati u Bosnu. Da sačuva dobrosusjedske odnose, mletački je providur održao novo sučeljavanje na kojem je djevojčina sudbina zapečaćena. Lejla Kopčić se morala vratiti u Bosnu.⁷⁵²

Interesantan je u tom slučaju pogrešan prijevod dragomana tijekom prvog sučeljavanja, što se inače u diplomatskom prevođenju rijetko događalo. Primjerice, ako se pogleda originalno Ali-pašino pismo upućeno providuru nakon prvog sučeljavanja i njegov prijevod dragomana Francesca Sanferma (1692-?),⁷⁵³ mogu se zamijetiti poneke preinake koje su uzrokovane međujezičnim preprekama i različitim stilskim izričajem, a rjeđe suptilnim stavom prevoditelja.⁷⁵⁴ Međutim, one ne mijenjaju osnovni smisao teksta. Štoviše, cjelokupni slijed prevođenja preuzet je iz originalnog Ali-pašinosog pisma.

Izuzev ovog slučaja, uobičajeni rad bosanskog divana se ticao podjele tezkeresiz timara, berata o imenovanjima i izdavanja bujuruldija u imovinsko-pravnim sporovima.⁷⁵⁵ Tijekom 1745. godine na bosanski su divan stigle imovinske tužbe Nefise Dženetić, žene sarajevskog zaima Mustafe, i Smail-bega Dženetića. Iste je godine stolački kapetan Ismail-aga od bosanskog divana dobio potvrdu za pravo na ubiranje klančarine na prolazima Gomilama, Kliševom, Slanom, Krupi i Slivnici, koje mu pripada “otkad je čestito Carstvo uzelo Bosnu”.⁷⁵⁶

Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti: 391-392; Ć. Truhelka, »Djevojački grob.« (http://issuu.com/zlatkoapina/docs/_iro_truhelka_-_djevoja_ki_grob), (pristup 9.2.2017)

⁷⁵¹ Sukobi su se proširili u Duvno i u Imotsku Bekiju. A. Nikić, *Regesta franjevačkog arhiva u Mostaru*: 36.

⁷⁵² A. Škegro, M. Rimac, S. Martinović, »Diplomatski spor zbog jednog katoličkog krštenja«: 9-34.

⁷⁵³ Sanfermo je mletački državni dragoman koji je službu obavljao u Maroku i na Porti. Naslijedio ga je sin Donato koji je polovicom 18. stoljeća stoljeća boravio u Istanbulu kao “mladić jezika”. F.M. Paladini, *Francesco Foscari Dispacci da Costantinopoli*: 4-6.

⁷⁵⁴ Tako primjerice, u Ali-pašinosom pismu stoji da je “Mlečanin, Ivan sin Rade na silu zaveo u grijeh djevojku Lejlu i učinio da prijeđe na onu stranu”. Prema prijevodu dragomana Sanferma Lejla je “zavedena od mletačkog podanika Ivana Rade, prešla u vašu državu”. Državni arhiv u Zadru (DAZD), *Mletački dragoman* (MD), kut. 22, filz. CXXI, str. 137/1. Toplo zahvaljujem kolegi dr. sc. Anti Škegri na ustupanju osmanskog originala Ali-pašinosog pisma.

⁷⁵⁵ Vidi primjere: H. Hadžibegić, D. Buturović, »Berat Hudaverdi Bosna Mehmed-bega«: 156; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 103, 105, 112.

⁷⁵⁶ H. Kreševljaković, »Dženetići«: 122-123, 130; H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 132.

U radu bosanskog divana važnu ulogu imao je Ali-pašin ćehaja Mehmed.⁷⁵⁷ Uz ćehaju, važnu ulogu imao je i sarajevski mula Ibrahim Husein iz Gornjeg Vakufa, koji je usko surađivao s vjerskim vlastima poput mostarskog muftije Ahmed-efendije Mostarca.⁷⁵⁸

Kao i tijekom prethodnog mandata, Ali-paša je poticao popravke i izgradnju javnih objekata. Najpoznatiji pothvat bila je obnova tešanske tvrđave koja je dobrim dijelom porušena u vrijeme bitke kod Banje Luke. Ali-pašino ime upisano je na kamenoj ploči iznad glavnog ulaza u tešansku tvrđavu.⁷⁵⁹ Također, u vrijeme pašino drugog namještenja u Bosni je, zalaganjem privatnih osoba, sagrađeno i uvakufjeno nekoliko religioznih ustanova.⁷⁶⁰

Ali-pašino drugo namjesništvo u Bosanskom ejaletu označilo je narodno nezadovoljstvo koje je navijestilo desetogodišnju pobunu (1747/57). Razlozi tome su bili brojni, ali okidač pobune bio je jedan.

4.2.2. Korjeni desetogodišnje pobune (1747/57)

U vrijeme Ali-pašino drugog namještenja Bosanski se ejalet oporavljao od još jednog vala kužne epidemije koja je harala od 1741. do 1744. godine.⁷⁶¹ U tom periodu u Jajačkoj i u Sutješkoj župi umrlo je ukupno 800 katolika, što čini trećinu župljana u Jajcu i četvrtinu u Sutjesci.⁷⁶² Međutim, početkom 1745. godine kada je prestala harati osmanskim zaleđem, kuga se iznenada pojavila u Mletačkoj Dalmaciji.⁷⁶³

Uz kugu, nepovoljan čimbenik je bio i veliki snijeg zbog kojeg je zavladao skupoća i nestašica hrane. U zimskim mjesecima 1745. godine s bosanskog divana je izašla bujuruldija

⁷⁵⁷ Moguće da je riječ o Mehmed-paši Kukavici ili o Mehmed-begu Mehmedpašiću Grbavici (?-1746). AT, 429, BIV 21/12, BIV 22/47, BIV 22/48; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 42; E.U. Kukavica, »Znameniti i zaboravljeni Bošnjaci u Osmanskom sultanatu.«: 73.

⁷⁵⁸ M. Ždralović, *Bosansko hercegovački prepisivači 2*: 153; E. Kukavica, »Znameniti i zaboravljeni Bošnjaci u Osmanskom sultanatu.«: 55; M. Hasani, »Zbornik fetvi muftije Ahmeda«: 246-249.

⁷⁵⁹ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanskog kadiluka*: 93-94, 98; M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 2*: 257; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 164; E. Pelidija, »Prošlost Tešnja i njegove okoline«: 92-94; M. Bećirbegović, *Džamije sa drvenom munarom*: 125; M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 2*: 257; 3, 36-37.

⁷⁶⁰ Vidi primjere u: M. Čajlaković, »Nastanak i razvoj institucije vakufa«: 254; A. Čilikov, »Prilog problematici proučavanja i istraživanja islamske umjetničke kulture«: 47; M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 2*: 262; N. Koštović, *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*: 60; S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade*: 32-33; H. Oruč, »Sarajbosna Vakiflari.«: 75, 78.

⁷⁶¹ R. Jeremić, *Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika*: 18-20; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 161-162, 164; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 218-219; R. Jelić, »Kuga u Dobropoljcima 1744.«: 315-316.

⁷⁶² A. Zirdum, *Filip Lastrić-Očevac*: 12; B. Ljubez, *Jajce Grad*: 265; F. Marić, *Vrhbosanska nadbiskupija*: 81-82.

⁷⁶³ *Let. Pon.*, sv. 59, f. 187r-187v, 195v, 233v-234r, 249r; sv. 60, f. 49v, 83r, 94r-96v, 115r-116r.

o zabrani izdavanja putnih isprava i zabrani izvoza raznovrsnih namirnica (jasak). Jasak je blokirao dubrovačku trgovinu sa zaleđem i stvorio plodno tlo za razbojstvo svake vrste, od sitne krađe do organiziranog krijumčarenja na granici.⁷⁶⁴

Protuzakonite aktivnosti u Bosanskom su ejaletu provodili i lokalni organi vlasti. Ni sultanov ferman ni Ali-pašina bujuruldija nisu mogli obuzdati zloupotrebe ajana u tešanjskom kadiluku. Povrh toga, tamošnje stanovništvo je bilo opterećeno novim porezima za izdržavanje pokrajinske uprave i namjesnikovog dvora. Tako je u ožujku odnosno travnju Ali-paša po običaju prikupljao ljetnu ratu mirnodopskog poreza, a istovremeno je pokrenuta i obnova tešajske tvrđave, za što je stanovništvo bilo dužno pružiti materijalnu pomoć i radnu snagu u sklopu poreza salijane. Dio stanovništva je trebao osigurati komore s konjima za menzilhane (poštanske stanice). To je uključivalo i akcije popravljanja i čišćenja puteva, kao i osiguranje hrane za konje.⁷⁶⁵

U svibnju je paša raspisao prikupljanje uvećanog ratnog doprinosa, a tri mjeseca kasnije ubirao je zimsku ratu mirnodopskog poreza. Osim u novcu, porez je u pojedinim je kadilucima, poput tešanskog i travničkog, ubiran otkupom žitarica po fiksnim cijenama.⁷⁶⁶ Povećanje je u odnosu na 1743. godinu bilo za trećinu. Naime, reparticioni sistem razrezivanja poreza uzrokovao je stalno porezno povećanje jer je zbog bolesti i ratova došlo do smanjenja porezne baze.⁷⁶⁷ Povrh toga, narod je bio primoran državi prodavati žito po višestruko nižoj cijeni nego što je njegova stvarna kupovna vrijednost.⁷⁶⁸

Teret gospodarske krize snosili su i povlašteni društveni slojevi koji su pretjerano oporezivanje smatrali izrazom samovolje i pohlepe bosanskih namjesnika. Upravo su begovi i kapetani ustali protiv plaćanja povećanih poreza. Na njihov otpor Ali-paša je poslao delibašu⁷⁶⁹ Vlahinjića iz Sarajeva da silom prikupi poreze. Uzalud je narodno poslanstvo krenulo u Sarajevo moliti Ali-pašu za milost. Premda ih je primio na dogovor, nije namjeravao odustati od poreza. Lokalne ajane je uhvatio na prevaru i bacio ih je u tamnicu.

⁷⁶⁴ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanskog kadiluka*: 110; *Let. Pon.*, sv. 59, f. 233v, 244v-246v, 247v-248v; sv. 60, f. 8r-9v, 23v.

⁷⁶⁵ H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanskog kadiluka*: 68, 79-80, 92-96, 98, 106-107, 114.

⁷⁶⁶ Popratni troškovi odnosno *hardž-i bab*, mubaširija i "troškovi kadiluka" (*masarifat-ı kaza*) ubirani su u novcu. F. Kasumović, »O terminu taksit«: 73-74.

⁷⁶⁷ Pri razrezivanju poreza polazište čini ukupan iznos poreza koji treba sakupiti na jednom području, a koji se raspodjeljuje po poreznim obveznicima.

⁷⁶⁸ Tijekom 1741. godine u slobodnoj prodaji je cijena za 40 oka (oko 51 kg) žita bila 360 akči, a 1745. godine u sklopu mirnodopskog poreza fiksna otkupna cijena za 40 oka iznosila je 90 akči. H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanskog kadiluka*: 76-77, 104-105; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 161.

⁷⁶⁹ Delibaša je zapovjednik konjice (delije) koja je namjesnicima služila i kao vrsta tjelesne straže.

Istovremeno je u Hercegovačkom sandžaku došlo do otvorene pobune. Ali-paša je ponovno poslao delibašu Vlahinjića koji je oglobio narod, mnoštvo lokalnih uglednika uhapsio, a istaknute ajane je smaknuo.⁷⁷⁰

Iz kratkog izvještaja bosanskih franjevaca je razvidno da je pobuna 1745. godine uzrokovana financijskom politikom Porte koju je Ali-paša jednostavno slijedio. Zbog obzirnosti prema kapacitetima i potrebama Bosanskog ejaleta i temeljem iskustva stečenog tijekom prethodnog mandata, paša je glavninu poreza prebacio na bogatije slojeve stanovništva, kapetane i ajane. Zato je i slovio za “globitelja begova i kapetana”.⁷⁷¹ Financijski pritisak rezultirao je društvenim raslojavanjem ajana. S jedne su strane bili dužnosnici odani središnjoj vlasti, poput Sarajlije Vlahinjića, Derviš-paše Alipašića iz Prozora i brata hercegovačkog muteselima,⁷⁷² a drugu su stranu zauzeli ajani koji su težili očuvanju svojih financijskih povlastica, djelujući pod krinkom općih narodnih interesa.

Porez koji je potaknuo otvorenu pobunu naroda, franjevački kroničari nazivaju “tasil” (taksit). Budući da je Ali-paša napustio Bosanski ejalet u listopadu 1745. godine, moguće je da je riječ o zimskoj rati mirnodopskog poreza koja je raspisana u kolovožu. S obzirom na to da je stanovništvo taksitom nazivalo različite prireze koji su raspisivani s mirnodopskim porezom,⁷⁷³ moguće je da je povod bio simbolični porez koji je kanalizirao nakupljeno nezadovoljstvo stanovništva.⁷⁷⁴

Lokalne pobune iz 1745. godine ponekad se uzimaju za početak desetogodišnje narodne bune u Bosanskom ejaletu,⁷⁷⁵ iako se ona češće datira od 1747. godine kada je Ali-paša po treći puta poslan u Bosanski ejalet.⁷⁷⁶ Budući da tijekom 1745. i 1746. godine nije došlo do ustanka stanovništva izvan glavnih središta Bosanskog ejaleta, može se pretpostaviti

⁷⁷⁰ Do pronalaska novih podataka, jedini izvor za nemire iz 1745. godine su franjevački kroničari. N. Lašvanin, *Ljetopis*: 222-223; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 168-169; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevaca 3*: 81-82; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 138; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 102; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 308; A. Sućeska, »Seljačke bune u Bosni«: 181-182.

⁷⁷¹ S. Bašagić, *Kratka uputa*: 102.

⁷⁷² Benić ih naziva “izjelicama” odnosno onima “koji jidu carski kruh”. B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 175, 187.

⁷⁷³ F. Kasumović, »O terminu taksit«: 77-78.

⁷⁷⁴ Hadžijahić kaže da je riječ o porezu “avaridi senijje” (*avariz-i seniyye*) koji je Porta odredila 1746. godine (1159.). M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 104; M.S. Kütükoğlu, »İrade-i Seniyye.«: 391-392.

⁷⁷⁵ A. Sućeska, »Seljačke bune u Bosni«: 182; M. Kreso, *Iskustva odbrane Bosne i Hercegovine*: 243; A. Zirdum, *Filip Lastrić-Očevac*: 13.

⁷⁷⁶ M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 99, 105; Đ. Alić, *Devetnaest stoljeća Bosne*: 366; E. Pelidija, »Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira«: 165-166; F.S. Turhan, *The Ottoman Empire and the Bosnian Uprising*: 55, 178; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*: 37; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*: 308-309; B. Jelavich, *History of the Balkans*: 90; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 31.

da je riječ tek o uvertiri u desetogodišnju masovnu pobunu u Bosanskom ejaletu koje je uzela maha 1747. godine.

Novi uvid u situaciju u Bosanskom ejaletu 1745. godine, kao i u percepciju Porte na prilike u Bosni, donosi otpusno pismo koje je Porta uputila Ali-paši u kolovozu 1745. godine. Naime, nakon bitke kod Revana u kolovozu 1745. godine u kojoj je poginuo perzijski serasker Mehmed Jegen-paša, javila se potreba za novim vojskovođom. Zbog iskustva u ratovima protiv Perzije, Porta se obratila Ali-paši riječima “tvoja dužnost na perzijskom serhadu je od velike važnosti i potrebe, a s fermanom sultana koji predstavlja uvećanje njegove časti, ukazano (ti) je također i namještenje u ejaletu Alepo”. Budući da je otežao s odlaskom iz Bosanskog ejaleta, Porta je u listopadu poslala još jedan ferman u kojem ga požuruje da što prije preuzme novo namještenje na Istoku.⁷⁷⁷

Konačno je u prosincu stigao u Erzurum gdje je primio mač, krzno samurovine i 15.000 groša. Nedugo zatim, poslan je ferman anadolijskim i rumelijskim sandžakbezima da se pridruže vojnoj pratnji seraskera Ali-paše u novoj proljetnoj kampanji.⁷⁷⁸

Rat s Perzijom umanjio je važnost socijalnih previranja u Bosanskom ejaletu. Porta je bosansko narodno nezadovoljstvo smatrala prolaznim stanjem koje je uz predahe trajalo još od 17. stoljeća. Ni Ali-paša nije shvaćao ozbiljnost narodnog otpora jer je na odlasku stanovništvo opteretio novim davanjima za putnu otpremninu (*nezl*) do Soluna. Usto, potreba za njegovom službom i požurivanje odlaska na Istok pokazuju da je rat s Perzijom bio glavni razlog njegova odlaska iz Bosne. Takvo stajalište u suprotnosti je mišljenjem koje se naslanja na franjevačke kronike,⁷⁷⁹ a prema kojem je Ali-paša svrgnut zbog žalbi stanovništva Porti. Međutim, u tom slučaju mu najvjerojatnije ipak ne bi bila ukazana prestižna čast seraskera u perzijskoj kampanji, već bi kao i njegovi prethodnici nazadovao u upravnoj hijerarhiji.⁷⁸⁰ Usto, da je narodno nezadovoljstvo i njegova nesposobnost bio razlog njegove smjene 1745.

⁷⁷⁷ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 61-62. Usp.: J. Matasović, *Fojnička regesta*: 199; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 212.

⁷⁷⁸ U vojnoj pratnji nalazili su se i vojnici iz Bosanskog, Hercegovačkog, Kliškog i Zvorničkog sandžaka. O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 62; J. Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva 3*: 186.

⁷⁷⁹ Takvo mišljenje zastupljeno je ne samo u domaćoj već i u stranoj literaturi. B. Jelavich, *History of the Balkans*: 90; N. Malcom, *Bosnia: A Short History of Bosnia*: 86.

⁷⁸⁰ Položaj bosanskih namjesnika za koje se vjeruje da su iz Bosne smijenjeni zbog narodnih žalbi, bio je drastično degradiran. Primjerice, bosanski namjesnik Hadži Jusuf-paša (1716) je pogubljen, Defterdar Emin Osman-paša (1717/19) je premješten za sandžakbega Avlone (Albanija), a Hadži Ibrahim-paša Kabakulak (1730/2) je zatvoren u tvrđavu Resmo (Kreta) gdje je i pogubljen. S.S.H. Muvekkit, *Povijest Bosne I*: 461, 468, 473-474, 479; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 91, 92, 94.

godine, tada mu Porta zasigurno ne bi povjerila novi mandat u Bosanskom ejaletu nakon samo godinu dana.

4.2.3. Dolazak Ali-paše 1747. godine, lokalna mreža i odnosi

Između drugog i trećeg Ali-pašinosg namještenja Bosnom je vladao namjesnik Sulejman-paša Bostandži (1745/6). Iz njegove žalbe na Portu vidljivo je da su se nemiri nastavili i nakon Ali-pašinosg odlaska. Glavna središta pobune 1746. godine bila su Mostar i Sarajevo čiji su se stanovnici upisivali u janjičare da izbjegnu plaćanje novih, uvećanih poreza. Novi su se janjičari udružili s lokalnom eškijom, upadali u kuće ajana i vojnih zapovjednika i njihove dužnosti podijelili svojim pristašama.⁷⁸¹

U to je vrijeme Ali-paša bio zauzet suzbijanjem pobunjenih Kurda i leventa u Anadoliji. Metode koje je upotrijebio protiv vođa anadolijskih pobunjenika⁷⁸² pribavile su mu pohvalu s Porte i novo namjesništvo u Bosanskom ejaletu. Naime, Ali-paša je krajem studenog 1746. primio ferman da je “u Bosni ugrožen državni poredak” zbog čega tamo šalju upravo njega jer je u prethodnim mandatima “izgradio dobre odnose s narodom”.⁷⁸³

Ali-paša nije bio zadovoljan odlukom Porte. Zamolio je i produljenje anadolskog mandata. Međutim, veliki vezir Tirjaki Mehmed-paša (1746/7) mu nije bio naklonjen i odbio je njegovu molbu. Budući da je Ali-paša posljednji put na položaj velikog vezira došao s mjesta anadolijskog namjesnika, Tirjaki Mehmed-paša ga je odlučio ukloniti iz Anadolije.⁷⁸⁴ Ali-paši se obratio i sam sultan Mahmud koji je pohvalio njegove zapovjedničke sposobnosti i jasno zatražio da što prije krene prema Bosni. U to je vrijeme bivši bosanski namjesnik Sulejman-paša već krenuo prema Kutahji, a u Bosnu je stigao Ali-pašin kajmakam, ozloglašeni Ali-aga.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ S. Bašagić, *Kratka uputa*: 102; H. Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*: 77, 104, 111, 114-116; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 65.

⁷⁸² Primjere vidi: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 337; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 63-64, 69.

⁷⁸³ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 64.

⁷⁸⁴ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 332. Ali-paša je došao u sukob s velikim vezinom jer je odbio platiti 15.000 groša pristojbe džaze za namjesništvo u Bosni. Ali-pašin sin, Zijaeuddin pogrešno navodi da je Ali-paša odbio platiti 15.000 groša za anadolsko namještenje. İ.M. Kemal, »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.«: 198-200; R.M. Hickok, *Ottoman Military Administration*: 118.

⁷⁸⁵ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 64-65.

Ali-paša je otezaio s dolaskom u Bosanski ejalet, gdje je stigao tek sredinom travnja 1747. godine.⁷⁸⁶ U Sarajevu mu je priređen svečani doček prigodom kojeg je pjesnik Derviš Mehmed Mejlija ispjevao kasidu (vrsta vjerske pjesme) dobrodošlice.⁷⁸⁷ I fratri su mu došli ukazali uobičajenu čast, a on im je potvrdio prava bujuruldijom. Kao što je obećao njegov kajmakam, Ali-paša po dolasku nije zahtijevao novi džulus, ali je to učinio u kolovozu 1747. godine. Tajno, i suprotno običaju nije ga podijelio s pratnjom.⁷⁸⁸

U Ali-pašinoj pratnji važno je mjesto zauzimao ćehaja Ali-aga. On je s ostatkom pašinog kabineta u veljači 1748. godine sudjelovao na sastanku upisivanja Ali-pašinog vakufskog dobra u defter. Prisutni su bili i drugi članovi bosanskog divana, pisar carskog divana Sejid Mehmed-aga, silahdar Mustafa-aga, glavni čohadar Osman-aga, muhurdar Mustafa-age, haznadar (rizničar) Abdulkadir-aga te haznadar katibija (rizničarski pisar) Mustafa-efendija.⁷⁸⁹

Službenici bosanskog divana bili su i defterdar Mustafa, teskeredžija (službenik administracije) Ibrahim i upravitelj defterhane (pokrajinskog prihoda) Muhamed.⁷⁹⁰ Važan član Ali-pašinog kabineta bio je i pisar Osman Šehdi-efendija (Kadić Bjelopoljak).⁷⁹¹ U pašinoj pratnji je bio i čuveni Ahmed-paša Džezar iz hercegovačkog sela Fatnice, koji je kasnije pratio pašu po raznim zaduženjima u Carstvu.⁷⁹² U Dubrovačku Republiku došao je Ali-pašin čohadar Mehmed-aga zbog problema koje su Dubrovčani imali s Ulcinjanima. Prepisku oko nabave papira za pisanje i prijevoza osmanskih dužnosnika vodili su s Ali-pašinim bazedžanbašom (glavni trgovac),⁷⁹³ Židovom Jakobom Burlom.⁷⁹⁴

Upravo je u vrijeme trećeg Ali-pašinog namještenja u Bosni izgorjela židovska četvrt čifuthana u Sarajevu.⁷⁹⁵ O dobrim odnosima Ali-paše s poglavarima pravoslavne crkve govori podatak o prvom kanonskom posjetu pečkog patrijarha Atanasija II. Gavrilovića (1747/52) u Sarajevo. Iste godine pravoslavna je općina s crkvenim novcem otkupila robinju, izvjesnu

⁷⁸⁶ Prema Skariću Ali-paša je došao u Bosnu 1746. godine, a Aličić pak kaže da je Ali-paša služio u Bosni tek dva puta. Buturović posljednje namjesništvo u Bosni datira 1745. godine. *AT*, BVI 22/51; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 139; A. Aličić, »Manuskript *Ahvali Bosna*«: 248; Đ. Buturović, *Morići*: 115.

⁷⁸⁷ M. Mujezinović, »Epigrafika i kaligrafija pjesnika Mehmeda Mejlije.«: 136.

⁷⁸⁸ B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 172; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 225-226.

⁷⁸⁹ *AT*, BVI 22/51; O. Čolak, *Aršiv belgelerinin işığı altında*: 113.

⁷⁹⁰ D. Buturović, »Isprave spahiskih porodica iz nahije Neretva.«: 223.

⁷⁹¹ U. Demir, »Şehdi Osman Efendi.«: 427-428; I. Erünsal, »Kütüphane.«: 28; B.M. Tahir, *Osmanlı müellifleri 2*: 174.

⁷⁹² F. Emecen, »Cezzar Ahmed Paşa.«: 516-518; E. Laszowski, *Znameniti i zaslužni Hrvati*: 73; M.Ç. Uluçay, *Tarih Ansiklopedisi*: 89; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 5.

⁷⁹³ M. Nezirović, »Historija bosanskih Jevreja«: 252-253; A. Sućeska, »Položaj Jevreja u Bosni«: 42.

⁷⁹⁴ *AT*, BIV 22/52, 54, 55; B14 64; *CLDT*, sv. 3, f. 57r-58v, 62v, 65r-65v.

⁷⁹⁵ B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 173; M. Levy, *Sefardi u Bosni*: 62.

Despu iz valjevske nahije koja je deset godina služila u kući braće Huseina i Sadika u Sarajevu.⁷⁹⁶

Ali-paša je i ovoga puta franjevcima dao povoljne bujuruldije kojima je zabranio neovlaštenu sječū šuma i prelaz preko franjevačkih njiva (1747), a potvrdio je i franjevačke porezne povlastice (1748). Izdavao je dozvole za liječenje “opsjednutih” (odnosno duševno oboljelih) muslimana koji su tražili “egzorcističku” pomoć franjevacā.⁷⁹⁷ I katolici su tražili pomoć osmanskih kadija za legalizaciju nepodobnih, primjerice incestuoznih brakova.⁷⁹⁸ Nastavile su se i konverzije katolika.⁷⁹⁹

S dolaskom proljeća Ali-paša je primio ferman o opasnosti od razbojnika, a posebno je trebalo pripaziti na područja granična s Austrijom i zaštititi stanovništvo s obje strane granice. Sultan je inzistirao na međugraničnoj sigurnosti jer je u svibnju 1747. godine obnovljen Beogradski ugovor koji je u ime austrijske carice Marije Terezije (1740/80) potpisao diplomat Freyherrn von Penkler (1770/4),⁸⁰⁰ a u ime sultana Mahmuda I., veliki vezir Tirjaki Mehmed-paša. Do kraja 1747. godine slijedio je niz prijateljskih sporazuma kojima se garantirala sigurnost trgovačkih prava obje zemlje i vječni mir. Međutim, samo mjesec dana od potpisivanja prvog prijateljskog ugovora s Austrijom, do Porte je stigla vijest da je bosanska eškija napala pogranično austrijsko stanovništvo. O svemu je bio obaviješten i Ali-paša koji je, naravno, zadužen da pohvata krivce, a plijen vrati vlasnicima.⁸⁰¹

Granična područja s Habsburškom Monarhijom bila su izvor nestabilnosti ne samo zbog hajdučije već i zbog snažne epizotije stočne kuge koja se tijekom 1747. godine pojavila u Hrvatskoj i Slavoniji.⁸⁰²

Premda opći pregledi kužnih gibanja ne bilježe slučajeve kuge u Bosanskom ejaletu tijekom 1747/1748. godine, makarski ljetopisac fra Nikola Gojan ipak piše da se 1747. godine

⁷⁹⁶ V. Skarić, »Srpski pravoslavni narod i crkva«: 39, 264-265.

⁷⁹⁷ J. Matasović, *Fojnička regesta*: 200-201; R. Jeremić, »Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika«: 25-26; Đ. Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*: 124; M.M. Bašeskija, *Ljetopis*: 150, 206, 378.

⁷⁹⁸ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci 2*: 157-158. Više u: M.S. Filipović, »Sklapanje i razvod hrišćanskih brakova pred kadijama«: 185-195; A. Škegro, »Katolici u mešćemi; šerijatska vjenčanja katolikā«: 139-202.

⁷⁹⁹ Vidi primjere u: B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 173; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 80; V. Klaić, »Duvanjsko polje.«: 86.

⁸⁰⁰ Penkler je 1724. godine počeo karijeru kao mladić jezika u Istanbulu. Godine 1741. imenovan je stalnim austrijskim rezidentom na Porti. Njegovim zalaganjem Porta je ostala neutralna u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740/8), a dobri odnosi s Austrijom održali su se do njegova umirovljenja 1755. godine.

⁸⁰¹ U. Kurtaran, *Osmanlı – Avusturya diplomatik ilişkileri*: 238-245, 320-356; O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 65; M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 105.

⁸⁰² J. Romano, »Veterinarska služba na teritoriji Bosne i Hercegovine«: 543.

u Sarajevu pojavila kužna zaraza.⁸⁰³ I Dubrovčani su tijekom svibnja 1747. godine na granici s mletačkom i osmanskom Albanijom poduzeli mjere predostrožnosti. Postavili su sanitarni kordon, donijeli su odluku o upućivanju u lazarete i zabranili su trgovinu s Herceg Novim, Perastom i komburskim kanalom.⁸⁰⁴

4.2.4. Početak desetogodišnje pobune (1747/57)

Nekoliko dana prije Ali-paše u Bosnu je stigao ćehaja velikog vezira s fermanom za razrezivanje novih poreza. Ogorčeni Sarajlije su ga otjerali kamenjem, a on se jedva spasio od bijesa razularene svjetine. Uskoro je u Sarajevo stigao i Ali-paša koji je nastojao umiriti stanovništvo. Međutim, sarajevski glavari nisu htjeli ni čuti za dogovor i ponovni dolazak vezirova ćehaje, kao ni za novo raspisivanje poreza. Ne mogavši natjerati osiljene Sarajlije na popuštanje, Ali-paša je otišao u Travnik.⁸⁰⁵

Neredi u Sarajevu nisu jenjavali. Zbog ugroženih privilegija, lokalni janjičari (baše i njihove starješine bašeskije)⁸⁰⁶ su stali na čelo pokreta protiv namjesničkih nameta. Huškajući stanovništvo, janjičari su u redove baša upisivali sve odrasle muškarce sposobne za oružje, kojima su obećavali oslobođenje od poreza u okrilju janjičarske službe. Uvlačenjem seljaka u janjičarski odžak pokušali su osnovati novu vojnu organizaciju s vodstvom koje nije nametnuto iz Istanbula. Okupljali su se u kavanama, a nakon sastanaka, ohrabreni zajedničkim buntom, napadali kuće ajana. Kako su s vremenom na čelo pokreta stali "jaramazi" (nevaljalci), neredi su poprimili karakter osvetničkih pohoda u kojima je poginuo veliki broj nedužnih ljudi.⁸⁰⁷

Kaos u Sarajevu primorao je narod da u svibnju 1747. godine Ali-paši podnese tajnu žalbu kojom su zatražili hapšenje podstrekivača buna. I Porta je u srpnju Ali-paši naredila da uhvati i smakne eškiju. Čini se da je bila zadovoljna Ali-pašinom akcijom jer mu je, uvjerena

⁸⁰³ Usp.: R. Jeremić, »Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika«: 18; J.A Soldo, *Makarski ljetopisi*: 133.

⁸⁰⁴ *Con. Rog.*, sv. 3, f. 125v; *Let. Lev.*, sv. 61, f. 31r, 50r.

⁸⁰⁵ N. Lašvanin, *Ljetopis*: 226; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 172; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevaca* 3: 85.

⁸⁰⁶ Bašagić kaže da je stanovništvo provincijske janjičare nazivalo bašama. Oni nisu imali stalnu službu niti plaću od Porte, a regrutirani su po potrebi. Trgovina i obrt su bili glavni izvor njihovih prihoda. A. Sućeska, »Seljačke bune u Bosni«: 182; S. Bašagić, *Kratka uputa*: 103; *Redhouse Türkçe/Osmanlıca- İngilizce sözlük*: 135-138; A. Sućeska, »Sarajevo u bunama«: 78.

⁸⁰⁷ M. M. Bašeskija, *Ljetopis*: 31-34.

da je u Bosni uspostavio stari poredak i sigurnost, početkom kolovoza produžila bosansko namještenje uz pridodani Hercegovački sandžak.⁸⁰⁸

Već u rujnu Ali-paša je poduzeo nove, još oštrije mjere protiv neposlušnih Sarajlija. Na dogovor je pozvao svu sarajevsku gospodu, a zatim je smaknuo dvojicu aga, dvojicu bajraktara, a sarajevskog mulu prognao u Vranduk.⁸⁰⁹ Istovremeno je Ali-pašin čohadar novskom kapetanu i istaknutom borcu u bitki kod Banje Luke, Džaferbegu Ceriću, donio pašin poziv da dođe u Jajce. U naizgled prijateljskom susretu s čohadarom, Cerić je smaknut. Kolale su glasine da mu je glava poslana u Istanbul i da je smaknuće tražila sama Marija Terezija.⁸¹⁰

Tijekom 1747. godine val pobuna je zahvatio i tuzlanski kadiluk u Zvorničkom sandžaku. Prema zapisu sidžila tuzlanskog suda, seljačke su nemire potaknuli “smutljivci” i “pokvarenjaci” koji su se odupirali plaćanju povećanih poreza za namjesnika i za zvorničkog mutesarifa. Prve nemire potaknuo je tuzlanski kapetan Derviš Hasan-beg i njegov sin i zet Ahmed i Bećir koji su se udružili s eškijom, pobunili seljake i potaknuli nasilna zlodjela. Nemiri u Tuzli trajali su i krajem 1747. godine. U Zvorničkom sandžaku važnu ulogu u kasnijoj fazi pobune imao je i Džin Džafo.⁸¹¹

Tešanjski kadija, Abdurrahman Muharemija se profilirao u najistaknutijeg vođu desetogodišnje pobune jer je demagoškim istupima protiv zloupotreba lokalnih vlasti stekao popularnost među narodom. I Porta je u Muharemiji prepoznala glavnog pokretača bune pa je 1750. godine u ime “poretka u državi, sigurnosti i mira” naredila da se njegova glava dostavi u Istanbul. U Tešnju se uz Muharemiju pojavljuje i Hadži Sulejman Rasohača.⁸¹²

U međuvremenu je u Mostaru došlo do novih nereda koje su poticali novoupisani janjičari na čelu s izvjesnim Abdullah-agom. Njihovo nasilje pokušao je zaustaviti mostarski

⁸⁰⁸ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışıği altında*: 65; *CLDT*, sv. 3, f. 69v.

⁸⁰⁹ Moguće je da su to bili Mehmed i Hadži Ibrahim kojima na nadgrobnom nišanu piše da su nenadano poginuli “od mača zavidnika” i “zavisti neprijatelja”. M. Mujezinović, »Turski natpisi u Travniku i njegovoj okolini.«: 229-231.

⁸¹⁰ N. Lašvanin, *Ljetopis*: 226-227; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 173.

⁸¹¹ F. Spaho, »Pobune u tuzlanskom srezu«: 71; Š. Hodžić, »Stari turski dokumenti s tuzlanskog područja.«: 50, 56-65; H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 205-206; M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 105-106; *Historija naroda Jugoslavije* 2: 1327-1328; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 45.

⁸¹² Muharemija je ubijen 1753. godine kod Zvornika u kaznenoj ekspediciji Mehmed-paše Kukavice. S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 2; E. Pelidija, »Prošlost Tešnja i njegove okoline«: 102-103; M. M. Bašeskija, *Ljetopis*: 39.

muftija Ahmed Mostarac tako što je Ali-paši dostavio imena osoba koje treba pohapsiti. Mostarci su se obratili i Porti, ali nemiri su se nastavili.⁸¹³

Uskoro je u cijelom Hercegovačkom sandžaku došlo do narodnog otpora državnim vlastima. Na Božić 1747. godine, Ali-paša je u kaznenu ekspediciju prema Neretvi poslao 28 konjanika i još 70 konjanika na čelu s delibašom Vlahinjićem u Skopje. Vlahinjić je dao smaknuti glavnog bašu Ponjavića čiju je glavu poslao Ali-paši u Travnik, a ostalima je oduzeo bašinske činove.⁸¹⁴

U siječnju 1748. godine stigla je naplata mirnodopskog poreza u dvije rate u iznosu od 38,621 groša.⁸¹⁵ Dodatno nezadovoljstvo je potaknuo neki Temim⁸¹⁶ koji se u siječnju 1748. godine vratio iz Istanbula da janjičarima podijeli plaće. Ali-paša ga je uputio u Mostar vjerujući da će novčane isplate primiriti ustanike, a dogodilo se suprotno. Temim je isplatio dnevnicu jedino janjičarima u aktivnoj službi na što su se pobunili novoupisani janjičari. Zbog toga je izgubio život. Neredi u Mostaru nastavili su se i sljedeće godine.⁸¹⁷

U međuvremenu su sarajevske baše ili “lažni janjičari” (*sahte yeniçeriler*) napali muteselima (povjerenik) Jusupbegovića iz Duvna. Nakon toga su pustili sve zatvorenike na slobodu. Upali su i u sudnicu i napali Ali-pašinog muteselima Ahmeda Dženetića. Uspio je pobjeći, a razbojnici su ubili Ali-pašinog čohadara Čalik Mehmed-agu i ranili dvojicu. Taj događaj naveo je Portu da u veljači 1748. godine u Bosnu pošalje mubašira (izaslanika), carskog čauša Omera da s Ali-pašom uhvati razbojнике i uvede red u pobunjenu provinciju. Imenovani su isti sarajevski janjičari, poput Sari Murada, Kazgandžije Mustafe, Saka Ismaila, Fazli Muezzina, Bejaz Čizmedži Ahmeda protiv kojih je Ali-paša još u srpnju 1747. godine prema naredbi Porte trebao poduzeti oštre akcije.⁸¹⁸

U veljači 1748. godine Ali-pašin muteselim Ahmed Dženetić bio je ponovno na udaru sarajevskih baša. Doznajući da se kod njega nalazi sultanov ferman kojim se umanjuje visina raspisanih poreza, baše su mu prijetile da preda spomenuti ferman. Prijepise fermana razaslali

⁸¹³ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 66.

⁸¹⁴ N. Lašvanin, *Ljetopis*: 228-229; B. Beniç, *Ljetopis sutješkog samostana*: 174-175.

⁸¹⁵ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 66.

⁸¹⁶ Usp.: M.V. Batinić, *Djelovanje franjevacu 3*: 85; H. Hasandedić, *Genealoška istraživanja*: 172-180.

⁸¹⁷ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 50r; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevacu 3*: 85-86; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 227; B. Beniç, *Ljetopis sutješkog samostana*: 174.

⁸¹⁸ O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 66.

su na sve strane kao potvrdu nezakonitog postupanja namjesnika Ali-paše.⁸¹⁹ Skupljali su potpise za žalbu Porti, zahtijevajući da se Ali-paša ukloni iz Bosne.

Vidjevši da su se događaji izmakli kontroli, Ali-paša je promijenio taktiku.⁸²⁰ Pozivajući narod na mir i suradnju, u sva mjesta Bosanskog ejaleta uputio je bujuruldije kojima je obećao ukidanje poreza. Međutim, stanovništvo nije bilo zadovoljno. Tražili su pašinu smjenu koja je i uslijedila početkom ožujka 1748. godine. U otpusnom fermanu je pisalo da paša odlazi zato što “nije spriječio okrutnost i svirepost bosanskog stanovništva”.⁸²¹ Na položaj bosanskog namjesnika imenovan je Muhsinzade Abdullah-paša (1748), a Ali-paši je dodijeljen drugorazredni sandžak Tirhala u današnjoj Tesaliji.

Franjevački kroničari prenose da je Ali-paša otišao iz Bosne 1. travnja 1748. godine,⁸²² bez ikakvih počasti i ispraćaja. Narod mu nije dao “ni komore, ni konaka, ni večere”, a put mu je prepriječio visočki baša Oroz Smail-baša⁸²³ pa je morao ići preko Žepča, a ne putem Sarajeva. Kroničar Benić podrugljivo kaže “veliki gazi Ali-paša koji smide udariti na svu cesarovu vojsku pod Banjom Lukom, a na Oroza ne smide!”⁸²⁴

4.2.5. Kratki osvrt

Pregled drugog Ali-pašinog namještenja u Bosni pridonosi boljem shvaćanju prilika u Bosanskom ejaletu, kao i procjeni Ali-pašinog profila. Kašnjenjem i neizvršavanjem naredbi Porte, paša je pokazao već poznatu samostalnost prema osmanskoj prijestolnici. Na provincijskoj razini, njegovu je upravu obilježila obazrivost prema bosanskim kršćanima i niz bujuruldija protiv nezakonitih postupaka nižih dužnosnika i protiv lokalne hajdučije.

Opozicija stanovništva koje je dotad uživalo porezni imunitet (muafijet) dovelo je do urušavanja labilnog saveza između lokalne elite i namjesnika. Usklađeno djelovanje Ali-paše i ajana iz prethodnog Ali-pašinog bosanskog namještenja, pretvorilo se u otvoreno neprijateljstvo. Zbog političkih interesa na Istoku gdje je trajao rat s Nadir Šahom, Ali-paša i Porta su zanemarili prve ozbiljne znakove socijalnih previranja u Bosanskom ejaletu, koji će,

⁸¹⁹ Prema Hadžijahiću baše su od Dženetića tražili sarajevsku muafnamu. Usp.: N. Lašvanin, *Ljetopis*: 229; M. Hadžijahić, »Bune i ustanak u Bosni«: 106; M. Mujezinović, »Sarajevska muafnama.«: 72-73.

⁸²⁰ “...umjesto latit se gvoždja, udari u molbe”. M.V. Batinić, *Djelovanje franjevac* 3: 86.

⁸²¹ *lakin bu esnada Bosna ahalisinin def'-i vahşetleri-çün senin eyalet-i merkumeden infisalin lazime-i vakt ü haleden olduğuna binaen...* O. Çolak, *Arşiv belgelerinin ışığı altında*: 66.

⁸²² Usp.: *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 207v-208r; *CLDT*, sv. 3, f. 69v, 74r-74v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 42r; *AT BIV* 1/279.

⁸²³ O obitelji Oroz vidi u: R. Miličević, *Hercegovačka prezimena*: 554.

⁸²⁴ N. Lašvanin, *Ljetopis*: 229; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 175-176.

počevši od trećeg Ali-pašino mandata, eskalirati u desetogodišnju pobunu širokih razmjera (1747/57).

Treće Ali-pašino namještenje u Bosanskom ejaletu jasno ukazuje na prijenos političke moći iz središta u provinciju. Taj proces očituje se u samovoljnom i smionom djelovanju namjesnika Ali-paše u odnosu na Portu, a na nižoj razini se vidi kroz transformaciju odnosa u provinciji u kojoj glavnu ulogu preuzimaju lokalni moćnici. Tijekom pašino prvog namještenja u Bosni, zajednički cilj obrane od neprijatelja gurnuo je u drugi plan političku dominaciju lokalnih elita, koja u posljednjem Ali-pašino mandatu preuzima puni zamah. Najutjecajnije politički akteri u provinciji postaju lokalni ajani, a utjecaj središnje vlasti i njezinog provincijskog predstavnika opada.

Taj se trend u provinciji odvija paralelno s promjenama u središtu Carstva u kojem dolazi do jačanja vezirskih kućanstava nauštrb sultanskih kućanstava. Premda izdanak klasičnog sistema političkog napredovanja, i Ali-paša je podupirao nove upravne trendove, a njegovo kućanstvo iznjedrilo je istaknute ličnosti koje su dominirale političkim životom Carstva u drugoj polovici 18. stoljeća, poput Ahmed-paše Džezara, Kodža Ragib-paše i Mehmed-paše Kukavice.

Premda dugotrajnost bosanskog ustanka nameće mišljenje o nemoći ili neaktivnosti Porte,⁸²⁵ ipak se radi o tek prividnoj poziciji. Suočena s unutarnjom krizom koja je podrivala obranu Carstva od vanjskih neprijatelja, Porta je u rubnim dijelovima države, poput Bosne, Damaska, Egipta i Tunisa, primjenjivala hladno-toplu politiku sporazuma i supresije lokalnih elita.⁸²⁶ U slučaju Bosanskog ejaleta, poduzela je mjere jačanja unutrašnje sigurnosti čim su socijalna previranja 1747. godine zadobila karakter masovne pobune.

Premda se smatra da su se bosanske baše borili za autonomiju u Carstvu,⁸²⁷ moguće je da su baše ipak samo željeli smijeniti poluge središnje vlasti u provinciji, odnosno nositelje financijske politike. U tom kontekstu, borba lokalnih baša i ajana bila bi usmjerena protiv novčanog izrabljivanja, a za očuvanje postojećih društveno-političkih privilegija. Pa ipak, izostanak raznovrsnijih i bogatijih izvora onemogućuje jasnije i višebrazno razumijevanje karaktera bune i društvenog raslojavanja njezinih sudionika.

⁸²⁵ M. Hickok, *Ottoman Military Administration: 177-178*.

⁸²⁶ D.R. Khoury, »The Ottoman centre versus provincial power-holders«: 137.

⁸²⁷ A. Sućeska, »Sarajevo u bunama«: 78.

Službene, pak, naredbe pokazuju da su središnja vlast u Istanbulu, a time i bosanski namjesnik, ustanike smatrali prijeljnom osmanskom pravnom i društvenom sustavu. Ne otklanjajući osnovne uzroke, Porta je stari sustav nastojala reparirati silom. Stoga je namjesniku Mehmed-paši Kukavici koji je 1757. godine poslan u Bosnu da uspostavi red, odaslala ferman u kojem je pisalo: *Bosna yeniden fethedildi*.⁸²⁸

I doista je Mehmed-paši Kukavici pošlo za rukom ugušiti bunu kojoj Ali-paša, premda poznat po suzbijanju pobunjenika u ostalim dijelovima Carstva, nije mogao stati na kraj. Ali-paša je poduzimao različite mjere poput progona, smaknuća i kaznenih ekspedicija, ali one su rezultirale sve snažnijim otporom stanovništva. Nakon neuspjeha u suzbijanju bune i javne prozivke zbog neovlaštenog oporezivanja stanovništva, Ali-paša je po prvi puta degradiran na položaj sandžakbega. Poraz u Bosni označio je početak kraja njegove karijere koja je nakon kratkotrajnog uspona na položaj velikog vezira 1755. godine bila u rapidnom padu.

Od energičnog i omiljenog namjesnika koji je poveo narod u borbu protiv Habsburgovaca, Ali-paša je postao omraženi izrabljivač stanovništva. “Nije to stari paša, to je stari pas”, govorio je narod u Bosni.⁸²⁹ Promjena njegova političkog držanja i upravljačkih napora zamjetna je i kroz dinamiku aktivnosti na položaju velikog vezira. Graditeljska i reformatorska djelatnost iz prvog vezirskog mandata izbljedila je u narednim kratkotrajnim vezirskim namještenjima. Pokretački i politički elan zamijenio je zamor u nemilosrdnom osmanskome sustavu u kojem su vodeću ulogu preuzele naoko trivijalne figure poput haremskog age Bešira ili carskog silahdara Ali-age Bijiklija.

5. ODNOSI DUBROVAČKE REPUBLIKE I ALI-PAŠE U ČETVRTOM DESETLJEĆU 18. STOLJEĆA

*Che la nostra fedeltà stata sempre inalterabile puol esser esempio à tutte Patroni del Mondo giache
nell'interrotto corso poco men di 500 anni,
da che ricorsimo volontariamente alla prottentione del Gran Signore,
e si fecimo suoi Tributarij non si vidde in alcun tempo in noi verun mancamento,
mà sempre, ricevendo con cuor intrepido tutti i colpi di contraria fortuna,
e soffrendo con infinita pacienza le devastationi, incendij, rovine et amazzamenti fatti anche nelle*

⁸²⁸ U prijevodu: “Bosna se mora ponovno osvojiti”. Naravno, pod tim se misli na gušenje pobune. A. Sućeska, »Osmanli imparatorlugunda Bosna.«: 441.

⁸²⁹ I. Aralica, *Konjanik*: 106.

*persone dei Nobili ci contentassimo tolerar tutto questo, e ridurci più tosto in questa povertà in cui siamo, che d'offendere ne meno in ombra la fede una volta promessa al Gran Signore.*⁸³⁰

“Meka moć” Dubrovačke Republike koja se temeljila na političkoj neutralnosti, razgranatoj obavještajnoj mreži, razvijenoj pomorskoj i kopnenoj trgovini te intelektualnom i kulturnom kapitalu, osigurala je Republici značajnu ulogu u međunarodnim odnosima i snažno regionalno pozicioniranje. Međutim, ograničavajući aspekt dubrovačke “meke moći” implicirao je političko povezivanje sa susjedima koji su veličinom teritorija, brojem stanovnika, ekonomskom i vojnom snagom artikulirali snažniji domet “tvrde moći”.⁸³¹

Brzi proboj Osmanlija na Balkan doveo je do političkog obrata opće europske ravnoteže, koji je Republika u nuždi trenutnih prilika vješto preokrenula u svoju korist. Zahvaljujući zavidnom geostrateškom položaju, Dubrovčani su 1458. godine međudržavnim ugovorom (kapitulacija, *ahdnama*) od Osmanlija osigurali brojne političke i trgovačke povlastice, zauzvrat za plaćanje harača u iznosu od 1.500 zlatnika koji se od 1482. godine ustalio na 12.500 dukata. Novi sultan je dolaskom na vlast potvrđivao dubrovačku kapitulaciju, podsjećajući Dubrovčane da su harač i vjernost Osmanskom Carstvu uvjet poštivanja brojnih privilegija Republike.⁸³²

Premda je osmansko-dubrovački suživot i u zlatno doba (15-16. stoljeće) ispoljavao dinamičnu i vratolomnu interakciju stanovništva različite vjeroispovijedi, kulture i identiteta, ipak je u osnovnim crtama prevladala konstruktivna suradnja temeljena na obostranoj koristi i dobiti. Međutim, slabljenje Osmanskog Carstva krajem 16. stoljeća, čije su se kumulativne posljedice snažno odrazile u rubnim osmanskim pokrajinama, ostavilo je duboki trag na odnosu dviju država. Urušavanju relativno stabilnih veza između Republike i Carstva pridonio je prodor stranih trgovaca, njihovog kapitala i zapadnih konzulata koji su imali štetan učinak na trgovačku i posredničku ulogu Republike, kočeći njezin ekonomski napredak u okviru Carstva. Otvaranje splitske luke 1592. godine bio je dodatni udar na položaj Dubrovnika prema osmanskom zaleđu kamo je tekla glavna žila kucavica dubrovačke tranzitne trgovine.

⁸³⁰ Iz upute poslaniku Vladislavu Sekundu Bući koji je 1703. godine upućen u Sarajevo bosanskom namjesniku Sejfullah-paši. *Let. Lev.*, sv. 67, f. 14r.

⁸³¹ Više o terminima meke i tvrde moći vidjeti knjige autora Josepha S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. i *The Future of Power*.

⁸³² Prijevode kapitulacije vidi u: G. Elezović, *Turski spomenici 1: 572-579*; N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship: 55-59*; D. Bojanić, »Sultanska akta«: 42-43; B. Bojović, *Raguse et l'Empire Ottoman: 186-188, 190-194, 196-198, 259-263*; M. Glavina, »An Overview of the Formation and Functioning«: 155-158.

Nemar oko potvrđivanja dubrovačke kapitulacije u razdoblju od 1649. do 1703. godine pokazatelj je daljnje slabljenja političkih veza Dubrovnika i Porte. Priznanice koje je Porta izdavala dubrovačkim poklisarima prilikom isplate trogodišnjeg harača⁸³³ postale su najčešći vid njihova odnosa tijekom 18. stoljeća. Premda je od tog vremena ingerencija nad praktičnim pitanjima s Dubrovačkom Republikom prepuštena bosanskom namjesniku kao najbližem dubrovačkom susjedu i najboljem poznavatelju lokalnih prilika, ipak su naredbe Porte zadržale nepobitnu pravnu vrijednost kojima je u političkom i upravnom smislu bosanski namjesnik bio podložan.

Budući da je za konzistentnu i dosljednu primjenu dubrovačke ahdname i sukcesivnih fermana Porte suradnja niže i više strukture osmanskog upravnog sustava bila neophodna, osmansko-dubrovački odnos u vrijeme Hekimoglu Ali-paše sagledat će se iz pozicije triju upravnih razina – Porte kao donosioca odluke, bosanskog namjesnika kao, uvjetno rečeno, upravnog posrednika i lokalnih službenika kao izvršnih organa. U tom kontekstu razmotrit će se domet i ograničenje njihove upravne i političke moći, s posebnim osvrtom na učinkovitost odredbi koje je Ali-paša donio u službi velikog vezira i u službi bosanskog namjesnika. Pokušat će se locirati ona upravna razina na kojoj je zapinjalo pravilno funkcioniranje osmansko-dubrovačkih odnosa, a time će se identificirati upravna struktura koja je stekla prevagu u osjetljivom balansu moći između pokrajne i središta Carstva. Usporednim razmatranjem dubrovačko-osmanskih problema koji su posredovanjem dubrovačkih poslanika predstavljeni u središtu i provinciji Carstva, utvrdit će se koji su sporovi zbog državnog primata najčešće stizali do Porte, a koji su rješavani na nižoj lokalnoj razini. U tom će kontekstu, bogata prepiska između Dubrovčana i trebinjskog mirimirana te između Dubrovčana i stolačkog kapetana, pružiti uvid u ulogu najbližih osmanskih dužnosnika u dubrovačkom zaleđu.

Analiza višestrukih studija slučaja rasvijetlit će metode, vještine i tehnike dubrovačke diplomacije te učestale obrasce i pregovaračke strategije na kojima ona počiva. Središnji izvor za proučavanje diplomacije čine upute koje su vlasti davale poklisarima. Njihovom analizom rekonstruirat će se diplomatski ceremonijal na Porti i na bosanskom dvoru. Premda je neprijeporna zasluga za uspjeh dubrovačkih misija ležala u sposobnostima, kvalitetama, znanju i vještinama dubrovačkih poslanika, uspjeh je ovisio i o karakteru osmanske strane za pregovaračkim stolom. Na to će ukazati primjeri držanja pojedinih osmanskih dužnosnika i

⁸³³ Više o uspostavi trogodišnjeg umjesto jednogodišnjeg harača, vidi u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 189-194.

njihova usporedba s velikim vezirom i bosanskim namjesnikom Ali-pašom. I dok će analiza odnosa Dubrovnika i velikog vezira Ali-paše donijeti nove spoznaje o njihovom “velikom prijateljstvu”⁸³⁴ dotle će razmatranje dubrovačko-osmanske prepiske u vrijeme bosanskog namjesnika Ali-paše otkriti koji su razlozi utjecali na hlađenje njihova prijateljstva. Pri tome važan izvor predstavljaju osmanska pisma neformalnog karaktera koja je bosanski namjesnik Ali-paša redovito upućivao u Dubrovnik.

Neizostavan dio dubrovačke diplomacije bili su pokloni čija će analiza ukazati na društveno-političku hijerarhiju vlasti, socijalne i društvene navike i konzumerističke potrebe na bosanskom dvoru (*consumption studies*).⁸³⁵ Sastav poklona otkrivao je gospodarsko polazište Republike, njezina diplomatska nastojanja s ciljem pospješivanja misije i stvaranja mreže pokrovitelja na osmanskim dvorovima. Rekonstruiranjem široke lepeze daroprimaca utvrdit će se njihov položaj u osmanskoj upravnoj hijerarhiji koji je zbog čestih upravnih rotacija i promjena političkih snaga na dvoru, za Dubrovnik predstavljao dugoročno ulaganje u odnose s Osmanlijama.

Razmatrajući pojedine faze u držanju Republike tijekom osmansko-austrijskog rata iz 1737/39. godine objasniti će se uzroci novog smjera dubrovačke vanjske politike obzirom na širi političko-gospodarski kontekst. Usporedbom s političkim stajalištem Republike u prethodnim ratovima Osmanlija s kršćanima, a posebno Velikom ratom (1683/99), uočiti će se uzroci i posljedice dubrovačkog istupanja tijekom 1737. i 1738. godine koje izlaze iz tradicionalnih okvira dubrovačke politike. Istovremeno će raspoloženje i stav bosanskog namjesnika Ali-paše pridonijeti procjeni njegove ličnosti, a utvrđeni obrasci njegova ponašanja otkriti će uklapa li se u stereotipnu sliku bosanskih namjesnika toga doba.⁸³⁶ U tom će se kontekstu ispitati koje su bile krajnje granice političkog popuštanja bosanskog namjesnika Ali-paše i granice povlačenja dubrovačkog Senata.

⁸³⁴ Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 160; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 12; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 47; V. Miović, *Mudrost na razmeđu*: 95-97.

⁸³⁵ Više o kulturi konzumerizma: D. Quataert (ur.), *Consumption studies and the history of the Ottoman Empire*; R. Shechter (ur.), *Transitions in Domestic Consumption and Family Life in the Modern Middle*; S. Faroqhi i C. Neumann (ur.), *The Illuminated Table, the Prosperous House: Food and Shelter in Ottoman Material Culture*; T. Artan, »Aspects of the Ottoman Elite’s Food Consumption«: 107-200; E. Karababa, »Investigating early modern Ottoman consumer culture in the light of Bursa«: 194-219; E. Karababa, »Marketing and consuming flowers in the Ottoman Empire.«: 280-292; A. Toprak i O. Adanir, »An Instigative Attitude: “Conspicuous Consumption”«: 9-15.

⁸³⁶ Primjerice, Chirico prenosi da “sposobnih komandanata više nema, a paše samo cijede svoje provincije”, “sav je narod protiv vladajućih paša koje bi potpuno ogoljele i opljačkale cijelu zemlju”, “stalno raste bijes i nepravda svih vezira koji svoje ljude šalju u provincije i onda ih gule isto kao paše provincije...”. V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 12, 22-23.

Razina propusnosti obavijesti (*notizie*) koje su u ratno doba imale iznimnu važnost, omogućit će bolje razumijevanje temeljnog političkog usmjerenja Republike i njezinog odnosa s bečkim i bosanskim dvorom. Analiza novosti koje su u Republiku stigle od dubrovačkih obavještajca i konzula na Zapadu, kao i vijesti koje su usporedno objavljene u engleskim novinama (*London Gazette*), pružit će uvid u obuhvatnost, pravovremenost i točnost onih obavijesti koje su dubrovačke vlasti istovremeno prosljeđivale na bečki i na bosanski dvor. Otkrit će se kojim su kanalima u Dubrovnik stizale najtočnije, najdetaljnije i pravovremene obavijesti.

Neosporno je da su gospodarsko-političke promjene krajem 16. stoljeća nepovratno promijenile karakter osmansko-dubrovačkih odnosa. Njihovom usporedbom ustanovit će se razlike u vrstama osmansko-dubrovačkih sporova i u mehanizmima njihova rješavanja. Na nižem nivou, analiza trostrukog Ali-pašinog mandata u Bosni tijekom 18. stoljeća utvrdit će koji su međudržavni problemi imali stalni karakter, koji su direktno zadirali u pitanje dubrovačkog suvereniteta i koliko je namjesnik Ali-paša bio uspješan u njihovom rješavanju.

Prostorni i vremenski kontekst Ali-pašine vladavine omogućit će da se utvrde razlozi transformacije Ali-pašinog karaktera (*psychohistorocal study*) u sklopu šireg procesa političkog sazrijevanja.⁸³⁷ Postepena promjena Ali-pašine naravi odrazila se i na odnos s Dubrovnikom koji je prema potrebama i nuždi prilagođavao diplomatske metode na bosanskom dvoru.

5.1. Tekući problemi Dubrovačke Republike u vrijeme velikog vezira Ali-paše (ožujak 1732. – srpanj 1735.)

5.1.1. Priprema i dolazak dubrovačkih poklisara harača na Portu

Haračko trogodište koje je trajalo do rujna 1732. godine,⁸³⁸ bilo je na izmaku. U skladu s poslovičnim kašnjenjem dubrovačke vlade,⁸³⁹ pripreme za slanje poklisara harača počele su u Dubrovniku tek početkom 1733. godine. Tada je dubrovačkom konzulu u

⁸³⁷ Primjer vidi: R. Abou-El-Haj, »The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study.«: 115-131; E. Doldor, »From Politically Naive to Politically Mature: Examining Leaders Political Maturation Journey.«: 100-131.

⁸³⁸ V. Miović, »Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču.«: 72-74.

⁸³⁹ Više u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 207-209; F. Efendić, »Plaćanje dubrovačkog danka Turcima.«: 219; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika* 2: 51, 52; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 20, 76, 138; N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*: 135.

Istanbulu, Luki Chiricu (1731/49)⁸⁴⁰ naloženo da pribavi ferman za sigurno putovanje poklisara harača i da podnese izvještaj o tečaju i cijeni zlata i srebra, razlikama u promjeni valuta i o vrstama valuta zastupljenima u carskoj blagajni (hazna).⁸⁴¹ Sljedeći korak bio je imenovanje poklisara harača. Premda je izbor poklisara harača⁸⁴² trebao biti pokrenut još u studenom prošle godine, vijećanju se pristupilo u posljednji tren. Izbor je krajem travnja 1733. godine, pao na Frana Marina Tudisija i Frana Mata Ghetaldija koji su već 21. svibnja trebali krenuti s Ploča prema Istanbulu. Dodijeljen im je dragoman Andrija Magrini koji se već nalazio u Istanbulu.⁸⁴³ Senat je bio uvjeren da će iskusni Magrini koji je dobro poznao ministre na Porti, “povjerenu dužnost izvršiti na opće državno zadovoljstvo”.⁸⁴⁴

Nakon što je u svibnju 1733. godine stigao traženi ferman za sigurno putovanje poklisara harača,⁸⁴⁵ bili su spremni krenuti na daleki put. Nekoliko dana prije svečanog ispraćaja poklisara s Ploča,⁸⁴⁶ Senat je obavijestio stolačkog kapetana Ismail-agu o njihovom odlasku, upitavši ga ima li kakvo pismo na Portu.⁸⁴⁷ U skladu sa starim običajem poklisarima je pred odlazak predana ustaljena uputa s nizom uobičajenih odredbi i dodatak uputi vezan za izvanredne poslove koje će predstaviti na Porti ovisno o prilikama i okolnostima.⁸⁴⁸

Poklisarima je naređeno da se u ophođenju s Osmanlijama na dvoru predstavljaju s velikom naklonošću i ljubaznošću te da u svakoj prilici istaknu dubrovačku vjernost koju su Dubrovčani “toliko godina držali neokaljanu i držat će je takvom do kraja svijeta”.⁸⁴⁹ Ako postignu kakav dogovor s Osmanlijama na dvoru, o njemu ne smiju razgovarati niti otkrivati

⁸⁴⁰ Dubrovčani su u prepisci s osmanskim vlastima često prisvajali osmansku terminologiju, poput “raje”, “huduta” ili “komšiluka”, a Luku Chirica, svojeg vice konzula u Istanbulu, oslovljavali su nazivom “kapićehaja”. *CLDT*, sv. 2, f. 132r. Više o konzulatu u Istanbulu i Luki Chiricu: I. Mitić, »Konzulat Dubrovačke Republike u Carigradu.«: 455-472; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 11-12, 22-23; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 114-121; B. Sambrailo, »Izlaz Bosne na Jadran«: 415.

⁸⁴¹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 91v-92r; *DA*, 3163/41, 42.

⁸⁴² Više u: B. Krizman, *Diplomati i konzuli*: 38-41; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 21-26.

⁸⁴³ Magrini je bio oženjen za Antoniju, kćer konzula Luke Chirica. Senat je 1746. godine za ženidbu Chiricovog sina izdvojio 200 dukata, a dvije godine kasnije darovao je isti iznos i njegovoj kćeri Luciji koja se udala za Antonija Bavestrellija u Peri. *Let. Lev.*, sv. 71, f. 119v-120r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 18r; *DA*, 3164/110, 112, 113; V. Miović, »Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Republic of Dubrovnik.«: 196; V. Miović-Perić, »Dragomans of the Dubrovnik Republic«: 90-91.

⁸⁴⁴ *Cons. Rog.*, sv. 156, f. 31v, 35r-35v, 37r-37v.

⁸⁴⁵ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 105r; *DA*, 3163/44. Vidi fermane iz 17. stoljeća: F. Efendić, »Plaćanje dubrovačkog danka Turcima.«: 221-222; D. Bojanić, »Sultanska akta«: 54, 70; N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*: 84-85.

⁸⁴⁶ Više u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 33-37; A. Vučetić, »Gospar Božo Saraka, Dubrovački poslanik«: 221-223; V. Zovko, »Diplomatski ceremonijal«: 21-29; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 75.

⁸⁴⁷ *CLDT*, sv. 2, f. 43r. Usp. i: *AT*, B125/26a-b.

⁸⁴⁸ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 93v-103v, 105v-108v.

⁸⁴⁹ Isti citat nalazi se u uputama iz 17. i 18. stoljeća. Primjerice, *Let. Lev.*, sv. 55, f. 132r; sv. 58, f. 60r, 219v; sv. 67, f. 73r; sv. 71, f. 7v; sv. 72, f. 31r; sv. 76, f. 240r.

detalje ni u jednoj situaciji, ni na jednom mjestu. Osjetljivo je bilo i pitanje odnosa Dubrovčana i Mlečana. Stoga vlasti nalažu poklisarima da na ta pitanja odgovore kako “unatoč miru koji je uslijedio između njih i sultana, Dubrovčani nemaju sigurnosti od njih, osim uz suverenu zaštitu sultana pod čijom su sjenkom jedino sigurni”.⁸⁵⁰ Trebalo je saznati protivili li se tko na carskom dvoru dubrovačkoj prodaji soli ili spletkari protiv Republike. U tom slučaju poklisari su se “najučinkovitijim i najspretnijim metodama, uz veliku mudrost i borbenost, trebali suprotstaviti valjanim dokazima”, a o svemu u tajnosti obavijestiti Senat.

Znatan dio upute za poklisare činio je detaljno razrađeni plan darivanja osmanskih dužnosnika na Porti. Prije polaska poklisara na put svi su pokloni izvagani, popisani, dobro zapakirani i zapečaćeni pečatom sv. Vlaha. Popis daroprimaca bio je dugačak, a sastav poklona pomno je razrađen prema njihovom položaju i utjecaju. Uz sultana i velikog vezira, ustaljeni daroprimci na Porti bili su članovi Carskog vijeća, kancelarijski službenici i ostali dužnosnici s kojima su poklisari harača dolazili u doticaj.⁸⁵¹ Sustav darivanja se dodatno komplicirao ovisno o pridržanim funkcijama i naslovima službenika.⁸⁵²

Pokloni uručeni na Porti sastojali su se od novca, tkanina i srebrnih plitica. Novčani poklon uručen je velikom veziru i sultanu koji je u privatnu riznicu odlagao dubrovački harač. Senat je ovoga puta odobrio dodatnih 135 reala za isplatu napojnica osobama koje će biti od najveće koristi za dubrovačke poslove.⁸⁵³ Najučestalija tkanina koja se darivala na sultanovom dvoru bio je saten, a tkanina *Maut Londrina*, nazivana i londonska čoha, poklanjana je tek pokojem službeniku (kajmakamu velikog vezira i prvim vezirima dvora) zajedno sa satenom.⁸⁵⁴ Osim tkanina čija se količina popela na najmanje 88 kavetaca,⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ Isti citat nalazi se u uputama iz 17. i 18. stoljeća. *Let. Lev.*, sv. 58, f. 219v-220r; sv. 67, f. 73r; sv. 71, f. 7v; sv. 72, f. 31r; sv. 76, f. 240v; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 83.

⁸⁵¹ Opsežnu studiju vidi u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 51-66.

⁸⁵² Primjerice, ako je tijekom boravka poklisara netko od dužnosnika uzdignut na položaj paše s tri tuga njega treba darivati jedino ako se to ne može izbjeći. I defterdara Rumelije, Bozoglan Ibrahim-efendiju trebalo je darivati sa četiri kavca atlasa, ali jedino ako nema naslov vezira. Usp. sa 16. i 17. stoljećem. *Let. Lev.*, sv. 33, f. 66v-67r, 203r-203v; sv. 55, f. 124r, 125r; sv. 58, f. 52v, 53r, 221v; sv. 67, f. 74r; sv. 71, f. 8v; sv. 72, f. 32r; sv. 76, f. 241v-242r.

⁸⁵³ Tijekom 17. stoljeća “za sitne troškove Porte” odobren je manji iznos jer je tada, za razliku od 18. stoljeća, novčani poklon bio uručen širokoj lepezi službenika. Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 84-85; Z. Šundrica, »O darovima«: 134-135.

⁸⁵⁴ Saten se ubrajao u skupocjene tkanine, zajedno s brokatom i baršunom. Takvi materijali se nisu koristili isključivo za izradu odjeće, već i za izradu jastučnica, posteljine i prekrivača za sofe. *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 67v-68r; J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević«: 66-67; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 128-129; D. Vlami, *Trading with the Ottomans*: 266-269; M.E. Özen, »Türkçe'de Kumaş Adları«: 302, 319; M. Çizakça, »Price History and the Bursa Silk Industry«: 537-538, 545; H. Inalcik, »The Ottoman State: Economy and Society«: 262-263, 348.

⁸⁵⁵ Dubrovački kavetac iznosio je oko 12 lakata (oko 6 metara). Osmanlije su tkanine često mjerili prema težini bale (90 oka ili 115kg), a korištena je i mjera *zira'* ili *arşın* (oko 0.76 metara). H. Inalcik, »Osmanlı İpek

darivale su se i srebrne plitice/čašice koje su izrađivali dubrovački zlatari.⁸⁵⁶ Ovom prigodom razdijeljeno je najmanje 16 plitica dvorskim dužnosnicima, poput veziru kupole Izzet Ali-paši, kapetanu mora Džanim Hodža Mehmed-paši i bližim službenicima sultana i velikog vezira.⁸⁵⁷ Tijekom 18. stoljeća učetverostručio se broj službenika darivanih kavecima, ali se smanjio broj kavetaca po daroprimcu. I količina darivanih srebrnih plitica se prepolovila.⁸⁵⁸

Najvažniji zadatak na Porti bila je predaja tributa prema planiranom ceremonijalu.⁸⁵⁹ Za sve troškove, uključujući harač, džumruk (carinu) i poklone na Porti, poklisarima su dobili razne monete – venecijanske talire, cekine i ungare, a u najvećoj količini dubrovačke talire.⁸⁶⁰ Sve monete potrebno je tijekom puta promijeniti sa što većom dobiti i uz znatan oprez.⁸⁶¹ Zbog toga vlasti nalažu poklisarima da svrate u dubrovačku koloniju u Novom Pazaru gdje će moći naplatiti mjenice od dubrovačkih trgovaca, a dobiveni novac pridodat će haraču.⁸⁶² Novac ne smiju nikome posuditi na dug ili potrošiti više nego što nalaže državni interes. I prije polaska u Istanbul poklisari su bili dužni dati zakletvu Malom vijeću da ni u kojem slučaju neće zatajiti i okoristiti se promjenom valute određene za harač.

Nakon što su pripremili točnu svotu, poklisari su cijeli harač trebali predati odjednom, a nakon toga je odmah trebalo osigurati potvrdu o predaji harača s važećim datumom. Kopiju potvrde o uplaćenom haraču dragoman je trebao prevesti na slavenski jezik, a u slučaju odsutnosti ili bolesti dragomana, trebalo je naći odanu i pogodnu osobu za taj posao.⁸⁶³ Nakon

Ticaretî: 10-11; H. İnalçik, »Osmanlı metrolojisine giriş.«: 32-35; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg.«: 128; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, 51-54.

⁸⁵⁶ N. Bezić Božanić, »Renesansni umjetnički obrt u Dalmaciji.«: 357; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici.«: 459.

⁸⁵⁷ Poput kapidžilarčehaji Osman-agi, haznadarbaši Morali Bešir-agi, glavnim teskeredžijama Jusuf Halil-efendiji i Abdullah-efendiji itd. *Let. Lev.*, sv. 93, f. 97r-98r; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 843, 845; A.F. Wielemaker, *The Taksim Water Network*: 338-339.

⁸⁵⁸ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 61-64.

⁸⁵⁹ Više u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 66-79; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode.«: 87, 105, 127-128.

⁸⁶⁰ Zamjenom "zlatnog" u "srebrni" harač i promjenama valuta, visina harača zapravo je bila znatno niža. Štoviše, vlasti u uputi kažu da je poklisarima predano 10.600 zlatnika za tribut, džumruk i ostale troškove. Džumruk se ticao carine za dubrovačke trgovce na osmanskom tlu, a koja se Osmanlijama plaćala paušalno, u isto vrijeme kad i harač. V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 195.

⁸⁶¹ Od ožujka 1736. godine naređeno je da se novac za tribut razmijeni u Istanbulu. Dopušteno ih je razmijeniti na ulici jedino ako je tečaj pogodan. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 250r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 67r-68r; *DA*, 3186/13.

⁸⁶² U 15. stoljeću poklisari su novce za harač prikupljali od dužnika, recimo u Jedrenima. I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 279; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 169.

⁸⁶³ Isto je bilo i u 17. stoljeću. Z. Šundrica, »Kupovanje slobode.«: 82.

predaje harača uslijedila je predaja trogodišnjeg džumruka (zakup carine).⁸⁶⁴ Uz harač, sultanu su na audijenciji po običaju uručene i četiri srebrne plitice.⁸⁶⁵

Prva dogovorena posjeta na Porti bila je audijencija kod velikog vezira Ali-paše.⁸⁶⁶ Uz kredencijalno pismo⁸⁶⁷ poklisari su nosili bogate darove za Ali-pašu i njegove osobne službenike. Nakon pozdravnog govora uručili su mu uobičajeni dar, a vezir im je zauzvrat poklonio kaftane.⁸⁶⁸ Ovom prilikom poklisari su trebali zatražiti audijenciju kod sultana za predaju harača – “novo priznanje vjernosti i predanosti naših predaka prema Uzvišenoj Porti, s kojom nam je živjeti i umrijeti”.⁸⁶⁹ Senat je uvjeravao da će se audijencija kod sultana osigurati bez poteškoća uz pomoć dodatnog poklona za velikog vezira.⁸⁷⁰

Osim ugovaranja predaje harača, najvažniji zadatak poklisara na audijenciji kod velikog vezira Ali-paše bio je osigurati potvrdu naredbe iz prethodnih godina o izvozu 3.000 istanbulskih kila pšenice (77 tona) i jednaku količinu prosa iz Albanije i Hercegovine.⁸⁷¹ Trebalo je predstaviti da se bez “pomoći u hrani Republika ne može održati”, a ne može ni obavljati potrebne dužnosti, kao što je predaja harača. Ako dođe do poteškoća u potvrđivanju tih odredbi, vlasti su tražile da se poklisari zadrže na Porti koliko je potrebno.⁸⁷² O važnosti ovog posla govori i uputa vlasti da se predaja harača i drugih dužnosti odgodi sve dok se ne dobije naredba o izvozu žita. Za taj su ferman bile spremne platiti 1.000 reala, a odredile su i dodatnih 50 reala. Poklisari su spomenutih 50 reala u novcu ili robi trebali predati pod izgovorom “državne naklonosti i dubokog poštovanja prema osmanskim dostojanstvenicima”. Osim fermana o izvozu određene količine žita iz Bosne i Skadra, ovom je prilikom izdan i

⁸⁶⁴ Tada je istekao trogodišnji zakup džumruka koji je 1731. godine držao dragoman Zarini. DAD, *Traduzioni de Capitulazioni e Firmani (TCF)*, ser. 20, sv. 2, f. 1017.

⁸⁶⁵ Poklon za sultana bio je isti i tijekom 16. i 17. stoljeća. *Let. Lev.*, sv. 33, f. 69r, 206r; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 84. Više o audijenciji sa sultanom i predaji harača, u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 66-80; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 119-120.

⁸⁶⁶ Primjer audijencije vidi u: Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 103-104, 108-109; I. Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*: 43-44; E. Habesci, *The Present State of the Ottoman Empire*: 339-344; M. Kia, *Daily Life in the Ottoman Empire*: 58-62; L. Vojnović, *Zapisci Plemenitog Gospara Marojice Kaboge*: 37-43.

⁸⁶⁷ *CLDT*, sv. 2, f. 43v-44r. Druge primjere vidi u: *Let. Lev.*, sv. 67, f. 6r, 66v, 178v-179v; sv. 70, f. 89v; sv. 72, f. 214v-215r, 218r-219r.

⁸⁶⁸ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 239-240.

⁸⁶⁹ Identičan citat spominje se tijekom 17. i 18. stoljeća. Primjerice, *Let. Lev.*, sv. 58, f. 220r; sv. 67, f. 73r; sv. 71, f. 8r; sv. 72, f. 31v; sv. 76, f. 239v-240r.

⁸⁷⁰ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 100r-100v, 114r.

⁸⁷¹ Više u: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 80-82.

⁸⁷² Identične navode vidi i u: *Let. Lev.*, sv. 71, f. 12v-13r; sv. 72, f. 36r-36v; sv. 76, f. 244v.

ferman o slobodnom izvozu stoke iz Bosne koji je naslovljen na bosanskog namjesnika, hercegovačkog sandžakbega, sarajevskog mulu i ostale kadije.⁸⁷³

Po običaju poklisari su kod velikog vezira Ali-paše trebali osigurati pisma preporuke bosanskom namjesniku i hercegovačkom sandžakbegu za zaštitu dubrovačkih interesa. Vezir je uputio pisma preporuke i rumelijskom namjesniku, begu Kosova, kapetanima mora, a posebno reisima i agama država Barbareska, odnosno na sva područja koja su bila dio ruta dubrovačkih trgovaca, pomoraca i kapetana.⁸⁷⁴ Poklisari su i ovom prilikom tražili potvrdu zaštite i osiguranje carinskih privilegija (ferman nacionalnosti) koje su uživali dubrovački trgovci trajno nastanjeni u Carstvu.⁸⁷⁵

Tek na sljedećoj, tajnoj audijenciji poklisari su velikom veziru Ali-paši predali bogati dar koji se sastojao od 2.000 talira, 8 kavetaca tirkiznog satena, 3 kaveca sukna i kavetac crvenog baršuna.⁸⁷⁶ U slučaju odsutnosti velikog vezira Ali-paše, 6 kavetaca satena i 2 kaveca tkanine *Maut londrina* trebalo je predati njegovom kajmakamu Ahmed-paši Kelu.⁸⁷⁷ Prema uputi dubrovačkih vlasti, ćehaja velikog vezira Jahja Hatibzade darivan je s 4 kaveca satena, kapidžilar ćehaja velikog vezira sa srebrnom pliticom, dok je čaušlarćehaja velikog vezira dobio tek kavetac satena.⁸⁷⁸ Ovom prilikom poklisari su velikom veziru predstavili brojne nevolje koje pogađaju “najstarijeg i najvjernijeg osmanskog tributara”,⁸⁷⁹ a među njima su važno mjesto imali gusarski pohodi neposlušnih osmanskih podanika Ulcinjana i Tripolitanaca.

5.1.2. Okončanje problema s tripolitskim gusarom Ali-hodžom

⁸⁷³ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 96r-96v, 97r, 98r, 98v-99r, 102r, 172r-172v; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*, 51; *TCF*, sv. 2, f. 939, 940. Iste potvrde izdane su i prethodnim poklisarima harača, Tomu Bassegliju i Lucijanu Pozzi. *TCF*, sv. 2, f. 928, 929.

⁸⁷⁴ Vidi primjere pisama: *AT*, B I 2/7, 13. Opadanjem dubrovačke kopnene trgovine smanjio se i broj dužnosnika kojima su slana pisma preporuke. Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 87-88; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 112; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 165-166; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 83-86.

⁸⁷⁵ Prema uredbi iz 1736. godine fermani nacionalnosti mogu biti naslovljeni jedino na one čiji je otac Dubrovčanin, a i oni sami žive u Dubrovniku 10 godina, gdje su osnovali obitelj i stekli nekretnine. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 250r-250v; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 68r.

⁸⁷⁶ Da bi zaradili svotu od 2.000 talira zidaru ili stolaru trebalo je čak 25 godina. V. Vinaver, »Cene i nadnice«: 322. O raširenom darivanju tkaninama: A. Mustak, »A Study on the Gift Log«: 57-58, 60, 79-80, 82, 102-108.

⁸⁷⁷ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 214, 845.

⁸⁷⁸ Usp. s darivanjem u 17. stoljeću: Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 83-85.

⁸⁷⁹ Veliki veziri su tijekom 16. stoljeća slovali za “dubrovačke zaštitnike”. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 384.

Nakon sultanovog fermana iz 1722. godine o izgonu gusara iz Ulcinja, ozloglašeni Ali-hodža je prebjegao u Tripoli odakle je nastavio gusariti udruživši se s tamošnjim gusarima. Nakon gusarskih pohoda na dubrovačko područje iz 1724. i 1725/6. godine Ali-hodža se u ljeto 1731. godine drznuo vratiti u dubrovačke vode.⁸⁸⁰ Usidrivši svoju gusarsku tartanu uz dubrovačku obalu, najprije je opljačkao nekoliko dubrovačkih brodica, a zatim je napao otoke i poharao kuće u selu Obuče na Pelješcu. Iz spomenutog je sela oteo 22 dubrovačka podanika koje je s plijenom odvezao u Tripoli. Budući da su tamo već bili dubrovački podanici koje je zarobio 1726. godine, broj otetih je postao alarmantan.

Odmah nakon gusarske akcije iz 1731. godine, veliki vezir Topal Osman-paša (1731/2), Ali-pašin prethodnik, zatražio je od tripolitanskih poslanika u Istanbulu hitno izručenje Dubrovčana. Nakon njihova poricanja Ali-hodžinih zločina nad Dubrovčanima, veliki je vezir uputio ferman bosanskom namjesniku i hercegovačkom sandžakbegu za pokretanjem istrage.⁸⁸¹ Kako bi se naredbe Porte bez poteškoća i odugovlačenja provele na terenu, dubrovačke su vlasti u ožujku 1732. godine hercegovačkom sandžakbegu Ahmed-paši (?-1732)⁸⁸² poslale dragomana Zarinija (1727/65),⁸⁸³ instruirajući ga da uz pomoć divan-efendije izbori pozitivni ilam (sudski izvještaj) za Portu. Budući da je “vrijeme bilo dragocjeno”, odobrile su poklon od 300 dukata za sandžakbega. Uručena su mu i dva kaveca svile i 24 glave šećera, a njegov ćehaja je darivan s 12 glava šećera.⁸⁸⁴ Zarini je trebao pohvaliti sandžakbegovu “dosadašnju naklonost i pravičnost”, a dar će predstaviti kao “znak stare dubrovačke ljubavi i novi biljeg njihove službe”. Međutim, ako sandžakbeg ne iskaže zadovoljstvo ponuđenim poklonom i pokuša se dodatno okoristiti, Zarini je trebao odmjereno i iskreno reći da je “to sve i da ne očekuje drugo”. Štoviše, ako ne bude htio ispuniti naredbe Porte, odrješito će mu reći da se u skladu s uputstvom više neće zadržavati u Hercegovini već da ide dalje u Bosnu.⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ V. Miović-Perić, »Ulcinjani i Dubrovačka Republika«: 101, 108-114; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva I«: 54; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 31. Primjere za 16. i 17. stoljeće vidi u: N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*: 81-83, 84; D. Bojanić, »Sultanska akta«: 111-112; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 214-215.

⁸⁸¹ Kopiju fermana vidi u: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BBA), *Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I)*, dosya 131, gömlek 9669.

⁸⁸² Naslijedio ga je Ebu Bekir-paša. *CLDT*, sv. 2, f. 29v-30r, 32r, 36r-36v.

⁸⁸³ O Zariniju vidi u: V. Miović-Perić, »Miho Zarini – Dragoman«: 303-317.

⁸⁸⁴ Šećer je bio čest poklon Osmanlijama, darivan je pri preuzimanju dužnosti i potpisivanju mirovnih sporazuma. Dolazio je u “u malim i velikim kockama”, u prahu i u glavama (bio je oblika i veličine glave). Dnevna potrošnja šećera za sultana i unutarnji dvor tijekom 18. stoljeća iznosila je oko 102,4 kg. *AT*, CT 3 72; Z. Karademir, »Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi«: 181-218; F.E. Berksan, *Matbah-i Amire*: 35, 79-81; S. Traljić, »Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika«: 363.

⁸⁸⁵ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 51v-54r; *DA*, 3260/35; *Cons. Rog.*, sv. 155, f. 171r, 172r-172v; *CLDT*, sv. 2, f. 28r-28v.

I prije nego što je kod sandžakbega priveo slučaj kraju, Zarini je nastavio put prema Sarajevu. Nosio je ferman, pisma preporuke velikog vezira, prijateljsko pismo čohadara Ali-bega s Porte,⁸⁸⁶ dokumente kadije i emina na Pločama (osmanski carinik)⁸⁸⁷ i popis prethodno odvedenih i oslobođenih robova iz Tripolija. Na bosanskom će dvoru ponoviti iste molbe. Odobren mu je trošak od 30 dukata za osobe koje svojim zalaganjem mogu pridonijeti uspješnom rješavanju posla. Međutim, umjesto bosanskog namjesnika, Zarini je u Sarajevu susreo tek kajmakama Mehmed-agu. Vlasti su mu po žurnom kuriru poslale pismo za tog agu i odobrile poklon od 100 dukata za njega i još od 60 za ćehaju.⁸⁸⁸ Ipak, za postizanje dogovora trebalo je pričekati dolazak novog bosanskog namjesnika.

Odmah po dolasku Hadži Ibrahim-paše (1732), u Bosanski su ejalet u sklopu uobičajene pozdravne ceremonije upućeni poklisar Klement Menze i dragoman Zarini. Pitanje gusara Ali-hodže trebalo je najprije predstaviti ćehaji bosanskog namjesnika kojem je uz molbu da se “udijeli pravda najstarijim i najvjernijim tributarima Carstva” ponuđeno 150 dukata – kao “zahvala i dug Porti”. Čini se da njihova predstavka o problemu s Ali-hodžom nije doprijela do novog bosanskog namjesnika. Rezultata nije bilo ni tijekom sljedećih mjesec dana.⁸⁸⁹ Stoga su vlasti odobrile novu isplatu od 400 zolota “kako bi što više stegnulo slučaj kod paše i ćehaje, osigurao njihovu naklonost i kako bi isto prevladalo i na Porti”. Premda je u otpusnom pismu za dubrovačkog poslanika iz svibnja 1732. godine, novi namjesnik obećao pomoći, do razrješenja slučaja nije došlo.⁸⁹⁰

I dok je hercegovački sandžakbeg Ahmed-paša poslao mubašira Isak-agu da provede istragu koja je zaključena ilamom ljubinjanskog kadije Ismaila za Portu,⁸⁹¹ novi bosanski namjesnik otezao je s izdavanjem ilama. Žaleći se na njegovo ponašanje, dubrovačke su vlasti u srpnju 1732. godine od dragomana Magrinija u Istanbulu zatražile intervenciju velikog

⁸⁸⁶ Dubrovčani su na Porti uvijek imali prijatelja koji je podržavao njihove poslove. Za 17. stoljeće, vidi: D. Bojanić-Lukač, »Mustaj Čelebija, pisar carskog divana«: 61-82.

⁸⁸⁷ Emin je osim na Pločama stajao i u Stonu. Prethodne 1731. godine u Stonu je boravio problematičan emin Hadži Mustafa koji je neovlašteno uzimao sol. *AT*, B 129/21b; B 130/82b. Više u: V. Miović-Perić, »Emin na Pločama«: 205-215.

⁸⁸⁸ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 55r-57r; *DA*, 3260/35; *Cons. Rog.*, sv. 155, f. 172r, 173v-175r; *CLDT*, sv. 2, f. 28v.

⁸⁸⁹ U međuvremenu je iz tripolitanskog zarobljeništva prvi oslobođen fratar Simplicio za 530 talira, a potvrdu oslobođenja izdao je mirimiran Tripolija. *AT*, B 125/31a-b; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 64r, 81v.

⁸⁹⁰ Unatoč tome, bosanska misija proglašena je uspješnom pa su 1743. godine Menze i Zarini izabrani za poslanstvo sljedećem bosanskom namjesniku, Muhsinzade Abdullah-paši. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 51v-57r, 62r-64r, 76v-77r; *DA*, 3260/35, 36; *CLDT*, sv. 2, f. 29v, 36r; *AT*, 158; *Cons. Rog.*, sv. 155, f. 177v, 179v, 180r-180v, 183r-183v, 184v, 191r, 199r, 212r, 224r-224v; *DAD*, *Acta Consilii Minorum (Cons. Min.)* ser. 5, sv. 92, f. 268r-268v.

⁸⁹¹ On je hudžetom potvrdio da je došao na lice mjesta i sazvao dvanaestero neumiješanih muslimana koji su mu ispričali tijekom događaja. *AT*, B XII A 80/117; C II 9/4; B XIX 133/1 a-b.

vezira Ali-paše.⁸⁹² Bosanski je namjesnik, naime, rekao da na temelju predstavljenih dokumenata ne može izdati ilam za Portu već je potrebno ponovno saslušati očevice.⁸⁹³ Vlasti su uvjerenе da će nove naredbe Porte ubrzati djelovanje bosanskog namjesnika. Magriniju su uputile sve sakupljene dokumente i svjedočanstva o zločinima Ali-hodže, koje su prethodno predstavile i bosanskom namjesniku, a predložile su i odlazak svojih predstavnika u Istanbul da posvjedoče da su 4 do 5 robova koji će tamo biti dovedeni zaista dubrovački podanici. Stvar je bila važna. Vlasti su pisale dragomanu Magriniju: “ako se ne osigura zaštita Porte bit ćemo uništeni jer se svakim danom čuju nove vijesti o otetim brodovima na moru”. Bez obzira na istinitost predstavljenog slučaja i na raznovrsne poklone i usluge provincijskim vlastima,⁸⁹⁴ Dubrovčani su i dalje bili u ropstvu.

Dubrovčani su se po ovom pitanju angažirali i kod Mlečana. U pismu koje su im uputile u studenom 1732. godine, dubrovačke vlasti zahvaljuju na “neizmjerneј darežljivosti Mletačke Republike jer je svojom dobrotom uslišila zahtjeve Dubrovnika i proširila svoju zaštitu omogućivši sigurnost jadranskog zaljeva od nedavnih upada barbarskih gusara, zbog čega joj Dubrovnik duguje duboko poštovanje, revnosne zahvale i golemo zaduženje, nadajući se da će se zbog njihove prirodene dobrote nastaviti njihova cijenjena zaštita nad Dubrovnikom”.⁸⁹⁵

Za jači pritisak na Portu i konačno rješavanje ovog mučnog pitanja, Senat je iskoristio odlazak već spomenutih poklisara harača Frana Marina Tudisija i Frana Mata Ghetaldija u istanbulsku prijestolnicu u proljeće 1733. godine. Oni će napisati memorijal i osobno ga predstaviti velikom veziru Ali-paši, a prije toga će se sastati s čehajom velikog vezira Jahja-pašom i reis-efendijom (glavni pisar Carskog vijeća, a kasnije ministar vanjskih poslova) Ismail-efendijom kako bi pridobili i njihovu podršku.⁸⁹⁶ U memorijal trebaju na pažljiv i učinkovit način prikazati štetu koju Dubrovniku čine tripolitanski gusari u sprezi s Ulcinjanima, i tražiti “potpuno istrebljenje takvih aktivnosti kao što dolikuje Uzvišenoј Porti”.

⁸⁹² Magrini je bio angažiran i za oslobađanje dubrovačkih zarobljenika u siječnju 1732. godine. *AT*, B 127/31b; *Cons. Rog.*, sv. 156, f. 10v-11r, 12v-13r.

⁸⁹³ Usp. s držanjem bosanskog namjesnika Sejdi Ahmed-paše (1656/9): R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 116, 134.

⁸⁹⁴ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 51r, 53r-54r, 55v-56r, 57r, 63r, 67v, 73r, 76v-77r, 78r-81v; *DA*, 3260/35, 36; *Cons. Rog.*, sv. 155, f. 191v, 204v.

⁸⁹⁵ S. Ljubić, »Poslanice dubrovačke na Mletačku republiku.«: 73. Usp.: V. Makušev, M. Šufflay, »Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji.«: 52-53.

⁸⁹⁶ Ismail-efendija je obavljao istu dužnost i tijekom prethodnih velikih vezira, Topal Osman-paše (1731) i Kabakulak Ibrahim-paše (1732). Dolaskom poklisara harača na Portu darivan je s uobičajenih 4 kaveca satena i velikom kašetom mirisnih ulja koju je naručio preko dragomana Magrinija. A.F. Wielemaker, *The Taksim Water Network*: 331-339; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 818; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 97v, 107v.

Naravno, Portu je trebalo pridobiti uvjerljivim podaničkim stavom, pa su poklisari bili dužni istaknuti da se Dubrovnik “ne razlikuje od drugih dijelova osmanskih zemalja”, ali stalno trpi veliku štetu od gusarenja koje potkopava rad dubrovačke skale.⁸⁹⁷

Angažman poklisara na Porti se ipak isplatio. U lipnju 1733. godine izdan je ferman naslovljen na tuniškog beja Husajn ibn Alija, janjičarske dahije (starješine), tamošnje kadije i ostale službenike, s naređenjem da privedu Ali-hodžu jer je pljačkao po dubrovačkim selima i oteo 42 osobe od kojih se osmero nalazi u Tunisu, a nije ih oslobodio bez obzira na dane mu naredbe.⁸⁹⁸ Kako bi se osvijestili razmjeri štete koje su proživjeli dubrovački podanici, naređeno je da se nekolicina oslobođenih predstavi velikom veziru Ali-paši. Taj je postupak nesumnjivo utjecao na povoljni razvoj situacije o kojoj dragoman Magrini izvještava vlasti u travnju 1734. godine. Upravo je tada izdan novi ferman s Porte naslovljen na kapetan-pašu Hadži Mehmed-pašu, kapetane Alžira, Tunisa i Tripolija, kojim se zabranjuje napadanje dubrovačkih trgovaca, podanika i vlastele u dubrovačkim vodama.⁸⁹⁹ Ostatak robova iz tripolitanskog zarobljeništva oslobođen je tek nakon što je isplaćena otkupnina tripolitanskom kapetanu Hadži Mehmed-paši i njegovom muhurdaru. Sultanovi fermi kojima je propisano da dubrovačke robove treba osloboditi bez plaćanja odštete, bili su uzaludni.⁹⁰⁰

Velika podrška Magriniju koji je za svoj angažman nagrađen sa 100 cekina, bio je nizozemski konzul u Tripoliju, Filip Gebrans.⁹⁰¹ Usto, detaljne izvještaje o kretanju gusara iz zemalja Barbareska i Levanta Dubrovčani su dobivali od dubrovačkog vicekonzula u Draču Frana Pasarevića (1722/35) koji je i tijekom veljače 1734. godine dojavio da je kod Valone ponovno viđena Ali-hodžina tartana.⁹⁰²

Premda je slučaj Ali-hodže uspješno okončan na dvoru velikog vezira Ali-paše, opasnost od njega, kao i od ostalih tripolitanskih gusara nije jenjavala. Kad je Ali-paša 1736.

⁸⁹⁷ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 108v, 114r-114v.

⁸⁹⁸ BBA, *Cevdet Hariciye (CHR)*, dosya 158, gömlek 7860.

⁸⁹⁹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 99v, 122r, 171r-172r; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 343-344; *TCF*, sv. 2, f. 939, 941-942. O reakcijama Porte u 16. stoljeću, vidi: Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 140.

⁹⁰⁰ Pa ipak, iznos od 200 cekina za oslobođenje šest robova nije bila znatna cijena u usporedbi s drugim slučajevima. Usp.: *Let. Lev.*, sv. 73, f. 207v-207r, 226r; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 95-96; K. Vojnović, »Državni rizničari republike Dubrovačke.«: 20-22.

⁹⁰¹ Gebrans je od 1744. godine vršio dužnost upravitelja dubrovačkog konzulata u Tripoliju, a dvije godine kasnije je preminuo. I inače je posredovao u otkupu dubrovačkog roblja. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 172r; *DA*, 3286/3, 4. Više u: V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 1«: 64-67.

⁹⁰² Dubrovačke su vlasti i 1727. godine ispitivale Pasarevića o kretanju Ali-hodže. Nakon njegove smrti 1735. godine, izvještaje o gusarima nastavio je slati novi vicekonzul Marko Cabasso. Vijesti o gusarima slao je i napuljski konzul Vandenheuvel. *Let. Lev.*, sv. 71, f. 76v-77r; sv. 72, f. 60v; sv. 73, f. 163r, 164r, 171r, 205r, 217r, 243r; sv. 74, f. 53r-53v, 62v, 64v, 85r, 97v, 98r; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 4v; *DA*, 3073/30, 31, 34, 46.

godine premješten na dužnost u Bosanski ejalet, Dubrovčani su obavijestili mletačkog providura da je tripolitanski brod u kotorskom zaljevu zarobio jedan trabakul i dvije do tri barke čija se posada spasila bijegom na kopno, a nešto kasnije je napao još dvije barke koje su se spasile bijegom u dubrovačke vode. Nekoliko dana kasnije, ponovno su pisali kotorskom providuru da je poznati gusar Ali-hodža na fusti ušao u Jadranski zaljev i da su ga prije pet dana vidjeli kod Ulcinja. Slijedi ga šest galija, ali ne zna se kamo će krenuti. Nedugo zatim, pisali su Giustu Vandenheuvelu (1734/62), dubrovačkom konzulu u Napulju, da se Ali-hodža s tri fuste spustio iz Tripolija u Jadranski zaljev i da su ga vidjeli kod Ulcinja, Boke i Kotora.⁹⁰³

Iste, 1736. godine, skadarskom je muteselimu predstavljeno da je Ibrahim-reis Dangelos iz Ulcinja presreo dubrovačku tartanu s Mljeta, opljačkao sve s broda i nasmrt pretukao kapetana i mornare tako da se “ne zna još što će od njihova života biti”. Dubrovčani ističu da je “takvo bezakonje protivno zapovijedima svemogućega Carstva i zakletvi kojom su se stanovnici Ulcinja obvezali uzajamno jamčiti jedni za druge”. Reisa i njegovu družinu (“zličće”) treba pohvatati, a ukradenu robu vratiti vlasnicima. Ako se tako postupi, dodale su dubrovačke vlasti, pohvalit će pravičnost osmanskih vlasti preko poklisara koji upravo kreću na Portu.⁹⁰⁴

Novim poklisarima harača, Jakovu Damjanu Bobaliju i Rafaelu Ivanu Gozzi koji su stigli u Istanbul nekoliko mjeseci nakon slučaja s ulcinjskim reisom Dangelosom, naloženo je da na Porti predstave novi slučaj gusarskog napada tripolitanskog beja na brodicu dubrovačkog kapetana Vicka Bonfiola koji se vraćao iz Sicilije. Poklisari su ponovno zahtijevali učinkoviti ferman kojim će se strogo zabraniti napadi na dubrovačke brodice jer se “bez slobodne i sigurne pomorske trgovine Republika nikako ne može održati”. Trebalo je pribaviti i pisma novog velikog vezira Sejid Mehmed-paše (1736/7) za tripolitanskog beja kojim će se povratiti roba i brod spomenutom kapetanu te onemogućiti slični slučajevi. Kako bi dokazali svoje tvrdnje poklisarima je poslano pismeno svjedočanstvo očevidaca i patent za plovidbu izvan Jadranskog mora koja je glasila na spomenutog kapetana.⁹⁰⁵

Istovremeno je stigla vijest o pogibiji poznatog gusara Ali-hodže u okršaju sjevernoafričkih gusara i napuljske tartane. Bio je to osvetnički pohod na gusare nakon što su

⁹⁰³ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 112r-113v, 116r, 145v-146r, 150r-150v.

⁹⁰⁴ *CLDT*, sv. 2, f. 76r-77r.

⁹⁰⁵ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 18v-19r. O brodskim patentima vidi u: J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*: 129-133; Z. Šundrica, »Nepoznati majstori«: 247-251.

u Kalabriji zarobili 20 kršćana. Iz Kalabrije su nedugo zatim poduzimani novi kazneni pohodi na sjevernoafričke gusare.⁹⁰⁶

Budući da Dubrovčanima ni patent ni učestali sultanovi fermi nisu bili garancija sigurnosti od gusara na moru, usvojena je nova politika izdavanja zaštitnih fermana pojedinim dubrovačkim kapetanima.⁹⁰⁷ U vrijeme velikog vezira Ali-paše, odnosno 1735. godine izdan je prvi takav sačuvani ferman, a od 1744. godine to je postalo uobičajena praksa Porte.⁹⁰⁸ Ferman je naslovljen na kapetana mora, Hadži Mehmed-pašu, i na kadije u Sredozemnom i Egejskom moru od kojih se traži da “ne dopuste da se kapetan Petar Ilarić uznemiruje dodatnim nametima, a kad se susretne s njim na moru neka ga ne napadaju nego mu u svakoj prilici pruže pomoć”. Fermanom su ponovno propisane privilegije i obaveze dubrovačkih trgovaca u osmanskim vodama.⁹⁰⁹

Iste je godine Senat izglasao uredbu *Regolamento sopra la Patente della Bandiera Nazionale* o uvećanju troškova za brodarinu prema nosivosti broda, a dragomanu Magriniju je pisao o troškovima izdavanja trijenalnih patenata i nacionalnih zastava trgovačkim brodovima na koje su se žalili neki dubrovački trgovci.⁹¹⁰

Sigurnost koju su trgovački brodovi u stranim vodama uživali pod nacionalnom zastavom i fermanima zaštite osigurana je i dubrovačkim građanima i članovima trgovačkih obitelji koje su generacijama živjele u Osmanskom Carstvu. Njima je Porta izdavala fermene nacionalnosti koji su im jamčili sigurnost i prava na tuđinskoj zemlji.⁹¹¹ Uz ustaljeni sadržaj o zaštiti i pravima dubrovačkih građana, fermeni su sadržavali ime dubrovačkog trgovca, a ponekad i hodočasnika i svećenika, koje se često naknadno upisivalo u već pripremljeni tekst fermana. U vrijeme velikog vezira Ali-paše, a tijekom boravka dubrovačkih poklisara na Porti, izdan je ferman nacionalnosti za trgovca Markantuna Marinovića i Marka Maričevića. Chirico je 1735. godine bio zadužen zatražiti potvrdu nacionalnosti za Ivana Maričevića.⁹¹²

⁹⁰⁶ DA, 3073/30, 31, 34.

⁹⁰⁷ Tijekom 16. stoljeća dubrovački su brodovi zbog gusarskih napada koristili zaštitu osmanske flote u sklopu koje su putovali. Međutim, to je bilo korisno jedino kad se njihov smjer plovidbe poklapao. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 266-267.

⁹⁰⁸ Ovaj ferman izdan je pola godine nakon odlaska poklisara Frana Marina Tudizića i Frana Mata Getaldića s Porte. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 176r; *TCF*, sv. 2, f. 959. Više u: V. Miović-Perić, »Fermeni dubrovačkim pomorcima.«: 149-160.

⁹⁰⁹ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 344. Vidi i: J. Luetić, *Brodari pomorci Dubrovačke Republike*: 74; J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*: 58.

⁹¹⁰ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 173r-173v; I. Mitić, *Konzulati i konzularna služba*: 181.

⁹¹¹ V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 20, 53-54.

⁹¹² *Let. Lev.*, sv. 73, f. 230r; *TCF*, sv. 2, f. 959. O trošku za fermene nacionalnosti vidi: *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 67r, 71v.

5.1.3. Najvažnije borbe na Porti i na bosanskom divanu: prvenstvo dubrovačke skale i jasak

Istovremeno s odlaskom poklisara Frana Tudisija i Frana Ghetaldija 1733. godine u Istanbul, u Dubrovnik su stigle vijesti o otvaranju mletačke skale u Makarskoj.⁹¹³ Da spriječe odvoz konja i soli u Makarsku, a time i pad prihoda dubrovačke skale, Dubrovčani su se najprije obratili bosanskom namjesniku Muhsinzade Abdullah-paši (1732/6).⁹¹⁴ Uz čestitke za dobivanje Hercegovačkog sandžaka u arpaluk u svibnju 1733. godine,⁹¹⁵ dragoman Zarini ga je trebao pridobiti da pošalje istražitelja na makarsku skalju. Da potkrijepi tvrdnje o dubrovačkoj skali kao jedinoj dozvoljenoj između Splita i Drača,⁹¹⁶ Zarini je sa sobom nosio fermane sultana Ahmeda III. (1703/30) iz 1724, 1726. i 1728. godine⁹¹⁷ i bujuruldije bosanskih namjesnika Muhsinzade Abdullah-paše (1720/7) koji je sada ponovno stigao u Bosnu, i Ahmed-paše Rustempašića (1728/30).⁹¹⁸

Dubrovčani su vjerovali da će bosanski namjesnik Muhsinzade Abdullah-paša pokazati dobrohotnost prema dubrovačkoj skali, kao što je učinio i tijekom posljednjeg bosanskog namještenja 1727. godine.⁹¹⁹ Da se dodatno osiguraju, djelovali su i preko trebinjskog mirimirana Ibrahim-paše Resulbegovića (1731/49)⁹²⁰ koji je bosanskom namjesniku poslao agu iz Banjvira.⁹²¹ Čini se da udružena akcija Zarinija i banjvirskog age na bosanskom divanu nije krenula željenim tokom. Naime, otvaranje makarske skale pratio je val

⁹¹³ U Makarskoj se sol prodavala po nižoj cijeni nego u Dubrovniku, a to je privuklo mnoge trgovce koji su prodavali svoju robu i kupovali sol. Tijekom 1732. godine trgovci su u Makarsku dovezli 545 oka voska, 920 kvarti žita, 49 komada kože, 84 kalatra vune, 500 oka željeza i 532 komada krupne i sitne stoke. Više o radu makarske skale: Š. Peričić, »Pomorska trgovina Makarske«: 101-120; S. Traljić, »Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika«: 358-360; A. Handžić, »Uvoz soli u Bosnu«: 130-131; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 112.

⁹¹⁴ On je naslijedio namjesnika Hadži Ibrahim-pašu. *CLDT*, sv. 2, f. 36r-36v; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 84r-90r, 110r-113r; *DA*, 3260/40; *AT*, B 13 3.

⁹¹⁵ *CLDT*, sv. 2, f. 43r-43v; *AT*, B 11 46 a/b.

⁹¹⁶ Uz Dubrovnik i Ston, jedina dozvoljena bila je skala u Splitu (od 1590). Više o splitskoj skali: S. Traljić, »Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika«: 360-364; S. Traljić, »Izvoz bosanske robe preko splitske luke«: 809-827; N. Bajić-Žarko, *Split kao trgovačko i tranzitno središte*: 93-105, 132-159.

⁹¹⁷ Fermane vidi u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 337-338, 339. Trebao je nabaviti i kopiju posljednjeg fermana iz 1731. godine koji se nalazio u Istanbulu. O dobivanju fermana iz 1731. godine, vidi: *AT*, B11 72a/b; 411 a/b; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 77-84; *Let. Lev.*, sv. 72, f. 85r; *TCF*, sv. 2, f. 929, 930-935.

⁹¹⁸ Vidi u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 151, 152; *AT*, 353; B 12 18 a/b.

⁹¹⁹ *AT*, 353.

⁹²⁰ Ibrahim-paša je naslijedio oca Osman-pašu, a Ibrahima je naslijedio njegov sin Sulejman-paša. Trebinjski mirimirani često su u upravu dobivali i ostale sandžake. *CLDT*, sv. 2, f. 33r-33v, 96v-97r; sv. 3, f. 153v-154r; V. Skarić, »Trebinje u 18. veku«: 49-50; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 138-139; M. Busuladžić, »Osman paša Resulbegović«: 275-283; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 126.

⁹²¹ *DA*, 3260/41; 3268/37; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 116v-118r, 129v-131r.

otvaranja ostalih mletačkih skala u samom susjedstvu Dubrovačke Republike, u Herceg Novom, Risnu i Gabeli.⁹²² Zarini je stoga u lipnju 1733. godine ponovno krenuo na bosanski divan noseći bogate poklone za namjesnika, njegova sina i ćehaju. Ovog je puta s mnogo strpljenja i iz sve snage trebalo uvjeriti namjesnika da je odvoženje robe u mletačke luke suprotno dubrovačkoj ahdnami i volji Porte. Novi ferman o otvaranju tih luka rezultat je “neupućenosti ministara na Porti” i nastojanja mletačkog baila (konzularni predstavnik) Angela Ema (1730/4)⁹²³ u Istanbulu da “potpuno uništi dubrovačku skalu”. Zariniju je naređeno da, ako ne uspije dobiti novu bujuruldiju, barem osigura obustavu prethodne bujuruldije do ishođenja opozivnog fermans s Porte.⁹²⁴

U međuvremenu su Dubrovčani saznali o kakvom fermanu je riječ. Naime, posredovanjem emina kod trebinjskog mirimirana Ibrahima, doznalo se da je neki general iz mletačke Dalmacije poslao bosanskom namjesniku Muhsinzade Abdulah-paši ferman za otvaranje mletačkih luka. Za dostavljanje fermans na bosanski divan bio je određen mletački liječnik Dominik Castelli.⁹²⁵ On je odugovlačio s odlaskom strahujući od kuge koja je harala osmanskim zaleđem.⁹²⁶ Taman kada se na proljeće 1733. godine konačno odlučio krenuti na put, iz Bosne je stiglo pismo bosanskog namjesnika Muhsinzade Abdullah-paše koji je tražio upravo njegove liječničke usluge. Međutim, zbog nezgode na putu, putovanje se odužilo. Mjesec dana kasnije stigao je na bosanski dvor. Uz dobre želje i darove, bosanskom namjesniku Abdullah-paši predstavio je sultanov ferman kojim se dopušta slobodna trgovina preko mletačkih luka.

Pokrenuvši obavještajne kanale, Dubrovčani su doznali da je sporni ferman koji su Mlečani pribavili na Porti, a Castelli predstavio na bosanskom divanu, izdan u mjesecu Ramazanu 1143. godine po hidžretskoj eri (ožujak 1731. godine). Ferman ni u jednoj stavci

⁹²² Otvaranje i zatvaranje mletačkih luka karakteristično je za prvu polovicu 18. stoljeća. Više u: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 77-84; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 136, 137, 138, 139-140, 142, 151-152, 155; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima sultana*: 327, 335, 339, 340, 341, 342, 343.

⁹²³ Više u: E. Dursteler, »The Bailo in Constantinople«: 1-25; E. Dursteler, *Venetians in Constantinople*: 25-40; *Ordinamento ed inventario del bailo a Costantinopoli*: 5, 9-10, 17, 27, 31, 40.

⁹²⁴ *DA*, 3260/38; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 122v-127r; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 341-342; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 155.

⁹²⁵ On je liječio osmanske dužnosnike u Bosni i u Istanbulu, pri čemu je vršio politički utjecaj u korist Mletačke Republike. Više u: M.D. Grmak, »Izvještaji triju liječnika«: 98-106.

⁹²⁶ O kugi 1731/2. godine javljaju kroničari i pjesnici. Stolački kapetan je krajem 1731. godine pisao da dnevno umire 4 do 5 oboljelih. Unatoč tome, ljubinjski kadija početkom 1732. godine kaže da kuge nema jer je pao veliki snijeg. Dubrovčani su se istovremeno raspitivali preko poslanika Ivana Gozze koji je bio u Travniku. Već sredinom 1732. godine trgovci iz Sarajeva javljaju o novoj zarazi u gradu. *CLDT*, sv. 2, f. 14v-15r, 24r-24v, 26r; *Let. Lev.*, sv. 72, f. 247v; sv. 73, f. 67r, 73r, 111v; *AT*, 50; B125/26a-b; M.V. Batinić, *Djelovanje franjevača 3*: 45; M.V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*: 72; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 205-207; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 130; N. Omerika, »Opjevana pošast: motiv morije (kuge)«: 21-22.

nije propisivao otvaranje zabranjenih luka niti ukidanje fermana danih Dubrovčanima, a isti tekst slijedila je i bujuruldija bosanskog namjesnika Muhsinzade Abdullah-paše, ponavljajući da mletački trgovci u skladu s ahdnamom plaćaju 3% carine kao i ostali Zapadnjaci i da im se ne smije nanositi šteta.⁹²⁷ Dubrovčano su stoga zaključili da ni Porta ni bosanski namjesnik nisu imali namjeru otvoriti nove luke, kao što su to proveli Mlečani. Štoviše, javila se sumnja da je riječ o lažnom fermanu u koji je kao dio “smišljene mletačke prevare i rovarenja”, naknadno upisano mjesto i datum.⁹²⁸

Rasplitanje zamršene situacije moglo se postići jedino novim opozivnim fermanom s Porte. Dubrovačke su vlasti s tim ciljem u lipnju 1733. godine poslale novu uputu poklisarima s osmanskim originalom i “slavenskim” prijevodom spornog fermana i bujuruldije. Poklisari su trebali pridobiti velikog vezira Ali-pašu najprije preko čehaje, a zatim i drugih ministara na Porti. Obratit će se i reis-efendiji Ismail-efendiji koji je Dubrovčanima “u svakoj prilici iskazivao prijateljstvo”. Njemu treba naglasiti da je konfuzno stanje zbog rivalstva s Mlečanima postojalo i ranije, ali je Porta i tada uvidjela da nove skale štete ne samo Republici već i carskoj miriji jer se iz prihoda dubrovačke skale plaća harač Porti i namiruju plaće vojnih posada u susjednom osmanskome zaleđu. Vlasti su bile uvjerene da će poklisari velikog vezira Ali-pašu lako pridobiti da im nabavi opozivni ferman.⁹²⁹

Pozitivnom dubrovačkom stavu pridonijela je i dobrohotnost bosanskog namjesnika Muhsinzade Abdulah-paše koji je na Zarinijevo zalaganje, u lipnju izdao bujuruldiju o zatvaranju “nekih skala” jer Dubrovčani imaju ferman po kojemu tako treba biti.⁹³⁰ Međutim, došlo je do novog preokreta. Istovremeno je stigla vijest dragomana Magrinija iz Istanbula da bosanski defterdar trenutačno nadgleda ponovno otvaranje skale u Makarskoj.⁹³¹ Također se doznalo da neki Mehter Osman-aga traži načine da zbuni Portu jer ne želi da se nakon Makarske zabrani Gabela i ostale skale.

Budući da je izvršenje naredbi bosanskog namjesnika ovisilo o službenicima na terenu, Zarini je ovoga puta krenuo trebinjskom mirimiranu Ibrahim-paši da i od njega zatraži podršku. Zamolio ga je da ne propušta trgovce prema mletačkim skalama jer je to želja

⁹²⁷ Međutim, posljednji redak sultanovog fermana koji se u prijepisu čuva u dubrovačkom arhivu, naređuje otvaranje mletačkih skala...*non permettendo alcuna contrarietà alla sacra Capitulazione ne opponendosi alli Mercanti, che andaranno, e torneranno dalla scale Macharska, Gabella, Rissano... TCF, sv. 2, f. 937-939.*

⁹²⁸ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 118v-119v, 128r-129r.

⁹²⁹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 120r-121v.

⁹³⁰ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 123r-127r; *DA*, 3260/39; *AT*, B11 47a/b; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 155.

⁹³¹ Da je zadržao malikanu na dubrovačku skalu koju je imao do 1730. godine, ne bi mu bilo u interesu otvaranje makarske skale. H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 91-92.

bosanskog namjesnika. Naglasivši da će tako pridonijeti zajedničkoj koristi i poslušnoj službi Porti, Zarini mu je u “ime starog prijateljstva i ljubavi” dao 20 glava šećera i nekoliko agruma. Mirimiran je slatkorječivo obećao da će pomoći.⁹³²

Istovremeno su vlasti od poklisara zatražile da žustrije djeluju. I dok je taj zahtjev bio na putu u Istanbul, izdan je novi ferman, datiran kolovozom 1733. godine, da je na granici s Bosanskim ejaletom dozvoljen rad jedino splitske i dubrovačke luke te stonske slanice. Već krajem rujna Dubrovčani su javili bosanskom namjesniku da su učinili “onako kako ih je savjetovao” i da su u skladu s tim dobili ferman koji mu šalju po dragomanu Zariniju. Namjesnik je ferman potvrdio svojom bujuruldijom u listopadu 1733. godine, naglasivši da su Mlečani na prevaru dobili ferman koji se ovom naredbom poništava.⁹³³

Nakon tolikog silnog dubrovačkog truda, već su se u ožujku 1734. godine pojavile vijesti o otvaranju novih skala. Dubrovčani su zamolili trebinjskog mirimirana da javi ako što sazna. Premda mirimiran nije čuo da je izdan novi ferman o otvaranju mletačkih skala,⁹³⁴ one su zaista bile ponovno otvorene. Ali, nedugo potom, izdan je novi ferman s Porte naslovljen na bosanskog namjesnika, s naređenjem da treba zatvoriti mletačke skale u Novom, Risnu, Gabeli i Makarskoj. Mirimiran je sad javio da je “prema čestitom fermanu, a za ljubav Dubrovniku, na sve četiri strane zapovjedio da se ne smije prolaziti na skale Novi i Risan”. Malo kasnije je pisao da je strogo upozorio i za primjer ostalima zatvorio neke Vlahe koji su sa žitaricama tobože išli u Mrcine u Konavlima, a zapravo su namjeravali na mletačku stranu, odnosno u “neprijateljski vilajet”.⁹³⁵

Po dolasku drugog fermana o zabrani rada mletačkih skala, Zarini je ponovno krenuo u Bosnu da ga zavede u kadijske registre. Vrlo je važno bilo i da se pobrine za ukidanje novog jasaka, to jest zabrane izvoza prehrambenih namirnica koji je postavio bosanski namjesnik

⁹³² DA, 3260/37; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 129v-131r; AT, B 127/32, 34, 37. Može se pretpostaviti da je mirimiran pružio podršku jer je držao malikanu na dubrovačku skalju. Usto, Dubrovčani su mu par mjeseci kasnije pozajmili novac, poslali 15 dubrovačkih radnika i dva konja žita. Mirimiran je zajam od 300 cekina zatražio i krajem 1733. godine što je Senat odobrio. Nešto kasnije odbio je molbu bosanskog defterdara i klobučkog kapetana uz opravdanje da se u Dubrovniku skuplja novac za harač. AT, B 127/35a; B 129/5a-b; CLDT, sv. 2, f. 13r-13v, 46r, 47v, 58v, 68v.

⁹³³ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 155-156; AT, B13 3. Suprotno tome, mletački protomedik Castelli prenosi da je ferman iz kolovoza stigao na bosanski divan u vrijeme njegova boravka u Bosni, da je pridobio namjesnika za nastavak trgovine preko mletačkih luka i da šalje netočne vijesti na Portu. M.D. Grmak, »Izvjestaji triju liječnika«: 105-106.

⁹³⁴ AT, B127/32a-b.

⁹³⁵ CLDT, sv. 2, f. 45r, 47r; DA, 3260/42; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 128r-129r; AT, B 127/37a-b, B 129/5 a-b; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 342, 343; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 155-156.

Muhsinzade Abdullah-paša.⁹³⁶ Dubrovčane je o tome izvijestio trebinjski mirimiran. Telali su zabranu već oglasili po kadilucima i gradovima.⁹³⁷ Zarinijeva dužnost je bila da bosanskom namjesniku odlučno, ali pažljivo predstavi poseban položaj Republike, to jest da oni najstariji tributari Porte “imaju poseban položaj jer su i usred najžešćih ratova uvijek mogli izvoziti namirnice”, a opet, da istakne i da se “dubrovačko područje oduvijek smatralo dijelom Carstva”. Jasak namirnica za Dubrovnik ne može biti u skladu s voljom Porte, a Dubrovčani posjeduju mnogo fermana kojima to mogu dokazati. Kazat će, također, da je “zbog zla i lukavstva prava istina sakrivena od preuzvišenog namjesnika”. Uz bogate poklone za namjesnika, njegova sina i ćehaju, Zarini smije potrošiti dodatnih 30 cekina na one službenike bosanskog dvora koji mu se učine najkorisnijima za rješavanje tog problema.⁹³⁸

Dubrovčani su odlučili pokloniti kavetac satena bihaćkom kapetanu Mehmed-agi (1733?-1740?) koji je zbog naredbe o jasaku krenuo na bosanski divan. Prema dubrovačkim riječima, “prijateljstvo s njim je od velike koristi jer ga namjesnik uvažava”.⁹³⁹ Informacije o Mehmed-agi stigle su od dubrovačkog dopisnika iz Mostara, Marina Dimitrija. Navodno je aga rekao da je iz jasaka izuzeta jedino dubrovačka skala. Zarini će pokušati preko Mehmed-age djelovati na namjesnika da onemogući ilegalni rad novih luka, u koji spada i prijevoz soli u Makarsku.⁹⁴⁰ Pažljivo će istaknuti da su takve akcije protiv volje Porte i sultana koji su zabranili prodaju soli strancima.⁹⁴¹

U vezi prodaje “tuđe” soli, Dubrovčani su se dva mjeseca ranije (u svibnju 1734) požalili i stolaćkom kapetanu Ismail-agi Šariću. Obavijestili su ga da se u Novskoj Bekiji i Metkoviću prodaje sol koja se dovozi s mora (iz Italije) i prevozi na prodaju u unutrašnjost. Budući da su sultanovim fermanima i bujuruldijama bosanskih namjesnika osigurali monopol

⁹³⁶ Više o jasaku: B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 153-154, 158-160, 178-179, 182, 186; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 72, 77, 97; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 43; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 212-215; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 50-54; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 83-84, V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 70-72.

⁹³⁷ AT, E 6 4a-b; B 129/15a-b; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 171r.

⁹³⁸ CLDT, sv. 2, f. 53v; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 174r, 176v-182v, 184v.

⁹³⁹ Mehmed-aga bio je sin Hadži Ismaila iz Mostara. Namjesnik Muhsinzade Abdullah-paša mu je 1733. godine izdao bujuruldiju kojom je zaštitio njegova vlasnička prava na jednom posjedu. H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 106-107.

⁹⁴⁰ Do Bečkog rata (uz izuzetak Kandijskog rata) Makarska je bila pod osmanskom vlašću i na njoj se prodavala dubrovačka sol. Nakon Bečkog rata Makarska je pripala Mlečanima i postala jedna od “zabranjenih i novih luka”. Premda se mletačke skale u 18. stoljeću ne mogu nazivati nove jer su postojale i ranije, ta terminologija javlja se u Ali-pašinim pismima i uputstvima Senata. Npr., AT, 202; K 794; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 34v, 131v. Više u: A. Handžić, »Uvoz soli u Bosnu«: 130-131, 133, 139-147; B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 164-165, 167, 169, 170-172, 188-189; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 68-72, 384; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 70, 72, 77, 80, 97, 104, 112-113; I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 256-265.

⁹⁴¹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 187r-187/2v, 201v-202r.

prodaje soli osmanskim podanicima, Dubrovčani su od kapetana tražili da zaustavi te protupravne akcije. Glavni argument za prvenstvo dubrovačke nauštrb tuđe soli bila je činjenica da trećina prihoda od prodaje dubrovačke soli pripada Osmanlijama i da se njome osiguravaju plaće hercegovačkih vojnih posada. Baš je krajem 1733. godine izdan ferman o raspodjeli prihoda iz stonske slanice za plaće vojnih posada u utvrdama Trebinja i Ključa.⁹⁴²

Istovremeno je poslana žalba i trebinjskom mirimiranu da “neki tu od Turaka” nisu dopustili prolaz Vlasima koji su došli kupiti vino u Konavle, a to je suprotno Portinim naredbama o slobodi trgovine.⁹⁴³

Pa ipak, u žarištu trenutnih interesa Republike bio je tek uvedeni jasak na uvoz namirnica. Posredstvom dragomana Magrinija, u Travnik je trebalo hitno poslati ferman da se “Dubrovčani izuzimaju od općenitih zabrana jer oni nisu kao drugi koji traže slične izvoze namirnica”. To im se dopušta jer su vjerni osmanski tributari koji su u stalnoj oskudici hrane, a svoj su poseban status zaslužili time što su, bez obzira na opasnost, zanemarujući čak i svoje potrebe, Osmanlije snabdijevali žitaricama iz stranih zemalja.⁹⁴⁴ Uostalom, Dubrovčani su bili izuzeti iz zabrana o prometu hranom i u vrijeme ratova s Austrijancima, Rusima i Mlečanima. Za dobivanje tog fermmana prvo je trebalo uvjeriti Portu da je hrana samo za dubrovačke potrebe i da se oni izvozom iz Hercegovine jedva mogu zadovoljiti.⁹⁴⁵

Taj je posao pao na leđa dragomana Magrinija jer su se poklisari harača već vratili u Dubrovnik.⁹⁴⁶ Premda su smatrale da će zapovijed s Porte dobiti s lakoćom, vlasti dragomanu Magriniju ipak savjetuju upornost, promišljenost i razboritost u obavljanju ovog važnog zadatka.⁹⁴⁷ Najefikasniji način za dobivanje novog fermmana bio je preko novog ćehaje velikog vezira Osman-efendije koji je u više navrata iskazao naklonost prema Dubrovčanima, a znali su se otprije, iz vremena njegova boravka u Bosni.⁹⁴⁸

⁹⁴² *CLDT*, sv. 2, f. 51r; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 36-37; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 342.

⁹⁴³ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 201r; *CLDT*, sv. 2, f. 61r-61v. Samo pola godine kasnije Dubrovčani su se žalili namjesniku Muhsinzade Abdullah-paši na ponovno otvaranje krčmi u Uskoplju. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 111r-111v; *DA*, 3260/40; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 155.

⁹⁴⁴ Ovaj ferman se trebao naslanjati na ferman iz 1645. Ferman vidi u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 275-276.

⁹⁴⁵ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 174v-175v, 195r-195v, 197r-199r.

⁹⁴⁶ *AT*, B I 2/1; *TCF*, sv. 2, f. 940, 1016; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 343.

⁹⁴⁷ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 176r.

⁹⁴⁸ Budući da je dolazio iz Bosne, Dubrovčani ga nazivaju “naš Osman-efendija”. Osman Halis-efendija je bio vezirski ćehaja Hekimoglu Ali-paši, Gurdžu Ismail-paši (1735) i Mehmed-paši Silahdaru (1736/7). O njegovoj smrti Chirico javlja početkom rujna 1737. godine. *DA*, 3163/69; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 590; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 341, 354.

Usto, u Dubrovnik su stigle nove vijesti o dovozu mesa i žitarica u mletačka područja Risan, Kotar, Herceg Novi, Boku, Split, Korčulu i Zadar, koje se zatim bez obzira na osmanske zabrane odvozi u Mletke. Dubrovčani su zaključili da se stroga naredba zapravo tiče samo njih.⁹⁴⁹

Loše je bilo i to što je bosanski namjesnik “grubo primio” Zarinija optužujući Dubrovčane da su osmansko žito preko Stona dopremili Mlečanima, “tim najvećim osmanskim neprijateljima”. Opravdanja, kao ni pokloni namjesniku i bliskim osobama nisu slomili njegov čvrsti stav. Moguće je da je na držanje namjesnika utjecao liječnik Dominik Castelli koji je i tada boravio na bosanskom divanu.⁹⁵⁰ Senat je ponovno pisao Magriniju na Portu da pribavi pismo velikog vezira za bosanskog namjesnika.⁹⁵¹

Zarini je istovremeno bio suočen i s negodovanjem Ali-bega Karakulaka⁹⁵² koji mu je prigovorio da ga na putu od dubrovačkih Ploča do Travnika nigdje nije dostojanstveno pozdravio.⁹⁵³

Bez obzira na nenaklonjene okolnosti, Dubrovčani su ipak vjerovali da će namjesnik dopustiti izvoz ono malo žita nužnog Republici. I zaista, uz pomoć prijatelja na bosanskom divanu, Zarini je ipak uspio uvjeriti namjesnika da je riječ o “nesporazumu i zlobnim podvalama”. Spremao se napisati primjerenu bujuruldiju, a dubrovačke vlasti su tražile da u nju unese ukidanje zabrane uvoza ne samo žitarica, nego i mesa i druge prehrambene robe.

Bujuruldija je izdana u kolovozu 1734. godine, ispisana iznad ponizne dubrovačke molbe s opisom oskudice i jadnog stanja dubrovačkih podanika. Namjesnik je dopustio uvoz žitarica u dubrovačku luku, ali i naglasio da ga Dubrovčani smiju kupovati samo za svoje potrebe i ne smiju dobiti više od toga.⁹⁵⁴ I ovu su akciju na bosanskom divanu Dubrovčani vodili uz podršku trebinjskog mirimirana, kojemu su na kraju poslali pismo zahvale i u njega

⁹⁴⁹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 183v-184r, 195r-195v.

⁹⁵⁰ Zarini je ovom prilikom od mletačkog liječnika trebao saznati od čega boluje namjesnik. Sljedeće je godine dubrovački liječnik Marko Flori javio da je riječ o hipohondriji. Ona je uzrokovana bolešću jetre, slezene, pankreasa i želuca, a smatralo se da dovodi do duševne potištenosti i razdražljivosti. Uz tretman pijavicama, liječila se i purgativima, kao što je činio i liječnik Flori. M.D. Grmak, »Izvjestaji triju liječnika«: 108; B. Parr, *The London Medical Dictionary 3*: 128; *DA*, 3282/8,10.

⁹⁵¹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 184v, 196v, 199v, 201r-204v; *Cons. Rog.*, sv. 156, f. 83v-84r.

⁹⁵² Ali-beg Karakulak (“crno uho”) je sin bivšeg stolačkog kapetana, Osman-age Šarića. Bio je sultanov povjerenik koji je uhodio službenike dvora, a ponajprije velikog vezira Ali-pašu. I tijekom 1746. godine Dubrovčani su se dopisivali s njim, a 1748. godine Ali-beg se potpisuje kao “bivši karakulak”. H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 226-227; H.M.E. Griffe, *Osmanlının Hizmetkari Galip Ali Paşa Rızvanbegovic-Stocecic*: 138; H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 127-131; *CLDT*, sv. 2, f. 18r; sv. 3, f. 15v-16r, 17v.

⁹⁵³ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 199r-199v.

⁹⁵⁴ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 156.

umetnuli detaljne vijesti o zbivanjima u svijetu.⁹⁵⁵ Zbog neke svečanosti koju je namjeravao prirediti, mirimiran je već u listopadu 1734. godine zatražio dva konja žitarica i kavetac fine crvene tkanine za njegov novac. Dubrovčani su mu to poklonili, a on uzvratio da su ga zadužili svojim ljubavlju i dobrotom.⁹⁵⁶

Također, povratkom dragomana Zarinija, vlasti su bosanskom namjesniku Abdullah-paši poslale pismo zahvale za milosti koje im je udijelio i poslao mu “najpodobnije i najistinitije” vijesti koje je zatražio po dragomanu Zariniju. Nove vijesti o sukobima u Ratu za poljsku baštinu (1733/5) poslali su mu i sljedećeg mjeseca.⁹⁵⁷

5.1.4. Dubrovačke usluge prijevoza

Kao i prije, bujuruldija bosanskog namjesnika nije imala snažniji učinak. U veljači 1735. godine Senat je ponovno javio dragomanu Magriniju u Istanbulu da se Mlečani ne pridržavaju zabrane izvoza (jasaka) koji je i dalje na snazi i “zbog kojeg su Dubrovčani prošli mnoge poteškoće u Bosni”. Iz osmanske zemlje odvoze prehrambene namirnice u Novi i Boku koje zatim prevoze u Veneciju. Premda je Senat izdao stroge naredbe svojim podanicima da se ništa ne smije propustiti u Boku, susjedni osmanski zapovjednici rade u korist Mlečanima propuštajući hranu zbog vlastite dobiti.

Dubrovčani su se ponovno obratili bosanskom namjesniku preko svojeg liječnika Marka Florija (1722/56).⁹⁵⁸ On je krajem srpnja 1735. godine pisao da je zatražio sastanak s namjesnikom Muhsinzade Abdulah-pašom i da mu je iskazao brigu Dubrovčana zbog zastoja skale i odvoza robe iz osmanske zemlje na zabranjene skale Risan i Novi. Flori je tražio

⁹⁵⁵ Pisali su o španjolskom osvajanju Napuljske kraljevine i francusko-austrijskom sukobu u Lombardiji u sklopu Rata za poljsku baštinu (1733/5.). *CLDT*, sv. 2, f. 55r-55v.

⁹⁵⁶ *AT*, B 127/29a-b, 30a-b. U siječnju 1735. godine mirimiran je ponovno želio kupiti žitarice jer se bližio Ramazan. Dubrovčani su mu poslali dva konja žitarica. *AT*, B 129/1a-b, 9a-b.

⁹⁵⁷ U usporedbi s vijestima koje je slao bosanskom namjesniku Ali-paši (1738 i 1739), ove su bile detaljnije i obuhvatnije. Tako se, primjerice, prenosi da je bitka između Njemačke i Francuske u Lombardiji trajala više od 9 sati, donosi se broj mrtvih, tijek, ishod bitke, opremljenost tvrđava, smjer daljnjeg napredovanja vojske itd. *CLDT*, sv. 2, f. 56v-58v, 59r-59v.

⁹⁵⁸ I njegov otac, Florius Flori, bio je državni liječnik. Preminuo je 1739. godine, a oporukom je ženi Lukreciji ostavio 1.000 dukata, zetu Ivanu Dubravici 300 dukata, dvjema kćerkama usidjelicama 20 cekina, a ostatak novca i pokućstvo ostavio je sinu Marku Floriju. Tijekom 30-tih godina 18. stoljeća Marko Flori postavljen je za kirurga u bolnici *Domus Christi*. *Cons. Min.*, sv. 93, f. 255r; sv. 94, f. 8v; *Cons. Rog.*, sv. 155, f. 200r; sv. 156, f. 13v; sv. 157, f. 177v-178r; sv. 158, f. 25v, 104r; *DAD, Testamenta Notariae (Test. Not.)* ser. 10.1, sv. 77, f. 42r-43r. Više o Floriju: Đ. Orlić, »Iz medicinskog Dubrovnika 18. vijeka.«: 94-101; H. Kapidžić, »Manji prilozi istorije odnosa Bosne i Dubrovnika«: 15; M.D. Grmak, »Izvjestaji triju liječnika«: 107-108; Z. Šundrica, »Poisona and Poisoning«: 53, 70-74, 78-79.

“pravdu namjesnika protiv ovakvih zloupotreba Portinih naredbi”, na što mu je namjesnik ljubazno odgovorio da će “poslati čovjeka da istraži taj slučaj i pritvori prijestupnike”.⁹⁵⁹

Uz već otvorene skale, Mlečani su za snažniji pritisak na dubrovačke trgovačke interese iskoristili nesreću osmanskih podanika koji su prošlo ljeto (1734) dubrovačkim brodicama plovili iz Skadra prema trgovačkom sajmu u Senegalliji, nedaleko Ancone.⁹⁶⁰

Naime, pet španjolskih brodica koje su plovile pod francuskom i engleskom zastavom zaustavile su trgovačku brodicu Dubrovčanina Tripuna Millia Fijamengovića⁹⁶¹ i pucnjem iz topa zatražili predaju. Trgovci na brodu u prvi su tren mislili da je riječ o osmanskom vojnom konvoju, ali kad su se približili vidjeli su da su se ispred njih usidrili španjolski ratni brodovi. Kapetan Fijamengović je rekao da su oni “mala trgovačka barka koja plovi pod prijateljskom zastavom te da ih svojom dobrotom puste da nastave svoj put”, na što su oni odgovorili da imaju zapovijedi “zarobiti Osmanlije pod kojom god zastavom da plove” i da “neće osloboditi nikoga tko se ne pokori kralju Karlu u Napulju”.⁹⁶² Španjolci su zarobili 24 osmanska podanika iz Skadra i njihovu trgovačku robu, a petero kršćanskih podanika iz Skadra su poštedjeli. Nakon što su “naplatili” 30 cekina za “potvrdu slobode” i dodatnih 15 za oslobođene kršćane, dubrovačka brodica je otplovila i nastavila put za Anconu gdje je dubrovačkom konzulu Dominiku Storaniju (1710/47) prijavljena šteta.⁹⁶³

Odmah nakon tog događaja, trebinjski je mirimiran pismom upozorio Dubrovčane da su dužni založiti se za oslobađanje Osmanlija jer će slučaj inače dospjeti na Portu. Dodao je da su kajmakam albanskog paše, skadarske kadije i age ishodili mnogo potvrda u vezi tog događaja i da su i od njega zatražili ilam (sudski izvještaj) i arz (službeni izvještaj). Optužili su dubrovačkog kapetana da je prokazao koji su trgovci muslimani, zbog čega su ga Španjolci

⁹⁵⁹ DA, 3282/10.

⁹⁶⁰ Još od 15. stoljeća Dubrovčani su na svojim brodovima organizirali putovanja osmanskih podanika na Zapad. Više u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 55-56; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 73, 89, 112, 137; S. Traljić, »Prilozi poznavanju trgovačkih veza Bosne s Ankonom i Senigallijom«: 647-649, 653-655; V. Ivančević, »Dubrovčani na sajmu u Senigalliji«: 109-125.

⁹⁶¹ On je 1735. godine za nasljednike svoje imovine imenovao ženu Anu i kćer Anu Mariju Jakobičić. Ako nakon kćeri ne ostane nasljednik imovina će pripasti djeci oporučiteljevih rođaka, Antoniju Viskoviću ili Vincenzu Mexiju. *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 63r; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 82r, 110v; DA, 3093/126; *Test. Not.*, sv. 77, f. 171v-172v.

⁹⁶² Riječ je o Karlu III. (1716/88) iz dinastije Burbon koji je pod imenom Karlo VII. vladao Kraljevinom Napulja i obiju Sicilija od 1734. do 1759. godine. Po majčinoj liniji 1731. godine naslijedio je vojvodstva Piacenze, Parme i Toskane, a od brata Ferdinanda VI. naslijedio je španjolsko prijestolje kojim je vladao od 1759. do 1788. godine.

⁹⁶³ Upravo je 1732. godine obnovljena sudačka dužnost tamošnjeg dubrovačkog konzula u građanskim i krivičnim sporovima Dubrovčana. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 187v-190r; I. Mitić, »O dubrovačkom konzulatu i trgovini u Anconi.«: 599-612; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 163v.

nagradili poštenom broda i mornara. Negodovali su i zato što ih Dubrovčani nisu obavijestili o događaju. Dubrovačke vlasti su im odgovorile opovrgavajući optužbu po optužbu.⁹⁶⁴

Vlasi su prepisku s mirimiranom i skadarskim agama proslijedile Zariniju koji se u srpnju 1734. godine nalazio u Travniku zbog proglašenja jasaka na dubrovačku luku. On je pokušao pridobiti namjesnika da u vezi skadarskog roblja napiše pismo preporuke za francuskog ambasadora u Napulju.⁹⁶⁵

Dubrovčani su urgirali i u Istanbulu. Dragoman Magrini se trebao obratiti reis-efendiji Ismailu i iznijeti slučaj pomorske nezgode koji ne “predstavlja štetu samo za Skadrane, već i za Dubrovčane”. Ako bude potrebno, potražiti će i velikog vezira Ali-pašu, uz “srdačne riječi o dubrovačkoj službi Porti kojoj duguju svoju sigurnost i mir”.⁹⁶⁶

Skadrani su na koncu oslobođeni, ali tenzije između Dubrovčana i Albanaca nisu nestale. Nakon oslobođenja potraživali su novčanu kompenzaciju za robu i za trošak potvrde oslobođenja. Vlasti su o svemu detaljno izvijestile Magrinija i naložile mu da se preko dragomana Porte⁹⁶⁷ obrati velikom veziru Ali-paši i “moli za naklonost i snažnu pomoć u vezi ovog posla”. Naime, Skadrani uz podršku okolnih paša žele provesti istragu koja bi se “zasnivala na dobro poznatim lažima, a rezultirala bi velikim troškom za Dubrovčane.”⁹⁶⁸

Podršku su im pružili i Mlečani. Oni su preko baila Simona Contarinija (1734/9) u Istanbulu željeli iskoristiti epizodu sa Skadranima da “istisnu dubrovačke brodice iz zaljeva”. Dubrovčani su tvrdili da je “svima poznato da su upravo dubrovačka luka i pomorski promet glavni prihod Dubrovačke Republike”. Ako se usluge dubrovačkih brodova ukinu, kao što oni žele postići, preostat će jedino mletačke brodice za prijevoz Osmanlija i njihove trgovačke robe koje će, naravno, preusmjeravati u mletačke luke. Uz to, Mlečani se zalažu da Dubrovčani isplate odštetu za spomenutu nezgodu što bi ih gurnulo u velike dugove.

Budući da će odvoz robe prema Novom i Boki uništiti dubrovački skal, velikom veziru Ali-paši i njegovom čehaji trebaju se razotkriti planovi koji se kriju iza zahtjeva

⁹⁶⁴ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 190r-193v.

⁹⁶⁵ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 185r-186v, 199v-200r. Pokušaj da se skadarsko roblje vrati sa španjolskih brodica posredovanjem francuskog ambasadora, tempirano je tadašnjom suradnjom Španjolaca i Francuza protiv Austrije i Rusije u Ratu za poljsku baštinu (1733/5).

⁹⁶⁶ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 193v-195r.

⁹⁶⁷ Glavni dragomani Porte dolazili su iz bogatih fanariotskih obitelji (Gika, Maurocordato, Morozi, Kalimak). Ponekad su angažirani i strani poslanici, poput Janka Karadže (*Yanko Karaca*) (1833/94) koji je porijeklom bio Dubrovčanin. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 97r, 107r; S. Balci, »Osmanli Devleti'nde Tercümanlik«: 57-75; A. Meral, »A Survey of Translation Activity«: 113-117; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 60-61.

⁹⁶⁸ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 208r-212v.

mletačkog baila da Dubrovčani zbog nezgode Skadrana budu kažnjeni. U vezi toga treba naglasiti da oni nisu i ne mogu biti odgovorni za nepredviđene nezgode dubrovačkih brodica kojima putuju osmanski podanici.⁹⁶⁹ Usto, dubrovački brodari ne mogu uskratiti usluge Osmanlijama jer će se oni žaliti Porti. Dragoman Magrini će tražiti zaštitu i milost velikog vezira, njegova ćehaje i reis-efendije jer Dubrovčani “na ovoj goloj stijeni nemaju drugog načina za preživljavanje”, a prolaz robe preko drugih skala dovest će do potpune propasti dubrovačke luke.⁹⁷⁰

Nije poznato kako se završio ovaj slučaj ni je li veliki vezir Ali-paša stao na stranu Dubrovčana. Nekoliko mjeseci kasnije u Dubrovnik je stiglo pismo liječnika Marka Florija koji je boravio na dvoru bosanskog namjesnika Muhsinzade Abdullah-paše. Javio je da je iz Istanbula došao jedan čohadar koji je na tajnom sastanku obavijestio bosanskog namjesnika da će veliki vezir Ali-paša biti smijenjen i da se vrše pripreme za izbor novog vezira.⁹⁷¹ Dubrovčane je istovremeno brinula i dvomjesečna odsutnost liječnika Florija. Zatražili su od bosanskog namjesnika da ga pusti kući jer “dolaze bolesti” pa je potreban dubrovačkim begovima.⁹⁷²

5.1.5. Borba na Porti i na bosanskom divanu protiv naplaćivanja nameta na vosak i stoku

Samo mjesec dana nakon donošenja odredbe o ukidanju jasaka, pojavilo se novo pitanje koje je ugrozilo trgovačku stabilnost Dubrovnika. Ovoga je puta prijetnja dolazila iz Istanbula. Zbog žalbi o krijumčarenju voska iz Bosanskog ejaleta u Dubrovnik, koje su podnijeli zakupnici malikane na vosak Mustafa i Osman-aga, Porta je izdala strogi ferman.⁹⁷³ Naime, nakon uvida u registre carske hazne, utvrđeno je da Dubrovčani nisu plaćali porez na vosak do 1728/9. godine kada je to pravo poništeno zbog štete koju je prouzročilo državnoj

⁹⁶⁹ Prvi osmanski fermi iz 16. stoljeća navode da su dubrovačke vlasti odgovorne za štetu nastalu osmanskim, ali drugim podanicima koji putuju dubrovačkim brodovima. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 55; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 116.

⁹⁷⁰ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 216r-225r.

⁹⁷¹ *DA*, 3282/10. O liječnicima-obavještajcima: B. Belicza, Z. Blažina, »Physicians as diplomats in the Renaissance Republic of Dubrovnik«: 129-133; M.D. Grmak, »Izvještaji triju liječnika«: 97-114.

⁹⁷² *CLDT*, sv. 2, f. 53v-55r, 56v-58v, 64r-64v, 67r-67v; *AT*, 83, 72. Senat je i njegovom prethodniku, Topal Osman-paši, slao liječnika u Bosnu. Liječnike i lijekove potraživali su od kraja 15. stoljeća i drugi bosanski namjesnici zbog čira na nozi, puštanja krvi itd. Dakako, na bosanskim dvorovima boravili su i domaći liječnici. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 73r, 184v; *AT*, CT 2/88, 4/69, 7/46, 8/47, 79; B 11 3; B12/55; 350, 410; B11/95; B 129/5 a-b; J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.«: 61-62; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 26-27; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 103, 349, 441, 447.

⁹⁷³ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 343; *AT*, 1479; A 6/155.

riznici.⁹⁷⁴ Premda su Dubrovčani prema kapitulaciji i fermanima oslobođeni od plaćanja badža na vosak, ipak je ovom naredbom potvrđeno da je svaki njihov trgovac dužan platiti carinu na vosak u iznosu od dvije pare po jednom konjskom tovaru,⁹⁷⁵ a onima koji tovore vosak na skrivenim mjestima carina će se naplatiti silom. Izuzeti su jedino dubrovački podanici koji kupuju vosak za osobne potrebe.⁹⁷⁶ Ovaj ferman potvrđen je u listopadu 1734. godine bujuruldijom bosanskog namjesnika Muhsinzade Abdulah-paše. Oglašavanje bujuruldijske u svim kadilucima Bosanskog ejaleta nagnalo je dubrovačke vlasti da upute žurno pismo dragomanu Magriniju u Istanbul. Osim što su tražile kopiju fermana da bi bile bolje obaviještene, ovom su se prilikom raspitivale i o novim zakupcima (apaltatorima) voska. Računale su da će oni, nakon što čuju dubrovačke argumente, dati pisanu potvrdu o izuzeću Dubrovčana od dodatnih nezakonitih poreza.⁹⁷⁷

Međutim, dolaskom novog apaltatora na Ploče, stigli su i novi problemi za Dubrovčane. Naime, apaltator je naplaćivao tri puta više po konjskom tovaru, a pravo na to potkrijepio je fermanom o ukidanju dubrovačkih povlastica i trima bujuruldijskima koje to potvrđuju i nameću nove poreze. Vlasti su u prosincu 1734. godine o tome obavijestile dragomana Magrinija i od njega zatražile da prvo potraži haznadar-aga (čuvar riznice) velikog vezira Ali-paše,⁹⁷⁸ jer je on jedan od glavnih zakupnika prihoda od voska. Haznadar-agi je trebalo pristupiti preko Ali-bega Karakulaka i predstaviti mu da je sultan Mahmud I. (1730/54) dolaskom na vlast, Dubrovniku izdao naklonjenu naredbu.⁹⁷⁹

Usto, dubrovačke vlasti su doznale da je drugi apaltator na vosak Sulejman-aga, rođak velikog vezira Ali-paše, pa su dragomanu Magriniju naložile da i njemu pristupi. Za bolje razumijevanje posla, poslale su mu kopiju fermana i bujuruldijske koje je donio apaltator voska.

⁹⁷⁴ Nakon što je ponovno uveden porez na vosak 1728/9., Dubrovčani su povelu borbu na Porti za njegovo ukidanje, ali neuspješno. On se naplaćivao 30-tih, 40-tih i 50-tih godina, a i kasnije, o čemu svjedoče pisma namjesnika Dubrovčanima. Više u: *AT*, B11 29a/b; 145, 185, 210, 249, 363, 873; *TCF*, sv. 2, f. 927; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 153, 154, 156; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 341, 343.

⁹⁷⁵ Jedan konjski tovar (100 do 120 oka) imao je vrijednost od 6.150 do 7.380 dinara. Porez od dvije pare odnosno dinara iznosio je oko 0,03 % od cjelokupne vrijednosti tovara voska. V. Vinaver, »Cene i nadnice«: 326; V. Vinaver, »Kursevi moneta 1«: 246.

⁹⁷⁶ Tijekom 17. stoljeća i oni su optuživani da kupuju vosak za voskarnicu. Također im se i iz drugih razloga branila kupovina voska. D. Bojanić, »Sultanska akta«: 66-67, 84, 120, 128-129.

⁹⁷⁷ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 343; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 156; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 206v.

⁹⁷⁸ Njega su poklisari harača 1733. godine darivali s jednom srebrnom pliticom. Moguće da je riječ o Ahmed-agi. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 96v; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 148.

⁹⁷⁹ Također je istaknuto da Dubrovnik posjeduje ferman iz 1726. godine prema kojem jedino dubrovački trgovci mogu izvoziti po 25 oka (32kg) voska iz Moldavije i Vlaške. Naime, do toga vremena Porta je sprečavala dubrovački izvoz voska iz Vlaške kako ne bi lišila svoje carinike prihoda od oporezivanja. V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 44-45, 58, 61.

Nedugo zatim, uputile su mu i prijevod pisma hercegovačkog sandžakbega Ebu Bekir-paše (1712/14, 1735/37)⁹⁸⁰ za apaltatora voska, a u vezi novog poreza koji Dubrovčani dosad nisu plaćali.

Uskoro su stigle žalbe s terena. Dubrovački trgovci voskom, koji su putovali iz Novog Pazara, zaustavljeni su u Foči gdje su morali platiti 8,5 reala po tovaru voska.⁹⁸¹ I sljedeće 1735. godine nastavlja se povećano oporezivanje trgovaca voskom. U Foči ga naplaćuje Ibrahim-aga Fajković, a u Sarajevu se od dubrovačkih trgovaca traži puni iznos, ostalima se naplaćuje 7,5 reala, a osmanskim podanicima tek 6,5 reala po tovaru.

U Dubrovnik je uskoro stiglo pismo Ali-bega (brat stolačkog kapetana Ismail-age Šarića i drugi čohadar velikog vezira Ali-paše) koje je Senatu dalo nove nade. Javio je da je s dragomanom Porte i dubrovačkim dragomanom Magrinijem išao haznadaru i pokušao umanjiti naknadu za vosak. Nije uspio, ali je vjerovao da će zakup nameta na vosak dobiti neki Bošnjaci, a “oni nisu kao drugi, lijepo će se s vama ophoditi, a i vi ćete biti zadovoljni”. Ali-beg je uskoro opet pisao, ovoga puta o dogovoru postignutom s haznadarom da bi Dubrovčani trebali paušalno plaćati 80 groša za 25.000 oka (32.050 kg) voska godišnjeg izvoza. Sporazum je izgledao održiv i dobar za obje strane, ali ga je ipak, kao apaltator voska, srušio bosanski defterdar Hadži Mehmed-aga Temimović (Timinović).⁹⁸²

Dubrovčani su opet pisali Magriniju i tražili da Ali-pašinog haznadara uvjeri da oni misle samo na njegovu korist i zadovoljstvo. Ne namjeravaju mu ugroziti zaradu i ne traže da njihovi trgovci budu oslobođeni plaćanja poreza na vosak. Trebalo ga je uvjeriti da povećanje nameta šteti državnim interesima i da je nužno omogućiti slobodu trgovcima kako bi ostvarili trgovački profit.⁹⁸³

⁹⁸⁰ Ebu Bekir-paša iz hercegovačke obitelji Čengiđ, se istaknuo u osmansko-ruskom ratu 1737. godine, a poginuo je u obrani tvrđave Očakov. Dubrovčani su mu poslali čestitku zbog sunećenja sina Osman-age. I on je sudjelovao u osmansko-ruskom ratu u kojem je bio zarobljen, a kasnije se pojavila priča da je prešao na stranu Rusa. *CLDT*, sv. 2, f. 68r-68v; H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 87; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 165; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 464.

⁹⁸¹ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 213r-216v. Usp. i: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 44-45, 82.

⁹⁸² I ovoga je puta Ali-beg zadužio Dubrovčane da prosljedle pismo njegovom bratu, stolačkom kapetanu Ismailu. I otac stolačkog kapetana Ismaila, Osman-aga Šarić (1729/31) dopisivao se preko Dubrovnika s Portom. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 115r, 225v; *AT B 2/3b, B2 5a-b; B1 2/5; CLDT*, sv. 2, f. 16v, 17r-18r, 22r, 42r, 63r, 65v; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 107-108; H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku«: 128- 129, 130; H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 88.

⁹⁸³ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 230v-232r. Tijekom 16. stoljeću Senat je znao oštrije reagirati u vezi povišenja carina za dubrovačke trgovce. Više u: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 28-29, 79-82, 93-97, 179-180, 216, 221, 228-232, 321-324, 381-382; I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 257-264.

U međuvremenu je emin voska Hadži Mehmed-aga javio dubrovačkim vlastodršcima da njihovi trgovci krijumčare vosak i tako izbjegavaju plaćanje nameta. Iznose ga iz Trebinja i preko sporednih župskih putova dopremaju u Grad. Također, kupuju ga noću od kiridžija (najamni prijevoznici) u graničnim mjestima. Dobrohotno je zamolio dubrovačke plemiće da zaustave i kazne krijumčare, a kacamortima (zdravstveni službenici) na prolazu u Slanom i Gomilama naredi da ih ne propuštaju preko granice. Moguće je da je ova tužba stigla i do Porte jer je u Dubrovnik stiglo pismo velikog vezira kojim se naređuje zabrana korištenja sporednih puteva za ulazak u Grad.⁹⁸⁴

Istovremeno je čohadar velikog vezira Ali-beg pisao dubrovačkim vlastima da je poduzeo korake u vezi pretjeranog oporezivanja dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru.⁹⁸⁵ Tamo je Dubrovčanima neprilike radio novopazarski kapetan, Mehmed Ferhatagić (1735/45) kojeg Dubrovčani opisuju kao mladića s “malo razumijevanja i lošeg ponašanja”. Po njegovom nalogu poreze je ubirao neki Zaim. Stoga vlasti traže da se napišu oštra pisma Zaim-begu i Mehmedu Ferhatagiću.⁹⁸⁶ Po pitanju dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru vlasti su se angažirale i kod bosanskog namjesnika Abdullah-paše Muhsinzade.⁹⁸⁷

Povećane su namete dubrovački trgovci plaćali i u drugim mjestima, recimo za kupovinu mesa u Stocu. U skladu s uobičajenom praksom, dubrovačke su vlasti od bosanskih namjesnika Hadži Ibrahim-paše i Abdullah-paše još tijekom 1732. godine dobile “bujurdije za dzelepe” (nakupci stoke) kojima su dubrovački podanici imali pravo na slobodnu kupovinu goveda i ostale osmanske hrane bez ikakvog uznemiravanja i naplate dodatnih poreza. Ipak, u Stocu su od njih tražili da plate klančarinu. Taj se problem riješio zalaganjem Magrinija koji je u travnju 1734. izborio ferman da dubrovački trgovci nisu dužni plaćati ni klančarinu, ni ostale namete.⁹⁸⁸

⁹⁸⁴ AT, E3 4b; AT, B I 2/8.

⁹⁸⁵ Dubrovčani su tijekom 18. stoljeća isticali da je u Novom Pazaru “jedina dubrovačka kolonija koja je opstala u zaleđu”. Od 1715. do 1755. godine tamo je djelovalo 15 krupnijih trgovaca i 45 manjih trgovaca koji su živjeli u bezistanu. Više u: V. Vinaver, »O Jevrejima u Dubrovniku«: 73; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 37-42, 47-49, 58, 59-60, 113-114; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 98-100; S. Krasić, »Dnevnik s puta u Ukrajinu«: 8; L. Vojnović, *Dubrovnik i Osmansko Carstvo*: 87-103; D. Bojanić, »Sultanska akta«: 53, 54-55, 63, 64, 65, 102, 127, 163.

⁹⁸⁶ Ova pisma je trebalo dostaviti po povjerljivom čovjeku. Na taj je način Senat nastojao izbjeći trošak za štaliju odnosno vrijeme koje kurir provede čekajući odgovor. Primjerice, kurir Nikola Marnarević je 1741. godine za 60 dana čekanja dobio štaliju od 4 dukata i 32 groša. *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 171v; Ž. Muljačić, »Pomorske i kopneno-pomorske poštanske veze«: 155.

⁹⁸⁷ AT, B2 3b; *CLDT*, sv. 2, f. 64v, 65v; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 227v-228r; V. Vinaver, »Novi Pazar i okolica«: 190.

⁹⁸⁸ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 59v-60r, 86v-87v, 110v; *DA*, 3260/36, 40. Bujurdiju vidi u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 154-155; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 343.

Ferman, međutim, nije bio djelotvoran pa su žalbe i dalje stizale. Trgovci Mato Božić, Petar Maškarić⁹⁸⁹ i Mato Maškarić imali su 1734. godine nevolja na području stolačke kapetanije. Dubrovačke vlasti su stolačkog kapetana kao svojeg “starog i osobitog prijatelja”, podsjetile na privilegije dubrovačkih trgovaca prema kojima su u svim zemljama Carstva oslobođeni džumruka i ostalih nameta. Preporučile su mu dotične trgovce koji će mu prikazati svoje neprilike i zamolile da im udijeli milost i slobodu koju su i dosad uživali. Ubrzo su uslijedile nove žalbe. Među Kapetanoviću, Jusu Harvatu i Karamehmedoviću koji su kupili stoku za Konavljane, nasilno je naplaćen džumruk. U srpnju 1734. godine su ga morali platiti i dubrovački trgovci Maroje Dimitar, Petar i Mato Maškarić, Pavo Lepeš i Mato Bašić. Dubrovačke vlasti su odlučile zatražiti novi ferman koji je, Magrinijevim zalaganjem, izdan u kolovozu 1734. godine.⁹⁹⁰

Međutim, opet je sve bilo isto. Ponovno su stizale žalbe na oporezivanje osmanskih džumrukčija, klančara i pandura, a dubrovačke su vlasti te slučajeve preporučile trebinjskom mirimiranu i stolačkom kapetanu.⁹⁹¹

5.1.6. Suživot osmanskih i dubrovačkih podanika na granici: korištenje pograničnog tla

Dubrovčani su zbog krševitosti i neplodnosti svoje zemlje uzimali u najam pašnjake i selišta na susjednom hercegovačkom području ili su pak tamošnjim Vlasima davali svoju stoku na “pripašu”. Za miran suživot pograničnih osmanskih i dubrovačkih podanika značajan je bio ferman izdan u svibnju 1732. godine, odmah po Ali-pašinom imenovanju na položaj velikog vezira. Izdan je na temelju predstavke dubrovačkog dragomana Magrinija, a naslovljen na bosanskog namjesnika, hercegovačkog sandžakbega, tamošnje kadije, zapovjednike, nefere i kapetane Trebinja i Klobuka. Naređeno je da dubrovački podanici u pograničnim selima Trebinja, Zavale, Popova imaju pravo neometano napasati stoku i sjeći drvo. Oni se ne smiju uznemiravati, a ako takvih slučajeva bude, potrebno je dostaviti imena krivaca na Portu.⁹⁹²

Izdavanju fermana su kumovali brojni sporovi između osmanskih i dubrovačkih podanika tijekom 1731. i 1732. godine. Naprimjer, dubrovački podanici iz Postranja su

⁹⁸⁹ On je 1736. godine prevezio volove preko skele u Hutovu. *AT*, E III 23/44.

⁹⁹⁰ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 115r; *CLDT*, sv. 2, f. 46r, 49v-50r, 51v-52r, 53r-53v, 63r-64r; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 343.

⁹⁹¹ *CLDT*, sv. 2, f. 59v-60r, 62v, 64v-65r.

⁹⁹² Ferman vidi u: V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 299-300; *TCF*, sv. 2, f. 935-937.

sredinom 1731. obavijestili vlasti da im je sin Omera Salijagića iz Trebinja, iako su mu platili uobičajeni “dohodak” na njegovu zemlju, oteo sedam krava i jednog vola koji su tamo pasli. Vlasti su se obratile trebinjskom mirimiranu da osigura pravdu jer će slučaj inače biti poslan na Portu. Prijetnja odlaskom na Portu upotrijebljena je i za naplatu štete dubrovačkim podanicima u Konavlima zbog žetve koju su odnijeli sinovi Osmana Busuladžića. U slučajevima držanja stoke po pola, najčešći su primjeri nepoštivanja dogovora s osmanske strane. Tijekom 1732. godine dubrovački podanici iz Župe žale se da im Vlah Vuk Perišina koji je preuzeo njihovu stoku na uzgoj, ne želi predati pripašu od lanjskog i ovog godišta. Zanimljiv je i slučaj braće Kolića iz Stravče koji se u veljači 1732. godine žale Senatu da njihov brat Đuro koji nema udjela u njihovom poslu, želi preuzeti njihov dohodak od držanja stoke “na pola” s Vlasima u Trebinju.⁹⁹³

Ferman iz 1732. godine nije imao dugotrajan učinak u otklanjanju već duboko ukorijenjenih problema koji su opterećivali ovaj oblik dubrovačko-osmanske suradnje. Primjerice, Vicko Lončarić, Ilija Bartulov i Ilija Petrov iz Plata žalili su se u travnju 1734. godine da im Ibrahim Vafirović, Mehmed Spahović i Simat i Tomaš Milišić ne žele vratiti tri krave koje su im bili dali na ispašu, ni platiti “dohodak od travine” odnosno polovicu stočnih proizvoda. Kao i obično u ovakvim slučajevima, dubrovačka vlada se obratila trebinjskom mirimiranu.⁹⁹⁴

Probleme je pokušavala riješiti i u suradnji sa stolačkim kapetanom i hercegovačkim sandžakbegom. Primjerice, dragoman Zarini je stolačkom kapetanu preporučio slučaj braće Buconjića (Bucovića) koji su zakupili zemljište u Popovu, ali zbog izostanka potvrde o uplati zakupa zemlja im je oduzeta. Iste probleme oko zakupa zemlje u tom kraju imali su i drugi dubrovački podanici.⁹⁹⁵

S druge strane, trebinjski se mirimiran 1733. godine žalio Dubrovčanima da Vodovađani i Mrcinjani već tri godine ne plaćaju pristojbu za ispašu stoke na zemljištu Ahmed-age Kosalića u Kruševicama.⁹⁹⁶ Takvih je slučajeva bilo još, a završavali su osvetničkim akcijama osmanskih podanika koji su, generalno gledajući, nevoljko prihvaćali dubrovačke privilegije o korištenju njihovih obradivih površina. I Dubrovčani su im znali odgovoriti. Tako su, primjerice, Župljani u svibnju 1735. godine posjekli šumu Ali Čelebija u

⁹⁹³ *CLDT*, sv. 2, f. 21v, 22r-22v, 23v-24r, 27v, 31r.

⁹⁹⁴ *CLDT*, sv. 2, f. 45r-45v, 47v-48r, 63r-63v. Problemi oko ispaše dubrovačke stoke javljaju se već u 16. stoljeću. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 226.

⁹⁹⁵ *Cons. Rog.*, sv. 156, f. 38v; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 111v-112v; *AT*, B130/22a-b; *CLDT*, sv. 2, f. 46r.

⁹⁹⁶ *AT*, B130/22a-b; *CLDT*, sv. 2, f. 46r.

Grabovom Dolu, a u srpnju je Mrcinjanin Miloglav neovlašteno zasadio žito na zemlji Kurta Behremovića Bajraktara u Zubcima. Zauzvrat, osmanski podanici iz Zubaca su s konavoskog posjeda Sarace odnijeli sijeno. Krajem 1735. godine žalili su se dubrovački podanici iz Župe da su na osmanskom tlu obradili komad zemlje, a Vlasi su tamo utjerali goveda koja su popasla usjev.⁹⁹⁷

Moguće da su u sklopu osvetničkih pohoda Vlasi početkom 1734. godine uklonili granične oznake pokraj Osojnika i počeli uzurpirati dubrovačko tlo. Kao i obično, vlasti su morale uložiti puno truda da u suradnji s trebinjskim mirimiranom i ljubinjским kadijom riješe problem. Na zakazano ročište s ljubinjским kadijom uputile su poslanika Damjana Bobalija i dragomana Zarinija, za kadiju odredile prvo 10, a kasnije 60 dukata da ga pridobiju za izdavanje naklonjenog hudžeta (sudsko rješenje). Kadija je u hudžetu zaključio da “se ima opet ostati kako je i bilo od starina s položajem rečenih biljega”.⁹⁹⁸

5.1.7. Kratki osvrt

Audijencija kod sultana i velikog vezira radi predaje dubrovačkog harača i džumruka, bila je jedinstvena prilika da se problemi Republike snažnije predstave najvišim dužnosnicima osmanskog upravnog sustava. U ophođenju s Osmanlijama na Porti dubrovačka je diplomacija imala priliku pokazati svoje umijeće. Dubrovački poslanici su bili samopouzđani u nastupu, hrabri, mudri i kreativni u pronalaženju rješenja i ustrajni u uvjeravanju. U tome su im glavni oslonac bila državna uputstva, u kojima im je svaki korak bio detaljno propisan i opisan. Diplomatski nastup se jednim dijelom sastojao od niza ranije uglavljenih formula koje su se ponavljale identičnoj formi, ponekad zadržavajući kontinuitet od 16. stoljeća. Nove upute su se nalazile u takozvanom dodatku državnom uputstvu, a vremenom bi se “preselile” u glavno uputstvo. U uputama su ponavljani stari propisi kako bi se održala veza s prošlošću, a postupnim dodavanjem novih odredbi formirani su odnosi za budućnost.

Znatan dio upute za poklisare činio je detaljno razrađeni plan darivanja osmanskih dužnosnika na Porti. Vrijednost poklona bila je razmjerna časti i utjecaju darivanih službenika, a s vremenom se mijenjala ovisno o odnosu snaga na dvoru. Recimo, tijekom

⁹⁹⁷ V. Miović-Perić, *Na razmeđu: 70; CLDT*, sv. 2, f. 34v-35v, 67v, 69r; *AT*, B 127/22b; B 129/4a-b, 8a-b, 16a-b, 21b; B 130/27a-b.

⁹⁹⁸ *CLDT*, sv. 2, f. 46v-47v, 52v; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 159r-170v; *AT*, 4126 a-b; B 127/32a-b, 34 a-b; B 130/20b, 23a-b; E II 11/14. Tijekom 1740. godine nastali su problemi oko razgraničenja između dubrovačkog sela Trnove i Orahovog dola u Ljubinju. Znakovi razgraničenja su zapaljeni i rasčtvoreni, a Dubrovčani su se požalili da osmanski podanici prelaze granicu kako bi sjekli drveće i travu. *AT*, B 80/32. Pitanje razgraničenja javlja se i u ranijim stoljećima: T. Popović, *Dubrovnik i Turska: 253, 335*; N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship: 75-76*.

druge polovine 16. i prve polovine 17. stoljeća veća je pažnja poklonjena sultanijama, pa čak i vezirima oženjenima sultanijama, nego što je to bio slučaj u 18. stoljeću. S urušavanjem upravnog sistema, mijenjao se broj darivanih službenika, među kojima je bilo sve više nižih službenika dvora poput čaušlar-baše (starješina specijalne dvorske garde), čaušlar-emina (povjerenik dvorske garde), teskeredži-baše (podtajnici velikog vezira).

Kao važan dio dubrovačke diplomacije, pokloni su bili temelj snažnoj pokroviteljskoj i prijateljskoj mreži koju su Dubrovčani stvarali među osmanskim dužnosnicima na Porti. Etničko porijeklo, zajednički jezik ili poznanstvo s pojedinim dostojanstvenicima osiguravali su im bolji prijem, veću solidarnost i snažnije zalaganje za dubrovačke poslove. Dubrovčani su se tako mogli osloniti na ljude podrijetlom iz susjedstva. Recimo na Ali bega, drugog čohadara velikog vezira Ali-paše i brata Ismaila Šarića, zatim na Ali-bega Karakulaka, sina Osman-age Šarića i na Osman Halis-efendiju, čehaju velikog vezira Ali-paše. Međutim, središnja osoba čiju je naklonost trebalo pridobiti bio je veliki vezir Ali-paša. Njegovim posredovanjem su dobivali audijenciju za predaju harača sultanu, potvrde naredbi o izvozu žita i mesa iz osmanskog zaleđa, pisma preporuke za osmanske upravitelje u susjedstvu, kao i naredbe vezane za tekuće probleme Republike.

Dubrovčani su u vrijeme velikog vezira Ali-paše s lakoćom dobivali fermane. Teži zadatak je bio provesti ih na terenu. Tu su Portine odluke zapinjale u složenoj mreži lokalnih sistema i podsistema, odbijale se o tvrdoglavost bosanskih namjesnika i neposlušnost nižih lokalnih službenika. Unutrašnja nestabilnost ograničila je politički doseg Porte što je rezultiralo svojevršnom neovisnošću i autonomijom pokrajinskih upravitelja u Bosni. Oni su otezali s potvrđivanjem fermana ili izdavanjem ilama za Portu, kao što je, recimo, bilo s bosanskim namjesnikom Hadži Ibrahim-pašom u vezi tripolitanskog gusara Ali-hodže ili s jasakom koji je uveo Muhsinzade Abdullah-paša. Dubrovački su poklisari i konzuli morali opet, za istu stvar, tražiti pomoć Porte, koja se očitovala u novim pismima i naredbama velikog vezira Ali-paše bosanskim namjesnicima da provedu donesene odluke.

Obrazac ponašanja bosanskih namjesnika pratili su i niži lokalni službenici u Bosanskom ejaletu. O njihovoj dobroj volji ovisila je provedba Portinih zapovijedi i bujuruldija bosanskog namjesnika pa je na terenu trebalo uložiti puno truda.

Unatoč naredbama Porte, trebinjski je mirimiran propuštao karavane na zabranjene mletačke skale na koje je bosanski defterdar slao emine. Istovremeno su osmanski zapovjednici propuštali hranu u mletačku Boku i Novi bez obzira na proglašeni jasad.

Osiguravši zaleđe u provinciji, oni su računali na protok vremena koji je bio potreban da s Porte izađe nova zabrana, a do tog su vremena mogli računati na materijalnu korist. Kad je u pitanju slijevanje trgovačke robe u mletačke luke, i Senat je bio svjestan dragocjenosti vremena. Svim se sredstvima borio za prvenstvo dubrovačke skale, kako na Porti tako i u provinciji. Međutim, i Mlečani su imali svoje adute. Na bosanskom su dvoru protiv Dubrovnik rovarili preko svojeg liječnika Castellija, a na Porti uz pomoć mletačkih baila Angela Ema i Simona Contarinija. S obzirom na to da je Ali-pašinu naredbu o zatvaranju luka pratila još jedna istog sadržaja, bilo je jasno da je sukob mletačkih i dubrovačkih snaga ovisio o naklonjenim faktorima u provinciji. Jednako kao što je roba i nakon fermana odlazila u mletačke luke, tako su i žalbe dubrovačkih nakupaca stoke stizale i nakon proglašenja fermana o zabrani naplate džumruka.

Osim u Bosni, Portini fermanni nisu bili učinkoviti ni u drugim rubnim provincijama s kojima su Dubrovčani bili u doticaju. Uzalud su poklisari harača 1733. godine napominjali velikom veziru Ali-paši da, “kao što dolikuje Porti”, poduzme odlučne akcije protiv tripolitanskih gusara. Na fermane o zabrani porobljavanja Dubrovčana oglušio se ne samo imenovani gusar Ali-hodža, već i drugi gusari. Praksa izdavanja pojedinačnih zaštitnih fermana bila je podjednako neučinkovita kao i općeniti fermanni.

Na primjeru Dubrovnik primjetno je da je balans moći između središta i pokrajne prevagnuo na rubno područje Carstva u kojem se akumulirala sva politička i diplomatska moć Osmanlija u odnosu na Republiku. Na taj odnos snaga utjecalo je i držanje Porte koja je, opterećena unutrašnjim problemima, bosanskom namjesniku prepustila ingerenciju u praktičnim problemima s Dubrovačkom Republikom. Preuzevši ulogu istražitelja u delikatnim pitanjima, kao što je 1703. godine bilo smanjenje harača, bosanski je namjesnik postao nositelj osmanske politike prema Dubrovačkoj Republici. Od snažnog i autoritativnog velikog vezira čija je moć zastajala na granicama Bosanskog ejaleta, za interese Republike važnija je bila naklonjenost bosanskog namjesnika. Opet, budući da su osmanski dužnosnici iz središta Carstva nepredvidivim upravnim rotacijama i nemilosrdnim smjenama vlasti, lako mogli dobiti dužnost u njihovom susjedstvu, Dubrovčani su se trudili sa svima održavati prisne i prijateljske odnose. Bilo je to dugoročno ulaganje. I zaista, s odlaskom novih poklisara harača Damjana Bobalija i Rafaela Gozze na Portu u svibnju 1736. godine, u dubrovačko je zaleđe stigao bivši veliki vezir Ali-paša.

5.2. Dolazak bosanskog namjesnika i hercegovačkog sandžakbega Ali-paše u dubrovačko zaleđe (travanj 1736. – rujan 1736.)

5.2.1. Pripreme dubrovačke vlade za čestitanje novom bosanskom namjesniku; pokloni

Dubrovački konzul Luka Chirico je krajem travnja 1736. godine obavijestio Dubrovačku Republiku da je bivšem velikom veziru Ali-paši dodijeljen Bosanski ejalet. Mjesec dana kasnije Senat se o novom namjesniku raspitivao kod trebinjskog mirimirana.⁹⁹⁹

Po primitku službene obavijesti o dolasku novog bosanskog namjesnika,¹⁰⁰⁰ Vijeće umoljenih pokrenulo je opsežne pripreme za iskazivanje ceremonijalnih počasti novom namjesniku. Krajem lipnja 1736. godine održan je izbor dubrovačkog poslanika koji će s dragomanom krenuti iz Dubrovnika prema namjesnikovom dvoru u Travniku. Zbog izjednačenog broja glasova za Marka Ivana Toma Basseglia i Vlaha Bernarda Cabogu, pokrenut je novi krug glasovanja u kojem je s pet glasova razlike izabran dvadesetdevetogodišnji Bassegli (1707/46).¹⁰⁰¹ Uručeno mu je detaljno državno uputstvo o problemima koje treba predstaviti namjesniku Ali-paši te o držanju i stavu koje pritom treba zauzeti. Kao i uvijek, vlasti su i sad bile uvjerenе da će Marko Bassegli “uposliti svu pažnju i oprez” da obavi državne poslove na javno zadovoljstvo.¹⁰⁰²

Sljedeće na dnevnom redu Senata bilo je imenovanje dragomana. Iskusni Marin Martellini je bio jedini kandidat.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹ DA, 3163/57; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 258r-258v. Tom je prilikom Zarini trebinjskom mirimiranu trebao predstaviti slučaj Save Uskopine Vlaha koji je prodavao otrovani sir u Župi. DA, 3260/43, 44, 45; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 245v-252v, 256r, 257v; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 102v, 105v, 111r, 114v, *Cons. Min.*, sv. 93, f. 226r; *CLDT*, sv. 2, f. 79v-82r; *AT*, B 132/104, 105, 112. O upotrebi otrova u Republici, vidi u: Z. Šundrica, »Otrovi u Dubrovačkoj Republici.«: 153-232.

¹⁰⁰⁰ O tome je Dubrovčane najčešće obavještavao ćehaja ili sam namjesnik, a ponekad i trebinjski mirimiran. Premda je 1711. zapisano da je stari običaj da bosanski namjesnik pošalje svojeg mataradžibašu, on je tijekom 18. stoljeća najčešće donosio obavijest o dolasku novog hercegovačkog sandžakbega. Vidi primjere: *AT*, 162, 173, 247; *BIV* 22/51; *B10* 10, 28; *B12* 5, 15, 46; *B11* 49; *Let. Lev.*, sv. 67, f. 58v; sv. 68, f. 45v, 151r-151v, 153v; sv. 69, f. 63v, 193r; sv. 73, f. 88r, 110r-110v; sv. 76, f. 145v, 190r; *CLDT*, sv. 3, f. 41r. Za 15. i 16. stoljeće, vidi: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 53, 74; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 440-441, 450.

¹⁰⁰¹ *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 131r-132v, 135r, 150r, 159v. Njegov otac, Ivo Toma Marko Bassegli (1670-1740) izabran je za poklisara harača 1730. godine. Deset godina kasnije oporukom je ženi Mariji ustupio pravo uživanja svih posjeda koji nakon njezine smrti prelaze njihovom sinu jedincu, Ivanu Tomi. Sinu je poručio da “zapamti da je božanskom dobrotom rođen među plemićima ove Republike u krilu svete katoličke vjere pa je obavezan i dužan ozbiljno podrediti vlastite interese miru i prosperitetu naroda.” *Test. Not.*, sv. 77, f. 202v-204v; *Let. Lev.*, sv. 72, f. 165v-187r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 110r; N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 1*: 46-52.

¹⁰⁰² *Let. Lev.*, sv. 74, f. 22v.

¹⁰⁰³ *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 131v-132r; *Cons. Min.*, sv. 93, f. 234r, 240r. O dotadašnjim njegovim poslanstvima, vidi: *Let. Lev.*, sv. 70, f. 92r-95r; sv. 72, f. 98r-108r, 212r, 247v. Više u: V. Miović-Perić, »Dragomans of the

Zatim je uslijedilo glasovanje za izbor poklona koji će Bassegli u drugoj, tajnoj (privatnoj) audijenciji¹⁰⁰⁴ predati namjesniku i njegovim bližim službenicima. Senatori su većinom glasova odlučili da će divan-efendija (kancelar namjesnika) dobiti 1 kavetac (oko 6 metara) satena. Odbili su prijedlog da ostalim ministrima na dvoru namjesnika daruju agrume vrijedne 15 dukata i dva likera od ružinih latica (rozolin).¹⁰⁰⁵ Ali-paša će dobiti 4 kaveca satena i dvije kutije mirisnih ulja.¹⁰⁰⁶ Cijena tog poklona je iznosila 118 dukata.¹⁰⁰⁷

Naknadno su vlasti pisale Bassegliju da na privatnoj audijenciji namjesniku uruči i agrume koji će stići iz Barlette.¹⁰⁰⁸ Nakon što je u Dubrovnik uplovio brod kapetana Vicenza Mexe¹⁰⁰⁹ s tovarom od 366 limuna, Senat je po kuriru Matu Čovjeku Bassegliju poslao “dva sanduka limuna (320 limuna) dobre kvalitete koje su jedva pronašli jer vlada oskudica”.¹⁰¹⁰

Spomenuti poklon koji je Ali-paši trebalo predati na tajnoj audijenciji nije zaveden kao “poseban poklon”, a nije ni upisan u popis poklona na kraju državnog uputstva. Premda se po prvi puta pojavljuje u popisu poklona iz 1731. godine za bosanskog namjesnika Topal Osman-pašu, “starog i posebnog prijatelja” kojemu je to bio već treći mandat u Bosni (1720, 1727/8, 1731),¹⁰¹¹ bilježenje i kategorizacija posebnog poklona nije bilo sustavno, kao ni njegov sastav. Tek od 80-tih godina 18. stoljeća “poseban poklon” ustaljen je na 6 kavetaca satena, 3 kaveca tkanine *Maut londrina* ili *Saia veneziana* i 60 glava šećera.¹⁰¹²

Dubrovnik Republic«: 81-94; V. Miović-Perić, »Pravila kojih se morao pridržavati dubrovački dragoman«: 354-359.

¹⁰⁰⁴ Premda je prakticirana od 1712. godine, često je izostavljena iz uputstava, a ustalila se u uputstvima od 1731. godine. *Let. Lev.*, sv. 68, f. 195r; sv. 70, f. 31r; sv. 72, f. 82r, 242r-242v, 244r; sv. 73, f. 60v, 86r-86v; sv. 74, f. 25r, 162r; sv. 75, f. 36v-37r; sv. 76, f. 143r.

¹⁰⁰⁵ Rakija od ruža (rozolin, ružolin, ružulja) darivana je čehaji namjesnika 1734. godine. Uz rozolin česti poklon osmanskim dužnosnicima u zaleđu bila je i dubrovačka malvazija. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 183r; V. Vinaver, »Cene i nadnice«: 327; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 237, 253; *AT*, 179, 877; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 143; Č. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 349.

¹⁰⁰⁶ Pripravljana od začina, voća, cvijeća i biljaka, mirisna su ulja korištena u higijenske, liječničke i kozmetičke svrhe. Više u: V. Fornaciai, *Toilette, profumi e belletti*: 67-73; H. Reindl-Kiel, »Power and Submission«: 54, 61-62; B. Yaman, *Osmanlı saray sanatkarları*: 115-116; D. Bužančić, *Privatni i društveni život Splita*: 78.

¹⁰⁰⁷ *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 132r-132v, 152v-153r, 160r; sv. 158, f. 20r, 20v, 23r, 23v; *Cons. Min.*, sv. 93, f. 234r, 240r.

¹⁰⁰⁸ Konzula u Barletti, Filipa Bonellija (1710/47) zamijenio je njegov nećak i imenjaka. *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 138r; *Let. Pon.*, sv. 61, f. 23v-24r, 29r-29v, 36r, 56r. V. Ivančević, »Diplomatsko-konzularna predstavništva«: 848.

¹⁰⁰⁹ O njemu: *DA*, 3164/40.

¹⁰¹⁰ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 25r, 32r, 38r; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 154r-154v, 163v; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 20r. Limun je bio glavni sastojak lijeka protiv groznice. Dubrovčani su na zahtjev bosanskih namjesnika često slali limune. F.L. Pouqueville, *Travels Through the Morea, Albania, and Other Parts*: 84; F.E. Berksan, *Matbah-i Amire*: 94; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 142; *AT*, B12 47, 71; 65, 66, 164, 301, 877.

¹⁰¹¹ *Let. Lev.*, sv. 72, f. 242r-242v, 248v-249r.

¹⁰¹² *Usp.*: *Let. Lev.*, sv. 73, f. 86r-86v, sv. 75, f. 38v-39r, 174v; sv. 76, f. 143r, 213v; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 129.

Inače, u Senatu se nije raspravljalo o uobičajenom poklonu koji je namjesnik dobivao u prvoj, javnoj audijenciji. Taj je poklon u jednakom sastavu i količini predavan i ostalim namjesnicima koji su došli vladati Bosanskim ejaletom u prvoj polovici 18. stoljeća.¹⁰¹³ Sastojao se od dva kaveca satena i dva kaveca tkanine *Maut Londrina* (londonska čoha) ili *Saia Veneziana* (serž),¹⁰¹⁴ 20 kutija konfeta (ušečereni bomboni),¹⁰¹⁵ 10 glava šećera, 10 vrećica začina¹⁰¹⁶ i 6 snopova voštanih svijeća (24 svijeća).¹⁰¹⁷

Nadalje, Mehmed-begu, ćehaji Ali-paše, pripadao je 1 kavetac satena ili atlasa, 4 kutije konfeta, 2 glave šećera i 10 vrećica začina.¹⁰¹⁸ Dubrovčani su darivali i bosanskog defterdara i sarajevskog mulu, ali samo ako to nikako nisu mogli izbjeći.¹⁰¹⁹ Naravno, i u tome je pogledu bilo iznimaka uvjetovanih trenutnim političkim okolnostima.¹⁰²⁰

I u uputi za poslanika Basseglia iz 1736. godine zapisano je da se mula Mustafa-efendija i defterdar darivaju jedino ako se nalaze u mjestu gdje boravi namjesnik Ali-paša. Međutim, Senat nije mogao izbjeći darivanje službenika bosanskog divana poput divan-efendije Ahmed-age, muhurdara Mustafa-age i divitdara (pisara) Mehmed-efendije kojima je

¹⁰¹³ *Let. Lev.*, sv. 66, f. 99v; sv. 67, f. 88v, 103r; sv. 68, f. 50r, 79v, 154v-155r, 197v, 220r; sv. 69, f. 99r-99v, 184r; sv. 71, f. 36r-36v, 63v, 77r-77v, 248r-248v; sv. 73, f. 67v, 89r-90r; sv. 74, f. 30r-30v. Usp. sa 16. i 17. stoljećem: *Let. Lev.*, sv. 34, f. 46v; sv. 36, f. 113r, 143v; sv. 37, f. 95v-96r; sv. 38, f. 123v; sv. 39, f. 10v, 66v, 132v-133r, 162v; sv. 40, f. 50r, 123r, 177r; sv. 41, f. 128v, 172r; sv. 42, f. 20r, 122r, 192v; sv. 43, f. 20r, 37v, 71r, 156v, 210v, 263r; sv. 44, f. 67r, 123r; sv. 45, f. 23v, 174r, 249r; sv. 46, f. 237r; sv. 47, f. 14r, 79r-79v, 184v, 276r; sv. 56, f. 64v, 136v; sv. 57, f. 185v; sv. 59, f. 141r; sv. 60, f. 141r, sv. 62, f. 48r, 69v, 73r-73v; J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.«: 67; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 328-330; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 128-130.

¹⁰¹⁴ *Let. Lev.*, sv. 67, f. 103r, 166r; sv. 68, f. 50r, 79v, 148r, 155r, 197v, 220r; sv. 69, f. 99r, 184r; sv. 70, f. 27v, 62r, 140v, 225v. Serž je lagana vunena tkanina, skrletne i tamno crvene boje, koristila je za izradu ogrtača ili podstavu kaputa. G. Boerio, *Dizionario del Dialetto Veneziano 1*: 519; J. Savary des Bruslons, *Dizionario di commercio dei signori fratelli Savary 4*: 58; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 63; M.E. Özen, »Türkçe'de Kumaş Adları.«: 304, 309, 332.

¹⁰¹⁵ Obogaćeni začinima, voćem ili oraščićima, poklanjani su i bolesnicima pa su prodavani čak i u ljekarnama. Više u: P.M. Işın, »Celebrating with Sweets in Ottoman«: 151-162; I. Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*: 56-58; S. Cavallo, *Spaces, Objects and Identities in Early Modern Italian Medicine*: 13-17.

¹⁰¹⁶ Z. Šundrica, »O darovima«: 134. F.E. Berksan, *Matbah-i Amire*: 46-47, 98-100.

¹⁰¹⁷ Cijena voštane svijeće sredinom 18. stoljeća iznosila je oko 1 reala što je gotovo četiri puta skuplje od lojanice koju je koristila većina stanovništva. AT, B 12 47; T. Popović, »Izvoz balkanskog voska«: 65-73; E. Kurtović, »Iz historije pčelarstva«: 15-28; H. Kreševljaković, *Travnik u prošlosti*: 70; D.B. Bužančić, *Privatni i društveni život Splita*: 48; N. Bajić-Žarko, *Split kao trgovačko i tranzitno središte*: 130, 150; D. Roller, *Zanati u Dubrovniku*: 132-133.

¹⁰¹⁸ Usp. sa 16. i 17. stoljećem: *Let. Lev.*, sv. 36, f. 113r, 144r; sv. 37, f. 96r; sv. 38, f. 123v; sv. 39, f. 10v, 67r, 133r, 162v; sv. 40, f. 50r, 123r, 177r; sv. 41, f. 129r, 172v; sv. 42, f. 20r, 122v, 193r; sv. 43, f. 20r, 37v, 71r, 157r, 211r, 263r; sv. 44, f. 67r, 123r; sv. 45, f. 23v, 249r; sv. 56, f. 64v, 137r; sv. 57, f. 185v; sv. 59, f. 141r; sv. 60, f. 141r; sv. 62, f. 48v, 69v, 73v.

¹⁰¹⁹ Poklon za defterdara i mulu povremeno se pojavljuje u popisu poklona, a od sredine 18. stoljeća postaje dio popisa poklona. *Let. Lev.*, sv. 72, f. 77v, 248v-249r; sv. 73, f. 89v; sv. 74, f. 167v; sv. 75, f. 42v, 179r; sv. 76, f. 78r-78v, 148v, 213v; sv. 77a, f. 51r.

¹⁰²⁰ Iznimke su, primjerice, bile upute iz 1703., 1704. i 1709. godine. *Let. Lev.*, sv. 67, f. 88v, 103r; sv. 68, f. 78v-79r; sv. 72, f. 243v, 249r.

određeno davanje skromnog novčanog poklona. Za darivanje ostalih članova dvora smio je potrošiti uobičajenih 10 dukata,¹⁰²¹ a na dvoru hercegovačkog sandžakbega 8 dukata.¹⁰²²

Dvor hercegovačkog sandžakbega je zapravo bio istovjetan dvoru bosanskog namjesnika. Naime, bosanski je namjesnik od 20-tih godina 18. stoljeća za dodatni izvor prihoda redovito dobivao Hercegovački sandžak u arpaluk, pa je službu namjesnika i hercegovačkog sandžakbega obnašala jedna osoba. Bassegli je zato posebno pozdravio Ali-pašu kao hercegovačkog sandžakbega. U posebnoj audijenciji mu je predao posebno rekredencijalno pismo i primjerene darove. Jednako je postupio i prema Ali-pašinom ćehaji, sada kao prema ćehaji jednog hercegovačkog sandžakbega. Budu li namjesnik i ćehaja tražili objedinjavanje poklonstava u jednu audijenciju, to pošto-poto treba odbiti. Treba voditi odvojeni protokol i odvojeni troškovnik jer bi u protivnom mogli "uvrijediti buduće službenike kojima će vladanje nad Bosanskim ejaletom i Hercegovačkim sandžakom biti dano zasebno".¹⁰²³

Hercegovački sandžakbeg Ali-paša dobio je od Dubrovčana uobičajeni poklon koji se sastojao od 2 kaveca satena, 20 glava šećera, 2 snopa svijeća, 10 kutija konfeta i 8 vrećica začina.¹⁰²⁴ Dobio je i uobičajeni novčani poklon od 300 dukata (po 40 dinara).¹⁰²⁵

Namijenjen isključivo hercegovačkom sandžakbegu, taj je novčani poklon vrlo jasno pokazivao koliku su važnost Dubrovčani davali prvom osmanskome susjedu.¹⁰²⁶ Veliki značaj hercegovačkog sandžakbega za Republiku vrlo je vidljiv i u diplomatskom ceremonijalu s konca 16. i tijekom 17. stoljeća. Naime, bosanske namjesnike je tada posjećivao jedan

¹⁰²¹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 30r, 32r. Premda uobičajen, ovaj iznos rijetko se može naći u uputama iz 18. stoljeća. Tijekom 16. i 17. stoljeća davalo se 800 aspri. *Let. Lev.*, sv. 36, f. 143v; sv. 37, f. 95v; sv. 38, f. 123v; sv. 39, f. 66v, 132v, 162r; sv. 40, f. 122v, sv. 41, f. 172r, sv. 43, f. 20r, 37v, 156v; sv. 44, f. 67r, 123r; sv. 45, f. 23v, 249r; sv. 46, f. 237r; sv. 47, f. 13v, 79r, 184v, 276r; J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.«: 66.

¹⁰²² Isti iznos darivan je tijekom 16., 17. i 18. stoljeća. Usp.: *Let. Lev.*, sv. 36, f. 65r, 47; sv. 37, f. 14r, 308v; sv. 38, f. 136v; sv. 39, f. 160r; sv. 41, f. 121v, 186r; sv. 43, f. 133r, 173r, 265v; sv. 44, f. 49r; sv. 45, f. 125v; sv. 55, f. 17r, 39r; sv. 56, f. 75v, 204v; sv. 58, f. 208v; sv. 64, f. 63r; sv. 66, f. 234v; sv. 67, f. 58r, 104r; sv. 68, f. 34v, 122r, 154v, 181v-182r; sv. 69, f. 62r, 194r; sv. 72, f. 77r, 251v.

¹⁰²³ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 24r-25r, 30r.

¹⁰²⁴ *Cons. Min.*, sv. 93, f. 234r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 30v. Usp. sa 16. i 17. stoljećem: *Let. Lev.*, sv. 36, f. 65r; sv. 37, f. 308r, 315r, 353v; sv. 38, f. 136r; sv. 39, f. 159v-160r; sv. 40, f. 134r-134v; sv. 41, f. 186r; sv. 42, f. 37v; sv. 43, f. 132v-133r, 173r, 265v; sv. 44, f. 49r; sv. 45, f. 125r; sv. 47, f. 15v, 182v; sv. 55, f. 16v, 39r; sv. 56, f. 75v, 204v; sv. 58, f. 31v, 208v; sv. 59, f. 49v-50r, 66r; sv. 62, f. 30v, 241r-241v; sv. 64, f. 63r, 201r, 208v; sv. 66, f. 134r; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 131-134; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 90.

¹⁰²⁵ O postepenom smanjenju novčanog poklona zbog razmjene valuta, vidi u: V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 125.

¹⁰²⁶ Problem bi nastao kada su dužnost bosanskog namjesnika i hercegovačkog sandžakbega obnašale dvije osobe jer bi tada namjesnik pokazao pretenzije na novčani poklon sandžakbega. Primjerice, *Let. Lev.*, sv. 76, f. 142v-143v; *AT*, 192.

poklisar, a sandžakbege dvojica. Usto, broj darivanih službenika na dvoru sandžakbega bio je brojniji nego na dvoru bosanskog namjesnika.¹⁰²⁷

Prema odluci Vijeća umoljenih, točke izglasane za Basseglijevo poslanstvo u Bosnu 1736. godine, predstavljene su Malom vijeću na potvrdu. Malo vijeće je potvrdilo trošak za poklone u iznosu od 240 dukata za 12 kavetaca satena (naknadno je odobren trošak od 20 dukata za još jedan kavetac), 38 dukata za dvije kutijice mirisnih ulja, a kasnije i oko 7 dukata za agrume. Prema odluci Senata potvrđen je izdatak od 700 dukata od kojih je 400 predviđeno za trošak i proviziju Basseglija,¹⁰²⁸ a 300 za poklon Ali-paši kao hercegovačkom sandžakbegu. Dragomanu Martelliniju odobreno je uobičajenih 100 dukata, a kasnije i dodatnih 20 dukata *pro expensis ab extra*.¹⁰²⁹

Pripremljeni pokloni zapakirani su u kutije dobro zaštićene nepropusnom tkaninom.¹⁰³⁰ U kutiju je položen i novčani poklon za sandžakbega, dobro zatvoren u smotuljak i zapečaćen dugotrajnim voskom sa žigom sv. Vlaha.¹⁰³¹ Pripremljeni pokloni uručeni su poslaniku Bassegliju tijekom svečanog ispraćaja na Pločama s detaljno razrađenim protokolom. Nakon što je u Vijeću položio zakletvu da će služiti na korist Republike,¹⁰³² predano mu je državno uputstvo, rekredencijalno pismo za namjesnika i ostala dokumentacija poput fermana i bujuruldija, potrebna za rješavanje tekućih problema.

Bassegli je krenuo na put nakon 15. srpnja kada je datirana uputa dubrovačkih vlasti. Kao poslanici prije i poslije njega, krenuo je putem preko Ljubinja i Mostara prema Travniku.¹⁰³³ S njim je bio dragoman Martellini. Njihovu pratnju činio je janjičar s plaćom od 20 groša, nekoliko sluga s plaćom od 1 dukata i 8 groša, brijač s dnevnicom od 6 groša, a po svemu sudeći istu je dnevnicu imao i kapelan.¹⁰³⁴ Prema odluci Senata iz 1714. godine,

¹⁰²⁷ V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 128. Usp.: *Let. Lev.*, sv. 36, f. 55v, 61r-64r, 65v-72r, 84r-85r, 143v-144r; sv. 37, f. 30r-32v, 33r-34r, 95r-96r; sv. 38, f. 89r-93r, 98r-100r, 134v-138v, 193v-197v, 13v-17v; sv. 39, f. 10r-11r, 132v-135v, 159r-160r; sv. 40, f. 49v-51r, 152r-154r, 176v-177r; sv. 41, f. 31r-32r; sv. 42, f. 107r-107v, 131r; sv. 47, f. 15r, 181r; sv. 63, f. 98v-100v; sv. 64, f. 18v-20v, 103v-106v, 107-109r; sv. 65, f. 11r.

¹⁰²⁸ *Cons. Min.*, sv. 93, f. 234r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 30r. Usp.: *Let. Lev.*, sv. 69, f. 64r, 197r-197v; sv. 72, f. 63v, 77v-77r, 248r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 67v.

¹⁰²⁹ *Cons. Min.*, sv. 93, f. 234r, 240r, 244v; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 30r.

¹⁰³⁰ Ponekad je poslanicima dodjeljen novac za kupovinu poklona u Bosni. Npr., *Let. Lev.*, sv. 68, f. 148r; sv. 72, f. 6r.

¹⁰³¹ *Let. Lev.*, sv. 70, f. 3r.

¹⁰³² Vidi primjere: Z. Janeković Römer, »Poslanička služba i diplomatski protokol Dubrovačke Republike«: 193-204; A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *Statut grada Dubrovnika*: 164-165.

¹⁰³³ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 98-102; *DA*, 3260/47.

¹⁰³⁴ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 20v, 22v, 23r. Isto kao i: *Let. Lev.*, sv. 69, f. 99r; J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.«: 60. Usp. i: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 29-32.

troškovi prijevoza za ljetno vrijeme od svibnja do listopada iznosili su 22 groša po konju.¹⁰³⁵ Poslaniku, dragomanu i njihovoj pratnji dopušten je 1,5 konjski tovar za osobne stvari, a isto toliko je bilo određeno za poklone namjesniku.¹⁰³⁶

Sudeći po službenoj korespondenciji između Senata i namjesnika, pisma na relaciji Travnik – Dubrovnik stizala su za tjedan dana.¹⁰³⁷ Pošto je brzina donošenja pisma bila od presudnog značaja, a nerijetko je određivala i dnevnicu kurira, možemo pretpostaviti da je put do Travnika za poslanika i njegovu pratnju trajao nekoliko dana više. Budući da je bilo važno što prije ukazati počasti novom bosanskom namjesniku,¹⁰³⁸ poslanici su bili oslobođeni dodatnih poslova koje su uglavnom obavljali na povratku iz Travnika.

5.2.2. Audijencija kod bosanskog namjesnika Ali-paše 1736. godine

Dolaskom u Travnik, Bassegli je trebao odmah posjetiti ćehaju i zatražiti audijenciju kod namjesnika. Prema jednom sačuvanom zapisu primanja dubrovačkog poslanika na bosanskom dvoru, moguće je rekonstruirati kako je to izgledalo.¹⁰³⁹ Zakazanog je dana po Basseglija poslan konj i pratnja od nekoliko čauša koji su ga dopratili do namjesničkog konaka. Postrojeni vojnici ispred dvora zastrašivali su bogatim naoružanjem i brojnošću, predstavljajući veličinu i snagu namjesnika. Tamo su Basseglija dočekala dva raskošno odjevena alajbega (zapovjednik spahija), uveli ga u dvor i u sobu za sastanke (divanhana) gdje su se nalazile brojne age i članovi bosanskog divana. Bassegli se poklonio prisutnim dvorjanicima i sjeo na nisku stolicu koja mu je ponuđena. Nedugo zatim u prostoriju je ušao Ali-paša, na što je Bassegli ustao, poklonio se i poljubio mu ruku i skute. Jednako je učinio i dragoman Marin Martellini.

¹⁰³⁵ Ova odredba se od 1715. godine ponavljala u uputama. *Let. Lev.*, sv. 69, f. 184r. Usp. i: A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *Statut grada Dubrovnika*: 167-169.

¹⁰³⁶ Primjer iz 1714. godine: *Let. Lev.*, sv. 69, f. 99r. Usp. i: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 244, 266-267; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 36-37; A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *Statut grada Dubrovnika*: 167-168.

¹⁰³⁷ Odnosno, od datuma sastavljanja pisma do dolaska odgovora bilo je potrebno oko dva tjedna. Usp.: *CLDT*, sv. 2, f. 101r-101v, 111v-114r, 162v, 252r-252v; sv. 3, f. 49r-50v; *AT BIV* 1/36, 37; 22 (B 14,49), 209, 376 (B14, 69).

¹⁰³⁸ Vidi primjer: *Let. Lev.*, sv. 73, f. 88r.

¹⁰³⁹ R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 94-96. Isti opis i kod: H. Kreševljaković, »Saraji ili dvori bosanskih namjesnika«: 14; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 91-92; V. Vinaver, »Bosna i Dubrovnik«: 202-203, 213, 216, 229; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 38-39, 42-43. Usp. s opisom primanja poslanika kod hercegovačkog sandžakbega 1673. godine: Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 99-101.

Dubrovčani su ponuđeni kavom i šerbetom,¹⁰⁴⁰ a nakon uobičajenih protokolarnih pozdrava i upita za zdravlje, uslijedio je Basseglijev govor prema uputi Senata.¹⁰⁴¹ Iskazujući veliko zadovoljstvo i čast što je Ali-paša došao vladati u dubrovačko susjedstvo, Bassegli je posvjedočio o “živom sjećanju na brojna dobročinstva koja im je Ali-paša do sada ukazao”. Zbog toga “padaju ničice pred njim moleći Gospodina Boga za uvećanje njegove časti i službe Uzvišenoj Porti u nadi dugog i prosperitetnog života ispunjenog pobjedama i dobročinstvima”. Govor je zaključio riječima da se Dubrovčani “kao najstariji i najodaniji tributari, pokorni njegovom Gospodinu, nadaju da će im pružiti zaštitu koju im toliko stoljeća pruža Uzvišena Porta”. Zatim je paši predao kredencijalno pismo s uobičajenom hvalom novom namjesniku čiju su “vladavinu Dubrovčani dugo očekivali”. Bassegli je istovremeno naredio da se iznesu uobičajeni pokloni i predstavivši ih namjesniku, zamolio je da ih “zahvalno primi kao znak dubrovačke naklonosti i ljubavi”. Poklone su u namjesnikovom prisustvu preuzeli dvorjanici i odnijeli u drugu prostoriju.

U skladu s običajem, na ovoj audijenciji trebalo je predstaviti uobičajene poklone i ćehaji bosanskog namjesnika, a defterdaru i muli trebalo je uručiti poklone jedino ako su prisutni na dvoru. Između biranih komplimenata, slatkorječivih izraza naklonosti i poštovanja namjesniku i njegovom ćehaji, Bassegli je preporučio interese dubrovačkih trgovaca i tražio pomoć za dubrovačku luku, što je “u skladu s interesima Porte i carske mirije”. Ako se dogodi da netko od prisutnih uputi kakvu optužbu protiv dubrovačkih podanika i trgovaca, odgovorit će “da nije poslan ni za što drugo nego ukazati časti namjesniku i da nema nikakvu izričitu naredbu odgovarati na druga pitanja.”¹⁰⁴²

Pri završetku prve audijencije koja je bila usmjerena prvenstveno na veličanje novog namjesnika i opće predstavljanje dubrovačkih interesa, Bassegli je zatražio otpust. Budući da je Ali-paša bio i hercegovački sandžakbeg, slijedila je još jedna audijencija na kojoj će se ponoviti skoro isti ritual. Bassegli je nakon toga uzjahao i otišao u svoj stan koji se vjerojatno nalazio u privatnoj kući smještenoj u blizini namjesnikovog dvora u Gornjoj čaršiji ili u Elči Hadži Ibrahim-pašinom hanu u Donjoj čaršiji.¹⁰⁴³

¹⁰⁴⁰ Primjerice: DA, 3260/47. Isto su posluživali i prilikom audijencije na dvoru sultana. E. Habesci, *The Present State of the Ottoman Empire*: 338, 348.

¹⁰⁴¹ Više o nastupu poslanika: V. Zovko, »Diplomatski ceremonijal«: 30-35.

¹⁰⁴² *Let. Lev.*, sv. 74, f. 23r-25r, 29r.

¹⁰⁴³ Tek tijekom 40-tih i 50-tih godina 18. stoljeća počinje gradnja hanova, posebno u Gornjoj čaršiji gdje je smješten bosanski dvor. K. Papić, *Travnik grad i regija*: 129-130. Više u: H. Kreševljaković, »Hanovi i karavansaraji«: 245-272.

Nekoliko dana kasnije uslijedila je druga, privatna audijencija u kojoj će se Bassegli sastati nasamo s pašom,¹⁰⁴⁴ predstaviti mu tekuće probleme Republike i uručiti mu 4 kaveca satena i 2 kutijice mirisnih ulja. Na pašin zahtjev, iz Dubrovnika su mu naknadno poslali liječničku uputu o djelotvornosti esencija.¹⁰⁴⁵ Paša je zatražio i indijsku datulju (tamarind).¹⁰⁴⁶ Tamarind su donijeli trgovci, a isto tako i željeznu krletku koju je naknadno naručio. Teže je išlo s hranom za kanarince koje nije bilo ni u Dubrovniku ni u Barletti.¹⁰⁴⁷ Dubrovački konzul u Barletti, Filip Bonelli, javio je da “ni nakon velike potrage nije mogao naći ni najmanju količinu sjemenki”, ali čim stignu poslat će ih u Dubrovnik prvom barkom. Dodao je da ovoga puta šalje samo limune koje je Senat tražio za namjesnika, a koje je također uz veliku muku našao. Dubrovčani su ispunili i ćehajinu želju i u Mostar na nekoliko dana poslali urara Vlaha¹⁰⁴⁸ jer se tamo javila potreba za njegovim uslugama.¹⁰⁴⁹

Posljednja je bila otpusna audijencija (*Udienza di congedo*),¹⁰⁵⁰ na kojoj je Ali-paša ogrnuo Basseglia kaftanom i dao mu dva rekredencijalna pisma za dubrovačku vladu, jedno od bosanskog namjesnika, a drugo od hercegovačkog sandžakbega. U pismima gotovo identičnog sadržaja, obratio se “uzornim kršćanskim zapovjednicima, velikim vođama kršćanskog roda, dubrovačkom knezu i ostalom mnoštvu begova” i upitao ih za zdravlje. Prijateljski je dao na znanje “da je po poslaniku imena Tomo Bassegli (koji je poslan na našu stranu), stiglo pismo kojim su (našoj strani) obznanjene ljubazne čestitke” povodom preuzimanja Bosanskog ejaleta, odnosno Hercegovačkog sandžaka, a kojima je “jasno

¹⁰⁴⁴ Bio je prisutan jedino ćehaja ili aga ako je to zahtijevao namjesnik. *Let. Lev.*, sv. 74, f. 162r.

¹⁰⁴⁵ Vjerojatno je istaknuta njihova uloga u raskuživanju zraka. Pri pregledavanju bolesnika ljekarnici su postavljali vrećice mirisa blizu nosa, a u vrijeme epidemija stanovništvo ih je ušivalo u odjeću. Više u: C. Cesare, *Storie minori: Storia di Milano, La Lombardia nel secolo XVII.*, Vol II: 433-435; V. Fornaciai, *Toilette, profumi e belletti*: 67-73.

¹⁰⁴⁶ Osim u prehrani i za spravljanje šerbeta, upotrebljavala se i u liječenju probavnih i želučanih poteškoća, groznice, sunčanice, reumatizma i upale zglobova. S. Faroqhi, *Travel and Artisans in the Ottoman Empire*: 71; S. Chaudhury, *Merchants, Companies and Trade*: 101.

¹⁰⁴⁷ Kanarinci su bili cijenjeni na osmanskome dvoru zbog svojeg pijeva, posebno u paru. Više u: F.L. Pouqueville, *Travels Through the Morea, Albania, and Other Parts*: 162; W. Deans, *History of the Ottoman empire*: 155; H. Reindl-Kiel, »Animals as Gifts to the Ottoman Court.«: 277-279; C. Swan, »Birds of paradise for the sultan«: 61-63; V. Ivančević, »Dubrovčani na sajmu u Senigalliji«: 115.

¹⁰⁴⁸ On je često boravio na osmanskome i talijanskom teritoriju, a zamjenjivao ga je urar Josip Dordelli. Njegove usluge tražio je i stolački kapetan Ismail. Ljubinjiski kadija je tražio sat kojeg su Dubrovčani nabavili u Francuskoj ili Italiji (cijena im je bila oko 83 dukata). *Cons. Min.*, sv. 93, f. 227r; sv. 94, f. 113; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 113v-114r; sv. 158, f. 165r; sv. 162, f. 110r; sv. 163, f. 130r; *CLDT*, sv. 2, f. 144r; sv. 3, f. 117r; *AT*, B10 28; B 125/26; B21/19; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 324, 441; A. Lyberatos, »Clocks, Watches and Time Perception in the Balkans«: 242; D. Roller, *Zanati u Dubrovniku*: 170.

¹⁰⁴⁹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 32r, 37r-38v; *AT*, B21/19.

¹⁰⁵⁰ Vidi i: *Let. Lev.*, sv. 73, f. 77r, 87r, 114r; sv. 76, f. 209r.

prijateljstvo i ljubav”. Dalje je plemićima poručio se ne ustručavaju “pisati i slati prijateljska pisma”.¹⁰⁵¹

Kad se Bassegli vratio u Dubrovnik, pred Malim je vijećem podnio usmeni i pismeni izvještaj o misiji, stvarima koje je zamijetio na bosanskom dvoru i na putu te o svemu ostalome što bi moglo biti od važnosti za Republiku. Nakon čitanja državnog uputstva s početka misije i izvještaja iza misije, Senatori su razmotrili Basseglijev uspjeh, donijeli pozitivne zaključke i službeno ga razriješili poslanstva. Istovremeno su i dubrovački rizničari prihvatili troškovnik misije.¹⁰⁵²

5.2.3. Tekući problemi Dubrovačke Republike

Dubrovčani su pokušali udovoljiti svim zahtjevima namjesnika Ali-paše i njegova ćehaje Mehmeda, ma koliko god neobični bili.¹⁰⁵³ Nadali su se da će time pridobiti njegovu naklonost za dubrovačke poslove koje mu je predstavio Bassegli, a radilo se o dubrovačkoj skali, naplati nezakonitih nameta na konje i vosak i pokroviteljskoj ulozi Dubrovnika nad hercegovačkim katolicima.

I ovoga je puta od vitalne važnosti bio monopol dubrovačke luke. Bassegli je ponovio dobro znane argumente kojima su Dubrovčani bezbroj puta branili dubrovačku luku. Pritom nikada nisu propustili pozvati se na “moćne naredbe Uzvišene Porte koja je zabranila sve luke od Splita do Drača, dopuštajući rad samo dubrovačke i one u Stonu”. Uvijek su isticali da ta naredba koristi sultanu i carskoj miriji jer se iz prihoda dubrovačke luke plaća harač Porti, vojne dnevnice osmanskih posada, a u carsku blagajnu se slijeva trećina prihoda od dubrovačke soli prodane osmanskim podanicima. Jasno je stoga da se interesi sultana i Dubrovnika poklapaju i prožimaju.¹⁰⁵⁴

Nakon izlaganja o naklonjenom stavu Porte prema Dubrovniku, Bassegli je prešao na komplimentiranje namjesniku koji kao “produžena ruka Porte” svojom “mudročću i razboritošću lako može shvatiti da izvršavanjem carskih naredbi pridonosi svojoj službi za

¹⁰⁵¹ AT, B23/26; 180.

¹⁰⁵² *Let. Lev.*, sv. 74, f. 30r, 36v. Više u: Z. Janeković-Röemer, *Okvir slobode*: 140-141; B. Krizman, *Diplomati i konzuli*: 21-23; S. Berković, »Glavna obilježja diplomacije Dubrovačke Republike.«: 25-26; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 208.

¹⁰⁵³ Nisu uvijek uspijevali u tome. Primjerice: *Let. Lev.*, sv. 72, f. 10v; sv. 73, f. 66v, 73; DA, 3260/36; J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.«: 67.

¹⁰⁵⁴ Vlada se često pozivala na taj argument. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 222, 372-373; N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*: 167-168.

Carstvo”. Laskajući namjesniku mnoštvom lijepih riječi, Bassegli je tražio spas koji im “svojom snagom jedino namjesnik može pružiti”, a zauzvrat će Dubrovčani “moliti Boga za uvećanje njegovih časti i za što veću sreću”. Tako je Senat dovitljivim držanjem nastojao pridobiti namjesnika kojem su u jedan čas veličali ovlasti i hvalili mu osobnost, a u drugi ga čas pozivali na poslušnost Porti.

Znajući da za postizanje cilja nisu dovoljne pokorne izjave vjernosti i obilje laskavih riječi, Senat je Bassegliju pripremio ukaze tadašnjeg sultana Mahmuda I. (1730/54) iz 1730. i 1731. godine i bujuruldije Ali-pašinih prethodnika u Bosni.¹⁰⁵⁵ Smišljeno su birali dokumente koji su izdani prije nekoliko godina jer su tako htjeli Ali-paši ukazati da su im i njegovi prethodnici bili naklonjeni.¹⁰⁵⁶

U skladu s predstavljenim fermanima Ali-paša je trebao zatvoriti i kazniti sve prijestupnike koji na makarsku skalju voze trgovačku robu, a najviše sol “čime štete ne samo Dubrovniku već i carskoj blagajni”. Tražio je zabranu za sva mjesta koja se nalaze u blizini Republike, a posebno za Novi, Makarsku i Neretvu (Gabelu). U to se vrijeme u popisu neželjenih skala našao i Aržano u blizini Makarske.¹⁰⁵⁷

Da bi problemi predstavljeni na bosanskom dvoru dobili na težini, Dubrovčani su istovremeno djelovali i na Porti kamo su u svibnju 1736. godine krenuli poklisari harača Damjan Bobali i Rafael Gozze. Oni su trebali izboriti oštra i učinkovita pisma velikog vezira Silahdar Sejid Mehmed-paše (1736/7) za bosanskog namjesnika Ali-pašu, kojima će ga obvezati da u potpunosti izvrši postojeće fermane.¹⁰⁵⁸

Izgleda da tijekom Basseglijevog boravka na bosanskom divanu Ali-paša nije izdao bujuruldiju za zatvaranje skala ili ona možda nije sačuvana. Dakle, premda je paša u vrijeme dužnosti velikog vezira 1733. godine Dubrovčanima izborio ferman za zatvaranje susjednih skala, nije poznato je li ga na dužnosti bosanskog namjesnika potvrdio bujuruldijom. Ako ju je i izdao, ona nije bila učinkovita jer su na makarskoj skali tijekom 1736. i 1737. godine boravili brojni brodari koji su prevozili robu stranih trgovaca,¹⁰⁵⁹ a tijekom 1737. godine otvorene su skale u Risnu i drugdje. Dubrovčani su na kraju ipak morali tražiti novi ferman

¹⁰⁵⁵ Vidi u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima sultana*: 340, 341; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 151, 152, 155-156; AT, B 11 72a/b; B13 3; 158, 353, 411; CLDT, sv. 2, f. 45r.

¹⁰⁵⁶ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 26r.

¹⁰⁵⁷ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 25v-26v, 34v-35r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 110v-111r.

¹⁰⁵⁸ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 15r-16r, 39v, 40v-43v; DA, 3242/31, 33.

¹⁰⁵⁹ Š. Peričić, »Pomorska trgovina Makarske«: 108, 121-125.

koji im je izdan u kolovozu 1737. godine.¹⁰⁶⁰ U to su vrijeme odnosi Dubrovčana i Ali-paše bili zategnuti, pa je ferman potvrdio bujuruldijom tek u ožujku 1738. godine kad su se stvari normalizirale.

Drugi problem koji je Bassegli predstavio novom namjesniku Ali-paši bila je naplata džumruka na konje,¹⁰⁶¹ koji je uveo trebinjski mirimiran Ibrahim-paša Resulbegović.¹⁰⁶² Na njegovu je inicijativu bosanski kajmakam Ibrahim-aga izdao bujuruldiju kojom se zabranjuje izvoz konja preko Dubrovačke Republike pod izlikom vojne opskrbe neprijatelja Porte.¹⁰⁶³ Mirimiran i kajmakam su propuštali konje tek uz naplatu putne carine od jednog reala, namjeravajući izvući oko 2 milijuna reala.¹⁰⁶⁴

U iščekivanju Ali-paše, Senat je uzaludno pokušavao pregovarati s trebinjskim mirimiranom preko dragomana Zarinija i Martellinija, a žalba je proslijeđena i dubrovačkim poklisarima harača na Porti.¹⁰⁶⁵ Dolaskom Ali-paše, Dubrovčani su se ponadali sretnom raspletu, jer dok je bio veliki vezir, osigurao im je čak dva fermana koji su se ticali spomenutog problema. Bassegli je pred Ali-pašom ponovio uobičajene argumente koje je potkrijepio fermanima sultana Mahmuda I. i dvjema bujuruldijskim posljednjih bosanskih namjesnika.¹⁰⁶⁶

Basseglijev trud se ipak isplatio. Ali-paša je sastavio bujuruldiju ističući da je dubrovačka vlada “poslušna i pokorna osmanskoj državi zbog čega je izdan naklonjen ferman

¹⁰⁶⁰ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 345.

¹⁰⁶¹ Putnu carinu (klančarina, badž ili klančarski džumruk) naplaćivale su straže na punktovima uz dubrovačko-osmansku granicu. Dubrovčani su bili izuzeti jer su plaćali godišnji odnosno od 18. stoljeća trogodišnji džumruk Porti. Zbog problema oko klančarine Porta je 1720. godine izdala čak pet fermana. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 307, 322, 323, 330, 332, 333, 334, 335; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog*: 75-76.

¹⁰⁶² Čini se da se ugledao na oca, Osman-pašu Resulbegovića koji je 1715. uveo pandurinu, a 1721. godine badž na dubrovačku robu. Dubrovčani su se na njega žalili i 1726. godine, a 1728. godine je bosanskom namjesniku Rustempašiću predložio da pašu udalji iz Trebinja “jer čini veliku štetu Dubrovniku, a i službi Porti”. *AT*, CT 1 44; B9 24a/b, 30; *Let. Lev.*, sv. 71, f. 32r-34v; sv. 72, f. 1r-5r, 7r-7v, 9v-10v, 12r-13v, 14r-16r, 85v; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 150; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 206; V. Korać, *Trebinje: Istorijski pregled II*: 402; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 138; E. Pelidija, *Banja lučki boj*: 103-105.

¹⁰⁶³ Isto je bilo i 1711. godine, kao i 1735. kad je mirimiran obavijestio Republiku da je istraga protiv džumrukdžija na trebinjskom mostu pokazala da oni od trgovaca nisu uzeli više nego što je potrebno. *AT*, B 129/9a-b; *Let. Lev.*, sv. 68, f. 218v-219r, 221r-221v.

¹⁰⁶⁴ Prema Dubrovčanima, ovaj porez “dosezao je čak cijenu konja” premda se cijena konja tad kretala od 4 reala do 50 reala. *Usp.*: *AT*, 4163a-b; V. Vinaver, »Cene i nadnice«: 325-326; V. Vinaver, »Kursevi moneta 1«: 241; I. Mitić, »Prilog proučavanju odnosa Dubrovnika i Sicilije«: 113.

¹⁰⁶⁵ *DA*, 3242/31; 3260/45; 3303/265, 266; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 249v, 253r-258v; sv. 74, f. 17r-17v; *CLDT*, sv. 2, f. 82r-83r; *AT*, 132/106; B129 2. Premda Martellini nije pridobio mirimirana za ukidanje džumruka, uspio je dobiti njegovo obećanje o slanju zubačkih knezova koji su Dubrovniku trebali osigurati led za rashladu. Međutim, čini se da je i to bilo tek prazno obećanje. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 258r; *CLDT*, sv. 2, f. 83r-83v, 84r-84v; *DA*, 3278/99, 100. Više u: V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 54-56; Z. Šundrica, »U starom se Dubrovniku prodavao led.«: 147-152.

¹⁰⁶⁶ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 27r-28v, 35r-35v; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 51.

o kupovini potrebne stoke u skladu s običajima i carskom ahdnamom”. Ipak, trebinjski mirimiran je nastavio ometati slobodnu trgovinu konjima i nije se pokorio Ali-pašinom naređenju.¹⁰⁶⁷

Nova predstavka pred Ali-pašom vezana je uz katolike Trebinjsko-mrkanjske biskupije. Dubrovčani su nastupali kao predstavnici tamošnjih katolika između ostaloga i zato što su biskupi Trebinjsko-mrkanjske biskupije u crkvenoj hijerarhiji bili podređeni dubrovačkim nadbiskupima.¹⁰⁶⁸ Trebinjsko-mrkanski biskupi su bili “duhovnici Vlaha kršćana od Trebinja i Popova”, a često su nazivani “popovima dubrovačkim”.¹⁰⁶⁹ Prema izvještaju iz 1733. godine, u župi je živjelo 3.573 katolika, a najviše ih je bilo na prostorima koji graniče sa susjednim dubrovačkim i mletačkim teritorijem.¹⁰⁷⁰ Bassegli se požalio na ruševno stanje crkvice u Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji, koje su “jadne i uništene od vremena” i zatražio bujuruldiju za njihov popravak na temelju fermana sultana Sulejmana I. (1520/66) i Selima II. (1566/74).¹⁰⁷¹ Bujuruldija nije sačuvana, ali je u listopadu spominje trebinjski monsinjor Šiško Tudisi (1733/60)¹⁰⁷² zahvaljujući Republici na tom dobročinstvu jer “siroti katolici trpe neprestano ugnjetavanje i nepravu te s razlogom strahuju da se bez daljnje zaštite Senata neće moći održati zbog pohlepe službenika u Stocu”.¹⁰⁷³

Senat je Bassegliju povjerio još jedan važan zadatak. Naime, zagubilo se pismo koje je dragoman Magrini 20. svibnja poslao iz Istanbula preko Sarajeva u Dubrovnik.¹⁰⁷⁴ Čini se da je sadržaj pisma bio osjetljiv, jer je Senat Bassegliju naredio da “uposli svu moguću pažnju za pronalaskom zadržanog pisma” i da ga onda sakrije. Moguće je da je riječ o Magrinijevom odgovoru na molbu Senata da spriječi štetu koju bi im mogao nanijeti novi apaltator voska,

¹⁰⁶⁷ AT, 4733; 132/108; CLDT, sv. 2, f. 89r-89v.

¹⁰⁶⁸ Svećenici Trebinjsko-mrkanske biskupije često su bili Dubrovčani. U Republici su ostavljali oporuke. Recimo, 1733. godine paroh Trebinja, Georgij Sunošić iz Čepikuća je za glavnog nasljednika oporučio je nećakinju Jelenu Dobromirović, a ostatak imovine podijelio je između rođaka Ivana i Georgija Kordića, ujaka Miha Sunošića i Damjana Dobroslavića. *Test. Not.*, sv. 76, f. 81r-82v; AT, B 132/108. Više o dubrovačkoj skrbi nad katolicima na Balkanu, u: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 18-21; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 120-121.

¹⁰⁶⁹ CLDT, sv. 2, f. 88r-88v; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 198v; AT, B 132/108.

¹⁰⁷⁰ M. Krešić, »Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu«: 439-452; B. Pandžić, »Trebinjska biskupija u tursko doba.«: 104-114; M. Sivrić, »Oporuke svećenika trebinjsko-mrkanske biskupije«: 79-96.

¹⁰⁷¹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 29r, 34r, 46v-47r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 159v. Vidi fermane: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 163; N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*: 170.

¹⁰⁷² On je 1733. godine boravio u Rimu gdje je papa Klement XII. (1730/40) potvrdio njegov biskupski izbor. Tijekom 1749. godine požalio se da su Vlasi pokrali crkvu u Ravnom, a točno deset godina kasnije je preminuo. Oporukom je pokretine i kuću u Župi ostavio bratu Ivanu, a za “univerzalnog nasljednika” imenovao je brata Vlaha. *DA*, 3/397, 398, 399; 4/401; CLDT, sv. 3, f. 102v-103r; *Test. Not.*, sv. 80, f. 15r-19r. Više o Tudisiju u: Š. Ljubić, *Dizionario biografico*: 303; B. Pandžić, »Trebinjska biskupija u tursko doba.«: 111-114.

¹⁰⁷³ *DA*, 4/414.

¹⁰⁷⁴ Slični slučajevi nestanka pisma, pa čak i kurira zabilježeni su i ranije. *Let. Lev.*, sv. 74, f. 76v, 82r-82v, 84v, 85v-86r, 111r-111v; *DA*, 3163/73; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 107, 117.

bosanski defterdar Mehmed Temimović koji je i u vrijeme velikog vezira Ali-paše držao apalat na vosak.¹⁰⁷⁵

Pismo na koncu nije pronađeno. Što se tiče Mehmeda Temimovića, problema s njim je bilo, baš kao što su Dubrovčani pretpostavljali. Nakon što je preuzeo apalat na vosak, u lipnju 1736. godine je podnio arzuhal bosanskom kajmakamu Ibrahim-agi, žaleći se da dubrovački trgovci krijumčare čitave bale voska i izbjegavaju glavni put prema Pločama da ne plate namet osmanskoj državnoj riznici. Na temelju te predstavke uslijedila je stroga kajmakamova bujuruldija za dubrovačkog kneza i vlastelu.¹⁰⁷⁶ Senat je znao da se dolaskom Ali-paše situacija lako može okrenuti u njihovu korist. Stoga je naložio Bassegliju da predstavi Ali-paši da Temimović “u mutnim vodama traži vlastite probitke”, i to na štetu dubrovačkih trgovaca. Osim toga, Senat je bio uvrijeđen jer je nakon Temimovićevog memorijala uslijedila bujuruldija bosanskog kajmakama što do sada nije bila praksa.¹⁰⁷⁷

Istovremeno se po ovom pitanju angažiralo i na Porti preko dubrovačkih poklisara Damjana Bobali i Rafaela Gozze.¹⁰⁷⁸ Na Porti su Dubrovčani imali podršku Ali-bega, brata stolačkog kapetana Ismaila Šarića koji je i tijekom 1735. godine zastupao dubrovačke interese u zakupu voska. Zadovoljan Ali-begovim nastojanjima, Senat je krajem 1736. godine naredio poklisarima da mu uruče tri kaveca satena.¹⁰⁷⁹

Posljednji zadatak poslanika Basseglija na bosanskom dvoru bio je obavještajne prirode. Naime, do dubrovačkih vlasti su iz Istanbula stigle vijesti o ratu između Osmanskog Carstva i Rusije, a koje su oni, strahujući od ratnih akcija Crnogoraca na strani Rusije, prosljedile trebinjskom mirimiranu.¹⁰⁸⁰ Štoviše, kad je Bassegli otišao u Travnik, stigle su nove uznemirujuće vijesti o tajnim ratnim priprema austrijskog cara, koje su zbog mogućeg ratnog angažmana Mletačke Republike predstavljale neposrednu opasnost za Dubrovnik.

Senat je isporuku tih vijesti Ali-paši prepoznao kao izvrsnu priliku za “novi dokaz vjerne službe Carstvu koju Dubrovčani stoljećima njeguju” i kao “novi znak odanosti i naklonosti koje osjećaju za bosanske namjesnike”. Dubrovčani su uvjereni da su “velikom

¹⁰⁷⁵ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 244v-245r; sv. 74, f. 32v-33v, 38v-39r, 47r-47v, 48r-49v; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 157v.

¹⁰⁷⁶ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 156-157.

¹⁰⁷⁷ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 30v-32r. I doista, kada je s Porte izdan fermanda da su dubrovački trgovci dužni plaćati namete na vosak, bosanski su namjesnici uz bujuruldiju slali i prijateljsko pismo. Vidi: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 152; *AT*, B 11 29a/b; 185, BIV 1/38, 42.

¹⁰⁷⁸ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 16r-17r; *DA*, 3242/31; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 168r.

¹⁰⁷⁹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 51r-52v; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 167r; *DA*, 3242/35.

¹⁰⁸⁰ *Let. Lev.*, sv. 73, f. 257v-258r; *CLDT*, sv. 2, f. 74r-74v. Mirimiran je nekoliko mjeseci kasnije tražio da se trebinjskim vlastima izruči Maksim Zubac jer je “hodio s Moskovima” (Rusima). *AT*, B132/107.

razumu namjesnika sigurno poznate ove važne stvari”, ali su dužni pažljivo predstaviti sve što bi moglo biti od koristi slavnom Carstvu. Oni se zbog neizvjesnosti od novog rata u svom susjedstvu preporučuju zaštiti namjesnika, “živo moleći da on sa svojim bistrim umom osigura mir”.

Ovo su bile prve vijesti o ratnim pripremama koje su stigle do Ali-paše. Bassegli mu je u tajnoj audijenciji nasamo rekao da su u graničnim područjima Ugarske smještene tri korpusa vojske austrijskog cara, koja će se uskoro ujediniti u vojsku od 40.000 vojnika raspoređenih u 10 pukovnija pješadije i 12 pukovnija konjice na čelu s maršalom Ivanom Palfijem i princem Karlom od Lorene. Novo vojno pojačanje od 7 milijuna vojnika stiže iz Italije za Ugarsku odakle će marširati prema Karlovcu, a zatim će nastaviti preko Save u Bosanski ejalet.¹⁰⁸¹ Bassegli je svu pažnju usmjerio na Ali-pašine reakcije i odgovore. U rujnu, pred povratak Basseglija u Dubrovnik, vlasti su od njega zatražile da dozna zašto je Ali-paša povukao naredbe o slanju vojske na granična područja i odustao od vojnih priprema.¹⁰⁸²

To su bile posljednje obavještajne akcije koje je Senat u prvim ratnim godinama produzeo za bosanskog namjesnika Ali-pašu.¹⁰⁸³ Ukazala se nova, bolja prilika koja je prema procjeni Senata mogla osigurati ne samo ekonomski probitak, nego i konačno uzmicanje Osmanlija iz dubrovačkog zaleđa.

5.2.4. Kratki osvrt

Diplomatski ritual i ceremonijal Dubrovačke Republike na bosanskom dvoru ukazivao je na dominantne značajke koje su Dubrovčani usvojili u ophođenju s Osmanlijama u zaleđu. Uz vještu retoriku uvjeravanja i laskanja koje su ciljale na željeno milosrđe i naklonost namjesnika, važnu ulogu zauzeli su pomno izabrani i pažljivo odvagani pokloni za osmanske

¹⁰⁸¹ Ove su vijesti Dubrovčani sakupili s više strana. Primjerice, monsinjor i srijemski biskup Nikola Đivović iz Pečuha, u kolovozu 1736. je javio da će tijekom tekuće godine doći do prekida odnosa bečkog dvora i Porte, da će sljedećeg mjeseca iz Italije stići 15 vojnih korpusa u Rijeku i da se očekuje dolazak maršala Palfija koji će preuzeti vrhovno vojno zapovjedništvo. *DA*, 3061/III 31. Više o Đivoviću: C. Fisković, »Doprinos biskupa Đivovića dubrovačkoj likovnoj baštini.«: 71-98.

¹⁰⁸² *Let. Lev.*, sv. 74, f. 35v-37r, 39r. Razlog su bile naredbe Porte. Unatoč tome, Osmanlije uz granicu su početkom listopada 1736. godine napale austrijske vojne odrede. *DA*, 3061/III 33.

¹⁰⁸³ Pribavljanje vijesti o zapadnim zemljama i o lokalnim prilikama (Crnogorci, uskoci) jedna je od prepoznatljivih dubrovačkih usluga. Tijekom 15. i 16. stoljeća prosljeđivao ih je izravno sultanu, a kasnije su namjesnici napominjali da će ih prosljediti na Portu. *AT*, 10, 13, 43, 78, 119, 258, 267, 268, 271, 277, 278, 314, 364, 375, 385, 149; B12 14; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 157-158, 159, 161, 173, 174, 175; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 106, 120, 128, 138, 463.

dužnosnike. Simbolična uloga poklona jasno je oslikavala hijerarhiju vlasti na bosanskom dvoru, gospodarsko polazište i diplomatska nastojanja Republike.

Postupno gospodarsko opadanje Republike utjecalo je na promijenjen sastav poklona. Tako su skupocjene i raznobojne tkanine satena, velura, damasta, svile i sukna koje su darivane u 16. stoljeću, tijekom 18. stoljeća svedene na uži izbor, pretežno saten i sukno, a težina darovanog kaveca gotovo je dvostruko smanjena. Trend opće štednje zorno ilustrira mudra zamjena valute u kojoj su hercegovačkom sandžakbegu davali novčani poklon.¹⁰⁸⁴

Premda je dubrovački poklon od svijeća, začina, tkanina i šećera nesumnjivo imao veliki značaj za bosanskog namjesnika i hercegovačkog sandžakbega, njegov se sastav ipak može okarakterizirati kao običan. Naime, tekstil kao vodeći dio dubrovačkog poklona bio je glavni izvozni artikl u osmansko zaleđe, i to ne samo dubrovačkih već i zapadnih trgovaca.¹⁰⁸⁵ Usto, vuna i vosak dominirali su u dubrovačkoj trgovini na Balkanu još od Mohačke bitke, a vosak je bio glavni izvozni artikl iz Hercegovine u Dubrovnik.¹⁰⁸⁶ Ni snopovi svijeća koje su Dubrovčani darivali nisu bili primjer svijeća-umjetnina, a svjećarstvo je, usto, bilo razvijeno i u hercegovačkim gradovima.¹⁰⁸⁷

U skladu s potrebama i zahtjevima namjesnika, Dubrovčani su poduzimali sve da mu nabave i luksuzne i rijetke artikle, recimo hranu za kanarince, koje nije bilo u Bosni, a katkad ni u samom Dubrovniku.

Dubrovački pokloni i potrepštine koje je potraživao bosanski namjesnik pružaju uvid u socijalne i društvene navike, zdravstveno stanje i konzumerističke potrebe bosanske elite (*consumption studies*). Snažna potražnja za robom sa Zapada, poput satova koje je tražio ćehaja bosanskog namjesnika Ali-paše, ukazuje na nove interese osmanskog društva. Na koncu, upotreba vrijednih i rijetkih predmeta u službi statusnih simbola reflektirala je političku moć više osmanske klase i društvenu diferencijaciju među Osmanlijama. Međutim, takvi slučajevi u dubrovačkom zaleđu bili su češće iznimka nego pravilo. I dok su se u osmanskoj prijestolnici natjecali u uređivanju vrtova privatnih vila uz Bospor, iz Bosne je najčešća potražnja bila za pisaćim papirom i uobičajenim prehrambenim namirnicama.

¹⁰⁸⁴ Više u: Ž. Muljačić, »O dubrovačkoj trgovini tekstila«: 61-70; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 125, 128.

¹⁰⁸⁵ V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 63; V. Vinaver, »Bosna i Dubrovnik«: 228-229; I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 297-299. Usto, cijena čohu (Londrine) i šećera bila je u stalnom pada nakon 16. stoljeća. Ş. Pamuk, »Prices in the Ottoman Empire.«: 457.

¹⁰⁸⁶ V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 63, 119; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 96; V. Vinaver, »Bosna i Dubrovnik«: 227; I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 300, 303-304, 307-308.

¹⁰⁸⁷ F. Taslidža, »Trgovina Hercegovačkog sandžaka«: 56; D. Roller, *Dubrovački zanati*: 132-133.

Gradacija darova prema sastavu i količini omogućuje konstruiranje mreže utjecaja na bosanskom i hercegovačkom dvoru i društveno-političku hijerarhije njezinih aktera. U tom smislu ogleda se i važnost hercegovačkog sandžakbega tijekom 18. stoljeća. I dok je prije osnivanja Bosanskog ejaleta hercegovački sandžakbeg bio jedina ključna osmanska figura u zaleđu, s uspostavom Bosanskog ejaleta on je preuzeo drugorazrednu ulogu nakon bosanskog namjesnika. Međutim, ne u očima Dubrovčana. Hercegovačkog sandžakbega su i dalje gledali kao svog prvog susjeda, to jest kao osobu s političkom ingerencijom nad područjem u neposrednom zaleđu Republike. Kao takav, uređivao je presudno pitanje izvoza mesa i žitarica iz Hercegovine, a imao je i važnu ulogu u uspostavi mirnog suživota i održavanja suradnje između pograničnog stanovništva. Njegov se značaj za Dubrovnik jasno očituje novčanim poklonom koji je i tijekom 18. stoljeća ostao rezerviran isključivo za njega.

Uhodan i prepoznatljiv diplomatski ceremonijal na bosanskom dvoru pratio je niz obrazaca, od neverbalnih gesti do rutinskih formi. Svaka stavka upute dubrovačkih vlasti za poslanika odražavala je veliki oprez koji se kretao u širokom rasponu – od pažnje na sitnicama u diplomatskom ceremonijalu do grozničavih smišljanja potencijalnih scenarija nastupa pred namjesnikom. Premda detaljna državna uputstva i nedvosmislene smjernice vlasti nisu ostavljale mjesta praznom hodu, sve se situacije ipak nisu mogle unaprijed isplanirati. Poslanik i dragoman su se u prvom redu morali pouzdati u vlastite diplomatske sposobnosti. Uz diplomatsku umješnost, dubrovački su poslanici pokazali i zavidno glumačko umijeće, dok su istovremeno poskrivećki zapažali govor tijela i mimiku lica osmanskih dužnosnika da bi prozreli njihove stvarne namjere. Bez obzira na težinu okolnosti, državne upute su neizostavno promicale uvjerenje o uspješnosti misije koja se nije uvijek doimala lakim zadatkom.

Državna uputstva sadrže prepoznatljivu pregovaračku strategiju “toplo-hladnog” pristupa u kojem se dubrovački zahtjevi zaodijevaju u veliko ulagivanje i komplimentiranje osmanskim vlastodršcima, s u isto vrijeme miješaju s upozorenjima, čak i latentnim prijetnjama žalbama višim instancama. Ako vješti diplomatski manevri nisu ishodili željeni rezultat na provincijskim dvorovima, Dubrovčani su pravdu tražili na Porti. U žaru diplomatske borbe neizostavno su isticali obostranu korist i prožimanje ekonomskih interesa. Dubrovnik je Osmanlijama služio za razmjenu istočne i zapadne robe, a prihodi od slobodne i zaštićene dubrovačke trgovine slijevali su se ne samo u dubrovačku već i u osmansku blagajnu.

Primjetno je, ipak, da je društveno-gospodarska kriza koja je od kraja 16. stoljeća potresala Carstvo ugrozila dotad snažni trgovački položaj Dubrovnika i ostavila duboki trag na dubrovačko-osmanskim odnosima. Nesklad između davno propisanih političkih okvira i novih ekonomskih prilika svesrdno su iskorištavali niži lokalni službenici i ajani čiji je korumpirani način života imao korijene u samom vrhu osmanske upravne ljestvice. Ni s dolaskom pravičnog bosanskog namjesnika Ali-paše nije osiguran postojani oslonac za očuvanje dubrovačkih prava. Jednako kao i u vrijeme kad je bio veliki vezir, tako i za njegova službovanja u Bosni, dubrovačkim je trgovcima oduzimana roba na koju su naplaćivani dodatni nameti, a na zabranjene mletačke skale propuštane su karavane. Ali-pašini fermani, kao i bujuruldije, ne samo da nisu osigurale dugotrajan i učinkovit rezultat već su kršene odmah nakon izdavanja. Poznavajući tešku i kompleksnu stvarnost suživota s Osmanlijama, Dubrovčani su objeručke prigrlili predstojeće promjene političkih snaga koje su ih ponukale da ekonomski uzlet potraže u okrilju jednog drugog Carstva.

5.3. Prekid kontakta s bosanskim namjesnikom Ali-pašom: jednogodišnja tišina (listopad 1736. – studeni 1737.)

5.3.1. Dubrovačko skupljanje informacija o ratnim planovima Porte i Austrije

U listopadu 1736. godine, mjesec dana nakon povratka poslanika Basseglia iz Travnika, u Dubrovnik je stiglo uznemirujuće pismo dubrovačkog liječnika Petra Bianchija s bečkog dvora.¹⁰⁸⁸ U tom pismu s kraja rujna 1736. godine, Bianchi prenosi da je Dvorsko ratno vijeće odlučilo objaviti rat Osmanskom Carstvu. Vojska koja će biti premještena u blizinu Beograda, jednim će odsjekom krenuti na Niš i Vidin, a drugim na Bihać prema Bosni.¹⁰⁸⁹ Senatori su na hitnom sastanku jednoglasno odlučili da Bianchiju odgovore. Naredili su mu da “u svoje ime, a nikako u ime Republike”, austrijskim generalima Hildburghausenu i Schmettau dočara veliko zadovoljstvo i sreću koja se osjeća u Republici jer će “graničiti s vladarem iste vjere koji je toliko moćan i koji je prirođenom dobrotom na njih uvijek gledao s posebnošću i ljubavi, i pomogao im svojom zaštitom u svakoj prilici”.

¹⁰⁸⁸ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 173v-175r. Deset godina kasnije Bianchi je preminuo u Beču. *Cons. Min.*, sv. 96, f. 80r, 171r; *Let. Pon.*, sv. 61, f. 5v-6r, 9v-10r, 52v, 120v. Više o Bianchiju: R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika 1*: 74-75; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 279; Đ. Korbler, »Dubrovčanin Petar Bianki i nećak mu Didak Dubravica-Arboscelli.«: 1-52.

¹⁰⁸⁹ *DA*, 958/4.

Iako je, sudeći po pismu, dubrovačka vlada austrijsku pobjedu uzela kao gotovu stvar, ipak je strepila. Bianchi će zato ispitati hoće li “sve zemlje koje će biti oduzete Osmanlijama ostati u carskom posjedu ili će neke biti predane našim susjedima (odnosno Mlečanima), i to uz koje uvjete i na koji način.” Važna pisma će šifrirati i slati dubrovačkom konzulu u Rijeci, Marku Antunu Orebiću (1736/42).¹⁰⁹⁰

Budući da je Bianchijevo pismo izazvalo nemir među vijećnicima, odlučili su potražiti informacije i na drugim stranama. Krajem listopada 1736. godine pisali su Giustu Vandenheuvelu, dubrovačkom konzulu u Napulju,¹⁰⁹¹ a početkom studenog Trajanu Laliću, Dubrovčaninu podrijetlom iz Bosne, koji je poslovno boravio u Veneciji i usput vodio brigu o dubrovačkim interesima.¹⁰⁹² Do ovog vremena stiglo je Lalićevo pismo da je bečki dvor odlučio ući u rat s Osmanlijama i da prikuplja vojsku za napad na Bosnu pod zapovjedništvom generala Hildburghausena.¹⁰⁹³ Istovremeno su u Dubrovnik stigla pisma monsinjora Đivovića iz rujna i početka listopada, s vijestima o užurbanim austrijskim vojnim pripremama. Dva vojna korpusa spremaju se prema Osijeku, iz Budima i Beograda kreću brodovi koji će zajedno s onima iz Beča služiti za gradnju mostova, a u Slavoniju su prebačene žitarice za opskrbu vojske tijekom zime u Bosni. Osmanski trgovci koji su poslovali na austrijskim stranama vratili su se u Osmansko Carstvo.¹⁰⁹⁴

Za informiranje o drugoj strani, Dubrovčani su početkom studenog 1736. godine pisali poklisarima harača Damjanu Bobaliju i Rafaelu Gozzi da nastave slati precizne i šifrirane vijesti u vezi rusko-osmanskog rata, kao i mogućem uključenju Austrije na strani Rusije. Hitno će javiti čuju li da će “vojne operacije krenuti na ovu stranu Osmanske imperije”.¹⁰⁹⁵

Tome su se nadali. Prestrukturiranje političkih snaga na Balkanu omogućilo bi novi gospodarski uspon Dubrovnika. Nakon što je od kraja 17. stoljeća ostvareno gospodarsko i konzularno povezivanje Dubrovnika sa sjevernim hrvatskim krajevima i austrijskim

¹⁰⁹⁰ *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 165v; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 173v-175r, 181r-181v; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 170. Vidi i: V. Foretić, »Građa u dubrovačkom arhivu za povijest sjevernog hrvatskog primorja«: 416; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 119; Ž. Muljačić, »Pomorske i kopneno-pomorske poštanske veze«: 159-161, 174-176.

¹⁰⁹¹ On je istovremeno obavještavao Dubrovnik o događajima u Ratu za poljsko naslijeđe (1733/8) u koji je bila umiješana Austrija. *DA*, 3073/25, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 38; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 203v-204v.

¹⁰⁹² *Let. Pon.*, sv. 54, f. 176v, 189v.

¹⁰⁹³ Njegovo novo pismo o austrijskim vojnim pripremama stiglo je tek u prosincu. Dubrovčani su tad znali da je Beč odustao od rata. *DA*, 3132/135, 136; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 191r-191v; sv. 61, f. 68r, 69r.

¹⁰⁹⁴ *DA*, 3061/III 32, 33. Njegova nova pisma o austrijskim vojnim pripremama stigla su krajem studenoga. *DA*, 3061/III 34, 35; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 193r.

¹⁰⁹⁵ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 53r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 167r, 168r-168v; *DA*, 3242/34.

slobodnim lukama Trsta i Rijeke, Dubrovčani su računali da bi nakon pobjede bečkog dvora Dubrovnik preuzeo ulogu glavne luke za robu iz Austrijskog Carstva.¹⁰⁹⁶

Pismo doktora Bianchija s početka listopada stiglo je u Dubrovnik tek krajem studenog 1736. godine.¹⁰⁹⁷ Došlo je do novog obrata. Bečki je dvor odustao od rata. Naime, austrijsku objavu rata koju su zagovarali generali Bartenstein i Hildburghausen, poljuljala su nova pisma iz Istanbula s vijestima da se Osmanlije spremaju na zaključenje mira s Perzijom. Bilo je jasno i da će financijski oslabljena Rusija nevoljko pomoći rat daleko od svojih granica. Stiglo je i izvješće o poraznom stanju austrijske vojske, oslabljene bolestima, a slabu ratnu spremu dodatno je pogodilo plavljenje Dunava u kojemu su uništene zalihe sijena. Austrijske su snage bile angažirane u Ratu za poljsko naslijeđe, koji je, zbog otpora Španjolaca, austrijske trupe vezao u Toskani. Za Bianchija je taj preokret bio “djelo božje providnosti koja je željela očuvati uzvišenu bečku dinastiju”. On je, kao i “cijeli razboriti svijet”, smatrao da bi rat s Osmanlijama bio riskantan i hirovit potez. S tim u vezi, prisjećao se nekadašnjih vojnih zapovjednika poznatih po slavnim pobjedama i kritizirao je Hildburghausenovo neiskustvo i prazne planove.¹⁰⁹⁸ Dubrovčani su mu odgovorili “da ne preostaje ništa osim žudjeti za onim stvarima iz prošlosti koje su nam vrlo dragocjene” i neka zato nastavi izvještavati o odlukama carskog dvora.¹⁰⁹⁹

Dubrovačku naklonjenost Austriji pokazalo je i pismo za poklisare. Vlasti su iskazale veliko nezadovoljstvo i razočaranje jer poklisari odmah po dolasku u Istanbul nisu ukazali diplomatske počasti Leopoldu von Talmanu, austrijskom predstavniku na Porti i jednom od mirovnih posrednika između Osmanskog Carstva i Rusije.¹¹⁰⁰ Bilo je kasno za ispravak te greške jer je Talman uskoro otišao u Nemirov, navodno u žurbi, želeći napustiti Osmansko Carstvo prije nego što se dozna za ratne planove Beča.¹¹⁰¹ Da nakon tog diplomatskog

¹⁰⁹⁶ Isto su promicali tijekom Velikog rata (1683/99) i nakon Požarevačkog mira (1718). M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 90, 93, 118-121; M. Foretić, »Dubrovačka diplomacija u svijetlu odnošaja Dubrovačke Republike i Austrije.«: 201-202; V. Koščak, »Korespondencija Dubrovačke vlade sa sjevernom Hrvatskom.«: 222-225; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 87, 89-90, 120-121; I. Mitić, »Prilog proučavanju Dubrovačke Republike i Trsta«: 97-135.

¹⁰⁹⁷ Pošta iz Beča za Dubrovnik u rekordnom roku je stizala za 13 do 15 dana, ali je ipak redovito bila na putu od 18 do 20 dana. S ostalih su strana pisma u proljetnom i ljetnom periodu stizala za mjesec dana, a u zimskom je bilo potrebno do tri mjeseca. Usp.: Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 165-166; *DA*, 3061/III 39, 40, 41, 47, 48; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 8r, 34r-34v, 106v.

¹⁰⁹⁸ *DA*, 958/6, 7; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 170-171, 196-198.

¹⁰⁹⁹ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 180r-180v.

¹¹⁰⁰ O redosljedu posjećivanja rezidenata i ambasadora na Porti, usp.: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 13, 89, 91; Z. Šundrica, »Kupovanje slobode«: 96; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 103-106.

¹¹⁰¹ *London Gazette*, 7629 (20.8.1737); *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 187v-189r, 190v; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 54v-61r; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 222v; *DA*, 3133/1; 3242/38. Talman je u lipnju 1737. godine Dubrovčanima uputio pismo

propusta ojača pozicije na austrijskom dvoru, dubrovačka je vlada sredinom siječnja 1737. opomenula Bianchija što od njega nema vijesti. Vladu posebno zanima hoće li se rat nastaviti ili će Osmanlije i Rusi sklopiti mir. Ako do mira ne dođe, treba obavijestiti o “planiranim pokretima carskog oružja i o mogućem mletačkom ratnom angažmanu”.¹¹⁰²

Uz doktora Bianchija, vijesti o stanju na bečkom dvoru dolazile su i iz drugih kanala. Dubrovčani su u spomenuto vrijeme iskazali zahvalnost obavještajcu Laliću jer im je poslao pismo s “izvanrednim vijestima o događanjima u svijetu”. Tražili su da “upotrijebi posebnu pažnju kako bi doznao ne samo što se događa u Beču, nego i na Porti”.¹¹⁰³

Vlasti su Bianchiju početkom veljače uhodanim kanalom preko Rijeke poslale pismo o nejasnim i zbunjujućim vijestima koje dolaze s raznih strana. S jedne se strane čulo da austrijskim trupama koje su smještene u Ugarskoj, dolaze nova vojna pojačanja i potrebne namirnice te da i Osmanlije jačaju pogranična područja vojskom i hranom. S druge, pak, strane iz Istanbula dolaze vijesti da je austrijski rezident Talman otišao u osmanski vojni kamp da započne pregovore o miru koji će ubrzo biti sklopljen. Nedoumica je vladala i u Bosni. Vlasti su se nadale konkretnim Bianchijevim vijestima i preporučile mu da ih piše šifrom s rednim brojevima.¹¹⁰⁴

U to su vrijeme Bianchijeva pisma već bila na putu za Dubrovnik. Javljao je da je bečki dvor jasno zaprijetio Porti otvaranjem novog fronta na Zapadu, ako ne prihvati zahtjeve ruske carice Ane (1730/40).¹¹⁰⁵ Austrijanci su nastavili s vojnim pripremama, a opet, generali ne vjeruju da će krenuti u ofenzivni rat. Carska vojska ima 30 konjičkih odreda, 60 bataljuna pješadije, uključujući 40 odreda bombaša,¹¹⁰⁶ a očekuje se vojno pojačanje iz nasljednih zemalja Bavorske i Saksonije. Princ Hildburghausen koji bi trebao krenuti na Bosnu, uz pomoć trupa iz Hrvatske potražuje i podršku 30 ruskih odreda. Ako rata bude, što još nije

preporuke za Hübscha, upravitelja orijentalne trgovačke kompanije u Istanbulu, koji je s dubrovačkim dragomanom Magrinijem ugovorio zajam s kamatom, a čija se isplata odugovlači. Ovo je bio tek jedan od niza prigovora na Magrinija koji je sljedeće godine odriješten dužnosti dragomana. *DA*, 4/42; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 45r, 47r-48r, 93r-94r; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 111r, 172v, 173r; *DA*, 3399/18, 19; O. Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland*: 64, 322; V. Miović-Perić, »Dragomans of the Dubrovnik Republic«: 90-91.

¹¹⁰² *Let. Pon.*, sv. 54, f. 192r-192v, 193v, 212v-213r, 218r-218v. Vidi i: *DA*, 3061/III 36.

¹¹⁰³ *DA*, 3132/137; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 202v-203v. Lalić je je početkom ožujka pisao da se u Istanbulu vjeruje da će mir s Rusima biti lako sklopljen. I kasnije je nastavio prenositi vijesti iz Carstva koje su uglavnom dolazile od mletačkog baila u Istanbulu. *DA*, 3133/4, 7, 8, 9, 11.

¹¹⁰⁴ *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 198v, 200v; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 206v-208r; *DA*, 958/11. Više o dubrovačkoj šifri: B. Krizman, *Diplomati i konzuli*: 109-123; B. Krizman, »Diplomatska šifra Dubrovačke Republike.«: 37-50; S. Berković, »Glavna obilježja diplomacije Dubrovačke Republike.«: 25.

¹¹⁰⁵ O tome piše Lalić krajem siječnja. *DA*, 3133/1, 2; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 222v.

¹¹⁰⁶ Kasnije, tijekom 1737. i 1738. Bianchi je dostavljao detaljan popis generala, zapovjednika i broj pukovnija. *DA*, 958/18, 53, 54.

sasvim jasno, a ni isplativo, Osmanlije će doživjeti poraz i časno predati Bosnu, vjerovao je Bianchi. Pritom nema sumnje da će se Mletačka Republika prikloniti austrijskoj strani i sudjelovati kroz diverzijske operacije ili novčanu pomoć. Car se pribojava da će osvajanja u Vlaškoj i Moldaviji morati dijeliti s Rusijom jer Rusi vode rat za svoj račun, pisao je Bianchi. Na kraju je zamolio dubrovačke vlasti da mu pošalju pouzdane novosti o Osmanlijama koje planira predati bečkom dvoru i tako ga zadužiti.¹¹⁰⁷

Sad je bio red na Dubrovčanima da povuku potez i Beču jasno daju na znanje da su na njegovoj strani. Bianchi je izabran za dubrovačkog predstavnika na dvoru, vlasti su mu poslale nove upute i zatražile da izabere ministra kojem će bez bojazni povjeriti dubrovačke interese. U posebnom su pismu, namijenjenom za tog ministra, dostavile novosti o ratnim zbivanjima.¹¹⁰⁸

Nakon detaljnih smjernica iz prvog pisma, uslijedila je uputa za Bianchijevu audijenciju s izabranim ministrom, na kojoj će mu reći; “vrlo su žive i vrlo stare žudnje ove Republike da ponovno vidi kako slavno carsko oružje s ovih granica tjera barbare i oslobađa nas okova u kojima smo se našli zbog položaja naše Republike. Sada zahvaljujemo Svevišnjemu jer je očito da će se ostvariti naše želje i uzdamo se da ćemo odahnuti od tolikih nevolja koje su i Vama dobro poznate, te da ćemo uživati naklonost cara na što nas podsjeća i sretno sjećanje na njegova oca, cara Leopolda koji nas je oduvijek uvjeravao da će doći i spojiti granice svoje i naše države.” Slijedile su riječi koje su se ticale straha od Mlečana koji bi po običaju mogli zauzeti okolna područja “što ne bi bilo na službu caru, a dovelo bi do potpune propasti Dubrovačke Republike”. Zbog toga je još car Leopold koji je “dobro shvaćao stanje stvari, za vlastiti interes osigurao Dubrovačku Republiku, kako zbog njene odanosti carskoj kući, tako i zbog pogodnosti naše luke i mornara”. Posebno je važno da se u vrijeme potpisivanja mira s Osmanlijama (nakon rata koji još nije ni počeo), ukloni opasnost mletačkog graničenja s Republikom.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁷ DA, 958/8, 9, 11; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 172, 199-200; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 92. Dubrovčani su i ranije obavještavali Beč o osmanskim ratnim pripremanjima. Npr., V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 33-34, 184.

¹¹⁰⁸ Izostanak posebnog delegata Dubrovčani su pravdali da “ne žele javno iskazati državne stvari kako bi se oprezno izbjeglo pristajanje uz jednu ili drugu stranu što dobro poznaje i lako može shvatiti razboritost svakog ministra”. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 211v-213r; *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 216v, 217v-218r; DA, 958/18; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 175. O slanju posebnog poslanika u Beč tijekom Velikog rata i Drugog Morejskog rata (1714/8), vidi u: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 174-175, 185-186; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 88-89.

¹¹⁰⁹ *Let. Pon.*, sv. 54, f. 213v-216v; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 173. Isto se zahtijevalo i tijekom Velikog rata. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 186-187.

Za dobru službu i u znak vječnog prijateljstva, Dubrovčani su Beču poslali vijesti o vojnoj spremi Osmanlija u Bosni. Uz opće podatke o geografskom položaju, broju stanovnika i udaljenosti gradova uz dubrovačku granicu, dali su pojedinosti o utvrđivanju glavnih bosanskih gradova i dopremanju municije i hrane u pogranične utvrde. Prenijeli su da se u svim spomenutim mjestima osjeća strah od kršćanskog oružja, a da smire opće zaprepaštenje i nemirne duhove, osmanski zapovjednici šire vijesti o snažnim naporima za sklapanje mira i uvjeravaju narod da ih kršćanske snage neće napasti.¹¹¹⁰

Sljedećih su dana dubrovačke vlasti opet pisale Bianchiju tražeći da se raspita o stajalištu drugih vladara u vezi rata i mira. Jesu li mirovni posrednici Englezi i Nizozemci naklonjeni miru, što misle Francuska i Španjolska, što se govori o naoružanju kralja u Barceloni. Pisale su i prepozitu Đivoviću da “jako žude” za tjednim novostima o budućim operacijama.¹¹¹¹

Bianchi je krajem veljače i početkom ožujka pisao da su pretenzije Rusije velike i da se ona neće zadovoljiti tek Azovom i Krimom nego će tražiti i osmanska područja na koja bečki car polaže pravo. Prema riječima Talmana, pisao je dalje Bianchi, ministri Porte su spremni sklopiti mir s Rusima uz predaju Azova. Ministri bečkog dvora su zbog slabosti Monarhije također naklonjeni miru. Tjedan dana kasnije Bianchi je javio da veliki vezir nije pristao na uvjete ruske carice i da austrijski dvor pokreće vojne pripreme i na granici kod Požarevca prikuplja vojsku. Rat bi trebao početi 1. lipnja.¹¹¹²

Budući da Bianchi nije bio jasan oko točnih planova austrijske vojske, kao ni u vezi uloge austrijskog rezidenta Talmana na mirovnim pregovorima, dubrovačke su vlasti od ožujka do svibnja pokrenule nove obavještajne kanale na Zapadu. Ali, ni njihove obavijesti nisu rasvijetlile ratnu neizvjesnost. U ožujku su stigla čak četiri zakašnjela pisma Trajana Lalića iz Venecije, u kojima najprije tvrdi da je ulazak Austrije u rat neizbježan, a zatim navodi sigurne vijesti iz Austrije i Istanbula da će mir između Rusije i Porte ipak biti sklopljen. Giusto Vandenheuvel iz Napulja, uvjeravao ih je da je rat s Portom neizbježan iako se čini da se trenutno radi na sklapanju mira. Filip Bonelli, dubrovački konzul u Barletti, pisao

¹¹¹⁰ I u lipnju i srpnju 1737. godine vlada mu piše da narod u Bosni, čak i “oni najrazumniji pojedinci”, vjeruju da će se “mir potpisati za nekoliko dana”. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 217r-218r; sv. 55, f. 8r, 22v-23r, 32r; *DA*, 958/13.

¹¹¹¹ Međutim, Đivović je novo pismo napisao tek polovicom svibnja. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 218r-221v; *DA*, 3061/III, 37, 38.

¹¹¹² *DA*, 958/10, 11, 12.

je u veljači i ožujku 1737. godine da se glasno priča da će rata biti, da se obje strane naoružavaju i da će prve austrijske operacije biti usmjerene na Bosnu.¹¹¹³

5.3.2. Dubrovčani na strani Habsburške Monarhije

Uz ratnu neizvjesnost, Dubrovčani su se od kraja ožujka borili i s lažnim optužbama o širenju kuge u osmanskoj Albaniji, što je štetilo ne samo trgovačkoj aktivnosti Dubrovčana na Zapadu, već je moglo imati i teže implikacije u slučaju izbijanja rata. Stigle su vijesti da je u Rijeci, Barletti i drugdje uvedena kontumacija od 21 dana, i to zbog kužne zaraze u Skadru i Baru koja je stigla iz Istanbula, a prema glasinama se proširila i po dubrovačkoj Janjini.¹¹¹⁴ Dubrovačke vlasti su na sve strane slale dopise protiv tih insinucija i sumnjale da su one djelo Mlečana koji, pošto misle zauzeti neutralan stav u predstojećem ratu, na taj način žele ukloniti dubrovačku konkurenciju u ratnoj trgovini.

Pisali su Bonneliju u Barlettu i Storaniju u Anconu da je “zahvaljujući Svevišnjem cijela država u izvrsnom zdravlju, uključujući i granična osmanska područja”. Lalić je ove pouzdane vijesti trebao proslijediti u Trst, Anconu, Rijeku i Napulj. Molili su generalnog providura u Dalmaciji, Daniela Dolfina (1735/38) da podrži uspostavu slobodne trgovine s Dubrovačkom Republikom, a Mletačkom zdravstvenom magistratu objašnjavali da su smrtni slučajevi Dubrovčana uzrokovani upalom poplućnice (pleuristis) koja zbog konzumacije alkohola dovodi do brze smrti.¹¹¹⁵ Konačno je u lipnju izdan dekret Mletačkog zdravstvenog magistrata o slobodnoj trgovini.¹¹¹⁶

Zbog neizvjesnosti Bianchijevog sastanka s ministrom Bartensteinom¹¹¹⁷ i daljnjih kontradiktornih vijesti sa Zapada,¹¹¹⁸ Dubrovčani su početkom svibnja 1737. godine aktivirali obavještajnu mrežu na Istoku. Obustava prepiske s Istanbulom trajala je od siječnja kad je među dubrovačkim plemićima prevagnula naklonjenost austrijskoj strani. Opasnost zbog

¹¹¹³ DA, 3073/43; 3093/118, 119; 3133/1, 2, 3, 4; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 222v-226v, 234v-235v, 228r-228v.

¹¹¹⁴ Istovremeno se pojavila i zaraza među stokom pa su svi koji prevoze životinje i kožu zadržani 40 dana u karanteni. DA, 3093/117, 119, 120; 3073/36, 37, 38, 45; 3133/4, 5, 7.

¹¹¹⁵ U početku se sumnjalo da su Stonjani preminuli zbog zaraženih osmanskih žitarica. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 226r-227v, 230v-233v, 237r-239v, 240r-242v, 244v; sv. 55, f. 4r-4v; DA, 3400/48.

¹¹¹⁶ DA, 3093/ 121, 123; 3073/46, 47, 48, 49, 50; 3133/5, 9, 10, 11, 12; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 5v, 10v-12r, 15r-16r, 17v. Međutim, trgovina je i dalje bila otežana zbog vojnih pokreta u Italiji, a početkom sljedeće godine ponovo se javila bolest među stokom. DA, 3073/53, 54; 3093/115, 117, 120, 127, 128, 129.

¹¹¹⁷ Bianchijeva pisma su stigla tek krajem svibnja. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 248r-251r.

¹¹¹⁸ Primjerice, Lalić krajem ožujka javlja o potpisivanju mira između Porte i Rusije, a početkom travnja o skorom početku rata između Porte i Austrije. DA, 3133/5, 6, 7, 8; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 240r-242r.

presretanja, otvaranja i zadržavanja pisama,¹¹¹⁹ bio je dodatni razlog za zamrzavanje dopisivanja s dubrovačkim obavještajcima u Osmanskom Carstvu. Sada su, pak, vlasti pokrenule dopisivanje s Markom Cabassom (1736/52), konzulom u Draču i Lukom Chiricom, konzulom u Istanbulu. Poslali su pismo i poklisarima harača koji su bili na putu za Dubrovnik.¹¹²⁰

U međuvremenu je stiglo nekoliko Bianchijevih pisama.¹¹²¹ Najvažnije je ono iz početka svibnja s vijesti da će general Bartenstein interese Republike preporučiti caru,¹¹²² a ako žele pridobiti njegove simpatije, Dubrovčani mu trebaju i dalje slati vijesti o Bosni. Štoviše, nakon što je Bartenstein razgovarao s carem, donijeli su odluku da će Bianchi vijesti iz Dubrovnika ubuduće dostavljati direktno caru. Ovaj podatak sam po sebi govori o važnosti dubrovačkog obavještavanja.

Nadalje, Bianchi je vlastima u Dubrovniku sugerirao da pošalju geografsku kartu dubrovačkog zaleđa.¹¹²³ Budući da će Bosna “ili silom ili ugovorom, pripasti austrijskom caru koji će apsolutno sigurno graničiti s Dubrovačkom Republikom”, Dubrovnik bi mogao iskoristiti priliku da od cara otkupi područja u svom zaleđu. Priključenjem graničnog dijela Hercegovačkog sandžaka “do rijeke Bojane i Skadarskog jezera”, stvorio bi se zaštitni pojas ne samo od mletačke već i od austrijske oružane sile.¹¹²⁴ Premda su Dubrovčani zbog

¹¹¹⁹ Vidi primjere: *DA*, 3061/III 70; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 209v.

¹¹²⁰ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 62v-64r; *DA*, 3242/37; 3163/61, 62, 63; BBA, *İbnülemin Hariciye (IE.HR)*, dosya 16, gömlek 1506.

¹¹²¹ *DA*, 958/15, 16, 17, 18, 19. U jednom od njih Bianchi prenosi da je odbio prijedlog da Dubrovnik pruži Beču usluge svojeg brodogradilišta i mornara. Dubrovčani su vješto izbjegavali slične zahtjeve i s osmanske strane. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 38, 60, 74; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 138-139, 143, 158, 162, 170-171, 176, 188-189, 219-220, 235-236, 265, 267, 371-372; N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*: 78-79.

¹¹²² Prema Bianchiju, car je uvijek naklonjen Bartensteinovim prijedlozima. *DA*, 958/18.

¹¹²³ Vlada je napomenula da su karte u Dubrovniku djelo amatera što začuđuje obzirom na kartografski rad Mihajla Pešića (?-1764). Usp.: *Let. Pon.*, sv. 54, f. 250r-250v; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 99-100; J. Lučić, »O kartografiji u Dubrovačkoj Republici.«: 125-133; Ž. Muljačić, »Prva moderna geografska karta dubrovačkog područja.«: 93-103.

¹¹²⁴ Predlaže im da tajno sastave kupoprodajni ugovor i dobro ugoste austrijske komesare kako bi osigurali povoljniju cijenu. *DA*, 958/15, 16, 17, 18, 19, 22, 23; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 175-176, 200-201; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 92.

nedostatka zemlje bili spremni i na taj potez,¹¹²⁵ ipak su odgodili ovaj posao “za vrijeme kada sazriju stvari”.¹¹²⁶

Dubrovčane je najviše brinulo pitanje tributa.¹¹²⁷ Bianchi je u vezi ovoga prenio sretne vijesti. Naime, austrijski car Karlo VI. (1711/40) obećao je da će ukidanje harača biti potvrđeno posebnim člankom na mirovnoj konferenciji.¹¹²⁸ I strah od Mlečana bio je bezrazložan. Car Karlo ih neće uzeti na svoju stranu već će im stvarati poteškoće kako ne bi zauzeli ni najmanji dio Bosne i Albanije koje trebaju pripasti Habsburgovcima. Zadovoljan primljenim vijestima, Senat je obećao poslati svježe vijesti na bečki dvor.¹¹²⁹

Premda su Dubrovčani pazili da se njihova naklonjenost Austriji ne dozna, uskoro je zaprijetila opasnost iz Trebinja. Mirimiran ih je optužio da su zabranili prodaju puščanog praha i metaka Osmanlijama. U zaleđe je poslan dragoman Zarini koji je uz uobičajeni dar od 10 glava šećera, mirimiranu nosio i pozajmicu od 300 dukata. Trebao mu je objasniti da Dubrovčani “nikada ne bi propustili podanicima velikog vezira prodati sve što im je potrebno”.¹¹³⁰

Dubrovčani su istovremeno nastavili obavještajnu prepisku s agentima na Zapadu.¹¹³¹ Detaljne vijesti stizale su od dopisnika Trajana Lalića.¹¹³² Krajem srpnja on je jedini pisao da Mlečani smatraju da će rat kratko trajati i da bečki car neće osigurati ni jednu pobjedu.¹¹³³

¹¹²⁵ Vlada je pisala: “nema sumnje da njegujemo pravednu težnju za ponovnim stjecanjem područja koja su prije bila u našoj jurisdikciji, a koja su nam oduzeli Osmanlije svojom drskošću”. *Let. Pon.*, sv. 54, f. 258r-260r; sv. 55, f. 21v. Isto je bilo i tijekom Velikog rata. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 175; G. Novak, »Borba Dubrovnika za slobodu«: 45-46.

¹¹²⁶ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 36r-36v; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 179. Tu odluku nisu poljuljala ni tek pristigla Đivovićeve pisma o “sretnom ishodu superiornog bečkog dvora”. *DA*, 3061/III 38, 40, 41; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 101.

¹¹²⁷ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 26v, 27r (b), 34v-35r; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 52v-53r, 62v, 252r-252v, 258r-260r; sv. 55, f. 6r-7r; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 102-103. Isto je bilo i tijekom Velikog rata. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 178-179, 185, 186, 187, 192.

¹¹²⁸ *DA*, 958/22, 23; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 92; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 178-179; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 92.

¹¹²⁹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 23v-24r, 28r-28v, 31v-34r, 35r-36v; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 30v, 45v.

¹¹³⁰ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 65r-66r; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 37r, 37v; *CLDT*, sv. 2, f. 96r-96v; *AT*, B 132/165. Zajam se po običaju trebao vratiti od mirimiranovog trećinskog udjela u soli. Primjerice, *DA*, 3191/151; *CLDT*, sv. 2, f. 102v-103r; sv. 3, f. 70r-70v, 92v-93r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 106v, 176r-176v, 177r; *AT*, B131/279, 280, 281, 289; 132/168, 169, 170, 171, 172; EI 4/18, 21. Osmanski dužnosnici redovito su posuđivali novac. J. Lučić, »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.«: 61, 62; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 53-54, 76, 77; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 149, 443-444, 449, 450.

¹¹³¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 11r, 14r-14v, 15r-15v, 17v, 19v, 20v.

¹¹³² Usporedbe radi, Bonellijeve obavijesti sažete su u jednu do dvije rečenice. Tijekom lipnja i srpnja on donosi neodređene vijesti o početku rata. Jednako kao i konzul Vandenheuvel. Uz bok Lalićevim izvještajima mogu se pribrojati Đivovićeve koji je još u travnju pisao da će uskoro doći do rata. Chirico još krajem srpnja nije bio siguran u početak rata. Usp. i: *DA*, 3093/121, 123, 124, 125; 3073/43, 51, 52; 3061/III 38, 39; 3163/66, 67, 68, 69, 70; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 19v, 84r-84v.

5.3.3. Prijelomna banjolučka bitka i njezin neočekivani ishod

Kontradiktorne vijesti s terena nakon osmanske pobjede pod Banjom Lukom nagnale su Dubrovčane da u Beč šalju pisma u razmacima od jednog do tri dana. Sve što su načuli predstavljali su preko Bianchija generalu Seckendorfu i Bartensteinu, naglašavajući da će “njihova razboritost bolje shvatiti pravo stanje stvari”.¹¹³⁴

Vijesti koje su stizale u Dubrovnik uvelike su se razlikovale, a ishod pojedinih ratnih operacija se nije mogao sa sigurnošću potvrditi, čak ni nakon znatnog protoka vremena. U pismu 7. kolovoza, dakle tri dana nakon banjolučke bitke, Dubrovčani su prenijeli vijest da su Austrijanci pobijedili. Tek je iza 12. kolovoza nedvojbeno potvrđeno da su ipak pobijedili Osmanlije.¹¹³⁵ Dubrovčani su Bianchiju umanjivali ratne uspjehe Osmanlija, optuživali ih da plasiraju lažne informacije, naglašavali su slabost vojne opskrbe, oskudicu, dezerterstvo, raspad i opću zbuđenost osmanske vojske. Ako se tome pridodaju i planirani ustanci kršćana u Bosni, austrijska pobjeda bila je sigurna, zaključivali su. Štoviše, u pismu iz 15. kolovoza su iskazali uvjerenje da “stvari sazrijevaju u našu veliku korist”.¹¹³⁶ Situacija na bojištu je bila sasvim drukčija. U to je vrijeme iz Istanbula prema Nišu krenula brojna vojska s rumelijskim beglerbegom Ahmed-pašom Ćuprilićem na čelu, a Ali-pašine snage su oslobodile Novi Pazar.

I iz Beča su dolazile ohrabrujuće riječi. Između ostaloga, Bianchi je početkom rujna uvjeravao Dubrovčane da se tamo vrše sve moguće pripreme za osvajanje Bosne prije zime i za potpisivanje mira na principu *uti possidetis*.¹¹³⁷ Vjerujući da će se situacija preokrenuti u austrijsku korist, Dubrovčani su nastavili slati detaljne izvještaje i zamolili Bianchija da austrijskim generalima u Bosni i Hercegovini dostavi pisma preporuke za dubrovačke interese.¹¹³⁸

¹¹³³ DA, 3133/18. Lalić je bio u stalnom kontaktu s Bianchijem. Oni često donose iste vijesti, ali u različitim vremenskom intervalu. Usp.: DA, 3133/13, 14, 15, 16; 958/19, 20; Let. Pon., sv. 55, f. 6r-8r, 15r-15v, 17v.

¹¹³⁴ Let. Pon., sv. 55, f. 6v, 45v.

¹¹³⁵ O tome ih je najranije obavijestio Bianchi. Prvo je javio da je general Hildburghausen osvojio Banju Luku, a u drugom pismu natuknuo je da stvari u Bosni ne idu dobro. Chirico je o tome pisao sredinom kolovoza, Đivović i Lalić su o “odlasku” Hildburghausenove vojske s banjolučkog bojišta pisali tek krajem kolovoza. Njihova pisma stigla su u Dubrovnik tek krajem rujna. DA, 958/24, 25, 27; 3133/19, 20; 3061/III 42, 43, 44, 45; 3163/68; Let. Pon., sv. 55, f. 40v-41v, 45r, 58v, 73v, 75r-75v.

¹¹³⁶ Let. Pon., sv. 55, f. 39r, 39v, 43v, 44r-44v, 45v, 49r-49v, 50r, 52v, 53v, 55r, 60v, 62r, 68v. Isto je bilo i tijekom Velikog rata. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 185.

¹¹³⁷ Isto je pisao i Lalić. DA, 958/26, 27, 28, 29; 3133/21, 22; Let. Pon., sv. 55, f. 40v-41v, 59r-59v, 66r-68r, 84r-84v.

¹¹³⁸ Let. Pon., sv. 55, f. 74r.

U Dubrovniku se ipak pojavila sjena sumnje. Da stekne točan uvid u stanje nakon banjolučke bitke, vlasti su don Vicka Mršu Andrijaševića iz pograničnog dubrovačkog sela Čepikuće, poslale knezu Iviću iz Ravnoga u Popovu, koji se bio netom vratio iz boja. Osim detalja o tijeku banjolučke bitke, Dubrovčane je interesirao i pravac budućih operacija Osmanlija, kao i njihova opskrbljenost hranom.¹¹³⁹

Nakon što se slegla prašina oko banjolučke bitke, otprilike u rujnu, Dubrovčani su počeli shvaćati da Austrijanci gube. Zato su prorijedili pisma Beču, a osnažili dopisivanje s drugim stranama. Počeli su kontaktirati s Mlečanima i davati im informacije o stanju u Bosni. Time su jamačno htjeli umanjiti štetu zbog tajnog obavještanja bečkog dvora.¹¹⁴⁰ Nakon nekoliko mjeseci šutnje, pismo su poslali i Luki Chiricu.¹¹⁴¹ On im je u studenome poslao obeshrabrujuće vijesti.¹¹⁴² I dubrovački obavještajci na Zapadu, poput Vandenheuvela, Đivovića i Lalića iskazivali su ravnodušnost i gubitak bilo kakve nade u vojni preokret.¹¹⁴³ Čak je i Bianchi pisao o “fatalnom austrijskom neuspjehu” za koji je okrivio ministra Barteinsteina i neiskusnog generala Hildburghausena.¹¹⁴⁴ Dubrovčani su odlučili iskoristiti zimski predah da razmotre mogućnosti i istraže političke opcije.

Odluka je donesena na zasjedanju Senata 14. studenog 1737. godine. Obrat političkih i ratnih prilika nagnao je Dubrovčane na ponovno približavanje osmanskoj strani. Kao što se moglo očekivati, interesi Republike su prevagnuli nad odanošću kršćanskoj strani kojoj je Dubrovnik prema unutrašnjem usmjerenju pripadao. Međutim, zadatak koji je stajao pred njima bio je iznimno težak. Trebalo se opravdati i ponovno uspostaviti odnose s najbližim osmanskim predstavnikom – bosanskim namjesnikom Ali-pašom. Taj je zadatak povjeren dragomanu Zariniju. Vijećnike u ovom naumu nije odvratilo ni novo Bianchijevo pismo da bi

¹¹³⁹ DA, 3330/116; E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 401-404; M. Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje*: 30-31.

¹¹⁴⁰ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 64r-65r, 80v-81r.

¹¹⁴¹ On je u tom intervalu redovito slao pisma o napredovanju mirovnih pregovora, odnosima među ministrima Porte, raspoloženju Engleske i Nizozemske i o ostalim tekućim stvarima. DA, 3163/64, 65, 66, 67, 68; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 64v, 67v.

¹¹⁴² Javio je da su Austrijanci protjerani iz Bosne, a namjesniku Ali-paši su poslani novci s Porte. U ruskom kampu se proširila se kuga, a Osmanlije su ih porazile na Krimu. Sultan je pokrenuo pripreme za novu kampanju. Uvjereni su da će sljedeće godine pobijediti Austrijance. Ove vijesti vlada je prosljedila Bianchiju. DA, 3163/69, 70, 71, 72; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 69r; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 93v-95r.

¹¹⁴³ Vandenheuvel je za vojne neuspjehe okrivio generale. Bečki je dvor toliko konsterniran da razmatra uvjete mira koje će predložiti Porti. Đivović je dodao: “bojimo se još većeg zla ako gospoda ne otvore oči”. Lalić je pisao da je austrijski plan osvajanja Bosne nemoguć, javlja o neuspješnoj opsadi Užica, napuštanju Novog Pazara, o velikoj vojnoj kampanji novog velikog vezira. Nakon prosinca 1737. godine Lalić više ne donosi izvještaje o ratu. DA, 3073/56, 57, 58, 59; 60; 3061/III 47, 48, 49; 3133/23, 24, 25; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 91v-92r, 106v, 123r.

¹¹⁴⁴ DA, 958/30, 31, 35, 36; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 85r-85v.

sretan ishod samo jedne bitke mogao okrenuti cijelu situaciju i dovesti Dubrovnik “u najbolje stanje u njegovoj povijesti”.¹¹⁴⁵

Dakako, tijekom godine dana šutnje Dubrovčani se nisu mogli tek tako obratiti Ali-paši i tražiti da obuzda nepokorne lokalne službenike i zaštiti dubrovačke interese. Godinu su obilježili uobičajeni slučajevi prekogranične pljačke, dužničkih razmirica i problema s ispašom, kao i ozbiljni problemi s Ulcinjanima¹¹⁴⁶ i s nametom na vosak.¹¹⁴⁷ Dubrovnik je nesumnjivo najviše pogodila vijest o ponovnom otvaranju skala u Nikšiću i Risnu zbog čega su se u lipnju 1737. godine obratili trebinjskom mirimiranu. Premda se nadaju da će mirimiran ovome stati na kraj, Dubrovčani ipak upozoravaju da se mogu obratiti i nekoj višoj vlasti, što zapravo nisu mogli učiniti. Zato su ga na razne načine nastojali odobrovoljiti. Udovoljili su njegovoj želji i poslali mu kamenjare za obnovu grada Trebinja, u Konavlima za njega naručili izradu 200 “kožica”,¹¹⁴⁸ osigurali mu beskamatni zajam od 200 cekina,¹¹⁴⁹ javljali mu o vojnim priprema Mlečana,¹¹⁵⁰ poslali 200 oka kvalitetnog egipatskog žita za potrebe “svete feste od Bajrama” i na kraju još pet tovara riže.¹¹⁵¹

5.3.4. Kratki osvrt

Kroz dubrovačko držanje tijekom austrijsko-osmanskog rata (1737/39) mogu se prepoznati osnovne karakteristike dubrovačke vanjske politike koja je, dakako, prije svega bila usmjerena na zaštitu vlastitih političkih interesa i ekonomskih probitaka.

Dok je tijekom prethodnih stoljeća Osmansko Carstvo jačalo i raslo u dubrovačkom zaleđu, Senat je vodio prijateljsku i obazrivu politiku prema Osmanlijama i odlučno sjekao antiosmanska raspoloženja i aktivnosti svojih podanika. Slabljenjem Carstva i postupnim labavljenjem veza Porte i Dubrovnika, Senat se povremeno priklanjao kršćanskim zemljama, a u isto se vrijeme pokušavao držati politike neutralnosti između Istoka i Zapada. U sljedećoj

¹¹⁴⁵ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 60v-61r; *DA*, 958/28.

¹¹⁴⁶ Naravno, nisu svi Ulcinjani dolazili s lošim namjerama. Neki od njih su tada u Dubrovniku gradili brodove. *AT*, B 61/97, 165.

¹¹⁴⁷ *CLDT*, sv. 2, f. 85r-86v, 89v, 91v-95r, 97v-98r; *AT*, E 22/81; E 23/24, 41; B 130/26; B61/124, 127; *Let. Pon.*, sv. 54, f. 61v; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 26v.

¹¹⁴⁸ Moguće je da je riječ o janječim kožicama za kapute. V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 73.

¹¹⁴⁹ Dubrovčani su Osmanlijama davali beskamatni zajam, a sarajevski kreditori su uzimali do 15% kamate. L. Younis, »Veletrgovac kao kreditor«: 69-101; N. Çagatay, »*Ribâ* and Interest Concept and Banking in the Ottoman Empire.«: 58-66.

¹¹⁵⁰ I mirimiran je istovremeno obavještavao Dubrovčane. *AT*, B 129/13.

¹¹⁵¹ *AT*, B 127/28; B 132/109, 113; *CLDT*, sv. 2, f. 96r, 88v, 89v-90r, 96v-97r; H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 95. I tijekom 1732. godine trebinjski mirimiran je naručivao rižu iz Dubrovnika. *AT*, B 127/40.

fazi, tijekom Velikog rata (1683/99), službena politika Dubrovčana po prvi je puta izašla iz svojih uobičajenih okvira i nizom smjelih poteza se priklonila austrijskoj strani.

Nova politička usmjerenost na Austriju kao jačeg susjeda koji Dubrovniku može pružiti snažniju zaštitu, još se jasnije očitovala uoči rata 1737/9. godine. Vlada je u početku čekala i oprezno ispitivala teren posredstvom liječnika Bianchija. Priklanjanje austrijskim planovima doseglo je vrhunac početkom ljeta 1737. godine kad je bila uvjerenjena u dolazak Austrijanaca u dubrovačko zaleđe. Taj bi politički preokret Dubrovniku donio novi gospodarski procvat i prosperitet. Važnu ulogu za odlučnije približavanje austrijskoj strani odigrao je strah od mletačkih pretenzija, koji je u turbulentna vremena uvijek bio prisutan u Dubrovniku. Premda je bojazan od ratnog angažmana Mlečana, a time i teritorijalnog okruženja Dubrovnika, zarana otklonjena uvjerljivim Bianchijevim dopisima, mletačke spletke koje su za cilj imale opstrukciju dubrovačke trgovine ni ovoga puta nisu izostale.

Očekivano, dubrovačka je vlada tijekom austrijsko-osmanskog rata 1737/9. svoje planove i angažman nastojala provesti u posvemašnjoj tajnosti. Izljevi privrženosti austrijskoj kući, pozivi na staro prijateljstvo i pokroviteljstvo ostali su skriveni u zatvorenim dopisima koji su tajno predavani Bianchiju. Međutim, odluka Dubrovčana da dopisivanje sa svojim predstavnicima u Istanbulu svede na minimum, a posve prekinu kontakt s bosanskim namjesnikom, čini se neopreznom. Ni nagomilani tekući problemi s osmanskim susjedima nisu ih potaknuli da mu se obrati za pomoć. Nisu mu ni čestitali nakon austrijskog poraza pod Banjom Lukom, što je bilo u skladu s običajima diplomatske kurtoazije.

Prorijeđena razmjena pisama s dubrovačkim poslanicima na Istoku tijekom ljeta 1737. godine posve je zamrla. Jednosmjerna diplomatska aktivnost usmjerena na Zapad očitovala je žive nade Dubrovnika u konačnu pobjedu zapadnih sila. Pri tome su slučajni zastoji i dužina putovanja pisama predstavljali nepremostivu kočnicu dobroj obaviještenosti. Bez obzira na detaljnost obavijesti, u čemu se posebno ističu Bianchijeva i Lalićeva pisma, ona su s kašnjenjem, pogotovo zimi, nepovratno gubila na značaju. Potreba za pravovremenim obavijestima navela je Dubrovčane da vijesti konzula i obavještajaca dopunjavaju informacijama slučajnih putnika, misionara i trgovaca.

Nakon iznenađujućeg obrata kod Banje Luke, pobjednička euforija Dubrovčana postupno je splašnjavala, a učestalost slanja pisama u Beč je opala. Međutim, vlada je svojim dopisima nastavila hrabriti austrijske vojne krugove, energično promičući optimistično gledište ratne zbilje. Niz vojnih neuspjeha austrijskih generala tijekom rujna 1737. godine

dubrovačku je vladu potresao iz temelja. Počela je pripremati teren za povratak na staru i dobro prokušanu politiku neutralnosti. U tom kritičnom trenutku promišljeno je promijenila smjer političke igre, prekinula s jednosmjernom političkom orijentacijom i pokrenula stare diplomatske mehanizme dvostrukog obavještanja.

U vrijeme kad su počeli sumnjati u ostvarenje austrijske Bosne, Dubrovčani su, da zametu trag obavještanja bečkog dvora, počeli slati vijesti i Mlečanima. Također, obnovili su dopisivanje s dubrovačkim konzulom u Istanbulu. Slijedio je najveći izazov – ublažiti srdžbu susjednih Osmanlija i vratiti narušeno povjerenje bosanskog namjesnika. Senatori su za taj zadatak imenovali dragomana Miha Zarinija. O njegovim diplomatskim sposobnostima je ovisilo hoće li biti posljedica za dubrovačku pogrešnu procjenu.

5.4. Obnova odnosa s bosanskim namjesnikom Ali-pašom (studen 1737. – srpanj 1738.)

5.4.1. Pomirbena misija dragomana Zarinija 1737/8. godine

Na sjednici Senata iz 14. studenog jednoglasno je prihvaćeno da će dragoman Miho Zarini u posjetu bosanskom namjesniku krenuti s bogatim poklonom koji se sastojao od 6 kavetaca satena, 30 glava šećera i 4 sanduka agruma. Njegovo odredište nije bio grad Travnik već Sarajevo, gdje se navodno nalazio namjesnik.¹¹⁵² Misija je bila tajna, sakrivena iza namjerno puštenog glasa da je Zarini otišao bosanskom namjesniku zbog problema sa soli i makarskom skalom.¹¹⁵³ Nakon što se vratio u Dubrovnik, o njoj nije smio govoriti.¹¹⁵⁴

U Zarinijevom kredencijalnom pismu je stajalo da je poslan “da vam bude ljubiti od naše strane plemenite skute, i prikazat naše posebno uživanje radi slavni dijela vašega visokoga razuma, i nedostižne hrabrosti, a za uvećanjem slave svemogućega Carstva.” Međutim, pravo je majstorsko djelo dubrovačkih vlasti bila uputa o Zarinijevom držanju i govoru pred bosanskim namjesnikom. Najprije je trebao čestitati namjesniku na mudrom i

¹¹⁵² *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 61r-61v; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 39r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 69r, 73v, 74r. O ovoj misiji ostavljena su dva arhivska zapisa: Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija koji je objavila Vesna Miović-Perić 1995. godine i službeno izvješće dragomana Zarinija koje je podnio Senatu po završetku misije (DA, 3260/47).

¹¹⁵³ Ovo nije bilo daleko od istine jer se Zarini tijekom boravka u Bosni požalio stolačkom kapetanu na makarsku skalju, a on ga je upozorio na neovlaštenu prodaju soli u Metkoviću. DA, 3260/47; S. Piplović, »Prilog poznavanju dalmatinskih solana«: 316-319.

¹¹⁵⁴ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 70v, 73v, 74r, 74v; DA, 3260/47. I inače poslanici nisu smjeli odavati detalje svoje misije. Zabranjeno je pričati rasprave i odluke Vijeća, a politički razgovori o dubrovačko-osmanskim odnosima su kažnjavani. Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 101-102, 139; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 151-152, 172, 238.

hrabrom držanju u teškim okolnostima minule ratne kampanje, čime je očuvao ne samo Bosnu nego i okolne zemlje. Istaknuo je: “može se sa sigurnošću reći da se Vaše Veličanstvo uz pomoć Uzvišene providnosti upravo u ovim okolnostima našlo u Bosni jer je isključivo Vaš jedinstven i uzvišen razum, kao i uspješno držanje suzbilo neprijateljske napade i dalo novi biljeg za slavu neusporedivoj moći Osmanskog Carstva.”

Nakon laskavih riječi o namjesniku, njegovim sposobnostima i vještinama, Zarini je trebao usmjeriti pažnju na položaj Dubrovnika. U Dubrovniku je zbog osmanskih pobjeda zavladao ogromno zadovoljstvo i sreća. Dubrovčani će, naravno, “moliti Boga za nove pobjede bosanskog namjesnika i uvećanje njegove sreće u kojoj leži dobrobit čitavog Carstva, ali i očuvanje i spas Dubrovnika”. Kod predaje poklona i kredencijalnog pisma, ukazat će na odanost koju Dubrovačka Republika toliko stoljeća kreposno iskazuje i Visokoj Porti i Njegovom Veličanstvu, bosanskom namjesniku. To je dužnost Dubrovčana, koju oni obavljaju s velikim žarom u srcu jer jako žude za srećom Visoke Porte i za zadovoljstvom bosanskog namjesnika od kojeg se nadaju potpori za daljnje očuvanje.¹¹⁵⁵

Osim vodopada riječi o odanosti i pokornosti Dubrovnika, u državnom uputstvu Zariniju su iznesena obrazloženja za jednogodišnju šutnju, zabranu prodaje municije Trebinjcima, često slanje dubrovačkih brodova za Rijeku, zatvaranje Židova Abrama Abenuna iz Sarajeva koji je Dubrovčane optužio za vojnu pomoć Austriji i prijateljsko držanje dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru prema Austrijancima.¹¹⁵⁶

Opravdanje za jednogodišnju šutnju odličan je primjer vješte i spretne dubrovačke politike zataškavanja i prikrivanja istine.¹¹⁵⁷ Zarini je trebao naizgled naivno objasniti da su Dubrovčani “zbog časti i pažnje za službu prema Porti” od samih početka obavještavali emine i trebinjskog mirimirana o vojnoj neaktivnosti Mlečana i pokretima Habsburgovaca u graničnom području. Kako su Osmanlije odgovorili da takve stvari nisu moguće jer su “Nijemci u dobrim odnosima sa sultanom koji ih je priznao za posrednike u sklapanju mira s Ruskim Carstvom”, Dubrovčani su se “zbunili i smatrali da nema smisla dalje obavještavati jer ionako ništa nisu znali sigurno ni precizno, već samo ono što su čuli i vidjeli od Turaka.” A kad su uslijedile sigurnije vijesti o početku neprijateljstava, smatrali su neumjesnim ometati

¹¹⁵⁵ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 69v-70v; *DA*, 3260/48.

¹¹⁵⁶ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 70v; *DA*, 3260/48. U vrijeme ratova dubrovački trgovci u kolonijama su bili pod lupom osmanskih dužnosnika. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 292.

¹¹⁵⁷ Ovaj rat je po tom pitanju predstavljao izuzetak. Dubrovčani inače nisu prekidali odnose s Osmanlijama jer su tako lakše pravdali pristajanje uz kršćansku stranu. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 152-153; Ž. Muljačić, »Prilog politici Dubrovnika za austrijsko-turskog rata«: 35.

bosanskog namjesnika izvještajima o stanju stvari s kojima je ionako on sam bio bolje upoznat od njih. Nakon pobjede kod Banje Luke htjeli su mu odmah čestitati, ali ih je spriječilo “poštovanje prema namjesniku da mu ne učine kakav inkomod u takvim urgentnim situacijama”. Osim toga, nisu znali gdje da ga traže. Premda mu nisu poslali čestitku, “učinili su to u svom srcu, u skladu sa svojom dužnošću”.¹¹⁵⁸

U vezi mirimiranove optužbe o zabrani prodaje baruta Trebinjcima, jasno su dali dao do znanja da su ga osmanski podanici slobodno kupovali u Dubrovniku, i to u velikim količinama jer je dovezeno mnogo baruta iz Senigallije, a on zbog roka trajanja ne može dugo stajati.¹¹⁵⁹ Pripremio je opravdanje i zbog čestih odlazaka dubrovačkih brodova za austrijsku Rijeku, kao i za držanje dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru. Govorilo se čak da je namjesnik Ali-paša naredio da se dubrovački trgovac Frano Bogašinović dovede živ ili mrtav na bosanski divan zbog sukoba s osmanskim vlastima u Novom Pazaru.¹¹⁶⁰

Obzirom na dubrovačko priklanjanje bečkom dvoru i ratoborno raspoloženje u Bosni, desetodnevni put do Sarajeva bio je pun opasnosti. Zarini je vrlo brzo čuo da cijelom Hercegovinom kruže glasine o priklanjanju Dubrovčana Habsburgovcima koje su potpomagali i novcem.¹¹⁶¹ Zarini je u Stocu odsjeo kod stolačkog kapetana Ismail-age koji “nije gajio ni najmanji osjećaj neprijateljstva” prema Dubrovniku. Tamo je čuo razglabanja lokalnih ajana da su se “neki Dubrovčani pridružili austrijskom kampu kod Banje Luke i borili protiv Turaka, svojih prijatelja”.¹¹⁶² Dao je sve od sebe da te “stare satrape” (ajane) uvjeri u vjernost Dubrovnika, koja je bila očita i u mnogo opasnijim situacijama. Nekolicina

¹¹⁵⁸ *CLDT*, sv. 3, f. 96v-97v; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 71v-72r; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 182-183. Dubrovačke čestitke kasnile su i ranije. S. Ljubić, »Poslanice dubrovačke na Mletačku republiku.«: 55, 56, 61, 71; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 59, 177, 201; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 131.

¹¹⁵⁹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 72v-73r; *DA*, 3260/48. Dubrovčani su barut nabavljali i u Napuljskom Kraljevstvu, ali i u Fojnici. Međutim, češće su Osmanlije kupovali barut u Dubrovniku. *Let. Pon.*, sv. 60, f. 47v, 51v, 54v-55r; *AT*, CT 7, 8; 64, 126, 157, 253, 324, 342, 359, 414; V. Ivančević, »Dubrovčani na sajmu u Senigalliji«: 109-125; B. Hrabak, »Bokelji i Dubrovčani na sajmovima u Senigalliji«: 155-184; J. Luetić, »Zadnja radionica puščanog praha.«: 93; D. Roller, *Dubrovački zanati*: 105-106; I. Mitić, »Prilog proučavanju odnosa Napuljske kraljevine«: 109, 116; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 16.

¹¹⁶⁰ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 70v, 73v-73r, 74r-74v; *DA*, 3260/47. Vlada je bila spremna i izručiti Bogašinovića. On je s ostalima pronađen u Janjini, deportiran na Korčulu, a 1743. godine odobren mu je povratak u Dubrovnik. *Cons. Rog.*, sv. 58, f. 88v; sv. 161, f. 19v; V. Vinaver, »Novi Pazar i okolica«: 185, 188; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 41, 54, 93.

¹¹⁶¹ Tijekom Dubičkog rata (1788/91) prozapadna orijentacija Dubrovčana objavljena je u novinama. U gotovo svim ratovima optuženi su za pomaganje osmanskim neprijateljima. V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 15, 17-18; Ž. Muljačić, »Prilog politici Dubrovnika za austrijsko-turskog rata«: 37-38; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 68-69, 74, 174-175, 205; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 168-170, 176-177, 369-371; B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 134, 142, 154; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 66-67.

¹¹⁶² V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 99; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 106.

ga je podržala, a najglasniji je bio uvaženi stolački ajan Ali-beg Rizvanović, kojeg Zarini opisuje kao razboritu i mudru osobu. Beg je obazrivo i pronicljivo objasnio: “ni od koga nisam čuo da su Dubrovčani ikada bili nevjerni Porti, iako su mnogo puta imali prilike; jer istini budi rečeno oni nisu ljudi od sukoba, niti su sposobni suprotstaviti se ikome; nemaju snage, a još manje novaca, vladaju uz pomoć mudrosti koju im je Svevišnji podario, i ne žele stvarati neprijatelje; a priklanjaju se jačemu; tako su činili uvijek i činit će dok su živi, oni su prilagodljivi; to zna Carstvo, a dobro je poznato i svim ministrima Porte, i ne treba im to uzeti za zlo; jer su uvijek iskazivali odanost i vjernost Porti.”¹¹⁶³

Sljedeća je stanica bio grad Mostar, gdje su ajani uspješno potaknuli neprijateljsko raspoloženje prema Dubrovniku.¹¹⁶⁴ Ajan Ali Čelebi Krnje¹¹⁶⁵ je rekao da su se “svi Turci u Mostaru glasno izjasnili da su njihovi najveći neprijatelji Dubrovčani i da su zamolili Portu da ih istrijebi s njihovom državom, a u protivnom će oni dati ključeve Mostara onome tko im se više sviđi”.¹¹⁶⁶ Pompozno je opisao osmanske pobjede koje će dovesti do “potpunog brisanja austrijskog imena s lica zemlje”. Istaknuo je da su Dubrovčani u carinarnici zadržali bario baruta i nekoliko oka olova koji je jedan sarajevski trgovac za osmansku vojsku dopremio iz Senigallije. Sarajlija je slučaj prijavio Ali-paši, a on je odlučio provjeriti tužbu. Poslao je dva povjerljiva čovjeka da u Dubrovniku kupe dva barila baruta. Oštroumne vlasti su im barut prodale i tako osporile Sarajlijine tvrdnje i glasine o dubrovačkom pristajanju uz bečki dvor. Ali Čelebi je zaključio da su mudro postupili jer bi u protivnom bili teško kažnjeni.¹¹⁶⁷

Jedan od rijetkih Mostaraca naklonjenih Dubrovčanima bio je Ahmed Krnje. On je u Ljubinju svjedočio strahovitom nasilju muteselima Salih-bega Bakibegovića¹¹⁶⁸ nad dubrovačkim mesarom. Muteselim ga je bacio u okove uz riječi: “Vi Dubrovčani, neprijatelji Porte, ogolili ste cijelu zemlju davajući hranu osmanskim neprijateljima, ja trebam predati

¹¹⁶³ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 96, 99-100; V. Miović-Perić, »Metode dubrovačke diplomacije u kontaktima s Osmanlijama.«: 250-251.

¹¹⁶⁴ Inače je ono bilo najsnažnije u sarajevskoj čaršiji zbog trgovačke konkurencije tijekom ratova. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 87, 111-112, 113, 152; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 38-40, 66-67.

¹¹⁶⁵ R. Miličević, *Hercegovačka prezimena*: 437-438; H. Hasandedić, *Genealoška istraživanja*: 20.

¹¹⁶⁶ Simptomatičan je i mali broj Mostaraca koji su od 1736. do 1740. godine dolazili u Dubrovnik. V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 71.

¹¹⁶⁷ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 100-101.

¹¹⁶⁸ Istoj Ljubinjskoj obitelji vjerojatno je pripadao i Hasan-aga Bakibegović koji je 1753. godine pokušao silovati desetogodišnjeg dječaka iz Brsečina. R. Miličević, *Hercegovačka prezimena*: 218; A. Radić, *Sabrana djela, Narod i Narodoznanstvo*: 154-155; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 148.

namirnice za gospodina pašu od Bosne, a nemam ih odakle skupiti jer ste vi sve odnijeli.” Krnje je muteselimu dao novce da pusti mesara.¹¹⁶⁹

Budući da je hanove zauzela vojska bosanskog namjesnika, a kršćanske su kuće bile izložene brojnim pogrdama janjičara, Zarini se u Sarajevu smjestio u kući janjičara Mustafa-baše, nadomak Ali-pašinog konaka.¹¹⁷⁰

Sljedećeg dana Zarini je posjetio ćehaju, predao mu poklon i dogovorio vrijeme audijencije kod Ali-paše. Ćehaja je bio ljubazan, mirisalo je na dobro.¹¹⁷¹ Pred Ali-pašu je stupio kao i obično. Poklonio mu se, poljubio mu ruku, predao poklone i iskazao duboku zahvalnost zbog audijencije. Riječima hvale je opisao Ali-pašine ratne pobjede, a hvalospjeva je bilo i u njegovom kredencijalnom pismu. Pratio je izraz lica i mimiku namjesnika i tražio znakove srdžbe. Vidno zadovoljan, paša ga je pozorno saslušao i odgovorio: “Duboko zahvaljujem na dobroj predstavci vaše Gospode i uistinu se od njih nije moglo očekivati drugo nego znakovi vjernosti koju su uvijek pokazivali prema Uzvišenoj Porti; Bog ih iznova nagrađuje čineći ih sve više dostojnima milosti sultana i ja im duboko zahvaljujem na pažnji koju su mi ukazali.”¹¹⁷² Poveo je neobavezni razgovor o Zarinijevom putovanju i učincima bujuruldije za dubrovačku skalju. A kad je Zarini počeo govoriti o Mlečanima, paša je otpustio sluge i ostali su nasamo.¹¹⁷³ Nadovezao se kritikama na račun Austrijanaca i detaljno opisao kako su ga htjeli obmanuti da ne misle započeti rat. Laž im je kobno završila bitkom kod Banje Luke gdje su “iskušali Božju osvetu i osjetili snagu uzvišenog i uvijek pobjedonosnog osmanskog oružja.”¹¹⁷⁴

Moguće je da su te pašine riječi potaknule Zarinija da opravda izostanak dubrovačke čestitke na ratnoj pobjedi.¹¹⁷⁵ Ali, paša je prešao preko toga i upitao za aktualne ratne novosti. Kad je Zarini odvratio da se sa svih strana čuju vijesti o sretnom napretku osmanske vojske, paša mu je opširno ispričao kako su tekle operacije kod Niša, Valjeva, Oršove i Užica. Izrazio

¹¹⁶⁹ Ahmed Krnje je u procesu protiv Židova Abrama Abenuna zauzeo njegovu stranu. V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 101; *DA*, 3399/21.

¹¹⁷⁰ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 101-103.

¹¹⁷¹ Usp. s primjerima sličnih audijencija: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 240-241, 281, 333-334, 366; M.Z. Köse, »Dubrovnik İle Hersek Arasında Bir Diplomatik ve Ticari Probleme«: 289-294; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 66-69; *AT*, 282.

¹¹⁷² V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 103-104.

¹¹⁷³ Mlečani su uvjerali da će poštivati mir s Carstvom, ali Osmanlije su nakon iskustva s Bečom bili nepovjerljivi. *DA*, 3163/75.

¹¹⁷⁴ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 104; *DA*, 3260/47.

¹¹⁷⁵ Ovaj dio teksta Zarini je izostavio službenom izvještaju za vladu. Usp.: V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 105-106; *DA*, 3260/47.

je nadu da će Austrijanci izvući pouku i zatražiti mir, tim više što se u Ugarskoj sprema pobuna pod vodstvom Josefa Rakoczyja (1700/38).¹¹⁷⁶

Na kraju prve audijencije, paša je ipak dao naslutiti da zna za držanje Dubrovčana tijekom rata. Rekao je Zariniju da prenese “svojoj Gospodi da nastave biti vjerni i poštenu prema Uzvišenoj Porti ... neka ne vjeruju u naklapanja, već neka svoje poslove povjere Božjoj volji i pomoći Porte pod čijim su patronatom živjeli toliko godina”.¹¹⁷⁷

Nakon što je otpušten iz audijencije kod namjesnika, Zarini je ukazao počasti njegovom čehaji, a zatim je svratio i kod sarajevskog muteselima. Obojica su bili uvjereni u dubrovačku vjernost tijekom osmansko-austrijskog rata.¹¹⁷⁸ Čak su i opravdanja zbog “zabrane” izvoza baruta u Trebinje bila nepotrebna jer je čehaja prenio veliko zadovoljstvo Trebinjaca zbog dubrovačke pomoći. Niti pitanje Židova Abrama Abenuna koje je povukao sarajevski muteselim nije bilo važno jer je u to vrijeme bio pušten iz zatvora.¹¹⁷⁹

Sarajevom su ipak kružile glasine o dubrovačkom priklanjanju Habsburgovcima, pa čak i o zauzimanju dijela Hercegovine. Namjesnik je na njih hladnokrvno odgovorio: “Nije važno, oni su istih vjerskih običaja i vjerojatno je da se drže jedni drugih, ja u to ne vjerujem, a dobro ćete postupiti ako i vi ne povjerujete.”¹¹⁸⁰ Paša je bio pragmatičan, nije htio bilo kakvu vrstu nestabilnosti na južnim granicama ejaleta, a znao je da će mu u nastavku ratnih operacija trebati dubrovačka podrška.¹¹⁸¹ Dubrovčani su, primjerice, prema njegovom nalogu preuzeli i uskladištiti Portinu pošiljku žitarica za Bosnu.¹¹⁸² Također je zatražio i redovite izvještaje o stanju na ratnim bojištima i svemu što bi ga moglo zanimati i dodao: “sada je trenutak da pokažete svoje osjećaje i dokažete svoju vjernost, i mogu reći da je ovo doista prvi i posljednji put da je razotkrivena vaša (ne) vjernost koju trebate snažno braniti i ne pristajati

¹¹⁷⁶ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 105; DA, 3260/47. Riječ je o neuspješnoj pobuni iz ožujka 1738. godine koju je osmislio general Bonneval. L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 139-143.

¹¹⁷⁷ U svojem službenom izvješću Zarini piše da se nadovezao na te pašine riječi i pohvalio vjernost Dubrovčana. Usp.: V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 106; DA, 3260/47.

¹¹⁷⁸ Posjeta muteselimu zapisana je u službenom Zarinijevom izvješću. On je držao apalat na vosak. Potužio se Zariniju da dubrovački trgovci ne dolaze kupiti vosak. V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 106; DA, 3260/47.

¹¹⁷⁹ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 55v-56r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 72v-73r; DA, 3260/47; 3399/21; V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 107-108; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 401; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 106-107; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 93. I u vrijeme velikog vezira Ali-paše, vlada se opravdavala zbog zatvaranja sarajevskog Židova Eschenazija. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 65r, 75v; *CLDT*, sv. 2, f. 29r; *Cons. Rog.*, sv. 155, f. 179r-179v, 190v, 191v-192r, 192v.

¹¹⁸⁰ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 107; DA, 3260/47; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 93-94; V. Vinaver, »Sarajevski trgovci u Dubrovniku«: 253.

¹¹⁸¹ M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 106, 264-265.

¹¹⁸² V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 107, 112; DA, 3260/47.

prijedlozima vražjih navođenja jer ako se to sazna ja, koji sam vam sklon, mogu tvrditi da će to biti vaša krajnja propast.”¹¹⁸³

Zarini je iz posjete Sarajevu ponio dojmljive slike susreta sa zarobljenim generalom Carlom Donbalom od Lorene koji mu je pripovijedao o zarobljeničkim iskustvima i zamolio ga da njegovom mlađem bratu isporuči njegovo pismo. Ali-paša je to dopustio. Bio je human prema ratnim zarobljenicima. Na bosanskom dvoru su živjela dva dječaka od oko 12 godina, koje je poveo sa sobom jer su u ratnim zbivanjima izgubili roditelje. Dječaci su veselo istrčali pred Zarinija, zadirkivali ga pitanjima i zaigrano mu poljubili u ruku.¹¹⁸⁴

Zarini se oprostio od Ali-paše¹¹⁸⁵ i primio njegova pisma za dubrovačke vlasti. U rekredencijalu je pisalo: “na našu je stranu stiglo vaše pismo koje je poslano s Mihom vašim dragomanom”,¹¹⁸⁶ a njime je jasno iskazana “vaša odanost i vjernost te snažna služba prema Uzvišenoj Porti, neka njena slava traje vječno.”¹¹⁸⁷ Paša nijednom riječju nije spomenuo dubrovačku nelojalnost, baš naprotiv, isticao je dubrovačku vjernost. Čak je Porti pohvalio pažnju i vjernost Dubrovčana u ratnim okolnostima.¹¹⁸⁸

Zarinijeva misija je bila uspješna, ponajviše zahvaljujući Ali-paši. S izglađenim odnosima otvoreno je novo poglavlje u njegovoj suradnji s dubrovačkom vladom.

5.4.2. Uspostava kontakta s bosanskim namjesnikom Ali-pašom: usluge i molbe

Dubrovčani su početkom siječnja 1738. godine Ali-paši uputili pismo kojim su mu srdačno zahvalili. Uvjeravali su ga da će “s onom neoskvrnjenom vjernosti, i s osobitom pomnjom s kojom smo do sad uvijek bili, nastojati i od sada to više uzmnožiti cijenjene

¹¹⁸³ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 111; DA, 3260/47. Premda u dubrovačkoj ahdnami nije pisalo da Dubrovnik treba voditi vanjsku politiku prema interesima Porte, to se ipak očekivalo. AT, 401; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 98-102; O. Cristea, »The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy«: 253-274.

¹¹⁸⁴ Primjerice, Ali-paša je svečano primio austrijskog zapovjednika, poklonio mu divansko odijelo, opskrbio ga dnevnim zalihama hrane i proslijedio u Istanbul njegovo pismo bez da ga je otvorio i pročitao. V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 108, 109; DA, 3260/47.

¹¹⁸⁵ Ovaj dio teksta Zarini je izostavio službenom izvještaju. V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 107-108.

¹¹⁸⁶ Može se pretpostaviti da je Zarini uspostavio prisan odnos s namjesnikom Ali-pašom. Inače, Ali-paša dubrovačke poslanike najčešće oslovljava s “vaš čovjek”, “vaši poslanici”, “vaš dragoman”. AT, 187, 216, 232, 240.

¹¹⁸⁷ DA, A/46; AT, 33; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«:183-184.

¹¹⁸⁸ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 108; DA, 3260/47; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 15. Ovo nije bio jedini takav primjer. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 130, 297.

milosti mogućega Carstva i Vašega Uzvišenog Gospodstva, i nećemo pustiti ni jedne prigode za golemim nastojanjem što više prikazati Vam ovu službu, kojom se toliko dičimo, jer u čestitostima slavnog Carstva jedino stoje naše sreće i sve najveće naše dobro.” Također, požurili su potvrditi da će primiti i pohraniti žitarice za Bosnu.¹¹⁸⁹ U vezi vijesti iz svijeta koje je zatražio namjesnik, opravdali su se da iz Austrije i Venecije nisu stigli novi izvještaji¹¹⁹⁰ i dodali da “se neke (vijesti) prije tamo (u Bosni) nego li ovdje čuju”. Ipak uslužno šalju poseban list s vijestima prikupljenim “s drugih strana”, uz napomenu: “tako ćemo i unaprijed raditi kad saznamo stvar ikakvu koja bi bila podobna vašeg plemenitoga znanja”. Opet su se žalili na rad makarske skale i zatražili Ali-pašinu pomoć.¹¹⁹¹

Narednog je dana iz kancelarije dubrovačke vlade izašlo još jedno pismo, za Bianchija u Beču. Zastoj u prepisci je opravdan riječima: “peripetije sreće u tako kratkom vremenu dovele su do velikih iznenađenja i pobudile svačiju pažnju pa se nastojalo dokučiti kako će se razriješiti stvari”. Bez komentara na povratak Republike na osmansku stranu, vlasti su napisale da i dalje “žude za učestalim Bianchijevim izvještajima”, da se nadaju boljim vijestima i sretnom napretku Carskog Veličanstva. Priložili su i novosti kao novu potvrdu službe austrijskom caru.¹¹⁹² I kasnije su ih slali, češće nego bosanskom namjesniku.

Dubrovčani su početkom veljače 1738. godine zatražili Ali-pašinu pomoć u vezi problema koje je izazvao brodolom jednog ulcinjskog broda kod Slanog. Poslali su mu i novosti.¹¹⁹³ Naime, ulcinjski brod se u velikoj oluji nasukao na morsko dno, reis Sejfullah Reisović i posada su se iskrcali i sa sobom odnijeli vrijedne stvari. Brod su ostavili usidren i privezan i obećali da će se po njega vratiti. Reis se, međutim, nije vratio. Brod je propadao, a nakon jedne oluje gornja i bočne strane broda ostale su plutati morem. Dubrovčani su iz iskustva znali da će reis u jednom trenutku zatražiti odštetu¹¹⁹⁴ i zato su se obratili paši da im

¹¹⁸⁹ Ovo je bila uobičajena usluga dubrovačke luke tijekom ratova. *AT*, 140, 230, 360, 223, 391; B9 55; B11 41, 42; B12, 42; CT 6, 46; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 17, 18, 19.

¹¹⁹⁰ Do tog vremena u Dubrovnik je stiglo Bianchijevo pismo iz sredine prosinca, a deset dana nakon što je poslano pismo za Ali-pašu, stigla su zakašnjela Lalićeva pisma iz studenoga i prosinca. Oni prenose stare vijesti o opsadi Očakova, padu Niša, situaciji u Banatu, Vlaškoj i Transilvaniji. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 104r, 115v; *DA*, 958/40; 3133/27, 28, 29.

¹¹⁹¹ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 91r, 91v; *CLDT*, sv. 2, f. 99r-100r; *AT*, 33.

¹¹⁹² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 104r-106r.

¹¹⁹³ Novosti nisu sačuvane, ali može se pretpostaviti da su Dubrovčani prenijeli barem dio vijesti iz Lalićevih, Vandenhevelovih i Bianchijevih pisama, poput ratnih namjera Beča, kugi u Transilvaniji, ulaska Francuske u mirovne pregovore, mogućnosti separatnog mira i misije baruna Totta i Bonevalla. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 119r-120r, 123r-124v; 126v-127r; *DA*, 958/41, 42; 3073/78- 62; 3133/27, 28, 29.

¹¹⁹⁴ Za primjere takvih slučajeva, vidi u: *AT*, B9 22; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 87-88, 173; V. Miović-Perić, »Ulcinjani i Dubrovačka Republika«: 105; V. Miović-Perić, »Emin na Pločama«: 210; D. Korkut, »Nešto o turskim dokumentima«: 156.

udijeli “blagodarne milosti” i osigura mir svojim visokim naredbama.¹¹⁹⁵ Paša je izdao bujuruldiiju naslovljenu na trebinjskog kapetana i ljubinjanskog kadiju, a Dubrovčanima naredio da brod, ako je moguće, paze na prikladan način. Da se odgovornost za propadanje broda ne bi pripisala Dubrovčanima, kadija ga je dužan pregledati, procijeniti stanje i napisati rješenje koje će poslati na bosanski divan. U vezi tog problema im je uputio i pismo na kraju kojega je zatražio svježije vijesti o neprijateljskim vojnim pripremama i pokretima, čime će ga dodatno zadužiti i dati novi biljeg vjernosti i odanosti Uzvišenoj Porti.¹¹⁹⁶

Međutim, umjesto namjesniku, Dubrovčani su krajem veljače iscrpne vijesti uputili Bianchiju u Beč.¹¹⁹⁷ Paša je ratne planove držao u tajnosti, pa se može pretpostaviti da su nešto vijesti o Bosni dobili od trebinjskog mirimirana Ibrahim-paše. Mirimiran je očito postao uobičajeni izvor novosti jer je poznato da ga je dragoman Zarini u veljači 1738. godine upravo s tim ciljem posjetio. Dao mu je poklon (kavetac satena i 30 glava šećera), uvjeravao ga u veliko prijateljstvo i poštovanje dubrovačkih plemića i pokušao iz njega izvući vijesti o osmanskim ratnim planovima.¹¹⁹⁸ Misija je bila uspješna jer je na liniji Dubrovnik – Trebinje uslijedilo učestalo dopisivanje i obavještanje. Na koncu, Dubrovčani su još početkom siječnja trebinjskom mirimiranu na njegovu molbu poslali vijesti o ratnim kretanjima Austrijanaca i Mlečana, a isto tako i 300 oka žitarica.¹¹⁹⁹

Vijesti koje su Dubrovčani krajem veljače uputili Bianchiju govore o pokretima osmanske vojske kod Užica, točno najavljuju smjer budućih kampanja prema Hrvatskoj i Beogradu kao i znatnu pomoć s Porte za bosanskog namjesnika. Činilo se da je osmanska pobjeda nadomak ruke. Zato je dubrovačko držanje prema zaraćenim snagama prešlo u novu fazu. Vijesti za Bianchija su otad prorijeđene na mjesečne dopise, a prvenstvo je dobilo dopisivanje s bosanskim namjesnikom. Moguće je da kao dokaz zaključenju odnosa s Bečom

¹¹⁹⁵ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 99r, 99v; *CLDT*, sv. 2, f. 101r-101v.

¹¹⁹⁶ *AT*, 30; C 2 1a; BIV 1/37.

¹¹⁹⁷ Bio je to odgovor vlade na Bianchijeva pisma iz siječnja i veljače u kojima je Bianchi propitkivao spremaju li Osmanlije u Bosni napad na Hrvatsku. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 127v-131v; *DA*, 958/42, 43.

¹¹⁹⁸ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 102r; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 60r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 81r-82r; *DA*, 3260/50; *CLDT*, sv. 2, f. 102r. Zarini se trebao založiti i za isplatu dugova koje su Dubrovčani imali u Trebinju. Istovremeno je riješen i dug trgovca Kara Marka prema trebinjskom mirimiranu. *CLDT*, sv. 2, f. 100v-101r, 102r, 102v-103r, 164r; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 43. Pozajmljivanje novaca i otezanje s vraćanjem duga među pograničnim stanovništvom bilo je često. Vidi primjere za 1738. i 1739. godinu: *CLDT*, sv. 2, f. 100v-101r, 102r, 111v-111v, 120r, 122r, 129v-130r; sv. 3, f. 12v-13v; *AT*, E 23/25; 269 a/b; BIV 22/49.

¹¹⁹⁹ *CLDT*, sv. 2, f. 100r; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 92v.

govori i novčani poklon za Bianchija u iznosu od 100 ungara, koji su mu poslali krajem veljače.¹²⁰⁰

Uskoro su u Dubrovnik stigle vijesti da je Ali-pašina vojska na čelu s Mehmed-begom Fidahićem zauzela Užice, a u dubrovačke vode su pristigli prvi brodovi sa žitaricama za Bosnu. Dubrovčani su mu pisali da brodovi zbog oseke ne mogu ući u luku, a stiže još četiri, pet novih, također nakrcanih žitaricama za Bosnu. Iskrčavanje i skladištenje tolike količine žitarica je bilo veliki problem, pa su zamolili pašu ih što prije preuzme: “Vaš veliki razum lako može shvatiti sve što bi moglo slijedit, kad bi se dalo vrijeme, da ovaj glas krene na druga mjesta, prije nego se sve odavde digne, i smuće u koje bismo mi u našem ovako preslabu biću mogli upasti; ali sve dobrovoljno mi bismo primili radi službe mogućega Carstva, samo da na sigurno ova zahira (žitarice) tamo iznijela bi se, što je i vaša zapovijed.” Paša je ubrzo organizirao prijevoz.¹²⁰¹ Isto su tako djelotvorne bile i njegove akcije u vezi ulcinjskog broda i ponovnog otvaranja mletačkih luka. Naime, na Ali-pašinu inicijativu Porta je izdala novi ferman o zabrani rada mletačkih luka.¹²⁰²

Zanimljiv je način na koji su Dubrovčani u to vrijeme Bianchiju pravdali prihvat osmanskih žitarica. U žalosnom tonu su ga obavijestili da je doplovila francuska tartana s tovarom žitarica, ječma i brašna za Bosnu, a iza nje se očekuje još pet do šest brodova s istim teretom.¹²⁰³ Usporedbom s dubrovačkim dopisivanjem s Ali-pašom, vidi se da su smanjili broj brodova. Dalje su pokušali objasniti svoje držanje prema Osmanlijama. Oduvijek je poznato da održavaju dobre odnose sa svima i nikome se ne žele zamjeriti, a zbog svog su položaja primorani postupati kako nalaže nužnost situacije. Zbunjeni su i žale zbog prijema brodova sa žitaricama, a uvjereni su da ta situacija kod svih može izazvati jedino žaljenje i posvemašnje razumijevanje.¹²⁰⁴ Bianchi je odgovorio da je njihove riječi prenio Dvoru na najbolji mogući način i uvjerio ih da je redovno slanje vijesti u Beč najčvršći dokaz dubrovačke odanosti Monarhiji. Ministar Bartenstein mu je rekao da je bečki car zadovoljan službom Republike i

¹²⁰⁰ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 102r-102v; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 129r. Završetkom rata 1739. godine Bianchi je dobio dodatnih 100 cekina. *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 77v, 79r.

¹²⁰¹ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 118r; *CLDT*, sv. 2, f. 105r-105v; *AT*, 205.

¹²⁰² *AT*, E 23/8; 4175, 4176; 202; B IV 1/283; *TCF*, sv. 2, f. 943; HNK, *AH, OZ-DK*, 14/683. U to je vrijeme Ali-pašin brat Fejzullah bio kapićehaja velikog vezira. Nakon Ali-pašine predstave u korist dubrovačke skale, veliki vezir je pozvao Chirica na audijenciju i pohvalio vjernost Republike prema Carstvu. *DA*, 3163/74, 75; *Let. Pon.*, sv. 74, f. 83v-84v.

¹²⁰³ O tome su pisali Trajanu Laliću i Antoniju Renieru, mletačkom kapetanu u Dalmaciji. Laliću su napomenuli da spriječi širenje te vijesti kako bi se očuvala sloboda trgovine s Mlecima, a u slučaju da se sazna neka objasni da će se žitarice preuzeti i prevesti uz sve mjere zaštite. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 150r-150v, 155v-160r, 163v, 165r.

¹²⁰⁴ Na Zapadu su često isticali da njihov tributarni odnos s Osmanskim Carstvom “prije zaslužuje sažaljenje nego mržnju”. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 15; J. Tadić, *Španija i Dubrovnik u 16. vijeku*: 37; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. vijeku*: 170-171, 235-236.

zahvaljuje na pažnji i revnosti koju je Republika pokazala slanjem obavijesti u opasnim ratnim prilikama. I sam Bianchi ističe da korisne, točne i jako potrebne vijesti koje stižu u Beč, najvećim dijelom potječu iz Dubrovnika. Međutim, nisu svi dijelili to mišljenje. Nedugo nakon dolaska brodova sa žitaricama u dubrovačku luku, u jednim je bečkim novinama objavljen članak o dubrovačkoj pomoći Osmanlijama. Bianchi je oštro upozorio vlasnika tiskare na nekorektnost objavljivanja kleveta.¹²⁰⁵

U travnju je neumorni Bianchi dubrovačke interese ponovno preporučio generalu Weberu, ali prema nalogu dubrovačkih vlasti nije pokrenuo nijedno pitanje od državnopravne važnosti. Naime, vlasti su ga upozorile da zbog danih okolnosti interese domovine preporučiti u tajnosti i na prikladan i oportun način jer će Republiku u suprotnome snaći strahote i ozbiljna šteta njihovim odnosima s Osmanlijama. Sve, dakle, mora biti tajno jer jedino tako mogu “slobodno slati vijesti na službu austrijskom caru do dolaska njegove slavne vojske na granice Republike”.¹²⁰⁶

Dubrovcanima je uistinu mnogo značilo što se Ali-paša zauzeo za zatvaranje mletačkih skala: “vidjeli smo vašu osobitu milost, s kojom imate dobrotu gledat nas, a i rečeni beg još nam prikaza Vaše blagodarnosti koje toliko više zavezaše naš položaj, gdje s Vašom moćnom rukom vi imaste od Slavnih Vrata koliko biva za našu potrebu. Zato što srčanije možemo iz svega srca mi vam zahvaljivamo i uvjeravamo vas, da nikad nećemo prestat molit Gospodina Boga za još veće vaše čestitosti za množenjem nove slave mogućega Carstva.”¹²⁰⁷ Bujuruldiju je naslovio na hercegovačkog muteselima, kadije hercegovačkih kadiluka i ostale tamošnje službenike i naglasio da trgovci oduvijek dolaze na dubrovačku skalu i premda smije raditi samo ta skala, ona u Stonu i u Splitu, sad su neki utjecajni ljudi (*erbab*) na prevaru otvorili nove skale u Novom, Risnu, Makarskoj, Gabeli, Omišu, Neretvi i drugdje. I prije su u vezi toga izdavani snažni fermi, ali Mlečani su uporni pa se skale stalno iznova otvaraju.¹²⁰⁸ Sad je izdan ferman za zatvaranje zabranjenih skala i zabranu dopremanja soli na makarsku luku, a Ali-paša ga je potvrdio bujuruldijom. Nepokornim trgovcima treba

¹²⁰⁵ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 118r; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 143r-143v; *DA*, 958/49, 50, 52; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 108-109; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 184. I tijekom Velikog rata do Beča su stigle vijesti o dubrovačkom šurovanju s Osmanlijama. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 186-187, 255-256, 268, 290-291; V. Makušev, M. Šufflay, »Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji.«: 94-95.

¹²⁰⁶ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 155v-157v; *DA*, 958/47, 52.

¹²⁰⁷ *CLDT*, sv. 2, f. 106r.

¹²⁰⁸ Monopol dubrovačke luke imao je posebnu težinu u ratnim godinama kada je trgovački promet znatno povećavao državne prihode, kao što je bio slučaj za Ciparskog rata (1570/3) i tijekom Kandijskog rata (1645/69). V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 103-104, 112, 190-191; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 85, 90, 112, 117, 118; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 302-305.

zaplijeniti robu i privesti ih na bosanski divan. Ako je suditi po Chiricovim pismima iz svibnja 1738. godine, lokalni osmanski službenici su nešto robe ipak i dalje propuštali prema zabranjenim mletačkim skalama.¹²⁰⁹

5.4.3. Novi problemi i druga posjeta dragomana Zarinija

Sve u svemu, Dubrovčani su bili zadovoljni odnosima s Ali-pašom, ali kratko, jer je ubrzo uslijedio “hladni tuš”. Paša je, naime, zabranio izvoz svih živežnih namirnica na dubrovačku skalau. Čuo je da osmanski podanici “od slabe vjere, a zbog pohlepe” u Dubrovnik donose živežne namirnice i stoku koja se preprodaje osmanskim neprijateljima i tako pomažu nevjernicima s kojima je Carstvo u ratu. Naredio je svim hercegovačkim kadijama da provedu detaljnu istragu, uhite i kazne počinitelje. Kao dodatne mjere opreza, u svakom će se okrugu provesti uzajamno jamčenje stanovnika s teškim kaznama za prekršitelje. Namjesnik je i kadijama zaprijetio kaznom zatvora ako u ovom važnom pitanju budu spori i nemarni. Kadije mu moraju izvještajem potvrditi da su postupili po naređenju.¹²¹⁰

Premda je bujuruldiju izdao krajem veljače 1738, Ali-paša je u svojim prijateljskim pismima nije spominjao. Čini se da je vijest o bujuruldiji do Dubrovnika stigla prilično kasno jer su vlasti poduzele prve akcije tek mjesec dana kasnije.¹²¹¹ Izgleda da je paša ispunio usmenu prijetnju dragomanu Zariniju krajem 1737. godine, da će Dubrovnik biti potpuno uništen ako se razotkrije da pomaže neprijatelje.¹²¹² U Dubrovniku su te vijesti primljene s nevjericom i zaprepaštenjem. Senatori su na sjednici razmatrali hoće li posao ukidanja bujuruldije povjeriti plemiću, dragomanu Zariniju ili jednom agi bosanskog divana, dubrovačkom znancu. Na koncu, u Sarajevo je početkom travnja otišao Zarini s poklonima (4 kavetaca satena, 30 glava šećera i dva sanduka agruma).¹²¹³

¹²⁰⁹ AT, K 794; DA, 3163/76, 77; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 143r. Konzul Chirico je istovremeno bio angažiran u oslobađanju dubrovačkog roblja s Pelješca koje je odvedeno u Tripoli. *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 104v-105r, 128v DA, 3284/4a.

¹²¹⁰ AT, C 3/8.

¹²¹¹ CLDT, sv. 2, f. 104v, 106v. O bujuruldiji je obavijestio i Bianchija. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 146r.

¹²¹² I ranije su Osmanlije jasno davali do znanja da neće tolerirati dubrovačku nelojalnost i vojnu pomoć osmanskim neprijateljima. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 40-41; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 157-160, 189.

¹²¹³ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 118v-119r, 122r-123v; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 77r-77v, 80v-81r; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 118v-119r; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 77v-78r; DA, 3260/49. Zarini je izabran i za ukidanje posljednjeg jasaka iz 1734. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 176v-187b/v.

Da odobrovolji namjesnika, dragoman će povesti razgovor o brodovima sa žitaricama koji su stigli iz Moreje, a Dubrovčani su “poslu zahire (žitarica) poklonili svu pažnju za dobru službu sultanu”.¹²¹⁴ Zahtjev za što hitnijim slanjem konja koji će odnijeti žitarice, neće spomenuti kao problem za Dubrovnik već kao želju za što bržim ispunjenjem naredbi namjesnika. I nove vijesti o događajima u svijetu trebale su služiti istoj svrsi.¹²¹⁵

Sad je red na glavnom, “nepojmljivom” problemu, jer su Dubrovčani “oduvijek cijenjani kao i ostali dijelovi Uzvišenog Carstva”, a sad su ostali bez osnovnih potrepština.¹²¹⁶ Zato mole namjesnika da im “pruži zaklon” i udijeli “učinkovit lijek”.¹²¹⁷ Vlasti su Zariniju pripremile dva scenarija. Ako paša kaže da nije zabranio izvoz, već samo preprodaju neprijateljima, onda treba zatražiti jasniju bujuruldiju. Ako pak kaže da je izvoz zabranio jer Dubrovčani namirnice preprodaju osmanskim neprijateljima, treba mu odvratiti da im nikad dosad u ratno vrijeme nije uskraćena osmanska hrana.¹²¹⁸ Dubrovačkim je podanicima strogo zabranjeno da i u vrijeme mira odnose žitarice iz Dubrovnika u druga mjesta. A što se tiče mesa, kupuju ga u malim količinama koje nisu dovoljne ni za dubrovačke potrebe, a kamoli za izvoz.¹²¹⁹ Bude li paša uporan, reći će da je, bez njihovog znanja, u Dalmaciju možda otplovila jedna, dvije galijice sa žitaricama.¹²²⁰ Krivnju treba prebaciti i na lokalne osmanske vlasti koje ni prije nisu poštovale volju Porte, a i sad su Ulcinjani odnijeli nešto hrane u Dalmaciju.¹²²¹

Zarini se ne smije vratiti bez povoljne bujuruldije jer bi u tom slučaju Dubrovnik ostao bez mesa, što bi značilo potpunu propast Republike. Ako ni na koji način ne uspije pridobiti namjesnika, mora pričekati da mu vlada pošalje nove upute.¹²²²

¹²¹⁴ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 78r; *DA*, 3260/49.

¹²¹⁵ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 80v, 82v-83r; *DA*, 3260/49.

¹²¹⁶ Osmanlije su, ovisno o prilikama i raspoloženju, Dubrovčane čas svrstavali među “Latine”, a čas u “sastavni dio Carstva”. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 189-190, 259.

¹²¹⁷ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 78v; *DA*, 3260/49.

¹²¹⁸ Značajan je bio ferman iz 1621. godine, prema kojem je Dubrovnik bio izuzet iz zabrane prodaje živežnim namirnicama osmanskim neprijateljima. Međutim, u ratnim prilikama jasak je bio proširen i na Dubrovnik ako bi neprijatelje snabdijevao žitaricama. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 232, 272-273, 275-276, 281-282, 286, 287, 288, 289-290, 292, 295, 296; *AT*, 177.

¹²¹⁹ Početkom siječnja 1738. godine određene su cijene mesa dubrovačke tržnice. *Cons. Min.*, sv. 94, f. 51v.

¹²²⁰ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 78v-79r; *DA*, 3260/49. I ranije se vlada ograđivala od akcija svojih podanika koji su radili “bez njezinog znanja i protiv njezine volje”. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 168-169, 172, 200-201, 281, 365-369; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 88, 90, 154; R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 111-112; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 19, 22, 38-39, 49, 55, 58-60, 69-70, 74-77, 173; M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 129-130.

¹²²¹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 79r-79v; *DA*, 3260/49. I ranije su koristili isti argument. B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 177, 178-179.

¹²²² *Let. Lev.*, sv. 74, f. 78v, 79v, 80v; *DA*, 3260/49.

Tijekom Zarinijevog boravka u Sarajevu, kao da se ništa ne događa, Ali-paša je Dubrovčanima poslao pismo da u njihovu luku stiže nova pošiljka brašna i ječma za “pravovjernu vojsku koja se skuplja u Bosni s ciljem pobjede”. U vezi toga im šalje svojeg čovjeka, a oni neka poslu posvete najveću pažnju i oprez.¹²²³ Drukčije rečeno, u vrijeme oskudice hrane zbog pašine bujuruldije, nemoćnim Dubrovčanima će pred očima proći i otići ogromne količine osmanskih žitarica. Oskudica je bila stvarna, o čemu govore tadašnje državne mjere kontrole raspodjele žitarica. Nakon što je paša uveo jasak, u nekoliko su navrata donesene nove odluke. Raspodijeljena je određena količina žitarica, a njihov izvoz i preprodaja iz Dubrovnika proglašeni su krijumčarenjem za koje su izglasane odgovarajuće kazne. Izglasana je i zabrana izvoza vojne opreme.¹²²⁴

U međuvremenu, Zarinijeva misija je uspjela, paša je ukinuo jasak i Dubrovčanima dopustio kupovinu žitarica za njihove potrebe “budući da je dubrovačka raja otprije pokorna osmanskoj državi”. Naime, optužbe da preprodaju hranu osmanskim neprijateljima su se pokazale lažnima. Dozna li se ubuduće da se time bave, jasak će opet stupiti na snagu.¹²²⁵

Prema Zarinijevim tvrdnjama, nije mu bilo teško pridobiti namjesnika za izdavanje nove bujuruldije. Čak i kad je Ali-paša tvrdio da ima dokaze protiv Dubrovčana, Zarini je odbio priznati krivnju.¹²²⁶ Na pašu je utjecao i mubašir Mehmed-beg koji je tijekom boravka u Dubrovniku zbog preuzimanja žitarica obećao da će se založiti za dubrovačke interese. I doista, pisao je Zarini, beg je lobirao na bosanskom divanu, a paši je opisao oskudicu koja vlada u Dubrovniku. O stvarnoj oskudici govore i Zarinijevi napori da sam po Hercegovini oglasi novu bujuruldiju. Ali-paša nije pristao. Na slavenskom je jeziku rekao: “ljutite me”.¹²²⁷

U pismu zahvale, Dubrovčani su paši napisali da će ispuniti sve njegove zapovijedi. Jedna od njih se ticala zmija otrovnica (poskoka), pa su vlasti odmah poslale lovce da ih pohvataju po konavoskim stijenama i hridima. Paši su poslali dvanaest zmija u “tvrdo zatvorenoj i izvezanoj” kutiju, s uputom da s njima treba rukovati uz najveći oprez jer su one

¹²²³ BBA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, dosya 1106, gömlek 48947; AT, 29; B IV 1/39; C 1 9.

¹²²⁴ Dubrovčani su pisali kotorskom providuru Marku Trevisu da su “više mjeseci u oskudici namirnica, a posebno mesa”. *Let. Pon.*, sv. 56, f. 26r; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 84v-86v, 115r-116r, 129v, 130r, 130v. Više u: K. Vojnović, »Carinski sustav Dubrovačke Republike.«: 104-105, 135.

¹²²⁵ AT, C 2, 2.

¹²²⁶ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 112-113. Inače, akcije za ukidanje jasaka često su bile dugotrajne i mukotrpne, a jasak je često ukinut tek nakon isplate mita i poklona. V. Vinaver, »Bosna i Dubrovnik«: 214-216; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 191-195, 203, 214, 259, 276, 296, 298, 328-329, 351; D. Bojanić, »Sultanska akta«: 100-102, 119, 121, 125; B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 156-157, 166, 180, 182, 188; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika 2*: 157, 164-165.

¹²²⁷ V. Miović-Perić, »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.«: 113.

“žestoke ljutice, malo se kad našlo, da je prebolio čovjek koga su upekle”. Nažalost, ne mogu mu poslati zmijska jaja jer takva nisu našli. Pažljivo su se raspitivali kod svih lovaca koji su potvrdili da “nikad nisu našli na ovim stranama zmija, koje nosu jaja.”¹²²⁸

Može se pretpostaviti da je paša u sklopu priprema za nastavak ratovanja htio osigurati zalihe lijeka protiv kuge (terijak), koji se pripremao od zmijskog praha.¹²²⁹ Naime, kuga se tijekom ožujka i travnja proširila u Beogradu, Transilvaniji i Vlaškoj, tijekom svibnja, lipnja i srpnja je zabilježena u Slavoniji i temišvarskom Banatu, a alarmantno stanje je izazvala neočekivana smrtnost u Bjelopolju kod Mostara sredinom svibnja. Dubrovčani su uveli mjere zaštite. Javili su Mletačkom magistratu zdravstva da je trgovina s Levantom obustavljena. Unatoč tome, Magistrat je obustavio slobodnu trgovinu s Dubrovnikom.¹²³⁰ Nova pošiljka, moguće zaraženih, osmanskih žitarica očekivala se s velikom bojazni.¹²³¹

Dubrovčani su Ali-paši poslali i papir za pisanje. Riječ je bila o vrsti koja se u Dubrovniku rijetko koristila, pa su vlasti pokupile sve što su našle, a ostalo naručile u Italiji.¹²³² Poslali su mu i vijesti da austrijski car sa svih strana skuplja vojsku. Osim vojnika koji su bili u zimovalištima i trupa koje su mu u pomoć poslani iz Flandrije i Njemačke, car je pripremio još 82.000 vojnika s kojima će krajem travnja krenuti u novi ratni pohod.¹²³³ U Italiji se pričalo da predstavnici Engleske i Francuske na Porti na sve načine pokušavaju zaključiti mir za koji se vjeruje da bi mogao uslijediti ove godine. Usporedbom s vijestima o događajima na Porti i u Bosni, koje su Dubrovčani u to vrijeme poslali Bianchiju, stječe se dojam da su one bile znatno detaljnije, sustavnije i obuhvatnije. Nasuprot tome, vijesti za

¹²²⁸ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 137v; *CLDT*, sv. 2, f. 108r-110r.

¹²²⁹ To je serum protiv kuge i ugriza otrovnih životinja. Spravlja se od 50 do 70 različitih sastojaka, među kojima su bile sitno nasjeckane zmije, meso zmije ljutice, smola drveća, analni sekret dabra, bilje i začini. Takvi napici uzrokovali su povraćanje, znojenje ili pražnjenje crijeva. U borbi protiv kuge koristio se i zmijski otrov. *DA*, 3164/39, 74; D. Guthrie, *History of Medicine*: 69-70; J.P. Griffin, »Venetian treacle«: 317-325; D. Božić-Bužančić, »Liječnici, kirurzi, lijekarnici«: 146-147; I. Zovko, »Narodno liječništvo«: 282-283; Đ. Orlić, »Iz medicinskog Dubrovnika 18. vijeka.«: 94-95; C.N. Fabbri, »Treating Medieval Plague«: 253-255.

¹²³⁰ *DA*, 3061/III 38; 3133/37, 38; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 140v, 141r-141v, 147r-148v, 154v-155r, 164v-165r, 178r-178v, 179v, 187r-187v, 195r; *London Gazette*, 7686 (25.3.1738); J. Barbarić, *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu*: 85-87. Više o osmanskim mjerama: R. Jelić, I. Zorić, »Dalmatinsko-bosanski sanitarni kordon«: 33-35; H. Tartalja, »Turska karantenske odredbe.«: 435-445; L. A. Armağan, N. Özden, »Procjena raznih epidemija kuge«: 31-43; Đ. Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama«: 47-64; B. Hrabak, »Talasi kuge«: 19-36.

¹²³¹ Osim žitarica očekivao se i dolazak albanskih vojnika koji su krenuli u Bosnu. *DA*, 3133/40, 41, 43.

¹²³² *CLDT*, sv. 2, f. 119v. Moguće je da je riječ o kvalitetnom bijelom papiru *Carta Imperiale (Carta Turcha)* koji su Dubrovčani nabavljali u Mlecima. Zbog potreba osmanskog tržišta, na njemu se od 17. stoljeća nalazi vodeni žig u obliku tri polumjeseca. *Let. Pon.*, sv. 61, f. 61v-62r; J. Jennings, *Cheap and Tasteful Dwellings*: 26; P.A. Nemnich, *An universal European Dictionary of Merchandise*: 323; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 58-59, 201; M.S. Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin dili*: 16-36; H. Hajdarhodžić, »Dva podatka o prometu i prodaji papira.«: 159-160; V. Miović, »Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina«: 56; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 144.

¹²³³ Ovaj podatak preuzet je od Bianchija koji donosi i pregršt drugih informacija koje nisu prosljedili Ali-paši. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 166v-167r; *DA*, 958/48, 49.

bosanskog namjesnika su filtrirane u najosnovnije, tako reći oskudne informacije, a među njima je bilo i starih vijesti, kao što je naprimjer ona o pogubljenju Doxata.¹²³⁴ Iako su im prepozit Đivović i obavještajac Lalić u to vrijeme poslali mnogo detaljnih vijesti, Dubrovčani su ih paši zatajili.¹²³⁵

Nedugo zatim, ponovno se pojavio problem u vezi voska. Zbog slabe prodaje, Ali-paša je tražio uvid u deftere o vosku uvezenom na dubrovačku skalu tijekom prošle, 1737. godine. Budući da su dubrovački trgovci imali tek neznatan udio u njegovom uvozu, sumnjalo se na krijumčarenje.¹²³⁶

Ratne neprilike dovele su još jednu opasnost pred dubrovačka vrata. Bili su to odmetnuti osmanski podanici Crnogorci. Pritom je zanimljivo da ih Dubrovčani uopće nisu spomenuli Ali-paši, već su o tom problemu pisali Bianchiju u Beč.¹²³⁷

Kao i obično u takvim situacijama, vlasti su konavoskom knezu poslale municiju, 100 libri puščanog praha i 200 libri olova. U Konavle su poslale Marina Natalija da vodi obranu od crnogorskog napada koji se očekivao u srijedu nakon blagdana Duhova. Trebao je uspostaviti snažnu stražu uz granicu, a preko granice poslati uhode.¹²³⁸

Ali-paša je poduzeo određene mjere protiv crnogorskih upada u osmansku Hercegovinu,¹²³⁹ a Dubrovčani su zatražili suradnju susjednih lokalnih osmanskih vlasti bez kojih je djelotvorna obrana Konavala teško bila moguća. Pisali su zamjeniku trebinjskog mirimirana Salih-agi da se okupilo 5.000 do 6.000 Crnogoraca i Vlaha iz Mokrina i Kruševica, koji će za 10 – 12 dana “udarit na sela od naše raje u Konavlima”. Budući da je ovo pitanje od velikog značaja ne samo za Dubrovnik, već i za Trebinje, mole da Trebinjci

¹²³⁴ Usp.: *CLDT*, sv. 2, f. 109r-109v; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 175v-177v. Lalićevo pismo o pogubljenju i zatvaranju austrijskih generala stiglo je skoro mjesec dana prije nego je Ali-paši poslano pismo. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 164v-165v; *DA*, 3133/27, 33, 35.

¹²³⁵ Primjerice, da će austrijski odredi krenuti prema Transilvaniji, o lošem stanju austrijske vojske i animozitetu među generalima. *DA*, 3061/III 50, 51; 3133/35, 36; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 164v-165v, 168v-169r.

¹²³⁶ *CLDT*, sv. 2, f. 108r-110r. Primjera radi, 1735. godine uvezeno je 25.000 tona voska, a spomenute 1737. godine tek 104.566 kilograma. Od svibnja 1738. apalat na vosak uzimao je Mehmed-beg iz Bosne. Dubrovčanima je pripadao tek cekin na pet kola voska (73 – 83 kg). *AT*, EI 4/17; EI 6/17; E. Pelidija, *Banjalučki boj*: 107; T. Popović, »Izvoz balkanskog voska«: 67; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 71-72.

¹²³⁷ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 177v.

¹²³⁸ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 140r-141v; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 184r-185v. Više o vlastelinskoj obitelji Natali, vidi u: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 5*: 258-275.

¹²³⁹ G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austro-ruskog rata«: 389-392. Prilikom većih kaznenih ekspedicija protiv Crne Gore, namjesnici su usko surađivali s Dubrovnikom. *AT*, 10 30; E. Pelidija, »Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru«: 101-105.

postave straže i organiziraju obranu. Do napada ipak nije došlo, bila je to tek lažna uzbuna, kao i u travnju 1736. godine.¹²⁴⁰

5.4.4. Dubrovačka dvostruka obavještajna aktivnost

Pisma koja je dubrovačka vlada poslala Ali-paši 16. lipnja, 26. lipnja i 15. srpnja, sadržavala su nove izvještaje o zbivanjima u svijetu.¹²⁴¹ Pisma su primjer majstorskog djela dubrovačke diplomacije koja je na obje strane vješto iskrivljavala stvarnu sliku međunarodnih odnosa u korist vlastitih državnih interesa. I sad su se vijesti paši i Beču znatno razlikovale. Dubrovčani su u lipnju pisali paši da se Austrijanci intenzivno pripremaju za nove ratne akcije za koje namjeravaju mobilizirati više od 80.000 ljudi. Ne samo da se identična informacija nalazi i u prethodnom dubrovačkom pismu s početka svibnja, nego je k tome i neuvjerljiva.¹²⁴² Paši dalje pišu da osim Saksonije, nasljedne zemlje Carstva nisu dale pomoć u ljudstvu već u novcu.¹²⁴³ Vojnici su poslani i iz Flandrije, što je rečeno i u prošlom pismu, a mobilizirat će se i u Hrvatskoj. Nije poznat pravac kretanja vojnika koji će se skupiti u Vipalanki.¹²⁴⁴ Austrijski zapovjednici su već napustili Beč, a za dva dana to će učiniti i carev zet, vojvoda od Lorene.¹²⁴⁵ Zatim su uslijedile vijesti koje su Ali-paši bile od manjeg značaja, o mogućem englesko-španjolskom ratu (tkz. ratu za Jenkinsovo uho)¹²⁴⁶ i posljednjim sukobima koje su u Italiji, u Ratu za poljsko nasljeđe (1733/8), poduzeli sardinijski kralj Karlo Emanuel III. (1730/73) i austrijski car Karlo VI. (1685-1740).

Dubrovčani su u sljedećem pismu paši pisali o osmanskome zauzimanju Oršove (8.5.) i Mehadie (26.5.) čime je otvoren put prema Temišvarskom Banatu,¹²⁴⁷ pa se tamo uputila

¹²⁴⁰ *CLDT*, sv. 2, f. 84r-84v, 110v-111r; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 222.

¹²⁴¹ *CLDT*, sv. 2, f. 111v, 113r, 115r.

¹²⁴² Uključujući pojačanja iz drugih zemalja, imali su tek 40.000 do 45.000 vojnika. Većina njih bila je slabe snage, a tijekom 1738. dnevno ih je do 100 umiralo od kuge, malarije i dizenterije. Engleske novine istovremeno izvještavaju da je austrijska vojska brojala 37.600 vojnika koji su bili dobrog zdravlja. *DA*, 3061/III 54; L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire*: 153; M. Angeli, »Der Krieg mit der Pforte«: 420-422; K. Roeder, *The Reluctant Ally*: 139, 157; *London Gazette*, 7716 (4.7.1738).

¹²⁴³ Engleske novine pišu da će vojno pojačanje stići iz Lombardije, Modene, Saksonije i Toskane. *London Gazette*, 7786 (6.3.1738); 7789 (20.3.1738); 7713 (24.6.1738); 7714 (27.6.1738).

¹²⁴⁴ Međutim, Dubrovčani su znali da će austrijske trupe krenuti prema Petrovaradinu i Beogradu jer tamo marširaju i Osmanlije. *DA*, 3061/III 52, 53; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 197v-198r.

¹²⁴⁵ Ova informacija je preuzeta iz Bianchijevog pisma. Međutim, mnoštvo podataka nije proslijeđeno Ali-paši, poput imena generala i pukovnija u Ugarskoj, otežane austrijske opsade Vidina, odlaska Rusa prema Benderu, ulaska Osmanlija u Banat i osvajanja Očakova, napredovanja kuge itd. *DA*, 958/54, 55.

¹²⁴⁶ O tom ratu obavještavao je Lalić krajem svibnja. *DA*, 3133/40; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 203r.

¹²⁴⁷ Dubrovčani su te vijesti primili od Bianchija i Lalića početkom lipnja, a Ali-paši su javili tek krajem lipnja. Tada je o tome pisao i Đivović. Do ovog vremena stigla su dva nova Bianchijeva pisma koja donose detaljni pregled situacije u Oršovi i Mehadiji i mnogo drugih informacija. *DA*, 958/54, 55, 56, 57; 3133/40, 41, 42;

carska vojska, a krenut će i carev zet, Franjo I. Lotarinški.¹²⁴⁸ S jedne strane spominju “brigu (nevolju) i smetenost Nijemaca”, nasukane austrijske brodove koji su krenuli pomoći Oršovi, poteškoće prijevoza hrane prema Temišvaru, a s druge strane “puno turske vojske s topovima”, osmansko osvajanje i dobrovoljnu predaju dijela Temišvara, “utaborene Turke i na staroj Oršovi i na Mehadij”. Ove sretne vijesti, premda su stigle uz gotovo jednomjesečno zakašnjenje, zasigurno su dodatno motivirale Ali-pašu za planirani napad na Hrvatsku. Povoljna okolnost je i ta što je dio austrijskih trupa i dalje bio angažiran u Italiji protiv sardinijskog kralja.¹²⁴⁹

Novo obavještajno pismo za Ali-pašu poslano je sredinom srpnja 1738. godine. U njemu Dubrovčani ponavljaju da je carev zet koji je odugovlačio s polaskom zbog straha od kuge, zbog osmanskog zauzimanja Oršove i Mehadie dobio naredbu da krene prema Ugarskoj, a zatim Banatu.¹²⁵⁰ Kao vrhovni zapovjednik austrijske vojske dobio je pune ovlasti za samostalno vojno djelovanje, ali se ipak mora savjetovati s generalom Königseggeom i ostalima.¹²⁵¹ Vojna pomoć u ljudstvu iz Saksonije došla je u manjem broju nego lanjske godine.¹²⁵² Nadalje pišu o mogućem ratu između Engleske i Španjolske i da će Francuska uložiti posredničke napore da do toga ne dođe.¹²⁵³ Obzirom na ratne prilike u susjedstvu i udaljeni položaj bosanske provincije od Istanbula, novosti o događajima i prilikama u središtu Carstva Ali-paši bi zasigurno više koristile od nagađanja o mogućem ratu Španjolske i Engleske. Pogotovo ako se uzme u obzir da su početkom srpnja stigla još dva pisma prepozita Đivovića iz lipnja koja donose detaljan pregled vojnih priprema i pokreta obaju zaraćenih strana prema Nišu, Vidinu, Temišvaru i Beogradu, kao i dva Bianchijeva pisma o austrijskim i osmanskim ratnim položajima, o napredovanju kuge i mirovnim pregovorima.¹²⁵⁴ Tome se

3061/III 56; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 203r, 212r, 214v-216r; I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 223; *London Gazette*, 7703 (23.5.1738); 7705 (30.5.1738); 7707 (3.6.1738); 7710 (13.6.1738).

¹²⁴⁸ I ovo je vijest koja je bila poznata sredinom lipnja. *DA*, 3061/III 54; *CLDT*, sv. 2, f. 115v; *London Gazette*, 7709 (10.6.1738).

¹²⁴⁹ *CLDT*, sv. 2, f. 113v-114r.

¹²⁵⁰ Ova informacija spominje se i u prethodnom pismu. Dubrovčani u ovom pismu pravilno oslovljavaju carevog zeta kao vojvodu od Toskane, dok ga inače nazivaju “vojvodom od Lorene”. Naime, Franjo Stjepan II. (1708/65) je prema tajnom dogovoru s Karlom VI. (1685-1740) zauzvrat za lotaringijsko vojvodstvo preuzeo toskansko vojvodstvo. Npr. *CLDT*, sv. 2, f. 115v, 119r.

¹²⁵¹ Isto i kod: K. Roider, *The Reluctant Ally*: 135-136.

¹²⁵² Prema engleskom izvještaju brojale su tri puta manje nego 1737. godine. *London Gazette*, 7610 (10.5.1737); 7713 (24.6.1738).

¹²⁵³ *CLDT*, sv. 2, f. 115v-116r.

¹²⁵⁴ *DA*, 3061/III 55, 56; 958/58, 59.

moгу pribrojiti i Chiricovi izvještaji iz Istanbula koje su Dubrovčani radije prosljeđivali u Beč nego u Bosnu.¹²⁵⁵

Ali-pašina pisma zahvale za dubrovačke obavijesti gotovo su identičnog sadržaja. Zapravo ta vrsta pisma, uglavnom nedatirana, predstavlja znatan dio Ali-pašine korespondencije s Republikom. Poneki detalji, poput imena kurira koji je donio pismo ili mjesta pisanja pisma, mogu biti koristan pokazatelj za kronološko slaganje osmansko-dubrovačke prepiske. Tomu uvelike pomažu i sačuvani dragomanski prijevodi na kojima je datum primitka osmanskog pisma. Tako se, primjerice, može identificirati pašin odgovor na dubrovačka pisma iz 16. i 26. lipnja 1738. godine, kojim iskazuje veliko zadovoljstvo i radost zbog dubrovačke vjernosti i primljenih novosti.¹²⁵⁶

Dubrovčani su 16. lipnja, isti dan kad i Ali-paši, poslali pismo Bianchiju, u kojemu su istaknuli da im je sve teže doći do informacija. Osmanlije su pogubili dvojicu svećenika i jednog misionara koji su neoprezno poslali neke vijesti u Dubrovnik.¹²⁵⁷ Prvo su ukratko spomenuli gorljivo marširanje albanskih i ulcinjskih korpusa prema Travniku i pojavu kuge u Banatu i drugim mjestima. Potom su detaljnije pisali o pokretima velikog vezira iz Jedrena u Sofiju,¹²⁵⁸ predodžbi velikog vezira kao odlučnog i hrabrog vojskovođe, pokretima osmanske mornarice preko Galipolja i Crnog mora prema Krimu i Akermanu i o strahovitoj oskudici hrane u Istanbulu,¹²⁵⁹ zbog koje mnogi priželjkuju mir. Bosanski namjesnik vodi intenzivne vojne pripreme. Osim što su u ratnom kampu kod Travnika pohranili municiju i hranu, pokrenuli su masivnu mobilizaciju. Računa se da je na oružje ustalo 50.000 do 60.000 bosanskih muškaraca, a očekuje se i dolazak Tatara i topdžijskih trupa iz Istanbula.¹²⁶⁰

U pismu Bianchiju od 25. lipnja Dubrovčani izražavaju nadu da će uz Božju pomoć slavna carska vojska dobiti potrebnu snagu, inače će mir biti sklopljen uz poteškoće.¹²⁶¹

¹²⁵⁵ Opširna Chiricova pisma svedena su na najbitnije informacije. Primjerice, u pismu za Bianchija iz studenoga nalaze se vijesti iz Chiricovog pisma iz listopada 1738. godine. Izostavljena su nagađanja o smjeni velikog vezira i promjeni kabineta, a događaji u udaljenim područjima Carstva, poput pobune Arapa u Muskatu (Oman) i Suribega u Smirni, svedena su tek na spomen. *Let. Let. Pon.*, sv. 56, f. 17r-18r; *DA*, 3164/5.

¹²⁵⁶ *AT*, BIV 1/36, 40; 240; B9, 45.

¹²⁵⁷ Riječ je o Nikoli Boškoviću i Mihaelu Dobromiru koje je veliki vezir dao pogubiti u Jedrenima. Nakon ovoga Chirico piše da će ubuduće birati sigurne prilike i odane osobe jer šifrirana pisma uvijek pobuđuju sumnju. *DA*, 3163/78, 80.

¹²⁵⁸ Istu vijest tad prenosi i Lalić. Međutim, Jegen Mehmed-paša je 10. svibnja stigao u Sofiju, a početkom lipnja, u vrijeme kad su dubrovačke vlasti sastavljale ovo pismo, on se već nalazio u Nišu. *DA*, 3133/43, 44; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 214v-216r; M. Aktepe, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi târihi 1*: 79; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 281.

¹²⁵⁹ Chirico o tome piše u travnju i lipnju. *DA*, 3163/77, 79.

¹²⁶⁰ *DA*, 3163/77; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 194v-197v, 198v-199r.

¹²⁶¹ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 200r-201v, 202v.

Premda su u oskudici novih i prikladnih obavijesti jer su već 16. lipnja napisali ono što su znali, ipak barkom preko Rijeke šalju novo pismo s vijestima. U vezi događaja iz Bosne javljaju da je bosanski namjesnik s vojskom krenuo iz Travnika, a rezervnu hercegovačku jedinicu je zbog opasnosti od Crnogoraca ostavio u Trebinju. Prema Chiricovim vijestima, veliki je priljev vojske u glavni osmanski ratni kamp, a Ahmed-paša od tri konjska repa postao je namjesnik u azijskoj provinciji Ajdin gdje mu je zadatak svladati poznatog odmetnika Suri-beg Oglua (Saribeyoğlu).¹²⁶²

Dubrovčani su novo obavještajno pismo Bianchiju poslali 10. srpnja, odnosno pet dana ranije nego što su pisali u Bosnu. Donose pouzdane vijesti osobe koja se netom vratila iz ratnog kampa bosanskog namjesnika Ali-paše kod Vitovlje (Travnik). Paša će u četvrtak, 3. ovog mjeseca, s generalima i vojskom krenuti prema Jajcu gdje će pričekati dolazak vojnika iz cijele Hercegovine, a onda će na hrvatsku granicu. Vjeruje se da će se okupiti 60.000 ljudi, ali prema onome što je obavještajac uočio, ipak će ih biti mnogo manje. Vojsku čini uglavnom konjica, većinom mladi, hrabri ljudi bez puno ratnog iskustva, naoružani kopljima, puškama i sabljama. Obavještajac je vidio šest topova srednje veličine, kao i ostalu artiljeriju, velike zalihe hrane, mesa u izobilju. Premda su Albanci uglavnom zadovoljni, žalili su se da im nije dovoljan jedan kruh dnevno koliko im daje namjesnik. S druge strane, paša nije dobro primio gorljive Ulcinjane koji su dobrovoljno stigli u masama. Očekuje se i skori dolazak Tatara. U ruke Dubrovčana je dospjelo pismo jednog od vodećih dužnosnika bosanskog dvora za nekog agu, čiji tekst citiraju u pismu za Bianchija.¹²⁶³

I dok su osmansku stranu uskratili za još koji srpanjski izvještaj, novo pismo Bianchiju su poslali dva tjedna kasnije, 25. srpnja.¹²⁶⁴ Detaljno su opisali važne događaje u osmanskoj prijestolnici i na mirovnim pregovorima, kao i ratne pokrete na svim frontama – u Banatu, Bosni, Crnom moru i Ugarskoj. Osim konkretnih činjenica, izvještaj za Bianchija sadrži i opis raspoloženja u Istanbulu, percepciju velikog vezira u narodu i među vojnicima, njegov odnos s bosanskim namjesnikom Ali-pašom i držanje osmanskih dostojanstvenika prema generalu Bonnevalu i Rakoczyju. Najveći dio izvještaja preuzet je iz Chiricovog pisma iz 10. lipnja.¹²⁶⁵ Premda se Dubrovčani žale da vijesti iz Istanbula dobivaju uz velike teškoće, a isto je i s

¹²⁶² On je ovu dužnost preuzeo u travnju 1738. godine. M.Y. Ertaş, »Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası-Saribeyoğlu Mustafa.«: 409-410; T. Demir, B. Çelik, »Saribeyoğlu İsyanı ve Aydın Paşaları.«: 8-9; *London Gazette*, 7801 (28.4.1739).

¹²⁶³ *Let. Pon.*, sv. 55, f. 210r-211v, 212v.

¹²⁶⁴ Istoga je dana poslana zahvala Đivoviću za njegovo pismo s početka srpnja. On je tijekom srpnja poslao još tri pisma. *DA*, 3061/III 57, 58, 59, 60; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 221r, 232r-232v.

¹²⁶⁵ *DA*, 3163/79.

Bosnom gdje je namjesnik javno zabranio iznošenje detalja o vojnim pokretima, ipak se stječe dojam da su raspolagali detaljnom i obilnom bazom podataka s raznih strana.

Dubrovčani su, dakle, u nastavku rata nastavili redovito izvještavati Bianchija s intenzitetom od jednog do dva puta mjesečno. Premda su marljivo i pametno trgovali informacijama na obje strane, ipak se iz prethodnih pisama može zaključiti da su u Beč slali mnogo detaljnije izvještaje sa širim spektrom tema koje su sustavnije i obuhvatnije obrađene svježim i pouzdanim vijestima. Bosanskom su namjesniku, pak, nerijetko prenosili nepouzdanе vijesti, vrlo oskudnog sadržaja od minornog značaja i što je najvažnije sa znatnim vremenskim odmakom.¹²⁶⁶ Bez obzira na to, Ali-paša je bio zahvalan.¹²⁶⁷

5.4.5. Kratki osvrt

Poznato je da Dubrovčani održavaju tijesne diplomatske veze sa zapadnim državama, a time i Austrijskim Carstvom. Stoga je bilo teško povjerovati da su pred izbivanje rata bili slabije obaviješteni od bosanskog namjesnika, kao što su tvrdili. Izostanak čestitke nakon banjalučke bitke još je jedna omaška jednosmjerne dubrovačke diplomacije, čije je opravdanje, premda laskavo i dirljivo, bilo podjednako neuvjerljivo. U izostanku čvrstog argumenta, Dubrovčani su posegnuli za komplimentima, veličali su mudrost namjesnika, a umanjivali važnost Republike. Ostale optužbe koje su ih povezivale s neprijateljskim kršćanskim zemljama, pravdali su potrebama domaće trgovine čiji je slobodan protok bio važan i za Osmanlije, što se jasno vidi u dubrovačkoj ahdnami.

Kao što je dao naslutiti u razgovorima sa Zarinijem, namjesnik Ali-paša je bio dobro upoznat s nelojalnim držanjem Dubrovčana. Međutim, svojim postupcima ni u jednom trenutku nije dao vjetar u leđa netrpeljivosti prema Dubrovniku, koja je vladala Bosnom. Ne samo da je u otpusnom pismu za Zarinija više puta istaknuo dubrovačku vjernost, već je i na Portu poslao dopis u kojem je pohvalio pažnju i odanost Dubrovčana. Na taj ih je način snažno zaštitio od najmanje sjenke sumnje koja je na Porti mogla izazvati mučna okapanja zbog ratnog pomaganja osmanskih neprijatelja, kao što je bio slučaj u Ciparskom ratu (1570/3) i Dugom ratu (1593-1606). Njegova razboritost i pragmatičnost nije se uklapala u

¹²⁶⁶ M. Foretić, »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata«: 106. Slično je bilo i u vrijeme zategnutih odnosa s Mehmed-pašom Sokolovićem. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 281-282.

¹²⁶⁷ Suprotno tome, pojedini sandžakbezi i namjesnici su bili nezadovoljni oskudnim i neistinitim dubrovačkim vijestima na koje su svaljivali neuspjehe svojih ratnih kampanja. AT, 222, 239; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 197-198, 236-237, 247.

stereotipnu sliku bosanskih namjesnika čiji je slabi autoritet ponajprije ovisio o lokalnim moćnicima, a osiromašeno stanje državne blagajne diktiralo iznuđivački karakter odnosa s Dubrovačkom Republikom.

Dobrohotni stav prema Dubrovniku zauzeli su i Ali-pašini najbliži suradnici, ćehaja, defterdar i muteselim. I stolački kapetan s kojim su Dubrovčani održavali tijesne veze, podržao je Republiku jer je bio svjestan koristi od dubrovačke uslužnosti i prijateljstva. Otvoreno nepovjerenje i netrpeljivost prema Dubrovniku širilo se među bosanskim trgovcima, zakupnicima malikana i lokalnim ajanima. Bili su nezadovoljni i ljubomorni na dubrovačke trgovačke privilegije u Bosni.

Naravno, oprost je imao i svoju cijenu. Premda je prihvat žitarica za potrebe bosanske vojske izgledao kao neznatna usluga za dokazanu nelojalnost, ona je ipak Dubrovniku uzrokovala nepredviđene i dugotrajne probleme. Tu je novu službu trebalo opravdati bečkoj strani. Njima su Dubrovčani nastavili slati pisma u kojima su srčano promicali pobjedu austrijske vojske i nastavak vjerne službe austrijskom caru. Jednako kao i s bosanskim namjesnikom zbog jednogodišnje šutnje, i ovoga su puta igrali na kartu samilosti tako što su se pozivali na svoju nemoć u odnosu na Osmanlije. Međutim, samo otpremanje žitarica u Bosnu je bilo veći problem. Strepili su da će žitarice propasti dok Ali-paša organizira prijevoz, a tu je bio i problem s nasukanom ulcinjskom tartanom i otvaranjem mletačkih luka. Pomoć Ali-paše je bila neophodna.

S obzirom na tek izglađene odnose s Ali-pašom očekivalo bi se da će se Dubrovčani držati vjernosti i pokornosti koje su mu stalno spominjali. Međutim, to nije bio slučaj. Iskusna u vratolomnim odnosima s Osmanlijama, dubrovačka je vlada iza zastrašujuće Ali-pašine vanjštine dobro procijenila njegovu popustljivu i blagu narav. Nastavila je gajiti nadu u austrijsku pobjedu, a istovremeno se svim silama nastojala izvući iz obaveze slanja vijesti bosanskom namjesniku. Moguće je da je Ali-paša, u izostanku pouzdanijeg obavještajnog izvora, prihvatio pravdanja o manjku novosti sa Zapada i o njihovoj nevažnosti i kontradiktornosti. Međutim, dubrovačka preprodaja živežnih namirnica i stoke osmanskim neprijateljima, prekoračila je krajnje granice pašinog strpljenja. Bez prethodne najave i naknadne obavijesti, izdao je bujuruldiju o zabrani izvoza prehrambenih namirnica na dubrovačku skalu i tako proveo prijetnju da će Dubrovnik biti potpuno uništen ako se razotkrije da pomaže neprijatelje.

Neizdrživa situacija zbog ekonomske blokade granice Republike, u vrijeme kad je njena luka bila krcata žitaricama za potrebe bosanske vojske, nagnala je Dubrovčane da paši opet pošalju Zarinija. Dakako, izlaganje je trebalo okтити dodvornim riječima i izrazima podaničke vjernosti, a objašnjenja pažljivo predstaviti i stupnjevati ovisno o informiranosti i stavu Ali-paše. I ovoga je puta izostala mučna rasprava. Premda je imao čvrste dokaze, Ali-paša je i sad odlučio zanemariti dubrovačku krivnju. Međutim, dubrovačka smjela i ustrajna diplomacija nije se zaustavila na tome. Zarini se želio umiješati u posao pokrajinske administracije i sam proglasiti bujuruldiju po hercegovačkim selima. Ali-paša to nije dopustio.

Samopouzdanje u nastupu, okretnost i vještina uvjeravanja potpomognuta poklonima i djelovanjem utjecajnih prijatelja na bosanskom dvoru bili su sredstva koja su dubrovačku diplomaciju doveli nadomak cilja. Ali, presudna je bila narav bosanskog namjesnika. Paša je bio svjestan da je šteta koju Dubrovčani mogu nanijeti interesima Carstva, minorna u usporedbi s dobiti koju od njih crpi rubno i izolirano područje Bosanskog ejaleta. S tim u vezi, iz Dubrovnika su u to vrijeme krenule pošiljke papira za pisanje, paket s poskocima za spravljanje terijaka i nove vijesti s bojišta.

Dubrovčanima je bilo jasno da se Carstvo u dubrovačkom zaleđu iz zaštitnika pretvorilo u golemi teret čiji su nepokorni podanici i korumpirani službenici kočili davno uređen suživot, a nova trgovačka konkurencija u zaleđu gušila žilu kucavicu Dubrovnika. Nakon neuspješnog svrstavanja uz Austriju u ratu iz 1737/9. godine, preostalo je jedino odmjeriti i utvrditi prikladne političke metode da pogodnost odnosa s Osmanlijama najbolje iskoriste, a opasnosti svedu na minimum. Opreznim diplomatskim balansiranjem, ali samo do sljedeće pogodne prilike, trebalo je izbjeći predviđanja dubrovačkog poklisara harača Marina Zamagne, da će “široki kolos (Osmansko Carstvo) koji će u svome padu učiniti i da zemlja podrhti, biti i na našu (dubrovačku) štetu.”¹²⁶⁸

5.5. Tekući problemi Dubrovačke Republike do smjene bosanskog namjesnika Ali-paše (srpanj 1738. – travanj 1740.)

5.5.1. Krijumčari

¹²⁶⁸ V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 23.

Umjesto zahvale za vijesti koje su mu poslali 15. srpnja, Dubrovčani su 28. srpnja primili prijekorno Ali-pašino pismo. Čehaja Sulejman-aga koji je uzeo prihod od malikane na vosak u Rumelijskom i Bosanskom ejaletu, požalio se bosanskom divanu da neki trgovci koji prolaze prema dubrovačkoj skali, plaćaju porez na vosak (badž, drit) dubrovačkoj strani, a njemu ne namiruju poreze koji mu pripadaju, već se skrivaju i koriste sporedne puteve. Paša je od Dubrovčana zatražio da strogim odredbama za primjer drugima zabrane krijumčarenje voska.¹²⁶⁹ Oni su odvratili su da su to nedavno učinili i trgovcima naredili da Sulejman-agi plaćaju namet. Ako mu netko od njih nije platio, neka se aga javi dubrovačkim vlastima koje će smjesta utjerati dug i kazniti prijestupnika.¹²⁷⁰

Prema posljednjoj pašinoj bujuruldiji, Dubrovnik je smio uvoziti prehrambene namirnice samo za svoje potrebe. Zato je Senat donio odredbu da iz Konavala treba vraćati sir, goveda i žitarice koje osmanski podanici donose na prodaju. Zapravo je branio bilo kakvu vrstu kupoprodaje koja je mogla ponovno baciti sumnju ("sjenu") na Dubrovnik. Budući da se to i dalje događalo, upozorio je trebinjskog mirimirana i tražio da zabrani donošenje i prodaju hrane na dubrovačkoj strani jer bi mogla nastati šteta "i vama i nama". Takvo nepromišljeno ponašanje moglo bi ugroziti Dubrovnik koji bi "opet (mogao) izgubit ovdje što nam je potrebno za život, a tada ćete vi odgovarati uzvišenom paši u Bosni i na Porti."¹²⁷¹ Bio je to uobičajeni način ophođenja s lokalnim službenicima. Nakon srdačnih i prisnih riječi te suosjećanja za zajedničke probleme, uslijedila bi prijetnje tužbom najvišim predstavnicima osmanske vlasti.¹²⁷² Na taj su način Dubrovčani uklanjali sumnju s Republike, ukazivali na neposlušne osmanske podanike i pokušavali preduhitriti osmanske žalbe do kojih bi s vremenom sigurno došlo.

U tom su pitanju i Konavljani zadavali puno brige dubrovačkoj vladi. Krijumčarili su žitarice iz Hercegovine u mletački Novi što je zbog proglašenog jasanya bio vrlo unosan posao. Strahujući za tek obnovljeno pravo ograničenog uvoza žitarica iz osmanskog zaleđa, Senat je uveo stroge mjere. U skladu s time, konavoski je knez u srpnju 1738. godine imenovao službenika čija je dužnost bila spriječiti i kazniti krijumčare. Dvomjesečni zatvor i udarac

¹²⁶⁹ AT, BIV 1/38; 210.

¹²⁷⁰ CLDT, sv. 2, f. 118r. Vlada je tjedan dana kasnije pokušala vratiti dug malteških trgovaca kojima su Dubrovčani dali znatnu količinu bijelog voska. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 226v-227r.

¹²⁷¹ CLDT, sv. 2, f. 116v-117r; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 64. Nekoliko dana kasnije određena je prodajna cijena mesa u Dubrovniku. *Cons. Min.*, sv. 94, f. 106v, 109r.

¹²⁷² Ponekad bi takve prijetnje trgnule dužnosnike za poduzimanje odlučnijih mjera. B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 170; AT, B 129/6a-b; B 132/112.

bičem nije ih odvratio od nauma.¹²⁷³ Vlasti su krajem listopada pisale trebinjskom kapetanu Sulejman-begu (1735/50)¹²⁷⁴ koji se žalio na dubrovačke krijumčare, a na njih je već bio ukazao dubrovački trgovac Petar Braičević.¹²⁷⁵ Zahvalile su mu, izrazile žaljenje, spomenule odredbe protiv krijumčara i obećale detaljnu istragu i strogo kažnjavanje krivaca. Zamolile su kapetane da ne propuštaju životinju i žitarice u zabranjena mjesta jer tako pomažu u ispunjavanju zapovijedi “slavnog paše bosanskoga”.¹²⁷⁶

Zbog krijumčarenja žita i mesa preko Konavala u mletački Novi, dubrovačke su vlasti u studenom 1738. godine pokrenule istragu u kojoj su ispitale brojne svjedoke, vojnike i kaznace. Suce je zanimalo koliko je pšenice i mesa došlo na skalu u Mrcinama, tko je kupovao pšenicu, a tko meso.¹²⁷⁷ Prema izjavama svjedoka, stoku su dogonili osmanski Vlasi od kojih bi domaći kupovali koliko im treba, a Vlasi bi onda otišli u Novi da prodaju što im je ostalo. Premda su im Konavljeni rekli da je to zabranjeno, a zabranu nisu donijele dubrovačke vlasti, već osmanske u Bosni, oni su se oglušili. Tijekom istrage, na površinu su isplivala i imena dubrovačkih dželega (nakupci stoke) koji su stoku sa skale u Mrcinama ili iz Trebinja, prodavali u Novom. Zabranjenim trgovanjem su se bavili Rado Husković, Nikola Car, Niko Anđelinić, Antun Bronzan, Božo Begov, Ivan Ređović, Mato Krezić, mlinar Vuka Fjorovića, Vlaho Mihov. Primjerice, bilo je sumnjivo što su komandari Rado Husković i Nikola Car u tri navrata iz susjedstva doveli mnogo stoke od koje se kasnije nije našlo mesa za prodaju u očekivanoj količini.¹²⁷⁸

U vezi zabrane izvoza žitarica (jasaka), Dubrovčani su krajem studenog pisali i predstavnicima vlasti u Mletačkoj Albaniji i istaknuli nadu da će njihov “razum udostojiti shvatiti kako ništa ne leži u njihovim (dubrovačkim) rukama”. Nisu zadovoljni što ne mogu po starom običaju izvoziti namirnice, ali ne žele izazivati nevolje koje bi ih mogle dovesti do novih neugodnosti s Osmanlijama. Na bosanskom su dvoru uložili puno truda i troška da osiguraju uvoz žitarica i mesa, ali samo i isključivo za dubrovačke potrebe.¹²⁷⁹ Dubrovčani su dodatni pritisak na kotorskog providura izvršili preko Venecije. Predstavniku Laliću su pisali

¹²⁷³ V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 64; N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 151-152, 165-167. Vidi slične primjere: A Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *Statut grada Dubrovnika*: 337, 369; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 49-50; B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 156-157.

¹²⁷⁴ On je sin trebinjskog mirimirana Ibrahim-paše Resulbegovića. H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 139-140.

¹²⁷⁵ Braičević se 1738. godine žalio da su mu Vlasi oteli brave koje je za dželedžije kupio u Trebinju. *CLDT*, sv. 2, f. 125r-125v.

¹²⁷⁶ *CLDT*, sv. 2, f. 126r-126v.

¹²⁷⁷ Vlasi su na “pazaru od Mrcina” svakodnevno prodavali stoku i kupovali sol. *AT*, B 130/82b.

¹²⁷⁸ *DA*, 3403/27.

¹²⁷⁹ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 26r. Vlada im se istim argumentima pravdala i ranije. B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 154.

da mletačkim vlastima objasni problem prijevoza hercegovačke životinje u Boku preko Dubrovnika. U samom Dubrovniku vlada oskudica, pa čak i glad jer ne smiju dovoziti više hrane iz zaleđa. Mlečanima treba opravdati oprezno držanje i nemoć Dubrovčana. Oni su s Bokom uvijek dijelili hranu iz Morlakije,¹²⁸⁰ a to bi i sad činili da ih nije spriječila “surovost Osmanlija zbog čega su izuzetno nezadovoljni i tužni”. Na koncu, postoje drugi putevi za snabdijevanje Boke hranom iz Hercegovine, tim više što se putevi iz Dubrovnika u Boku strogo nadziru, a svaki propust pripisuje Dubrovčanima.¹²⁸¹

Dubrovačke vlasti su se požalile kotorskom providuru da unatoč dozvoli ograničenog uvoza mesa i žitarica, i dalje nailaze na probleme s trebinjskim vlastima koje koriste staru odredbu o jasaku i optužuju dubrovačke dželepčije da kupuju stoku za izvoz izvan Republike.¹²⁸² Kao mjeru opreza, trebinjskom su mirimiranu u lipnju 1739. godine najavile dolazak dubrovačkih dželepčija Martina Vlahušina i Petra Cvjetkova koji će u Trebinju kupiti stoku isključivo za potrebe Grada.¹²⁸³ Istovremeno su pojedinci kojima povlačenje jasaka za Dubrovnik u travnju 1738. godine nije bilo po volji, provodili nasilje po usjevima koje su dubrovački podanici zakupili u zaleđu ili su im otimali stoku. Krađa stoke nastavila se i sljedeće godine, te je do listopada iz Brgata i Župe u Uskoplje odvedeno 46 grla stoke.¹²⁸⁴

Sve u svemu, izgleda da Dubrovčani više nisu imali namjeru iskušavati naklonost bosanskog namjesnika. Sredinom kolovoza poslali su papir iz Italije i zamolili muteselima da ga dostavi Ali-paši na ratište.¹²⁸⁵

Osim navedenih problema s krijumčarenjem žitarica i mesa, borbu je trebalo voditi i protiv krijumčara voska. Sve se odvijalo na isti način. Oštećeni zakupnici nameta na vosak žalili su se Ali-paši, on je pisao Dubrovčanima, a oni odgovarali da su zabranili krijumčarenje

¹²⁸⁰ O Morlakiji, vidi u: B. Fuerst Bjeliš, »Toponimija i percepcija u prostoru Triplex Confiniuma: Morlakija.«: 349-354.

¹²⁸¹ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 30v-31r; *DA*, 3133/59.

¹²⁸² Ovo ponašanje bilo je karakteristično i u drugim pitanjima, kao što je plaćanje nameta na kožu, prodaju mletačke ili dubrovačke soli, uzimanje prihoda od prodaje soli itd. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 29, 84, 195, 203, 214, 241, 259; B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 160; N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*: 173-175, 176-177; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 186, 216, 218-219, 220, 228-229, 239-240, 252, 254, 258, 267, 268, 271, 281-282, 301, 305.

¹²⁸³ *CLDT*, sv. 2, f. 143r.

¹²⁸⁴ *CLDT*, sv. 2, f. 114v-115r, 117r, 121v-122r, 155r-155v, 158v-159v.

¹²⁸⁵ *CLDT*, sv. 2, f. 119v; *AT*, 518. Krajem godine čehaja je zatražio novu pošiljku papira. I Dubrovčani su bili u oskudici, mjesecima su čekali papir koji su naručili preko Židova Cohena i Trajana Lalića. Ali-paši je papir hitno trebao pa je i sam podsjetio Dubrovčane na to. Nisu čekali pošiljku iz Mletaka koja je stigla tek krajem srpnja, već su papire u Bosnu poslali sredinom veljače, krajem svibnja i početkom lipnja. *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 197v-198r; *AT*, BIV 22/38, 39; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 8r, 42v, 70r, 81v-82r, 103v-104r, 126v-127r; *DA*, 3133/59, 64, 66; *CLDT*, sv. 2, f. 133v, 134r-134v, 140v, 144v; V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 84-85, 104.

i da će poduzeti sve da uhvate počinitelje i nadoknade štetu.¹²⁸⁶ Tijekom svibnja i lipnja 1739. godine dubrovačku je vladu zabrinjavalo i krijumčarenje soli i vina. Krajem svibnja odlučeno je da će poslati plemiće na teren u Trstenicu radi pokretanja sudskih postupaka. Prijestupnici su u kratkom roku otkriveni i pritvoreni. I naredne sjednice Senata bile su posvećene važnom državnom poslu oko soli, isplaćen je trećinski udio agama i mirimiranu, donesena je odredba o visini provizije na kupovinu crvene i bijele soli.¹²⁸⁷

Tijekom lipnja 1739. godine trebinjski mirimiran je upozorio na opasnost od napada dvjestotinjak Crnogoraca na Konavle. Tamo su dubrovačke vlasti uvele stanje pripravnosti, zahvalile mirimiranu i zamolile ga da ih i dalje obavještava. Dodale su da se u ovom problemu nadaju Ali-pašinoj pomoći. Premda su tih dana pisali paši, nisu mu spomenuli Crnogorce.¹²⁸⁸ Ovdje je najvažnija bila dobra suradnja s trebinjskim vlastima.

5.5.2. Dubrovačke obavještajne aktivnosti

Nakon što su Habsburgovci 4. i 9. srpnja zauzeli strateški važne gradove Oršovu i Mehadiu, ratna sreća se ubrzo preokrenula. Dolaskom velikog vezira Jegen Mehmed-paše (1737/9) s pojačanjem od 60.000 osmanskih vojnika, Mehadiu su 24. srpnja, a Oršovu 14. kolovoza ponovno zauzeli Osmanlije.

U pismu iz 26. kolovoza, u vrijeme kad su Osmanlije već osvojili i Oršovu, paši su spomenuli austrijsko osvojenje Mehadije i Kornove,¹²⁸⁹ a zatim osmansko preuzimanje Mehadije.¹²⁹⁰ Usporedbe radi, vijesti o austrijskoj pobjedi kod Kornove i zauzeću Mehadije,

¹²⁸⁶ *CLDT*, sv. 2, f. 143v; *AT*, 363; BIV 1/42.

¹²⁸⁷ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 208r-208v, 221v; sv. 159, f. 15r-15v, 16v-17v, 22v-23v, 33v, 35v-36r; DAD, *Acta Consilii Maiorum (Cons. Mai.)* ser. 8, sv. 58, f. 5r-6r, 25v-26r, 27r. Bijela sol je bila kvalitetna uvozna sol, a domaća sol je bila manje kvalitetna i jeftinija crvena sol. Stolački kapetan Ismail se 1739. godine žalio da Dubrovčani prodaju bijelu sol izmiješanu sa crvenom. *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 38r-38v, 39v, 149r, 164r; sv. 163, f. 125r; *AT*, B 131/286; BXV 126/65; H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 88-89, 91-92; V. Ivančević, »O dubrovačkim nabavama soli«: 674.

¹²⁸⁸ *CLDT*, sv. 2, f. 144r; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 222. Ali-paša je napustio Bosnu prije nego što je pokrenuo planiranu ofenzivu, pa se opasnost od Crnogoraca ponovno javila 1740. godine. *AT*, E 2/21.

¹²⁸⁹ Desetak dana prije nego što je poslano pismo za Ali-pašu, stigao je detaljan izvještaj o habsburškom zauzimanju gradova. Također, vlada je mjesec dana prije nego što je pisala Ali-paši, obavijestila Bianchija o austrijskom osvajanju Oršove. *DA*, 3061/III 58, 59, 60; 3093/149, 150; 3133/47, 48; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 222r-222v, 232r-232v, 236r, 241v-242r, 243r.

¹²⁹⁰ *CLDT*, sv. 2, f. 118v-119r. Đivovićeva i Lalićeva pisma o "neočekivanom" padu Mehadije i opsadi Oršove stigla su tek sredinom rujna. *DA*, 3061/III 61, 63; 3133/49, 50, 51, 52, 54; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 246v-247v; sv. 56, f. 21v-22r..

kao i osmanskom osvajanju Mehadie, engleskoj je javnosti detaljno opisano već desetak dana nakon bitaka.¹²⁹¹

Dubrovčani paši javljaju da bi se nastojanjem Francuske na Porti, mir mogao sklopiti već krajem ljeta 1738. godine. S druge pak strane, Bianchiju su tjedan dana ranije izrazili žaljenje zbog posljednjih operacija, ali i nadu u nove uspjehe carske vojske koja je povećana u ljudstvu.¹²⁹²

Nedugo zatim, u Dubrovnik je stiglo pismo Ali-pašinog sina Mehmed-bega koji je tijekom svibnja boravio u Dubrovniku zbog prijevoza žitarica u Bosnu.¹²⁹³ Odgovorio mu je plemić Marin Orsat Sorgo (oko 1713-?).¹²⁹⁴ Mehmed-beg je pisao o Ali-pašnim pobjedama u Hrvatskoj.¹²⁹⁵ Obzirom na vijesti o pobjedama u Hrvatskoj i u Banatu, Dubrovčani su požurili čestitati Ali-paši i poslali su mu novosti o ratnim napetostima između Engleske i Španjolske. Paša je uzvratio pismom s detaljnim pregledom osmanskih pobjeda.¹²⁹⁶

Pažnja koju je Ali-paša ukazao Dubrovčanima opširno ih obavještavajući o ratnim pobjedama,¹²⁹⁷ u Dubrovniku je ostala zamijećena. U čast osmanskih pobjeda i u spomen osmanskih vojnika koji su ranjeni ili su poginuli na bojištima, senatori su odlučili organizirati topovske salve s dubrovačkih zidina i procesije u Konavlima. Nositelju sretnih vijesti čohadaru Sulejman-agi ukazali su posebnu pažnju, ogrnuli ga plaštem i poklonili mu čak 29 cekina.¹²⁹⁸ Računali su da će ih zbog toga hvaliti. I Marin Sorgo je o tome pisao Mehmed-begu i usput mu poslao koraljni tespih, "najbolji u Gradu".¹²⁹⁹ Njegova vrijednost je bila osam

¹²⁹¹ *London Gazette*, 7718 (11.7.1738); 7720 (18.7.1738); 7725 (5.8.1738).

¹²⁹² *Let. Pon.*, sv. 55, f. 228v-229r.

¹²⁹³ Boravak i ugošćavanje Mehmed-bega i njegovih ljudi financijski je opterećivalo vladu. *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 132r, 133v, 135r, 138r, 143r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 84r-84v; *CLDT*, sv. 2, f. 110r-110v. O primanju osmanskih dužnosnika: *AT*, 9, 18; J. Tadić, *Promet putnika*: 28-29, 292-294, 301; B. Krizman, *Diplomati i konzuli*: 84-87; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 31-32, 34, 131, 161, 165; N. Gruić, »Palača vojvode Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 85, 98, 130-131; Z. Šundrica, »O darovima«: 142; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 325; D. Korkut, »Nešto o turskim dokumentima«: 145.

¹²⁹⁴ *CLDT*, sv. 2, f. 121v. Nakon što je 1724. izabran za poklisara harača, Marin Sorgo je imenovan na tek pokoju službu. *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 62r, 78r, 100v, 105r, 178r, 206v; 203r; sv. 159, f. 28r, 30v, 40r-40v; *Let. Lev.*, sv. 71, f. 127r-136r. Više o obitelji Sorgo, vidi u: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 6*: 165-237.

¹²⁹⁵ O tome je Dubrovčane ranije obavijestio mirimiran. Za razliku od osmanskih izvještaja, Đivović je pisao da su Osmanlije "porazno napustili" Hrvatsku ostavivši iza sebe artiljeriju. *AT*, 49; *DA*, 3061/III 61, 62.

¹²⁹⁶ *CLDT*, sv. 2, f. 122r-123r; *AT*, 347. Vijesti o britansko-španjolskom ratu (1739/44) vlada je prikupljala od Antuna Orebića, Lalića, Bianchija itd. *DA*, 3120/99; 3133/76,77; 958/55, 56.

¹²⁹⁷ Bila je to uobičajena praksa namjesnika. *AT*, B10 23 a/b; B12 65; 8, 156.

¹²⁹⁸ Usporedbe radi, za čovjeka s bosanskog divana koji je nosio važno pismo za Chirica, dopušten je trošak do 10 cekina. *Let. Lev.*, sv. 73, f. 33v, 104v; sv. 74, f. 104r.

¹²⁹⁹ Tespih je molitvena brojanica islamskih vjernika. *CLDT*, sv. 2, f. 123r-123v, 124r-124v, 125r. Dubrovčani su često darivali osmanske dužnosnike predmetima ukrašenim koraljima, poput usnika za lulu, tanjura, tespiha. Tespihe su i Osmanlije poklanjali Dubrovčanima, a oni im uzvraćali novčanim uzdarjem. *AT*, 200; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 67r; *DA*, 3353/133, 134, 135; 3164/39; *CLDT*, sv. 3, f. 205v-206r; V. Miović-Perić, »Bosanski

dukata što je bio tek neznatni dio troškovnika koji je izglasan u Senatu povodom osmanskih pobjeda.¹³⁰⁰

Vipalanka na Dunavu pala je 19. rujna u osmanske ruke. Listopad je prošao s tek nekoliko okršaja suparničkih vojski u blizini Pančeva i Vipalanke, a u prvim danima studenog vojnici su se povukli na zimovališta.

Dubrovčani su Ali-paši početkom studenog poslali još jedno pismo, u kojemu su donijeli vijest da je Stjepan Lotarinški s prijedlozima mira došao k velikom veziru pod Beograd, a kako ga je vezir odbio, vratio se u Beč.¹³⁰¹ Bečki je dvor s jedne strane zagovarao mir i zato poslao tri ministra na Portu, s druge je strane nastavio ratne pripreme, novačio nove vojnike i primao pomoćne trupe iz Saksonije i Bavarske.¹³⁰² Tijekom zime ustrojena je na austrijskoj strani jedna mala vojska koja je u službi izvidnice posmatrala osmanske pokrete. Iz Mletačke Republike čule su se nove vijesti o ratnim pripremama Engleske koja je mobilizirala 12.000 mornara. Španjolska je, pak, bila spremna platiti odštetu za napad na engleski brod u Americi, ali pod uvjetom da Engleska napusti Mediteran.¹³⁰³

Ali-pašina zahvala stigla je u Dubrovnik 21. studenog 1738. godine.¹³⁰⁴

Dubrovčani su Ali-paši pisali i u prosincu.¹³⁰⁵ Javili su o velikoj epidemiji kuge u Temišvarskom Banatu,¹³⁰⁶ o želji bečkog dvora za mirom od kojeg nema ništa jer uvjete velikog vezira smatra neprihvatljivima, o preustroju i reorganizaciji austrijske vojske koja je zatim upućena u zimovališta.¹³⁰⁷ U Beogradu je za glavnog zapovjednika postavljen general

beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 145; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 441; Z. Šundrica, »O lovu i obradi koralja u Dubrovniku.«: 241-244; Z. Šundrica, »O darovima«: 141.

¹³⁰⁰ *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 167v-168r.

¹³⁰¹ I ova vijest je prilično zastarjela. Velikom veziru ponudio je mir 4. rujna. *DA*, 3133/52, 54, 56; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 6v-8r, 21v-22r.

¹³⁰² Ova je vijest u Dubrovnik stigla još sredinom listopada. Lalić je tada javio da 5.000 saksonskih vojnika i 7.000 bavarskih vojnika kreću prema Beogradu. *DA*, 3133/52, 53; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 6v-8r.

¹³⁰³ *CLDT*, sv. 2, f. 128r-128v. Englesko-španjolski rat (Rat za Jenkinsovo uho) (1739/44) se stalno spominje u pismima za namjesnika, a tek jedno pismo za Bianchija govori o tome. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 244v-244r; *DA*, 3133/64, 85, 68, 70.

¹³⁰⁴ *AT*, BIV 1/33; 122, 498.

¹³⁰⁵ *CLDT*, sv. 2, f. 130v-131r; *AT*, BIV 1/45; 250.

¹³⁰⁶ Od kolovoza do prosinca stizale su vijesti o kugi koja se od Beograda i Slavonije proširila do Transilvanije, Banata i Szegvara. Negdje se javlja velika vrućica, a negdje čirevi buboni. Čak se i prepozit Đivović razbolio. U austrijskoj vojsci "ne vlada strah od neprijatelja već od kuge". *DA*, 3061/III 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69; 3093/149; 3133/51, 52, 56; *London Gazette*, 7752 (7.11.1738); 7754 (14.11.1738); M. Hochedlinger, *Austria's War of Emergence*: 216.

¹³⁰⁷ Đivović u listopadu i studenom javlja o odlasku vojske u zimsku karantenu. Novi pokreti počet će prvog ožujka. *DA*, 3061/III 66, 67, 69; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 34r; *London Gazette*, 7765 (23.12.1738); 7766 (26.12.1738).

Vallis, a uz njega još dva poručnika i dva generala.¹³⁰⁸ Postavljena je vojska u Mitrovici i Srijemu koja je prije zimovališta trebala napasti Pančevo i Vipalanku. Iz Mletačke Republike javljaju da je savojski kralj pripremio 30.000 vojnika zbog čega austrijski car utvrđuje Livorno i planira poslati svojeg zeta Stjepana Lotarinškog u Toskanu kako bi ispitao situaciju.¹³⁰⁹

Premda Dubrovčani ističu da su Ali-paši poslali sve novosti kojima su raspolagali, to ni ovoga puta nije bilo istina. Naime, u to je vrijeme u Dubrovnik stiglo čak 14 opširnih Bianchijevih pisama¹³¹⁰ koja pišući paši nisu upotrijebili.

Dubrovčani su tijekom 1739. godine Ali-paši nastavili slati vijesti.¹³¹¹ Početkom ožujka javili su da je austrijski car prikupio vojsku iz austrijskih nasljednih zemalja, i poslao jednog generala u Sankt Petersburg da od carice zatraži nekoliko desetaka tisuća vojnika za buduće operacije u Transilvaniji.¹³¹² Premda je za vrhovnog zapovjednika austrijske vojske određen carev zet, Stjepan Lotarinški, vjeruje se da će zapovjedništvo nad vojskom ipak preuzeti general Vallis.¹³¹³

Sljedećim pismom s kraja svibnja Dubrovčani paši prenose vijesti iz Lalićevih pisama.¹³¹⁴ Javljaju da austrijska vojska broji do 80.000 vojnika, da je car postavio 12 lađa na Dunavu,¹³¹⁵ o kugi u Beogradu¹³¹⁶ i o učvršćivanju saveza europskih zemalja putem brakova.¹³¹⁷ Ali-paša je zahvalio na vijestima, a Dubrovčani su poslali još jedno pismo početkom lipnja. Obzirom na manji protok vremena, obim informacija je bio manji. Krajem lipnja poslana je još jedna pošiljka vijesti koje su preuzete od Lalića. Ali-paša je bio "iznimno

¹³⁰⁸ Lalić još krajem siječnja piše da nije sigurno hoće li zapovjednik biti general Vallis, princ Hesse-Kassela ili princ od Hanaltha. *DA*, 3133/58.

¹³⁰⁹ O ovome istovremeno javljaju Lalić i engleske novine. *DA*, 3133/56; *London Gazette*, 7764 (19.12.1738).

¹³¹⁰ *Let. Pon.*, sv. 56, f. 16v, 28v; *DA*, 958/72-87.

¹³¹¹ *CLDT*, sv. 2, f. 135v-136r; *CLDT*, sv. 2, f. 139r-140r, 141r-142v, 145r-146v.

¹³¹² Do ovog vremena je bilo poznato da je umjesto vojnika obećana novčana pomoć. I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*: 227-228; *London Gazette*, 7792 (27.3.1739).

¹³¹³ Ova vijest je preuzeta iz Đivovićevog i Lalićevog pisma. *DA*, 3061/III 69; 3133/61; *London Gazette*, 7792 (27.3.1739); 7793 (31.3.1739); 7795 (7.4.1739); 7797 (14.4.1739); 7802 (1.5.1739).

¹³¹⁴ Međutim, izostavljene su vijesti o okršajima kod Jagodine i Petrovaradina, napadu Austrijanaca na osmansko skladište hrane, da je veliki vezir otrovao perzijskog poslanika itd. *DA*, 3133/63, 64, 65, 66, 67; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 103r-104r.

¹³¹⁵ Vidi i: *London Gazette*, 7795 (7.4.1739); 7799 (24.4.1739); 7802 (1.5.1739); 7806 (15.5.1739); 7813 (9.6.1739).

¹³¹⁶ Lalić je krajem travnja javio da je kuga u Beogradu zamire, a jača u Osijeku i Budimu. Engleske novine o kugi najviše prenose početkom godine. *DA*, 3133/64, 65; *London Gazette*, 7874 (8.1.1739); 7878 (22.1.1739).

¹³¹⁷ Isto i kod: *DA*, 3133/64; *London Gazette*, 7791 (24.3.1739).

zadovoljan dubrovačkom vjernošću i iskrenošću”, napominjući da je prijateljstvo koje su mu ukazali ujedno i služba visokoj Porti.¹³¹⁸

Osim vijestima, Dubrovčani su nastojali udovoljiti Ali-paši i po pitanju žitarica, premda su i sami trpjeli oskudicu.¹³¹⁹ Krajem 1738. godine trebinjski mirimiran je zatražio žitarice za Ali-pašu, a istu je molbu početkom 1739. godine ponovio i pašin čehaja.¹³²⁰ Čehaji su javili da je u dubrovačku luku stiglo 9.400 oka žitarica za sarajevske trgovce Danona i Todora Miletu, koje Ali-paša može preuzeti u dogovoru s njima. Tako je i bilo.¹³²¹ I mirimiran je tada zbog Bajrama, tražio žitarice za svoj račun. Dubrovčani su mu poslali malu količinu, a tjedan dana kasnije upućena je u Trebinje još jedna pošiljka.¹³²²

U ovo vrijeme oskudice, žitarice za bosansku vojsku stajale su beskorisno u dubrovačkoj luci jer je njihov prijevoz zbog zime bio odgođen. Nova pošiljka žitarica za bosansku vojsku stigla je na dubrovačku skal u lipnju 1739. Ali-paša je javio da se žitarice ne smiju iskrcavati sa svih brodova istovremeno jer će se zagubiti evidencija o njihovoj količini.¹³²³

Istovremeno je sredinom lipnja stiglo pismo čehaje. Podsjetio je dubrovačke vlasti na dug pokojnog Dubrovčanina Joza Buconjića. One su odvratile da je Buconjić trgovinu vodio tuđim novcem, a poslije njegove smrti nije ostalo ništa od čega bi se dužnici mogli naplatiti. Njegova braća se ne mogu teretiti jer nisu bili njegovi jamci.¹³²⁴ Vjerovnik Husejn Čelebi je ponovno tražio naplatu duga 1740. godine, premda bezuspješno.¹³²⁵

5.5.3. Zaoštavanje problema oko otvaranja skala i treća misija dragomana Zarinija

¹³¹⁸ *CLDT*, sv. 2, f. 141r-142v; *AT*, 31, 236, 285; BIV 1/47, 51.

¹³¹⁹ I u Istanbulu je vladala skupoća i oskudica. *DA*, 3164/11.

¹³²⁰ *AT*, B 132/166; *CLDT*, sv. 2, f. 121v, 134r-134v; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 197v-198r. I u srpnju sljedeće, 1739. godine, trebinjski je mirimiran ponovno tražio žitarice za Ali-pašu. *AT*, BX 56/11.

¹³²¹ *DA*, 3398/16; *CLDT*, sv. 2, f. 135r, 138v; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 204r-204v, 214r.

¹³²² *AT*, BX 56/41; *CLDT*, sv. 2, f. 133r, 140v-141r; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 184v; sv. 159, f. 20r. Vlada nije odbila mirimirana ni prethodne godine kada je Dubrovnik smio uvoziti žitarice jedino za svoje potrebe. Dubrovčani nisu željeli izgubiti njegovu naklonost pa su mu tijekom 1738. godine slali poklone i liječnika. *CLDT*, sv. 2, f. 100r, 112v, 132v; *Let. Pon.*, sv. 55, f. 196v; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 177r; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 116r; *AT*, BX 56/46.

¹³²³ *AT*, 189, 220, 208; BIV, 1/43; *CLDT*, sv. 2, f. 130r-130v, 141r-142r; *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 33r.

¹³²⁴ Više u: I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku: 273-277, 295-296*; A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *Statut Grada Dubrovnika: 205*; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku: 313-315*.

¹³²⁵ *AT*, BVI 22/39; *CLDT*, sv. 2, f. 143r-143v, 164r.

Početak srpnja u Dubrovnik je stiglo pismo trebinjskog mirimirana koji ih je obavijestio o novoj, veoma štetnoj bujuruldiji bosanskog namjesnika. Ali-paša je naredio da se nitko ne smije miješati u trgovce koji dolaze, kupuju i prodaju svoju robu na mletačkim skalama Novi i Risan. Potrebno je održavati stari poredak među susjedima i iskreno prijateljstvo među njima, pa je u skladu s carskom ahdnamom i fermanom dozvoljena kupovina, prodaja i dolazak na spomenuta mjesta. Ali-paša je bujuruldiju izdao u svibnju, na temelju fermana s kraja ožujka, koji je izborio mletački bailo Nicolo Erizzo (1739/42).¹³²⁶ Tako su ponovno na štetu Dubrovnika otvorene mletačke skale.

Senat se odmah sastao i jednoglasno izabrao iskusnog dragomana Zarinija za novu misiju kod bosanskog namjesnika. Po običaju mu je predano 100 dukata za trošak puta i proviziju, a žurnost novonastale situacije dovela je i do brzog dogovora senatora oko poklona za bosansku stranu (paši 4 kaveca satena, 40 glava šećera, 1 kutijica mirisnih ulja i 1 kutija agruma, a ćehaji 2 kaveca satena i 20 glava šećera). Hitno je napisano i kredencijalno pismo.¹³²⁷

Dubrovčani su bili u panici. Svaka minuta značila je novi gubitak trgovačkih karavana iz zaleđa i prelijevanje prihoda s dubrovačke skale u mletačke luke. Već sljedećeg dana, 8. srpnja, zahvalili su trebinjskom mirimiranu na vijesti i zamolili ga da im što prije pošalje kopiju carskog fermana i namjesnikove bujuruldije. Međutim, mirimiranov odgovor nije stigao, pa su opet morali slati kurira s pismom i obećanjem da će trošak za izdavanje kopija smjesta nadoknaditi.¹³²⁸

Iako se nije znao točan sadržaj bujuruldije, situacija na terenu je bila jasna. Pročulo se da je Stanislav Burović (1735/75),¹³²⁹ vrhovni mletački nadzornik hercegnovskog područja, agitirao kod bosanskog namjesnika da se otvori skala u Novom, i to pod izlikom prevoženja žitarica prema Boki.¹³³⁰ Dubrovčani su, naravno, bili uvjereni da će se iza žitarica skrivati

¹³²⁶ TCF, sv. 2, f. 943-945; AT, K 795. Mlečani su se pozivali na ugovore o slobodi trgovine (*laissez faire*), a Dubrovčani su tvrdili da njihova luka ima monopol jer se od tog prihoda plaća harač. Porta je ponekad popuštala Mlečanima zbog otvaranja novih carinskih mjesta i zahtjeva lokalnih trgovaca. V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 77, 83.

¹³²⁷ Cons. Rog., sv. 158, f. 37v-38r; Cons. Min., sv. 94, f. 165v-166r; Let. Lev., sv. 74, f. 104r; DA, 3261/51; 3277/20; CLDT, sv. 2, f. 146v-147r.

¹³²⁸ CLDT, sv. 2, f. 147r-147v.

¹³²⁹ On je oženio Mariju Zmajević, kćer admirala Matije. Njegovom smrću izumrla je muška loza Zmajevića pa od toga vremena Burovići nasljeđuju materijalna dobra i prezime Zmajević. Š. Rastoder, »O porijeklu porodice Resulbegovića.«: 102-103; T. Radauš, »Burović.«: 523; K. Burović, *Burovići – porodična istorija*: 24, 28, 31, 51, 101, 126-127, 149-150.

¹³³⁰ Isto je učinio i 1740. DA, 3175/21.

ostala trgovačka roba koju će Mlečani po želji prevoziti u Novi, kao što su i ranije činili.¹³³¹ Senat je stoga odlučio što prije poslati Zarinija u Bosnu, uručivši mu uputu samo jedan dan nakon zasjedanja.

U skladu s državnim uputstvom, Zarini je pravu svrhu dolaska trebao prikriti traženjem “posebnih putovnica” za sigurno putovanje poklisara harača u Istanbul. Reći će da je bilo neizbježno obratiti se “njegovoj milosti kako bi se omogućila veća sigurnost za miriju Porte”, posebno na dijelu od Tašlidže (Pljevlja) do Skoplja. Predat će mu i list s novostima o ratnim zbivanjima, a i usmeno će detaljno izvijestiti što sve ima novo.¹³³²

Sad je tek na red došla glavna svrha poslanstva – otvaranje skale u Novom. Dubrovčani su imali odličan adut u rukavu. Zarini će reći da Porta za “dobrobit svojeg slavnog Carstva kao i za očuvanje Dubrovnika nikada nije dopuštala“ otvaranje spomenutih skala. Najbolji dokaz je slučaj iz 1733. godine, upravo u “vrijeme sretne vrhovne vladavine velikog vezira”, a sadašnjeg bosanskog namjesnika Ali-paše, kad su Mlečani na prevaru isposlovali ferman koji je zatim opozvan. Zarini je te dokumente donio sa sobom. Dakle, Mlečani su se opet poslužili lažima, pa ferman u njihovu korist treba što prije poništiti.¹³³³ Ako se uzme u obzir da je i prethodne 1738. godine Ali-pašinim nastojanjem na Porti zabranjen rad mletačkih luka, uspjeh Zarinijeve misije je bio prilično siguran.

Ipak, izgleda da rješenje problema nije bilo tako jednostavno kao što su se Dubrovčani nadali. Javili su Luki Chiricu da će ga Zarini obavještavati o razvoju situacije na bosanskom divanu da bi sukladno tome djelovao na Porti. Stigle su i vijesti da je Burović već preuzeo ferman s Porte i bujuruldiju namjesnika Ali-paše.¹³³⁴

Zarini je već dva tjedna bio u Bosni, a tek tada je trebinjski mirimiran u Dubrovnik poslao kopije nepovoljnog fermana i bujuruldije. Vlasti su te dokumente proslijedile Zariniju. Trebinjski mirimiran je imao i nove loše vijesti. Ali-paša je, naime, izdao još jednu bujuruldiju kojom je zabranio izvoz ječma i drugih žitarica da ne dospiju u ruke osmanskih neprijatelja. Zabrana se ticala i dubrovačke luke.¹³³⁵

¹³³¹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 102r-102v.

¹³³² Vijesti su preuzete iz Lalićevih i Đivovićevih pisama, a nešto je ponovljeno iz lipanjskog pisma za Ali-pašu. Bianchiju su u srpnju poslana tri obavještajna pisma. *Let. Lev.*, sv. 74, f. 99v-100r, 105v-107r; *DA*, 3061/III 70; 3133/68, 69, 70; 3261/51; *Let. Pon.*, sv. 74, f. 123r-124r, 130r-132v, 134r-136v.

¹³³³ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 100v-104r, 108r-109v; *DA*, 3261/51; 3332/150.

¹³³⁴ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 104v-105r, 107v-108r; V. Vinaver, »Sarajevski trgovci u Dubrovniku«: 253-254.

¹³³⁵ *AT*, BX 56/10; E6 4a-b.

Zarini se u međuvremenu vratio u Dubrovnik s Ali-pašnim obećanjima da će pitanje dubrovačke luke biti riješeno.¹³³⁶ Međutim, bez opozivnog fermana za rad mletačkih skala, nije mogao izdati novu bujuruldiju.¹³³⁷ Ipak, pisao je na Portu i založio se za dubrovačke interese.¹³³⁸

Senat je sad glavnu ulogu dodijelio poklisarima harača. Pridružio im je dragomana Zarinija i uručio poklone za namjesnika i ćehaju.¹³³⁹ Skrenuli su s uobičajenog puta za Istanbul da posjete Ali-pašu.¹³⁴⁰

Premda je zaštita dubrovačke skale bila glavni motiv posjete, dali su mu na znanje da su mu došli čestitati na pobjedama i na sretnom povratku u travničku rezidenciju nakon ratne kampanje. Izrazili su “veliko uživanje i radost Republike zbog slave namjesnika koja se proširila na sve strane, kao i veliku sreću zbog dragocjene milosti i naklonosti namjesnika prema Dubrovniku“. Naravno, posebnu su pažnju ukazali Ali-pašinom ćehaji i najavili mu skori dolazak dva sanduka papira “od koliko se može bolje vrste”.¹³⁴¹

Nakon povjerljivog razgovora o problemu skala, poklisari su od Ali-paše zatražili i dobili pismo preporuke i zaštite za dubrovačke trgovce u Novom Pazaru, koji su zbog ratnih operacija bili u krajnje nezavidnom položaju.¹³⁴² Kasnije je paša izdao i sukladnu bujuruldiju. Premda nije imao jurisdikciju nad Novim Pazarom, Ali-pašine bujuruldije su se zbog njegova velikog ugleda protezale i na to područje.¹³⁴³

Na otpusnoj audijenciji izdao je poklisarima dozvolu za nastavak puta,¹³⁴⁴ a zatim je obavijestio dubrovačku vladu o njihovom boravku u Travniku.¹³⁴⁵

¹³³⁶ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 110r-110v; *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 40v; *AT*, 26, 216.

¹³³⁷ Isto su govorili i drugi namjesnici. Međutim, ima i drukčijih primjera. *AT*, B10 19a/b; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 241.

¹³³⁸ To je učinio i 1736. godine, kao i drugi prije njega. *DA*, 3163/74; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 54-58, 75, 86, 98, 273 i dr.

¹³³⁹ *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 53v, 54v; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 164r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 138r.

¹³⁴⁰ Bilo je to znatno skretanje od uobičajenog puta koji je vodio od Brgata prema Mostaru i Foči. Na Carini su ih po običaju dočekali ljudi trebinjskog mirimirana da ih, u skladu s fermanom, prate i štite. *Cons. Rog.*, sv. 157, f. 121r; *CLDT*, sv. 2, f. 82r-82v; sv. 3, f. 141r; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, 39-43.

¹³⁴¹ *CLDT*, sv. 2, f. 152r-152v, 156v-157r; *DA*, 3243/42; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 135v-138r; *DA*, 3243/42.

¹³⁴² Stanje u Novom Pazaru trebali su predstaviti i na Porti. *Let. Lev.*, sv. 74, f. 134r-134v; *DA*, 3243/41.

¹³⁴³ *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 63r; *AT*, C6 14a-b. Njegove su bujuruldije za siguran put poklisara harača i kurira osim u Bosni bile registrirane i u Novom Pazaru. *Let. Lev.*, sv. 67, f. 88r-88v; sv. 74, f. 96r-96v; *DA*, 3164/9, 11; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 219r-219v; sv. 160, f. 225v; *CLDT*, sv. 2, f. 132r.

¹³⁴⁴ Vlada je pohvalila njihovu misiju u Bosni. *Let. Lev.*, sv. 74, f. 141v-141r; *DA*, 3243/43.

¹³⁴⁵ *AT*, 232.

5.5.4. “S neba padaju biseri“: završetak osmansko-austrijskog rata (1737/39); problem žitarica

Kao što je već rečeno, poklisari harača su za razlog svog neuobičajenog skretanja u Travnik naveli pašine ratne pobjede. Dubrovčani su u njih bili dobro upućeni zahvaljujući vijestima koje su dobivali od trebinjskog mirimirana jer je bio “stari običaj obavještavati jedan drugoga o novostima od svijeta”.¹³⁴⁶

Dana 12. rujna 1739. godine u Dubrovnik je stiglo mirimiranovo pismo s kopijom Ali-pašine bujuruldiye u kojoj je objavio pobjedu osmanskog oružja kod Beograda.¹³⁴⁷ Pismo je donio čohadar mirimirana kojemu su Dubrovčani, za sretnu vijest, poklonili dva cekina. Napisali su pismo zahvale mirimiranu, u kojemu su naglasili da su se, kao što su mu i u prethodnom pismu rekli, nadali osmanskoj pobjedi. U Dubrovnik je u isto vrijeme stigao i aga bosanskog divana s pašinim pismom, također o slavnoj pobjedi kod Beograda i sklapanju mira. U njemu je u detalje pisao da se islamska vojska u Hisardžiku sukobila s velikim austrijskim korpusom, nakon čega je islamski narod pobijedio, a poraženi korpus dezertirao. Osmanlije su osvojile Beograd nakon 40 dana opsade. Posredovanjem francuskog poslanika, a prema uvjetima Karlovačkog mira (1699), mir je sklopljen 27. dana mjeseca Džumadi'l-evvela. Granica Bosanskog ejaleta je sad dovezala do brda Crne Gore i do rijeke Une. Sličnog je sadržaja bila i spomenuta Ali-pašina bujuruldija datirana 1. rujnom 1739. godine, što je datum koji se u njoj spominje kao dan sklapanja mira.¹³⁴⁸ Paša je zatražio proslavu osmanskih pobjeda i nastavak molitvi za vječno trajanje Carstva.¹³⁴⁹

Dubrovački plemići su spomenutog agu dočekali s velikim počastima, poklonili mu čak 30 cekina, a dodatni novac su izdvojili za odjeću kojom su ga ogrnuli.¹³⁵⁰ Dali su mu pismo za Ali-pašu, koje je bilo vrhunac kićenih i neponovljivih fraza. Napisali su, naime, da se “dobricima i slavama čestitoga Carstva svako tko ima sreću biti pod sjenom njegova visokoga postojanja ne može nego iz svega srca radovati”. Od tolikoga ushita čini im se da iz “nebesa pada kiša bisera od uživanja”, a to sve zbog sreće i pobjeda Carstva u čijem se

¹³⁴⁶ AT, BX 55/3, 56/5; CLDT, sv. 2, f. 147v-148r, 150v-151v.

¹³⁴⁷ Istovremeno su stigla Đivovićeve i Lalićeva pisma o beogradskoj bitci. DA, 3061/III 71, 72; 3133/71, 72.

¹³⁴⁸ Međutim, tada su potpisani preliminari, a mir je potpisan 18. rujna 1739. godine. M. Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergences*: 215.

¹³⁴⁹ AT, 5, 1869; BIV 1/50. Ali-paša u prijateljskom pismu donosi opširnije obavijesti o tijeku bitke i uglavljenom miru. U bujuruldiyi ne spominje da je izdana na temelju carskog fermana, kao što je ranije bio slučaj kod osmanskih pobjeda. AT, B 9 38a/b; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 89-90, 92, 131, 161, 198; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 146-148.

¹³⁵⁰ CLDT, sv. 2, f. 153r; *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 50v-51r; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 173v.

prosperitetu nalazi “jedino dobro” za Dubrovnik. I poklisari harača koji su krenuli na Portu posvuda će hvaliti namjesnika i njegovo dobro držanje prema Republici.

Ipak, jedna je stvar pokvarila sliku biserne kiše. Dubrovčani su kao i obično upali u stres zbog žitarica za Bosnu, koje su stigle u njihovu luku. Bojeći se da će propasti, zamolili su pašu da ih što prije preuzme, a istom su se molbom obratili i njegovom čehaji.¹³⁵¹ Paša im je početkom listopada napisao da u vezi žitarica šalje pouzdanog čovjeka, svojeg timar-defterdara Mehmed-efendiju. On je, međutim, došao bez komora za žitarice jer one Bosni, nakon što je mir sklopljen, više nisu potrebne. Budući da bi prijevoz znatno opteretio blagajnu, paša traži da se rasprodaju u Dubrovniku. Za taj je posao ovlastio pouzdane ljude, dotičnog timar-defterdara i pisara bosanskog defterdara, koji računaju na pomoć dubrovačkih vlasti.¹³⁵² Jasno je da taj novi izazov u odnosima s bosanskim namjesnikom nije dočekan s oduševljenjem, ali izbora nisu imali.¹³⁵³

Dubrovčani su u roku od deset dana uspjeli rasprodati više od polovine zaliha, o čemu su obavijestili pašu i izrazili nadu da će uskoro prodati i ostatak. Kupili su mnogo više nego što su u mogućnosti, a kupili bi i više da imaju novaca.¹³⁵⁴ Sljedećih dana su paši poslali dva pisma s vijestima i novostima, a njegovom čehaji najavili pošiljku papira.¹³⁵⁵

Međutim, prodaja ostatka nije išla. Nova Ali-pašina pisma stigla su istovremeno krajem prosinca. Premda je zadovoljan dubrovačkim nastojanjima oko prodaje žitarica, jasno mu je da nema mnogo ponuda. Budući da se preostalim žitaricama bliži kraj vijeka trajanja, paša je od Dubrovčana zatražio da, sve dok ne rasprodaju osmanske žitarice, zabrane prodaju državnih zaliha žitarica i onih koje stižu iz Albanije i Popova polja.¹³⁵⁶ Štoviše, htio je da otkupe najmanje 1.000 oka i razdijele ih po Gradu i dubrovačkom području.¹³⁵⁷

Na sjednici Senata održanoj 21. prosinca jednoglasno su donesene stroge zabrane za uvoz žitarica iz Albanije kao i davanje prostora za njihovu pohranu, i to pod prijetnjom strogih kazni za sve dubrovačke podanike. Međutim, za točno mjesec dana donesena je

¹³⁵¹ *CLDT*, sv. 2, f. 152r-153r; Z. Šundrica, »Obavještajna služba Dubrovačke Republike«: 189.

¹³⁵² *AT*, 22, 187; *BIV* 1/44, 48, 49.

¹³⁵³ U to je vrijeme završila epizoda s Trebinjcima koji su iskrali kukuruz u Župi gdje su ga prodavali na dug. Budući da je uzimanje žitarica na kredit bilo često, vlada je još 1553. izborila ferman na Porti. *AT*, BX 56/6; B 131/109; *CLDT*, sv. 2, f. 148v-150r; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 60; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 163, 170, 266; B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 164, 177; D. Bojanić, »Sultanska akta«: 114-115; N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*: 75, 94-96.

¹³⁵⁴ *CLDT*, sv. 2, f. 159v, 162v; *AT*, 228. Vlada je dio žitarica poslala i mirimiranu. *CLDT*, sv. 2, f. 158v.

¹³⁵⁵ *CLDT*, sv. 2, f. 157v-158v, 161v-162r.

¹³⁵⁶ Više u: B. Hrabak, »Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine«: 140-146, 166-169, 173-177, 189.

¹³⁵⁷ *AT*, 32; *BIV* 1/41, 46.

sasvim drukčija odredba o nabavci albanskih žitarica za potrebe Dubrovnika. Senat je u prvim mjesecima 1740. uveo stroge mjere i kontrolu u vezi nabavke žitarica, što je ukazivalo na veliku oskudicu.¹³⁵⁸ Inače, poznato je da su u proljeće 1740. jaki mraz i tuča uzrokovali oskudicu u Dalmaciji i Bosni, koja je ponegdje potrajala i do 1743. godine. Žitarica nije bilo “ni u turskom vilajetu, ni u kršćanskom”.¹³⁵⁹ Zato je i bosanski čehaja sredinom ožujka 1740. godine pisao dubrovačkoj vladi i tražio 16.000 oka žitarica za potrebe bosanskog dvora i namjesnikovog kućanstva. Odgovorili su mu da je cijeli Grad u “teškoj gladi jer niti ovdje ima, niti nam od nikud dolazi ni žitarica ni druge potrebne hrane”. Žitarica nema čak ni u Italiji, odakle su naručili da se pošalje. Na isti su način odgovorili i na molbu trebinjskog mirimirana. To je u tom trenu bila istina,¹³⁶⁰ no uskoro je stigla pošiljka iz Manfredonije,¹³⁶¹ koju su prikrili.

Sve u svemu, Dubrovčani su preuveličavali jer je činjenica da su žitarice uspjeli nabaviti u Albaniji, od čega su 600 stara, u količini od 2 stara žitarica po jednoj kući mjesečno, razdijelili potrebitima.¹³⁶²

Budući da je Dubrovnik samo tri mjeseca ranije bio primoran kupiti preostale zalihe osmanskih žitarica, veliki razmjeri oskudice su na prvi pogled začuđujući. Jedino logično objašnjenje je u pretpostavci da su osmanske žitarice, dopremljene iz Moreje, nakon dugog ležanja u dubrovačkoj luci zaista propale.¹³⁶³

Nakon prvih zapovijedi o prisilnom otkupu žitarica, zahladili su odnosi dubrovačke vlade s Ali-pašom. Dopisivanje se prorijedilo. Od kraja listopada 1739. do sredine travnja 1740, kad je paša napustio ejalet, Dubrovčani su mu poslali samo dva pisma. Jedno su napisali sredinom studenoga, a drugo, s vijestima i novostima, 20. prosinca 1739. godine.

¹³⁵⁸ *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 79r-79v, 92r-92v, 104r, 108r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 141v-142v; *DA*, 3093/ 117, 118, 121, 124, 144, 149.

¹³⁵⁹ Š. Peričić, »Gladne godine u Mletačkoj Dalmaciji«: 184; N. Lašvanin, *Ljetopis*: 217; J.A Soldo, *Makarski ljetopisi*: 114-115.

¹³⁶⁰ *AT*, BIV 22/40; *CLDT*, sv. 2, f. 165v-166v; *Let. Pon.*, sv. 56, f. 170v, 172r; sv. 60, f. 110v; *DA*, 3129/192, 193; 3094/25.

¹³⁶¹ Konzul Angelis (1712/44) je jedva poslao žitarice. Međutim, vlada se požalila da je kapetan na dubrovačku skalu “iskrcao tek mali dio žitarica, dok je ostatak preusmjerio na druge strane, bez obzira na dogovor”. *Let. Pon.*, sv. 56, f. 170v, 172r; sv. 60, f. 110v; *DA*, 3129/192, 193, 3094/25. Konzula je naslijedio sin Cesare. *Let. Pon.*, sv. 59, f. 204v-205r, 205v-206v, 227r, 229v; *DA*, 3094/3, 5, 7, 10; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 14r.

¹³⁶² Najviše žitarica razdijeljeno je po Konavlima i na Pelješcu. *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 108v-109v, 109v-111r, 112v, 113v, 118r. O mjerama tijekom nerodice: K. Vojnović, »Carinski sustav Dubrovačke Republike.«: 104-105, 134-135; N. Putica, »Zapisci Bara Betere«: 195-197; J. Lučić, »Miscellanea saeculi XIV ex archivis Ragusii«: 323-329; R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture 1*: 27-32.

¹³⁶³ Dubrovčani tvrde da žitarice koje se prevoze morem znaju “povući vlagu”. Drukčiji je bio slučaj iz 1788. godine kad je Dubrovniku odobrena kupovina žitarica koje su tek pristigle u Dubrovnik za bosansku vojsku u Dubičkom ratu. *AT*, 870; B9, 55.

Paša je u siječnju 1740. zahvalio na vijestima i trudu koji je uložen u prodaju žitarica. I ćehaja je zahvalio na papiru i pozvao Dubrovčane da “ne dopuste da njihovo prijateljstvo padne u zaborav”.¹³⁶⁴ Nisu im odgovorili. Paša je otišao iz ejaleta, a da iz Dubrovnika više nije primio nijedno prijateljsko pismo.

5.5.5. Odlazak Ali-paše iz Bosne i konačno rješavanje problema skala 1742. godine

Istovremeno s Ali-pašnim odlaskom dogodio se incident o kojem su dubrovačke vlasti obavijestile svoje poklisare u Istanbulu. Naime, Trebinjci su unajmili dubrovačke brodove da iz Albanije prevezu žitarice za svoje pregladnije sunarodnjake. Dok su u luci zvanj Portik ukrcavali žitarice na brod, stigla je gusarska barka na čelu s ulcinjskim reisom Chior Saracom, poznatim pod imenom Oruč Katrorči (Kontaroš), i zarobila tri dubrovačka podanika.¹³⁶⁵ Premda je reisu rečeno da su to dubrovački podanici koje ne smije porobljavati, a koji još k tome za službu Porte prevoze žitarice osmansom Trebinju, on ih je ipak odveo u Tripoli. Konzul Chirico je odmah stupio u akciju na Porti. Ubrzo je izdan ferman naslovljen na kapetan-pašu Osmana za oslobođenje trojice zarobljenih dubrovačkih pomoraca. Samo mjesec dana kasnije, tripolitanski gusari su napali brodicu dubrovačkog kapetana Rada Šunja koji je prevezio dubrovačku sol. Dubrovčani su se ovoga puta obratili izravno tripolitanskom paši Ahmed-paši Karamanliju (1711/45).¹³⁶⁶

Ibrahim-paša trebinjski je iskoristio Ali-pašin odlazak da ojača svoj položaj nauštrb Dubrovnika. Naime, zbog važnosti dobivanja fermana za zatvaranje mletačkih skala, dubrovačke su vlasti stalno bile u kontaktu s poklisarima u Istanbulu.¹³⁶⁷ Čak je i Ali-paša prije nego je napustio Bosanski ejalet, pisao na Portu u korist Dubrovnika i objašnjavao da nove skale okružuju dubrovačku luku i tako uništavaju Grad i onemogućuju prikupljanje dubrovačkog tributa sultanu. Bosanski je namjesnik ujedno uputio pismo i trebinjskom mirimiranu, tražeći da zaustavi prolaz prema mletačkim skalama jer “sada nije vrijeme za otvaranje novih skala”. Na taj je način pokušano privremeno zaustaviti prolaz prema

¹³⁶⁴ *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 62v, 79r; *AT*, BIV 1/53.

¹³⁶⁵ Više o ulcinjskom gusarenju: V. Miović-Perić, »Ulcinjani i Dubrovačka Republika«: 99-116; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 30-32; V. Vinaver, »Pomorstvo Ulcinja u XVIII. veku.«: 54-59, 62-64.

¹³⁶⁶ *DA*, 3261/56, 57; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 148v-150v; *CLDT*, sv. 2, f. 173v-174v; *TCF*, sv. 2, f. 946, 948; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 345; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 1«: 55; V. Ivančević, »O dubrovačkim nabavama soli«: 670.

¹³⁶⁷ *DA*, 3261/52-55, 58; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 143v, 144r, 144r/b, 147v.

mletačkim lukama do dobivanja zabrane s Porte koju su trebali pribaviti poklisari.¹³⁶⁸ Međutim, pašinim odlaskom iz Bosne stvari su krenule nizbrdo. Mirimiran Trebinja, Ibrahim-paša razaslao je naredbe o otvaranju mletačkih luka na koje je poslao emine. Slučaj je izložen i na Porti.¹³⁶⁹

Međutim, dobivanje fermana je bio dugotrajan proces. Trenutačno i privremeno rješenje mogao je pružiti jedino bosanski namjesnik. Dubrovčani su zato s nestrpljenjem iščekivali dolazak Muhsinzade Abdullah-paše. Dobro su ga znali iz vremena ranijih bosanskih namjesništava (1720/27, 1732/6) i dok je bio veliki vezir (1737).¹³⁷⁰ Vjerovali su da će ih podržati u problemu skala, jer je tako postupio i tijekom prethodnih dužnosti. Naime, u vrijeme službe u Bosni, Abdullah-paša je 1727. godine bez odlaganja bujuruldijom potvrdio carski ferman o zatvaranju mletačkih skala, a deset godina kasnije, tijekom dužnosti velikog vezira, u vrijeme kad je namjesnik u Bosni bio Ali-paša, osigurao je ferman o zatvaranju zabranjenih skala.¹³⁷¹

Čim je, dakle, paša stigao, odmah mu je poslan poklisar Frano Bobali s dragomanom Mihajlom Pešićem.¹³⁷² Premda su Dubrovčani gajili velike nade u naklonost Abdullah-paše, on je već naredne godine otišao, a zamijenio ga je Mehmed-paša Ajvaz Gazi (1741/2). U travnju 1741. godine je došlo do neočekivanog preokreta. Ministri Porte su Mehmed-paši prepustili rješavanje mletačko-dubrovačkog sukoba.¹³⁷³ Smjesta mu je stigao dragoman Marin Martellini da ga uvjeri da je zbog Novog i Risna dubrovačka luka prazna pa neće biti novaca za tribut, i da su mletačke luke otvorene na prevaru. Da dokaže tvrdnje, priložio je čak dvanaest fermana, iz 1691, 1704, 1713, 1717, 1723, 1724, 1727, 1728, 1729, 1731, 1733, 1738. godine, o zabrani rada i uništenju svih mletačkih skala na području od Splita do Drača, uz prijetnju teškim kaznama za prekršitelje. Ostao je kod namjesnika do dolaska njegova sina Ali-bega, kapidžibaše Porte, koji je donio sultanov ferman o prijenosu ingerencija nad mletačko-dubrovačkim sukobom na bosanskog namjesnika. Zadatak namjesnika je bio da u

¹³⁶⁸ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 161r-161v. Ovo je bila uobičajena praksa. T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 94.

¹³⁶⁹ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 156v-157v, 161v-162v; *AT*, BX 56/45; *DA*, 3261/58.

¹³⁷⁰ Doduše, vlada je Bianchiju pisala da je veliki vezir Muhsinzade Abdullah čovjek osrednjih sposobnosti. I Chirico je ocijenio da je on pohlepna osoba, po prirodi bahat, a odluke donosi prema tuđim mišljenjima. *Let. Pon.*, sv. 55, f. 71v; *DA*, 3163/70.

¹³⁷¹ *AT*, 353; *K* 793.

¹³⁷² *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 152r-152v; *Cons. Min.*, sv. 94, f. 234v; *CLDT*, sv. 2, f. 168r-168v, 196v-197r; *Let. Lev.*, sv. 74, f. 158r-167v; *AT*, 383.

¹³⁷³ Ferman i bujuruldije vidi u: Miović; *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 346; *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 159-160.

pravednoj istrazi ispita problem podrijetla novih i starih skala, a rezultate istrage će podastrijeti Porti.¹³⁷⁴

U Bosnu se tada hitno uputio poklisar Frano Ragnina¹³⁷⁵ da “ljubi skute” namjesniku i njegovom sinu i iznese argument da je dubrovačka skala jedina stara skala čiji prihod ide carskoj miriji, dok su ostale skale otvorene tek “prije nekog vremena”. Isto je tvrdio i Ali-beg u pismu za svojeg brata, stolačkog kapetana. Međutim, nikšičke age i neferi, kao i nikšički kadija Mehmed poslali su na bosanski divan arz kojim tvrde da su prema tumačenjima upućenih starosjedilaca grada Onogošta, skale Novi i Risan stare skale koje su otvorene od davnina. I mletački bailo je uvjeravao bosanskog namjesnika da su mletačke skale stare.¹³⁷⁶

Suprotstavljena tumačenja s terena navela su Ragninu da pokrene žustriju diplomatsku borbu na bosanskom divanu. Namjesniku i njegovom sinu je uručio uobičajene poklone i smotuljke s novostima iz svijeta, koje su iz Dubrovnika neprestano nadopunjavali svježim vijestima.¹³⁷⁷ Međutim, za pridobivanje namjesnika ključno je bilo mito od 12 i ½ vrećica zlata (1.130 cekina).¹³⁷⁸ U listopadu je u Dubrovnik stigla kopija namjesnikovog dopisa o skalama za Portu, prema kojoj na granici s Bosnom od davnina postoje samo skale Dubrovnika, Stona i Splita, što su potvrdili pouzdani i upućeni svjedoci. Rad skala u Risnu i Novom zabranjen je jer štete prihodu dubrovačke skale od koje se plaća tribut Porti i plaće vojnika u Trebinju, Ključu i Kozarcu.¹³⁷⁹ Na temelju tog izvještaja, u siječnju 1742. godine je izdan ferman o zatvaranju mletačkih skala, a Mehmed-paša Ajvaz Gazi ga je u kolovožu potvrdio svojom bujuruldijom.¹³⁸⁰

Pitanje otvaranja mletačkih luka bilo je pokrenuto u vrijeme kad je Ali-paša zauzeo položaj bosanskog namjesnika. Problem je okončan kad je došao na položaj velikog vezira.

¹³⁷⁴ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 46v-52v, 54v-58v, 64v-66r; *AT*, BIV 16/3; *DA*, 3261/68; 3277/29.

¹³⁷⁵ Ovo je bilo jedno od prvih diplomatskih misija plemića Ragnine. On je početkom 1745. poslan čestitati novom mletačkom providuru Giacomu Boldu (1744/7). U to vrijeme je okolicom Zadra harala kuga. Iskorištena je tek u ožujku. *Let. Pon.*, sv. 59, f. 187r-187v, 188v-191v, 195v, 205r, 214r, 217v, 226v; *DA*, 3134/1, 5, 7, 8, 13; 3277/30; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 2v-3r, 6r, 14v-15r. Više o njegovom životu i službi, vidi u: V. Ivanović, »O dubrovačkom diplomatu Franu Ranjini.«: 203-228; N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 6*: 115-119.

¹³⁷⁶ *CLDT* sv. 2, f. 185v-186r; *AT*, 307; BIV 16/3; C 7/87; E I 4/2; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 67v-69r, 70r, 73r-73v, 143v, 147v-148r; *DA*, 3261/53, 55; *Cons. Rog.*, sv. 159, f. 106v.

¹³⁷⁷ *DA*, 3277/23; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 80r-81v; 110r, 122v, 124r-126r, 127r-129v, 153r.

¹³⁷⁸ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 148r-148v, 152r; *DA*, 3261/53, 59. Više u: Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 83-84; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 154-155.

¹³⁷⁹ Dubrovčane je o tome obavijestio stolački kapetan Ismail. On je utjecao na povoljan ishod ovog pitanja, i to preko punca koji je bio čaušlarčehaja bosanskog namjesnika, a isto tako preko svojeg brata Ali-bega na Porti. *AT*, BIV 16/4; B XV 126/18.

¹³⁸⁰ *AT*, BI 6/3; *TCF*, sv. 2, f. 977-987; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 347; H. Kapidžić, »Veze Dubrovnika i Hercegovine«: 99; V. Miović-Perić, »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg«: 154-155; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 83-84.

Naime, u travnju 1742. godine, u vrijeme kad je ferman o zatvaranju mletačkih skala bio na putu za Bosnu, Ali-paša je po drugi puta postao veliki vezir.

5.5.6. Kratki osvrt

Čini se da je nakon oprosta za ratnu šutnju, a zatim i za prodaju namirnica osmanskim neprijateljima, dubrovačka vlada odlučila poduzeti ozbiljnije mjere da ne bi opet morala tražiti milost na bosanskom dvoru. I dok je stanovnike Republike nastojala obuzdati oštrim kaznama, teže je bilo zaustaviti osmanske podanike koji su s jedne strane krišom uvozili namirnice u Dubrovnik, a s druge se strane pretvarali da je na snazi potpuna zabrana izvoza iz Bosne. Lokalni su dužnosnici, kao i inače, koristili kratkotrajnost i nestalnost odredbi i interpretirali ih na način koji im je najviše odgovarao. Povrh toga, vlada je izostanak izvoza prehrambenih namirnica iz Dubrovnika u mletačko područje morala opravdati i mletačkim vlastima, ali ovoga puta istinom – “strah od novih neprilika s Osmanlijama”.

Pa ipak, ako se uzme u obzir neznatna količina informacija iz Beča, Istanbula i s drugih strana, koje su Dubrovčani propuštali u Bosnu, može se zaključiti da u Dubrovniku strah od novih neprilika s Osmanlijama nije sasvim prevladao. Pribavljanje novosti za bosanski dvor bila je teško mjerljiva i slabo provjerljiva usluga koju su dubrovačke vlasti smišljeno i pažljivo dozirale. Paša je bio iznimno zadovoljan primljenim informacijama, stalno je tražio nove i isticao da Dubrovčani tako potvrđuju svoju vjernu i odanu službu Visokoj Porti.

I inače su pisma za pašu znatnim dijelom sadržavala kićene komplimente, više puta ponavljane fraze i prazna obećanja. Dubrovčani su iza dodvornog i uslužnog držanja brižno pazili na državne interese koji su, naravno, uvijek prednjačili pred osmanskim zahtjevima. Pritom su pažljivo zataškavali pravo stanje stvari jer su znali da je trenutna dobrobit stanovnika Republika važnija od osmanske srdžbe koja se poklonima i vještim obrazloženjima lako mogla umiriti, kako u ranijim stoljećima tako i sada. Upravo se u tome može prepoznati jedan od segmenata dubrovačkog odnosa prema Ali-paši – riječi su ponekad prevagnule nad djelima.

S druge pak strane, usluge za Ali-pašu koje nisu zadirale u političke i gospodarske interese Republike, Dubrovčani su nastojali što ažurnije i učinkovitije izvršiti. Međutim, ponekad je njihovo izvršavanje bilo otežano nepredviđenim okolnostima, kao što je bila

naplata duga pokojnog Joza Buconjića ili pošiljka papira za bosanskog namjesnika. U takvim slučajevima manjeg državnog značaja namjesnik se Dubrovčanima obraćao preko ćehaje. To ukazuje na trend rasterećenja i gradacije političkih poslova s Dubrovačkom Republikom, vidljiv i na razini Porta – bosanski namjesnik.

I Dubrovčani su podnosili žalbe na različite instance osmanskih vlasti, ovisno o karakteru i važnosti međudržavnih sporova. Primjetno je da je osporavanje monopola dubrovačke luke svoj epilog najčešće dobivao na Porti, premda je zahtjev za zatvaranjem mletačkih skala neumorno davan na sve tri razine – od trebinjskog mirimirana preko bosanskog namjesnika do Porte u Istanbulu. Pitanje trgovine imalo je vitalnu važnost za opstanak Dubrovnika te su problemi vezani uz izvoz, uvoz i krijumčarenje prehrambenih artikala i sirovina zadržali primat u državnim uputstvima za dubrovačke poslanike bilo u zaleđu ili na Porti.

Dubrovčani su na nižoj lokalnoj razini rješavali probleme međugraničnih čarkanja, dužničke, zemljišne i imovinsko-pravne sporove koje su jedino u fazi zaoštavanja podnosili na bosanski divan. Pitanje crnogorskih napada i vlašskog razbojništva rješavali su u suradnji s nižim lokalnim vlastima, dok su gusarski napadi Ulcinjana i Tripolitanaca nerijetko stizali do Porte. Znatnija osjetljivost za sporove na moru može se dovesti u vezu s novim uzletom pomorske trgovine sredinom 18. stoljeća.¹³⁸¹ Usto, zanimljivo je istaknuti da je zaštita dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru i sigurnost poklisara na putu do Istanbula, premda službeno nije pripadalo Ali-pašinoj jurisdikciji, potpomognuta njegovim bujuruldijskim. Može se pretpostaviti da je razlog tome Ali-pašin snažan utjecaj i ugled.

Između Dubrovnika i Ali-paše je tijekom njegova prvog namjesništva vladalo čvrsto prijateljstvo i uzajamno razumijevanje i poštivanje. Prijateljstvo Dubrovnika i bosanskog namjesnika Ali-paše nisu ugrozili ni Mlečani. Ali-paša je čak dva puta pisao na Portu i založio se za dubrovačku skalnu. Međutim, otvaranjem mletačkih skala jasno se pokazala ograničenost Ali-pašine političke snage kako prema Porti, tako i u odnosu s nižim lokalnim službenicima. Štoviše, njegovim odlaskom iz Bosne trebinjski mirimiran je imao posve odriješene ruke. Otvarao je zabranjene luke i naplaćivao džumruk na konje.

Sporovi zbog otvaranja mletačkih luka i nezakonitog oporezivanja odnose prevagu tijekom prve polovice 18. stoljeća. Neprestana borba za zaštitu i slobodu dubrovačke trgovine

¹³⁸¹ Više u: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 95-132; V. Vinaver, »Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu.«: 21-59; I. Mitić, »O uzrocima velikog uspona dubrovačke pomorske trgovine«: 53-87.

preslika je temeljne okosnice u odnosu između Dubrovnika i Osmanlija tijekom 18. stoljeća. Bilo je to očuvanje trgovačkih privilegija propisanih u vrijeme procvata Carstva i Republike i konzerviranje starih odnosa koliko je to bilo moguće u novim okolnostima.

Ako se problemi koji su opterećivali dubrovačko-osmanske odnose razmotre kroz duži presjek vremena, može se primijetiti da je karakter sporova i nesuglasica kroz stoljeća bio gotovo identičan. Mijenjao se jedino njihov intenzitet u pojedinim stoljećima, načini njihova rješavanja i postojanost rješenja. Najočitiya razlika je da u zlatno doba Carstva i Republike (15. i 16. stoljeće) te u doba zalaza njihove snage (17. i 18. stoljeće), za rješavanje svakidašnjih problema nisu pokretani isti mehanizmi političko-upravnog sustava. U 15. i 16. stoljeću su marginalni slučajevi poput osmanskih prebjega na dubrovački teritorij, nasljedne ostavštine, trgovačkih dugova, ubojstva graničnih osmanskih podanika i pljačkanja dubrovačkih karavana, nerijetko predstavljani na Porti,¹³⁸² a tijekom 18. stoljeća oni su najčešće dospijevali tek do nižih lokalnih dužnosnika Bosanskog ejaleta. Porta više nije slala mubašire radi provođenja istrage, već je dužnost glavnog istražitelja u arbitražama između Republike i Carstva ustupila bosanskom namjesniku kao “najboljem poznavatelju lokalnih prilika”. Međutim, nove političko-pravne osnove na kojima je postavljen dubrovačko-osmanski odnos dovele su do situacije da su sporovi na bosanskom divanu rješavani od slučaja do slučaja, prema trenutnim i prividnim razlozima, ovisno o raspoloženju i karakteru namjesnika.

Rezigniranost Porte odrazila se i na odnosu Dubrovnika prema Carstvu. Svjesni da je u periodu političko-gospodarskog opadanja trajnije sređivanje odnosa s Osmanlijama gotovo nemoguće, Dubrovčani su tolerirali djelomična rješenja sporova jer nisu imali izbora. Ranije su znali energično i odriješito istupiti protiv afričkih gusara, privodili ih i kažnjavali, tražili oslonac u suradnji s nekima od njih.¹³⁸³ Kasnije je otkup dubrovačkog roblja i izdavanje nedjelotvornih zabrana predstavljalo veliki diplomatski uspjeh. U naponu snage, tijekom 16. stoljeća oštro i nepopustljivo su se opirali novim odlukama o povećanju carinskih nameta, čak su prijetili obustavom trgovačkog izvoza u osmansko zaleđe.¹³⁸⁴ Tijekom 18. stoljeća popuštali su pred zahtjevima osiromašene osmanske blagajne, pristajali su da se ozakone

¹³⁸² Vidi primjere u: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 223, 226-228, 229-230, 384; E. Kovačević, *Muhimme defteri*: 37, 190, 201; Č. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 44, 45, 46, 53, 54, 65, 69, 70, 72, 76, 85, 95, 122, 157, 318; I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 236-237, 238, 268-271.

¹³⁸³ Vidi primjere u: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 29-30, 56-58, 72-73, 78, 156, 311-312, 315, 337-338; R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 102-103.

¹³⁸⁴ Vidi primjere u: I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku*: 257-264; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 28-29, 79-82, 93-97, 179-180, 216, 221, 228-232, 321-324, 381-382.

nameti, poput onog na vosak, uz uvjet da su svedeni na razumnu visinu. Bio je to jedini način da se osigura slobodno kolanje robe iz osmanskog zaleđa, izbjegnju sporovi i uvjetno rečeno omogući nesmetana trgovačka aktivnost dubrovačkih trgovaca na Balkanu. Granica popuštanja jasno se povlačila jedino u slučaju monopola dubrovačke skale, za koji su se Dubrovčani, kao za posljednju slamku ekonomskog spasa, grčevito borili. Zahvaljujući stalnim naporima dubrovačkih poslanika na osmanskim dvorovima, mletačke luke nisu preuzele vodeću ulogu u kopненоj trgovini koju je, premda u smanjenom obujmu, zadržao Dubrovnik.

6. ODNOSI DUBROVAČKE REPUBLIKE I ALI-PAŠE U PETOM DESETLJEĆU 18. STOLJEĆA

6.1. Tekući problemi Dubrovačke Republike u vrijeme drugog mandata velikog vezira Ali-paše (travanj 1742. – rujanj 1743.)

6.1.1. Neovlašteno oporezivanje dubrovačkih trgovaca i ponovno otvaranje zabranjenih mletačkih skala

Dugoočekivani ferman koji je Dubrovniku ulio nadu u okončanje iscrpljujućeg spora oko zabranjenih mletačkih luka, pratila je još jedna sretna vijest. U pismu s kraja travnja Luka Chirico ih je obavijestio da je veliki vezir Nišandži Ahmed-paša (1740/2) izgubio podršku na dvoru zbog lošeg vođenja politike, svrgnut je i prognan na Rodos.¹³⁸⁵ Na njegovo je mjesto postavljen bivši veliki vezir Ali-paša Hekimoglu (1742/3). Svi ministri Porte su prihvatili novi izbor i Ali-paši “kojeg svi cijene i poštuju”, “poželjeli blagostanje i sretni napredak vladavine”. Ali-pašin dolazak u prijestolnicu 26. travnja izazvao je snažno oduševljenje. Narod se sjećao njegove velike darežljivosti tijekom prethodnog mandata. Chirico prenosi da je u trenutnim okolnostima, a najviše zbog novih zahtjeva Nadir Šaha, Ali-paša najpogodnija i zapravo jedina osoba u Carstvu koja je dorasla službi velikog vezira. U ime dubrovačkih plemića Chirico je čestitao Ali-paši i istaknuo da “Senat čuva uspomenu na njegovu

¹³⁸⁵ Chirico je pisao da je on bio sposoban i iskusan, surađivao je s kršćanskim ministrima i održavao neutralnost s Perzijom. Budući da je optužen za korupciju i pohlepu, njegova imovina i novac su konfiscirani. Zahvaljujući zalaganju Ali-paše, sultan je Ahmed-pašu poštedito smaknuća. *DA*, 3164/32, 33; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 356, 359; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1796.

dobročudnu i velikodušnu vladavinu u Bosni”. Prenio mu je čestitke poklisara harača Vlahu Sorga i Điva Procula koji su već bili krenuli za Dubrovnik.¹³⁸⁶

Dakako, Dubrovčani su smjesta uputili kičenu čestitku zbog dolaska na vlast “uzvišenog dobročinca”, čime su od “Previšnjega milostivo uslišene žive molbe” Republike. Iznijeli su i jednu poniznu molbu. Naime, bez obzira na bujuruldiju koju je paša izdao u vrijeme posljednjeg boravka u Bosni 1739. godine, nastavile su se nevolje dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru, a iznudama su ih zlostavljali tamošnji zapovjednici, naročito Ferhatagić koji “zlurado smišlja različite izgovore da nanese štetu i nepravdu dubrovačkim trgovcima”. Tražili su ferman, a računali su i da će Chirico izboriti pisma preporuke Ali-paše i njegova kapićehaje Mehmed-paše Jedekčija¹³⁸⁷ za Ferhatagića. Ferman je izdan već krajem rujna 1742. godine, i to sa zabranom ubiranja novih nameta (“muhdisar”) od dubrovačkih trgovaca. U to je vrijeme u Dubrovnik stiglo prijateljsko Ali-pašino pismo sa zahvalom na čestitkama i jamstvom da će trgovcima u Novom Pazaru pružiti zaštitu i pomoć.¹³⁸⁸

Chirico je pisao o sastanku s Ali-pašom, kojemu je rekao da je na osmanskome tlu ostalo tek 400 dubrovačkih trgovaca, a većina ih je Novom Pazaru. Paša je znakovito odvratio da dobro poznaje Ferhatagića i bez zadržke se zauzeo protiv njegove samovolje. I drugi ministri Porte su se založili za dubrovačke interese, zaključio je oduševljeni Chirico.¹³⁸⁹ Da održe takvu klimu, dubrovačke vlasti su pripremile poklone, kutijicu mirisnih ulja u vrijednosti od 19 dukata za Ali-pašu i za reis-efendiju Kodža Ragib Mehmed-efendiju (1740/3)¹³⁹⁰ dalekozor vrijedan čak 60 dukata.¹³⁹¹ Skuplji poklon ukazivao je na rast utjecaja reis-efendije koji se s vremenom profilirao u ministra vanjskih poslova.¹³⁹²

Dubrovačke vlasti su se istodobno borile i protiv oporezivanja svojih trgovaca u Stocu, a sve je počelo kad su u srpnju 1742. godine primile obavijest stolačkog kapetana Ismail-age

¹³⁸⁶ DA, 3164/32, 33.

¹³⁸⁷ Za njega Chirico kaže da je poslušna kreatura kizlarage i osoba osrednjih sposobnosti. On je od 1737. do 1740. godine bio ćehaja velikih vezira. Smijenjen je s Ali-pašom 1743. godine, a na položaju ćehaje naslijedio ga je Šerif Halil-efendija. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1076, 1787; DA, 3164/33, 49.

¹³⁸⁸ CLDT, sv. 2, f. 188/II; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 161v-164r, 196v; TCF, sv. 2, f. 948; AT, B I 1/17; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 347.

¹³⁸⁹ DA, 3164/34.

¹³⁹⁰ On je svrgnut je s položaja istovremeno s Ali-pašom, a naslijedio ga je Mustafa-efendija (1744/47). Njemu su poklisari harača 1744. poklonili 1.000 reala, dva koraljna tespiha i dva kaveca sukna, a godinu dana kasnije naručio je moderne čaše od engleskog kristala. DA, 3164/74, 104, 106, 115; *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 6r-6v, 30r-32r, 39v-40r; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 115v; sv. 161, f. 171v-172r; sv. 163, f. 180v-181r; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1782. Više o reis-efendiji Mustafi: V. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace*: 24-25; J. P. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* 8: 32, 35; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1782; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4/II*: 166, 185, 385-397, 616.

¹³⁹¹ *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 171v, 178r; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 210v.

¹³⁹² C. Findley, »The Legacy of Tradition to Reform. Origins of the Ottoman Foreign Ministry.«: 334-357.

da će odsad za svaki konjski tovar vune, voska i kože uzimati pola groša za carsku miriju. I sam je znao da je na snazi ferman iz kolovoza 1741. godine prema kojem su dubrovački trgovci oslobođeni plaćanja svih nameta na bivolje i volovske kože, kao i ostalih, poput pandurine, badža, kantarije, mururije i vama. Štoviše, tadašnji bosanski namjesnik Ajvaz Gazi Mehmed-paša (1741/2) potvrdio je taj ferman bujuruldijom upućenoj upravo Ismail-agi. Senat je zato odlučio oštro istupiti. Ismail-agi je poslao dragomana Zarinija s pismom i darom (10 glava šećera i 20 komada limuna), da ga podsjeti na sultanovu odluku.¹³⁹³ Dubrovčani su vjerovali u dobar ishod, a izgleda da je do njega i došlo jer u narednim mjesecima više nije bilo žalbi na pretjerano oporezivanje.

Istovremeno su u Dubrovnik stigle nove loše vijesti. Tek okončana mukotrpa, dugotrajna i skupa borba za skale ispala je uzaludna. Na makarskoj su se skali opet prodavale velike količine soli, zbog čega je stonska slanica bilježila drastičan pad prodaje.¹³⁹⁴ Dubrovčani su odmah u srpnju pisali trebinjskom kapetanu Sulejman-agi i ostalim trebinjskim agama da na makarsku skalju pošalju dvojicu pouzdanih ljudi da utvrde imena i prebivališta trgovaca i kiridžija koji u Makarsku dovoze konje krate robom, a odvoze sol.¹³⁹⁵

Premda je istovremeno na put za Istanbul kretao jedan dubrovački kurir čije su usluge ponuđene i trebinjskim agama, problem skala ipak nije spomenut konzulu Chiricu. Budući da je protekle godine spor oko skala svoj epilog imao u provinciji, a ne na Porti, Dubrovčani su se koncentrirali na lokalne osmanske vlasti. Obratili su se trebinjskom mirimiranu Ibrahim-paši čestitkom na preuzimanju zborničkog sandžaka¹³⁹⁶ i naveli mu problem makarske skale. Na zahtjev mirimirana odmah su mu poslali pet konja žitarica, i to bez ikakve namjere da mu ih naplate.¹³⁹⁷ Uz uobičajene hvalospjeve, u pismu su naveli novosti o stanju u Ugarskoj. Mirimiran je obećao pomoći.¹³⁹⁸

¹³⁹³ AT, B XV 126/67; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 63r-64v, 78r-78v, 95r-95v, 115v-116r, 164v-165v; TCF, sv. 2, f. 946-947; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 134r, 139v; CLDT, sv. 2, f. 181v; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 347; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 160. Zarini je mjesec dana ranije posjetio stolačkog kapetana zbog registriranja fermama, a kapetan se tada požalio da Dubrovčani ne plaćaju dohotke od travarine. *Let. Lev.*, sv. 75, f. 159v-160v. Vidi ostale probleme 1742. godine: CLDT, sv. 2, f. 188r-188v; AT, BXV 126/20, 39, 66.

¹³⁹⁴ Više vidi u: Š. Peričić, »Pomorska trgovina Makarske«: 101-120; Š. Peričić, »Prilog poznavanju stonske solane.«: 139-163.

¹³⁹⁵ CLDT, sv. 2, f. 188v-189v; AT, B129/45. O istovremenim problemima s Trebinjcima vidi: CLDT, sv. 2, f. 187r-187v; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 109v-110r.

¹³⁹⁶ Više u: V. Skarić, »Trebinje u 18. veku«: 53.

¹³⁹⁷ Usp. i: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 128; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 451.

¹³⁹⁸ I tada je vladala oskudica žitarica zbog slabog uroda. CLDT, sv. 2, f. 189v-190r, 190r-190v; DA, 3175/4, 5; 186/9; N. Gojak, *Makarski ljetopisi*: 120.

Svjesni da će otvaranje makarske skale potaknuti rad ostalih mletačkih skala, Dubrovčani su se obratili i bosanskom namjesniku Ajvaz Gazi Mehmed-paši. Budući da je otvaranje makarske skale predstavljalo direktnu povredu bujuruldije koju je Mehmed-paša izdao u veljači 1742. godine, nije trebalo puno vremena da s bosanskog divana izađe nova bujuruldija. Dubrovčani su mu zahvalili iscrpnim vijestima o Ratu za austrijsko naslijeđe (1740/8).¹³⁹⁹ Međutim, ni ta bujuruldija nije bila djelotvorna. Došle su vijesti, premda neproverjene, da opet rade skale u Novom i Risnu gdje se na štetu Dubrovnika slijevaju karavane s trgovačkom robom iz zaleđa.¹⁴⁰⁰

Smjena vlasti i dolazak novog namjesnika, bivšeg velikog vezira Jegen Mehmed-paše (1742/44) pobudila je novu nadu u sretno rješenje tvrdokornog problema. O odlasku namjesnika Ajvaz Gazi Mehmed-paše koji je “nagla i nepouzdana osoba”, i dolasku “poštenog i strogog” Jegen Mehmed-paše, vlastima je sredinom listopada oduševljeno pisao konzul Chirico. Dodao je da se mletački bailo Nicolò Erizzo žalio reis-efendiji na namjesnika Ajvaz Gazi Mehmed-pašu koji je zabranio prolaz prema mletačkim skalama. Optužio ga je za korupciju jer je namjesnikov sin primio 20 vrećica novaca za odredbu koja će biti naklonjena dubrovačkoj skali. Novi mletački bailo Giovanni Donna (1742/5) je po dolasku u Istanbul u kuću reis-efendije poslao svilu, brokat i raznu galanteriju da ga pridobije za otvaranje mletačkih skala. Chirico je ipak vjerovao u reis-efendijinu podršku.¹⁴⁰¹

Poklisar Frano Sorgo i dragoman Zarini otišli su čestitati novom namjesniku Jegen Mehmed-paši i odnijeli mu uobičajeni poklon i još 640 probranih limuna i citrona.¹⁴⁰² Sorgo mu je spomenuo mletačke skale i ispričao mu cijelu povijest tog problema. Ako ne misli kršiti odredbe fermana, Mehmed-paša će sigurno reagirati.¹⁴⁰³

Treba istaknuti da je u to vrijeme prijetila kuga, pojavila se u brojnim bosanskim mjestima, navodno čak i u Travniku. O svemu je Dubrovčane obavještavao Sorgo. Kuga je nakratko zaustavila i njegovu misiju.¹⁴⁰⁴ Senat je od rujna do prosinca 1742. godine

¹³⁹⁹ *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 139v; *CLDT*, sv. 2, f. 192r-192v, 194v-195v; *AT*, 385; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 161.

¹⁴⁰⁰ Mlečani su tada uveli nižu taksu na robu koja se izvozi iz Novog. Od lipnja 1740. godine do veljače 1742. godine u Risan je dotjerano 471 volova i 13.430 grla sitne stoke. G. Stanojević, »Novska skela u XVIII. vijeku.«: 122-124.

¹⁴⁰¹ *DA*, 3164/34, 49.

¹⁴⁰² Zariniju je prije odlaska u Bosnu odobrena povišica plaće. *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 165r, 173r-174r.

¹⁴⁰³ *CLDT*, sv. 2, f. 196v-197r; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 160r-161r, 164v, 172r, sv. 161, f. 42r; *Cons. Min.*, sv. 95, f. 87r, 89v; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 175r-176r, 178v-179r, *DA*, 3277/24.

¹⁴⁰⁴ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 171r-172r; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 160r, 176v; 225r-228r; sv. 161, f. 3v-4r. Dubrovčani su se preko poslanika Ragnine i konzula Cabassa već raspitivali o kugi. Sljedeće godine se pojavila sumnja i na kugu u Dubrovniku. *Let. Lev.*, sv. 75, f. 123r-123v, 135r, 161r, 166r, 168v-169v, 170r, 197v; *DA*, 3164/40, 41;

poduzimao mjere opreza protiv kuge iz osmanskog zaleđa. Na granično područje postavio je sanitarni kordon, zamolio je stolačkog kapetana da usmjerava karavane i trgovce na dozvoljene prijelaze.¹⁴⁰⁵ Panika je bila na vrhuncu kada je krajem studenoga otkriveno troje oboljelih koji su žurnom odlukom Senata transportirani u takozvani Babadžafer na Pločama. Početkom siječnja naredne 1743. godine, Senat je konstatirao da se “vratila vjera u obnovu zdravlja” jer je prošlo 40 dana od smrti posljednjeg Vlaha.¹⁴⁰⁶ Jednoglasno je donesena odluka da se na misi u katedrali i tijekom procesije sv. Vlaha laudom *Te Deum* zahvali “djelovanju Božanskog Veličanstva što je spasio Grad od biča kuge”.¹⁴⁰⁷

Uz opasnost od okuženih Vlaha u Dubrovniku, dubrovačke vlasti su brinule i zbog problematičnog Salih-age koji je zbog carinjenja voska boravio na dubrovačkim Pločama. Nakon što je izazvao incident na Pločama, krenuo je u Trebinje podnijeti tužbu protiv dubrovačkih stražara. Sorgo ga je trebao preduhitriti i u Travniku zatražiti njegovu smjenu.¹⁴⁰⁸

Sorgo je na bosanskom dvoru obavio još par poslova. Pribavio je bujuruldiju na temelju fermana iz 1741. godine o rješavanju sporova između dubrovačkih i osmanskih trgovaca, kao i onu o slobodnom izvozu mesa i žitarica prema posljednjem fermanu.¹⁴⁰⁹ Pred njegov odlazak iz Travnika, u prosincu 1742. godine, izdana je još jedna bujuruldija kojom se klančarima i vojnicima zabranjuje da zaustavljaju dubrovačke trgovce i pod raznim izgovorima silom im naplaćuju badž i ostale namete od kojih su Dubrovčani izuzeti. Bujuruldiju sličnog sadržaja izdao je i prethodni namjesnik Ajvaz Gazi Mehmed-paša na temelju istovremenog fermana iz 1741. godine.¹⁴¹⁰

N. Lašvanin, *Ljetopis*: 219; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 162; N. Gojak, *Makarski ljetopisi*: 121; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 138.

¹⁴⁰⁵ Zabranjeni prolaz Čepikuće otvoren je u kolovozu 1743. godine. *CLDT*, sv. 2, f. 194r-194v, 216r; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 190v-191v, 201v; sv. 61, f. 24r. Više o organizaciji zdravstvene službe: N. Putica, »Zapisci Bara Bettere«: 197-201; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 117-136; R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture I*: 65-115; Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 81-147.

¹⁴⁰⁶ Vlasi su bili skloni izgredima i kršenju pravila kontumacije. Senat ih je 1742. premjestio u jedan okrug, postavio straže i zatvorio njihove trgovine. Međutim, antiepidemijske odredbe kršilo je i lokalno stanovništvo, pa čak i zdravstveni službenici. Vidi primjere: *DA*, 3402/51, 56, 57; 3176/II 72; 3186/74; V. Miović-Perić, »Kobni neposluh.«: 41-47; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 121-123, 126-129, 327-334; Dj. Orlić, »Dubrovačke vijesti«: 98-99; R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture I*: 89, 90.

¹⁴⁰⁷ Usp. i: *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 151v, 153r-153v, 154v-156v, 157r-157v, 165v, 166r-171r, 175r-175v, 178r, 179r-180r, 180r-181v, 183r-183v, 186r-186v, 187r-188r.

¹⁴⁰⁸ *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 180r; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 179v-182r; *CLDT*, sv. 2, f. 198r-198v. O inicijativi za smjenom dužnosnika: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 64-68, 132, 248-249, 318; R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 126-139; F. Efenčić, »Plaćanje dubrovačkog danka Turcima.«: 223-224.

¹⁴⁰⁹ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 176v; *TCF*, sv. 2, f. 949, 958; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 345, 347.

¹⁴¹⁰ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 160-161.

Sve u svemu, Sorgova misija nije bila uspješna. Glavni problem mletačkih skala bilo je teško riješiti sve dok se u dubrovačkom susjedstvu, daleko od nadzora viših osmanskih vlasti, nalazio trebinjski mirimiran Ibrahim-paša. Njegovoj je blagajni prolaz karavana prema mletačkim skalama donosio znatnu korist, a usput budi rečeno, izgubio je malikanu na dubrovačku skalnu koja je sad pripala Mehmed-paši Tašlidžaliju. Stoga je intervenirao konzul Chirico i razgovarao s bratom stolačkog kapetana, Ali-begom, koji drži malikanu na dubrovačkim granicama. Pošto je Ali-beg stari prijatelj novog bosanskog namjesnika Jegen Mehmed-paše, obećao je da će zatražiti njegovu zaštitu za Dubrovčane. Uostalom, Ibrahim-paša trebinjski svojim “arogantnim i prijetvornim držanjem radi štetu i Ali-begovom apalatu”. Chirico je o skalama razgovarao i s reis-efendijom i rekao mu da će rivalstvo s Mlečanima dovesti do propasti Republike, “najvjernijeg osmanskog tributara koji se održava zahvaljujući trgovini svoje skale iz čijeg prihoda plaća tribut sultanu”.¹⁴¹¹

Ništa od navedenoga nije pomoglo. Dubrovčani su se u lipnju 1743. godine žalili trebinjskom mirimiranu da je zubački knez Petar Danilović¹⁴¹² na zabranjenu novsku skalnu prevezao 40 konja robe, a namjerava poslati još 120 konja. Podsjećajući mirimirana na stroge zapovijedi Porte, napominju da je nemoguće da ti karavani prođu nezapaženo pa od njega očekuju da provede istragu i kazni krivce. Budući da odgovor mirimirana nije stizao, pet dana kasnije su napisali novo pismo opominjući ga da je u Dubrovnik stigla vijest da Danilović planira poslati čak 600 konja na novsku skalu. Osim toga, u dva tjedna na makarskoj se skali prodao cijeli brod soli dok na stonsku slaninu nije došao nijedan kupac.¹⁴¹³

6.1.2. Novi problemi s osmanskim podanicima: prevare, prepadi, krađe i ubojstva

U siječnju su dubrovačkim vlastima stigle nove tužbe. Naime, dubrovački podanik Antun Paskoje se požalio da su osmanski age u gradu Ključu nasrnuli na njega i njegova suputnika kojega su na mjestu ubili, a stado od 100 grla stoke za potrebe Grada su oteli. Kad je Paskoje sutradan tražio svoju stoku natrag, age su zatražili novčani otkup, a osam najboljih volova su zadržali za sebe. Vlasti su Paskoja najprije uputile trebinjskom mirimiranu jer su mu samo nekoliko mjeseci ranije, odnosno u kolovozu 1742. godine, navijestile dolazak

¹⁴¹¹ DA, 3164/37; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 197v.

¹⁴¹² On je 1740. godine tražio pomoć Dubrovčana protiv crnogorske vojske. AT, E 2/21; H. Hajdarhodžić, »Hercegovačke porodice u XVIII vijeku.«: 145-166. Više o ustanovi vlaškog kneza: B. Đurđev, »Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom.«: 49-67.

¹⁴¹³ CLDT, sv. 2, f. f. 213r, 213v-215r, 218v-219r; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 84.

dvojice dželepdžija koji će za potrebe Grada dovesti stoku, a kao pismeno jamstvo nosili su i kopiju bujuruldije o slobodnom izvozu stoke. Tom su ga prilikom zamolile da u Trebinju preporuči dolazak dubrovačkih trgovaca kojima je potrebno pružiti pomoć i omogućiti im što unosniju kupovinu stoke. Mirimiran nije riješio problem, pa su vlasti Paskoja poslale Said Ali-agi, hercegovačkom muteselimu. Doznajući da je trebinjskom mirimiranu prepuštena uprava nad nekoliko hercegovačkih kadiluka, deset dana kasnije su mu opet poslale Paskoja.¹⁴¹⁴

Međutim, ovaj se slučaj tijekom ožujka protegnuo čak do bosanskog divana gdje su ključki age uložili žalbu i pribavili bujuruldiju namjesnika Jegen Mehmed-paše (1742/4) kojom im je dopustio da zadrže četvrtinu plijena oduzetog Paskoju. Sad su ga vlasti poslale u Travnik. Budući da je ćehaja trebao utjecati da namjesnik, dubrovački “osobiti blagodarac” udijeli svoje milosti, Paskoje mu je odnio dvije dobro zapečaćene kutije terijaka i sjemenki limuna¹⁴¹⁵ koje je bio zatražio od Sorga. Premda su sigurni da “će uzvišeni bosanski namjesnik svojim ovlastima lako saznati istinu i doznati imena krivaca”, Dubrovčani su ipak zamolili ćehaju da ne dopusti da se na bosanskom divanu povjeruje lažnim iskazima ključkih aga.¹⁴¹⁶

Ovo nije bio jedini slučaj krađe stoke koji se odužio nemarom trebinjskog mirimirana i neposluhom tamošnjeg stanovništva. Iskoristivši neočekivanu eskalaciju Paskojevog slučaja, dubrovačke su vlasti mirimiranu istovremeno pisale o Anici Mihajlovoj iz Šumeta koja je prije dva mjeseca njihovom preporukom kod njega tražila pravdu zbog ukradene krave. I premda je “posvuda hvaljena pravda mirimirana” ubrzo otkrila imena krivaca i obećala za petnaest dana obešteti Anicu, ipak su već prošla dva mjeseca, a krava nije vraćena.¹⁴¹⁷

Svakodnevni kontakti pograničnog stanovništva neminovno su rezultirali brojnim sporovima zbog kojih su se Dubrovčani redovito obraćali trebinjskom mirimiranu kao najbližem osmanskome službeniku.¹⁴¹⁸ Suradnja s njim je bila neophodna i zbog opasnosti od Crnogoraca, koja je uznemirila dubrovačke vlasti u ožujku 1743. godine. Istovremeno s tom viješću, Osmanlije su pogubili 13 Crnogoraca koji su došli u Hercegovinu radi trgovine, a

¹⁴¹⁴ *CLDT*, sv. 2, f. 193r, 199r-200r; *AT*, B 131/111; BXV 126/21.

¹⁴¹⁵ Čini se da su Osmanlije pokušavali uzgojiti limone tako što bi koštice limuna posadili u zemlju. Inače, putopisci često spominju drveća citriona i limuna po Carstvu. H.L. Pouqueville, *Travels in the Morea, Albania, and Other Parts*: 203; G.A. Olivier, *Travels in the Ottoman empire*: 71, 75, 141; T. Macan, »Podlisje dubrovačko: ljekovito bilje u starini.«: 52-53.

¹⁴¹⁶ *CLDT*, sv. 2, f. 201r-202v.

¹⁴¹⁷ *CLDT*, sv. 2, f. 202v-203r, 206v.

¹⁴¹⁸ *CLDT*, sv. 2, f. 206v-207r, 212r-212v, 214r-214v, 215r-215v, 216r-216v, 219r, 219v-220r.

njihove su glave istaknuli na bedeme hercegovačkih gradova.¹⁴¹⁹ Da osiguraju naklonost mirimirana i tečno funkcioniranje njihovog slojevitog odnosa, Dubrovčani su mu tijekom 1743. godine slali vijesti o Ratu za austrijsko naslijeđe (1740/8), toware žita, soli, papir i čestitke.¹⁴²⁰ Međutim, dubrovačka dodvornost i darežljivost je imala svoje granice i jasno definiran cilj. Tako su, primjerice, odbili molbu mirimirana da mu pozajme novac jer bi ga teško vratio s obzirom na gubitak udjela u soli prodanoj na dubrovačkoj skali.¹⁴²¹ I mirimiran je u svakom poslu pazio na svoju računicu. Iz tog je razloga ranije podržavao rad mletačkih skala i neovlašteno naplaćivao trgovcima prolaz prema dubrovačkoj skali.¹⁴²²

Zbog tijesnih veza Dubrovnika i Trebinja, bosanski su namjesnici bujuruldije i opću prepisku vezanu uz dubrovačke poslove često upućivali trebinjskom mirimiranu.¹⁴²³ Tako je i tijekom svibnja 1743. godine Ibrahim-paša trebinjski, poslavši svojeg agu na Ploče, obavijestio Dubrovnik o nepovoljnoj bujuruldiji namjesnika Jegen Mehmed-paše da u Dubrovnik stiže ljubinjski kadija i mubašir s bosanskog dvora. Oni će tamo provesti istragu u vezi ubojstva osmanskog podanika Petra Nikolinog iz ljubinjskog kadiluka. Nasljednici Petra koji je ubijen u dubrovačkom selu Kobaš kamo je po običaju vodio ovce na ispašu, tražili su da se prema zakonima šerijata isplati cijena prolivene krvi (krvarina).¹⁴²⁴

Upravo je sudska ingerencija nad osmanskim i dubrovačkim podanicima predstavljala vječni kamen spoticanja koji je isplivao i u ovom slučaju. Dubrovačke vlasti su se zaprepastile jer je bujuruldija kršila odredbe fermana da kadija bez poziva ne smije doći u Republiku.¹⁴²⁵ Osim toga, osmansko zakonodavstvo je tim postupkom zahvatilo dubrovačke podanike.

¹⁴¹⁹ Dubrovčani su se krajem 1743. oglašili na mirimiranove molbe za pomoć. U rujnu 1744. godine mirimiran ih je prvi obavijestio o okupljanju Crnogoraca i molio pomoć. *CLDT*, sv. 2, f. 203r-203v, 204v, 222, 238r; *AT*, B 131/113; G. Stanojević, *Mitropolit Vasilije Petrović*: 53, 84-85.

¹⁴²⁰ *CLDT*, sv. 2, f. 203v-204r, 205r-205v, 206r-206v, 207r-208r, 219v-220r, 222r; *Cons. Rog.*, sv. 161, f. 3v, 11r; *AT*, B130/31.

¹⁴²¹ Također je odbio pohraniti mirimiranovu pošiljku žitarica u Lazarete jer su bili krcati trgovcima koji su izdržavali karantenu. *CLDT*, sv. 2, f. 203v-204r, 205r-205v, 206r-206v, 207r-207v; *Cons. Rog.*, sv. 161, f. 3v, 11r; *AT*, B130/31.

¹⁴²² *CLDT*, sv. 2, f. 213r, 213v-214r.

¹⁴²³ Primjerice: *AT*, BX 56/50; E 6 4a-b.

¹⁴²⁴ Bujuruldiju vidi u: V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 161-162. Krvnina se najčešće namirivala prodajom imovine optuženog koju su otkupili njegovi suseljnani. U slučaju ubojstva s predumišljajem, nasljednik ubijenog mogao je zahtijevati krvnu osvetu. Ovaj običaj je bio poznat i u Dubrovniku, iako nije bio zakonski reguliran i institucionaliziran kao u Osmanskom Carstvu. *CLDT*, sv. 3, f. 40r, 112v-113r; *AT*, B132/298; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 156-162; N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici«: 94; V. Miović-Perić, »Umorstva turskih podanika od strane Dubrovčana«: 169-176.

¹⁴²⁵ Pitanje dolaska kadije na dubrovačko tlo je bilo veoma osjetljivo. Prema fermanu smjeli su doći jedino ako ih pozovu Dubrovčani. Ovo je vlada uvijek naglašavala. *AT*, B 131/107; *CLDT*, sv. 2, f. 44v; sv. 3, f. 128r; *Let. Lev.*, sv. 73, f. 126v; sv. 74, f. 178v; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 157-158; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 51; V. Skarić, »Trebinje u 18. veku«: 163; I. Mitić, »Imigracijska politika Dubrovačke Republike«: 144-145.

Naime, prema fermanu iz 17. stoljeća Dubrovnik je bio ovlašten suditi svojim podanicima,¹⁴²⁶ a kršenje tog prava ozbiljno je utjecalo na dubrovačke podanike zbog razlike u kaznenoj politici dubrovačkog i osmanskog pravosuđa. Za kazneno djelo ubojstva dubrovački je pravni sustav propisivao kazne u rasponu od doživotnog progonstva preko veslanja na galiji do zatvora,¹⁴²⁷ dok je osmanski kazneni mehanizam najčešće propisivao utjerivanje krvarine od obitelji počinitelja. Međutim, ni plaćanje krvarine nije nužno značilo da je slučaj okončan. Godinama kasnije, obitelj tužitelja mogla je ponovno otvoriti slučaj da od obitelji počinitelja ili susedjane iznudi još novca.

Premda Petar Nikolin, kao što je navedeno u namjesnikovoj bujuruldiji, potječe iz ljubinjškog kadiluka, on već dugi niz godina živi u dubrovačkom selu Kobaš (Stonski kanal) kamo se preselio sa svojom obitelji i podigao potomke koji su tamo rođeni.¹⁴²⁸ Dubrovačke su vlasti čvrsto uvjeravale da je Petar Nikolin njihov podanik koji podliježe zakonima države u kojoj živi. U Travnik je požurio dragoman Zarini da namjesniku predoči sljedeće činjenice: osmanski podanici koji su se preselili u Dubrovnik, uz izuzetak muslimana, imaju pravo na ferman ili berat dubrovačke nacionalnosti i podliježu sudstvu i zakonima Dubrovačke Republike u koje se nitko nema pravo miješati.¹⁴²⁹ I dok je takvu praksu još u 16. stoljeću potvrdio sultan Selim I. (1512/20), dotle je sultan Ahmed I. (1603/17) strogo zabranio kadijama da nepozvani dolaze u Dubrovnik. Zarini je namjesniku pokazao oba originalna fermana.¹⁴³⁰

Uručio mu je i 4 kaveca satena, a ćehaji u čijim je “rukama ležalo upravljanje provincijom”, dobio je dva kaveca satena, novu pošiljku terijaka i sjemenki limuna.¹⁴³¹

Deset dana kasnije, namjesnik Jegen Mehmed-paša je izdao novu bujuruldiju upućenu Ibrahim-paši trebinjskom i ljubinjškom kadiji, kojom opoziva nastavak istrage zbog proturječnih dokaza.¹⁴³² Povoljno rješenje ovog slučaja je imalo i svoju cijenu: s bosanskog

¹⁴²⁶ Više u: V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 21-22; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 96.

¹⁴²⁷ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 141-147, 152-157, 165-167, 186-189; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 162, 350-352.

¹⁴²⁸ Bez obzira na to što su se neke kršćanske obitelji naselile u Dubrovniku, osmanske su ih vlasti i dalje smatrale osmanskim podanicima. Zato su im silom pokušavali naplatiti harač. *CLDT*, sv. 3, f. 21r, 23r.

¹⁴²⁹ Više u: V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 109-110; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 53, 128-131, 151-152; I. Mitić, »O stjecanju državljanstva«: 91-93.

¹⁴³⁰ *DA*, 3277/26.

¹⁴³¹ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 183v-190r; *CLDT*, sv. 2, f. 208r; *Cons. Rog.*, sv. 161, f. 38v-39r.

¹⁴³² *CLDT*, sv. 2, f. 209r; *Cons. Rog.*, sv. 161, f. 39r; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 162.

divana su naručili dva tespiha, ušećerene bombone (zahare) od badema i kave, španjolski i crveni vosak,¹⁴³³ sjemenke limuna i tkaninu *saiu*.¹⁴³⁴

Dubrovčani su slanje tih poklona iskoristili da ukažu na novu nevolju koja ih je snašla. Naime, u snažnoj oluji u blizini dubrovačkog sela Obuća stradala je mala ulcinjska tartana, a znatan dio trgovačke robe je propao. Međutim, jedan od trgovaca s tog broda, otprije poznati Mehmed Temal iz Skadra, optužio je dubrovačke podanike da su, iznoseći robu iz mora, dio sakrili i otuđili. Potkupio je svjedoke, a na temelju njihovih izjava napravljen je ilam koji Mehmed Temal namjerava uputiti na bosanski divan, a zatim i na Portu.¹⁴³⁵ Dubrovčane je svojim izvještajem podržao Fazli-aga, emin Ploča i Ibrahim Ajaz, emin Stonske slanice.¹⁴³⁶ S druge, pak, strane, skadarski su age na temelju iskaza trideset i pet svjedoka sastavili predstavku da je dubrovačka raja sa “zlim naumom učinila velike štete i bezakonje trgovcima” koji su na putu za Veneciju preživjeli brodolom nedaleko dubrovačkog sela Obuće. Ukrali su 120 mjehova ulja, košaru, 60 oka voska, 50 oka loja, 62 vrećice duhana, dva ćurka (krznena ogrtača), dvije kabanice, jastuk i škrinjicu s novcima.¹⁴³⁷ Predstavku su poslali na Portu.¹⁴³⁸ Konzul Chirico se u ljeto 1743. uključio u slučaj i nastojao ga riješiti u razgovorima s reis-efendijom Kodža Ragib-pašom.¹⁴³⁹ Bio je uvjeren da reis-efendija koji je “osoba od velikog razumijevanja i izuzetne inteligencije”, neće podržati lažne optužbe skadarskih trgovaca i da će slučaj preporučiti velikom veziru Ali-paši. Na zalaganje reis-efendije Ali-paša je poslao Ahmed-agu, svojeg rođaka i čaušbašu da pomogne bosanskom namjesniku oko istrage. Dubrovčani su ipak namirili zahtjeve skadarskih aga, a slučaj je okončan tek 1745. godine.¹⁴⁴⁰

¹⁴³³ Španjolski (bijeli) vosak je bio tvrde strukture pa se pisma nisu mogla otvoriti bez uništavanja pečata. Među europskim zemljama u upotrebi se duže zadržao crveni vosak. *Let. Lev.*, sv. 75, f. 209v; J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*: 154; J. Elmes, *A General and Bibliographical Dictionary*: 692; C. Tomlinson, *Cyclopaedia of Useful Arts 2*: 494-495.

¹⁴³⁴ *Saia* ili *stametto* (serž) je lagana tkanina nižeg cjenovnog ranga koja se radila od lokalne talijanske ili sjevernoafričke vune pomiješane s pamukom. R. Crumm, *Renaissance Florence: A Social History*: 195; N.B. Harte, *The New Draperies*: 69.

¹⁴³⁵ *AT*, C 7/21; *CLDT*, sv. 2, f. 209r-209v.

¹⁴³⁶ Fazli-agin prethodnik, Nuhan-aga izdao je štetni izvještaj u vezi ovog slučaja. Vlada se zato žalila Mehmed-paši Tašlidžaliju. On je postavio novog emina, a vlada mu je zauzvrat odobrila pozajmicu. *CLDT*, sv. 2, f. 223v-224r, 225r-225v, 226r.

¹⁴³⁷ *AT*, C 7/10. Suprotne slučajeve vidi u: *AT*, C 7/46; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 2«: 67-69.

¹⁴³⁸ Nije bio običaj da se tužbe ovog tipa predstavljaju Porti. Primjerice: *AT*, 4433a-c; V. Miović-Perić, »Ulcinjani i Dubrovačka Republika«: 104.

¹⁴³⁹ *DA*, 3164/43, 44, 45.

¹⁴⁴⁰ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 201v-206r; *DA*, 3164/48, 49; *CLDT*, sv. 2, f. 243r-243v; *AT*, 4572 a-b. Po završetku ovog slučaja ulcinjski dizdar, Ismail-aga je javio da će ulcinjski podanici koji budu radili neprilike u Dubrovniku biti strogo kažnjeni. Međutim, problemi s Ulcinjanima su i dalje povremeno izbijali. *AT*, 61/ 96, 126, 128, 151; *CLDT*, sv. 2, f. 228r-228v; sv. 3, f. 10r-10v.

Osim u vezi brodoloma, Dubrovčani su se Chiricu u kolovozu 1743. godine obratili i zbog trgovca Ivana Kapetanića koji je, vodeći karavane vune, voska i kože za račun drugih trgovaca, silovito napadnut u blizini Niša gdje je preminuo.¹⁴⁴¹ Trebao je dobiti pisma ministara Porte kojima će osigurati da se trgovačka roba bez otezanja i odgađanja isporuči dubrovačkim trgovcima Marku Božoviću i Antoniju Lupi.¹⁴⁴² Pisma je trebao poslati preko napuljskih kurira do Drača, a konzul Cabasso će ih proslijediti dalje u Dubrovnik.¹⁴⁴³

Chirico je reis efendiji trebao predstaviti i slučaj Grka Dimitrija Josifa koji je još 1740. godine podigao tužbu protiv Dubrovčanina Đura Bosdarija (1687-1753) zbog duga. Zalaganjem vjerovnika kod velikog vezira Ali-paše slučaj je ponovno pokrenut. Ali-paši se obratio i sarajevski Židov Danon zbog duga Dubrovčanina Frana Bogašinoviću iz Novog Pazara.¹⁴⁴⁴ U ovim je slučajevima Senat pokušao izbjeći da Ali-paša pošalje svojeg kajmakama u Bosnu i da povede istragu. Trebao se poštivati ferman prema kojem se suđenje u trgovačkim parnicama između Osmanlija i Dubrovčana provodi pred sudom u Dubrovniku.¹⁴⁴⁵

6.1.3. Odlazak Ali-paše s položaja velikog vezira

Veliki vezir je bio naklonjen dubrovačkim interesima i često je pozivao Chirica na dvor, a jednom se prilikom prisjetio “revne odanosti” Dubrovnika tijekom posljednjeg rata u Bosni. Bio je jako darežljiv prema svima, a posebno prema svojim dervišima i bližim suradnicima, poput bazerdžanbaše. Unatoč tome, kružile su glasine da će u pobuni planiranoj poslije Bajrama, biti smijenjen. Nezadovoljstvo je izazvala “despotska vladavina njegova kabineta, čiji su članovi monopolizirali najunosnije službe”.¹⁴⁴⁶

Prema Chiricovim izvještajima, vrhovni autoritet na dvoru prisvojio je glavni crni eunuh, kizlaraga Hadži Bešir-aga¹⁴⁴⁷ koji svoju despotsku vladu provodi uz pomoć Piri-zade i

¹⁴⁴¹ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 191r-193r, 211r; *CLDT*, sv. 2, f. 216v-218v; *AT*, C 7/63; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 50, 61, 65.

¹⁴⁴² Više o njima: *Let. Lev.*, sv. 75, f. 167r-168r; *CLDT*, sv. 3, f. 42r; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 59.

¹⁴⁴³ *Let. Lev.*, sv. 75, f. 182v, 193v-194v, 209r. Više o napuljskoj liniji: B. Krekić, »Kurirski saobraćaj Dubrovnika sa Carigradom«: 113-120; Ž. Muljačić, »Pomorske i kopneno-pomorske poštanske veze«: 151-180.

¹⁴⁴⁴ Više o Franu Bogašinoviću: *Let. Lev.*, sv. 75, f. 22r-23v, 33r-33v; sv. 76, f. 180v-181r; *DA*, 3164/34; Z. Šundrica, »Slučaj Bogašini.«: 9; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 60.

¹⁴⁴⁵ *Let. Lev.*, sv. 74, f. 177v-182v; sv. 75, f. 198r-201r, 207r-208v, 212v-213r; *DA*, 3164/41, 45, 49.

¹⁴⁴⁶ *DA*, 3164/33, 36, 38, 39, 40.

¹⁴⁴⁷ Opširnu studiju o njemu, vidi u: J. Hathaway, *Beshir Agha*: 17-114.

Hasan-zade, liječnika Ali-efendije, pisara.¹⁴⁴⁸ Njegov utjecaj je bio toliki da je Chirico prilikom imenovanja velikog vezira Ali-paše zaključio da će i on poslušno izvršavati volju sultana i kizlarage. Vjerovalo se da će kizlaraga na položaj velikog vezira postaviti pouzdanu osobu, “svoju kreaturu koja će poslušno voditi državne poslove kako njemu odgovara”. Chirico je smatrao da su Ali-paši poznate sve okolnosti na dvoru i da im se oprezno prilagodio. U ožujku i svibnju 1743. godine je pisao da je Bešir-aga zadovoljan Ali-pašinom vladavinom jer je nastavio voditi državne poslove prema njegovim smjernicama. Štoviše, vjerovalo se da će se Ali-paši produžiti mandat.¹⁴⁴⁹ Međutim, tijekom događaja je bio drukčiji.

Pokreti Nadir Šaha krajem 1742. godine doveli su do prvih vojnih priprema Porte. Šah je nedugo zatim uputio pismo Porti, iznenađen osmanski ratnim pripremama jer on kao njihov “brat iste religije” nije vjerovao da mogu nastati “nesuglasice među narodima iste vjere i uvjerenja”. Ministri Porte nisu bili iznenađeni šahovim prijetvornim pismom. Chirico je dalje, u siječnju 1743. godine, pisao da Šah priprema zalihe hrane i okuplja vojsku koju je postavio uz osmansko-perzijsku granicu kod grada Revana. I Porta je poduzela potrebne mjere. U Trabzon i ostale pogranične gradove stigle su naredbe da se pripreme skladišta hrane i da se pokrenu vojne pripreme za marširanje trupa. Planirao je potisnuti Ruse iz Kaspijskog mora gdje je porušio jednu rusku utvrdu, pa su i Rusi na te strane poslali trupe, municiju i zalihe hrane.¹⁴⁵⁰

U svibnju 1743. godine, nekoliko mjeseci prije Ali-pašine smjene, Chirico je pisao o velikom iznenađenju ministara Porte na vijesti o pokretu Nadir Šahovih trupa prema Muganu i Revanu, u blizini osmanskih graničnih gradova Karsa i Erzeruma. Zbog toga je Porta poslala zalihe hrane, vojne trupe i novac seraskeru Erzeruma Hamaloglu Ahmed-paši, a bagdaskom namjesniku Ahmed-paši uputila je brojne trupe pod zapovjedništvom istaknutih paša. Nadir Šah je uskoro s golemom vojskom stigao u blizinu osmanske granice i jednim je odsjekom planirao krenuti prema Erzurumu, a drugim prema Bagdadu gdje su se Osmanlije dovele brojne trupe čelu. Šah će osobno zapovijedati trupom od 150.000 vojnika koji idu prema Karsu i dalje prema Dijarbakiru gdje Osmanlije nemaju spremnu vojsku i zalihe hrane. U

¹⁴⁴⁸ Njih je Chirico nazvao tri stupa uprave. O njihovom je raspoloženju ovisio cijeli poredak, a svi ministri Porte bili su im poslušni samo da se održe na položaju. Jedna od “kreatura” crnog eunuha je i Jakub-paša, silahdar sultana, o kojem Chirico piše da se oženio sa sedamnaestogodišnjom kćeri sultana Ahmeda. I muftija je usko vezan za taj dvorski krug. *DA*, 3164/33, 38, 41.

¹⁴⁴⁹ *DA*, 3164/33, 38, 41.

¹⁴⁵⁰ *DA*, 3164/34, 36, 38.

Šahovoj vojsci je bio veliki broj odbjeglih i pobunjenih Osmanlija, poput Surioglu bega, odmetnika iz Ajdina.¹⁴⁵¹

Veliki vezir Ali-paša je u suradnji s pouzdanimagama pripremao sve potrebno za rat, pripremao je ratne potrepštine i naredio mobilizaciju u Rumeliji, Bosni i Albaniji. Istanbulski muftija je izdao fetvu, pravnu potvrdu za rat protiv muslimanskog Carstva Nadir Šaha. Istovremeno su stigle vijesti da je Šah Nadir zauzeo pogranične tvrđave i proglasio da će muslimansko stanovništvo pustiti na slobodu. Veliki vezir Ali-paša je s ostalim ministrima Porte trebao krenuti u vojni marš prema Nikomediji gdje će se ujediniti s europskim trupama i krenuti prema granici, a zatim prema Alepu, Damasku i Mosulu. Sultanu se nije svidjela ideja da veliki vezir i ministri izbivaju iz prijestolnice.¹⁴⁵²

Zapravo, u Ali-pašinoj smjeni ključnu je ulogu imala ljubomora ministara i njegovo neprijateljstvo prema bagdadskom namjesniku Ahmed-paši. Smijenjen je 23. rujna 1743. godine i sa svojim dvorom odveden u pritvor. Imovina mu nije konfiscirana jer se nisu otkrile zloupotrebe. Chirico je dodao da je ostala nada da će Ali-paša po treći puta preuzeti službu velikog vezira.¹⁴⁵³ U prosincu je javio da je primio jedno ljubazno Ali-pašino pismo tijekom njegova namještenja u Kreti. Nedugo nakon toga Ali-paša je opet bio u milosti sultana i kizlarage Bešir-age i spremao se za treći mandat u Bosni.¹⁴⁵⁴

6.1.4. Kratki osvrt

Ponovni dolazak Ali-paše na položaj velikog vezira pozitivno se odrazio na rješavanje dubrovačkih problema. Budući da je bio upoznat s tamošnjim prilikama, paša je svesrdno podržavao interese Dubrovačke Republike. Upravo zahvaljujući njegovoj naklonosti, dubrovački konzul Chirico je bez znatnih napora pribavio ferman za zaštitu dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru. Međutim, snagu fermana je nadjačala pohlepa lokalnih provincijskih službenika. Bez obzira na izdane fermene, stolački je kapetan dubrovačkim trgovcima naplaćivao porez na kože, a trebinjski je mirimiran propuštao karavane prema zabranjenim mletačkim skalama. Upravo je nepoštivanje ključnog fermana o zatvaranju

¹⁴⁵¹ DA, 3164/41, 42.

¹⁴⁵² DA, 3164/43, 44.

¹⁴⁵³ Na njegovo mjesto imenovan je bivši janjičarski aga, Sejid Hasan-paša (1742/46) za kojeg Chirico kaže da je hrabar, darežljiv i vjeran sultanu. Svojim rođacima omogućuje brzi upravni napredak što uzrokuje ljubomoru ostalih. DA, 3164/46.

¹⁴⁵⁴ DA, 3164/49.

mletačkih skala (1742), zadalo strahovit udarac za Republiku. Budući da je taj spor o skalama bio razriješen u provinciji, Dubrovčani su težište svojih diplomatskih pregnuća usmjerili prema dvoru trebinjskog mirimirana i bosanskog namjesnika. Međutim, uzalud su u zaleđe slali limune, žitarice i vijesti o svijetu, jer su zauzvrat dobivali prazna obećanja i neučinkovite bujuruldije. Naposljetku su se obratili konzulu Chiricu u Istanbulu, ali se rješenje ipak očekivalo u provinciji, i to s dolaskom Mehmed-paše Tašlidžalija koji je preuzeo apalat dubrovačke skale. Ipak, okoštalom društvenom sustavu u provinciji bilo je teško nametnuti korjenite promjene.

Štetni utjecaj trebinjskog mirimirana za interese Republike očitovao se i u sporovima među pograničnim stanovništvom. Nagomilani slučajevi međugraničnog nasilja nerijetko su se na dvoru mirimirana zataškavali lažnim svjedočenjima, a zbog mirimiranovog nemara ponekad bi se protegnuli čak i do dvora bosanskog namjesnika. Sve je to Senat strpljivo podnosio jer je naklonost i podrška mirimirana bila neizmjenno važna za Dubrovnik. On je bio komunikacijska spona između bosanskog namjesnika i Dubrovnika, preko njega su stizale Ali-pašine bujuruldije i zahtjevi, kao i vijesti o zbivanjima na bosanskom dvoru. Usto, mirimiran je bio ključna brana u naletima crnogorskih četa na dubrovački teritorij i prva stanica za pritužbe osmanskih službenika iz Dubrovnika. Premda je na razne načine nastojao osigurati tečno funkcioniranje njihovog slojevitog odnosa, Senat je ipak znao procijeniti pravu mjeru i prikladno vrijeme uzmicanja.

Pred bosanskim namjesnikom Dubrovčani su između milozvučnih riječi znali zauzeti oštar i borben stav. Osmansko zadiranje u autonomiju dubrovačkog sudstva koja je bila temeljni odraz nezavisnosti Republike, žestoko su branili. Bez obzira na grubu snagu osmanske strane grčevito su se borili i na bosanskom dvoru i na Porti neumorno tražili pravdu za dubrovačke podanike.

6.2. Drugi Ali-pašin mandat u Bosanskom ejaletu (travanj 1745. – kolovoz 1745.)

6.2.1. Poslanstvo Điva Procula novom bosanskom namjesniku Ali-paši: tekući problemi

Konzul Chirico je već u listopadu 1744. godine nagovijestio novi Ali-pašin dolazak u Bosnu.¹⁴⁵⁵ Budući da se zadržao na otoku Lezbosu, u Bosnu je stigao tek u ožujku 1745.

¹⁴⁵⁵ *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 4v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 58r-58v; *DA*, 3164/47, 49.

godine. Iz Dubrovnika mu je došao čestitati Đivo Proculo (1691-1768),¹⁴⁵⁶ a pratio ga je dragoman Markantun Rosa.¹⁴⁵⁷ Za Ali-pašinog ćehaju Mehmed-bega, mulu Ibrahim Husejna i defterdara pripremljeni su uobičajeni pokloni, a paša će dobiti i dodatnih 6 kavetaca satena, 40 glava šećera i kutijicu mirisnih ulja. Proculo je Ali-paši predao kredencijalno pismo u kojem su mu dubrovački plemići zaželi "dug život za još snažnije napredovanje uzvišenog Carstva". Na uobičajenoj audijenciji izrazio je "golemo uživanje i neograničenu radost" zbog pašinog sretnog dolaska u njihovo susjedstvo, kao i "živo sjećanje na brojne i posebne naklonosti koje je Vaše Veličanstvo udijelilo Republici s toliko dobrote zbog čega se pouzdamo da će Vaše Veličanstvo i u drugom dolasku na vlast čuvati naše poslove".¹⁴⁵⁸

Premda je prva audijencija kod namjesnika inače služila za općenito predstavljanje dubrovačkih poslova i interesa, Proculo je u prisutnosti ostalih službenika bosanskog divana spomenuo i jedan konkretan slučaj. Riječ je bila o dubrovačkim podanicima koje su tripolitanski gusari odveli u ropstvo. Premda su na Porti poduzeli sve potrebne mjere, Dubrovčani ipak smatraju da sa slučajem moraju upoznati i Ali-pašu jer je on "veliki prijatelj Dubrovnika i jedan od uvaženih ministara Porte" i mogao bi milostivo intervenirati za dubrovačku stranu. Razgovor o tom pitanju nastavio se i na privatnoj audijenciji tijekom koje je poslanik Proculo trebao izboriti pašino obećanje da će oslobođenje dubrovačkih robova preporučiti u Istanbulu ili izravno u Tripoliju.¹⁴⁵⁹

Proculo je objasnio da su neki dubrovački trgovci "zbog nevolja u posljednjem osmansko-austrijskom ratu napustili kopno i okrenuli se moru i tek što su izgradili par brodova i otisnuli se na pučinu, našli su se izloženi nasilju tripolitanskih gusara". Gusari su protekle 1744. godine uplovili u Jadran i presreli jedrenjak (navu) s teretom soli dubrovačkog kapetana Antuna Đivovića. On je u skladu s običajima istaknuo dubrovačku zastavu i čamcem se prebacio na gusarski brod noseći patent o slobodnoj plovidbi. Gusari su mu ipak zaplijenili brod i teret ukupne vrijednosti 4.000 cekina i s posadom i putnicima odveli ga u Tripoli. Među putnicima je bio habsburški svećenik Lorenzo Giustiniani i paž velikog meštra Malte, Leopold Strassoldo (1731-1809).¹⁴⁶⁰ Ubrzo, u listopadu 1744, tripolitanski reis Idra je presreo

¹⁴⁵⁶ On je 1739. nosio harač na Portu. Više u: *Let. Lev.*, sv. 74, f. 114r-126r; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 150v-151r; *Cons. Mai.*, sv. 58, f. 281v-283v, 284v, 277v, 288v; *Cons. Min.*, sv. 95, f. 237v-238r, 241r-241v, 243r.

¹⁴⁵⁷ Ovo poslanstvo bila je jedna od njegovih prvih misija. *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 224v; sv. 163, f. 194r-194v; V. Miović-Perić, »Dragomans of the Dubrovnik Republic«: 88; V. Miović, »Ragusan Youth a Students of Ottoman-Turkish«: 137-146.

¹⁴⁵⁸ *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 28v-29r; *CLDT*, sv. 2, f. 244r-245r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 68v-69r, 78v.

¹⁴⁵⁹ *CLDT*, sv. 2, f. 244r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 70v-72r, 81v.

¹⁴⁶⁰ Više o njemu: R.L. Dauber, *Austrian Knights of Malta*: 152-157.

trgovački brod (brigantin) kapetana Augustina Luchinija,¹⁴⁶¹ dubrovačkog podanika iz Ancone koji je plovio prema Solunu. Uz trgovačku robu, poput papra, kave, sumpora, raznovrsnih tkanina i koralja, na njegovom se brodu našlo i 2.000 cekina. Gusari su sve zaplijenili i brod s osmeročlanom posadom odveli u Tripoli. Sad se tamo nalazilo ukupno 40 zarobljenih dubrovačkih podanika.¹⁴⁶²

Gusari su nastavili harati morem.¹⁴⁶³ Početkom svibnja 1745. godine, u vrijeme Proculovog boravka u Travniku, dubrovački kapetan Stijepo Croce¹⁴⁶⁴ pisao je Malom vijeću da je nedavno, ploveći svojim trgovačkim brodom prema Dubrovniku, susreo tripolitansku tartanu koja ga je zaustavila topovskom salvom. Reisu je rekao da je Dubrovčanin i pokazao mu zaštitni ferman, a on mu je odvratio: "otidite i nemojte nikome reći da sam vas sreo."¹⁴⁶⁵ Nešto kasnije, u Kefaloniji, Croce je sreo nekog pomorca iz Korzike koji mu je ispričao da je bio u Tripoliju i imao prilike razgovarati sa zarobljenim dubrovačkim kapetanima Đivovićem i Luchinijem. Luchini mu se povjerio da će uskoro biti pušten iz zarobljeništva zbog čega mu je brod, prema naredbi tripolitanskog paše Ahmed-paše Karamanlija (1711/45), osposobljen za plovidbu.¹⁴⁶⁶

Luchini i posada su oslobođeni tek krajem rujna 1745, a brodski teret i dvojica habsburških podanika Strassoldo i Giustiniani, vraćeni su tek u siječnju naredne 1746. godine.¹⁴⁶⁷ Tripolitanci su cijeli slučaj iskoristili za dobivanje fermama o uvođenju putovnica za dubrovačke kapetane. Naime, tripolitanski gusari ne raspoznaju Dubrovčane od

¹⁴⁶¹ Isti kapetan je i kasnije imao doticaj s Tripolitancima. *CLDT*, sv. 3, f. 155v; J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVII. stoljeću*: 145-146; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 2«: 67-69.

¹⁴⁶² *AT*, C 7/115. Vlada je najviše nade polagala u misiju dubrovačkog poslanika Dimitrija i Ali-bega koji je poslan s Porte. Tripolitanski paša je odbijao osloboditi dubrovačke brodove jer je Dubrovnik smatrao neprijateljskom zemljom. Podršku mu je pružao Sungur Ali-aga, zastupnik sjevernoafričkih namjesništava na Porti. Više u: *CLDT*, sv. 2, f. 232r-233v, 237r; *DA*, 3094/3, 5, 10, 11; 3164/63, 64, 67, 71, 72, 73; 3229/61; 3277/28; 3286/3; 3332/154; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 4v, 11r-11v, 19r-19v, 99v; *TCF*, sv. 2, f. 949-954; *AT*, E 22/77; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 66r-67r, 82r-82v, 90v-91r, 95v; *Let. Pon.*, sv. 59, f. 198r, 199r-200v, 204r, 205r, 206v, 223v-226v, 236v-237r, 239v-241r, 242r; sv. 60, f. 17r-19v, 61v, 86v; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 1«: 45-69.

¹⁴⁶³ *Let. Pon.*, sv. 60, f. 26r-27r.

¹⁴⁶⁴ O njemu: J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVII. stoljeću*: 82.

¹⁴⁶⁵ Ovakvih je slučajeva bilo i sljedeće godine. *AT*, E 3 25a-b.

¹⁴⁶⁶ *DA*, 3175/28.

¹⁴⁶⁷ Oslobođeni su nakon što je preminuo Ahmed-paša Karamanli. Vlasti su predbacile Chiricu jer nije podnio detaljan izvještaj o njihovom oslobodjenju, a prve vijesti o njihovom oslobađanju javili su malteški vitez Pietro Conti i konzul Bonelli. *DA*, 3094/28; 3229/62; *CLDT*, sv. 2, f. 262r-265r; sv. 3, f. 8r, 15v-16r, 17v; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 124r, 126r, 191v; *Let. Pon.*, sv. 60, f. 75v-76r, 87r-88r, 104v, 122v-123r, 125r, 126v, 143v-144r, 154v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 110r-112r, 115v-119v, 121r, 130r-130v, 133r, 138r, 139v, 153r, 164r.

Mlečana,¹⁴⁶⁸ a Dubrovčanima bi sigurnu plovidbu omogućile jedino putovnice koje bi preuzimali u Tripoliju. Nakon šestomjesečnog uvjeravanja i podmićivanja, ferman o putovnicama opozvan je tek u lipnju 1746. godine.¹⁴⁶⁹ Nekoliko mjeseci kasnije uslijedili su novi problemi s Tripolitancima. Tripolitanske janjičare koji su se bez znanja dubrovačkog kapetana iskrcali na kopno kod otoka Lampeduse, zarobili su malteški gusari.¹⁴⁷⁰ Dubrovčani su nakon mukotrpnog natezanja morali otkupiti zarobljenike.¹⁴⁷¹ Međutim, tripolitanski paša nije bio zadovoljan ni ovoga puta. Problem je nastao oko količine poklona koje je dubrovačka vlada isporučila zajedno sa zarobljenicima.¹⁴⁷²

Proculo je Ali-paši ukazao i na samovolju Mehmeda Ferhatagića čije “razorne posljedice za dubrovačke trgovce nadmašuju čak i ratne nevolje”, a njegov je “pohlepni i nametljivi karakter najveća zapreka u uspostavi drevne sigurnosti i mira u Novom Pazaru”. Premda su Dubrovčani poduzeli sve što su mogli,¹⁴⁷³ nisu ga uspjeli pridobiti da ukine nove namete koje utjeruje od dubrovačkih trgovaca, a u isto vrijeme prijetvorno ponavlja da se “brine za dubrovačke trgovce i nastoji da ih što više dođe u to trgovište kako bi ponovno procvjetala prvotna trgovina u Novom Pazaru”. Poslanik Proculo je predočio ferman koji je izdan u vrijeme kad je Ali-paša bio veliki vezir (1742/3) i zamolio ga da izda sukladnu bujuruldiju. Usto, vlasti su Proculu savjetovale da bi bilo najbolje da popriča s Ferhatagićem osobno ako ga sretne na bosanskom dvoru¹⁴⁷⁴ i da mu pokaže ferman i zamoli ga da “zaštiti dubrovačke trgovce kao što je to činio njegov otac, da bi mogli uživati uobičajeno izuzeće prema slavnoj kapitulaciji jer se drukčije ne mogu održati”.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁶⁸ Tripolitanci Dubrovčane nazivaju *Ragusei*, a u dubrovačkim ispravama piše *Dobrovenik* što poistovjećuju s Mlečanima. Usp. i: *AT*, 206, 209, 316; E. Čelebi, *Putopis*: 101; M. Glavina, *Dubrovačka Republika u 17. stoljeću*: 106-120.

¹⁴⁶⁹ *DA*, 3164/74, 75; *CLDT*, sv. 3, f. 1r-6r, 16r, 17v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 123r-129v, 136r-140r; 157v-158r, 162r-163v, 170v-172r; *TCF*, sv. 2, f. 991-997; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 133r, 151v-152r, 178r, 191r-192r; sv. 163, f. 17v, 33r, 54r; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 1«: 60-64; V. Miović-Perić, »Fermani dubrovačkim pomorcima.«: 149-160.

¹⁴⁷⁰ Još 1745. Dubrovčani su izrazili bojazan da bi se malteški gusari mogli osvetiti za dugotrajno zarobljavanje malteškog paža Strassolda. *CLDT*, sv. 2, f. 234r-234v, 262r, 264v.

¹⁴⁷¹ Kao i u slučajevima: *DA*, 3164/100; 3284/4a; *Let. Pon.*, 61, f. 54r-54v.

¹⁴⁷² *CLDT*, sv. 3, f. 31r, 60r-61v, 90r-90v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 236v; sv. 77, f. 17r, 18v, 32r-32v, 39r-39v; *Let. Pon.*, sv. 61, f. 18v, 39v, 84r-91v, 128r-132r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 181v, 191v, 192v, 192r; *DA*, 3164/109; 3108/44, 51, 52, 53; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 101; V. Miović-Perić, »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva 2«: 65-66.

¹⁴⁷³ *CLDT*, sv. 2, f. 228v-229r; *Cons. Rog.*, sv. 161, f. 190r.

¹⁴⁷⁴ Primjerice, tijekom 1743. Ferhatagić je boravio na bosanskom dvoru zbog tužbe lokalnih glavara. Sultan je naredio da spor riješi bosanski namjesnik, a on je Ferhatagića oslobodio tužbe. *DA*, 3164/36, 38, 40; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 46.

¹⁴⁷⁵ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 72r-73r.

U svakom slučaju, Ali-paša je izdao bujuruldiju naslovljenu na Mehmed-pašu Ferhatagića kojom mu naređuje da ne dopusti ometanje dubrovačke trgovine i naplaćivanje izvanrednih nameta i pristojbi dubrovačkim trgovcima. O njenoj učinkovitosti govori izvještaj koji je Malom vijeću u srpnju 1745. godine predao Niko Branković, dubrovački trgovac iz Novog Pazara. Branković je naveo da je Ferhatagić još u vrijeme posljednjeg austrijsko-osmanskog rata (1737/9) uveo tranzitnu carinu (vam) od 4 groša po konju s robom za Novi Pazar. Iako je 1743, izdana bujuruldija protiv tog nameta, Ferhatagić ga i dalje naplaćuje. Bilo je uzaludno sve što su Dubrovčani poduzimali.¹⁴⁷⁶ Problem se riješio krajem 1745. kad je Ferhatagić umro. Dubrovački su trgovci tad javili da su ukinuti dodatni porezi.¹⁴⁷⁷

Proculo se Ali-paši žalio na još jedan slučaj neopravdanog i nasilnog oporezivanja dubrovačkih trgovaca. Za tu je svrhu u Travnik došao trgovac Vlaho Miletić¹⁴⁷⁸ da Proculu osobno iznese svoja iskustva s bosanskim haznadarom. Iako je imao ferman nacionalnosti pa se, dakle, znalo da je Dubrovčanin kojemu nitko ne smije naplatiti porez na kože (vam), haznadar mu je umjesto uobičajenih 5 groša po konjskom tovaru htio naplatiti 10. Miletić je odbio, a haznadar ga je pljusnuo. Miletić se onda požalio bosanskom muteselimu Ali-agi, a ovaj ga je zatvorio, držao deset dana u tamnici i pustio ga tek kad je platio spomenuti namet i dodatnih 150 groša kazne. Sad je mislio da je miran, ali ga je zaustavio novi haznadar i htio mu opet naplatiti "vam".¹⁴⁷⁹ Osim toga, prema vijestima iz siječnja 1745. godine, muteselim Ali-aga je iskoristio odsustvo Ali-paše da bujuruldijom zabrani prijevoz prehrambenih namirnica na dubrovačku skalu (jasak). Proculo je od Ali-paše zatražio opozivnu bujuruldiju i predao mu ferman i dvije bujuruldije njegovih prethodnika o slobodnom izvozu namirnica u Dubrovnik. Napisao je pismenu predstavku iznad koje je paša dopisao jasnu naredbu da dubrovačkim trgovcima nitko ne smije braniti prolaz i trgovanje, već im treba pružiti zaštitu i pomoć.¹⁴⁸⁰

Dubrovačka je skala trpjela strahovitu štetu jer su bez obzira na zabranu s Porte ponovno otvorene zabranjene mletačke skale, a u prvom redu ona u Makarskoj, gdje su

¹⁴⁷⁶ AT, 4737/I; DA, 3175/32, 32a; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 96v-97v; *CLDT*, sv. 2, f. 261r; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 162-163.

¹⁴⁷⁷ Chirico je trebao doznati tko će preuzeti upravu u Novom Pazaru i zamoliti velikog vezira ili reis-efendiju da novom upravitelju preporuči dubrovačke trgovce. Isto je trebao učiniti poslanik Sorgo u Bosni. Dubrovčani su vjerovali da će namjesnik Bostandži Sulejman-paša odbiti molbu Ferhatagićevog brata za preuzimanje vlasti u Novom Pazaru. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 138v, 144v-145r, 160r, 166r-166v, 169v-170r, 181v-182r.

¹⁴⁷⁸ O njemu: DA, 3196/129; B. Krizman, *Diplomati i konzuli*: 102; V. Koščak, »Korespondencija dubrovačke vlade sa sjevernom Hrvatskom.«: 192.

¹⁴⁷⁹ DA, 3277/29; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 80r-80v.

¹⁴⁸⁰ DA, 3175/26; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 37r-42r, 170v-179r; sv. 76, f. 73v-75r; *TCF*, sv. 2, f. 949; AT, CT 8 99; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 163.

trgovci iz osmanskog zaleđa donosili velike količine prehrambenih proizvoda, a odvozili sol.¹⁴⁸¹ Proculo se pokušao pobrinuti i za taj problem.¹⁴⁸²

Izneseni problemi u vezi tripolitanskih gusara, neovlaštenog oporezivanja dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru, novouvedenog jasaka i otvaranja zabranjenih mletačkih skala izravno su ugrožavali sigurnost dubrovačkih podanika i rušili temeljne trgovačke povlastice propisane kapitulacijama. Bili su to problemi koje su dubrovački poslanici manjim ili većim intenzitetom Ali-paši iznosili i tijekom njegova posljednjeg mandata u Bosni, kao i tijekom njegove službe velikog vezira. Međutim, ovoga su puta vlasti preko Procula istaknule i neke manje probleme, kao što je ponovno otvaranje krčme na Carini u kojoj se javno prodaje vino, a posljednjim je bujuruldijskim naredbama njezino rušenje.¹⁴⁸³ Nadalje, sarajevski trgovac Stefan Hadži Tripković¹⁴⁸⁴ je imao jednog kršćanskog slugu, dječaka kojega je kupio kao roba dovedenog iz posljednjeg osmansko-austrijskog rata. Prema njemu se toliko okrutno ponašao da su ga pokušali spasiti vjerski predstavnici i sarajevski Vlasi, a rodbina se spremala podnijeti žalbu na bosanski divan. Dječak se na kraju spasio sam, bijegom u Dubrovnik, pa su dubrovačke vlasti očekivale probleme. Proculo je paši rekao da, ako je dječak zbilja u Dubrovniku, Republika za to ne može biti odgovorna jer na njihovu skalu može doći tko god želi, a što se tiče gospodara, trebao je paziti kako se ponaša prema slugi.¹⁴⁸⁵

U vrijeme kada je Proculo putovao u Travnik, na Ali-pašin divan je stigla žalba Stjepana Đurića iz Sarajeva. Paša je na njegov zahtjev izdao bujuruldijsku čime je ponovno obnovljen dugotrajni dužnički spor između Sarajlije Đurića i Dubrovčanina Petra Petrovića.¹⁴⁸⁶ Njih dvojica su bili poslovni partneri u prodaji trgovačke robe u austrijskom

¹⁴⁸¹ Dubrovčani su se još u svibnju 1744. godine žalili Mehmed-paši Tašlidžaliju da su Mlečani podigli skladište za sol i da će izgraditi put za osmanske karavane. *CLDT*, sv. 2, f. 227r-227v.

¹⁴⁸² *Let. Lev.*, sv. 76, f. 74v-75r, 79r-80r.

¹⁴⁸³ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 80v-81r. Tijekom 1744. i 1745. Dubrovčani su se žalili da Vlasi spriječavaju prodaju dubrovačkog vina u Mrcinama. Uveli su i niz zabrana protiv krijumčarenja vina iz Dubrovnika. Isto su činili i kasnije. *CLDT*, sv. 2, f. 226v-227r; *AT*, B129/7a-b; *DA*, 3175/34; *Let. Pon.*, sv. 59, f. 246r-247r, 247v; sv. 60, f. 8r-9v; 70v-73r; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 53v-55r, 56v-57v, 62r; sv. 163, f. 198r, 204r-205r; *Cons. Mai.*, sv. 58, f. 268r-270r, 273v-274r.

¹⁴⁸⁴ O njemu: A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću* 2: 188; V. Vinaver, »Sarajevski trgovci u Dubrovniku«: 257, 259

¹⁴⁸⁵ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 73r-73v; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 103. Više primjera vidi u: *AT*, 125, 197; B10/30; B11 22, 36, 37; CT 6/45; *DA*, 3397/45; *CLDT*, sv. 2, f. 154r-154v; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 101-111; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 108-113; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*: 61-55; M. Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje*: 28-68; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 110-111, 163, 209-210, 318-319; Č. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 36, 46, 120, 122.

¹⁴⁸⁶ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 162; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 58, 295-297. Namjesnici su često tražili naplatu dubrovačkih dugova. Dubrovčani su svojim podanicima pružali zaštitu, opravdavali ih teškim imovinskim stanjem i bankrotom. Vidi primjere: *AT*, B9 47; B11 9; B12 35, 41; 36, 68a/b, 73, 120, 207, 211, 226; *Cons. Rog.*, sv. 158, f. 210r.

Srijemu. Budući da se Đurić morao vratiti u Sarajevo, roba je ostala kod Petrovića koji je obećao da će mu vratiti njegov dio trgovačkog uloga. To nije učinio pa je Đurić u kolovozu 1744. godine pribavio naređenje bosanskog namjesnika za povrat duga. Petrović je uhapšen, a dubrovački sud je donio odluku da mora vratiti 101 cekin i 78 dinara. Budući da to nije mogao, imovina mu je rasprodana, iz čega je Đuriću isplaćeno tek 30 cekina. Kad je dubrovački sud smrtno bolesnog Petrovića oslobodio,¹⁴⁸⁷ Đurić je nastavio sa žalbama i tužbama. Do kraja Proculovog boravka u Travniku, to se pitanje nije riješilo. U Dubrovnik je sredinom lipnja 1745. godine stigao Đurić, vjerovnik Petra Petrovića i donio nove dokumente s bosanskog divana za naplatu duga. Uslijedilo je mukotrpano dopisivanje i dokazivanje da dužnik nema novaca.¹⁴⁸⁸ Ovaj slučaj je naslijedio sljedeći bosanski namjesnik Bostandži Sulejman-paša (1745/6).¹⁴⁸⁹

6.2.2. Uobičajeni odnosi s bosanskim namjesnikom Ali-pašom: red problema, red poklona i usluga

Istovremeno s povratkom dubrovačkog poslanika Procula s bosanskog divana, u Dubrovnik su preko Trebinja stigla pisma Ali-paše i njegova ćehaje Mehmed-bega. Ćehaja je tražio žitarice, šećer i kavu za potrebe bosanskog dvora, a paša je trebao petoricu dubrovačkih majstora za crijep.¹⁴⁹⁰ Trebinjski mirimiran preko kojega su pisma iz Travnika stigla u Dubrovnik, tražio je za sebe crijep. Dubrovčani su udovoljili svim željama. Majstori su odmah krenuli preko Trebinja u Travnik, a mirimiranu su poslali 1.500 komada crijepa.¹⁴⁹¹ U isto su vrijeme u Trebinje poslali pošiljku žitarica, vijesti i liječnika za njegova sina, trebinjskog kapetana Sulejmana.¹⁴⁹² Očekivali su da će mirimiran zauzvrat osigurati čvrstu obranu protiv mogućeg napada 200 do 300 Crnogoraca na Konavle. Osim toga, izgledalo je

¹⁴⁸⁷ Usto, Dubrovčani su se pravdali da je vjerovnik odbio uzdržavati dužnika u zatvoru što je dubrovački običaj. A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *Statut Grada Dubrovnika*: 435; S. Ćirković, »Dužnici i dužnički zatvor«: 11-13; N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 165, 177-179; H. Kapidžić, »Postupak s dužnicima u Dubrovniku«: 145-147.

¹⁴⁸⁸ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 75r-76r; *AT*, 67, 209, 219, 316; 4430; *BIV* 21/12; *BIV* 22/47, 48; *BIV* 1/57; *B11* 83; *EI* 4/1; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 3v, 61v, 70v, 71r, 73r, 85r, 89r; *CLDT*, sv. 2, f. 251r-251v, 254v-255r, 258v.

¹⁴⁸⁹ Naslijedio je i dužnički spor između Židova Teraka i Tolentina koji je pokrenut još u vrijeme Ali-pašinog prvog mandata u Bosni. *AT*, 269a-b; *CLDT*, sv. 3, f. 12v-13v.

¹⁴⁹⁰ Moguće je da je crijep trebao za izgradnju tešanjске tvrđave. *AT*, 190; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 61r. Osmanlije su često tražili usluge dubrovačkih radnika. *AT*, 233, 397; *B9* 36, 61; *B* 10 20a/b; *D. Roller*, *Dubrovački zanati*: 121-129; *H. Kreševljaković*, »Prilozi povijesti bosanskih gradova«: 119-122; *S. Traljić*, »Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji.«: 10-11.

¹⁴⁹¹ Crijep se nabavljao iz radionice u Kuparima (*coppa*-kupa-crijep). *D. Roller*, *Dubrovački zanati*: 123-125.

¹⁴⁹² I krajem 1745. godine poslali su novu pošiljku žitarica, kao i liječnika Florija koji se u Trebinju dugo zadržao. Kad je 1750. mirimiran ponovno tražio liječnika Florija, vlada je odbila. *AT*, *B* 131/113; *CLDT*, sv. 2, f. 239r-239v, 246r; sv. 3, f. 6r-6v, 121r-121v, 124v, 201v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 135r-135v; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 52r, 137v, 147r, 148v, 149r-149v; sv. 163, 189v.

da će hercegovačko stanovništvo “uhvatiti tvrdnu vjeru” s Crnogorcima, pa su se Dubrovčani nadali da bi se mirimiranovim posredovanjem primirje moglo uglaviti i s dubrovačkim stanovništvom.¹⁴⁹³

Što se tiče prehrambenih proizvoda za bosanski dvor, Dubrovčani su ih ovoga puta namjeravali naplatiti. Navodno su jedva skupili oko 1.160 oka žitarica, što su dvije trećine ukupne količine koju imaju na raspolaganju. Pošiljka je vrijedila 174 dukata, to jest šest dinara po oki,¹⁴⁹⁴ a 116 oka šećera, ne kvalitetnog u glavama već u prahu, stajalo je 47,5 dinara po oki. Kave nema, ni najmanje količine, jer se u Dubrovniku ne prodaje.¹⁴⁹⁵

Međutim, iskrsnuli su novi problemi pa su Dubrovčani odustali od naplate hrane. Čehaji su vratili novac koji im je poslao, ukazali mu na novu nevolju i zamolili ga da im pomogne.¹⁴⁹⁶ Naime, Ali-paša je izdao bujuruldiju upućenu trebinjskom mirimiranu s optužbom da dubrovački trgovci eminu Mustafa-agi nisu platili mururiju (cestarinu) za 200 konja koje iz bosanskog i hercegovačkog sandžaka odgone u Dubrovnik, čime su oštetili osmansku državnu riznicu za 200 srebrnih zolota.¹⁴⁹⁷ Na temelju te bujuruldije jedan je Hercegovac, preuzevši od bosanskog defterdara zakup na porez *lascia* (“badž od konja”, tranzitna carina), pokrenuo istragu po hercegovačkom sandžaku i krenuo naplaćivati porez onima koji prevoze konje na dubrovačku skalju. Dubrovčani su se pismom obratili i paši. On im je prijateljski odgovorio, pisao im je i čehaja, a stigla je i nova bujuruldija kojom je zabranjena naplata tranzita na kožu, goveda i stoku iz Hercegovine u Dubrovnik. Što se tiče prethodne bujuruldije, rečeno je da se ona ne tiče dubrovačkih trgovaca.¹⁴⁹⁸ Dubrovčani su bili neizmjerljivo zahvalni.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹³ Ipak nisu bili uključeni u primirje. *CLDT*, sv. 2, f. 245r, 247r, 249r-249v; sv. 3, f. 18v-19r; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 67v, 81v; G. Stanojević, *Mitropolit Vasilije Petrović*: 57.

¹⁴⁹⁴ *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 81v, 87r. Mjesec dana ranije Dubrovčani su se raspitali kod konzula Bonellija o cijeni žitarica, a isto su činili i kasnije. *Let. Pon.*, sv. 59, f. 213v; sv. 60, f. 65v; sv. 61, f. 38v, 48v; *DA*, 3094/23, 27.

¹⁴⁹⁵ *CLDT*, sv. 2, f. 247v, 248r-248v. Vlada je povremeno slala namjesnicima pošiljke kave (100 do 500 oka). *AT*, 23, 138; B 11 11, 61; B131/282. Više u: V. Vinaver, »Sarajevski trgovci u Dubrovniku«: 261; H. Kreševljaković, »Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni«: 141-148; A. Fotić, »The Introduction of Coffee and Tobacco«: 89-100.

¹⁴⁹⁶ *CLDT*, sv. 2, f. 253v-254r.

¹⁴⁹⁷ To je gotovo godišnja plaća drvodjelje ili zidara. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 163; V. Vinaver, »Kursevi moneta 2«: 487; V. Vinaver, »Cene i nadnice«: 318.

¹⁴⁹⁸ *CLDT*, sv. 2, f. 263r-253v, 254r, 255r; *AT*, BIV 1/54; 206; 4838 a-b; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 163.

¹⁴⁹⁹ *CLDT*, sv. 2, f. 256v-257r. Zato su odbili mirimiranov prijedlog da zatraže Ali-pašu za ukidanje tog poreza i za ostale trgovce. Mjesec dana ranije Dubrovčani su pomagali Trebinjcima da izbjegnu plaćanje tog poreza tako što su prevozili njihove životinje. *AT*, B 131/11; *CLDT*, sv. 2, f. 257r-257v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 91v-92r. Vidi slične primjere: *Let. Lev.*, sv. 72, f. 247r; *AT*, B9 37; B12 61; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 80, 95, 188; R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika«: 123; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici«: 123.

Dubrovčani su se u to vrijeme obratili Ali-paši s još jednom molbom. Trebao je primiti mladog dubrovačkog plemića Balda Gozzu (1743-1817)¹⁵⁰⁰ i njemu i njegovoj pratnji izdati dozvolu za put prema ljekovitim bosanskim vodama, vjerojatno kod Travnika ili Fojnice.¹⁵⁰¹ Paša je pristao. Mjesec dana kasnije tražio je od Dubrovčana da nekim trgovcima koji se iz Bosne vraćaju na Kretu pruže pomoć oko iznajmljivanja broda.¹⁵⁰² Bio je vrlo zadovoljan uslugom koju su pružili trgovcima, pa je koncem rujna 1745. godine od dubrovačkih vlasti zatražio da osiguraju prijevoz i jednom njegovom povjerljivom čovjeku, Mehmed-hodži, Alžircu.¹⁵⁰³ Istovremeno, paša se žalio da mu Dubrovčani više ne šalju vijesti i novosti, a dobro se sjeća da su to u vrijeme njegova posljednjeg mandata stalno radili. Odmah su mu poslali detaljne i obuhvatne vijesti o Ratu za austrijsko naslijeđe (1740/8)¹⁵⁰⁴ i obećali da će tako nastaviti.¹⁵⁰⁵

Međutim, Ali-paša je ubrzo napustio Bosanski ejalet. Nagadalo se da će ponovno preuzeti dužnost velikog vezira jer nema “sposobnijeg, hrabrijeg i obožavanijeg” državnika od njega. Međutim, za velikog vezira imenovan je Tirjaki Mehmed-paši (1746/47), a Ali-paša je krenuo u Aziju gdje je preuzeo namjesništvo u Alepu.¹⁵⁰⁶

6.2.3. Ponovno otvaranje mletačkih luka

Prije nego što je napustio Bosnu, Ali-paša je zadao težak udarac dubrovačkoj skali. Dubrovčani su bili uvjereni da je taj problem zaključen i zato ih je njegova nova bujuruldija za rad zabranjenih skala vrlo neugodno iznenadila. Izdana na temelju mletačkih predstavlki i upućena trebinjskom mirimiranu i kadijama od “kadiluka mostarskog do novske nahije”, bujuruldija je naređivala zapovjednicima koji stoje na prolazima prema skalama Novi, Risan i

¹⁵⁰⁰ Više o njemu: *Cons. Min.*, sv. 96, f. 110v, 167r; S. Stojan, »Gospođa od pera na zalazu Republike.«: 79-86; R. Radoš, »Lovac smrti i njezinih bolesti.«: 324-330.

¹⁵⁰¹ Čini se da je posve ozdravio jer ga Senat 1767. godine šalje namjesniku Silahdar Mehmed-paši. *CLDT*, sv. 2, f. 256r; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 81v; *Let. Lev.*, sv. 88, f. 32v; *AT*, 304; CT 6 62. Primjere sličnih molbi, vidi: *AT*, 788; B 10 44; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 109v-110r; R. Jeremić, »Prilozi istoriji medicinskih i zdravstvenih prilika«: 45-47; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 27; M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni*: 149-150; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 122-124; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*: 90, 147.

¹⁵⁰² Ponekad ni iznajmljivanje dubrovačkih brodova nije prolazilo bez poteškoća. *AT*, 69; B 131/112; *CLDT*, sv. 2, f. 238v, 258r.

¹⁵⁰³ *AT*, BIV 1/56; 76, 349; B 131/115, 116. Vidi i druge molbe za prijevozom: *AT*, 245, 361, 786; 4548 a-b; B 10 15; B11 30, 62; B 12 8; BXV 126/24; B 126/22, 23; *CLDT*, sv. 3, f. 12r.

¹⁵⁰⁴ Vijesti o tom ratu dobivali su od Bonellija i Lalića. *DA*, 3094/3, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 27, 28, 29; 3134/1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18 itd.

¹⁵⁰⁵ *AT*, BIV 1/55; 79; *CLDT*, sv. 2, f. 259r-260v.

¹⁵⁰⁶ *DA*, 3164/73, 74.

Makarska, da slobodno propuštaju prehrambene namirnice iz susjednih osmanskih nahija.¹⁵⁰⁷ Povrh toga, muteselim novog bosanskog namjesnika Sulejman-paše Bostandžija (1745/6),¹⁵⁰⁸ izdao je strogu zabranu izvoza prehrambenih namirnica na bilo koju stranu (jasak). Intervencijom dubrovačkog poslanika Sorga i stolačkog kapetana Ismail-age kod novog namjesnika Bostandži Sulejman-paše, jasak na uvoz prehrambenih namirnica ukinut je u veljači 1746. godine.¹⁵⁰⁹ Međutim, po običaju, pojedini osmanski službenici su dubrovačkim trgovcima nastavili braniti izvoz žitarica.¹⁵¹⁰

Za razliku od bujuruldije o jasaku, onu o slobodnom radu zabranjenih luka nije bilo lako opozvati. Premda je izdana početkom lipnja, Dubrovčani su se o njezinom sadržaju počeli raspitivati tek od listopada 1745. godine. Kopiju su dobili od trebinjskog mirimirana i prosljedili je Luki Chiricu u Istanbul s nalogom da na Porti ukaže da je protivna fermanu iz 1742. godine o zabrani rada mletačkih skala i da postoji bojazan da će se pod prehrambenim namirnicama tamo prevoziti i ostala roba. Potrebno je istaknuti i da na makarskoj skali cvjeta trgovina solju. Dubrovčani su vjerovali da će Chirico lako pribaviti potvrdu spomenutog fermana iz 1742. zbog naklonosti ministara Porte koji su još od te godine bili na istim položajima. Upozorili su Chirica da za izdavanje novog fermana ne traži Ali-pašu i ne piše predstavke Porti jer žele da se ferman doima kao “prirodan istup sultana”, “dobrovoljno odobren od ministara Porte koji potpuno razumiju dobre odnose Dubrovnik sa susjedima”. Chirico je pisao da je razgovarao s muftijom koji je velikodušno ponudio pomoć i zaštitu i obećao da će i svojim rođacima preporučiti dubrovačku skalu. I istanbulski je mula dodao da Dubrovčane treba zaštititi i pružiti im pomoć.¹⁵¹¹

Međutim, posao nije bio jednostavan kako se činilo. U prosincu 1745. godine vlasti su od Chirica tražile da od Naili-efendije (?-1758), “dobrog prijatelja” Republike,¹⁵¹² zatraži pismo za novog bosanskog namjesnika, koje će snažno i učinkovito onemogućiti rad

¹⁵⁰⁷ Ova Ali-pašina bujuruldija nije pronađena. *CLDT*, sv. 2, f. 261v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 112r-113v; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 84.

¹⁵⁰⁸ Chirico je o njegovom imenovanju javio u rujnu. *DA*, 3164/73; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*: 1547.

¹⁵⁰⁹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 145r, 146r, 150r-151v, 156v-157r, 207r-207v; *AT*, 126/22, 24; *DA*, 3277/31.

¹⁵¹⁰ Vlada se na žalila stolačkom kapetanu, a on je odgovorio da su oni “poštene ljudi koji nikoga ne uznemiravaju”. Kapetan je uporno tražio da mu vlada namiri trošak za izdavanje bujuruldije o ukidanju jasaka što je Senat učinio tek u prosincu 1746. *CLDT*, sv. 3, f. 30v; *AT*, B 126/25; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 59v.

¹⁵¹¹ Budući da je istovremeno, u listopadu 1745. godine, došlo do novog obrata u sporu s tripolitskim gusarima koji su zarobili kapetane Luchinija i Đivovića, daljnje upute za Chirica prvenstveno su se odnosile na taj problem, a pitanje skala je po prvi puta ostalo zasjenjeno. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 110r-112r; *Let. Pon.*, sv. 60, f. 125r; *DA*, 3164/74, 75.

¹⁵¹² Naili Abdullah je od 1743. do 1747. godine bio tešrifatčija (službenik zadužen za dvorski ceremonijal), a nakon toga mu je dodijeljena služba reis-efendije. I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, IV/2*: 378-382; M. İpşirli, »Abdullah Nâilî Paşa.«: 1124-125.

zabranjenih skala u skladu s fermanom iz 1742. godine. Chirico će ga što prije poslati u Dubrovnik da bi ga dubrovački poslanik Vladislav Sorgo mogao predočiti prilikom čestitanja novom bosanskom namjesniku Bostandži Sulejman-paši zbog dolaska u Bosnu.¹⁵¹³

Premda je početkom veljače 1746. godine Sorgo krenuo u Travnik novom bosanskom namjesniku,¹⁵¹⁴ u državnom uputstvu se ne spominje ni novi ferman ni pismo Naili-efendije.¹⁵¹⁵ Sorgo je bio dužan iznijeti problem rada makarske skale kojom prolaze brojne karavane i konji za prijevoz soli u osmansko zaleđe, a najviše u Stolac i Mostar. Vlasti su naknadno pisale Sorgu da se prema svježim obavijestima stolačkog kapetana, u Makarskoj, Gabeli i Ljubuškom prodaje bijela sol po koju dolaze brojne karavane.¹⁵¹⁶ Sve te skale treba zabraniti jer uništavaju rad stonske slanice i prijete opstanku Republike. Također, računale su da će Sorgo uspjeti pridobiti i hercegovačkog sandžakbega Murad-pašu Čengića (1745/6).¹⁵¹⁷

Povratkom Sorga u ožujku 1746. godine, u Dubrovnik je stigao očekivani odgovor s Porte u vezi zabranjenih skala. Vlasti su ga prvom prilikom poslale bosanskom namjesniku Bostandži Sulejman-paši.¹⁵¹⁸ Međutim, samo dva tjedna kasnije, žalile su se hercegovačkom sandžakbega Murad-paši Čengiću i trebinjskom kapetanu Sulejman-paši da su Nikola Koprivica, Todor Ratković, Tripko Rašković, Suljo Abdulahović i Durmiš Zubac odnijeli više tovara soli i gvožđa na zabranjenu skalu u Novom. To je bilo protivno carskim zapovijedima i štetno carskoj miriji, poručile su i zatražile da se takvo ponašanje strogo zabrani, a prijestupnici kazne.¹⁵¹⁹

Premda je namjesnik Sulejman-paša “uputio bujuruldiju tamo gdje je potrebno”, žalbe Dubrovčana nisu prestajale. Krajem srpnja 1746. godine pisali su bosanskom namjesniku da na makarsku skalu dolaze karavane s raznovrsnom robom i odvoze velike količine soli. Sredinom kolovoza 1746. godine bosanski je namjesnik Bostandži Sulejman-paša prijateljskim pismom javio da je izdao novu bujuruldiju na temelju carskog fermana prema kojoj skala u Makarskoj treba ostati zatvorena.¹⁵²⁰

¹⁵¹³ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 131v-132r.

¹⁵¹⁴ *CLDT*, sv. 3, f. 8v-9r; *Cons. Rog.*, sv. 162, f. 126v-127v, 128v, 153v-154v, 179r, 182r, 210r, sv. 163, f. 59v.

¹⁵¹⁵ Dubrovčani su to predbacili Chiricu. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 138r.

¹⁵¹⁶ Istovremeno su se pravdali stolačkom kapetanu da glasine o smanjivanju dubrovačke mjere za sol šire trgovci kojima je to izlika za odlazak na zabranjene skale. *CLDT*, sv. 3, f. 9v.

¹⁵¹⁷ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 145r, 149r-151v. Više o Murad-paši Čengiću: E. Pelidija, »O bošnjačkoj eliti XVIII. stoljeća.«: 64; M. Memić, *Poznati Bošnjaci*: 15; H. Kreševljaković, *Čengići*: 18-19.

¹⁵¹⁸ *AT*, 371; *CLDT*, sv. 3, f. 11r.

¹⁵¹⁹ Optuženi su prebacivali krivnju na Nikšičane. *CLDT*, sv. 3, f. 14r-15v; *AT*, B 131/288.

¹⁵²⁰ *CLDT*, sv. 3, f. 15r, 19v-20r; *AT*, 284.

Međutim, u studenom su stigle nove vijesti da osmanski podanici iz Banjana i Korijenića izvoze sol iz Novog. Dubrovčani su, stoga, ponovno molili trebinjskog mirimirana da kazni prijestupnike i naredi klančarima da ne propuštaju toware soli. Budući da je trebinjski mirimiran preuzeo malikanu na dubrovačku skalnu i stonsku slanicu, predlagali su da i on urgira na bosanski divan da se zaustave ove ilegalne djelatnosti. Mjesec dana kasnije su dobili priliku da probleme sami predstavu bosanskom namjesniku. Sredinom prosinca 1746. godine uputili su dragomana Zarinija da bosanskom namjesniku čestita na preuzimanju službe hercegovačkog sandžakbega.¹⁵²¹ Zarini se prema uputi vlasti trebao srčano zahvaliti na dobroti namjesnika koji je izdao bujuruldiju o zabrani rada mletačkih skala. Budući da se ta naredba sustavno krši, plemići su “primorani ponizno moliti nove milosti namjesnika”. Na putu za Travnik, dragoman Zarini se u Mostaru trebao raspitati prodaje li se strana sol i koliko se poštuje zabrana rada makarske skale, a prikupljene informacije trebalo je iznijeti na bosanskom divanu i poslati u Dubrovnik.¹⁵²² Namjesnik Sulejman-paša je uskoro napustio Bosnu pa je tvrdokorni problem skala zapao Ali-pašu Hekimoglu kad je treći put preuzeo namjesništvo nad Bosanskim ejaletom.

6.2.4. Problemi sa susjedima: naplaćivanje klančarine na prolazima, novi val nasilja

Tijekom lipnja 1745. godine došlo je do spora između Trebinjaca i Stočana oko prava na ubiranje tranzitne carine (klančarine). Na Ali-pašin zahtjev, Dubrovčani su objasnili da je zakup carine najprije pripadao Počiteljanima, a onda Trebinjcima. Međutim, nakon smrti trebinjskog mirimirana Osman-paše Resulbegovića (1716/28),¹⁵²³ službenici stolačkog kapetana Ismail-age počeli su uporno ubirati tu carinu zbog čega su se sukobljavali s Trebinjcima kao zakupnicima carine. Preuzevši od Trebinjaca malikanu na dubrovačku skalnu i stonsku slanicu, koje je zadržao od 1743. do 1746. godine, Mehmed-paša Tašlidžali naslijedio je i taj problem zbog čega je od Ali-paše zatražio bujuruldiju. Paša je bujuruldijom zatražio da se ispita kome pripada carina na prolazima Osojnik, Kliševo, Čepikuće, Gromača i Slano. Stolački kapetan Ismail-aga je tvrdio da on ima pravo na taj namet jer ga skuplja u ime

¹⁵²¹ Zarini se par mjeseci ranije susreo s bosanskim namjesnikom Sulejman-pašom Bostandžijem koji je tražio njegove prevoditeljske usluge zbog susreta s kaluđerom Petrom. Moguće je da je kaluđer došao u Trebinje zbog proširenja i obnove tamošnjeg manastira što je nakon uzastopnih odbijanja dopustio namjesnik Ali-paša 1748. *CLDT*, sv. 3, f. 24v-25r; *AT*, 38; V. Skarić, »Trebinje u 18. veku«: 149-150. Osmanski su dužnosnici rado koristili usluge dubrovačkih dragomana. *CLDT*, sv. 3, f. 99r; *AT*, B 11 20a/b.

¹⁵²² *CLDT*, sv. 3, f. 33v, 35r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 191r-191v, 194r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 56v-57r.

¹⁵²³ Prema nekim pričama, sultan Ahmed III. (1703/30) ga je dao pogubiti. V. Korać, *Trebinje: Istorijski pregled II*: 402; H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 138.

svojeg brata Ali-bega iz Istanbula koji drži malikanu u stolačkom odžakluku. Za potvrdu je predočio ferman da s pravom uzima “klančarinu od Gomila, Kliševa, Slanoga, Krupe i Slivnice koji su u konfinu Carskom”. Na to se Tašlidžalijev čovjek Hadži Mehmed-aga povukao.¹⁵²⁴

Nakon što su sljedeće godine malikanu na dubrovačku skalju ponovo preuzeli Trebinjci, uskoro je opet došlo do spora oko ubiranja carine na spomenutim prolazima. Krajem iste 1746. godine, stolački je kapetan pokušao kopijom kadijskog hudžeta dokazati Dubrovčanima da su spomenuti prolazi, uključujući i Ledenice, pod malikanom stolačkog odžakluka još od “vremena kada je Carstvo zauzelo Bosnu” i zato je uobičajeno dubrovačkim podanicima naplaćivati “neke malahne drite”.¹⁵²⁵

Nije poznato je li stolački kapetan uspio osigurati prihod od svih spomenutih prolaza. Svoje je prihode svakako umnožio preuzevši u ožujku 1746. godine malikanu na splitsku skalju. Nedugo zatim, zamolio je Dubrovčane da mu pozajme 3.000 reala za plaće neferima (vojnicima) za 1747. godinu. Kapetan se obvezao da će zajam uz “fajdu” (kamatu) za dubrovačku divonu (carinarnicu) isplatiti za osam mjeseci u mletačkim cekinima, a tome će jamčiti trebinjske age.¹⁵²⁶

Problemi oko ubiranja tranzita lomili su se i na leđima dubrovačkog stanovništva. U ožujku 1746. godine Dubrovčani su se stolačkom kapetanu žalili da se na prolazu u Hutovu uzima po jedno govedo od svakog stada što dosad nije bio običaj. Budući da su nove žalbe stalno pristizale, kapetanu su u prosincu 1746. godine poslali Zarinija. Osim što će potegnuti pitanje uzimanja goveda po stadu, požalit će se i na nasilno ponašanje stanovnika stolačke kapetanije prema Trnovičanima.¹⁵²⁷

Naravno, ni ranije, tijekom 1745. godine, nisu izostali sporovi među pograničnim stanovništvom, koji su rješavani na dvoru trebinjskog mirimirana i stolačkog kapetana. U ožujku je došlo do fizičkog obračuna između Konavljana i Vlaha, a nakon urgiranja obje strane, i dubrovačke vlasti i trebinjski mirimiran su kaznili izazivače nereda.¹⁵²⁸ I Vlasi iz stolačke kapetanije zadavali su probleme susjednim dubrovačkim podanicima. Sava

¹⁵²⁴ AT, C9/3; CLDT, sv. 2, f. 250r. Više u: H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 121-122; V. Skarić, »Trebinje u 18. veku«: 151-153; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 37.

¹⁵²⁵ AT, 126/25; CLDT, sv. 3, f. 16v, 18r-18v, 34v.

¹⁵²⁶ AT, B 126/23. Za točno godinu dana, stolački je kapetan ponovno zatražio zajam, a Dubrovčani su ga odbili uz opravdanje da skupljaju novac za harač. CLDT, sv. 3, f. 40v. Više u: H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 131-133.

¹⁵²⁷ CLDT, sv. 3, f. 11v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 147r-147v; AT, B 126/22, 24, 25.

¹⁵²⁸ CLDT, sv. 2, f. 243v, 245v.

Kolaković, Đuro Bašić, Sava i Miho Čičak provalili su u dubrovačku Gromaču, orobili lokalnu crkvu i odnijeli svijeće, vosak, mjed i sve drugo što im je došlo pod ruku. Podmitili su lokalnog kneza da ih ne preda na sud, nakon čega su javno prodavali ukradeni crkveni inventar.¹⁵²⁹ Dubrovčani su se žalili mirimiranu i na agresivno ponašanje Bešel-age koji stoji na prolazu kod Hutova. Naime, nedavno je prema naredbi tog age pretučen i opljačkan dubrovački podanik Miho Vukašinačić iz Lisca, a na agino nasilje su se žalili i iz Smokovljana i Trnovice. Reakcija mirimirana je bila mlaka, a okrivljenici su mu se uz pomoć svjedoka vješto pravdali da izbjegnu odgovornost za zločine.¹⁵³⁰

I trebinjski je mirimiran u Dubrovnik slao tužbe svojih podanika. U listopadu 1745. godine se zalagao za Tripka Barlovića kojeg je zakinuo Mrcinjanin Luka Urlović. Kad je Crnogorac Vuko Tomanović Urloviću ukrao mazgu i konja, Barlović je otišao da ih otkupi. Dao je osam cekina, a Urlović mu je vratio samo šest. Sljedećeg mjeseca, pak, dubrovačke vlasti su pisale mirimiranu da su stanovnici Prijedora pokrali svu stoku jednog Vitaljanina. Nešto su mu vratili, a zadržali su kravu i dva brava.¹⁵³¹

Sporovi na granici su se nastavili i 1746. godine. Manje fizičke sukobe, krađe stoke i nesuglasice oko graničnih pašnjaka¹⁵³² zasjenili su siloviti napadi udruženih Crnogoraca i Vlaha.¹⁵³³ Dubrovčani su kapetanu banjvirske tvrđave u svibnju prijavili otmicu dviju pastirica, a u rujnu trebinjskom mirimiranu pisali o otmici dvojice pastira. Uslijedilo je i ubojstvo Konavljanina Vuka Braičevića koji je napadnut na putu iz Novog u Dubrovnik. Uzalud su se žalili što dubrovački podanici nisu obuhvaćeni sporazumnim primirjem između Crnogorca i Vlaha, molili trebinjskog mirimirana i nikšićkog kapetana da uspostave straže na klancima i kazne Vlahe koji propuštaju Crnogorce. Na koncu su prijetili da će zatražiti pravdu

¹⁵²⁹ *CLDT*, sv. 2, f. 246r-246v. Crkve su često bile mete pljačkaških pohoda. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 192v-193v; *CLDT*, sv. 3, f. 102v-103r, 185r-185v, 193v-194r, 196r.

¹⁵³⁰ *CLDT*, sv. 2, f. 250v. Sličan primjer je slučaj Duraka Kapić koji je stajao na prijelazu kod Slanog i oružjem utjerivao tranzitnu daću. Mirimiran je povjerovao Kapićevim opravdanjima što ga je ohrabrilo. Nakon što je silovao jednu ženu, stanovnici Omble su ga ubili. Ovaj slučaj je od bosanskog divana stigao i na Portu, a epilog je dobio devet godina kasnije kada je Kapićevoj obitelji isplaćena krvarina. *AT*, B132/115; *CLDT*, sv. 3, f. 36r; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 149, 160, 347. U sporovima s Dubrovčanima mirimiran je često zauzimao stranu Trebinjaca. *CLDT*, sv. 2, f. 148r, 160r-160v; sv. 3, f. 39r; *AT*, BX 56/7, 44.

¹⁵³¹ *AT*, 131/117; *CLDT*, sv. 2, f. 265v.

¹⁵³² *AT*, B 126/2, 3, 22; *CLDT*, sv. 3, f. 11r, 19r-19v, 22v, 23v-24r, 34r; V. Skarić, »Trebinje u 18. veku«: 161.

¹⁵³³ O crnogorskom četovanju i hajdučiji na dubrovačkoj granici, vidi u: G. Stanojević, *Mitropolit Vasilije Petrović*: 49-61; G. Stanojević, »Crnogorska i brdska plemena«: 397-398; B. Banović, *The Montenegrin Warrior Tradition*: 44-50; V.S. Karadžić, *Montenegro und die Montenegriner*: 52-55; H. Hajdarhodžić, »Neki podaci o stanju na dubrovačko hercegovačkoj granici«: 275-282; B. Hrabak, »Upadi Crnogoraca na dubrovačku teritoriju«: 33-56; B. Hrabak, »Trebinje, Popovo i Donja Neretva u hajdučkom vojevanju«: 69-99; V. Miović-Perić, »Brigandage on the Ragusan Frontier during the Morean War«: 41-54; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 178-255.

na bosanskom divanu i Porti gdje će se pozvati na ferman prema kojem su pogranični osmanski podanici odgovorni za crnogorske napade.¹⁵³⁴

U studenom 1746. godine Dubrovčani su odlučili ispuniti svoje prijetnje. Namjesniku Bostandži Sulejman-paši su se požalili na crnogorsko nasilje i na bespomoćnost i rezigniranost lokalnih osmanskih vlasti. Namjesnik je napisao bujuruldiju nikšićkom kapetanu Hamza-begu Mušoviću (?-1760)¹⁵³⁵ da “u krjepost od iste vjere nađe način da povrati djecu i zabrani raji da pušta zliće Crnogorce da prolaze kroz njihova sela.”¹⁵³⁶ Međutim, njegova naredba nije djelovala pa zločinci nisu oslobodili otete dubrovačke podanike ni platili odštetu za ubijene. Kad je mjesec dana kasnije, u prosincu 1746. godine, Zarini otišao čestitati namjesniku Sulejman-paši zbog preuzimanja arpaluka u hercegovačkom sandžaku, iskoristio je priliku da se požali na Crnogorce. Dubrovniku je hitno trebala jasna naredba da im treba zabraniti prelaz preko graničnog osmanskog područja i da su tamošnji Vlasi odgovorni za štetu koju Crnogorci počine u Konavlima. Namjesnik Bostandži Sulejman je reagirao, ali bezuspješno. Nasilja je bilo i 1747. godine.¹⁵³⁷ Nova prilika za djelotvornije rješenje ukazala se dolaskom “dubrovačkog dobroćinca” Ali-paše koji je u travnju 1747. godine treći put preuzeo upravu nad Bosanskim ejaletom.

6.2.5. Kratki osvrt

I ovoga je puta namjesnika Ali-pašu najprije dočekala predstavka o teškom stanju dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru. Bez obzira na njegovu prethodnu bujuruldiju, novopazarski kapetan Ferhatagić je dubrovačkim trgovcima nastavio naplaćivati tranzitni porez. Premda je bilo jasno da snaga njegovih bujuruldija blijedi na terenu, Ali-paša se ipak nije oglušio ni na jednu dubrovačku molbu. Ukinuo je jasak i nezakonite namete koje je po uhodanom obrascu iz njegova prvog namjesništva, uveo muteselim Ali-aga, njegov privremeni zamjenik. Paša je na žalbe iz Republike izostavio dubrovačke trgovce iz poreza na prijevoz konja, kao što je bio slučaj i tijekom njegova prethodnog namještenja u Bosni.

¹⁵³⁴ *CLDT*, sv. 3, f. 15r-15v, 18v-19r, 22v, 23v-24r, 27r, 28r-30r, 31v-32r, 40r; *AT*, B 130/91; 132/284; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 247; G. Stanojević, *Mitropolit Vasilije Petrović*: 52-54.

¹⁵³⁵ Obitelji Mušović je navodno došla u Nikšić iz Male Azije tijekom kaznene ekspedicije protiv Crne Gore (1714). Zbog junaštva i hrabrosti protiv Crnogoraca dodijeljena im je nikšićka kapetanija, a Hamza-beg Mušović je opjevan u brojnim pjesmama i legendama. H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 212-213; H. Bašić, »Umjetnički dometi usmene epike Bošnjaka«: 80; S. Šabotić, »Bošnjačka epika nikšićkog kraja.«: 205-206; Z. Zlatar, *The Poetics of Slavdom*: 605-607.

¹⁵³⁶ *CLDT*, sv. 3, f. 32v-33v; *AT*, 789 a-b.

¹⁵³⁷ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 191r-194r; *CLDT*, sv. 3, f. 35r, 36r-40r; *AT*, 789a/b; BXV 126/68.

Podržavao je interese dubrovačke luke, te je čak pokazao posvemašnje razumijevanje prema dužniku Stjepanu iz Dubrovnika protiv kojeg je uporni vjerovnik Petar iz Sarajeva u čak dva navrata pokrenuo žalbe na bosanskom divanu.

Od Dubrovnika je zauzvrat tražio građevinske radnike, usluge prijevoza trgovaca i osmanskih službenika, novosti iz svijeta, pšenicu, šećer i kavu. Dubrovčani su, naravno, bili na usluzi. Posebno je volio mirisna ulja, koja su bila sastavni dio skoro svih darova koje su mu dubrovački poklisari predali bilo u Istanbulu, bilo u Travniku.

Međutim, paša je pred odlazak iz Bosne zadao strahovit udarac vitalnoj točki Republike. Njegova bujuruldija o slobodnom radu mletačkih luka stigla je u najgore vrijeme. Tada su se zahuktali naponi oko oslobađanja habsburških podanika koji su s dubrovačkim brodovima odvezeni u Tripoliju. U diplomatskom angažmanu na Porti prevagu je ipak odnijela otmica dubrovačkih brodova s habsburškim putnicima jer je predstavljala direktnu povredu međunarodnog prava i štetila vanjskopolitičkom ugledu Republike, dok je pitanje skala po prvi puta bilo zasjenjeno, a kao takvo je epilog dobilo tek novim dolaskom Ali-paše u Bosnu.

U komunikaciji s Ali-pašom važna je karika bio trebinjski mirimiran, preko njega su stizale bujuruldije i zahtjevi namjesnika. Stolački kapetan je, pak, imao značajnu ulogu u vezama Dubrovnika i Porte. On je povoljno rješenje dubrovačkih problema povjeravao svome bratu Ali-begu u Istanbulu. Upravo je zbog važnosti trebinjskog mirimirana i stolačkog kapetana Republika zauzela poslovično neutralan stav u njihovom sukobu oko naplaćivanja klančarine na prolazima. Pametni se Dubrovčani nisu htjeli “zamjeriti jednom na štetu drugoga”, a upravo je tijekom trećeg Ali-pašino namještenja u Bosni, u vrijeme silovitih vlaških i crnogorskih napada, podrška trebinjskog mirimirana i stolačkog kapetana bila ključna.

6.3. Treći Ali-pašin mandat u Bosanskom ejaletu (travanj 1747. – ožujak 1748. godine)

6.3.1. Poslanstvo Rafa Gozze novom bosanskom namjesniku Ali-paši: tekući problemi

Dubrovčani su od ožujka 1747. godine poduzeli obuhvatne pripreme za čestitanje novom bosanskom namjesniku Ali-paši. Na zasjedanjima Senata jednoglasno su prihvaćene uobičajene odredbe o poklonima, o proviziji poslanika i dragomana te o plaćama kapelana,

brijača, sluge i janjičara. Međutim, problemi su nastali oko izbora poslanika.¹⁵³⁸ Nakon šestog kruga glasovanja s tek tri glasa razlike, izabran je plemić Rafo Gozze¹⁵³⁹ kojem je u prvom krugu glasovanja jednoglasno pridružen iskusni dragoman Miho Zarini.¹⁵⁴⁰

I odlazak poslanika Gozze iz Dubrovnika se odužio. S Ploča je krenuo sa zakašnjenjem, a čak ga je preduhitrilo i pismo bosanskog čehaje Ali-bega koje je 3. svibnja stiglo u Dubrovnik. Čehaja je pozvao Dubrovčane da, s obzirom na prijateljstvo koje ih veže, pošalju poslanika da čestita Ali-paši koji se već smjestio u Travniku. Iskoristio je priliku i da naruči velike i kvalitetne papire za pisanje, a novac je poslao po kuriru.¹⁵⁴¹

Dubrovčani su kašnjenje poklisara opravdali velikom zimom i manjkom konja,¹⁵⁴² papir su odmah spakirali, kao biljeg prijateljstva, novac vratili i poručili da će u Italiji naručiti još papira.¹⁵⁴³ Čehaja to obećanje neće zaboraviti. Uskoro se Rafo Gozze uputio na putovanje u Travnik. Ali-paši je čestitao ne samo na sretnom dolasku u Bosnu, već i na vojnim uspjesima u Aziji.¹⁵⁴⁴ Njegov treći dolazak u Bosnu predstavlja “još veću uzvišenost njegove osobe kao i dubrovačko najveće preimućstvo”. Dubrovčani se nadaju da će dugo ostati, što je važno za dobrobit naroda koji mu je povjeren na vladanje i za opstanak Dubrovnika koji se ponosi uživajući njegovo pokroviteljstvo. Gozze je na kraju paši, njegovom čehaji i ostalim dvorjanima razdijelio darove. Svakome pojedinačno je preporučio dubrovačke poslove i zamolio ih da se oštro suprotstave akcijama koje mogu štetiti radu dubrovačke skale.¹⁵⁴⁵

Gozze je paši i u drugoj, tajnoj, odnosno privatnoj audijenciji ponovio koliko mu se Dubrovčani raduju, a onda se koncentrirao na izlaganje tri problema, Crnogorce koji ugrožavaju mir na dubrovačkim granicama, rad dubrovačke skale i stonske slanice koje su ugrožene otvaranjem zabranjenih mletačkih skala i dubrovačke trgovce u Novom Pazaru koje dodatnim porezima maltretiraju pohlepni zapovjednici. Da odobrovolji namjesnika, Gozze mu

¹⁵³⁸ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 104v-105v.

¹⁵³⁹ U prosincu 1747. je razriješen je bosanske misije. Šest godina kasnije je nosio harač na Portu. *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 166r-166v, 167r-167v, 168v-169r; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 74v, 76r, 77v, 81r, 87v, 91r, 95v, 100r-100v, 103r-103v, 104v-105r, 108r, 109r, 112v, 115r, 118r, 122v, 124v-125r, 141r-143r; *Let. Lev.*, sv. 77b, f. 81r-98r.

¹⁵⁴⁰ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 86v, 94r, 94v-95r, 95r, 101r-101v, 102r, 104v, 105r-105v, 108v, 109r, 113v-114r; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 93v-94r, 96v, 98v-99r, 102r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 209v-210r.

¹⁵⁴¹ *AT*, BIV 22/51.

¹⁵⁴² Doista je 1747. vladala velika zima i snijeg. J.A Soldo, *Makarski ljetopisi XVII. i XVIII. stoljeća*: 133-134; *AT*, B XV 126/68. Dubrovčani su često kasnili s poklonstvom: *AT*, B9 44; 22/51; *Let. Lev.*, sv. 68, f. 151v-152r; sv. 73, f. 57v-67v, 71r-72r, 84r-89r; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*: 137; Č. Truhelka, »Nekoliko mlađih pisama hercegovačke gospode«: 482.

¹⁵⁴³ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 121r; *CLDT*, sv. 3, f. 41r.

¹⁵⁴⁴ Riječ je njegovom angažmanu protiv Nadir Šaha. I tijekom 1747. Chirico je obavještavao o odnosima Porte i Nadir Šaha. *DA*, 3164/96, 104, 105, 106, 109, 111.

¹⁵⁴⁵ *CLDT*, sv. 3, f. 41v-42r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 201v-202v, 213r-213v.

je prije izlaganja uručio dodatni poklon, 6 kavetaca satena, 40 glava šećera, 2 kutijice mirisnih ulja i tri sanduka limuna (480 komada).¹⁵⁴⁶ Čehaja ovoga puta nije dobio ništa.¹⁵⁴⁷ Niemaz-efendiji koji se nakon odlučujućeg spora oko skala 1742. godine zadržao na bosanskom dvoru,¹⁵⁴⁸ dao je 12 glava šećera i 20 komada limuna i iskazao mu posebno poštovanje.¹⁵⁴⁹

Kao i na audijenciji s prethodnim bosanskim namjesnikom Sulejman-pašom Bostandžijem, dubrovački je poklisar i ovoga puta govorio o vlaško-crnogorskoj sprezi i strahovitom nasilju nad dubrovačkim podanicima. Crnogorci su prošle godine oteli dvije konavoske pastirice, a nakon toga i dvije djevojke iz Župe dubrovačke koje su se našle u blizini sa svojim stadom. Oteli su i Anicu Crnogaću iz Orašca koja je završila u kući Židova Davida Morpurga u Solunu.¹⁵⁵⁰ Uslijedila su ubojstva dubrovačkih podanika. U listopadu 1746. godine kraj osmanske luke Sutorine ubijen je i opljačkan Vuko Braičević, potom su Crnogorci ubili Konavljanina Đura Perovića, u Mrcinama ukrali stado od 160 goveda, a pastirice ubili. Ukratko, Dubrovčani nemaju mira koji im je zajamčio sultan.¹⁵⁵¹ Kriminalno ponašanje Crnogoraca prešutno odobravaju lokalne osmanske vlasti, a najviše kapetan Trebinja, Sulejman-beg Resulbegović i kapetan Nikšića Hamza-beg Mušović. Naime, pogranično vlaško stanovništvo koje šurjuje s Crnogorcima je pod njihovom upravom. Dok im se dubrovačke vlasti obraćaju i žale, a oni odvrćaju lijepim riječima i praznim obećanjima,¹⁵⁵² Crnogorci krađu i ugrožavaju živote dubrovačkih podanika. Trgovci i karavane prolaze kroz razne neugodnosti i treba im oružana pratnja za obranu. Takvo ozračje puno nesigurnosti podriva rad dubrovačke skale iz čijeg prihoda Dubrovčani plaćaju tribut sultanu i pridonose uzdržavanju osmanskih vojnih posada u Ključu i Trebinju.¹⁵⁵³

Dubrovčani su bili uvjereni da će bosanski namjesnik Ali-paša svojim “neograničenim razumijevanjem uvidjeti razloge za donošenje brze i učinkovite naredbe za popravak narušenog suživota osmanskih i dubrovačkih podanika”. Gozze je na tajnoj audijenciji kod

¹⁵⁴⁶ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 203v-204v, 213v.

¹⁵⁴⁷ *Usp.: Let. Lev.*, sv. 72, f. 248v-249r; sv. 76, f. 78v, 148v-149r.

¹⁵⁴⁸ Tijekom spora oko skala, Niemaz-efendija je dobivao razne poklone, poput fenjera i kolonjske vode *acqua della Regina*. Poklone je dobivao i kasnije. *Let. Lev.*, sv. 75, f. 65r, 129v; *Cons. Rog.*, sv. 160, f. 127r-127v; C. Macinghi, *Vocabolario degli Accademici della Crusca* 4/1: 259.

¹⁵⁴⁹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 208v/b, 213v. Premda su limuni još u ožujku naručeni iz Barlette, stigli su tek početkom svibnja, pred Gozzin polazak u Travnik. Krajem svibnja Bonellija je u Barletti naslijedio njegov nećak i imenjak. *Let. Pon.*, sv. 61, f. 11r-11v, 17r, 19v, 23v, 29r-29v, 36r, 38v, 44r-45r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 107v, 138r; *DA*, 3094/67, 68, 69, 70, 72, 75, 76, 78, 79, 81. I tijekom 1741. pošiljka limuna iz Barlette je kasnila. *Let. Lev.*, sv. 75, f. 127r-127v, 129v-130r.

¹⁵⁵⁰ Otkupio ju je konzul Manduković početkom 1747. godine. *DA*, 3187/30; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 163r-163v, 167r; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 149r.

¹⁵⁵¹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 205r-207r.

¹⁵⁵² Primjerice: *CLDT*, sv. 3, f. 31v-32v.

¹⁵⁵³ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 206r-206v; *AT*, EI 4/18.

paše trebao predložiti da kapetane Trebinja i Nikšića hitno pozove u Travnik, da ih strogo ukori zbog nemara, obaveže na naknadu za štetu koju su Crnogorci nanijeli dubrovačkim podanicima i natjera ih da Crnogorcima prepriječe prolaz prema Konavlima. Trebalo je požuriti jer se saznalo da Crnogorci spremaju ponovno napasti.¹⁵⁵⁴

Premda nisu mogle izbjeći slanje istražnog mubašira s bosanskog divana,¹⁵⁵⁵ vlasti su Gozzinu misiju ipak proglasile uspješnom. Ali-paša je početkom lipnja izdao bujuruldiju naslovljenu na kapetane graničnih utvrda i ostale lokalne službenike. Oštro ih je osudio zbog nemara i lijenosti radi čega Dubrovčani trpe štetu i zatražio da na granične prijelaze hitno postave straže.¹⁵⁵⁶

Dubrovčani su, dakako, bili svjesni da se bez snažnijeg pašinog angažmana neće riješiti crnogorske opasnosti. I bili su u pravu. I ova je bujuruldija bila tek jedan u nizu neuspješnih pokušaja bosanskih namjesnika. Početkom listopada 1747. godine, u pograničnim dubrovačkim selima su se pripremali na nove crnogorske napade.¹⁵⁵⁷ Već u kolovozu sljedeće, 1748. godine žalili su se trebinjskim agama i nikšićkom kapetanu da je sin Matka Stjepanova Jelića iz Župe odveden u Crnu Goru. Uzalud su spominjali ferman da je granično vlaško stanovništvo odgovorno za crnogorske prepade,¹⁵⁵⁸ i Ali-pašinu bujuruldiju za postavljanja straža uz granicu. Mjesec dana kasnije stigle su vijesti o pokretu Dragiše iz Krivošija s četom od 30 Crnogoraca.¹⁵⁵⁹ Crnogorci su nastavili pljačkati i sljedećih godina.¹⁵⁶⁰

Drugi problem o kojemu je govorio Gozze, ticao se otvaranja zabranjenih mletačkih skala. Iako je Ali-paša 1745. godine izdao bujuruldiju da one smiju raditi, poklisar mu to nije spomenuo. Naglasak je stavio na ferman iz 1742. godine i na istražne akcije prethodnog namjesnika Sulejman-paše Bostandžija koji je pokušao spriječiti odvoz soli s makarske skale. Osvrnuo se i na niski prihod stonske slanice koji je apaltator trebinjskog mirimirana predstavio na bosanskom divanu. U vezi toga je objasnio da Dubrovčani nemaju ništa s *dritom* od tranzita i s trećinom od prodaje soli koja pripada apaltatorima. Nastao je i problem zbog soli koju su uzeli Metkovčani, pa se Gozze opravdao da je oduvijek bio običaj da im se

¹⁵⁵⁴ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 207r, 221v.

¹⁵⁵⁵ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 169r. Primjerice, Dubrovčani su krajem 1749. godine nastojali izbjeći istragu mubašira u slučaju braće Bojčića pa su namjesniku Hadži Bekir-paši poslali jednu srebrnu kutijicu. *CLDT*, sv. 3, f. 118r-118v.

¹⁵⁵⁶ *AT*, 4739a; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika: 95-97, 165-166.*

¹⁵⁵⁷ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 231v-232r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 163r.

¹⁵⁵⁸ Dubrovčani su često spominjali sadržaj tog fermana. *CLDT*, sv. 3, f. 29r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 192r.

¹⁵⁵⁹ *AT*, BX 56/1; B132/171; *CLDT*, sv. 3, f. 81r, 94r-94v.

¹⁵⁶⁰ Namjesnik Hadži Mehmed-paša poduzeo je 1756. godine oružani napad na Crnu Goru. *CLDT*, sv. 3, f. 77r, 77v-80r, 96v-97v, 126r-126v; H. Hadžibegić, »Odnos Crne Gore prema osmanskoj državi«: 485-508.

daje sol, a ako su uzeli više nego što je dopušteno neka se osmanske vlasti pobrinu da se takve stvari ne ponavljaju. Najbitnije je bilo da paša na liniji fermana iz 1742. godine, provede istragu na putevima kojima se sol prevozi sa zabranjenih skala. Dubrovčani su sigurni da paša zbog svoje “privrženosti neće dopustiti propast Republike i da neće podupirati djelovanje koje je protivno želji sultana”.¹⁵⁶¹

Doznajući od emina da je trgovačka roba, a najviše vuna i vosak, ponovno počela prolaziti prema zabranjenim skalama u Novom i Risnu, Senat je sredinom svibnja Gozzi poslao novu uputu da se koncentrira na hitno dobivanje bujuruldije protiv krijumčarenja robe prema zabranjenim skalama. Ona treba biti naslovljena na kadije i kapetane Nikšića, Ključa, Klobuka i Trebinja, mora biti oštra i s jasno definiranim kaznama za prekršitelje. Dubrovčanima treba još jedna, posebna bujuruldija protiv prodaje soli u Makarskoj jer šteti prihodu stonske slanice. Paša je dokumente izdao početkom lipnja 1747. godine.¹⁵⁶² Izgleda da su ove naredbe imale snažniji učinak, jer se novi problemi sa skalama javljaju tek četiri godine kasnije.¹⁵⁶³

Treća Gozzina žalba bosanskom namjesniku Ali-paši ticala se dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru. Samom paši, kad se na dolasku u Bosnu zadržao u Novom Pazaru, dubrovački su trgovci podnijeli memorijal sa žalbom na namete koje ubiru tamošnji alajbeg i vojvode. Premda im je obećao da će provesti pravdu, ništa se nije promijenilo.¹⁵⁶⁴ Gozze je paši prvo zahvalio na podršci trgovcima, koju je iskazivao dok je bio na drugim namještenjima. Zamolio ga je da i ovoga puta pomogne i izda bujuruldiju protiv naplate 4 dinara po tovaru robe i protiv uznemiravanja dubrovačkih trgovaca jer je to suprotno zapovijedima sultana.¹⁵⁶⁵

Kao što se moglo očekivati, Ali-paša je i ovoga puta pristao, a zauzvrat je dobio 200 dukata koje će Dubrovčani nadoknaditi iz novopazarske trgovačke robe. Nova bujuruldija je ukinula tranzitni porez od 4 dinara po tovaru robe i propisala da se za kantar vune kupljene u Novom Pazaru ne smije uzimati više od dvije zolote.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶¹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 207r-208r/b; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 123v-124r; *Cons. Mai.*, sv. 59, f. 48v-49r.

¹⁵⁶² *Let. Lev.*, sv. 76, f. 217r-218r; *AT*, C6 13; 4692. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 165.

¹⁵⁶³ *CLDT*, sv. 3, f. 156v-159r, 160r-160v.

¹⁵⁶⁴ *DA*, 3187/33.

¹⁵⁶⁵ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 208v/b.

¹⁵⁶⁶ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 122r-122v; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 128r; *AT*, 155; *DA*, 3277/33; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 165.

Izgleda da su bujuruldije konačno djelovale jer više nije bilo žalbi iz Novog Pazara. Međutim, nakon Ali-pašinog odlaska iz Bosne, Dubrovčani su se novom namjesniku Muhsinzade Abdullah-paši požalili da “trgovci u Novom Pazaru žive u strahu zbog stalnih napada službenika kapetana Novog Pazara.” Dakako, trebala je nova bujuruldija.¹⁵⁶⁷

U svakom slučaju, problem Novog Pazara je u vrijeme Ali-paše bio riješen, ali su se nevolje javljale na drugim mjestima. Trgovac Stjepan Mrnarević je u Foči morao platiti dvije pare po tovaru kože koju je kupio na Dunavu.¹⁵⁶⁸ Nezakonito naplaćivanje nameta na kože nastavilo se i nakon Ali-pašinog odlaska.¹⁵⁶⁹

Dubrovčani su se, također, nadali da će Ali-paša ukinuti zabranu izvoza konja preko Dubrovnika. On je, naime, tijekom prvog bosanskog mandata izdao bujuruldiju kojom je pod općenitim nazivom “životinje” dopustio i izvoz konja u Dubrovnik. Slično se dogodilo i u pašinom drugom mandatu. Sad ga je trebalo uvjeriti da konji koji se preko Dubrovnika prevoze u Apuliju nemaju ratnu namjenu, već su predviđeni za rad u polju. Trebalo ga je pridobiti da izda dozvolu za slobodan izvoz konja barem za ovu godinu ili za one konje koji su već kupljeni i pripremljeni za izvoz u Apuliju.¹⁵⁷⁰

Osim toga, Gozze je tražio i dvije odvojene, uobičajene bujuruldije, “u ime oba pašaluka”, za slobodan izvoz mesa i žita iz hercegovačkog sandžaka.¹⁵⁷¹

6.3.2. Ubojstvo Mustafe Kurtina i tečaj dubrovačkog talira: gotovina za rješenje

Sredinom svibnja 1747. godine dubrovačke su vlasti pisale Gozzi da se zadrži na Ali-pašinom dvoru i založi protiv novoizdane bujuruldije koja se ticala ubojstva osmanskog podanika Mustafe Kurtina iz Prijevora. Prema predstavi kadije Sulejmana iz Novske Bekije,¹⁵⁷² Mustafa je u novskom kadiluku prije sedam mjeseci pronađen mrtav, a za njegovo ubojstvo optuženi su dubrovački podanici Vuko Hromčević iz Vodovađe, Ivan Husić iz

¹⁵⁶⁷ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 46r-47v; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 207v-208r.

¹⁵⁶⁸ Isti trgovac je 1749. godine prevario svoje ortake i planirao pobjeći u Austriju. Senat je tražio osmanske vlasti da ga uhite i rasprodaju njegovu imovinu za namirenje dugova. *CLDT*, sv. 3, f. 48r, 106v-110v.

¹⁵⁶⁹ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 47v-48r, 51r-51v; *CLDT*, sv. 3, f. 75v-76r.

¹⁵⁷⁰ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 230v-231r.

¹⁵⁷¹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 208v/b-209r. Istovremeno su poklisari harača Nikola Gozze i Vladislav Menze na Porti preuzeli novi ferman za slobodan izvoz žitarica i mesa kojeg je potvrdio Ali-pašin nasljednik, Muhsinzade Abdullah-paša. *TCF*, sv. 2, f. 948; *DA*, 3277/33; *CLDT*, sv. 3, f. 76v.

¹⁵⁷² Nakon što je 1699. grad Novi pripao Mlečanima, ostatak novskog kadiluka je nazvan Novska Bekija sa sjedištem u gradu Nikšiću. H. Kreševljaković, *Kapetanije*: 210.

Gunjine i Mato Koprivica iz Radovčića.¹⁵⁷³ Oni su tijekom noći upali u Mustafinu kuću, ubili ga, a kuću mu zapalili. Budući da je Vuko Hromčević viđen s pokrivačem i hlačama pokojnika, kadija je zatražio detaljnu istragu, što je Ali-paša potvrdio svojom bujuruldijom i na lice mjesta poslao mubašira. Dokument je zaključio riječima: “ako se pravda ne zadovolji na području Dubrovnika, ubojice trebaju biti privedene na bosanski divan!”¹⁵⁷⁴

Izdana je bujuruldiya kršila ne samo sultanov ferman da kadije ne smiju samovoljno dolaziti na dubrovačko područje, već i odredbu o raspodjeli sudskih nadležnosti. Po običaju, Dubrovčani su energično odbijali priznati bilo kakvu umiješanost dubrovačkih podanika u ubojstvo Mustafe Kurtina. Osim toga, koji bi se stranac usudio doći na osmansko tlo i tamo ubiti osmanskog podanika u njegovoj kući. Štoviše, kolaju glasine da se Mustafa sam zapalio u svojoj drvenoj kućici zbog vlastite nepažnje ili nepažnje susjeda. Taj Mustafa je u više navrata bio drzak prema dubrovačkim podanicima, a tijekom posljednje uspostave kontumacijskih mjera je pravio neprilike pa je u Lazaretima došlo do fizičkog obračuna. Nije jasno zašto je nikšićki kadija napisao ilam o Mustafinom ubojstvu jer slučaj potpada pod jurisdikciju novskog kadije. Gozze je zatražio “spas od pohlepe lokalnih dužnosnika koji neprestano nanose štetu stanovnicima Dubrovnika”.¹⁵⁷⁵

Rješavanje tog slučaja se odužilo, a time i Gozzin boravak na bosanskom dvoru. Budući da je pašin mubašir stigao u Dubrovnik, a Gozzina objašnjenja nisu nailazila na plodno tlo, Dubrovčani su početkom lipnja 1747. godine odlučili posegnuti za najučinkovitijom metodom u rješavanju poslova s Osmanlijama. Gozze će dati 200 reala¹⁵⁷⁶ za naklonjenu Ali-pašinu bujuruldiyu kojom se trebala ukloniti i najmanja sumnja na krivnju dubrovačkih podanika. Od ključnog je značaja bilo da se slučaj ubojstva Mustafe Kurtina u potpunosti zaključi i da se onemoguće eventualne nove istrage budućih bosanskih namjesnika. U skladu s uobičajenim mjerama državne štednje, vlasti su Gozzi napomenule da uz pomoć bazerdžanbaše Jakoba Burle pokuša uštedjeti dio novca od mita jer “ušteda bi bila od

¹⁵⁷³ Koprivica je i 1742. godine bio pogrešno optužen za krađu kozlića. *CLDT*, sv. 2, f. 190r-190v.

¹⁵⁷⁴ *AT*, CI 2/4a-b; 4636 b; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 164-165; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*, 163, 353-354. Više primjera vidi u: V. Miović-Perić, »Umorstva turskih podanika od strane Dubrovčana«: 176-180.

¹⁵⁷⁵ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 215v-217r.

¹⁵⁷⁶ Za tu svotu moglo se kupiti 1.000 konja ili 2.000 kila žitarica. *AT*, 4163a/b; *CLDT*, sv. 2, f. 248r-248v.

značajne državne koristi u Vašu čast”.¹⁵⁷⁷ Da onemogućie novo buktanje glasina nakon odlaska Ali-paše iz Bosne, Dubrovčani su tražili da se propišu kazne za klevetnike.¹⁵⁷⁸

Gozze je paši podnio službenu predstavku s opisom svakodnevnih teškoća u Konavlima. Nadalje, ubijeni Mustafa je bio stalni gost konavoskih krčmi, a kobne večeri su ga vidjeli kako iz krčme pijan tetura prema svojoj slamnatoj kući gdje je “zaokupljen pićem, zapalio smotuljak duhana i Božjom providnošću zapalio i kuću i sebe”.¹⁵⁷⁹ U skladu s iznesenim, Gozze je ponizno zatražio da bosanski namjesnik okonča neutemeljene optužbe i pruži zaštitu siromašnim Konavljanima. Potaknut mitom, Ali-paša je uvažio krhke dokaze dubrovačke nevinosti i iznad Gozzine predstavke ispisao oštru bujuruldiju kojom je kadiji Novske Bekije naredio da ne uznemirava dubrovačke podanike, a ako se “pronade prikladan i pouzdan tužitelj neka ga pošalje na bosanski divan”.¹⁵⁸⁰

S obzirom na narodno nezadovoljstvo koje se zbog nove porezne politike namjesnika proširilo Bosanskim ejaletom tijekom 1747. godine, opisane okolnosti Mustafine smrti ipak ne treba u potpunosti odbaciti. Naime, krčme su bile glavno mjesto okupljanja pobunjenog stanovništva čije je nezadovoljstvo dodatno rasplamsavalo uživanje alkohola, duhana i opijuma. Usto, obitelj Kurtin je generacijama bila sklona kriminalnom ponašanju. Primjerice, Alija Kurtin je 1655. godine s bandom hajduka ubio četiri dubrovačka podanika, njihova je tijela rasjekao mačem i dao za hranu psima. Iste je godine Mustafa Kurtin napao dubrovački trgovački karavan i ukrao desetke bala vune i goveđe kože. Tijekom 60-tih godina 18. stoljeća, Konavljani su se žalili na teror Hadži Ahmeda Kurtina i njegova sina Mehmeda.¹⁵⁸¹

Osim 200 reala za pitanje ubojstva, vlasti su Gozzi u Travnik poslale i 1.000 cekina koje će paši dati za rješavanje još jednog problema. Radi se o smanjenju tečaja dubrovačkih srebrnih talira. Istaknuli su da tečaj državnog novca ima političko-trgovački primat i neka zato na poklonu za pašu pokuša uštedjeti tek kad se uvjeri da to neće utjecati na uspjeh posla. Rijječ je bila o složenoj akciji. Naime, prvo je Gozze u razgovoru s dvorskim sarafom (mjenjačem

¹⁵⁷⁷ Dopisivanje s Burlom nastavilo se i kasnije. *AT*, BIV 22/55.

¹⁵⁷⁸ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 229v-230v; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 146v; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 127v-128r. Vlasi iz Mustafinog sela su 1749. godine napali dubrovačke podanike nožem i puškom. *CLDT*, sv. 3, f. 112v-113r.

¹⁵⁷⁹ Dubrovčani su opskrbljivali osmansko zaleđe duhanom. Jedna pošiljka za Bosnu očekivala se i 1747. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 114r-114v; *Let. Pon.*, sv. 61, f. 47v, 55r-55v, 59v, 75v; *CLDT*, sv. 3, f. 177r-177v; N. Bajić-Žarko, *Split kao trgovačko i tranzitno središte*: 96-98, 100, 102-103, 107; A. Kapor, »Crnogorski i albanski duhan na dubrovačko tržištu«: 67-87; A. Kapor, »Apalat duhana u Dubrovačkoj republici.«: 223-266; V. Miović, »Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina«: 55-56; J. Grehan, »Smoking and “Early Modern” Sociability«: 1358-1377.

¹⁵⁸⁰ *AT*, CII 3a; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 166.

¹⁵⁸¹ *AH, OZ-DK*, 10/477; 10/478; 10/497; 10/500; 11/501; 11/502; 11/503; 11/504; *CLDT*, sv. 3, f. 83r-83v; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 62, 129, 134, 149.

novca) utvrdio da paši ne treba nuditi 3.000 cekina, koliko su Dubrovčani zamislili, već će biti zadovoljan i s 1.000. Zbog toga su bili uvjereni da bi mogao pristati i na manje, pa će mu Gozze prvo kukati zbog velikih troškova za nedavno plaćeni harač, oslobađanja dubrovačkih robova iz Tripolija i ostalih dnevnih rashoda.¹⁵⁸²

Što se tiče smanjenja tečaja dubrovačkih talira, problem je nastao zbog popularnosti te monete u Osmanskom Carstvu. Talir je u Carstvu 1739. godine vrijedio oko 168 akči, a 1747. godine 178 akči. Porta je povremeno predbacivala Dubrovčanima da zarađuju na visokom tečaju, a problem je 1747. godine eskalirao s optužbama o umjetno podignutom tečaju dubrovačkog talira. Senat je u svibnju 1747. godine izabrao posebno povjerenstvo od tri senatora mjerodavna za pitanje dubrovačkih talira, a mjesec dana kasnije pitanje je izneseno pred Ali-pašu.¹⁵⁸³ Stvar je bila vrlo osjetljiva, pa je Gozze prije odlaska u Travnik morao prisegnuti da u Bosni neće iznositi pojedinosti o tečaju talira, da tu vrstu novca neće nositi sa sobom na put, niti će strane srebrne valute donijeti u Dubrovnik. I Vladislav Sorgo je 1748. godine, prije odlaska Ali-pašinom nasljedniku Muhsinzade Abdullah-paši morao prisegnuti da ni on ni članovi pratnje neće odnijeti ni najmanju količinu dubrovačkih talira u Bosnu.¹⁵⁸⁴

Gozze je tvrdio da dubrovačka kovnica nema svoje srebro već ovisi o onome koje trgovci donesu u Dubrovnik, a to nisu velike količine. Kovnica im za ćup srebra plaća 18 talira, iz čega proizlazi tečaj koji vrijedi u cijelom Osmanskom Carstvu. Paša bi zato trebao odustati od smanjenja tečaja i pismeno utvrditi koliko on točno iznosi. U suprotnom, bilo bi najbolje da se zaustavi protok talira u Bosnu.¹⁵⁸⁵

Inače, tečaj dubrovačkih talira u ostatku Carstva još je uvijek bio snažan. Zato su rizničari najveći dio harača pripremili u toj valuti, a i za darivanje velikog vezira je predviđeno 2.000 talira. I poklisari su prisegnuli da neće odavati informacije o kretanju dubrovačkih talira. Za svaki slučaj, nenametljivo će ispitati stav Porte prema tim dubrovačkim srebrnjacima.¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸² Vlada je donijela niz odredbi kako će nadoknaditi tu svotu. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 225v-227r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 144v-145r, 145v-146r, 146r-146v, 179r-180r, 186v.

¹⁵⁸³ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 140v; V. Vinaver, »Kursevi moneta 2«: 494-495.

¹⁵⁸⁴ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 94r, 183r-183v, 185r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 210v-210r; sv. 77a, f. 46r. Unatoč tome, vlada je u siječnju 1748. zajam trebinjskom mirimiranu isplatila u talirima. *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 176r-177r.

¹⁵⁸⁵ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 224v-225r, 227v-229v; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 144r-144v, 147v. Istovremeno su u Papinskoj državi i Anconi donesene zabrane iznošenja zlatne i srebrne valute iz zemlje. *Let. Pon.*, sv. 61, f. 14r-14v, 18r.

¹⁵⁸⁶ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 159r-160r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 241r; sv. 77a, f. 1v-3v; 77a, f. 8r-8v.

Taliri se spominju u državnom uputstvu za poslanika Vladislava Sorga koji se uputio novom namjesniku Muhsinzade Abdullah-paši. Vlasti su istaknule da je prošle, 1747. godine za stabilnost dubrovačkih talira na dvoru Ali-paše podnesen veliki trošak pa Sorgo treba izbjeći bilo kakav novi izdatak. Trebalo je razgovarati sa Židovima Burlom i Danonom kako bi se spriječila daljnja devalvacija dubrovačkih talira.¹⁵⁸⁷

Bez obzira na pozamašni novčani poklon za bosanskog namjesnika Ali-pašu i dubrovačka nastojanja u Bosni i Istanbulu, tečaj talira je 1748. godine na zahtjev Porte smanjen na 55 dinara. Nakon nove runde žustre borbe na spomenuta dva poprišta, tečaj dubrovačkog talira ustaljen je na 65 dinara, a toliko je, s manjim oscilacijama, vrijedio do kraja stoljeća.¹⁵⁸⁸

Uz sve nabrojane poslove, Gozze je tijekom boravka u Travniku pokušao doći do vijesti iz svijeta koje su na bosanski dvor uglavnom stizale iz Istanbula.¹⁵⁸⁹ On je tada bio kanal za vijesti prema Dubrovniku, ali i za vijesti iz Dubrovnika prema Bosni. Vlasti su mu, na zahtjev Ali-paše početkom lipnja 1747. godine, poslale spisak novosti. Paši je na osmansko-turskom jeziku trebalo predstaviti da u Dubrovnik vijesti dolaze jedino s Apeninskog poluotoka.¹⁵⁹⁰ On će zasigurno “lako razabrati koje od su njih istinite jer je dobro upućen u interese zapadnih vladara i snagu njihovih zemalja”. Usto, prenio je da je u Italiji naručen veliki papir i da će uskoro stići lijekovi koje je zatražio liječnik bosanskog divana Maurizio Beloghi.¹⁵⁹¹

Nakon što je ispunio sve zahtjeve uputstva, Gozze je zatražio otpusnu audijenciju i uzeo namjesnikova rekredencijalna pisma.¹⁵⁹² Zbog poslova koji su ga još čekali, iz Travnika je krenuo prema Stocu i Ljubinju.

6.3.3. Pogranični spor Dubrovačke Republike i Ali-bega Ljubovića

Gozze i Zarini su se zaustavili u Stocu i kapetanu Ismailu podnijeli žalbu zbog napada Vlaha iz stolačke kapetanije na jednog dubrovačkog podanika. Točnije rečeno, u veljači 1747.

¹⁵⁸⁷ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 45r-46r. Burla je bio Ali-pašin bazerdžanbaša, a Danon bazerdžanbaša prethodnog namjesnika Sulejman-paše Bostandžija. *CLDT*, sv. 2, f. 27v

¹⁵⁸⁸ V. Vinaver, »Kursevi moneta 2«: 494-496. O državnoj intervenciji oko tečaja, vidi u: Ş. Pamuk, »Ottoman Interventionism in Economic and Monetary Affairs.«: 365-366.

¹⁵⁸⁹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 209v.

¹⁵⁹⁰ Radi se o Bonellijevim i Lalićevim pismima iz travnja i svibnja. *DA*, 3094/67, 68, 69, 70; 3134/41, 43, 44.

¹⁵⁹¹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 232r.

¹⁵⁹² *AT*, BIV 1/70; 152, 178.

godine, Vlasi Ivan Vuinov, Ivan Botica, Boško Đurin i Mitar Vučić iz Kijevog dola, naselja koje se nalazi u jurisdikciji stolačkog kapetana, nasrnuli su na Nikolu Cvjetovića iz Majkova, uzurpirali mu posjed i odnijeli dva goveda iz njegova stada. Stolački je kapetan trebao osigurati povrat otetih životinja i kazniti Vlahe za primjer drugima.¹⁵⁹³

Osim izoliranih slučajeva nasilja Vlaha iz stolačke kapetanije, kapetan je primao uzastopne dubrovačke žalbe na Vlahe Ali-bega Ljubovića.¹⁵⁹⁴ Želeći pripojiti pogranična dubrovačka naselja svojem timaru,¹⁵⁹⁵ on je potaknuo niz nasilnih akcija. Nakon što je dao porušiti granične znakove, instruirao je Vlahe iz sela Šćenice da opljačkaju susjedni dubrovački teritorij kako bi rastjerali i zastrašili lokalno stanovništvo, što su Šćeničani krajem 1746. godine i učinili. Nedugo zatim, ista skupina naoružanih Vlaha presrela je Nikolu Margaretića i Petra Nikolinog Vučetića kojima su oteli mulu i tovar brašna. Budući da nisu htjeli platiti visoku otkupninu za otetu robu, Vlasi su provalili u Margaretićevu kući, oteli mu sestru i prodali je Crnogorcima.¹⁵⁹⁶ Šćeničani su se čak žalili Ali-paši da Gromačani napasaju stoku i neovlašteno režu drveće na njihovom tlu.¹⁵⁹⁷

Nadalje, početkom 1747. godine, ne mareći za zakone, Ljubovićevu uzurpaciju dubrovačkog tla je pomogao njegov blizak prijatelj, ljubinjski kadija Ahmed-beg. Bez obzira na to što kadija ne može suditi o granicama bez posebne komisije, on se nametnuo u odlučivanju i utvrdio nove granice koje ulaze u dubrovački teritorij pripajajući gromačku zemlju Ljubovićevom timaru u Šćenici.¹⁵⁹⁸

Gozze je baš zbog tih sudskih rješenja morao svratiti u Ljabinje i sastati se s kadijom ili njegovim naibom (zamjenikom). Kadiji je ukazao da su Ljubovićeve pretenzije neutemeljene i nezakonite što mogu potvrditi i Stočani, poput tamošnjih janjičara. Gozze je pokušao zastrašiti kadiju da je drsko ušao u granice Dubrovačke Republike i time postupio

¹⁵⁹³ *CLDT*, sv. 3, f. 36v-37r, 39r-39v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 212v-213r. Vlada se istovremeno žalila i na Vlahe u *Novom. Let. Pon.*, sv. 61, f. 21r-21v.

¹⁵⁹⁴ Ali-beg iz Nevesinja opjevan je u brojnim pjesmama. S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*: 8; H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*: 409-411; A. Vidan, *Embroidered with Gold*: 184-185; K. Hörman, *Narodne pjesme muslimana I*: 3-24, 107-114, 155-170, 199-217; S. Fazlić, »Usmenoknjiževna poetika u romanu Sreća mladog Ljubovića«: 178-198.

¹⁵⁹⁵ Želio je pripojiti dubrovački teritorij milju u širinu i četiri milje u dužinu. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 211v, 219r, 223r; sv. 77a, f. 8v.

¹⁵⁹⁶ *CLDT*, sv. 3, f. 38v-39v; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 193r-193v. Margitić je još u rujnu sljedeće 1748. bio na udaru Ljubovićevih ljudi. *AT*, BX 56/1; *CLDT*, sv. 3, f. 78r-79r, 80r-80v.

¹⁵⁹⁷ *AT*, 131; BIV 1/280. Nešto kasnije, s Ali-pašinog divana stigla je ista tužba trebinjskog alemdara (stjegonoša) Salih-age. *AT*, 276; BIV 1/65; *CLDT*, sv. 3, f. 45r-45v.

¹⁵⁹⁸ *CLDT*, sv. 3, f. 43v; *AT*, 4301 a-b; 131/118; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 218v-219r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 122r, 122v.

protivno fermanima sultana i zato mora opozvati lažno rješenje i donijeti novo kojim će potvrditi “stare i stabilne” granice Dubrovačke Republike.¹⁵⁹⁹

Međutim, dolazak novoizabranog ljubinjskog kadije u Dubrovnik i izdavanje još jednog štetnog sudskog rješenja, potaknulo je vladu da krajem svibnja 1747. godine Gozzi pošalje nove upute. Umjesto ljubinjskom kadiji, slučaj je trebalo predstaviti bosanskom namjesniku. Dubrovčani su očekivali da će namjesnik provesti istragu, a Gozze je trebao utjecati na izbor mubašira i kadije koji će voditi slučaj. Paši će uručiti pismo koje će dragoman Zarini prevesti na osmansko-turski jezik. To je trebalo učiniti što prije jer je u Dubrovnik stigla glasina da je Ali-beg Ljubović već preuzeo pašinu bujuruldiju na temelju štetnog rješenja ljubinjskog kadije.¹⁶⁰⁰

Napori poslanika Gozze na bosanskom dvoru dočekani su pohvalom vlasti krajem lipnja. Kao što su željele, Ali-paša je odredio stolačkog kadiju da provede istragu u spornim mjestima Gromače i Šćenice. Gozze je svratio u Stolac, uputio kadiju u prirodu pograničnog spora i komplimentima i poklonima pridobio njegove simpatije. Krenuo je zatim prema Gromači pripremiti vjerodostojne svjedoke. U međuvremenu je tamo stigao i stolački kadija u pratnji dragomana Zarinija, a dubrovačka je vlada poslala i kapetana Ploča, Ivana Stellu.¹⁶⁰¹ Gozze je trebao nastaviti prema Dubrovniku, a dragoman Zarini je povoljno kadijino rješenje trebao odnijeti na bosanski dvor, uzeti pašinu bujuruldiju i donijeti je u Dubrovnik.¹⁶⁰²

Međutim, dubrovački plan je zapeo već na prvom koraku. U Gromaču je stigao Ali-beg Ljubović u pratnji pedeset naoružanih Vlaha,¹⁶⁰³ rastjerao je okupljene svjedoke, a stolačkog je kadiju prisilio da potvrdi štetni hudžet ljubinjskog kadije. Stiglo je još šezdeset Vlaha koji su požnjeli sve žito zasađeno na dubrovačkoj strani. Kapetan lazareta Ivan Stella i dragoman Miho Zarini pobjegli su prema Brgatu da spase živote. Poslanik Gozze koji se nalazio na putu prema Dubrovniku, žurnim je kurirom iz Dubrovnika dobio obavijest da mu u

¹⁵⁹⁹ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 211r-212v, 223v-224r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 122r-122v, 129r, 136r, 137r.

¹⁶⁰⁰ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 137r, 153r; *Let. Lev.*, sv. 76, f. 219r-221v, 222v-223r.

¹⁶⁰¹ Na Pločama ga je zamjenjivao sin i pomoćnik, Vlaho Stella. Dva dana prije odlaska na Ploče, vlada je odobrila kapetanovu molbu za pozajmicom 300 dukata zbog udaje kćeri. *Cons. Min.*, sv. 96, f. 110r, 113r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 127r-128r, 129r.

¹⁶⁰² *Let. Lev.*, sv. 76, f. 223v-224v, 231v, 232v-233v; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 146v, 153r.

¹⁶⁰³ Imenovan je jedino problematični Šaban Ljuta. Ljubovićeви Vlasi nazivaju se *Basse*, *Basce*. Nakon što su oni zauzdani, Dubrovniku su probleme zadavali Hodi Bubić i Husejn Hagić iz Ljubinja, a zatim braća Bojčići iz Stoca. Nasilje baša (Sklopovići, Serdarevići, Babovići, Fetajagići, Harvatovići, Braškovići) intenziviralo se tijekom 50-tih godina 18. stoljeća. I Dubrovčani su im povremeno odgovorili nasiljem. *Let. Lev.*, sv. 77/a, f. 24r; *CLDT*, sv. 3, f. 37r-38r, 45v-46r, 69r, 95v-96v, 98r-99r, 114r-117v, 119r, 123r-123v, 128v-133r, 150v-152r, 188r-188v; *AT*, BXV 126/28, 70; B131/291; B132/114, 167; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 29, 59, 83, 148, 275, 342-343; H. Kapidžić, »Stolac u XVIII. vijeku.«: 134-136.

susret stiže oružana pratnja Brgaćana. Prepun bijesa, Ali-beg Ljubović je prijetio da će podići tužbu i pripojiti ostala dubrovačka sela koja graniče s njegovim timarom.¹⁶⁰⁴

Nakon ovog događaja, Dubrovčani su se ponovno obratili stolačkom kadiji. Poslali su mu konja da se može vratiti iz Gromače u Stolac i predložak prema kojemu je trebao napisati novo rješenje. Uvjeravali su ga da će mu za taj posao isplatiti novčanu naknadu kao što su obećali. I stolački kapetan Ismail mu je potvrdio da je Dubrovnik “uvijek držao do obećane riječi pa će tako učiniti i u ovom poslu”. Premda su mu novci isplaćeni, stolački kadija nije želio napisati rješenje prema dubrovačkom predlošku.¹⁶⁰⁵

Dubrovčani su se potom obratili Ali-paši. Molili su ga da svojim uzvišenim ovlastima uredi taj posao jer “neće više biti života siromasima našim na ovom kraju”. Poslali su mu “ulje od opeka” (lož ulje za peć)¹⁶⁰⁶ koje je naručio po poslaniku Gozzi, i nove vijesti o Ratu za austrijsko naslijeđe (1740/8).¹⁶⁰⁷ Obećali su poslati i ostale potrepštine čim stignu iz Mletaka. Naime, Lalić je trebao nabaviti četiri svežnja papira za pisanje, tri kvalitetne brave (dvije za sobna vrata i jednu za kredenac) i škrinju od ebanovine u koju može stati otvorena stranica papira *Carta ordinaria*.¹⁶⁰⁸

Dugoočekivana Ali-pašina bujuruldija konačno je izdana prvog dana kolovoza 1747. godine. Paša je naglasio nevesinjskom kadiji Ibrahim-efendiji, ljubinjnskom kadiji Salih-efendiji i Ali-begu Ljuboviću da je sigurnost pograničnog stanovništva od ključne važnosti zbog čega pogranične zahtjeve treba obustaviti, a dubrovačko stanovništvo ostaviti na miru. Pismom kojim je potvrdio primitak ulja od opeka i zatražio nove vijesti iz svijeta, paša je obavijestio Dubrovčane o sadržaju naklonjene im bujuruldije.¹⁶⁰⁹

Dubrovčani su mu već sljedećeg dana poslali pismo zahvale i zaželjeli da se “uzmnože vaše čestitosti, koliko se najviše može žudjet od nas sniženih vaših sluga, osobito našem dobroćincu za to glasovitu uspomenu od srećnog vladanja vašeg na Bosni”. Uputili su mu i

¹⁶⁰⁴ *Let. Lev.*, sv. 76, f. 234r; *AT*, BXV 126/70.

¹⁶⁰⁵ *CLDT*, sv. 3, f. 43r-44v; *AT*, BXV 126/40, 70.

¹⁶⁰⁶ Premda je prvo centralno grijanje razvijeno 1716. godine, Osmanlije su do pada Carstva (1918) koristili peći na drvo, ugljen i ulje. R. Lončarić, *Dimnjak*: 28-40; S. Faroqi, *Subjects of the Sultan*: 157-158, 165; A. Levy, *Jews, Turks, Ottomans*: 168, 172, 180-181, 196.

¹⁶⁰⁷ Vlada piše o akcijama Sardinije, Austrije i Rusije protiv Francuske i Pruske. Vijesti je preuzela od Lalića i Bonellija. Chirico je tijekom travnja poslao ratni izvještaj francuskog ambasadora u Istanbulu. *CLDT*, sv. 3, f. 45r-46r; *AT*, EI 2/22; 229; *DA*, 3094/73-77; 3134/44-46; 3164/97.

¹⁶⁰⁸ Škrinja treba biti sa svih strana ukrašena intarzijama i cvjetnim ukrasima, ručke pozlaćene, a dno podijeljeno na četiri dijela i obloženo crnim baršunom. Treba se zatvarati pločom koja se može izvući i služiti za pisanje (peštahta). Lalić je odgovorio da će je teško pronaći, jer je proizvodnja predmeta od ebanovine gotovo obustavljena nakon smrti jednog kvalitetnog majstora. *Let. Pon.*, sv. 61, f. 51r-52r; *DA*, 3134/42.

¹⁶⁰⁹ *AT*, 88; *BIV* 14/68.

novosti. Pisali su i čehaji Ali-begu i poslali mu velike papire za pisanje za Ali-pašu. Nisu čekali papir iz Venecije, već su pokupili sve što su našli u Dubrovniku i uvezali u knjigu.¹⁶¹⁰

Očekivano, Ali-pašina bujuruldija nije postigla željeni učinak. Dubrovčani su se samo mjesec dana kasnije žalili stolačkom kapetanu Ismail-agi da su krajem kolovoza 1747. godine Mića Ivan Cicković, Sava Radulović i Đuro Bašić, Vlasi s Ljubovićeovog timara u Šćenici, upali u dubrovačku Gromaču, ukrali dvije mazge i kobilu, a pastira otjerali prijeteći i psujući.¹⁶¹¹ Kapetan je odvratio da je poduzeo korake i usput dao na znanje da se prije nekoliko dana sastao s Ljubovićem u vezi pograničnog spora s Dubrovačkom Republikom. Prigovorio mu je da je nasilno prisvojio dubrovačku zemlju i da je “s dva lažljiva kadije uzeo dokumente i s njima prevario jednog vezira i Gospara od Provincije”. Upozorio ga je da Dubrovčani namjeravaju dobiti ferman s Porte. Nakon što mubašir s Porte utvrdi da tlo pripada Dubrovniku, Ljubović će “ostati sramotan i pred pukom i pred svojom družinom i svom rajom”. Kapetan mu je ponudio posredovanje u pomirenju s Dubrovčanima, a Ljubović im je bio spreman vratiti polovicu ili cjelokupnu zemlju, zauzvrat za novčanu naknadu.¹⁶¹² Dubrovačke vlasti nisu namjeravale pristati na tu ponudu. U listu zadataka za poklisare harača Nikola Gozze i Vladislava Menze uvrstile su i taj pogranični spor. Poklisari će se zaustaviti u Stocu, gdje će njihov dragoman Zarini povjerljivo obavijestiti kapetana da slučaj ide na Portu. Dojam poklisara je bio da su kapetan i njegov brat Jašar-beg skloni rješenju problema u provinciji i da ne žele da se tužbe iznesu na carev divan.¹⁶¹³

Tako je i bilo. Senat je početkom studenog opozvao naređenje za poklisare jer će se problem riješiti “pomoću autoriteta bosanskog namjesnika koji dobro poznaje istinu stvari”. Naime, u međuvremenu je Ali-paša pokrenuo novi arbitražni postupak kojim se nastojala učvrstiti “ljubav i mir među susjedima na granici”.¹⁶¹⁴ Poslao je mubašira Mehmed-agu da okonča to pitanje i Ljubovića i raj u natjera da nadoknade štetu koju su počinili dubrovačkim podanicima.¹⁶¹⁵ Kapetan lazareta Đivo Stella je otišao u Šćenicu na sastanak s kadijama i

¹⁶¹⁰ *AT*, 37; *BIV* 1/71; 22/52, 53; *CLDT*, sv. 3, f. 47r-47v. Papiri i brave za vrata su stigli tek sredinom rujna. *DA*, 3134/47, 48, 54.

¹⁶¹¹ Istovremeno je stolački kadija podnosio tužbe i zbog ponašanja Dubrovčana. *CLDT*, sv. 3, f. 48v; *AT*, *BXV* 126/26, 27, 69.

¹⁶¹² *AT*, *BXV* 126/27.

¹⁶¹³ Oni su u Stocu preuzeli pismo kapetana za Ali-bega u Istanbulu. Zarini je stolačkom kapetanu predstavio i slučaj Buconjića iz Stupe koji su se žalili zbog povećanja harača za držanje zemlje u Popovu. Prijetilo je da će zemlja biti predana drugim uživateljima. *AT*, E 23/24; *BXV* 126/72, 128; *CLDT*, sv. 3, f. 39v, 71r-71v, 93v; *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 6v, 8v-9r, 14v-15r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 161r.

¹⁶¹⁴ To su često isticali i Dubrovčani. *CLDT*, sv. 2, f. 84r-84v, 86r-86v, 92r-92v, 97v-98r, 104r, 114v-115r, 150v.

¹⁶¹⁵ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 25r-25v.

mubaširo. Tamo je došao i Manduković, inače dubrovački konzul u Solunu (1745/51),¹⁶¹⁶ koji je umjesto Zarinija trebao cijeli slučaj predstaviti mubaširu. Stella će nagraditi svjedoke s 20 dukata i obećati kadijama prikladni poklon za njihov trud.¹⁶¹⁷

Istražni proces vodili su nevesinjski kadija Ibrahim-efendija i ljubinjski kadija Salih-efendija. Otac Ali-bega Ljubovića, Mehmed-beg Ljubović svjedočio je da je njegov sin Ali-beg sa Šćenićanima “nehotice uzurpirao granice Republike što je uzrokovalo dugotrajne tužbe i veliko neprijateljstvo”. Svjedočili su i starješine okolnih sela koji su potvrdili tijek granice Dubrovačke Republike. U skladu s time, kadije su izdale rješenja kojima su poništili Ljubovićeve granice i sve lažne dokumente kojima se služio.¹⁶¹⁸

Nakon što je preuzeo kadijska rješenja, Manduković je krenuo u Dubrovnik gdje mu je vlada uručila državno uputstvo za misiju na bosanskom dvoru. Trebao je dobiti bujuruldiju na temelju kadijskih rješenja. Nju će odnijeti ravno u Solun, a zatim će je po napuljskom kuriru dostaviti u Dubrovnik.¹⁶¹⁹ Ali-pašina bujuruldija kojom je okončan pogranični spor s Ali-begom Ljubovićem, stigla je u Dubrovnik tek u svibnju 1748. godine, u vrijeme kada je Ali-paša već napustio Bosnu.¹⁶²⁰ Međutim, Šćenićani su već krajem 1748. godine nastavili s nasiljem, a nova tužba protiv njih podnesena je ljubinjskom kadiji u srpnju 1749. godine.¹⁶²¹ I teritorijalne pretenzije Ali-bega Ljubovića tek su privremeno zaustavljene. Nakon što je imenovan za muteselima hercegovačkog sandžakbega, obnovio je pogranični spor s Dubrovačkom Republikom (1767).¹⁶²²

6.3.4. Ulcinjski događaj

¹⁶¹⁶ *CLDT*, sv. 3, f. 53v; *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 16r. Nakon što je preuzeo konzulsku dužnost, stigle su tužbe protiv njega. I sljedeće godine Manduković je optužen zbog poreza za sidrenje brodova. Nasljedio ga je Pero Vasiljević. V. Ivančević, »Diplomatsko-konzularna predstavništva«: 864; *Let. Lev.*, sv. 75, f. 133r-133v, 134r-134v, 155v-156v, 159r-159v, 182r-182v, 185r; *TCF*, sv. 2, f. 949; *CLDT*, sv. 3, f. 162r-163r, 111r; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*: 98.

¹⁶¹⁷ U oba arbitražna postupka troškovi su bili veći nego što je planirano. *Let. Lev.*, sv. 76, f. 219v-220r; sv. 77a, f. 20v-25r, 27v; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 169r; *Cons. Min.*, sv. 96, f. 110r.

¹⁶¹⁸ *AT*, EII 11/15, 16.

¹⁶¹⁹ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 24v, 26v-27v; *AT*, BIV 14/278; A 289; *AH, OZ-DK*, 14/685; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 86; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 167.

¹⁶²⁰ Tada je Vladislav Sorgo krenuo čestitati novom namjesniku Muhsinzade Abdullah-paši. *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 42r-51v; *DA*, 3277/33.

¹⁶²¹ *CLDT*, sv. 3, f. 84r-84v, 87r-87v, 103v-104r; *AT*, B131/119, 230. Gromačani su reagirali osvetničkim akcijama. *AT*, 126/49; 4062 a-b.

¹⁶²² V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 86-87.

Tijekom boravka poslanika Gozze na dvoru bosanskog namjesnika, u svibnju 1747. godine u Dubrovnik je uplovio razbijeni ulcinjski brod s tri mornara. Dolazak Ulcinjana u dubrovačke Lazarete pratio je neočekivani i za Republiku nepovoljni tijek događaja. Emini Mehmed-aga i Osman-aga su popisali brodski inventar, zapisali količinu i vrstu otuđenih stvari, iskrcali žito i uzeli iskaze trojice ranjenih mornara. Mornar Selen-aga je ispričao da ih je u blizini Stona napalo pet naoružanih brodice mletačkih podanika Peraštana. Ubili su ulcinjskog reisa Ilijasa i petoricu mornara.¹⁶²³

Zbog brige za zdravlje, Dubrovčane je ispočetka zanimalo samo da ulcinjski brod bude pod jurisdikcijom emina i da mornari odu svojim kućama. Premda je dubrovački Magistrat zdravstva donio stroge odluke o kontumaciji i poduzeo ostale prikladne mjere, strahovali su da bi u Mlecima mogli proglasiti zabranu prolaza dubrovačkih brodova što bi bilo vrlo štetno s obzirom na nadolazeći sajam u Senegalliji.¹⁶²⁴

Osim opasnosti od kuge, problem je bio i napušteni ulcinjski brod natovaren žitaricama. Vlasti su bile svjesne da će Ulcinjani kad tad doći i tražiti novčanu naknadu.¹⁶²⁵ Ulcinjski age se nisu odazvali uzastopnim pozivima emina da dođu po žitarice. Stoga je dolazak ulcinjskog broda na čelu s Fazli-agom i Selen-agom¹⁶²⁶ u rujnu 1747. godine, bez obzira na kugu, dočekan s olakšanjem. Uskoro je u luku uplovila i brodice kapetana Grgura Nikole Hagića iz Lepetana koji se vraćao iz Senegallije. Na njegovoj feluki nalazila su se i dva dubrovačka mornara, jedan iz Župe, a drugi iz Vitaljine. Započevši svađu, Ulcinjani su povukli pištolje na posadu kapetana Hagića. Jednog su Bokelja ubili, a dubrovačke podanike smrtno ranili. Bojeći se osvete Bokelja, dvojica Ulcinjana su pobjegli, dok se treći krišom uvukao u Grad. Nakon bjesomučne potjere po gradskim ulicama, lokalno ga je stanovništvo po naredbi emina uhvatilo i predalo Fazli-agi i Selen-agi. Na zahtjev Dubrovčana i emina da odnesu žitarice s razbijenog ulcinjskog broda i primjereno kazne odmetnika, age su psujući optuživale Dubrovčane da su oni prisvojili žitarice i da su odgovorni za smrt ulcinjske posade. Za naknadu su tražili da im Dubrovčani na vlastiti trošak izgrade brod. Preuzeli su

¹⁶²³ *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 129v; *Let. Pon.*, sv. 61, f. 25r-25v, 31v, 34v; *DA*, 3187/72.

¹⁶²⁴ Tako je, primjerice, 1748. ulcinjska tartana prenijela zarazu iz Aleksandrije u Solun. Vidi i: *Let. Pon.*, sv. 61, f. 16r-16v, 31r, 37r, 49r, 57v, 58v, 78r-79r, 116v-117r, 139r-139v, 140r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 136v; *DA*, 3094/93, 95, 109, 111, 112, 114; 3134/42. O brodovima kao prenositeljima bolesti: D. Živojinović, *Evropa i Dubrovnik*: 327-346.

¹⁶²⁵ Tako je, primjerice, 1750. godine reis Ibrahim Buran ostavio brod u dubrovačkoj luci jer je računao da će dubrovačkom odštetom isplatiti dug zbog kojeg se nije smio vratiti u Ulcinj. *CLDT*, sv. 3, f. 142r-142v.

¹⁶²⁶ Kasnije se doznalo da se Veli-aga u Dubrovniku lažno predstavio kao Fazli-aga. Ljubinjski kadija, pak, piše da su u Dubrovnik došli Zulfikar-aga i Fazli-aga. *CLDT*, sv. 3, f. 50v-53r; *AT*, 4615 a-b.

naoružanog Ulcinjanina, ukrkali na brod ostatak posade, položili na zemlju ključ od komore u kojoj se čuvalo žito, i otisnuli se prema Ulcinju.¹⁶²⁷

Nije slutilo na dobro, pa su Dubrovčani raspleli čitavu mrežu. Prvo su pisali mletačkom providuru Baldu u Kotoru, prigovarajući što nije umirio neprijateljstvo između Peraštana i Ulcinjana. Naime, ulcinjske age su mislili da su na brodu kapetana Hagića Peraštani koji su odgovorni za ulcinjski brodolom. Sada je Magistrat zdravstva u Veneciji Dubrovčanima prijetio obustavom slobodne trgovine sa susjednom talijanskom obalom. Uzalud su Dubrovčani uveli karantenu, zabranili trgovinu s Ulcinjom i izvještavali o dobrom zdravstvenom stanju.¹⁶²⁸ Krajem rujna je uvedena zabrana.¹⁶²⁹

Zatim su, uzaludno, pisali ulcinjskim agama. Odmah su se javili i Ali-paši i usput mu poslali vijesti i novosti.¹⁶³⁰ Naredili su konzulu Marku Cabassu¹⁶³¹ da potraži pomoć rumelijskog beglerbega Jahja-paše (1747/50) koji je stigao u blizinu Drača.¹⁶³² Poklisari harača su dobili nalog da o svemu obavijeste novog velikog vezira Sejjid Abdullah-pašu (1747/50).¹⁶³³ Oni su trebali dobiti novi ferman s Porte protiv ulcinjskih prijestupnika i preuzeti stari ferman koji obvezuje Ulcinjane da mirno prolaze dubrovačkim vodama.¹⁶³⁴

U međuvremenu, sredinom rujna, stigao je Ali-pašin odgovor, o čemu su vlasti hitno obavijestile poklisare harača. Paša je javio da je izdao bujuruldiju ulcinjskom i ljubinjskom kadiji jer svi koji se nalaze “pod sjenom milostivog Carstva trebaju biti branjeni i zaštićeni”.¹⁶³⁵ Stigao je i odgovor ulcinjskih aga, koji je smjesta proslijeđen u Istanbul. Age su pristali nadoknaditi počinjenu štetu, ali će isto tako od Dubrovčana tražiti naknadu štete zbog dubrovačkih tužbi bosanskom namjesniku i Porti.¹⁶³⁶ I rumelijski beglerbeg je osudio nasilje Ulcinjana. Tražio je da mu Dubrovčani dostave imena krivaca. Međutim, oni nisu znali točna

¹⁶²⁷ Prema ilamu ljubinjskog kadije: *AT*, 4615 a-b.

¹⁶²⁸ *Let. Pon.*, sv. 61, f. 63r-64r, 64v-67v, 68v-70v, 72r-72v, 73r-74v; *DA*, 3134/50.

¹⁶²⁹ Slobodna trgovine je obnovljena već sredinom listopada. *Let. Pon.*, sv. 61, f. 50r-51r, 75v-76v, 81r-81v, 82v-83r, 92v-93v, 94r, 95v-96v, 99v, 105v, 114v-115r; *DA*, 3094/87, 88, 90, 91, 92; 3134/50, 51; *Cons. Rog.*, sv. 163, 178v.

¹⁶³⁰ *CLDT*, sv. 3, f. 49r-50v, 52r-53r; *Cons. Rog.*, sv. 163, f. 151v.

¹⁶³¹ Istovremeno su protiv Cabassa stigle žalbe mletačkih trgovaca. Ovo je bio tek jedan od niza optužbi protiv njega. *Let. Lev.*, sv. 74, f. 112r-113r, 133v, 138v-140r; *DA*, 3243/41; 5/574; *AT*, B61/123; C 7/2, 3; *CLDT*, sv. 2, f. 233v-234r; sv. 3, f. 68v, 202r; *Let. Pon.*, sv. 61, f. 77v, 118v-119v.

¹⁶³² U pismu za rumelijskog beglerbega Dubrovčani su predstavili i nasilje koje su godinu dana ranije (1746) počinili Dračani i Ulcinjani na čelu s reisom Murtezmom (Murtovanom) Šiakom. *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 237r-237v/a; *CLDT*, sv. 3, f. 25r-26v, 50v-52r.

¹⁶³³ O njemu Chirico piše da je sposoban i da ga svi vole i poštuju. Bivši veliki vezir, Tirjaki Hadži Mehmed-paša je bio omražen među ministrima Porte jer sve što prikupi podijeli svojem dvoru. *DA*, 3164/97, 104, 106, 113, 115.

¹⁶³⁴ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 9r-11r.

¹⁶³⁵ *AT*, 376; BIV 1/69; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 166.

¹⁶³⁶ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 15v; *AT*, B 132/267, 281.

imena jer Ulcinjani “govore sad jedno, sad drugo”, a jasno je da svi sve znaju i šute. Vjerovali su da jedino Ali-paša može dokučiti istinu i prisiliti Ulcinjane na suradnju.¹⁶³⁷

Stoga su krajem rujna uputili zahvalu bosanskom namjesniku za izdane bujuruldije, poslali mu vijesti o Ratu za austrijsko naslijeđe koje su prikupili od Lalića i Bonellija, i zmije otrovnice koje je prije nekog vremena zatražio ćehaja Ali-beg.¹⁶³⁸ Međutim, Ali-paša ih je dočekao s optužbama da ubijena dvojica nisu Dubrovčani. Dubrovačke su se vlasti početkom listopada pravdale da su obojica rođeni i nastanjeni u Dubrovniku premda imaju rodbinske i poslovne veze s Mlecima i Bokom. Vapile su da se “jedan dan, jednu uru, jedan čas prije” odveze ulcinjski brod i žito koje se nalaze u dubrovačkoj luci.¹⁶³⁹

Da odobrovolje Ali-pašu, Dubrovčani su mu slali žitarice, ukrcali su njegova čohadara Mehmed-agu na brod za Aleksandriju, a bosanskom silahdaru Mustafa-agi su poslali kvalitetan koraljni tespih. Sve te želje su ispunili, ali uz veliki napor. Žitarica nije bilo u Dubrovniku,¹⁶⁴⁰ a brodovi su zbog lošeg vremena rijetko isplivljavali prema Aleksandriji.¹⁶⁴¹

Tjedan dana kasnije, početkom studenoga, bosanski je namjesnik na temelju kadijskih izvještaja izdao bujuruldiju. Naredio je da se ulcinjski brod vrati vlasnicima ili njihovim potomcima, a da se pšenica zbog otegotnih okolnosti prijevoza proda dubrovačkim trgovcima. Počinitelje treba privesti pred bosanskog mubašira Mehmed-agu, kako bi platili cijenu za prolivenu krv.¹⁶⁴²

Dubrovčani su o sadržaju bujuruldije obavijestili ulcinjske age i predložili im da kazne počinitelje u Ulcinju kako ih ne bi trebali slati na bosanski divan. Čak su i zadržali mubašira koji je nosio bujuruldiju u Ulcinj. Zbog toga su samo deset dana kasnije kao protuuslugu tražili da ulcinjski kapetani prednost pri ukrcavanju robe u Pijemontu daju dubrovačkim brodovima.¹⁶⁴³

¹⁶³⁷ *CLDT*, sv. 3, f. 58v, 63r-63v; *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 19r-20r.

¹⁶³⁸ Zmije su potrebne protomediku bosanskog dvora Hadži Mehmed-agi za pripremu lijekova. *AT*, BVI 22/54; *CLDT*, sv. 3, f. 55v-56v; *DA*, 3094/83, 86-89; 3134/47-49, 51.

¹⁶³⁹ *CLDT*, sv. 3, f. 57r-58v.

¹⁶⁴⁰ Istovremeno su u dubrovačkoj luci stajale i propadale žitarice s nasukanog ulcinjskog broda.

¹⁶⁴¹ *CLDT*, sv. 3, f. 59r-60r, 62r, 66r; *AT*, 27; BIV 1/26, 22/55.

¹⁶⁴² V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika*: 166-167; *AT*, 4615 a-b; 234; BIV 1/64.

¹⁶⁴³ Age su zatim tražile vlasti da se ulcinjskim kapetanima osiguraju usluge dubrovačkih brodograditelja. *CLDT*, sv. 3, f. 64r-64v, 66r-66v, 81v; *AT*, B 62/4.

Dubrovčani su Ali-paši uz pismo zahvale poslali dugoočekivanu škrinjicu koja je služila i kao stolić za pisanje (peštahta) i tri brave koje su u Dubrovnik stigle još u rujnu.¹⁶⁴⁴ Obavijestili su i poklisare harača da se ulcinjski slučaj sretno završio.¹⁶⁴⁵ Međutim, već početkom sljedeće, 1748. godine, dogodili su se novi “ulcinjski slučajevi”.¹⁶⁴⁶

U to vrijeme je u Dubrovnik stigla Ali-pašina opomena u vezi prikupljanja *drita* na vosak.¹⁶⁴⁷ Međutim, rješenje ovog problema Dubrovčani su potražili na dvoru novog bosanskog namjesnika Muhsinzade Abdullah-paše, jer je Ali-paša u travnju 1748. godine napustio Bosanski ejalet u koji se više nije vraćao.

6.3.5. Kratki osvrt

Tijekom svakog Ali-pašinog mandata vodile su se trgovačke i gospodarske bitke. Fermani i bujuruldije protiv otvaranja mletačkih skala i ubiranja nameta u Novom Pazaru nizali su se bez dugoročnog rezultata i uspjeha. Dubrovčani su se neprestano vrtjeli u zatvorenom krugu. Nakon kratkog oduška, diplomatsku borbu za svoja prava počinjali su ispočetka. Naime, čim se jednom pojavio problem, moglo se očekivati da će biti tek privremeno riješen i da je samo pitanje vremena kad će se u istom ili još jačem intenzitetu vratiti na dnevni red Senata. Trgovačka roba iz osmanskog zaleđa stalno je dolazila na zabranjene skale u Novom i Risnu, sol se uporno prodavala na makarskoj skali, a službenici trebinjskog mirimirana, stolačkog i novopazarskog kapetana i dalje su protuzakonito naplaćivali poreze na trgovačku robu dubrovačkih podanika. Ti su momenti bez sumnje bitno utjecali na slabljenje dubrovačke kopnene trgovine. Međutim, premda je odavno bilo jasno da su bitke za trgovačka prava izgubljene, Dubrovčani nisu odustajali. U svakoj su se prilici žustro borili ustaljenim argumentima i probranim poklonima, ali i strpljenjem, to jest čekajući bolju priliku, novog namjesnika, namjesnika koji im je već prije pružio podršku u istom pitanju.

¹⁶⁴⁴ Lalić je tražio vladu da trošak za naručene papire, brave i škrinjicu uplati bratovštini Antunina. Brave vratiju su očito bile cijenjene jer su ih fratri u vrijeme neimaštine prodavali. B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*: 119; *DA*, 3134/47, 5, 55; *CLDT*, sv. 3, f. 65r-65v, 69v; *AT*, 868.

¹⁶⁴⁵ *Let. Lev.*, sv. 77a, f. 25v-26r.

¹⁶⁴⁶ *CLDT*, sv. 3, f. 68r, 72r-73r, 73v. Za primjere ulcinjskog razbojstva, vidi u: Đ. Milović, »Prilog proučavanju gusarstva na Jadranu«: 85-101; V. Vinaver, »Pomorstvo Ulcinja u XVIII. veku.«: 54-56; V. Miović-Perić, »Ulcinjani i Dubrovačka Republika«: 102-116; M. Milošević, *Boka kotorska, Bar i Ulcinj*: 205-226.

¹⁶⁴⁷ Novi apaltator voska bio je bivši defterdar Hadži Osman. On se žalio i 1751. *CLDT*, sv. 3, f. 165r-165v; *AT*, BI 8/3; BIV 1/279; BIV 22/46.

U ozračju pravnog nemara i upravne neučinkovitosti, osmanski su odmetnici djelovali prilično slobodno, a Dubrovčani su uzalud tražili pravdu za pljačkanja, otmice i ubojstva svojih podanika. Bez obzira na zabrane s Porte i naredbe bosanskog namjesnika, crnogorske su čete u sprezi s pograničnim vlaškim stanovništvom silovito napadale dubrovačka sela. I dok je put do pravde u takvim slučajevima bio dugotrajan i mukotrpan, lokalni osmanski službenici su vrlo burno reagirali na nedjela dubrovačkih podanika.

Osim s kopna, opasnost za dubrovačke podanike prijetila je i s mora. Na dobrohotni prihvrat razbijenog ulcinjskog broda u dubrovačku luku nakon sukoba s Peraštanima, Ulcinjani su odgovorili nasilnim pohodom na Grad prilikom kojeg su poginula dva dubrovačka podanika. Tu su bili i Tripolitanci čiji je glavni prihod dolazio od gusarenja. Zbog važnosti dubrovačkog pomorstva i slabe kontrole Porte nad udaljenim afričkim provincijama, Dubrovnik se borio svim silama, jednako mukotrpano kao i u slučaju Crnogoraca.

Moglo bi se reći da je Republika bila opkoljena razbojnicima raznih boja, morskim i kopnenim, pred kojima su osmanske vlasti bile nemoćne. Ali to nije bilo sve. Republika se tijekom trećeg Ali-pašino namještenja u Bosni, grčevito borila protiv zadiranja u cjelovitost dubrovačkog teritorija i jurisdikciju dubrovačkog suda. Osmanska zaštita koja je bila jasno definirana u dubrovačkoj kapitulaciji, izostala je u tim važnim pitanjima dubrovačkog suvereniteta. Nakon mučnih pregovora, cjenkanja i novih zapleta, dogovor se najčešće postizao nakon isplate određene sume novca. Trebalo je darivati svakoga, od svjedoka koji su svjedočili u korist Dubrovnika preko kapetana i kadija do službenika na bosanskom dvoru, ali ipak je glavnina novca završavala u rukama jedne osobe. Bio je to Ali-paša. Dubrovčani su mu za bujuruldiju protiv nezakonitih nameta u Novom Pazaru dali 200 dukata, zatim još 200 za rješavanje slučaja ubojstva Mustafe Kurtina, potom čak 1.000 cekina za stabilnost tečaja dubrovačkog talira. Treći Ali-pašini mandat ponovno je potvrdio da je novac bio najučinkovitije diplomatsko oružje u pregovorima s osmanskom stranom.

Narav bosanskog namjesnika Ali-paše bila je temelj prema kojem su Dubrovčani odmjeravali diplomatske metode i vagali poklone. Postupne promjene u njegovoj naravi mogu se pratiti kroz sva tri namještenja u Bosni. Tijekom prvog mandata je bio zadovoljan skromnim dubrovačkim obavijestima o ratu i prešao je preko dubrovačkog priklanjanja austrijskoj strani. U drugom je mandatu očit njegov slobodniji nastup, prigovarao je zbog izostanka obavijesti i češće tražio usluge. Međutim, tijekom trećeg namjesništva je došlo do

velikog zaokreta koji se najbolje očituje u pašinoj spremnosti da pomogne za mito. Na takvu promjenu karaktera nesumnjivo su utjecale razorne političke tendencije na Porti gdje je mreža moćnika vukla glavne političke poteze, a time i uzrokovala iznenadni kraj Ali-pašinoz mandata na položaju velikog vezira 1743. godine. Trećim dolaskom u Bosanski ejalet, paša je zatekao snažno narodno nezadovoljstvo i otpor koji uz sve poduzete mjere nije uspio suzbiti. Silazna putanja karijere i neizvjesnost budućih namještenja također su odigrale ključnu ulogu u transformaciji njegova karaktera.

Premda su, općenito uzevši, odnosi Republike i Osmanlija obilježeni neprestanim upadima i uzurpacijama Osmanlija te molbama i žalbama Dubrovčana, ipak je njihov odnos bio prožet tankom, ali snažnom vezivnom linijom međugranične tolerancije i suradnje stanovništva različite vjeroispovijesti, kulture i običaja. Sve u svemu, burni suživot s Osmanlijama za Dubrovčane je u svakom času predstavljao oprezno balansiranje na tankoj žici kompromisa između potreba Republike i stvarnosti u osmanskome okruženju. To su bile dvije suprotstavljene pozicije koje su činile suštinu osmansko-dubrovačkih odnosa.

7. ZAKLJUČAK

Istraživanje je pokazalo da se u tek osnovanom Bosanskom ejaletu znakovi slabljenja/transformacije Carstva nisu odmah pojavili u punome opsegu. Stoga je i mandat prvog bosanskog namjesnika iznimno dugo trajao. I ostale upravno-političke promjene u Anadoliji i dijelu Rumelije od prve polovice 17. stoljeća u Bosanskom su se ejaletu jasno manifestirale tek tijekom 18. stoljeća. Naime, poraz pod Bečom 1693. godine izvukao je na površinu niz državnih slabosti koje su tada eskalirale u punome opsegu.

Međutim, u Bosanskom ejaletu su se istovremeno pojavila obilježja koja su bila suprotna općim trendovima. Tako je nasumični uzorak bosanskih namjesnika iz prve polovice 18. stoljeća pokazao da su ratne okolnosti utjecale ne samo na izbor sposobnih državnika već i na produljivanje njihova mandata u Bosni. Važan geostrateški položaj Bosanskog ejaleta imao je i ključnu ulogu u razvoju bosanskog ajanluka, u kojemu su se isticali bosanski kapetani, međusobno povezani solidarnošću za obranu domovine.

Ali-pašin uspon na hijerarhijskoj ljestvici Carstva nije se uklapao u uobičajene trendove karakteristične za postklasično razdoblje. Njegovu su karijeru, naime, obilježili principi napredovanja karakteristični za prethodno, klasično razdoblje Carstva: pripadnost sultanovu kućanstvu ženidbom sa sultanijama, postupno uspinjanje, napredovanje i nazadovanje prema osobnim zaslugama, uzastopna imenovanja i duže trajanje namještenja u provinciji. I Ali-pašino djelovanje je odudaralo od općeprihvaćene slike nesposobnih i nemoćnih velikih vezira tijekom 18. stoljeća. Naime, njegove vojne reforme i intelektualna nastojanja predstavljali su nagovještaj promjena koje će se u punom zamahu ostvariti tek stoljeće kasnije. Začetke prosvjetiteljskih strujanja u Carstvu obilježio je i pravilno izbalansiran kulturni sinkretizam u vrijeme velikog vezira Ali-paše.

Općenito gledajući, istraživanje povijesti Bosanskog ejaleta i osmanskog državnika Ali-paše pokazalo je da se periodizacija, teoretizacija i uopćavanje povijesti sudaraju s iznimkama i izuzecima.

Ali-paša je prvu službu u Bosanskom ejaletu nastavio s jednakim zanosom i reformatorskim nastojanjima kao i za službe velikog vezira. Štoviše, u usporedbi sa službom velikog vezira, na položaju u Bosni je pokazao veći stupanj odlučnosti, samostalnosti i sigurnosti. I dok mu je tijekom dužnosti velikog vezira ovlasti ograničavao utjecajni šef crnih haremskih eunuha, kizlaraga Bešir-aga, na položaju bosanskog namjesnika uživao je veću slobodu zbog udaljenosti od središta. Najveći Ali-pašin uspjeh za namještenja u Bosni bilo je ujedinjenje ejaleta u zajedničkom cilju obrane od neprijatelja. Rat u Bosni je pokazao da je Ali-paša bio jedan od rijetkih namjesnika koji ratne okolnosti nije iskoristio za osobno bogaćenje kroz ratne namete već za jačanje borbenog duha stanovništva. Uska suradnja sa svim društvenim i političkim strukturama u Bosni, a u prvome redu s ajanima, pokazala je da se Ali-pašin karakter i djelovanje tijekom prvog namještenja u Bosni ne uklapa u često prihvaćenu negativnu sliku bosanskih namjesnika tijekom 18. stoljeća.

Analiza rata u Bosni ukazala je na razlike u interpretaciji, nedosljednosti, razloge dezinformiranosti i nepouzdanosti pojedinih izvora. U osmanskim kronikama iz središta Carstva, koje dosad nisu bile konzultirane u pogledu bosanskog bojišta 1737. godine, težište je dano konačnoj pobjedi sultanove vojske pod Beogradom. S obzirom na korištene izvore i zadane političke ciljeve, u kronikama su slavljene pobjede u kojima je pokretačka snaga bila središnja, a ne provincijska vojska. Najiscrpniji prikaz događaja u Bosni donosi bosanski

kroničar Omer Novljanin. Uravnoteženu ocjenu bosanskog bojišta daju i izvještaji iz dubrovačkog arhiva.

Nakon još jednog uspona na položaj velikog vezira, uslijedila su dva Ali-pašina namjesništva u Bosanskom ejaletu, koja su jasno ukazala na prijenos političke moći iz središta u provinciju. Taj se proces očitovao u njegovu samovoljnom djelovanju prema Porti, a na nižoj je razini razvidan kroz transformaciju odnosa u provinciji, u kojoj su glavnu ulogu preuzeli lokalni moćnici (ajani). Tijekom prvog namjesništva u Bosni zajednička obrana od neprijatelja stavila je u drugi plan političku dominaciju lokalnih elita, koja je prevladala u posljednjem Ali-pašinu mandatu. Decentralizirani sustav vlasti, koji je Porta uvela radi lakšeg i efikasnijeg upravljanja udaljenim dijelovima Carstva, na kraju je oslabio vezu između središta i provincije. Najutjecajniji politički akteri u provinciji postaju lokalni ajani, a utjecaj središnje vlasti i njezinog provincijskog predstavnika opada.

Nakon neuspješnog gušenja bune i javne prozivke zbog neovlaštenog oporezivanja stanovništva, bosanski namjesnik Ali-paša degradiran je na položaj sandžakbega. Poraz u Bosni označio je početak kraja njegove karijere koja je, nakon još jednog kratkotrajnog uspona na položaj velikog vezira 1755. godine, bila u rapidnom padu. U usporedbi s prvim postavljanjem na položaj velikog vezira i potom bosanskog namjesnika, zamjetna je promjena u njegovu načinu upravljanja. Graditeljski i reformatorski zanos iz prvog vezirskog mandata splasnulo je u narednim kratkotrajnim vezirskim namještenjima, a mudru i staloženu upravu Bosanskim ejaletom slomio je otpor osiljenih ajana. Sve u svemu, Ali-pašin pokretački zamah zamijenio je zamor zbog nemilosrdnog i iskvarenog osmanskog sustava u kojem su vodeću ulogu preuzele naoko trivijalne dvorske figure i pokrajinske društvene strukture.

Promjene u Ali-pašinu načinu upravljanja vide se i u odnosima s Dubrovačkom Republikom. Ali-pašina sklonost Republici u vrijeme prvog namjesništva u Bosni bila je izraz njegove političke promišljenosti i upravljačke mudrosti. Tako je za prvog mandata bio zadovoljan skromnim dubrovačkim obavijestima o ratu te je čak prešutio dubrovačko priklanjanje austrijskoj strani. Ali, gubitak stabilnog uporišta i jačanje opozicije u donedavno naklonjenu okruženju, kako u Istanbulu tako i u Bosni, odrazio se i na odnose s Dubrovačkom Republikom. U drugom mandatu Ali-paša je postao mnogo zahtjevniji prema Republici: često je tražio usluge i prigovarao što ga Dubrovčani ne informiraju redovito. Međutim, za trećeg namjesništva je promijenio svoju politiku, reklo bi se da se i njegova osobnost promijenila, što se vidi u njegovu zadiranju u autonomiju Republike i rješavanju dubrovačkih molbi tek

nakon isplate mita. Ne smije se ispustiti iz vida da je Ali-paša za posljednjeg namjesništva u Bosni, koje je predstavljalo silaznu putanju njegove karijere, bio pod utjecajem neizvjesnosti budućih namještenja.

Analiza uputa koje je dubrovačka vlada davala poslanicima na osmanskome dvoru pokazala je da se diplomatski ceremonijal sastojao od niza ranije uglavljenih formula koje se ponavljaju u identičnoj formi, ponekad zadržavajući kontinuitet od 16. stoljeća. Promjene u odnosu snaga na osmanskome dvoru, kao i opće gospodarske prilike, odrazili su se i na darivanje osmanskih dužnosnika. Ovisno o njihovom utjecaju i trenutnim prilikama, Senat ih je obilno darivao ili vješto izbjegavao. Uglavnom nije odbijao želje osmanskih dužnosnika, jer je tako kupovao njihovu naklonost i veće zalaganje za dubrovačke poslove. I dok su s Porte stizale narudžbe kristalnih čaša i koraljnih usnika za lulu, u dubrovačkom zaleđu najveća je potražnja bila za papirom i uobičajenim namirnicama. Tek poneka molba za statusnim simbolima, poput koraljnog tespiha ili zapadnjačkog sata, ukazivala je na pripadnost višoj osmanskoj klasi i na društvenu diferencijaciju među Osmanlijama u Bosanskom ejaletu.

Usto, gradacija darova prema sastavu i količini omogućuje rekonstrukciju mreže utjecaja na bosanskom i hercegovačkom dvoru. Tako popis darova hercegovačkom sandžakbegu u 18. stoljeću najbolje govori o njegovoj važnosti. Prije osnivanja Bosanskog ejaleta (1580) hercegovački sandžakbeg je bio najvažniji osmanski dužnosnik u zaleđu. Premda je uspostavom Bosanskog ejaleta pao na niži položaj poslije bosanskog namjesnika, Dubrovčani su mu nastavili pridavati veliku važnost. On je rješavao presudno pitanje izvoza mesa i žitarica iz Hercegovine, a imao je i važnu ulogu u uspostavi mirnog suživota i održavanju suradnje među pograničnim stanovništvom. Koliko je bio važan Dubrovniku jasno se vidi po tome što je još samo on i u 18. stoljeću dobivao poklone u novcu. U to je doba namjesnik Bosanskog ejaleta često vršio i dužnost hercegovačkog sandžakbega, pa je tako bilo i s Ali-pašom.

Mikroistraživanje dubrovačko-osmanskih odnosa pokazalo je da je izvršavanje Ali-pašinih naredbi za dužnosti velikog vezira i bosanskog namjesnika podjednako zapinjalo u složenoj mreži lokalnih sistema i podsistema. Pa ipak, može se naslutiti da je veću važnost za Dubrovnik Ali-paša imao tijekom službe bosanskog namjesnika. Naime, Porta je Dubrovniku potvrđivala stare fermane, koji su slani na dvor bosanskih namjesnika, gdje su namjesnici namjerno odugovlačili njihovu potvrdu i otezali s izdavanjem bujuruldija lokalnim službenicima. Također, u slučajevima kada je Porta imenovala bosanske namjesnike za arbitre

i istražitelje u osmansko-dubrovačkim sporovima, oni su odugovlačili s izvještajem Porti. U prilog tezi da je Dubrovniku bio važniji bosanski namjesnik/hercegovački sandžakbeg nego veliki vezir govori i činjenica da je Senat, iako je uživao naklonost velikog vezira Ali-paše, pravdu uporno tražio u bosanskoj provinciji, pa čak i kada se javio problem otvaranja zabranjenih mletačkih skala koji se inače rješavao na Porti.

Bez obzira na fermane dobivene na Porti, rješenje problema između Dubrovčana i Osmanlija ovisilo je o naklonosti službenika u provinciji. Poslije bosanskog namjesnika hijerarhijska se ljestvica spuštala na niže lokalne službenike kao izvršne organe vlasti, a među njima su za Dubrovnik najvažniji bili stolački kapetan, trebinjski mirimiran i novopazarski paša. Usprkos uzastopno izdavanim fermanima i bujuruldijama, trebinjski mirimiran uporno je propuštao karavane na zabranjene mletačke skale, a stolački kapetan i novopazarski paša dubrovačkim podanicima su naplaćivali džumruk. Bile su to bitke koje su se za svakog Ali-pašina mandata uporno ponavljale. Senat je vodio diplomatsku borbu po uhodanoj shemi s istim argumentima koji su mu u prošlosti barem kratkotrajno donijeli predah. Zahvaljujući sustavnom i detaljnom vođenju knjiga, Dubrovčani su se pozivali na iste slučajeve iz prošlosti, isticali stare argumente i za pomoć se obraćali osobama koje su i ranije intervenirale u njihovu korist.

Budući da je provedba fermana i bujuruldija bosanskih namjesnika ovisila o dobroj volji lokalnih službenika, Senat je puno truda ulagao u prvo susjedstvo. Prva stanica na lokalnoj razini bio je trebinjski mirimiran Ibrahim-paša Resulbegović, čija je naklonost i podrška bila neizmjerljivo važna Dubrovniku. Naime, mirimiran je bio posrednik između bosanskog namjesnika i dubrovačke vlade jer su upravo preko njega stizale Ali-pašine bujuruldije i molbe, kao i vijesti o zbivanjima na bosanskome dvoru. Usto, bio je ključna osoba u obrani od naleta crnogorskih četa na dubrovački teritorij. U sličnom rangu je bio i stolački kapetan Ismail-aga Šarić. Osim pomoći u rješavanju problema između pograničnog stanovništva, stolački kapetan bio je važan Republici i zato što je bio brat Ali-bega, drugog čohadara velikog vezira Ali-paše.

Ovisno o važnosti i intenzitetu međudržavnih sporova, Dubrovčani su podnosili žalbe na različite instance osmanskih vlasti. Borbu za očuvanje monopola dubrovačke luke, što je bio važan gospodarski cilj, neumorno su vodili na sve tri razine – od trebinjskog mirimirana preko bosanskog namjesnika do Porte u Istanbulu. Bosanskom namjesniku redovito su podnosili žalbe zbog kršenja trgovačkih povlastica koje su im bile zagarantirane

kapitulacijom. S druge pak strane, čarkanja pograničnih stanovnika, dužničke, zemljišne i imovinsko-pravne sporove podnosili su bosanskom namjesniku tek kad bi se zaoštrili i učestalo ponavljali. I dok su prepadi odmetnutih Ulcinjana i Tripolitanaca nerijetko stizali do Porte, pitanje crnogorskog četovanja redovito je rješavano u suradnji s lokalnim vlastima, a tek bi u kritičnoj fazi dolazilo na dnevni red bosanskog divana. Pokretanje različitih mehanizama u slučaju osmanskih odmetnika s kopna i mora može se dovesti u vezu s novim uzletom dubrovačke pomorske trgovine i slabljenjem dubrovačke kopnene trgovine.

Premda se gotovo svaki pokušaj može ocijeniti kao još jedan uzaludni korak u zatvorenom krugu osmansko-dubrovačkog suživota, dubrovačke vlasti nisu odustajale ni i u naizgled nerješivim situacijama i neizdrživim okolnostima. Poklisare su uporno uvjerali da će njihove misije završiti uspjehom. I doista, snalažljiva i spretna dubrovačka diplomacija uvijek je pronalazila put kroz zamršeni labirint osmanske političke hijerarhije. Ako željeno rješenje nisu mogli osigurati lijepim riječima i neobičnim poklonima, Dubrovčani su posezali za “vrećom novca” koja je s lakoćom otvarala sva vrata. Barem do izbijanja novog – starog problema.

Ako se problemi koji su opterećivali dubrovačko-osmanske odnose razmotre kroz duže vremensko razdoblje, može se primijetiti da je karakter sporova i nesuglasica kroz stoljeća bio gotovo identičan. Mijenjao se jedino njihov intenzitet u pojedinim stoljećima, načini njihova rješavanja i postojanost rješenja. Najočitija je razlika u tome što u zlatno doba Carstva i Republike (15. i 16. stoljeće) i u doba zalaza njihove snage (17. i 18. stoljeće), za rješavanje svakidašnjih problema nisu pokretani isti mehanizmi političko-upravnog sustava. Dok su marginalni slučajevi, poput osmanskih prebjega na dubrovački teritorij, ostavština, trgovačkih dugova, ubojstava graničnih osmanskih podanika i pljačkanja dubrovačkih karavana u 15. i 16. stoljeću nerijetko predstavljani na Porti, tijekom 18. stoljeća najčešće su dospijevali tek do nižih lokalnih dužnosnika Bosanskog ejaleta. Štoviše, u ranijim stoljećima Porta je odlučno reagirala na dubrovačke tužbe, u Dubrovnik i njegovo zaleđe slala emisare i čauše da provedu detaljnu istragu. Osnutkom Bosanskog ejaleta i istovremenim opadanjem važnosti Republike za Carstvo, ta je praksa postupno zamirala. Dužnost glavnog istražitelja u arbitražama između Republike i Carstva preuzeo je bosanski namjesnik kao “najbolji poznavatelj lokalnih prilika”. Međutim, nove političke osnove na kojima je postavljen dubrovačko-osmanski odnos dovele su do situacije da su sporovi na bosanskom divanu rješavani od slučaja do slučaja, prema trenutnim i prividnim razlozima, ovisno o raspoloženju i karakteru namjesnika.

Premda se organizirani hajdučki napadi i posezanja osmanskih službenika za dubrovačkim tlo mogu smatrati pojavom karakterističnom za ranije dubrovačko-osmanske odnose, ista su nedjela zabilježena i tijekom posljednjeg Ali-pašino namještenja u Bosni. Senat je uzalud tražio pravdu protiv udruženih Vlaha i Crnogoraca koji su pljačkali, otimali i ubijali dubrovačke podanike, grčevito se borio protiv zadiranja u cjelovitost dubrovačkog teritorija, protiv miješanja u jurisdikciju dubrovačkog suda i u tečaj dubrovačkih talira. U ovim važnim državnopravnim pitanjima dubrovačkog suvereniteta izostala je osmanska zaštita koja je jasno uglavljena u dubrovačkoj kapitulaciji. Put do pravde bio je dugotrajan i mukotrpan. Nakon napornih pregovora, cjenkanja i novih zapleta, dogovor je postignut tek nakon što je isplaćena određena svota novca.

Nesklad između davno propisanih političkih okvira i novih ekonomskih (ne)prilika ponukao je Dubrovčane da prihvate političke i ekonomske promjene koje je nagovijestio novi rat između Austrije i Osmanskog Carstva. Svjesni da ne mogu zadržati stare privilegije u novim okolnostima, oni su za vrijeme osmansko-austrijskog rata (1737/9) zanemarili svoje dužnosti utvrđene ahdnamom. Vjernost kao nejasna i neodređena obaveza Republike prema Carstvu bila je na kušnji od vremena Velikog rata (1683/99), a njezino elastično shvaćanje iskazalo se i u osmansko-austrijskom ratu 1737/9. godine, kada su se Dubrovčani opet priklonili austrijskoj strani. Poučeni iskustvom iz Velikog rata, svoje su planove i angažman držali u strogoj tajnosti, ali su u jednome ipak pogriješili. Ne samo što su diplomatsku korespondenciju sa svojim predstavnicima u Istanbulu sveli na minimum, nego su i posve prekinuli kontakte s bosanskim namjesnikom Ali-pašom. Iako su sa šutnjom nastavili i nakon velike osmanske pobjede kod Banje Luke, od tog je vremena njihova euforija splasnula. Prorijedila su se obavještajna pisma bečkome dvoru, a vlada je počela pripremati teren za povratak na dobro prokušanu politiku neutralnosti.

Zatim je uslijedila pomirbena faza u odnosima s bosanskim namjesnikom Ali-pašom. Labave argumente za jednogodišnju šutnju Senat je nadomjestio pregrštom komplimenta i uslugama prihvaćanja žitarica za vojsku u Bosni. Međutim, i ovoga je puta pristajanje uz Osmanlije bio tek privid. Dubrovčani su nastavili slati informacije na bečki dvor i preprodavati hranu osmanskim neprijateljima. Nakon Ali-pašina oštrog prijekora i zabrane izvoza prehrambenih proizvoda na dubrovačku skalu, uslijedila je pomirbena faza. Dakako, ona je podrazumijevala informiranje Ali-paše, ali smišljeno i dozirano. Slali su mu oskudne i zastarjele vijesti okićene komplimentima, iskušanim frazama i praznim obećanjima. S druge strane, vijesti koje su slali na bečki dvor bile su detaljnije i sustavnije.

Držanje Dubrovnika u austrijsko-osmanskome ratu 1737/9. godine nije imalo ozbiljnijih posljedica ni u zaleđu ni na Porti. Razlog tome je pragmatičnost i popustljivost bosanskog namjesnika Ali-paše. Dubrovčani su se mogli samo nadati da će im i sljedeći namjesnik biti tako naklonjen.

Senat je bio svjestan da se Carstvo od zaštitnika pretvorilo u golemi teret čiji su nepokorni podanici i korumpirani službenici kočili davno uređene odnose, a nova trgovačka konkurencija u zaleđu gušila žilu kucavicu Dubrovnika. Preostalo je jedino prilagoditi metode kojima će se najbolje iskoristiti pogodnosti života s Osmanlijama, a razina opasnosti svesti na minimum.

Odnos Republike i Carstva tijekom zlatnog doba može se usporediti sa simbiozom dvaju organizama koji iz suživota crpe korist i napredak. Nešto poput raka samca i moruzgve. Rak samac složenim pokretima nogu na svoju kućicu pričvrsti moruzgvu koja ga svojim žarnicima štiti, a rak ju zauzvrat hrani ostacima svoje hrane. Osmansko Carstvo štitilo je Dubrovnik od teritorijalnih pretenzija Mlečana, dok je Dubrovnik hranio Portu svježim obavijestima i egzotičnim predmetima sa Zapada. Međutim, promjenom političkih snaga i prestankom ekonomskog blagostanja, za Republiku se simbioza s Osmanskim Carstvom postupno pretvarala u štetan odnos koji je kočio ekonomski uspon Republike (amenzalizam). Isto tako, s gledišta Porte, simbioza s Republikom ušla je novu fazu odnosa, u kojoj Osmanlije nisu ostvarivali željenu korist od Dubrovčana (komenzalizam). Pucanje veza i njihovo međusobno udaljavanje bio je dugotrajan, postupan i uzajaman proces. U dugotrajnim osmansko-dubrovačkim odnosima, kratko vremensko razdoblje odnosa između Dubrovnika i osmanskog državnika Hekimoglu Ali-paše mala je, ali jednako bitna ilustracija političkog i gospodarskog udaljavanja Dubrovnika i Osmanskog Carstva.

BIBLIOGRAFIJA

VRELA

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD)

Acta Consilii Maioris, serija 8. (Kratica: *Cons. Mai.*)

Acta Consilii Rogatorum, serija 3. (Kratica: *Cons. Rog.*)

Acta Minoris Consilii, serija 5 (Kratica: *Cons. Min.*).

Acta et Diplomata, serija 76. (Kratica: *DA*)

Acta Turcarum, serija 75. (Kratica: *AT*)

Copia Lettere Diverse Turcarum, serija 27.2. (Kratica: *CLDT*)

Lettere di Levante, serija 27.1. (Kratica: *Let. Lev.*)

Lettere di Ponente, serija 27.6. (Kratica: *Let. Pon.*)

Testamenta Notariae, serija 10.1. (Kratica: *Test. Not.*)

Traduzioni de Capitulazioni e Firmani, serija 20.2. (Kratica: *TCF*)

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Istanbul (BBA)

fond Ali Emirî Tasnifi, serija *Ali Emiri Mahmud I (1730-1755)* (Kratica: *AE.SMHD.I*)

fond Cevdet Tasnifi, serija *Cevdet Hariciye* (Kratica: *CHR*), *Cevdet Askeriye* (Kratica: *C.AS*)

fond İbnülemin Tasnifi, serija *İbnülemin Hariciye* (Kratica: *IE.HR*)

Državni arhiv u Zadru (DAZD)

Mletački dragoman, kutija 22. (Kratica: *MD*)

Historijski arhiv u Sarajevu (HIS)

Acta Turcica, kutija 7. (Kratica: *ATS*)

Zbirka Hamdije Kreševljakovića, kutija 4, 5. (Kratica: *ZHK*)

Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj (AFSM)

Acta Turcica, fond M II – M VI. (Kratika: ATC, M)

Acta Turcica, fond Z. (Kratika: ATC, Z)

Acta Turcica, fond I. (Kratika: ATC, I)

Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije u Mostaru (HNK)

Acta Turcarum, Sidžil blagajskog kadije, frag.: 1697-1793, br. 288. (regesta) (Kratika: *Blag. sidžil*, br. 288)

Acta Turcarum, Sidžil blagajskog kadije, frag.: 1702-1798, br. 57. (regesta) (Kratika: *Blag. sidžil*, br. 57)

Acta Turcarum, OZ-DK. (Kratika: AH, OZ-DK)

OBJAVLJENA VRELA I LITERATURA

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. *Formation of the Modern state, The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries.* New York: Syracuse University Press, 2005.

_____. »The Ottoman Vezir and Paşa Households.« *Journal of the American Oriental Society* 94/4 (1974): 438-47.

Adivar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim.* Istanbul: Evrim Matbaacılık, 1982.

Akinci, Sırrı. »Hekimoğlu Ali Paşa ve Kâni Efendi.« *Hayat-Tarih Mecmuası* 9/2 (1971): 14-17.

Aksan, Virginia. *An Ottoman Statesman in War and Peace. Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783.* Leiden-New York-Köln: Brill, 1995.

_____. *Ottoman wars, 1700-1870: An Empire Besieged.* London: Routledge, 2007.

Aksan, Virginia i David Goffman. *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire.* New York: Cambridge University Press, 2007.

Aktepe, Münir. »Hekimoğlu Ali paşa.«, u: *Diyanet İslam Ansiklopedisi 17,* Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998: 166-168.

Akyılmaz, Bahtiyar. »Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi.« *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1999): 127-156.

Aličić, Ahmed. »Manuskript Ahvali Bosna od Muhameda Emina Isevića.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 32-33 (1982/83): 163-198.

_____. *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1996.

_____. *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. – 1878. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1975.

Altan, Kemal. »Hekimoğlu Ali Paşa ve medenî izerlerimiz.« *Arkitekt* 10 (1935): 299-302.

Angeli, Moriz Edlen von. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen nach den Feldacten und anderen authentischen Quellen*. Wien: Verlag des K.K. Generalstabes, 1876.

Ateş, Abdurrahman. *Avşarlı Nadir Şah ve döneminde Osmanlı-Iran Mücadeleleri*. Isparta: SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Aydın, Dundar. »Osmanlı devrinde XVI. yüzyılda Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın bir Yıllık Bütçesi.« *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8 (1997): 393-477.

Aygün, Necmettin. »XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı.« *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 7 (2009): 39-77.

Ayvansarâyî, Hâfiz Hüseyin. *Mecmûa-i Tevârîh*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Babinger, Franz. *Müteferrika ve Osmanlı matbaası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

_____. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982.

Bajić-Žarko, Nataša. *Split kao trgovačko i tranzitno središte na razmeđi istoka i zapada u 18. stoljeću*. Split: Književni krug, 2004.

Bajraktarević, Sulejman. »Spor između Dubrovačke Republike i turskog zakupnika skele u Vacu u vezi s trgovinom kožama.« *Zbornik JAZU* 3 (1960): 343-371.

Baltić, Jako. *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimena u Bosni*. Sarajevo-Zagreb: Synopsis: 2003.

Barišta, Örcün. *İstanbul çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa meydan çeşmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1993.

Barkan, Ömer Lutfi. »The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the near East.« *International Journal of Middle East Studies* 6/1 (1975): 3-28.

Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca-London: Cornell University Press, 1994.

_____. *The Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2008.

Bastaić, Konstantin. *Timarsko vlasništvo u feudalnom sistemu osmanlijske Turske (od XV. do XVII. stoljeća)*. Zagreb: Institut za historiju države i prava Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1958.

Bašagić, Safvet-beg. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.-1850.)*. Reprint (Sarajevo: vlastita naklada). Cirihi: Matica Bošnjaka, 1994.

_____. *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb: Birotisak, 1994.

Bašeskija, Mula Mustafa Ševki. *Ljetopis (1746-1804)*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1997.

Bašić, Đuro. »Dubrovnik i Ruđer Bošković (1711.-1787.)«. *Pomorski zbornik* 47-48 (2013): 215-267.

Batinić, Mijo Vjenceslav. *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka, svezak III*. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare, 1887.

_____. *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV. do XX*. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta, 1913.

Bejtić, Alija. »Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica njegova zadužbina u Bosni (1752-1756 i 1757-1760)«. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 6-7 (1956): 77-114.

Benić, Bono. *Ljetopis sutješkog samostana*. Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2003.

Berksan, Emine. *Matbah-i Amire (Saray Mutfağı) (1703-1730)*. İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Biegman, Nicolaas. *The Turco-Ragusan relationship according to the firmans of Murad III (1575 – 1595), extant in the State Archives of Dubrovnik*. The Hague: Mouton, 1968.

Biltekin, Halit. »Vak'anüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği.« *Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi* 3/11 (2010): 162-171.

Bišćević, Vedad. *Bosanski namjesnici osmanskog doba 1463-1878*. Sarajevo: Connectum, 2006.

Blažina-Tomić, Zlata. *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007.

Boerio, Giuseppe. *Dizionario del Dialecto Veneziano I*. Venice: Santini, 1856.

Bogdanović, Marijan. *Ljetopis kreševskog samostana*. Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2003.

Bojanić-Lukač, Dušanka. »Mustaj Čelebija, pisar carskog divana.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 22/23 (1972): 61-81.

_____. »Sultanska akta izdata na zahtev Dubrovačke Republike od 1627. do 1647. godine (dubrovački defter broj 3).« Istoriski institut u Beogradu: *Miscellanea* 10 (1982): 33-202.

Bojović, Boško. *Raguse (Dubrovnik) et l'Empire ottoman (1430-1520): Les actes impériaux ottomans en vieux-serbe, de Murad II à Selim Ier.* Paris: De Boccard, 1998.

Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (1516-1919). Ankara: T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992.

Boué, Ami. *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe: détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet Empire. Tome 2.* Wienne: Libraire de l'Académie impériale des sciences, 1854.

Božić, Ivan. *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku.* Beograd: Istorijski institut SAN, 1952.

Božić-Bužančić, Danica. »Liječnici, kirurzi, lijekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću.« *Povijesni prilozi* 16 (1997): 135-157.

_____. *Privatni i društveni život Spita u osamnaestom stoljeću.* Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Cantemir, Demetrius. *Histoire de l'empire othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence.* Paris: Savoye Libraire, 1743.

Cassels, Lavender. *The Struggle for Ottoman Empire 1717–1740: a Czarina, an Emperor, and a Cardinal Determine the Fate of a Sultans Empire.* New York: Thomas Y. Crowell Company, 1967.

Cezar, Yavuz. *Osmanli Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi.* Istanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Çifçi, Ömer. *Hâtimetü'l- Eş'âr (Fatîn Tezkiresi).* Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı kütüphaneler ve yayımlar genel müdürlüğü, 2009.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«, u: *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 17, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998: 169-173.

Çolak, Orhan. *Arşiv belgelerinin ışığı altında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın (1100-1171-1689-1758) hayatı, icraatı ve hayratı.* Neobjavljeni magistarski rad obranjen 1998. godine na Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çoruhlu, Melek. *Musaffa Mehemed Efendi Kıt'a-min-Tarih-i Sultan Mahmud-ı Evvel* (Tahlil ve Metin). Neobjavljen magistarski rad obranjen 2005. godine na Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Čar-Drnda, Hatidža. *Sidžil tešanjskog kadiluka (1740.-1752.).* Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2005.

- Čelebi, Evlija. *Putopis (odlomci o jugoslavenskim zemljama)*. Sarajevo: Svjetlost, 1967.
- Čorović, Vladimir. *Bosna i Hercegovina*. Beograd-Zemun: Grafički zavod Makrije, 1925.
- _____. *Istorija Bosne*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1940.
- _____. »Odnosaji Crne Gore i Dubrovnika od Karlovačkog do Požarevačkog mira.« *Glas Srpske kraljevske akademije* 187 (1941): 3-113.
- Čubrilović, Vaso. »Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini.« *Jugoslovenski istoriski časopis* I (1935)1-4: 352-367.
- Ćosić, Stjepan. »Administrativna struktura i plaće službenika Dubrovačke Republike (1700.-1808.).« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38 (1996): 129-156.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*. Istanbul: Türkiye Yayınevi, 2011.
- Darling, Linda. *Revenue Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*. Leiden: E.J.Brill, 1996.
- Demirci, Süleyman. *The Functioning of Ottoman Avârız Taxation*. Istanbul: Isis Press, 2009.
- Dilaverzade, Ömer. *İbtida-i zikr-i dibaçe-i Hadikat ül-vüzera*. İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1855.
- D'Ohsson, Ignace Mouradja. *Tableau Général de l'Empire Othoman, Tome quatrième seconde partie*. Paris: Imprimerie de monsieur [Firmin Didot], 1788.
- _____. *Tableau Général de l'Empire Othoman, Tome Septième*. Paris: Les Editions Isis, 1824.
- Džaja, Srećko. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463. – 1804*. Sarajevo: Svjetlost, 1992.
- Đaković, Luka. *Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine I (Na osnovu popisa katoličkog stanovništva 1743. godine)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1979.
- Đurđev, Branislav. »Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom.« *Glasnik Zemaljskog muzeja Nezavisne države Hrvatske u Bosni i Hercegovini* 52 (1940): 49-68.
- Efendić, Fehim. »Dragomani i kancelarija turska u Dubrovniku.« *Gajret kalendar za godinu 1940*. (1939): 157-165.
- _____. »Plaćanje dubrovačkog danka Turcima.« *Gajret kalendar za godinu 1939*. (1938): 218-226.
- Elezović, Gligor. »Turski izvori za istoriju Jugoslavena: dva turska hroničara iz 15 veka.« *Brastvo* 26 (1932): 51-125.

_____. *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva*. Beograd: Izdavačka knjiga Gece Kona, 1932.

Erbakan, Cevat. *1736-1739 Osmanlı – Rus – Avusturya Savaşları*. Istanbul: Askeri Matbaa, 1938.

Erginbaş, Vega. *Enlightenment in the Ottoman Context: İbrahim Müteferrika and His Intellectual Landscape*. Leiden-Boston: Brill, 2103.

Eroğlu, Haldun. »Osmanlinin Rumelideki fetih stratejileri.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53 (2002): 191-212.

Erünsal, İsmail. *Ottoman Libraries: A Survey of the History, Development, and Organization of Ottoman Foundation Libraries*. Cambridge: Department of Near Eastern Languages and Literatures of Harvard University, 2008.

Faroqhi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. New York: Cambridge University Press, 2000.

_____. *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. New York: I.B. Tauris, 2005.

Filipović, Nedim. »Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 5 (1954-55): 251-274.

_____. »Tri bujuruldije Numan-paše Ćuprilića.« *Gajret kalendar za godinu 1941*. (1940): 203-226.

Findley, Carter. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

Foretić, Miljenko. »Dubrovačka diplomacija u svjetlu odnošaja Dubrovačke Republike i Austrije.«, u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mjenama*, Dubrovnik: Matica Hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2007: 199-320.

_____. »Dubrovnik u vrijeme austrijsko-turskog rata (1736.-1739.).«, u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mjenama*, Dubrovnik: Matica Hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2007: 84-132.

Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808., I*. Dubrovnik: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980.

_____. *Povijest Dubrovnika do 1808., II*. Dubrovnik: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980.

Fosses, Amédée Chaumette. *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine*. Zagreb: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2012.

Fotić, Aleksandar. »The Introduction of Coffee and Tobacco to the Mid-West Balkans.« *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 64/1 (2011): 89-100.

Fraser, James. *The History of Nadir Shah formerly called Thamas Kuli Khan, the Present Emperor of Persia*. London: printed by W. Strahan, 1742.

Gadžo-Kasumović, Azra. »Funkcija osmanskog valije u Bosanskom ejaletu i dokumenti koje je izdavao.« *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 33 (2012): 5-58.

_____. »Mula u Bosanskom ejaletu.« *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 27/8 (2008): 5-67.

_____. »Stolac u osmanskom periodu.« *Hercegovina* 13-14 (2001): 23-42.

Gašparović, Ratimir. *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja 19. vijeka*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti, 1970.

Gavrilović, Mihailo. *Ispisi iz pariških arhiva (Građa za istoriju prvoga srpskog ustanka)*. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1904.

Genç, Mehmet. »Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi.«, u: *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975: 231-296.

Gencer, Yasemin. »Ibrahim Müteferrika and the Age of the Printed Manuscript.«, u: *The Islamic Manuscript Tradition*, Bloomington: University of Indiana Press, 2009: 154-193.

Georgieva, Gergana. »Administrative Structure and Government of Rumelia in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: The Functions and Activities of Rumeli Vali.«, u: *The Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adoption*, Rethymno: University of Crete Press, 2007: 3-20.

Gibb, Elias John Wilkinson. *A History of Ottoman Poetry by the late E.J. W. Gibb Volume 4*. London: Luzac & Co, 1905.

Glavina, Mladen. »An Overview of the Formation and Functioning of the Institute of Capitulations in the Ottoman Empire and the 1604 Dubrovnik capitulation.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 58 (2008): 139-166.

_____. *Dubrovačka Republika u 17. stoljeću u registrima središnje vlade Osmanskog Carstva*. Neobjavljeni doktorski rad obranjen 2012. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Göcek, Fatma. *East encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 1983.

Göyünç, Nejat. »Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar).«, u: *Osmanlı cilt 6*, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2000: 77-88.

Grehan, James. »Smoking and “Early Modern” Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries).« *The American Historical Review* 111/5 (2006): 1352-1377.

Griffin, John. »Venetian treacle and the foundation of medicines regulation.« *British Journal of Clinical Pharmacology* 58-3 (2004): 317-325.

Grmak, Mirko Dražen. »Izvještaji triju liječnika o putovanjima po Bosni u XVIII stoljeću.« *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 6-7 (1959): 97-115.

Gündüz, Tufan. *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil (1641-1833)*. Tuzla: Off-Set, 2008.

Hadžibegić, Hamid. *Glavarina u osmanskoj državi*. Sarajevo: Orijentalni institutu Sarajevu, 1966.

_____. »Kanunnama sultana Sulejmana Zakonodavca.« *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 4-5 (1949-1950): 295-382.

_____. »Odnos Crne Gore prema osmanskoj državi polovinom 18. vijeka.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3-4 (1952): 485-508.

_____. »Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 2 (1947): 139-206.

Hadžijahić, Muhamed. »Bune i ustanak u Bosni sredinom 18. stoljeća.« *Historijski zbornik* 33-34 (1980-81): 99-137.

_____. »Die Kämpfe der Ajane in Mostar bis zum Jahre 1833.« *Südost-Forschungen* 28 (1969): 123-181.

_____. »Sarajevska muafnama.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 14 (1974): 87-119.

Hadžihuseinović Muvekkit, Salih Sidki. *Povijest Bosne I*. Sarajevo: El-Kalem, 1999.

_____, *Povijest Bosne II*. Sarajevo: El-Kalem, 1999.

Hajdarhodžić, Hamdija. »Dva podatka o prometu i prodaji papira u Bosanskom pašaluku.« *Anali Gazi Husrev begove biblioteke* 9-10 (1972): 156-160.

_____. »Hercegovačke porodice u XVIII. vijeku.« *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 32 (1978): 105-182.

_____. »Neki podaci o stanju na dubrovačko hercegovačkoj granici poslije Karlovačkog mira.« *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH* 7 (1967): 275-282.

Hammer-Purgstall von, Joseph. *Büyük Osmanlı Tarihi 7 Onüçüncü Cilt*. Istanbul: Medya Ofset, 1990.

_____. *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva 3*. Zagreb: Nerkez Smailagić, 1979.

_____. *Rumeli und Bosna, geographisch. beschrieben von Mustapha Ben Abdalla Hadschi Chalfaz aus dem Türkischen übersetzt von J. Hammer.* Wien: Im Verlage des Kunst und Industrie, 1812.

Handžić, Adem. »Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 5 (1954-5): 135-180.

_____. *Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine svezak I/2.* Sarajevo: Bošnjački institut Zurich – Orijentalni institut u Sarajevu, 2000.

_____. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku.* Sarajevo: Svjetlost, 1975.

_____. »Uvoz soli u Bosnu u 16. vijeku.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 10/11 (1960-61): 113-148.

Hasandedić, Hivzija. *Genealoška istraživanja (Porijeklo i status, istaknuti pojedinci nekih muslimanskih porodica u Hercegovini).* Mostar: Islamski kulturni centar, 2009.

_____. *Sidžil blagajskog kadije 1728-1732. godine: regesta.* Mostar: Islamski kulturni centar, 2009.

_____. *Sidžili mostarskog kadije 1044-1207. h. god. / 1635-1793. godine (regesta).* Mostar: Arhiv HNK/Ž, 2011.

Hathaway, Jane. *Beshir Agha Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem.* Oxford: Oneworld, 2005.

Hickok, Michael Robert. *Ottoman Military Administration in 18th Century Bosnia.* Leiden: Brill, 1997.

Historija naroda Jugoslavije 2. Zagreb: Školska knjiga, 1953.

Hobhouse, John Cam. *A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810, Volume 1.* London: Printed for James Cawthorn, Cockspur Street; and sold by Sharpe and Hailes, Piccadilly, 1813.

Holjevac, Robert i Nenad Moačanin. *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku.* Zagreb: Biblioteka Hrvatska povijest, 2007.

Hörmann, Kosta. *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini 1: sabrao Kosta Hörmann 1888-1889.* Sarajevo: Svjetlost, 1976.

Horvat, Karlo. »Tri doslije nepoznata rukopisa Ivana Tomka Mrnavića, biskupa bosanskoga (1631-1639).« *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 21/3 (1909): 350-363.

Hrabak, Bogumil. »Dubrovački izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine u Primorje od kraja XIII. do početka XVII. veka.« *Godišnjak Društva istoričara* 14 (1964): 121-203.

_____. »Trebinje, Popovo i Donja Neretva u hajdučkom vojevanju za vreme morejskog rata.« *Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu* 17 (1980): 69-99.

_____. »Upadi Crnogoraca na dubrovačku teritoriju u XVI. i XVII. veku.« *Istoriski zapisi* 4 (1978): 33-57.

Imamović, Mustafa. »Bosna i Dubrovnik: povijesni pregled.«, u: *Zbornik Diplomatske akademije* (1998): 99-111.

_____. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Krug Commerce, 1998.

Imber, Colin. *The Ottoman Empire 1300-1650: The Structure of Power*. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Inalcik, Halil. »Centralization and Decentralization in Ottoman Administration.« u: *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977: 27-52.

_____. »Dubrovnik i Otomansko Carstvo.«, u: *Zbornik Diplomatske akademije* (1998): 113-116.

_____. »Military and Fiscal Transformation of the Ottoman Empire, 1600-1700.« *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 283-337.

_____. »Od Stefana Dušana do Osmanskoga Carstva.« *Prilozi za orijentanu filologiju* 3/4 (1952-53): 23-54.

_____. »Osmanlılarda Raiyyet Rusumu.«, u: *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993: 31-65.

_____. *Osmansko Carstvo, klasično doba (1300.-1600.)*. Zagreb: Srednja Europa, 2002.

_____. »Ottoman Decline and its Effect on Reaya.«, u: *Aspects of the Balkans: Continuity and Change*, Mouton- Hague: Mouton Publishers, 1972: 338-354.

_____. »Ottoman Methods of Conquest.« *Studia Islamica* 2 (1954): 103-129.

_____. »Tax Collection, Embezzlement and Bribery in Ottoman Finances.« *Turkish Studies Association Bulletin* 15/2 (1991): 327-346.

İnci, Nurcan. »XVIII Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler.« *Vakıflar Dergisi* 19 (1985): 223-237.

Işin, Mary Priscilla. »Celebrating with Sweets in Ottoman Turkey.«, u: *Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery: Celebration*, London: Prospect Books, 2012: 151-162.

Itzkowitz, Norman. »Eighteenth Century Ottoman Realities.« *Studia Islamica* 16 (1962): 73-94.

Ivančević, Vinko. »Diplomatsko-konzularna predstavništva Dubrovačke Republike u XVIII i XIX stoljeću.« *Pomorski zbornik* 3 (1965): 829-869.

_____. »Dubrovčani na sajmu u Senigalliji u XVIII. stoljeću.« *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za društvene nauke* 15 (1969): 109-125.

_____. »O dubrovačkim nabavama soli u XVIII. stoljeću.« *Pomorski zbornik* 8 (1970): 657-679.

Janeković-Röemer, Zdenka. *Okvir slobode: Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.

Jelavić, Vjekoslav. »Doživljaji Francuza Poulleta-a na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (godine 1658.).« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 20 (1908): 23-75.

Jelenić, Julijan. *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca*. Sarajevo: Zemaljska Štamparija, 1913.

_____. *Kultura i bosanski franjevci I*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Jeremić, Risto. *Prilozi istoriji medicinskih i zdravstvenih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom*. Beograd: Naučna knjiga, 1951.

Jeremić, Risto i Jorjo Tadić. *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I*. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938.

Jorga, Nicholas. *Geschichte des Osmanischen Reiches, 4 Band*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1911.

Jukić, Ivan Franjo. *Putopisi i istorijsko etnografski radovi*. Sarajevo: Svjetlost, 1953.

_____. *Zemljopis i poviestnica Bosne*. Zagreb: L. Gaj, 1851.

Kamberović, Husnija. *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*. Sarajevo: Ibn Sina, 2005.

Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1957.

Kapidžić, Hamdija. »Manji prilozi istorije odnosa Bosne i Dubrovnika u 18. stoljeću.« *Gajret kalendar za godinu 1941*. (1940): 15-16.

_____. »Postupak s dužnicima u Dubrovniku (primjer iz XVIII stoljeća).« *Istorisko-pravni zbornik Sarajevo* 1 (1949): 145-147.

_____. »Stolac u XVIII. vijeku.« *Gajret kalendar za godinu 1942*. (1941): 126-143.

_____. »Veze Dubrovnika i Hercegovine u XVIII. vijeku.« *Gajret kalendar za godinu 1940*. (1939): 85-110.

Kapor, Ambroz. »Apalat duhana u Dubrovačkoj republici.« *Starine JAZU* 51 (62): 223-266.

_____. »Crnogorski i albanski duhan na dubrovačkom tržištu od konca XVII. do početka XIX stoljeća.« *Istoriski zapisi* 33 (1976): 67-87.

Karadayı, Aynur. *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gölgede Kalmış Bir Eseri Tarih-i Sâmî, (metnin transkripsiyonu)*. Neobjavljeni magistarski rad obranjen 2008. godine na Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Karagöz, Hakan. *1737–1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'in Geri Alinması*. Neobjavljena doktorska disertacija obranjena 2008. godine na Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kemal, Ibnulemin Mahmud. »Metaliu'l-aliye fi gurreti'l-galiye.« *Tarih-i Osmani (Turk Tarihi) Encumeni Mecmuası* 16 (1926): 197-210.

Khoury, Dina Rizk. »The Ottoman centre versus provincial power-holders: an analysis of the historiography.«, u: *The Cambridge history of Turkey, Volume III: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006: 135-156.

Kia, Mehrdad. *Daily Life in the Ottoman Empire*. Santa Barbara-Denver-Oxford: Greenwood Press, 2011.

Kılıç, Orhan. »Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799).«, u: *Türkler Cilt 9*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002: 887-897.

_____. »XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması.«, u: *Osmanlı Cilt 6*, Ankara: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999: 89-110.

Kızılgök, Ahmed. *Musaffa Mustafa Efendi'nin I. Mahmud Devri Vekayinamesi*. Neobjavljeni magistarski rad obranjen 1964. godine na İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Klaić, Vjekoslav. *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Knezović, Oton. »Ali-paša Rizvanbegović-Stočević hercegovacki vezir 1832-1851.« *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu* 40 (1928) 1-2: 11-53.

Koçu, Reşad Ekrem. »Ali Paşa Hekimoğlu.«, u: *İslam Ansiklopedisi Cilt 1*, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997: 333-335.

Koller, Markus. »Bosnia and Herzegovina.«, u: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: Facts On File Inc., 2009: 91-93.

_____. *Bosnien an der Schwelle zur Neuzeit: Eine Kulturgeschichte der Gewalt, 1747-1798*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004.

Korkut, Derviş M. »Nešto o turskim dokumentima Arhiva dubrovačkog.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 2 (1928): 146-149.

Köse, Metin Ziya. »Dubrovnik İle Hersek Arasında Bir Diplomatiğin ve Ticari Problemlerine Dair İki Belgenin Tahlili (1606).« *History Studies* 3/2 (2011): 289-294.

Košćak, Vladimir. »Korespondencija dubrovačke vlade sa sjevernom Hrvatskom.« *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 2 (1959): 183-225.

Kovačević, Ešref. *Muhimme defteri: dokumenti o našim krajevima*. Sarajevo: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1985.

Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich. »Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers. Nach der einzigen Handschrift (Wiener Nationalbibliothek) herausgegeben und übersetzt.« *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* 1 (1921-22): 13-48.

Krasić, Stjepan. »Dnevnik s puta u Ukrajinu i Tursku dubrovačkog poklisara harača Mata Gundulića (godine 1672-1684).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 21 (1983): 1-23.

Kreševljaković, Hamdija. *Bitka pod Banjom Lukom 4. VIII 1737.: uz dvjestogodišnjicu*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1936.

_____. »Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini.« *Kalendar Narodne uzdanice* 8 (1940): 141-154.

_____. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Svjetlost, 1980

_____. »Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 2 (1952): 115-184.

_____. »Saraji ili dvori bosanskih namjesnika.« *Naše starine: godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine* 3 (1955): 13-22.

Kreševljaković, Hamdija i Derviš M. Korkut. *Travnik u prošlosti (Naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850)*. Travnik: Štamparija i knjigoveznica Travnik, 1961.

Kreševljaković, Hamdija i Hamdija Kapidžić. *Vojno geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*. Sarajevo: Naučno društvo BiH, 1957.

Krešić, Miljenko. »Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića iz 1733. godine.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006): 439-452.

Krizman, Bogdan. *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku*. Zagreb: Poduzeće za izdavanje, prodaju i distribuciju knjiga, 1957.

Kuban, Doğan. »Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.«, u: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt 4*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994: 43-46.

Küçükçelebizade, İsmail Asım Efendi. *Tarih-i Çelebizade*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282 [1865].

Kumbaracıbaşı, Ahmet Paşa. *Memoirs of the Bashaw Count Benneval; from his birth to his death (Written by himself, and collected from his papers)*. London: Printed for E. Withers, 1750.

Kunt, Metin. *Bir Osmanlı Valisinin Gelir-Gideri (Diyarbakir 1670-1671)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.

_____. »Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment.« *International Journal of Middle East Studies* 5/3 (1974): 233-239.

_____. *Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*. New York: Columbia University Press, 1983.

Kurtaran, Uğur. *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791). Osmanlı Diplomasi tarihinden Bir Kesit*. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.

Kutlar, Fatma Sabiha. *Arpaemînzâde Mustafa Sâmî: Dîvân*. Ankara: Kalkan Matbaası, 2004.

Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994.

Lašvanin, Nikola. *Ljetopis*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1981.

Laurent, Peter Edmund. *Recollections of a Classical Tour through various parts of Greece, Turkey, and Italy: Made in the years 1818 & 1819*. London: Printed for G. and W.B. Whittaker, Ave-Maria-Lane, 1821.

Levy, Avigdor. »Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century.« *Middle Eastern Studies* 18/3 (1982): 227-249.

Lockhart, Laurence. *Nadir Shah: A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*. London: Luzac & Co., 1938.

Lonza, Nella. »Izborni postupak Dubrovačke Republike.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 9-52.

_____. *Pod plaštem pravde: kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997.

Lučić, Josip. »Dubrovčani i Hasan-paša Predojević.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 27/1 (1994): 59-74.

Luetić, Josip. *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVII. stoljeću*. Dubrovnik: JAZU – Pomorski muzej Dubrovnik, 1964.

_____. *O pomorstvu Dubrovačke Republike XVIII. stoljeća*. Dubrovnik: JAZU – Pomorski muzej Dubrovnik, 1959.

_____. »Zadnja radionica pušćanog praha u Dubrovačkoj Republici.« *Zadarska revija* 24/1 (1975): 92-95.

Ljubić, Šime. »Poslanice dubrovačke na Mletačku republiku.« *Starine JAZU* 15 (1883): 1-94.

Makušev, Vikentij i Milan Šufflay. »Isprave za odnošaj Dubrovniku prema Veneciji.« *Starine JAZU* 30 (1902): 335-52.

Mandić, Dominik. *Bosna i Hercegovina. Povijesno kritička istraživanja. Svezak 1.* Chicago-Roma: Ziral, 1978.

_____. *Bosna i Hercegovina. Povijesno kritička istraživanja. Svezak 3. Etnička povijest Bosne i Hercegovine.* Toronto-Zurich-Chicago-Roma: Ziral, 1982.

_____. *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis.* Roma: Institutum historicum, 1962.

Mandić, Mihovil. *Veziški grad Travnik nekada i sada.* Zagreb: Matica hrvatska, 1931.

Marić, Franjo. *Hrvati katolici u Bosni i Hercegovini između 1464. i 1995. godine.* Zagreb: Katehetski selezijanski centar, 1998.

Marufoğlu, Sinan. »Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler.« *History Studies* 3/3 (2011): 267-283.

Matasović, Josip. »Fojnička regesta.« *Spomenik Srpske kraljevske akademije* 67 (1930): 61-431.

Matković, Petar. »Dva italijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. vieka.« *Starine* 10 (1878): 201-256.

Matuz, Josef. »Contribution to the Ottoman Institution of the Iltizam.« *Osmanlı Araştırmaları* 11 (1991): 237-249.

_____. *Osmansko Carstvo,* Zagreb: Školska knjiga, 1992.

McGowan, Bruce. *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800.* New York: Cambridge University Press, 1981.

_____. »The Age of the Ayans 1699–1812.«, u: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume 2: 1600–1914,* Cambridge: Cambridge University Press 1994: 637-758.

Miličević, Risto. *Hercegovačka prezimena.* Beograd: Svet knjige, 2005.

Milobar, Fran. »Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 16 (1904): 251-266.

Milošević, Miloš. *Boka kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka.* Podgorica: CID, 2008.

Milović, Đorđe. »Prilog proučavanju gusarstva na Jadranu i u Sredozemlju tokom XVIII vijeka.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 5 (1956): 85-101.

Miović, Vesna. »Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic.« *Dubrovnik Annals* 9 (2005): 37-69.

_____. »Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg i dubrovačka diplomacija.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 121-164.

_____. »Brigandage on the Ragusan Frontier during the Morean War (1684-1699).« *Dubrovnik Annals* 3 (1999): 41-54.

_____. »Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Republic of Dubrovnik.«, u: *The European tributary states of the Ottoman Empire in the sixteenth and seventeenth centuries*, Leiden-Boston: Brill, 2013: 187-208.

_____. »Dnevnik dubrovačkog dragomana Miha Zarinija.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 33 (1995): 93-135.

_____. »Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career.« *Dubrovnik Annals* 5 (2001): 81-94.

_____. *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*. Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, 2003.

_____. *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i hercegovačkog sandžaka: s analitičkim inventarom bujuruldija (1643-1807) serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, Istorijski arhiv Sarajevo, Kantonalni arhiv Travnik, 2008.

_____. *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2005.

_____. »Emin na pločama kao predstavnik Osmanlija.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU* 37 (1999): 205-215.

_____. »Fermani dubrovačkim pomorcima.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 27 (1989): 149-160.

_____. »Kobni neposluh.« *Dubrovački horizonti* 38-1 (1998): 41-47.

_____. »Metode dubrovačke diplomacije u kontaktima s Osmanlijama.«, u: *Zbornik Diplomatske akademije* (1998): 243-252.

_____. »Miho Zarini – Dragoman (Interpreter for the Turkish Language) of Republic of Dubrovnik.«, u: *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*, Maribor: Slavistično društvo Maribor, 2002: 303-317.

_____. *Mudrost na razmeđu: zgrade iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva*. Dubrovnik: Udruga za promicanje multikulturalnih vrijedosti "Kartolina", 2011.

_____. *Na razmeđu. Odnosi na dubrovačko-osmanskoj granici 1667-1806*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997.

_____. »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva u XVIII. stoljeću, I. dio.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 31 (1993): 45-69.

_____. »Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva u XVIII. stoljeću, II. dio.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 32 (1994): 65-92.

_____. »Osmanske vlasti u Stocu i Dubrovačka Republika.«, u: *Humski zbornik 4, Stolac u povijesti i kulturi Hrvata*, Zagreb-Stolac: Moderna vremena, Općina Stolac, 1999: 153-169.

_____. »Pravila kojih se morao pridržavati dubrovački dragoman prilikom poslanstva u Bosnu.« *Hrvatski narodni godišnjak "Napredak" god. 1995* (1994): 354-359.

_____. »Ragusan Youth as Students of Ottoman-Turkish in the Period of the Ragusan Republic.« *Književna smotra* 46-3 (2014): 137-146.

_____. »Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 42 (2004): 53-77.

_____. »Ulcinjani i Dubrovačka Republika u prvoj polovici XVIII. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 99-116.

_____. »Umorstva turskih podanika od strane Dubrovčana: presuđivanje prema turskim zakonima.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 28 (1990): 169-182.

_____. *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici 1546-1808*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005.

Miović, Vesna i Nikša Selmani. »Turska kancelarija i *Acta Turcarum* od vremena Dubrovačke Republike do danas.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 235-284.

Mitić, Ilija. »Dubrovački konzulat na Malti.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6-7 (1959): 161-172.

_____. »Imigracijska politika Dubrovačke Republike s posebnim obzirom na ustanovu svjetovnog azila.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 17 (1979): 125-163.

_____. »Konzulat Dubrovačke Republike u Carigradu.« *Pomorski zbornik* 6 (1968): 455-474.

_____. »O dubrovačkom konzulatu i trgovini u Ankoni.« *Pomorski zbornik* 8 (1970): 599-612.

_____. »O predstavnicima Dubrovačke Republike u zemljama Sjeverne Afrike.« *Pomorski zbornik* 10 (1972): 251-260.

_____. »O stjecanju državljanstva u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću.« *Dubrovnik* 2 (1979): 91-93.

_____. »Prilog proučavanju odnosa Dubrovnika i Venecije u XVII. i XVIII. stoljeću.« *Anali Centra za znanstveni rad JAZU 13-14* (1976): 117-141.

_____. »Prilog proučavanju odnosa Napuljske kraljevine – Kraljevstva Dviju Sicilija i Dubrovačke Republike od sredine XVII. do početka XIX. stoljeća.« *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 19/1 (1986): 101-132.

_____. »Trajan Lalić – jedan od zaslužnih podanika Dubrovačke republike.« *Dubrovački horizonti* 16-17 (1976/77): 119-122.

Moačanin, Nenad. »Exposing Existing Fallacies Regarding the Captaincies in the Bosnian Frontier Area Between the 16th-18th Centuries.«, u: *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium. International Project Conference Papers* (Graz, 9–12. prosinca 1998), Budapest: Central European University, 2002: 75-90.

_____. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.

_____. »Stanovništvo Bosanskog ejaleta u 18. stoljeću prema popisima glavarine.« *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti* 516 (2013): 95-120.

_____. »The complex origin of the Bosnian ocaklık timar.«, u: *Halil İnalcık Armağanı*, Ankara: Doğu Batı, 2009: 142-167.

_____. *The Town and Country on the middle Danube, 1526-1690*. Leiden: Brill, 2006.

_____. *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791: Preispitivanja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Muderizović, Riza. »Biografija Mulle Mestvice i korespodencija Murad-kapetana Gradašćevića iz 1818-1819 godine.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 44/2 (1932): 69-83.

_____. »Nekoliko muhurova bosanskih valija.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 1-2 (1916): 1-39.

Mujezinović, Mehmed. *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini. Knjiga 1 – Sarajevo*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1974.

_____. *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini. Knjiga 2 – Istočna i centralna*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1977.

_____. *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini. Knjiga 3- Bosanska krajina, zapadna Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Sarajevo publishing, 1998.

Mujić, Muhamed. »Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 5 (1955): 287-298.

_____. *Sidžil mostarskog kadije 1632-1634*. Mostar: Prva književna komuna, 1987.

Muljačić, Žarko. »O dubrovačkoj proizvodnji tekstila u 18. stoljeću.« *Istoriski glasnik* 1 (1956): 61-70.

_____. »Pomorske i kopneno-pomorske poštanske veze staroga Dubrovnika.«, u: *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2006: 151-180.

_____. »Prilog politici Dubrovnika za austrijsko-turskog rata 1788-1789.«, u: *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2006: 33-42.

_____. »Prva moderna geografska karta dubrovačkog područja.«, u: *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2006: 93-104.

Mušić, Omer. »Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 18-19 (1968): 89-119.

Nagata, Yuzo. *Muhsinzade Mehmed Pasa Ve Ayanlık Müessesesi*. Tokyo: Toyo Shuppon, 1976.

Nevres, Abdürrezzâk. *Nevres-i Kadim:Tarihçe-i Nevres*. İstanbul: Kitabevi, 2004.

Novak, Grga. »Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699.« *Rad JAZU* 253 (1935): 1-165.

Novljanin, Omer i Ahmed Hadžinesimović. *Odbrana Bosne: 1736-1739 (dvije bosanske kronike)*. Zenica: Islamska pedagoška akademija, 1994.

Olivier, Guillaume Antoine. *Travels in the Ottoman empire, Egypt, and Persia undertaken by order of the government of France, during the first six years of the Republic*. London: Printed for T.N. Longman & O. Rees, Paternoster-Row; and T. Cadell Jun. and W. Davies, in the Strand, 1801.

Olson, Robert. *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations 1718-1743. A study of rebellion in the capital and war in the provinces of the Ottoman Empire*. Bloomington: University of Indiana Press, 1975.

Orlić, Đuro. »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII. vijeku.« *Građa Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine* 2 (1956): 47-64.

_____. »Iz medicinskog Dubrovnika 18. vijeka.« *Dubrovnik* 10/2 (1967): 89-107.

Oruč, Hatice. »15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı.« *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18 (2005): 249-271.

- Özcan, Abdulkadir. *Şakāyık-ı Nu`māniyye ve Zeyilleri 4*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Özdeğer, Mehtap. »Ayan Era in the Ottoman Government.« *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2003): 29-42.
- Özen, Mine Esin. »Türkçe’de Kumaş Adları.« *Tarih Dergisi* 33 (1981): 291-340.
- Özgüdenli, Osman. »İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Hakkında Bazı Mülâhazalar.« *Name-i Aşina* 15-16 (2004): 63-84.
- Özkaya, Yucel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- _____. »The Consequences of the Weakening of the Centralized State Structure: Ayanlık System and the Great Dynasties.«, u: *The Great Ottoman-Turkish Civilization vol. 3*, Ankara: Yeni Türkiye, 2000: 554-570.
- Öztuna Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar: İslam Devletleri cilt 2*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Pakalin, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Pamuk, Bilgehan. »XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu.« *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 22 (2003): 107-124.
- Pamuk, Şevket. »Ottoman Interventionism in Economic and Monetary Affairs.« *Revue D’Histoire Maghrebine* 25/91-92 (1998): 361-67.
- _____. »Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914.« *International Journal of Middle East Studies* 36 (2004): 451-68.
- _____. »The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered.« *International Journal of Middle East Studies* 33 (2001): 69-89.
- Pandžić, Bazilije. »Trebinjska biskupija u tursko doba.«, u: *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, Sarajevo: Vrhbosanska visoka teološka škola, 1988: 91-124.
- Papić, Krešimir. *Travnik grad i regija*. Travnik: Zavičajni muzej Travnik, 1975.
- Pečevića, Ibrahim Alajbegović. *Historija 1576–1640, sv. 1*. Sarajevo: El Kalem, 2000.
- Pelidija, Enes. *Banjalučki boj iz 1737: uzroci i posljedice*. Sarajevo: El-Kalem, 2003.
- _____. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.
- _____. »O bošnjačkoj eliti XVIII. stoljeća.« *Znakovi vremena* 26-27 (2005): 59-70.

_____. »Privredne prilike u Bosanskom ejaletu u prvim decenijama XVIII stoljeća.« *Istorijski zbornik VII/7* (1986): 25-39.

_____. »Prilike u Bosanskom ejaletu uoči tursko – mletačkog rata 1714-1718. godine.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 37 (1987/88): 159-173.

_____. »Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706. do 1714. godine.« *Prilozi Instituta za istoriju XVI/17* (1980): 101-129.

_____. »O migracionim kretanjima stanovništva Bosanskog ejaleta u prvim decenijama XVIII stoljeća.«, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Sarajevo, 1990: 119-132.

_____. »The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia.«, u: *The peace of Passarowitz, 1718*, West Lafayette: Purdue University Press, 2011: 111-130.

Peričić, Šime. »Pomorska trgovina Makarske u 18. stoljeću.« *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 4 (1973): 101-120.

_____. »Prilog poznavanju stonske solane.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 43 (2005): 139-163.

Pertusier, Charles. *La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'Empire Ottoman*. Paris: A la Librairie de Charles Gosselin, 1822.

Popović, Toma. »Izvoz balkanskog voska u XVI. i XVII. veku.« *Istorijski časopis* 42-43 (1995/96): 63-74.

_____. *Turska i Dubrovnik u XVI. veku*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1973.

_____. »Upravna organizacija hercegovačkog sandžaka u XVI veku.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 12-13 (1962): 75-120.

Pouqueville, François Charles Hugues Laurent. *Travels through Morea, Albania and several other parts of the Ottoman Empire, to Constantinople*. London: Printed for R. Phillips by Barnard & Sultzer, 1806.

_____. *Voyage de la Grèce tome second*. Paris: Firmin Didot, père et fils, 1826.

Prelog Milan. *Povijest Bosne u doba Osmanlijske vlade. I. Dio (1463-1739) – II. Dio (1739-1878)*. Sarajevo: Fortuna, 2009.

Putica, Nikola. »Zapisci Bara Bettere o političkoj i građanskoj uredbi bivše republike dubrovačke.« *Dubrovnik. Zabavnik narodne štionicice dubrovačke 1867. uregjen god. 1866, Spljet* (1866): 183-213.

Rački, Franjo. »Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika.« *Starine* 14 (1882): 173-195.

Refik, Ahmet. *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.

Reindl-Kiel, Hedda. »Animals as Gifts to the Ottoman Court.«, u: *Animals and People in the Ottoman Empire*, İstanbul: Eren, 2010: 271-286.

_____. »Power and Submission: Gifting at royal circumcision festivals.« *Turcica* 41 (2009): 37-88.

Roller, Drago. *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 2)*. Zagreb: JAZU, 1951.

Sabev, Orlin. »Medical Books in Private and Public Ottoman Libraries.«, u: 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi bildiri kitabı, 1-6 Eylül 2002*, Ankara: International Society for the History of Medicine, 2005: 615-628.

Sadat, Deena. »Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century.« *Journal of Modern History* 44 (1972): 346-363.

Sakcinski, Ivan Kukuljević. *Putovanje po Bosni*. Zagreb: Tiskak narodne tiskarnice [Dra.] Lj.Gaja, 1858.

Salzmann, Ariel. *Tocqueville in the Ottoman Empire, Rival Paths to the Modern State*. Leiden-Boston: Brill, 2004.

Samardžić, Radovan. »Odnosi Bosne i Dubrovnika od 1656. do 1662.« *Godišnjak društva istoričara BiH* 8 (1956): 87-173.

_____. *Veliki vek Dubrovnika*. Beograd: Prosveta, 1983.

Sami, Arpaeminzade, Şâkir, Mustafa Hüseyin Efendi i Subhî Mehmet Efendi. *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*. İstanbul: Raşid Mehmed Efendi Matbaası, 1198 [1784].

Sami, Şemseddin. *Kamusu'l - A'lam 4*. İstanbul: Mihran, 1894.

Şentürk, Nazır. *Babiâli ve sadrazamları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2008.

Şeşen, Ramazan. »Türkiye'deki yazma koleksiyonları ve Bunların Kataloglarının Neşredilmesi.« *Tarih Dergisi* 2 (2015): 1-34.

Shaw, Stanford Jay. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

_____. »Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries.«, u: *Cambridge History of Iran vol. 7*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991: 297-314.

Sivrić, Marijan. *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808. godine*. Dubrovnik-Mostar: Državni arhiv, Biskupski ordinarijat, 2003.

Skarić, Vladislav. »Podaci za historiju Hercegovine: od 1566. do sredine 17. vijeka.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 43 (1931): 55-71.

_____. *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro-ugarske okupacije*. Sarajevo: Opština grada Sarajeva, 1937.

_____. »Trebinje u 18. veku.« *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 45 (1933): 39-69.

Soldo, Ante Josip. *Makarski ljetopisi XVII. i XVIII. stoljeća*. Split: Književni krug, 1993.

Söylemez, Hatice. *Mukaddimetü's-sefer (1736 – 1739 seferi hakkında bir eser), metin deęerlendirme*. Neobjavljeni magistarski rad obranjen 2007. godine na Marmara Üniversitesi. Türkiyat Arařtırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Spaho, Fehim. »Odnos bosanskog namjesnika prema budimskom veziru.« *Kalendar Narodne uzdanice* 3 (1934): 67-72.

_____. »Pobune u tuzlanskom srezu polovicom XVIII. vijeka.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 45 (1933): 71-76.

Stanojević, Gligor. »Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austrijsko-ruskog rata protiv Turske (1735-1739).« *Istoriski zapisi* 3-4 (1962): 377-398.

_____. *Mitropolit Vasilije Petrović i njegovo doba (1740-1766)*. Beograd: Narodna knjiga, 1978.

_____. »Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko turskim ratovima u XVIII. vijeku.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 17 (1969): 209-230.

_____. »Novska skela u XVIII. vijeku.« *Spomenik SANU Odeljenje istorijskih nauka* 127/5 (1985): 85-137.

Stražemanac, Ivan. *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2010.

Stulli, Bernard. *Povijest Dubrovačke Republike*. Dubrovnik-Zagreb: Časopis Dubrovnik, Arhiv Hrvatske, 1989.

Subhî, Mehmed Efendi. *Vak'anüvis Subhî Efendi, Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkîr Tarihleri ile Birlikte (1730-1744)*. İstanbul: Kitabevi, 2007.

Sučeska, Avdo. *Ajani – Prilog izucavanju lokalne vlasti u nasim zemljama u vrijeme turaka*. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, 1965.

_____. »Malikana. Doživotni zakup državnih dobara u Osmanskoj državi.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 8-9 (1958-9): 111-142.

_____. »Mjesto muteselima u lokalnoj upravi do Tanzimata. Prilog izučavanju lokalne uprave u našim zemljama za vrijeme Turaka.« *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* 7 (1959): 111-142.

_____. »Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanjaTurskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i šakka.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 10-11 (1960-61): 75-112.

_____. »Seljačke bune u Bosni u 17. i 18. stoljeću.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 17 (1966-67): 43-57.

_____. »Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne.« *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* 9 (1961): 269-292.

_____. »Taksit: prilog izucavanju dažbinskog sistema u nasim zemljama pod turskom vlašću.« *Godišnjak pravnog fakulteta u Sarajevu* 8 (1960): 340-362.

Sugar, Peter. *Southeastern Europe Under Ottoman Rule 1354-1804*. Washington: University of Washington Press, 1977.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. Istanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1996.

Šabanović, Hamdija. »Bosanski divan.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 18-19 (1968-1969): 9-45.

_____. *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Svjetlost, 1982.

_____. »Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI stoljeća.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 11 (1961): 210-219.

Šamić, Midhat. *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1981.

Šehić, Zijad i Ibrahim Tepić. *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama*. Sarajevo: Sejtarija, 2002.

Šišević, Ivo. »Dubrovačka pomorstvo u izvještaju austrijskog konzula Nikole kneza Brankovića.« *Pomorski zbornik* 4 (1966): 427-438.

Šoljić, Ante, Šundrica, Zdravko i Ivo Veselić. *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Špoljarić, Stjepan. *Ruđer Bošković u službi diplomacije Dubrovačke Republike. Izdanje u prigodi 300. obljetnice rođenja Ruđera Josipa Boškovića (1771.-2011.)*. Zagreb: Diplomatska akademija, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija Republike Hrvatske, 2011.

Šundrica, Zdravko. »Kupovanje slobode: putovanje poklisara harača 1673. godine.«, u: *Tajna kutija dubrovačkog arhiva 1*, Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne zanosti u Dubrovniku, 2008: 73-132.

_____. »Nepoznati majstori: o dubrovačkim brodskim i konzularnim patentima i njihovim majstorima.«, u: *Tajna kutija dubrovačkog arhiva 2*, Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne zanosti u Dubrovniku, 2009: 245-256.

_____. »O darovima u dubrovačkoj diplomaciji.«, u: *Tajna kutija dubrovačkog arhiva 1*, Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne zanosti u Dubrovniku, 2008: 133-144.

_____. »O lovu i obradi koralja u Dubrovniku.«, u: *Tajna kutija dubrovačkog arhiva 2*, Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne zanosti u Dubrovniku, 2009: 241-244.

_____. »Obavještajna služba Dubrovačke Republike u 18. stoljeću (epizoda austrijsko-turskog rata 1737.-1739.).« *Anali Zvoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 37* (1999): 157-204.

_____. »Otrovi u Dubrovačkoj Republici.«, u: *Tajna kutija dubrovačkog arhiva 2*, Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne zanosti u Dubrovniku, 2009: 153-232.

_____. »Poisons and Poisoning.« *Dubrovnik Annals 4* (2000): 7-79.

_____. »U starom se Dubrovniku prodavao led.«, u: *Tajna kutija dubrovačkog arhiva 2*, Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne zanosti u Dubrovniku, 2009: 147-152.

Tadić, Jorjo. *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik: Izdanje Turističkog saveza u Dubrovniku, 1939.

_____. *Španija i Dubrovnik u 16. vijeku*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1932.

Tahir Bey, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri: Osmanlılar'ın kuruluşundan zamanımıza kadar gelen ve mesleklerinde eser yazan Türk mutasavvıf, âlim, şair-edib, tarihçi tabib, riyaziyeci ve coğrafyacılarının kısaca hayatlarıyla eserlerine dair kâfi malûmatı muhtevidir, Volume 1*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.

_____. *Osmanlı Müellifleri: Osmanlılar'ın kuruluşundan zamanımıza kadar gelen ve mesleklerinde eser yazan Türk mutasavvıf, âlim, şair-edib, tarihçi tabib, riyaziyeci ve coğrafyacılarının kısaca hayatlarıyla eserlerine dair kâfi malûmatı muhtevidir, Volume 2*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

_____. *Osmanlı Müellifleri: Osmanlılar'ın kuruluşundan zamanımıza kadar gelen ve mesleklerinde eser yazan Türk mutasavvıf, âlim, şair-edib, tarihçi tabib, riyaziyeci ve coğrafyacılarının kısaca hayatlarıyla eserlerine dair kâfi malûmatı muhtevidir, Volume 3*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1974.

Tanman, Baha. »Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler.«, u: *Aslanapa Armağanı*, İstanbul: Bağlam, 1996: 253-280.

- Tartalja, Hrvoje. »Turske karantenske odredbe.« *Pomorski zbornik* 17 (1979): 435-445.
- The London Gazette*, London: The Stationery Office, izdanja od 1737. godine do 1739. godine. (dostupno na: <https://www.thegazette.co.uk/>)
- Todorov, Nikolaš. *The Balkan City 1400-1900*. Seattle and London: University Washington Press, 1983.
- Tokmakçioğlu, Erdoğan. *Osmanlı Tarihinde Katledilen Şehzadeler*. Istanbul: Geçit Kitabevi Yayınları, 2004.
- Traljić, Seid. »Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji.« *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu* 5-6 (1978): 7-21.
- _____. »Izvoz bosanske robe preko splitske luke u XVIII. stoljeću.« *Pomorski zbornik* 3 (1965): 809-827.
- _____. »Prilozi poznavanju trgovačkih veza Bosne s Ankonom i Senigallijom u XVII. i XVIII. stoljeću.« *Pomorski zbornik* 8 (1970): 643-656.
- _____. »Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII. i XVIII. stoljeću.« *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-1962* 1 (1962): 341-371.
- Truhelka, Ćiro. »Historička podloga agrarnog pitanja.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 27 (1915): 109-218.
- _____. »Opis Dubrovnika i Bosne iz godine 1658.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 17 (1905): 415-440.
- _____. »Stari turski agrarni zakonik za Bosnu.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 28 (1916): 427-475.
- _____. »Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 23-1 (1911): 1-162.
- _____. »Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 23-2 (1911): 303-350.
- _____. »Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 23-3 (1911): 437-484
- Udovičić, Martin. *Travnik u vrijeme vezira (1699-1851)*. Travnik: Zavičajni muzej Travnik 1973.
- Unat, Faik Reşit. *1730 Patrona İhtilâli hakkında bir eser: Abd-i Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1943.
- Ünver, Ahmet Süheyl. »Akabadin sahibi Giridli Nuh Efendi hakkında birkaç kelime.« *Dirim* XIV/11-12 (1939): 424-425.

Ürekli, Bayram. »Konya Beylerbeyi Sarayı.« *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (2002): 161-188.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

_____. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

_____. *Osmanlı Tarihi IV. Cilt 2. Kısım: XVIII. Yüzyıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

_____. *Osmanlı Tarihi V. Cilt: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılı Sonlarına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Van Den Boogert, Maurits. »The Sultan's answer to the Medici press? Ibrahim Müteferrika's Printing House in Istanbul.«, u: *The Republic of Letters and the Levant*, Leiden-Boston: Brill, 2008: 265-292.

Vandal, Albert. *Le Pacha Bonneval*. Paris: Au Cercle Saint Simon, 1885.

Vâsıf, Ahmed. *Mehâsin ül-âsâr ve hakâik ül-ahbâr I*. Kahire: Matbaa-ı Bulak, 1830.

Vekarić, Nenad. »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806.).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 95-155.

_____. *Vlastela grada Dubrovnika 5. Odabrane biografije (E – Pe)*. Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014.

_____. *Vlastela grada Dubrovnika 6. Odabrane biografije (PI-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015.

Vinaver, Vuk. »Bosna i Dubrovnik 1595-1645.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 13 (1962): 199- 232.

_____. »Cene i nadnice u Dubrovniku XVIII. veka.« *Istoriski časopis* 9-10 (1959): 315-332.

_____. *Dubrovnik i Turska u XVIII. veku*. Beograd: Naučno delo, 1960.

_____. »Hercegovačka trgovina sa Dubrovnikom početkom 18. veka.« *Istoriski zapisi* 11 (1955): 65-94.

_____. »Kursevi moneta u Dubrovniku XVIII. veka, 1. dio.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6-7 (1959): 233-248.

_____. »Kursevi moneta u Dubrovniku XVIII. veka, 2. dio.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1962): 481-498.

_____. »Novi Pazar i okolica – period turske vladavine.«, u: *Novi Pazar i Okolina*, Beograd: Književne novine Beograd, 1969.

_____. »O Jevrejima u Dubrovniku u XVIII. veku.« *Jevrejski almanah* (1959/60): 65-78.

_____. »Pomorstvo Ulcinja u XVIII. veku.« *Istorijski zapisi* 20-1 (1963): 51-69.

_____. »Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka.« *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine* 6 (1954): 249-265.

Voje, Ignacij. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976.

Vojnović, Kosta. »Carinski sustav Dubrovačke Republike.« *Rad JAZU* 129 (1896): 90-171

_____. »Državni rizničari republike Dubrovačke.« *Rad JAZU* 127 (1896): 1-101.

Vojnović, Lujo. *Dubrovnik i Osmansko Carstvo: po arhivalnijem ispravama*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1898.

_____. *Zapisci Plemenitog Gospara Marojice Kaboge, Izvanrednog poslanika Republike Dubrovačke na Carigradskom Dvoru god. 1706.-1707*. Dubrovnik: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1900.

Vučinić, Wayne. »The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule.« *Slavic Review* 21/4 (1962): 597-616.

Wielemaker, Alexander Frans. *The Taksim Water Network 1730-33. Political consolidation, dynastic legitimization, and social networks*. Neobjavljeni magistarski rad obranjen 2015. godine na Leiden University.

Yazar, İlyas. *Kânî Dîvânî (Tenkitli Metin ve Tahlil)*. Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.

Zirdum, Andrija. *Filip Lastrić Očevac 1700-1783: prilog kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine*. Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1982.

_____. »Franjevački ljetopisi u Bosni i Hercegovini.« *Croatica Christiana periodica* 9 (1985): 43-64.

Zirojević, Olga. »Oko naziva frenk i latin.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 28-29 (1978/79): 375-386.

Zlatović, Stipan. »Izvještaj o Bosni godine 1640 Pavla iz Rovinja.« *Starine JAZU* 23 (1890): 1-38.

Živojinović, Dragoljub. *Evropa i Dubrovnik u 17. i 18. veku*. Beograd: Istorijski institut, 2008.

PRILOZI

Slika broj 1. Portret Hekimoglu Ali-paše

Slika broj 2. Dijelovi Ali-pašinog vjerskog kompleksa (*külliye*): džamija, knjižnica i grobnica

Dokument broj 1. Ali-pašino rekredencijalno pismo 1736. godine (AT, 180)

Dokument broj 2. Ali-pašina zahvala za obavijesti, nedatirano (AT, 250)

Slika broj 1. Portret Hekimoglu Ali-paše

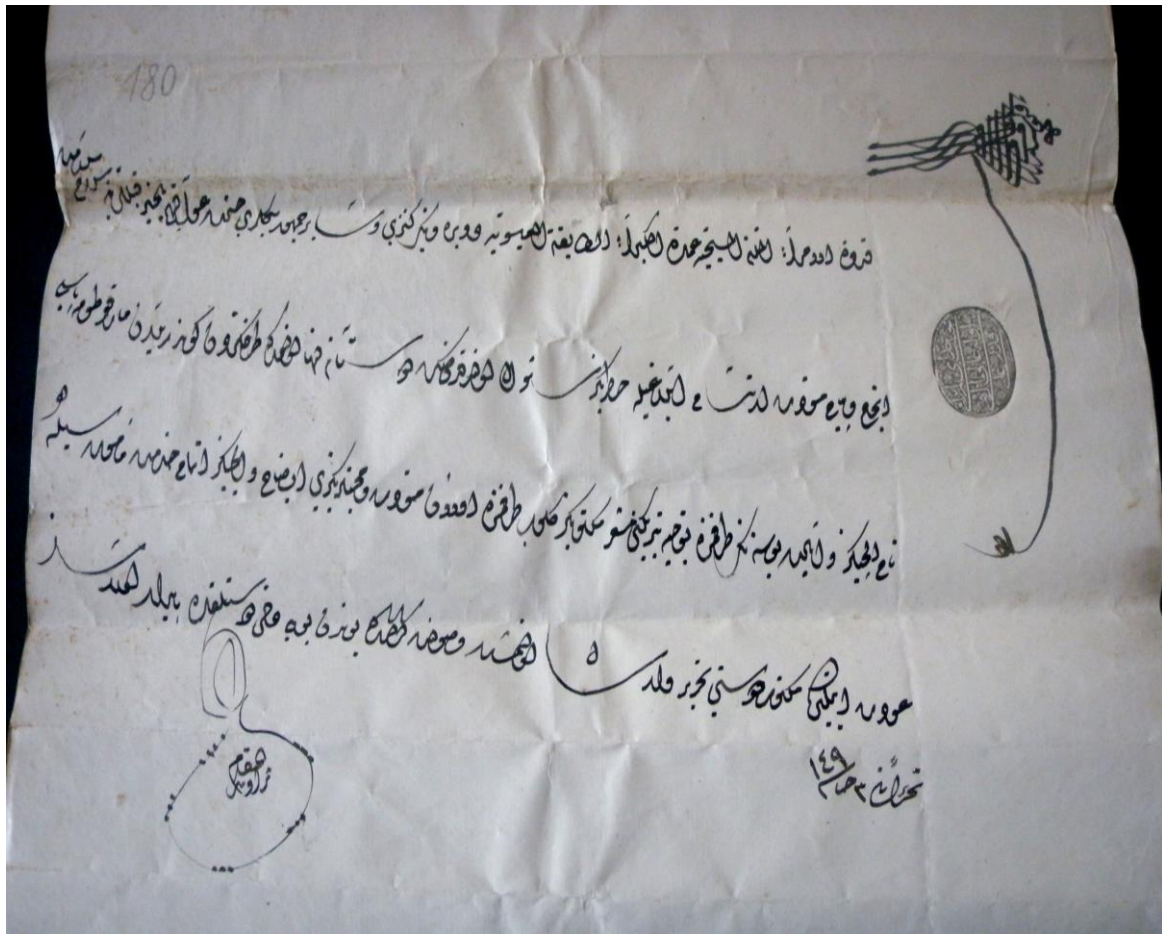
Jean Baptiste Vanmour, De grootvizier 1700-1737, SK-A-2018, Rijksmuseum, Nizozemska

Slika broj 2. Dijelovi Ali-pašinog vjerskog kompleksa (*külliye*): džamija, knjižnica i turbe

fotografirala: Ruža Radoš, 2015. godine

- (1) قدوت الامراء الملتى المسيحيه عدت الكبراء الطائف تى العيسويه دوبره و نيك كنزي و سائر جمهور بكلي حتمت عواقبهم بلخير قبالري نه سلام سلامت
- (2) انجام و پيام مودت ارت سام اب لاغيله خاطر كز سوال اول ندقن صكره انه دوست انها اول نور كى طرف كز دن كوندري لان مارق و طومه باسلي
- (3) نام اي لچيكز و ايات بوسنه نك طرف مزه توجه تيريد كنزي مشعر مك توب كز كلوب طرف مزه اولان مودت و مد بتلري كزي اي ضاح و اي لچيكز اتمام خدمت مورهما سيله
- (4) عودت اي لمين مك توب دوستى ت تحرير و ارسال اول نمشدر و صولنده كر كدر كى بوندن پوي له داخى دوستلقده بايرار اولاسز

بمقام تراونك

تحريراً فى ۳ جا سنه ۱۱۴۹

(1) qıdvetü'l-ümerā'i'l-milleti'l-mesihīyye 'umdet'l-küberā'i't-tāifeti'l-'ısevīyye dūbrovnik knezi ve sā'ir ğumhūr begleri hutimet 'avāqıbum bi'l-hayr qıbellerine selām selāmet

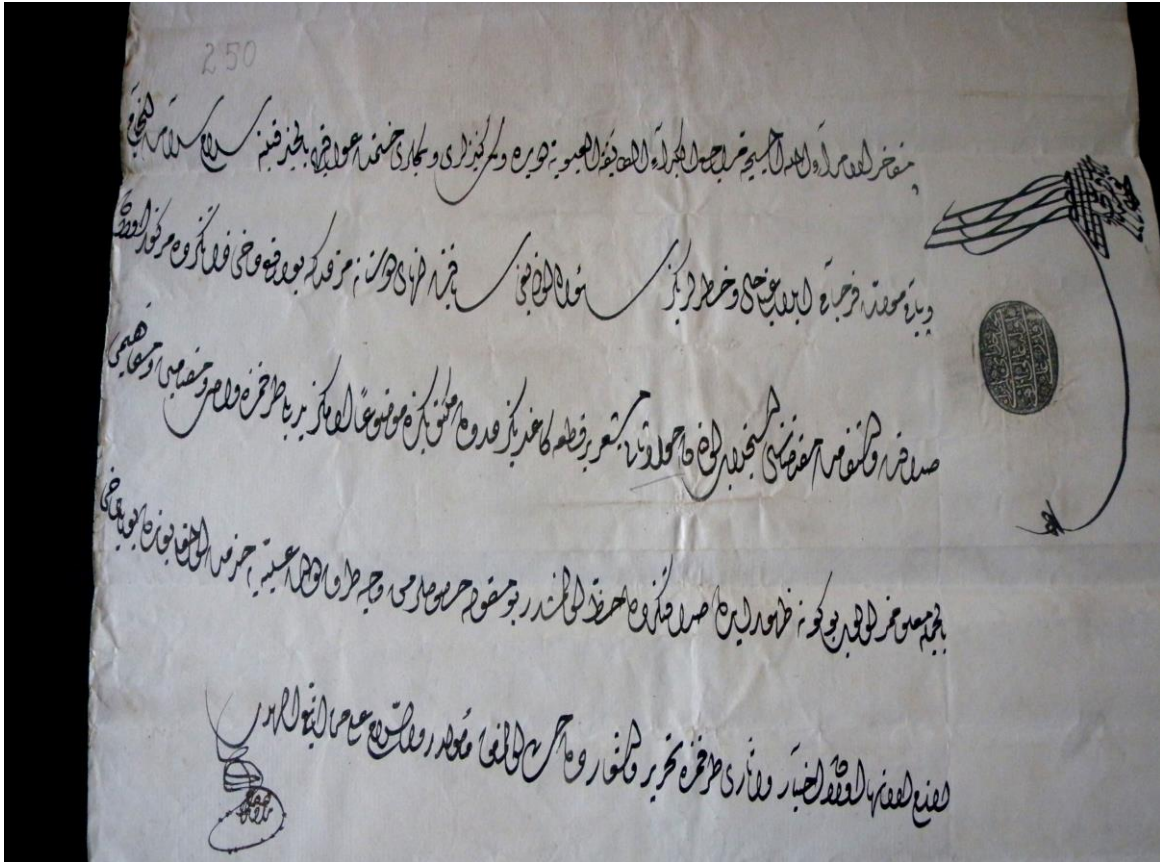
(2) enğām ve peyām meveddet irtisām iblāğile hātırınız su'al olunduqdan soñra dostāne inhā olunur ki tarafınızdan gönderilen mārço tome bāseli

(3) nām elçiniz ve eyālet-i bosnaniñ tarafımıza tevğih tebrikinizi müş'ar mektubuñuz gelüb tarafımıza olan meveddet ve muhabbetleriñizi idāh ve elçiniz itmām hıdmet me'müresiyle

(4) 'avdet eylemeyin mektub dostı taħrır ve irsāl olunmuşdur vuşülünde gerekdir ki bundan böyle daħi dostluqda bā yarār olamışız

Tahriren fi 3 ğā (Cemaziyel-evvel) sene (1)149

Be-mekām-ı Travnik

(1) مفاخر الامراء الملتى المسيحيه مراجع الكبراء الطائفى العيسويّه دوبره وذك ك نزلرى

و بد كلى د تمت عواق بهم بالخير ق بلنه سلام سلامت انجام

(2) و پ يام مودت ف رجام اب لاغ يله حال و خاطردي كز سوال اول ندي غدا س ياقات انهائى

دوس تانه مزدركى بو دفع داخى ذات كزذن مزكور اولان

(3) صداقت و اسد تقامت مق تضاسى اسد تجلاب اولنان حوادثى مشعر بر ق طعى كاغدي كز

درون مكد توب كزده موضوعاً ادمكز بري له طرف مزه واصل و مضامين و مفاهيمى

(4) بالجمله معلوممز اولوب بو كونه ظهور ايدن صداقت كزذن حظ اولمشدر بو مقولى

د صوصلر من وجه طرفه دولت عليه يه حزمتم اولمغله بو ذدن بو يه له دخى

(5) لازم الاتهها اولان اخبار و اثارى زه طرفم ت تحرير و اشعاردن حالى اول نمقى مأمولدر

و السلام على من اتبع الهدى

مقام تراونك

(1) mefāhirü'l-ümerā'i'l-milleti'l-mesihīyye merāğ'ü'l-küberāi't-ṭāifeti'l-İsevīyye dūbrovnik knezleri ve begleri hutimet 'avāqıbum ba'l-hayr qıbeline selām selāmet enğām

(2) ve peyām meveddet ferğām iblāğile hāl ve hātırlarıñız su'āl olundığı sıyāqat inhāi dostānemiz durki bu def'a daḥi dātñızdan mezkūr olan

(3) şadāqat ve istiqāmet muqtaḍası istiğlāb olunan havādiṭāt müş'ar bir kıt'a-i kāğıdıñız derūn mektubuñızda mevḍū'an adamıñız bir ile ṭarafımıza vāşıl ve maḍāmīn ve mefāhīmi

(4) ba'l-cümle ma'lūmumuz olub bu güne zūhur eden şadāqatñızdan ḥazz olunmuşdur maqūl-i ḥuşuşlar men veğh ṭarafa devlet-i 'aliyyeye ḥizmet olmağla bundan böyle daḥi

(5) lāzım alan hā olan aḥbār ve aṭāri ṭarafımıza taḥrīr ve iş'ardan hāl olmamaq me'mūldür

ve's-selām 'alimen itba'a'l-ahdi.

mekām-ı Travnik

ŽIVOTOPIS

Mentor: Vesna Miović (rođena 3.5.1961. u Dubrovniku)

Završila je studij orijentalistike (turski, arapski i perzijski jezik) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Godine 1992. magistrirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s temom "Odnosi Dubrovnika i tripolitanskog namjesništva u 18. stoljeću". Godine 1996. doktorirala je na istom fakultetu s temom "Odnosi na dubrovačko-osmanskoj granici (1667-1806)". Od 1989. godine radi Zavodu za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sada u zvanju znanstvenog savjetnika.

Znanstveni radovi temelje se na istraživanju arhivskih izvora Državnog arhiva u Dubrovniku, s posebnim naglaskom na bogati fond osmanskih dokumenata. Bavi se istraživanjem odnosa Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva na svim razinama, od međudržavne do pojedinačne, te radi na klasificiranju, sređivanju i inventariziranju osmanskih dokumenata. Istražuje i povijest dubrovačkih Židova u doba Dubrovačke Republike, te u doba nakon njenog sloma. Objavila je šest knjiga i veći broj radova u časopisima, zbornicima i knjigama.

Objavljene knjige:

Na razmeđu. Odnosi na dubrovačko-osmanskoj granici 1667-1806. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997.

Dubrovačka diplomacija u Istambulu. Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, 2003.

Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2005.

Židovski geto u Dubrovačkoj Republici 1546-1808. Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005.

Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i hercegovačkog sandžaka: s analitičkim inventarom bujuruldija (1643-1807) serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, Istorijski arhiv Sarajevo, Kantonalni arhiv Travnik, 2008.

Mudrost na razmeđu: zgode iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva. Dubrovnik: Udruga za promicanje multikulturalnih vrijedosti "Kartolina", 2011.

Kandidat: Ruža Radoš (rođena 28. siječnja 1984. u Đakovu)

Diplomirala je na Odsjeku povijesti i turkologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2009. godine. Poslijediplomski studij Povijest stanovništva na Sveučilištu u Dubrovniku upisala je 2010. godine. Zaposlena je u Hrvatskom institutu za povijest kao znanstvena novakinja od 2011. godine.

Objavljeni radovi:

»Dubrovačka građanska obitelj Betondić.«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*, urednici: Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2106: 110-117.

»Nikola Veseličić (u. 1775.) u službi dragomana Dubrovačke Republike.«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*, urednici: Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2106: 315-323.

»Lovac smrti i njezinih bolesti: Dubrovčanin Toma Basiljević (1756. – 1806.).«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*, urednici: Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2106: 324-330.

U koautorstvu s Baričević, Hrvoje i Nella Lonza. »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti u dubrovačkoj praksi 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 53/1 (2015): 195-239.

U koautorstvu s Cvjetinović, Goran i Nella Lonza. »Tempo suđenja i trajanje dubrovačkih kaznenih postupaka u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 51/1 (2013): 317-357.